

ABOUT THE AUTHOR

Parents :

Sri Modekurti Seetaramaswami
and Smt. Veeralakshmi

Birth Place :

Badangi, Vizianagaram Dist.

Qualifications :

B. A. (Hons.) Telugu (1952),
M. A. (1953), Ph. D. (1965),
Diploma in Hindi (1968), Andhra
University

Employment :

Teaching – Telugu Department,
the Government Arts College, Srikakulam, etc. 1952 – 57 (June);
Dictionary preparation : Telugu Etymological Dictionary Scheme,
Telugu Department, Andhra University (1957 – 62); Publication and
editing work: Telugu Dept., Andhra University (1962 – Sept. 1988)

Personal Publications :

Sri Satyasaisatakamu (1973); Sri Ramasatakamu (1973); Srikrishna-
satakamu (1974); Sri Panduranga Satakamu (1974); Sri Satya Sai
Sooktimuktavali (1984); Sri Venkatachalamahatmyamu (1979); and
Sri Jagannathakshetramahatmyamu (1988) – Telugu and English

Books Edited :

NAVA KAVITA – An Anthology of Modern Telugu Poetical Selections
of 176 poets (1980); KAVYASAMEEKSHALU – 30 critical Essays on
old Telugu Kavyas (1984) – Pub.: Andhra University, Visakhapatnam-3

Conferences attended and read Research Papers on deputation by the Andhra University :

All India Dravidian Linguistics Conference held in Bangalore Univer-
sity, Bangalore (1977); World Sanskrit Conference, Benaras Hindu Uni-
versity, Varanasi (1981); Pothana Panchasathi Celebrations, Waran-
gal (1982); International Telugu Conference, Hyderabad (A. P.) (1983)

Research papers communicated :

A.P. Oriental, All India Oriental, VI and VII World Sanskrit Conference
in 1981, 82, 84 and 87 respectively

Radio-talks :

35 Radio-talks in Telugu and Sanskrit. Sooktimuktavali and book
reviews were broadcast by A. I. R., Visakhapatnam since 1976

Participated in several Literary, Poetical and Spiritual Conferences in A.P.
and other States and was honoured

Retirement on 31-12-88; Working in Adult Education Dept., Andhra Univer-
sity, Waltair; Composed 31 songs in Telugu – recorded in 3 Cassettes;
Wrote Drama in Telugu on Adult Education and eradication of Illite-
racy: poems and slogans; translations, etc.

Price : Rs 42-00

ఆంధ్ర చ్చందోవికాసము

(చందశాస్త్రము - అవతరణము - వికాసము)

గ్రంథకర్త :

డా॥ మోడేకుర్తి వేంకట సత్యనారాయణ, M.A., Ph.D.

ANDHRA UNIVERSITY

Prof. K. V. RAMANA

M.A., M.S.W. (Andhra)

A.M., Ph.D. (Illinois, U.S.A.)

VICE-CHANCELLOR

VISAKHAPATNAM 530 003

ANDHRA PRADESH, INDIA

Dt. 8th June 1990

FOREWORD

Dr. M.V. Satyanarayana has been working in the field of Telugu Literature for the past three decades with considerable success. Trained on the traditional lines to begin with, he has also acquired the University Degrees as well and his work for Ph.D., entitled 'Chandassastramu - Avatarana - Vikasamu - The Origin and Development of Prosody in Telugu' has been a solid contribution to scholarships. I am glad that it is now seeing the light of the day though late. The thesis as attested by the eminent adjudicators, is a thorough study of Telugu Prosody and Prosodial works tracing their indebtedness to Sanskrit and Prakrit writers on Prosody like Pingala and Bharatamuni. The impact of Kannada and Tamil Prosody on Telugu metres is also shown clearly.

The rich bibliography evidences the great pains the scholar has taken in consulting all the allied treatises in different languages. His judgement on points of controversy is seen to be acceptable to the Scholars. I am sure that this publication will enable the valuable work reach all the scholars in the subject and lead to fruitful interaction and development of scholarship.

I wish him all success in his scholarly pursuits.

K. V. RAMANA

Vice-Chancellor

ఆంధ్ర చ్చందోవికాసము

(చందశాస్త్రము - అవతరణము - వికాసము)

గ్రంథకర్త:

డా॥ మోడేకుర్తి వేంకట సత్యనారాయణ, M.A., Ph.D.

ANDHRA UNIVERSITY

Prof. K. V. RAMANA

M.A., M.S.W. (Andhra)
A.M., Ph.D. (Illinois, U.S.A.)

VICE-CHANCELLOR

VISAKHAPATNAM 530 003

ANDHRA PRADESH, INDIA

Dt. 8th June 1990

FOREWORD

Dr. M.V. Satyanarayana has been working in the field of Telugu Literature for the past three decades with considerable success. Trained on the traditional lines to begin with, he has also acquired the University Degrees as well and his work for Ph.D., entitled '**Chandassastramu - Avatarana - Vikasamu** - The Origin and Development of Prosody in Telugu' has been a solid contribution to scholarships. I am glad that it is now seeing the light of the day though late. The thesis as attested by the eminent adjudicators, is a thorough study of Telugu Prosody and Prosodial works tracing their indebtedness to Sanskrit and Prakrit writers on Prosody like Pingala and Bharatamuni. The impact of Kannada and Tamil Prosody on Telugu metres is also shown clearly.

The rich bibliography evidences the great pains the scholar has taken in consulting all the allied treatises in different languages. His judgement on points of controversy is seen to be acceptable to the Scholars. I am sure that this publication will enable the valuable work reach all the scholars in the subject and lead to fruitful interaction and development of scholarship.

I wish him all success in his scholarly pursuits.

K. V. RAMANA
Vice-Chancellor

ANDHRA UNIVERSITY

Dr. M. GOPALAKRISHNA REDDY

M.A. (Hons.), B.L., Ph.D.

REGISTRAR

WALT AIR

VISAKHAPATNAM

530 003 (A.P.)

June 10, 1990

OPINION

I am glad to know that the thesis entitled '**Chandassastramu - Avatarana - Vikasamu**' - the origin and development of Telugu Prosody of Dr. M.V. Satyanarayana is being made available in print though belatedly. The work has been acclaimed by scholars as a comprehensive and exhaustive study of the subject. It amply testifies to the scholarship of the author in Sanskrit, Prakrit and other related fields. He is a diligent worker known for his perseverance and commitment to classical studies. The work, I am sure, will win an honourable place in the world of scholarship for its contribution to specialized knowledge on the subject.

I wish him all well.

M. GOPALAKRISHNA REDDY

Registrar

ఆచార్య కె. వి. ఆర్. నరసింహం

M.A., Ph.D.

తెలుగు శాఖాధ్యక్షులు (Retd.)

ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్

విశాఖపట్టణము

2-6-1990

ఆశీస్సులు

శ్రీ మోడెకుర్తి వేంకటసత్యనారాయణ గారు “భండశ్శాస్త్రము - అవతరణము - వికాసము” అను అంశమును గ్రహించి నావర్యవేక్షణలో పరిశోధన చేసిరి. వారు ఈసిద్ధాంతవ్యాసరచనకై ముద్రితములే కాక అముద్రితములైన భందోగ్రంథములను పెక్కింటిని పరిశోధించిరి. వారికృషి ఫలించినది. ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్తు వారు, వారికృషిని గుర్తించి వారిని డాక్టరేట్ పట్టముతో సత్కరించిరి.

ఈనాటికి కూడ వారు నిరంతరము వివిధగ్రంథములను పరిశోధించుచు పెక్కు గ్రంథములను గూడ వ్రాయుచున్నారు. నిరంతర వాగ్దేవతారాధకులైన శ్రీ సత్యనారాయణ గారికి భగవంతుడు ఆయురారోగ్యైశ్వర్యములను ప్రసాదించుగాక !

విద్యానగర్ కోలని
చినవారైరు }

ఆచార్య కె. వి. ఆర్. నరసింహం

కృతజ్ఞతలు

నా రచనలు ప్రచురింపబడుటకు నన్నాశీర్వాదించుచున్న భగవాన్ శ్రీ సత్యసాయి బాబా వారికి—

“ఆంధ్రభృందో వికాసము” అను అంశముపైని పరిశోధనము చేయుమనిన గురుదేవులు ఆచార్య గంటి జోగిసోమయాజులు గారికి—

ఈ నా సిద్ధాంత వ్యాసరచనకు పర్యవేక్షకులై సర్వవిధముల సహకరించిన గురుబ్రహ్మలు ఆచార్య కాకర్ల వేంకట రామనరసింహం గారికి—

1-12-1961 నుండి 31-7-1964 వరకు నా పరిశోధనమునకు గ్రంథములిచ్చిన లైబ్రేరియన్ శ్రీ కె. వెంకటరత్నం గారికి—

విశ్వవిద్యాలయ విరాళ సంఘాధికారులకు—

తంజావూరు, మద్రాసు, తిరుపతి, కాకినాడ అముద్రిత గ్రంథాలయాధికారులకు—

22-5-1965న నాకు డాక్టరేట్ పట్టమునిచ్చుటకు నిర్ణయించిన ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం సిండికేట్ సభ్యులకు—

ఈ పరిశోధన గ్రంథప్రచురణమునకు రు. 7,500/- లు విరాళమిచ్చిన తెలుగు విశ్వవిద్యాలయోపాధ్యక్షులు ఆచార్య సి. నారాయణరెడ్డి గారికి—

కులసభివులు డా॥ ఎన్. శివరామమూర్తి గారికి—

మాజీ ఉపాధ్యక్షులు ఆచార్య తూమాటి దొణప్ప గారికి—

మాజీ కులసభివులు శ్రీ వి.డి. ప్రసాదరావు గారికి—

‘తొలిపలుకు’ వ్రాసియిచ్చిన ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయోపాధ్యక్షులు ఆచార్య కనిసెట్టి వేంకటరమణగారికి—

‘అభిప్రాయం’ రచించిన కులసభివులు డా॥ మద్ది గోపాలకృష్ణ రెడ్డిగారికి—

ఆశీస్సులు అందజేసిన ఆచార్య కాకర్ల వేంకట రామనరసింహంగారికి—

నాపరిశోధనమునకు గ్రంథములు, సలహాలిచ్చిన డా॥ యస్వీ జోగారావు గారికి, డా॥ పి. శ్రీరామమూర్తి గారికి [సంస్కృతశాఖ], ఆచార్య జి. సుందరరెడ్డి గారికి [హిందీశాఖ], శ్రీ బాగంటి గోపాలకృష్ణమూర్తి గారు మొ॥లగు నాశ్రీయాభిలాషులకు—

ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయ ముద్రణాలయము డైరెక్టర్ ఆచార్య డి. వి. కృష్ణారావు గారికి; డిప్యూటీ డైరెక్టర్ శ్రీ జి. మదన్ రాజు గారికి; ముద్రణాలయ సిబ్బందికి—

నా హృదయపూర్వక కృతజ్ఞతలు.

ఈ గ్రంథముద్రణములోని స్థానిత్యములు ద్వితీయముద్రణములో సవరింపబడును.

విశాఖపట్టణము

ఇట్లు సుజనవిధేయుడు

2-6-1990

మోడేకుర్తి వేంకట సత్యనారాయణ

సంస్కృత గ్రంథ సంకేతములు

అధ్యా. = అధ్యాయము
అమరము. = అమరకోశము
ఉణాదులు. = ఉణాదీనూత్రములు
ఋ. = ఋగ్వేదము
ఋగ్యజుష. = ఋగ్యజుషపరిశిష్టము
కాశికా. = కాశికావృత్తి
కా.నూ.వృ. = కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తి
కుమారసం. = కుమార సంభవము
తై.త్రి. = తైత్తిరీయసంహిత
నాట్యశాస్త్ర. = నాట్యశాస్త్రము
నిరుక్త. = నిరుక్తము
పరిశిష్ట. = పరిశిష్టము
పిం. = పింగళభృందశాస్త్రము

ప్రా.ప్రె. = ప్రాకృతప్రెంగళము
మత్స్య. = మత్స్యపురాణము
మాఘ. = మాఘకావ్యము
మేదిని. = మేదినికోశము
వాయు. = వాయు పురాణము
వృత్త. = వృత్తరత్నా కరము
విష్ణుపు. = విష్ణుపురాణము
శత. } శతపథబ్రాహ్మణ
శతపథము }
శాశ్వత. = శాశ్వత నిఘంటువు
సాయణ. = సాయణుడు
నూ. = నూత్రము.

ఆంధ్ర చందోగ్రంథ సంకేతములు

అ.భందో.ద. = అనంతని
భందో.దర్పణము
అప్ప. = అప్పకవీయము
అ. = అశ్వాసము
అ.ప్ర. = ఆంధ్రప్రయోగరత్నాకరము
అ.రంగ. = అనందరంగరాట్టండము
ఉద్ధర. = ఉద్ధరమాలావృత్తములు
క.విం. = కవివింతామణి
క.ల.సా. = కవితాలక్షణసారము
కవి.స. = కవిజనాశ్రయము
కవినర్ప. = కవినర్పగౌరుడము
క.సం. = కవిజనసంజీవని
కా.చూ.మణి. = కావ్యాలంకారచూడామణి
గరళపు. = గరళపురీచ్ఛందము
భం. = భంధము
ప్ర.సా. = ప్రయోగసారము
భందో.ద. = భందోదర్పణము
భందో.ని. = భందోనిరంకుశము
జా. = జాత్యధికారము
ద్యా.భం. = ద్యావిదభాషలభంధస్సు

ప. = పద్యము
యతి. = యతివృందోఽధికారము
యతి.ప్రా. = యతిప్రాసవిలాసము
లక్షణ. = లక్షణసారసంగ్రహము
లక్షణశి. = లక్షణశిరోమణి
ల.దీపిక = లక్షణదీపిక
ల.రా. = లక్షణరాజీయము
ల.వి. = లక్షణవిలాసము
ల.సా. = లక్షణసారసంగ్రహము
వృత్త. = వృత్తప్రకరణము
శ్రీ.భూ. = శ్రీకృష్ణభూషాలీయము
సక.సా. = సకలలక్షణసారము
స.ల.శి. = సర్వలక్షణశిరోమణి
సం. = సంజ్ఞాధికారము
స.ల.సా. = సర్వలక్షణసారము
స.సా.విం. = సకలలక్షణసారసంగ్రహము
వింతామణి
స.సా.సం. = సర్వలక్షణసారసంగ్రహము
ను.క. = నుకవికర్తామృతము
నులక్షణ. = నులక్షణసారము

ఆంధ్రగ్రంథ సంకేతములు

అనిరు. = అనిరుద్ధచరిత్రము	ప్ర. = ప్రథమము
అవ. = అవతారిక	ప్రాధవ్యా. = ప్రాధవ్యాకరణము
అశ్వ. = అశ్వమేధపర్వము	బాలవ్యా. = బాలవ్యాకరణము
అ.వింతామణి = ఆంధ్రశబ్దచింతామణి	బె. = బెజవాడ
అది. = అదిపర్వము	భా. = భాగము
అను. = అనుశాసనికపర్వము	భాగ. = ఆంధ్రమహాభాగవతము
అ.భా.భూ. = ఆంధ్రభాషాభూషణము	భార. = ఆంధ్రమహాభారతము
అరణ్య. = అరణ్యపర్వము	(కవిత్రయము)
అ.వ్యా.స. = ఆంధ్రవ్యాకరణసంహితా	భా.రా. = భాస్కరరామాయణము
సర్వస్వము	భీమ. = భీమఖండము
ఉ. = ఉత్తరభాగము	యుద్ధ. = యుద్ధములుని
ఉ.త్ర.హరి. = ఉత్తరహరివంశము	రంగ. = రంగారాయచరిత్రము
ఉ.రా. = ఉత్తరరామాయణము	రాఘవపా. = రాఘవపాండవీయము
కళా. = కళాపూర్ణోదయము	రుక్మాంగ. = రుక్మాంగదచరిత్రము
కృష్ణరా.వి. = కృష్ణరాయవిజయము	విరా. = విరాటపర్వము
కాశీభ. = కాశీఖండము	విష్ణు. = విష్ణుపురాణము
కుమార. = కుమారసంభవము	శతకంఠ. = శతకంఠరామాయణము
చంపూ.రా. = చంపూరామాయణము	శృ.శా. = శృంగారశాకుంతలము
దీక్షా.ప్ర. = దీక్షాప్రకరణము	శం.హరి. = శంకరకవి హరిశ్చంద్రో
నృసింహ. = నృసింహపురాణము	పాఖ్యానము
నిరంకుశ. = నిరంకుశోపాఖ్యానము	శశి. = శశిరేఖాపరిణయము
నిర్వ.రామా. = నిర్వచనోత్తర	శాంతి. = శాంతిపర్వము
రామాయణము	సభా. = సభాపర్వము
పండితా. = పండితారాధ్యచరిత్రము	సంధి. = సంధిపరిచ్ఛేదము
పర్వ.ప్ర. = పర్వతప్రకరణము	సమాస. = సమాసపరిచ్ఛేదము
ప్రబంధ. = ప్రబంధరాజవేంకటేశ్వర	సింహా.ద్వా. = సింహాసనద్వాత్రింశిక
విజయవిలాసము	సుదక్షిణాపరి. = సుదక్షిణా పరిణయము
ప్ర.భా. = ప్రథమభాగము	స్త్రీ. = స్త్రీపర్వము
పాండు. = పాండురంగమాహాత్మ్యము	స్తాప్తి. = స్తాప్తికపర్వము
పారిజా. = పారిజాతాపహరణము	హర. = హరవిలాసము
పు. = పుట	హరి. = హరివంశము
పూ. = పూర్వభాగము	

కన్నడ చ్ఛందోగ్రంథ సంకేతములు

ఛందో. = ఛందోబుధి	C.P.D. Languages =
బృహ్మ. = బృహ్మగణములు	Comparative Prosody of the
రుద్ర. = రుద్రగణములు	Dravidian Languages
విష్ణు. = విష్ణుగణములు	

విషయ సూచిక

Foreword	iii
Opinion	v
అశీస్సులు	vii
కృతజ్ఞతలు	ix
గ్రంథ సంకేతములు	xi
భందస్సు - నిర్వచనము	1
నంస్కృత చ్ఛందోవికాసము	9
ప్రాకృత చ్ఛందోవికాసము	28
ఆంధ్రకర్ణాటక చ్ఛందోరీతులు	54
గణములు	82
వృత్తములు	97
మాలికావృత్తములు	117
సంస్కృతాంధ్ర చ్ఛందోగ్రంథములలోని వృత్తములు	129
జాత్యుపజాతులు	143
యతులు	191
ప్రాసములు	231
పట్ట్యత్వములు	245
వృత్తైవిత్వము	263
ఆంధ్రచ్ఛందోగ్రంథకర్తల జీవిత విశేషాలు	281
ఛందో గ్రంథములందుదాహృత గ్రంథములు	326
ఉదాహృత గ్రంథములు	338

చందస్సు - నిర్వచనము

సంస్కృత వాఙ్మయమునందు భందశ్శాస్త్రమునకుఁ బ్రముఖ స్థానము గలదు. ప్రపంచమందలి సర్వ వాఙ్మయములందును నేదము పురాతనము.¹ వేదార్థజ్ఞానమున కుపకరించు షడంగములలో భందశ్శాస్త్రమున కొక ప్రత్యేక స్థానము గలదు.² శ్లోకాత్మకమగు పాణినీయ శిక్షయొక్క అర్చపాఠమును బట్టి యును, చరణవ్యాహ పరిశిష్టమును బట్టియును, భందశ్శాస్త్రము వేదపురుషునకుఁ బాదస్థానమును³ వహించుచున్నదని తెలియుచున్నది.

వేదార్థమీ భందశ్శాస్త్రము మీదనే ప్రతిష్ఠింపఁ బడియున్నది. భందశ్శాస్త్ర పరిజ్ఞానము లేనినాడు వేదార్థ గ్రహణము దుస్సాధమని వేటవెప్పనక్కఱు లేదు.

భందశ్శాస్త్ర ప్రయోజన మిది యొక్కటియే కాదు. కావ్య వాఙ్మయమున కిది ప్రాణసదృశము. బహువిధ చ్ఛందోరీతుల నవలంబించి, మహాకవుల నేకులు తమ కావ్యములను నిర్మించి యజరామరములగు యశశ్శరీరముల నేటికిని బ్రకాశించు చున్నారు.

ఇంతటి ప్రాముఖ్యముగలదయ్యు నీశాస్త్రము చిరకాలమునుండి యుపేక్షింపఁబడుచున్నది. నూత్న కావ్య నిర్మాణదక్షులగు కవులుగూడ వృత్తరత్నాకరచ్ఛందో మంజర్యాది గ్రంథములను మాత్రమే పఠించి తృప్తినందుచున్నారు. వైదిక లౌకికచ్ఛందో వివరణ పూర్వకమగు పింగళిచ్ఛందమునకుఁగూడ నాలుగైదు వ్యాఖ్యలు మాత్రమే లెక్కకు గన్పట్టుచున్నవి. అందును, హలాయుధ వ్యాఖ్య యొక్కటియే యిప్పటికి వెలువడి యున్నది.

చందః పదమున కర్థము :

వైదిక లౌకిక వాఙ్మయమును బరిశీలించిన, చందః పదమున కర్థము లనేకములు గన్పట్టుచున్నవి. వానిని వరుసగాఁ బరిశీలించుము.

1. బిల్వగ్రహణాయేమంగ్రంథం నమామ్నాసిమర్చేదంచ వేదాజ్ఞానిచ. నిరుక్తః 1-20

బిల్వగ్రహణాయ = వేదార్థగ్రహణాయ. అతి గంభీరస్య వేదస్వార్థమవదోదయతుం శివా దీని పదజ్ఞాని ప్రవృత్తాని. —సాయణః ఋగ్వేద భాష్యము

మనుష్యైర్వేదార్థ విజ్ఞానాయ వ్యాకరణాప్తాధ్యాయా మహాభాష్యార్థయనం.

తతో నిమిత్తం నిరుక్తం చందోక్త్యోపాం వేదాజ్ఞానామ్.

—స్వామీదయానంద సరస్వతీః ఋగ్వేదాది భాష్యభూమికా

2. పాణినీయ శిక్ష రెండు విధములుగా నున్నది. 1. నూత్రాత్మకము. 2. శ్లోకాత్మకము. వానిలో నూత్రాత్మకమే పాణిని ప్రోక్తము. శ్లోకాత్మకము కాదు. శ్లోకాత్మకము, ఆర్షయాజుష భేదమున పాఠద్యయ యుక్తము. ఆర్షయందు 60 శ్లోకములును, యాజుషమందు 35 శ్లోకములు నున్నవి.

3. చందఃపాదౌతు వేదస్య.

అంధ్ర చ్ఛందోవికాసము

వైదిక వాఙ్మయము

1. భందాంసి వై వ్రజో గోస్థానః

భందస్సులు నిక్కముగా గోస్థానము. ఇచ్చట గో శబ్దము కిరణ వాచకము, కిరణముల స్థానము, కిరణావరణము సూర్యుడే. ఇందులకుఁ బ్రమాణము—

“యత్ర గావో భూరిశ్యజ్ఞాఅయానః” —ఋగ్వేదము, 1-154-6

సూర్యకిరణములు అను నర్థమునఁగూడ భందఃపద వ్రయోగము తటమగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

2. అన్నం వావ పశవః, తాన్యస్మా (ప్రజాపతయే) అచ్చదయం స్తాని,

యదస్మా అచ్చదయంస్తస్మాచ్చందాంసి —శత. : 8-5-2-1

అన్నమే పశవులు. అవి ప్రజాపతిని (తమ్ము ఆక్రమించువానిని) ఆక్రమించును. అందువలన వీనిని భందములందురు. శతపథముయొక్క ఈ ప్రకరణములో ప్రజాపతి శబ్దమున కాదిత్యుడని యర్థము. అదిత్యరూప ప్రజాపతిని ఆక్రమించు పశవులు అన్నము. అనఁగా కిరణములు. దీని విశదీకరణము బ్రాహ్మణమునందీ క్రింది విధముగా నున్నది—

3. ఏషవైరశ్మి మన్నమ్.

—శత. : 8-5-3-3

కిరణమే అన్నము.

ఐతరేయ బ్రాహ్మణము 2-18 లో భందమును ప్రజాపతియొక్క యంగమని చెప్పియున్నాడు. ప్రజాపతి రూపియైన అదిత్యునితో సంబంధముగల అది దైవిక చ్చందము అదిత్యుని కంగభూతములగు కిరణములే యని దీనివలన స్పష్టమగుచున్నది.

పురాణములందు నీవిషయము స్పష్టికరింపఁబడియున్నది.

4. భందోభిరశ్వరూపైః. —వాయు. : 52-45

5. భందోరూపైశ్వతైరశ్వైః. —మత్స్య. : 125-42

6. భందోభిర్యాజినరూపైస్తు. —వాయు. : 51-58

7. హయాశ్చనత్త భందాంసి. —విష్ణు. : 2-7-8

ఈ పురాణోక్తులవలన సూర్యరథాశ్వములు భందములని తెలియుచున్నది. అయా భందములపేర్లు కూడఁ జెప్పఁబడియున్నవి.

8. నప్రాశ్వరూపాశ్చందాంసి వహన్తే నామతో ధురమ్,

గాయత్రీ వై వ త్రిష్టుప్ అనుష్టుభగతీ తథా

పఙ్క్తిశ్చ బృహతీచైవ ఉష్టిక్ చైవతు నత్తమమ్.

—వాయు. : 51-64-65

మత్స్యపురాణమందీ క్రింది విధముగా నున్నది—

9. నప్రాశ్వరూపాశ్చందాంసి వహన్తే వాయురంహసా
గాయత్రీచైవ త్రిష్టుప్ జగత్యనుష్టుప్ తథైవచ
పఙ్క్తిశ్చ బృహతీచైవ ఉష్టిగేవతు నత్తమః.

—మత్స్య. : 46-47-124

సూర్యరశ్మి అను నర్థమున భందఃపద వ్రయోగము ఋగ్వేదమునఁ గలదు.

10. శ్రీయే ఛన్తో నన్మయతే విభాతీ.

—ఋ. : 1-92-6

శ్రీ = (వ్యకాశము) కొఱకు భందముతో సమానముగ (ఉషః) విఱునగవు నవ్వుచుఁ బ్రకాశించుచున్నది.

11. భందాంసివా అన్య (అగ్నేః) నత్తధామ ప్రియాణి.

—శత. : 9-2-3-44

భందములే అగ్నికిఁ బ్రియములు.

12. ఆగ్నేరైవప్రియా తనూ భందాంసి.

—తైత్తి. : 5-2-1

అవస్తంభ సూత్రములందీ క్రింది విధముగా నున్నది—

13. మా ఛన్తః తత్పుథివీ అగ్నిరేవతా.
ప్రమా ఛన్తః తదన్రిక్షమ్ వాతోదేవతా.
ప్రతిమా ఛన్తః తద్ద్యౌః సూర్యోదేవతా.
అస్మీవి ఛన్తః తద్దిశః సోమోదేవతా.
విరాట్ ఛన్తః తద్వాక్ వరుణోదేవతా.
గాయత్రీఛన్తః తదజా బృహస్పతిరేవతా.
త్రిష్టుప్ఛన్తః తద్ధిరణ్యమ్ ఇన్ద్రోదేవతా.
జగతిఛన్తః తద్ధౌః ప్రజాపతిరేవతా.
అనుష్టుప్ఛన్తః తద్వాయుః మిత్రోదేవతా.
ఉష్టిఛన్తః తచ్ఛ్రుః పూషోదేవతా.
పఙ్క్తిఛన్తః తత్కృషిః పరన్యోదేవతా.
బృహతిఛన్తః తదశ్వః పరమేష్ఠీదేవతా.

(1)

దీనినిబట్టి వైదిక వాఙ్మయమున ద్యావా పృథివ్యాదులుగూడ భందశ్శబ్ద వాచ్యములే యని తెలియుచున్నది.

విశ్వమంతయు భందో రూపమే అని యీ క్రింది శ్రుతివాక్యములు చెప్పుచున్నవి—

“పృథివీచచ్ఛన్తోఽన్రిక్షంఛన్తో ద్యాశ్చన్తః
సమాశ్చచ్ఛన్తోఽన్క్షత్రాణిచచ్ఛన్తో మనశ్చచ్ఛన్తో
వాక్ఛన్తః కృషిశ్చచ్ఛన్తో హిరణ్యంఛన్తో
గోశ్చందోఽజాశ్చందోఽశ్వశ్చన్తః”

(2)

“ఏవశ్చన్తో పరివశ్చన్తః శమ్భూశ్చన్తః
పరిభూశ్చన్తః ఆచ్యుచ్యన్తో మనశ్చన్తో
బృహచ్చన్తో రథస్తరంభన్తో నికాయచ్చన్తో
వివిధశ్చన్తో గిరిశ్చన్తో భ్రజశ్చన్తః
సన్తువ్చన్తో స నుష్టువ్చన్తః కకువ్చన్తః ప్రికకువ్ భందః

కావ్యంభన్తో స జ్ఞుపంభందః పదపజ్జీశ్చన్తో స క్షరపజ్జీశ్చన్తో విష్టార
పజ్జీశ్చన్తః క్షురోభృజ్వాభన్తః ప్రచ్యుచ్యన్తః పక్షశ్చన్తః ఏవశ్చన్తో పరివశ్చన్తో
వయశ్చన్తో వయస్కృచ్చన్తో విశాలంభన్తో విష్పరాశ్చన్తో చ్చిదిశ్చన్తో దూరోహణం
భన్తస్త్యంభన్తో స జ్ఞోజ్ఞంభన్త ఇతి. 3

దేవతలు యజ్ఞము చేసిరి. అందు భందములు జనించెను.

“తస్మాద్ యజ్ఞాత్ నర్వహుత ఋచః సామానిజ్జరే
భన్దాంసి జ్జరే.....”

క్రింది తెత్తిరియ వాక్యములందు భందమునకు రథత్వమారోపింపబడినది. ప్రజా
పతి భందముల నిట్లు కోరియున్నాడు :

“యత్తు - ‘సో స బ్రహ్మీ ప్రజాపతిశ్చన్దాంసి—’”

“రథోమే భవత యుష్మాభిరహమేతమధ్యానమను సంపరాణేతి. తస్య
గాయత్రీవ జగతీవ వజ్రావభవతామ్. ఉషిక్వ త్రిష్టువ్ ప్రష్టా. అనుష్టువ్
పజ్జీశ్చధుర్యా.——సవితంభన్తో రథమాస్థాయ ఏతమధ్యానమను సమచరత్.”

క్రింది శతవధ వాక్యములందు భందములకుఁ బశుత్వము చెప్పబడినది.

“పశవో వై దేవానాం భన్దాంసి. తద్దేవభేదం పశవోయక్తామనుష్యేభ్యోవ
హన్తి. ఏవం భన్దాంసి యుక్తాని దేవేభ్యో యజ్ఞంవహన్తి.”

క్రింది ఋతస్సంహితలోని మంత్రములందు భందస్మృత కశ్వత్వము చెప్ప
బడినది.

“యదపి - అయుక్త సప్త శస్యవః ససూరోరథస్యనస్యః.

తాభిర్యాతి న్యయుక్తిభిః” 1

“సప్తత్వా హరితో రథేవహన్తి దేవ సూర్య శోచిష్యేశం వివక్షణ” 2

“భద్రాఅశ్వాహరితః సూర్యస్య విత్రా ఏతగ్వా అనుమాద్యానః”

సమస్యన్తోదివ ఆవృష్టమస్థుః పరిద్యావా వృథివీ యన్తి సద్యః” 3

“సప్త స్యసారః సువితాయ సూర్యం వహన్తి హరితోరథే” 4

“సప్తయుష్మాన్తి రథమేకచక్రమేకో అశ్వో వహతి సప్తనామా

త్రినాభి చక్ర మజరమనర్వం యత్రేమా విశ్వాభువనాధి తస్యః

ఇమంరథమధియే సప్త తస్థుః సప్త చక్రం సప్తవహస్యశ్వాః

సప్తస్యసారో అభినంసవ నై యత్ర గవాం నిహతా సప్తనామ.

ఇట్లు వేదవాఙ్మయమున భందశబ్దమనేకార్థముల నొప్పుచున్నది. గాయ

త్ర్యాది భందస్మృతావము నెఱుంగకుండ వైదికమగు కార్యము నెఱ్ఱాని నాచరింప
రాదని కాత్యాయనుఁడీ క్రింది వాక్యములను చెప్పియున్నాడు.

“భన్దాంసి గాయత్ర్యాదీని ఏతాన్యవిదిత్వా యోధీతేనుబ్రూతే జవతి జాహోతి
యజతి యాజయతే తస్య బ్రహ్మ నిర్విర్యం యాతయామం భవతి. అథానరా
శ్వగర్తం వావద్యతే స్థాణం వర్చతి ప్రమీయతేవా పాపీయాన్ భవతి. అథవిజ్ఞా
యైతాని యో స ధీతే తస్య వీర్యవత్—అథయోగ్యవిత్తస్య వీర్య వత్తరం భవతి
జపిత్వా హుత్యేష్ట్యా తత్ఫలేన యుజ్యతే.”

ఋషిచప్తన్తో దై వతములఁ దెలియకుండ మంత్రోచ్ఛారణము గావించువాడు
మంత్రకంటకుఁడు నాబడును. దానికి ఈ క్రింది స్మృతి వాక్యములు
ప్రమాణములు—

“మన్వాణాం దైవతం భన్తో నిరుక్తం బ్రాహ్మణాన్ ఋషీన్
కృత్తద్దితా దీంశ్చాజ్ఞాత్వా యజంతో యాగకణ్ణకాః
అవిదిత్వా ఋషిచప్తన్తో దైవతం యోగ మేవచ
యోధ్యాపయేజపేద్వాపి పాపీయాన్ జాయతే తు నః
ఋషిచప్తన్తో దైవతాని బ్రాహ్మణార్థంస్వరాద్యపి
అవిదిత్వాప్రయుజ్ఞానో మన్యకణ్ణక ఉచ్యతే.”

పై వాక్యములనుబట్టి వైదిక వాఙ్మయమున భన్తః ప్రాధాన్యము స్పష్టము.

ఇంక లౌకిక వాఙ్మయమును బరిశీలించుము. కోశములందు భందః పదమున
కర్తము క్రింది విధముగా నున్నది—

1. భన్తః పద్యే స ఛిలాషేచ	—అమరము : 3-3-232
2. గాయత్రీ ప్రముఖంభన్తః	2-7-22
3. ఇవా సహిత యోరారే భన్తో వేదేచ భన్తసి	—కాశికా : 1-2-36
4. గాయత్రీ ప్రభృతిచప్తన్తో వేదేచ్యయోరపి.	—శాశ్వత : 402
5. భన్తః పద్యేచ్యయోఃశ్రుతో	—హేమ-అనేకార్థ : 583
6. భన్తః పద్యేచ వేదేచ
స్వైరాద్యా చారాభిలాషయోః.	—మేదినీ.సత్రిక : 22

ఈ వచనములనుబట్టి భందః పదమీక్రింది యర్థములతోఁ బ్రయోగింపఁ
బడుచున్నదని చెప్పవచ్చును—

1. గాయత్ర్యాదులు	4. సంహితా
2. వేదము	5. ఇవా, లేక, అభిలాష
3. అర్థ గ్రంథము	6. స్వైరము - అనియన్త్రితాచారము

వైదిక వాఙ్మయమున భందః పదమున కెన్నియేని అర్థములు గలవు.
లౌకిక వాఙ్మయమున నవి పరిమితములైనవి.

లౌకిక వాఙ్మయమున సాధారణముగా, భందః పదమున కర్తము పద్య
మనియే చెప్పబడుచున్నను, బహుప్రాచీనకాలమున నయ్యది గద్య పద్యములు
రెంటికి నన్వయించుచుండెడిది. ఈ క్రింది ప్రమాణములను బరిశీలించునది—

1. నాచునాని వాగుచురతి ఇతి.

—నిరుక్త. : 7-2. వృత్తి. : — అచార్యదుర్గ. 5 వ శతాబ్ది

భందస్సులేని మాట పలుకబడదని భావము.

2. భన్తో భూత మిదం సర్వం వాఙ్మయం స్యాద్విజానతః
నాచునాని న చాపృష్టే శబ్ద శ్చరతి కశ్చన.

5

—ఋగ్యజుష-పరిశిష్ట-కాత్యాయనుడు.

తెలిసినవానికి వాఙ్మయమంతయు భందోరూపమే. ఏలయన, భందము తెలిసికొనవలెననెడి యిచ్చలేకుండ (ప్రశ్నింపకుండ) శబ్ద మెద్దియు నుత్పన్నము కాదు.

3. భన్తో హీనో న శబ్దో న స్తి న భన్తః శబ్ద వర్జితమ్.—నాట్యశాస్త్ర. : 14-45
భందోరహితమగు శబ్దముగాని, శబ్దరహితమగు భందముగాని లేదు.

4. భన్తో భాగ్యాజ్ఞయం సర్వం న కిశ్చేచ్ఛన్త సాంవిదా.

—భన్తో న నుశాననము : 1-2. జయకీర్తి

వాఙ్మయము సంపూర్ణముగా భందోయుక్తము. భందోరహితము లేకమును లేదు.

ఈ వచనముల వలన (బ్రాచీనాచార్యు లభిప్రాయానుసారము, గద్యము కూడ భందోయుక్తమని స్పష్టమగుచున్నది.

భందోలక్షణము

ప్రాచీన గ్రంథములలో భందోలక్షణమిక్రింది విధముగాఁ దెలుపబడుచున్నది—

1. కాత్యాయనమునిచే ఋక్సర్వాను క్రమణీ ప్రారంభమున నిట్లు చెప్పబడియున్నది :

“యదక్షర పరిమాణం తచ్ఛబ్దః”

2-6

అక్షరపరిమాణము గలది భందము.

2. అథర్వ వేద బృహత్సర్వాను క్రమణీలో భందో లక్షణ మిక్రింది విధమునఁ జెప్పబడియున్నది :

“భన్తో న క్షర సంఖ్యావచ్చే దకముచ్యతే”

—పృష్ఠ. : 1

అక్షర సంఖ్యా నియామకము భందమని చెప్పబడును. మీద చెప్పబడిన లక్షణములు దిగువ ఋజ్యంత్రముపై నాధారపడియున్నవి.

“అక్షరేణ మిమతే స ప్రవాణీః”

—ఋ. : 1-164-24

అక్షరముచేతనే సప్రభందముల పరిమాణమగును (కొలువబడును).

భందఃపద నిర్వచనము - తద్విమర్శ

ప్రాచీన వాఙ్మయమున భందః పదమునకు వివిధములగు నిర్వచనములు గన్పట్టుచున్నవి.

1. సామవేద దైవత బ్రాహ్మణమున భందః పద నిర్వచనము క్రిందివిధముగాఁ జెప్పబడియున్నది—

1. భన్తాంసి భన్తయతీతి వా.

1-3

దీనినిబట్టి భందః పదము భన్తో* (భది) ధాతు నిష్పన్నమని తెలియగలదు.

2. తైత్తిరీయ సంహిత. 5-6-6-1

తేభన్తోభిరాత్మానం ఛాదయిత్వో పాయంస్తచ్ఛన్తసాం భన్తస్త్యమ్.

3. శతపథ బ్రాహ్మణము. 8-5-2-1

యదస్మా అచ్ఛదయంస్త స్మాచ్ఛన్తాంసి.

4. ఛాందోగ్యము. 1-4-2

దేవావై మృత్యోర్భిభ్యతత్రయ్యాం విద్యాం ప్రావిశంస్తే భన్తోభిరచ్ఛాదయన్, యదేభిరచ్ఛాదయంస్త బ్ధన్తసాం భన్తస్త్యమ్

మీద యదాహరణములనుబట్టి భందఃపదము ‘భద’ ధాతునిష్పన్నమని తెలియుచున్నది.

5. నిరుక్తము. 7-12. లో నిట్లు వ్రాయబడియున్నది :

భన్తాంసి ఛాదనాత్

ఛాదనము (కప్పట) వలన భందములు. అనఁగా భందమును పేరు ఛాదనము వలన వచ్చినదనుట.

6. గార్భ్యుడు ఉపనిదాన సూత్రములలో నిట్లు వ్రాసియున్నాడు—

యస్మాచ్ఛాదితా దేవాశ్చన్తోభి ర్మృత్యు భీరవః

భన్తసాం తేన భన్తస్త్యంఖ్యాతే వేదవాదిభిః.

8-2

మృత్యుభీతులైన దేవతలు భందములచే నాచ్ఛాదించబడిరి. కావున భందములకు భంద స్త్యము. ఇది వేదవాదులందురు.

7. ఉణాదులలో భన్తః పదసాధుత్వ నిదర్శక సూత్రమిట్లున్నది—

భన్తోరాదేశ్చ భః

—పశ్చిపాదీ. : 4-219

—దశపాదీ. : 9-78

భది (భన్) ధాతువునకు అసప్రత్యయమగును. ధాతువుయొక్క మొదటి వర్ణమగు చకారమునకు ‘భ’కారమగును.

* మీదఁజెప్పబడిన వచన భాష్యములో, సాయణుడు భందఃపదనిర్వచనము ‘భద’అవవారణే అను రాతువునందీ చెప్పియున్నాడు. ఈ మూలము బ్రాహ్మణపాఠమునకు విరుద్ధమగుటచే శబ్దమును గాదు. సాయణుడు రాతువృత్తితో చరాదిగణమందలి చదినంవరణే అను రాతుపాఠమును గ్రహించి కూడ ఇట్టిలప్రాసనే తెలియదు. ఇదికాబావేభన్తశ్చబ్దోఽపి న స్యాదితి మైత్రేయాదుక ఇదిక్ ప్రాచీన న్యాయః. —ధాతువృత్తి-వృష్ఠ. : 381

8. జయదేవకృతభస్మ స్మృతములకు వృత్తివ్రాసిన హరటు డిట్లనుచున్నాడు :
భస్మతి హ్లాదంకరోతి దీప్యతేవా శ్రవ్యతయా. ఇతి భస్మః.

—2-1. పృష్ఠ. 4

అనందింపజేయునదియును, వినసొంపుగానుండుటవలన (బ్రహ్మశింఘ) నట్టిదియును భస్మమనబడును.

9. పాణినీయధాతు పాఠముయొక్క పశ్చిమోత్తర శాఖావ్యాఖ్యాతయగు క్షీర స్వామి (విక్రమార్కశకం 12) అమరకోశ వ్యాఖ్యానమున భందః పద వ్యుత్పత్తిని గ్రంది విధముగా నివ్వియున్నాడు.

1. భస్మతి భస్మః (భస్మన్) —2-7-221, 3-3-232

2. భస్మయతి అహ్లాదయతే-భందః అచ్, భస్మః, అచ్. 3-2-20

ఈ వ్యుత్పత్తులలో క్షీరస్వామి భందస్సనకు వ్యుత్పత్తి 'భది' (భది) ధాతువునుండి చూపెయున్నాడు.

10. సాయణుడు ధాతువృత్తిలో భందః పదనిష్పత్తి 'భది' ధాతువునుండి యంగీకరించియున్నాడు.

మీది చర్చనుబట్టి భందః పదము క్రింది ధాతువులనుండి నిష్పన్నమగును :

1. భస్మః (భది) భ్యాదిక. సంఖ్యా. 9 (క)
2. భస్మ (భది) చురాదిక. సంఖ్యా. 1-10
3. భద చౌరాదిక. సంఖ్యా. 2-6
4. భస్మ (భది) భ్యాదిక. సంఖ్యా. 7-8
5. భస్మ (అకారాస్త) (భస్మ-భది) ణిజంతము-సంఖ్యా. 9 (ఖ)

సంస్కృతచ్ఛందో వికాసము

వాగ్దేవతా ప్రథమావిష్కరణమునకు మూలభూతము, ప్రాక్తన మానవుని యాటపాట. అద్యతనకాలమున (బ్రాహ్మ పాశ్చాత్య సారస్వతములను సర్వంక షముగా పరిశోధించిన పండిత విమర్శకులందఱు నీ సిద్ధాంత విషయమున నేకాభిప్రాయులై యున్నారు. మానవుడు తన భావవ్యక్తీకరణమునకై కల్పించు కొనిన సాధనములన్నిటిలోను నుత్తమోత్తమము భాష. చరాచరాత్మకమగు నీ ప్రపంచమునందలి సర్వరహస్యములను మానవుడు భాషా సాహాయ్యముననే వ్యక్తీకరింప గలుగుచున్నాడు. భాషలేనియెడల మానవునకు జగమంధకార బంధురమే.

శ్లో॥ “ఇదమంధంతమః కృత్స్నం జాయేత భువనత్రయమ్
యదిశబ్దాహ్వాయం జ్యోతి రాసంసారం న దీప్యతే”

అని కావ్యాదర్శములో దండి చెప్పిన వాక్య మీయంశమునే విశదము సేయు చున్నది. కాని మానవుని మనఃప్రవృత్తుల నంతములు. సుఖదుఃఖములు, రాగ ద్వేషములు మొదలగు భావద్వంద్వములచే నుట్టుతలూగుచున్న మానవ హృదయమును వ్యక్తీకరించుటకు, సామాన్యమగు భాష చాలదు. భాషకంటె, భావవ్యక్తీకరణమున కనువగు నుత్తమ సాధనాంతరము మానవునకు లేదు. అట్టియెడ, నిశితములును, నిస్తుల సుఖదుఃఖాద్యసభూతి విశిష్టములునగు, భావములను వ్యక్తీకరించుటెట్లు? దీనికి మనమిచ్చు సమాధానమే కవితావిర్భావము నకు మూల సూత్రమనదగియున్నది. ఈ సాధనాంతరమును మానవుడు కను గొనలేదు. తనకుఁదానుగనే యయ్యది మానవున కబ్బినది. అందులకే మనవా రద్దానిని భగవద్దత్తమగు నొక శక్తిగా నిర్వచించినారు.

మానవహృదయము నిశితభావ సమ్మిశ్రితమగునపుడు, అతడు తద్భావ వివశీకృత విత్తుడై యేవియో కొన్ని వాక్యముల నుచ్చరించును. నిశిత భావ నిర్భరములగు నా వాక్యములు శ్రుతిలయబద్ధములై యుండును.

“కౌంబద్వంద్వ వియోగోత్థః శోకశ్లోకత్వ మాగతః”

అను ధ్వన్యాలోక కారుని వాక్యము లీయంశమునే స్పష్టము చేయుచున్నది.

శ్లో॥ “పాదబద్ధోఽక్షరసమః తంత్రీలయ సమన్వితః

శోకారస్య పృవృత్తో మే శ్లోకో భవతి నాన్యథా”

అను శ్లోకముగూడ నీవిషయమున వాల్మీకి హృదయమును వ్యక్తీకరించుచున్నది.

పాశ్చాత్య విమర్శకులందఱుగూడ నీ సిద్ధాంతము నేకగ్రీవముగ నంగీకరించి యున్నారు.

మిల్ అను నొక పాశ్చాత్య విమర్శకుడిట్లు చెప్పియున్నాడు—

“Eversince man has been man, all deep and sustained feeling, has tended to express itself in Rhythmical language, and the deeper the feeling the more characteristic and decided the rhythm.”

శృతిలయబద్ధమగు తన వాక్యముల కనుగుణముగ పాక్షిక మానవుడు చేసిన పాదన్యాసకరన్యాసమే నానాటికి వృద్ధిగాంచి, నేటి నాట్యముగా పరిణమించినది. కావున కవిత్వము, సంగీతము, నాట్యము అను నీ మూడు కళలు నేక కాలముననే ఆవిర్భవించిననని చెప్పవచ్చును.

ప్రపంచమందలి సర్వవాఙ్మయములును తొలుదొల్ల గేయరూపముననే యావిర్భవించినవి.

తరువాతి కాలముననే గేయములను బండితులు వివిధ రీతుల వ్యవహరించి, వానికొక నియత రూపము నేర్పరచిరి. నియతములగు నారూపములకు లక్షణము లనుగూడ వ్యాసిరి. అదియే భందశ్వాత్తము. ఏదేశమందైనను లక్ష్యము మొదట నేర్పడును. దానికి లక్షణము తరువాతఁ జెప్పబడును.

భారతీయుల ప్రథమ సాహిత్యము వేదము. అందే అర్చకులు తమ విజ్ఞానము సంతను నిక్షిప్తము గావించిరి. సమస్త శాస్త్రములకు నదియే లక్ష్యము.

“వేదాచ్ఛాత్రం పరం నాస్తి” అను పురాణోక్తి యీ విషయమునే స్పష్టికరించుచున్నది.

ఋగ్యజుస్సామాధర్వణములను నాల్గు వేదములయందు ఋగ్వేద మతి ప్యాచీనము. ఋక్కులన్నియు భందోబద్ధములే. యజుర్వేదము గద్య బద్ధము. సామము గీత్యుపేతము. గాయత్ర్యాది భందములన్నియు ఋగ్వేదమునఁ గన్పట్టును.

త్రయవిద్యకు మనవారు వేదపురుషనామమున రూపకల్పన గావించిరి. ఆ వేదపురుషునకు శిక్షావ్యాకరణాదుల సంగములుగాఁ జెప్పిరి. అందు భందము వేదపురుషునకు పాదద్వయమని చెప్పబడియున్నది.

“భందః పాదౌతు వేదస్య హస్తాకర్షోఽథ పర్యతే
జ్యోతిషామయనంపక్షుర్నిరుక్తం శ్రోత్రమువ్యతే
శిక్షాపూర్ణంతు వేదస్య ముఖం వ్యాకరణం స్మృతమ్”

—పాణినీయశిక్షా : 41-42

భందము వేదపురుషుని పాదద్వయిగాఁ జెప్పటవే దదంగ పాధాన్యము వ్యక్తమగుచున్నది. పాదములేని పురుషుడు నడువఁజాలడు. భందో విశిష్టముగాని వేదము ప్రవర్తిల్ల నేరదు. ఈ యంశమునే అప్పకవి యీ క్రింది పద్యములో స్పష్టికరించియున్నాడు—

తే॥ వేదమునకుఁ బాదంబులై వెలయు కతన
భందమన్నిటిలో నవశ్యంబుగాదె

పురుషుడఖిలాంగయుతుడయ్యుఁ జరణయుగము
లేక నడవ నమర్థుడే లోకమునను.

—అప్ప. అ. : 4-10 వ.

మనవారు సర్వశాస్త్రములను బ్రహ్మోపజ్ఞములనిగాని, మహేశ్వరోపజ్ఞములనిగాని చెప్పి తత్తత్తత్తత్తముల కొక విధమగు నహిరుషేయత్వమును గల్పించియున్నారు.

పాణినీయమగు వ్యాకరణమునకు వలెనే భందశ్వాత్తమునకుఁ గూడ మహేశ్వరుడే ప్రథమోపదేశ.

సాహిత్య రత్నాకరమున భందశ్వాత్త గురుపరంపర ఈ క్రింది విధముగాఁ జెప్పబడియున్నది—

“భందోజ్ఞానమిదం పురాత్రిణయనాత్ లేభే శుభంనందిరాట్
తస్మాత్పావ సనత్కుమారక తతోఽగస్త్యస్తతో వాక్పతిః
తస్మాద్దేవపతిస్తతఃఫణిపతిః తస్మానుజోపింగళః
తచ్ఛిష్యైర్మునిభిర్మహాత్మభిరదం భూమో పృతిష్ఠాపితమ్”

మనకిప్పుడు లభించుచున్న భందోగ్రంథములలో ప్రప్రథమము పింగళుని భందశ్వాత్తమే. పింగళుడు పతంజలి మహారికి సమకాలికుడు. మహాభాష్య ప్రణేతయగు పతంజలి, అదిశేషుని యవతారముని పెద్దల నమ్మకము. పూర్వోదాహృత శ్లోకమున—

“తతః ఫణిపతిః తస్మానుజో పింగళః”

అని చెప్పబడియున్నది. దీనినిబట్టి పింగళమహర్షి పతంజలిమహర్షి తమ్ముడనియే భావింపనగును.

విన్నకోట పెద్దన తన కావ్యాలంకార చూడామణియందు భందశ్వాత్త గురు పరంపరను మరొక విధముగాఁ జెప్పినాడు.

“పటుమతి నటమున్ను మహా
నటుడిశుడు వాచికాభినయమునకై యు
త్కట యతిలయమయ తాళ
స్ఫుటవికటచ్చంద మందముగ నొనరించెన్” —కా.చూ.మణి. : 7-6

క. : “నృజియించి యిచ్చె నజనకు
నజుడును భరతునకు నిచ్చె నమ్మునివరుడున్
ఋజుమతియగు పింగళుడను
భుజగమునకు నిచ్చె.....” —కా.చూ.మణి. : 7-7

దీనినిబట్టి శివుడు, బ్రహ్మ, భరతుడు, పింగళుడు అను నల్వరే భంద శ్వాత్త గురుపరంపరయని చెప్పవలసియున్నది.

కేదారభట్టు తన వృత్తరత్నాకరమునందలి—

శ్లో. “పింగళాదిభిరాచార్యై ర్యదుక్తం లౌకికం ద్విధా
మాత్యావర్ణ విభేదేన భందస్తదిహ కథ్యతే”

అను శ్లోకమున పింగళునే భందశ్శాస్త్ర ప్రథమ ప్రవక్తగా పేర్కొనినాడు. భరతుని ప్రసక్తియే యిందు లేదు.

అనందరంగరాట్నందమున కస్తూరి రంగకవి అధర్వణ చ్చందము నందలి దని వ్యాసిన యీ క్రింది పద్యమునుబట్టికూడ భరతుడు భందశ్శాస్త్ర గురుపరం పరలోఁ జేరడు.

గీ. ఇందుమౌళివలన నంది గాంచిన భంద
మెలమిఁజదివి రొకరివలన నొకరు
లలిననత్కుమారకలశజ జీవ వృ
త్తారి శేష పింగళాఖ్యులోలి.

—అ. రంగరాట్నందము. ప్ర.అ.ప. 23

సాహిత్యరత్నాకరోక్త గురుపరంపరయు, ఇందలి గురుపరంపరయు నొక్క రీతిగనే యున్నవి. కావున కావ్యాలంకార చూడామణి కర్త చెప్పిన గురుపరంపర వివరణీయము.

పూర్వోదాహృత విషయముల నన్నిటిఁబట్టి పరిశీలించగా భందశ్శాస్త్ర విషయమున పింగళుని గ్రంథమే ప్రప్రథమమని తేలుచున్నది. కాని పింగళునికిఁ బూర్వము భందశ్శాస్త్రమే లేదనిచెప్పటకు వీలులేదు.

విభిన్న మతములను జెప్పనపుడు పాణినివలెనే పింగళుఁడును, ఇతరులను గొందఱను పేర్కొనియున్నాడు.

వైదిక భందస్సులను గూర్చి వ్యాయనపుడు *కృష్టికి, యాన్కుఁడు, తాండి అనువారిని, లౌకిక చ్చందస్సులనుగూర్చి చెప్పనపుడు కాశ్యపుడు, సైతవుఁడు, రాతుఁడు, మాండవ్యుఁడు అనువారినిఁ జేర్కొనియున్నాడు.

కావున పింగళునికిఁ బూర్వముగూడ భందశ్శాస్త్ర కర్తలున్నారను మాట స్పష్టము. కాని పింగళుని భందము రవింపఁబడిన తరువాత నయ్యచికాల గర్భమున నంతరించి యుండును. పింగళకృత భందశ్శాస్త్రమును లౌకికమనియు, అలౌకికమనియు ద్విధావిభజింపవచ్చును.

మొదటి మూడధ్యాయములందును వైదికచ్ఛందో విషయములు చెప్పబడి యున్నవి. తరువాత లౌకికచ్ఛందస్సులనుగూర్చి చెప్పినాడు. అందును మాత్రా భందస్సులను మొదట చెప్పి తరువాత వర్ణ భందస్సులను వివరించినాడు. చిట్ట వివర ప్రస్తారాదులు చెప్పఁబడియున్నవి.

పింగళుని తరువాత నాట్యశాస్త్రమునందే భందస్సునుగూర్చి విపులముగాఁ

* “స్కన్ధోగ్నివో కృష్ణుకేః”

—పిం.అ. 3 సూ. 29

“ఉరోబృహతీ యాన్కన్యః”

—పిం.అ. 3 సూ. 30

“నకోబృహతీ కాండినః”

—పిం.అ. 3 సూ. 36

“సింహాన్యతాకాశ్యపన్యః”

—పిం.అ. 7 సూ. 9

“ఉద్ధర్షిణీ సైతవన్యః”

—పిం.అ. 7 సూ. 10

“అన్యత్ర రాతమాండ వాక్యాం”

—పిం.అ. 7 సూ. 36

జెప్పబడియున్నది. అందు పదునాల్గు, పదునైదధ్యాయములందు భందో విషయము లనేకములు గలవు.

వరాహమిహిరుని భిగోళశాస్త్రమునందుఁగూడ భందశ్శాస్త్ర విషయములు ప్రస్తావించఁబడియున్నవి. కాని యవి యతి స్వల్పము.

అగ్నిపురాణమున నిమమింశుగా నేడు సర్గములందు భందశ్శాస్త్ర వివరణము కన్పట్టుచున్నది.

కాళిదాస కృతమని చెప్పఁబడు “శృత బోధ” యందును, హేమచంద్రుని “భందోఽనుశాసనము”నందును భందశ్శాస్త్రము కొంతవరకు చెప్పఁబడియున్నది. కాని భందో గ్రంథము లిన్నియున్నను నేడివియన్నియు ప్రచారమున లేవు.

కేదారభట్టు రచించిన ‘వృత్త రత్నాకరము’, గంగాదాసు రచించిన ‘భందోమంజరి’యును, నేటికాలమున బహుళ ప్రచారము నందియున్నవి. కాని యీ గ్రంథములందు వైదికచ్ఛందః ప్రసక్తి లేదు. పింగళుఁడొక్కడే వైదిక చ్చందమునుగూర్చి చెప్పెను.

పూర్వోదాహృతములైన విషయముల నన్నిటిని పరిశీలించగా తేలిన సారాంశమిది— ప్రపంచమందలి యేభాషయందయినను, కవిత్వము గేయ రూపముననే యావిర్భవించును. మనదేశమందుగూడ వైదికవాఙ్మయము, అందును ముఖ్యముగా ఋగ్వేదము, గేయ రూపముననే ఆవిర్భవించినదని చెప్పవచ్చును. ఉదాత్తానుదాత్తస్వరిత భేదమును వేదవాఙ్మయమునందు గన్పట్టు స్వర ప్రాధాన్యమే దీనికి ప్రబల తార్కాణము. ఆ వేదవాఙ్మయమును సమగ్రముగా పరిశోధించి పింగళమహర్షి వైదిక చ్ఛందోరూప భేదములను, లౌకిక చ్ఛందో రూప భేదములను జెప్పియున్నాడు.

పింగళచ్ఛందము

అంధ్ర వాఙ్మయమునందలి లక్షణ గ్రంథములన్నియు సంస్కృత మతానుసారలే యనుట నిర్వివాదమగు విషయము. ఈ నిర్ధాంత మీ భందశ్శాస్త్ర విషయమునఁగూడ వర్తింతును. అంధ్ర వాఙ్మయమునందలి భందస్సు, స్థూలముగ మారదేశీ విభేదమున, ద్విధావిభక్తమయియున్నది. అందు మార్గచ్ఛందము, కేవల సంస్కృతానుసారియైయున్నది. ఏతచ్ఛందో విశేషములను, సమగ్రముగా గ్రహింప వలెనన్నచో పింగళ చ్ఛందమునుగూర్చి కొంత తెలిసికొనవలసియున్నది. దాని స్వరూపస్వభావములను స్థూలముగాఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. పింగళమహర్షికృత చ్ఛందశ్శాస్త్రము, సంస్కృతమున నెనిమిది యధ్యాయములుగల గ్రంథము. అందు ప్రథమాధ్యాయమున గణనిర్ణయము బేయఁబడియున్నది. ద్వితీయాధ్యాయమున వేదోక్తములగు మంత్రములకు, గణ విభజన కృమము నిరూపింపఁబడి యున్నది. తృతీయాధ్యాయమున పాద లక్షణము, గాయత్రీ, త్రిష్టుబాద్యధికారములుఁ జెప్పఁబడియున్నవి. చతురాధ్యాయ మంతయు విషమ వృత్త లక్షణ నిరూపణముతో నిండియున్నది. పంచమ షష్ఠ సప్తమాధ్యాయములలో సమ వృత్తముల లక్షణము చెప్పఁబడినది. అష్టమాధ్యాయమంతయు భందఃప్రస్తరణ రీతులకును, తల్లక్షణ నిరూపణమునకును వినియోగింపఁబడినది.

పూర్వకాలమున వేదాధ్యయన తత్పరులగువారికి, పింగళనాగుని భందము అవశ్య పరసీయ గృంథమైయుండెడిది. ముఖ్యముగా నాతని గృంథమందలి తొలి మూడధ్యాయములను వైదిక చంద్ర రీతులను వివరించుచుండుటచే అయ్యవి వేదమంత్ర స్వరనిర్ణాయకములు. అయ్యవి వేదాధ్యేతలకు అవశ్యపరసీయములు. పింగళ చంద్రమున ఉక్తాత్మకాదులగు నిరువదియారు భందములు వివరింపబడి యున్నవి. కాని వానికన్నింటికిని వేదములయం దుదాహరణములు కానరావు.

ఋగ్వేదమున త్రిష్టుప్తందమునకు వాడుక యధికము. త్రిష్టుప్తనకు తరువాత అధిక వ్యాప్తిగల భందస్సు గాయత్రి. అవెనుక వెప్పదగినది వజ్రీ చంద్రము. ఇవిగాక ఉష్ణిక్, బృహతిత్యాది భందో భేదములును అందందు గన్పట్టును. మరొక విశేషము. వైదిక చంద్రమున వాడబడు సమవృత్తములన్నియు సాధారణముగ పాదమున కెనిమిదియు లేక పదునొకండు లేక పందెండు అక్షరములు గలవియే. పాదమున కైదక్షరములుగల వృత్తములు అక్కడక్కడ మాత్రమే గన్పట్టును. మఱియు పాదసంఖ్యయందుగూడ కొంత భేదము గలదు. మూడు పాదములుగల వృత్తములును, నాలు పాదములుగల వృత్తములునేగాక, పంచపాద షట్పాద వృత్తములుగూడ కలవు.* గాయత్రి మంత్రమునకు పాదములు మూడు. పాదమున కక్షరము లెనిమిది. కావుననే దీనిని త్రిపదా గాయత్రి యని యందురు. మహావజ్రీ చంద్రమున ఆరు పాదములును, పాదమున కెనిమిదేసి అక్షరము లును గలవు. శక్వరీ చంద్రమున నేడు పాదములున్నవి. త్రిష్టుప్తనందు పదు నొకండేసి యక్షరములుగల నాలు పాదములు గలవు. కొన్ని త్రిష్టుప్తలకు రెండు పాదములును, గొన్నింటికి మూడు పాదములునుగూడ గలవు. వైదిక చంద్రమున నక్షర నియమముతోపాటు గురులఘు నియమము (గన్పట్టుచున్నది. కావుననే మంత్రోచ్చారణ కాలమున, అక్షర సంఖ్య సరిపడకపోయినప్పుడు ఉచ్చారణమున వికృతిని గల్పించుకొనిగాని, సంధిగతములగు నచ్చులను విడి విడిగా నుచ్చరించిగాని, ప్రథమ ద్వితియాక్షరములందలి యచ్చులను వ్యత్యస్తముగా జేసిగాని, యక్షర నియమమును గురులఘునియమమును సరిపెట్టుకొనుట యిప్పటికిని వేదాధ్యయనపరులయందు గన్పట్టుచున్నది.

భందఃపరిగణనములలో ముఖ్యముగ జాతి వృత్త సంజ్ఞలతో రెండు భేదములు గన్పట్టుచున్నవి. జాతి వృత్త పరిగణనములందుగూడ మత భేదములు గలవు. నియత వర్ణవ్యవస్థగల పద్యములు వృత్తములనియు, నియత మాత్రా వ్యవస్థ గలవి జాతులనియు సాధారణ నిర్వచనము, ఏకదేశ స్థితమైనది జాతి యనియు, లఘు గురు భేద స్థితమైనది వృత్తమనియు మఱియొక నిర్వచనము గలదు. స్థూలముగఁ బరిశీలించినచో వేదములందు గాయత్రి, ఉష్ణిక్కు, అనుష్టుప్, జగతి, అను భందములే తఱచు గన్పట్టుచుండును. ఈ యాటు భందో భేదములును, మరల ఆర్తి, దైవి, ప్రాజాపత్య, యాజుషి, సామ్ని, ఆర్చి, అనురి, బ్యాహ్ని అను భేదములతో ఒక్కొక్కటి ఎనిమిది విధములుగ భేదించు

చున్నవి. ఇవి యన్నియును గలసి మొత్తము నలుబది యెనిమిది విధముల భందో భేదములగుచున్నవి.

లౌకికచంద్రములందుగూడ అక్షరగణ, మాత్రాగణ భేదములు గలవు. ఆర్యాదులు మాత్రాగణ భందములు. ఉక్తాత్మకాదిజ వృత్తములు అక్షరగణ బద్ధములు. “గాయత్ర్యాదౌ భందసి వర్తతే ఇతి వృత్తమ్” అని వృత్తనిర్వచన మును చెప్పదురు. వృత్తములన్నియు నాల్పపాదములతో నడచును. పాదమున కొకటే యక్షరము మొదలుకొని, పాదమున కిరువదాఅక్షరములుగల వృత్తము వఱకు పద్యములు నిర్దిష్టములై యున్నవి. ఒకే యక్షరముగల వృత్తములు రెండుండును. అందొకటి గురువృత్తము, రెండవది లఘువృత్తము. ఒక్కటే గురువుగల వృత్తమనియు, ఒక్కటే లఘువుగల వృత్తమనియు అర్థము.

రెండక్షరములుగల వృత్తములు నాలుండును. రెండు గురువులుగల వృత్తము, రెండు లఘువులుగల వృత్తము, గురులఘువులుగల వృత్తము, లఘు గురువులుగల వృత్తము, ఇట్లే మూడక్షరములుగల వృత్తము లెన్నిదియు, నాల్గి క్షరములుగల వృత్తములు పదునాటు నుండును. వృత్తమున కెన్నక్షరము లుండునో యది యాభందో భేదముగఁ బరిగణింపబడును. అనగా ఏకాక్షరములు గల వృత్తములు ప్రథమచంద్రోభవము లనియు, ద్విక్షరములుగల వృత్తములు ద్వితియభందోభవము లనియు నిర్ణయింపవలెననుట. ఇట్లు నిర్దిష్టములైన భందో భేదము లిరువదియాటు మాత్రమే గలవు. వాని పేర్లు వరుసగా నిట్లుండును :

ఉక్త, అత్యుక్త, మధ్య, ప్రతిష్ఠ, సుప్రతిష్ఠ, గాయత్రి, ఉష్ణిక్కు, అను స్టుప్, బృహతి, వజ్రీ, త్రిష్టుప్, జగతి, అతిజగతి, శక్వరి, అతిశక్వరి, అష్టి, అత్యష్టి, ధృతి, అతిధృతి, కృతి, ప్రకృతి, ఆకృతి, వికృతి, సంకృతి, అభికృతి, ఉత్కృతి.

ఇరువదియాఅక్షరములకుఁబై నున్న వృత్తములను ఉద్ధరమాలా వృత్తము లందురు. దండక, లయగ్యాహ ప్రభృతులు ఉద్ధరమాలా వృత్తములు. పూర్వో దాహృత వృత్తములందు ఉక్త మొదలు సుప్రతిష్ఠవఱకునుగల యయిదు భందములును ప్రసిద్ధములు గావు, ప్రయోగార్హములును గావు.

* గాయత్రి మంత్రమున నిరువది నాల్గక్షరములు గలవనుట సుప్రసిద్ధమగు విషయము. కాని ‘వరేణ్యమ్’ అను దానిని ‘వరేణియమ్’ అని విడదీసిననే గాని యిరువది నాల్గక్షరములు పొసగవు.

భందములును వాని యక్షర సంఖ్యయు క్రింద వివరింపబడును :

భందములు :

1. పాదమునకు	1 అక్షరము మాత్రమే ఉన్నచో	అ భందము “ఉ క్తము” అనబడును
2. “	2 అక్షరములు	“ అత్యుక్తము “
3. “	3 “	“ మధ్యము “
4. “	4 “	“ వ్యతిష్ఠ “
5. “	5 “	“ సువ్యతిష్ఠ “
6. “	6 “	“ గాయత్రి “
7. “	7 “	“ ఉష్టిక్కు “
8. “	8 “	“ అనుష్టుప్ “
9. “	9 “	“ బృహతి “
10. “	10 “	“ పఞ్చి “
11. “	11 “	“ త్రిష్టుప్ “
12. “	12 “	“ జగతి “
13. “	13 “	“ అతిజగతి “
14. “	14 “	“ శక్వరి “
15. “	15 “	“ అతిశక్వరి “
16. “	16 “	“ అష్టి “
17. “	17 “	“ అత్యష్టి “
18. “	18 “	“ ధృతి “
19. “	19 “	“ అతిధృతి “
20. “	20 “	“ కృతి “
21. “	21 “	“ ప్రకృతి “
22. “	22 “	“ ఆకృతి “
23. “	23 “	“ వికృతి “
24. “	24 “	“ సంకృతి “
25. “	25 “	“ అభికృతి “
26. “	26 “	“ ఉత్కృతి “

వీనిని ప్రస్తరించుటవలన బెక్కు వృత్త భేదము లేర్పడుచున్నవి.

వాని వివరణము :

భంద సంఖ్య	భందస్థుల పేర్లు	ఒక్కొక్క పాదమున కన్ని యక్షరములు	వానియందు బుట్టిన వృత్త సంఖ్య
1.	ఉ క్త	1	2
2.	అత్యుక్త	2	4
3.	మధ్య	3	8
4.	వ్యతిష్ఠ	4	16
5.	సువ్యతిష్ఠ	5	32
6.	గాయత్రి	6	64
7.	ఉష్టిక్కు	7	128
8.	అనుష్టుప్	8	256
9.	బృహతి	9	512
10.	పఞ్చి	10	1,024
11.	త్రిష్టుప్	11	2,048
12.	జగతి	12	4,096
13.	అతిజగతి	13	8,192
14.	శక్వరి	14	16,384
15.	అతిశక్వరి	15	32,768
16.	అష్టి	16	65,536
17.	అత్యష్టి	17	1,31,072
18.	ధృతి	18	2,62,144
19.	అతిధృతి	19	5,24,288
20.	కృతి	20	10,48,576
21.	ప్రకృతి	21	20,97,152
22.	ఆకృతి	22	41,94,304
23.	వికృతి	23	83,88,608
24.	సంకృతి	24	1,67,77,216
25.	అభికృతి	25	3,35,54,432
26.	ఉత్కృతి	26	6,71,08,864

26 భందములలో బుట్టిన వృత్త సంఖ్య మొత్తము 13,42,17,726

వృత్తములు సమములనియు, అర్థసమములనియు, విషమములనియు ము తెలుగులు. స్థిరగురు లఘుక్షర విన్యాసముగలది సమవృత్తము. అనగా వర్ణ సంఖ్యయందు, గణకమునందు నాలు పాదములును సమానముగానుండు ననుట. ఉత్పలమాలాదులు సమవృత్తములు.

రెండు పాదములయందొక విధమగు వృత్తము, మఱిరెండు పాదముల యందు వేరొక విధమగు వృత్తమునుగలది అర్థసమవృత్త మనబడును.

నాలు పాదములందును, నాలు భిన్న వృత్తములున్నచో నయ్యది విషమ వృత్త మనబడును.

ఈ యర్థసమ, విషమ వృత్తములేకచ్చందమునఁ జేరినవి గాని, భిన్న చ్చందములకుఁ జేరినవిగాని కావచ్చును.

ఏకచ్చందో జాతములగు వృత్తములకు స్వస్థాన వృత్తములనియు, భిన్న చ్చందోజాత వృత్తములకు వరస్థాన వృత్తములనియు వ్యవహారము.

నాట్య శాస్త్రము

పింగళచ్చందము తరువాత భరతుని నాట్య శాస్త్రమునఁగూడ ఛందో విషయములు వివరింపఁబడియున్నవి. పింగళచ్చందము ముందా? నాట్య శాస్త్రము ముందా? అను విషయమున పండితలోకమున భిన్నాభిప్రాయములు గలవు. డాక్టరు సూర్యకాంతగారు జాము రచించిన 'Studies in Kshemendra' అను గ్రంథమున పింగళచ్చందమే ప్రాచీనమని చెప్పియున్నారు. డాక్టరు హెమ గారు నాట్య శాస్త్రమే ప్రాచీనమనియు, పింగళచ్చంద మర్వాచీన మనియుఁదలంచి యున్నారు.

మఱియు, మనకిప్పుడు గన్నట్టు నాట్య శాస్త్రమొకనాటి రచన కాదనియు, పెక్కు కాలములందు వలువురు విద్వాంసులు దానిని పెంపుసేయుచు వచ్చి రనియు కొందఱి యభిప్రాయము. ఏదియెట్లున్నను పింగళచ్చందము తరువాత వెప్పడగినది నాట్య శాస్త్రము.

నాట్య శాస్త్రమునందలి పదునాల్గు, పదునేనవ యధ్యాయములలో ఛందో విషయ పుస్తక కలదు.

“ఛందో హీనో న శబ్దో న స్థి నచ్చందశ్శబ్ద వర్జితమ్”

అను భరత వాక్యానుసారము ఛందస్సునకుఁ గట్టుబడని శబ్దముగాని, శబ్దవర్జిత మగు ఛందముగాని యుండజాలవనుట స్పష్టము. భరతుని యభిప్రాయమునఁ బదజాలమంతయు రెండు విధములుగ నుండును. అందు మొదటిది నిబద్ధము. అది ఛందోబద్ధము. రెండవది చూర్ణము. అక్షర సంఖ్యానియమముగాని, గురు లఘు నివేశనియమముగాని లేనిదియు, అర్థాపేక్ష కలదియునగు అక్షరముల కూర్పు చూర్ణ మనబడును. భరతుడు ముఖ్యముగా లౌకికచ్చందమునుగూర్చియే వ్యాసీయున్నాడు. అందును రూపకోవయక్తములగు వృత్తములను మాత్రమే

వివరించియున్నాడు. మఱియు ఛందములందు 1. దివ్య, 2. దివ్యేతర, 3. దివ్య మానుష, భేదములను జెప్పియున్నాడు. గాయత్రి, ఉష్టిక్కు, అనుష్టుప్, బృహతి, పఞ్చై, త్రిష్టుప్, జగతి అను నీయేడు ఛందములును దివ్యములని చెప్పియున్నాడు. అతిజగతి, శక్వరి, అతిశక్వరి, అష్టి, అత్యష్టి, ధృతి, అతిధృతి అను నీయేడు ఛందములును దివ్యేతరములు లేక మానుషము లనబడుచున్నవి. కృతి, పృకృతి, ఆకృతి, వికృతి, సంకృతి, అభికృతి, ఉత్కృతి అను నీయేడు ఛందములును దివ్యమానుషము లనబడుచున్నవి.

ప్రస్తార విధి లక్షణమునందును, నష్టోద్దిష్టకృమ వివరణమునందును, పింగళ చ్చందమునకును భరతనాట్య శాస్త్రమునకును భేదము గన్నట్లుదు.

భరతుడు తన నాట్య శాస్త్రమున నాట్యోపయుక్తములగు వృత్తములను మాత్రమే పేర్కొనియున్నాడని ముందే చెప్పబడియున్నది. వాని పేర్లు వరుసగా నీ క్రిందఁ జెప్పబడుచున్నవి :

ఛందము పేరు	పాదమునకు అక్షరములు	ఒక్కొక్క ఛందము నందులి వృత్త సంఖ్య	15 వ అధ్యాయమందు వివరింప బడిన అయాఛందములందలి వృత్తముల సంఖ్య, వాని పేర్లు
1	2	3	4
గాయత్రి	6	64	1. తనుమధ్య, 2. మకరకశీర్ష 3. మాలిని, 4. మాలతి
ఉష్టిక్కు	7	128	5. ఉద్ధత, 6. భృమరమాలిక
అనుష్టుప్	8	256	7. సింహరేఖ, 8. మత్తవేష్టి తము, 9. విద్యున్మాల, 10. చిత్రవిలాసకము
బృహతి	9	512	11. మధుకరి
పఞ్చై	10	1,024	12. ఉత్పలమాలిక, 13. శిఖి సారిణి
త్రిష్టుప్	11	2,048	14. దోధకము, 15. మోటకము, 16. ఇంద్రవజ్ర, 17. ఉపేంద్ర వజ్ర, 18. రథోద్ధత, 19. స్వాగత, 20. శాలిని
జగతి	12	4,096	21. తోటకము, 22. కుముద నిభ, 23. చంద్రలేఖ, 24. ప్రమితాక్షర, 25. వంశస్త, 26. హరిణప్రత, 27. కామదత్త, 28. అప్రమేయ, 29. వద్మిని, 30. పుటము

1	2	3	4
అతిజగతి	13	8,192	31. పృథ్వి, 32. పృథ్విణి, 33. మత్తమయూరకము
శక్వరి	14	16,384	34. వసంతతిలక, 35. అసం బాధ, 36. శరభ
అతిశక్వరి	15	32,768	37. నాందీముఖి
అష్టి	16	65,536	38. ఇభలలితము, 39. పృవర లలితము
అత్యష్టి	17	1,31,072	40. శిఖరిణి, 41. వృషభవేష్టి తము, 42. శ్రీధర, 43. వంశ పత్య పతితము, 44. విలంబిత గతి
ధృతి	18	2,62,144	45. భీత్యలేఖ
అతిధృతి	19	5,24,288	46. శార్వాలవిక్రీడితము
కృతి	20	10,48,576	47. సువదన
పృకృతి	21	20,97,152	48. సృగర
ఆకృతి	22	41,94,304	49. మద్యకము
వికృతి	23	83,88,608	50. అశ్వలలితము
సంకృతి	24	1,67,77,216	51. మేఘమాల
అభికృతి	25	3,35,54,432	52. కౌంచపాది, 53. భుజంగ విజృంభితము
ఉత్కృతి	26	6,71,08,864	

ఇవిగాక పదునేనవ యధ్యాయమున అనుష్టుప్పందమునకు సంబంధించిన పద్యావృత్త భేదములు కొన్ని చెప్పబడియున్నవి. వాని పేర్లు : 1. అర్జనమవధ్య, 2. విషమవధ్య, 3. వివరీతపధ్య, 4. చపల, 5. విపుల, 6. వక్రము, 7. వానవానిక, 8. కేతుమతి, 9. అవరవక్రము, 10. పుష్పితాగ్ర, 11. ఉద్ధత, 12. లలిత. ఇవిగాక పధ్య, విపుల, చపల, ముఖచపల, జఘనచపల అను నార్యావృత్త భేదములును జెప్పబడియున్నవి. ఇట్లు మొత్తము డెబ్బది వృత్తములను లక్ష్యలక్షణ సహితముగ భరతుడుదాహరించియున్నాడు.

ఈ వృత్త లక్షణములనుగూర్చి విపులముగా ముందు వ్యాయభిడును. భరతుడిచ్చిన యుదాహరణములన్నియు ముద్రాలంకార సహితములై యుండును. అనగా ఉదాహృత పద్యపాదము వివర ఆ వృత్తము పేరుకూడ ఇమిడియుండును. ఉదాహరణములన్ని భరతుడు రచించినవే. ఇతర గ్రంథములనుండి యొక్క శ్లోకముగూడ నుదాహరింపబడలేదు. వృత్తలక్షణములను జెప్పటలోగూడ నిందొక ప్రత్యేకత గలదు. ఇందు వృత్త లక్షణములు రెండు విధములుగా జెప్పబడియున్నవి. ఒకటి గురులఘువులను అక్షరసంఖ్యాక్రమమున జేర్చుట. రెండు త్రికములతో ననగా, భగణ, యగణాది గణములతో వివరింపట.

పింగళాదులు రెండవ పద్ధతి ననుసరించి యుండిరి. పింగళునికి బూర్వము మొదటి పద్ధతియే వ్యాప్తియందుండెనని పండితవిమర్శకుల యభిప్రాయము.

భరతుని నాట్య శాస్త్రమునకును, తక్కిన భందో గ్రంథములకును కొన్ని భేదములు గన్పట్టుచున్నవి.

భరతుని నాట్య శాస్త్రమున “మకరక శీర్ష” అని చెప్పబడిన వృత్తమునకు వృత్తరత్నాకరాదులందు “శశివదన” అను పేరు కన్పట్టుచున్నది.

భరతుని నాట్య శాస్త్రము - మకరక శీర్ష లక్షణము :

న, య గణములు.

ఉదా. : స్వయమువయాంతం భజసి నకాన్తమ్
భయకరి కిం త్వం మకరక శీర్షా.

వృత్తరత్నాకరము - శశివదనాలక్షణము :

“శశివదనాన్యో” —అధ్య. 3, సూ. 2 (గాయత్రీ)

ఉదా. : విజయినిబుధే మనసిజబుధే
కుసుమమవర్జమ్ సురజనసంఘాః

మాలినీవృత్త లక్షణ విషయమున నాట్యశాస్త్రమునకును, పింగళచందము నకును భేదము కలదు. పింగళాదుల మాలినీయు, నాట్య శాస్త్రమునందలి నాందీ ముఖయు సమానములు.

భరతుడు నాందీముఖికిచ్చిన యుదాహరణము :

శ్లో. నఖలు తవకదావిత్కృధతామ్రాయతాక్షమ్
భ్రుకుటి వలిత భంగం దృష్టపూర్వం మయాన్వమ్
కిమిహబహు భిరుక్తైర్యామమేచ్ఛాహృదిసా
త్వమసి మధుర వాక్యాదేవి! నాందీముఖీవ.

ఇందు పాదములందలి మొదటి యాటక్షరములును, పదియవ, పద మూడవ యక్షరములును, లఘువులు. తక్కినవి గురువులు. ‘న న మ య య’ అను గణములు పాదమునకిందుండును. అదియే పింగళాదులు చెప్పిన మాలినీ లక్షణము.

పింగళుని మాలినీ లక్షణములు :

“మాలినీనా మయాయ” —అధ్య. 7, సూ. 14

యన్య పాదే నగణౌ మగణ యగణౌ యగణశ్చపతి, తద్వృత్తంమాలినీ నామ. తత్రోదాహరణమ్ :

శ్లో. అతివిపుల లలాటం పీవరోరః కపాటమ్
సుఖటిత దశనోష్ఠం వ్యాఘ్రతుల్య పృకోష్ఠమ్.

కాని దీనిని భరతుడు నాందీముఖి యని చెప్పినాడు. భరతుడు మాలినీ వృత్తమున కిచ్చిన యుదాహరణము :

శ్లో. స్నాన గంధాధిక్యైః వస్త్రభూషాయోగైః
వ్యక్తమేవా నౌత్స్యం మాలినీ పృఖ్యాతా॥

పాదమందలి రెండవ యక్షరము మాత్రమే లఘువు. తక్కిన యక్షరము లన్నియు గురువులే. అనగా రగణ, మగణము లొక పాదమగు ననుట.

భరతుడుదాహరించిన హరిణపుతమును, పింగళాదులు ద్యుతవిలంబితమని పేర్కొనిరి.

హరిణపుతమునకు భరతుడిచ్చిన యుదాహరణము :

శ్లో. పరుషవాక్య కశాభిహతా త్వయా
భయవిలోకన పార్శ్వనిరీక్షణా
వరతనుః పృతతప్తత నర్పణైః
అనుకరోతిగతైర్హరిణపుతమ్॥

ఇందు పృతి పాదమునందును 'న భ భ ర' అను గణములు గన్పట్టుచున్నవి.

పింగళ చ్ఛందమునందలి 'ద్యుతవిలంబిత' లక్షణమిట్లున్నది :

"ద్యుతవిలంబితం నభౌ భరౌ" — అధ్యాయ. 6, సూ. 30

యన్య పాదే నగణభగణౌ భగణ రగణౌచ భవతః

తద్వృత్తం ద్యుతవిలంబితం నామ॥

తత్తోదాహరణమ్ :

శ్లో. ద్యుతగతిః పురుషో ధనభాజనమ్
భవతిమందగతిశ్చ సుఖో వితః
ద్యుతవిలంబిత ఫలగతి ర్నృపః
సకలరాజ్య సుఖం ప్రియమశ్నుతే.

మీది యుదాహరణమునుబట్టి భరతుని హరిణపుతమును పింగళుని ద్యుత విలంబితము నొక్కటియే యని స్పష్టమగుచున్నది.

భరతుడిచ్చిన మధుకరి యను వృత్తభేదమును పింగళాదులు భుజగశిశు భృతమును పేర చెప్పినారు.

మధుకరికి భరతుడిచ్చిన యుదాహరణము :

శ్లో. కుసుమితమభి పశ్యంతీ వివిధ తరుగతై శ్శృన్నమ్
వనమతిశయగంధాఢ్యం భ్రమతిమధుకరీహృష్టా.

ఇందు పృతిపాదమునందును 'న న మ' అను గణములుండును. పింగళ చ్ఛందమున భుజగశిశుభృతలక్షణ మీ క్రిందివిధముగాఁ జెప్పబడియున్నది :

"భుజగశిశుభృతా నామ్"

యన్య పాదేనకారౌ మకారశ్చ భవతి తత్ భుజగశిశు భృతానామ వృత్తమ్.

శ్లో. ఇయ మధికతరం రమ్యా
వికచ కువలయశ్యామా
రమయతి హృదయం యూనాం
భుజగశిశు భృతా నారీ.

ఈ వృత్తమునకే 'భుజగశిశుభృతా' అనియు, 'భుజగశిశుభృతా' అనియు, 'భుజగశిశుభృతా' అనియు, 'భుజగశిశుభృతా' అనియు పాఠాంతరములు గలవు.

భరతుడు చెప్పిన 'కువలయమాలా' వృత్తమును 'పణవ' మను వృత్తముగా పింగళుడు చెప్పినాడు. దీనికే 'ఉత్పలమాలిక' అనియు (గొన్ని నాట్యశాస్త్ర గ్రంథములందు పేరుగలదు.

భరతుని 'కువలయమాల' కుదాహరణము :

శ్లో. అన్నింస్తే శిరసి తదాకాంతే
వైడూర్య స్ఫటిక సువర్ణాక్షే
శోభాం స్వాంనవహతి తాంబూలా
సుశిష్టా కువలయ మాతేయమ్.

ఇందలి పృతి పాదమునను 'మ న య గ' అను గణములు గన్పట్టును. పింగళ చ్ఛందమునందలి 'ప ణ వ' వృత్తలక్షణము :

"పణవో మ్నాయేగౌ" — అధ్యాయ. 6, సూ. 10

యన్య పాదే మకారనకారయకారగకారా భవంతి తద్వృత్తం 'పణవో'నామ.

తత్తోదాహరణమ్ :

శ్లో. మీమాంసారస మమృతం పీత్వా
శాస్త్రోక్తిః పటురితరాభాతి

(తుదిలఘువు గురువుగా పరిగణింపబడును)

ఏవంసంసదివిదుషాంమధ్యే

జల్పామౌ జయ పణబంధత్వాత్.

దీనికి 'పృణవ' మను నామాంతరమును గలదు.

భరతుడు చెప్పిన అప్యమేయమును వృత్తభేదమే పింగళుని భుజంగ వ్యయాతము.

అవ్యమేయమునకు భరతుని యుదాహరణము :

“నతే కావిదన్యా సమాదృశ్యతే స్త్రీ
సృలోకే విశిష్టా గుణై రద్వితీయైః
తిగ్లోక్యాంగుణా గ్యాన్ సమాహృత్యనర్వాన్
జగత్సవ్యమేయాసి దృష్టా విధాతా”

ఇందు పాదమునకు నాలుగు యగణములు గలవు.

భుజంగ ప్యయాతమును పింగళుడి కిందివిధముగా నిర్వచించియున్నాడు:
భుజంగ ప్యయాతంయః — అ. 6, సూ. 37
యన్యపాదే చత్వారో యగణా భవంతి. తద్ భుజంగ ప్యయాతం నామ.

ఉదా. : పురః సాధువద్వక్త్ర మిధ్యా వినీతః

పరోక్షే కరోత్యర్థ నాశం హతాశః
భుజజ్ఞ ప్యయాతోపమం యన్యచిత్తమ్
త్యజేత్తాదృశం దుశ్చరిత్రం కుమిత్యమ్.

భరతుని పద్మినీ వృత్తమును, పింగళుని స్యగ్విణీ వృత్తమును సమానములే.
‘పద్మినీ’కి భరతుని యుదాహరణము :

“దేహతో యాశయా వక్త్ర పద్మోజ్జ్వలా
నేత్ర భృంగాకులా దంత హంసస్మితా
కేశ పాశచ్ఛదా చక్రవాకస్తనీ
పద్మినీవప్రియే భాసిమే సర్వదా.”

ఇందు పాదమునకు నాలుగు రగణములు గలవు.

పింగళుని స్యగ్విణీ లక్ష్యలక్షణములు

స్యగ్విణీరాః — అధ్యాయ. 6, సూ. 38

యన్యపాదేరగణాశ్చత్వారస్తత్ స్యగ్విణీనామ.

ఉదా : యోరణే యుధ్యతే నిర్భరం నిర్భయః
త్యాగితా యన్య సర్వస్వ దానావధిః
తంనరం వీరలక్ష్మీర్యశః స్యగ్విణీ
నూనమభ్యేతి సత్కీర్తి శక్తాంశకా.

భరతుని ‘వృషభచేష్టితము’నకును, పింగళుని ‘హరిణికి’ని భేదము లేదు.
వృషభచేష్టితమునకు ఉదాహరణము :

“జలధరరవంశృత్వా శృత్వా మదోచ్ఛ్రయ దర్పితో
విలిఖతి మహింశ్మంగాక్షే పైర్వృషః పృతి సర్వచ
స్వయువతి వృతో గోష్ఠాద్ధోష్టం ప్యయాతిచ నిర్భయో
వృషభలలితం చిత్రం వృత్తం కరోతి చ శాద్వలే”

ఇందు పాదమునకు న స మ ర స ల గ గణములు గలవు.

పింగళుని హరిణీ నిర్వచనము

‘హరిణీ ససౌ మరౌనలౌ గృతునముద్య ఋషయః’ — అధ్యాయ. 7, సూ. 16
యన్య పాదే నగణ సగణ మగణ రగణ సగణ లకార గకారాశ్చ
తద్వృత్తం హరిణీనామ ‘షడ్భిః’, చతుర్భిః, సప్తభిశ్చయతిః.

ఉదా : కువలయదలశ్యామా పీనోన్నతస్త సశాలినీ
చకిత హరిణీ నేత్రచ్ఛాయామలిష్టువలోచనా
మనసిజ ధనుర్వ్యా నిర్దోషైరివ శృతి పేశరైః
మనసిలలనాలీలాపైః కరోతి మమోత్సవమ్.

నాట్యశాస్త్రమందలి ‘శ్రీధర’ వృత్తమునే పింగళాదులు ‘మందాక్యాంత’
మనినారు.

భరతుని శ్రీధర వృత్తోదాహరణము :

“స్నానై శ్చురైః సుఖసురభి భిర్గంధ వాసైశ్చ ధూపైః
పుష్పై శ్చాన్యైః శిరసి రవిత్తైర్వృత్త యోగైశ్చ తైస్థైః
నానారత్నైః కనకఖచితై రంగసంభోగసంస్తైః
ర్యక్తం కాంతే కమలనిలయా శ్రీధరే వాతిభాసి”

ఇందు పాదమునకు “మ భ న త త గ గ” అను గణములుండును.

పింగళుని మందాక్యాంత లక్షణము

“మందాక్యాంతా మభానతో తగౌ గసముద్యర్తు స్వరాః”

— అధ్యాయ. 7, సూ. 19

యన్యపాదే మగణ భగణ సగణాః తగణౌ గకారౌచ తద్ మందాక్యాంత
నామ.

చతుర్లు, షట్లు, సప్తనుచ యతిః.

తత్యోదాహరణమ్ :

“ప్రత్యాదిష్టం సమరశిరసః కాందిశీ భూయనష్టం
త్వం నిః శేషంకురు రిపుబలం మార్గ మాసాద్య సద్యః
కిం నాశ్వాపీః పరిణతధియాం నీతి యోగ్యోపదేశం
మందాక్యాంతా భవతి ఫలినీ వాలి లక్ష్మీః క్షయాయ.”

భరతుని ‘విలంబితగతి’ వృత్తమునే పింగళాదులు వృద్ధీవృత్త మనినారు.

విలంబితగత్యుదాహరణము :

“విఘూర్ణిత విలోచనా వృథు విక్రీర్ణ హారా పునః
వ్యలంబ రశనాచలత్ఫలిత పాదమందక్లమా

నమే ప్రియమిదం జనన్యబహుమాన రాగేణయ
న్మదేన వివశా విలంబితగతిః కృతా త్వంప్రియే.”
ఇందు పాదమునకు ‘జ న జ న య ల గ’ అను గణములుండును.

పింగళుని పృథ్వీవృత్త లక్షణము

‘పృథ్వీ జసౌ జసౌ యలౌ గవసునవకౌ’ —అధ్యాయ. 7, సూ. 17
యన్యపాదే జగణ నగణౌ పునర్నగణ నగణౌ యగణ లకార గకారాశ్చ
తద్వృత్తం ‘పృథ్వీనామ’ అష్టభిర్నవభిశ్చయతి.

తత్యోదాహరణమ్ :

“హతాః సమితి శత్రవ త్రిభువనే విక్రీర్ణయశః
కృతశ్చ గుణినాం గృహే నిరవధిర్మహానుత్పవః
త్వయాకృత పరిగృహే క్షితిపవీర సింహాసనే
నితాంత నిరవగృహ ఫలవతీచ పృథ్వీకృతా.”

భరతుని ‘చిత్రలేఖ’నే పింగళాదులు ‘కుసుమితలతావేల్లిత’ మనినారు.

చిత్రలేఖకుదాహరణము :

“నానారత్నాన్మౌర్త్యహుభిరధికం భూషణైరంగ సంస్తై
ర్నానాగంధాన్మౌర్త్య ర్మదన జననైరంగరాగైశ్చ హృద్యైః
కేతైః స్నానాన్మౌర్త్యైః కుసుమభరితైర్వక్తృ రాగైశ్చత్రైః
కాంతే సంక్షేపాత్ కిమిహ బహునా చిత్రలేఖేవ భాసి.”

ఇందు పాదమునకు ‘మ త న య య య’ అను గణములుండును.

పింగళుని కుసుమితలతావేల్లితా లక్షణము

“కుసుమితలతావేల్లితా మతౌ నయౌ యావిందియర్తున్వరాః”
—అధ్యాయ. 7, సూ. 21

యన్యపాదే మగణ తగణ నగణ యగణౌ యగణౌచ తద్వృత్తం ‘కుసుమిత
లతావేల్లితా’ నామ. పశ్చాను, షట్సు, నప్తసుచ యతిః.

తత్యోదాహరణమ్ :

“ధన్యా నామేతాః కుసుమితలతావేల్లితోత్పల్ల వృక్షాః
సోత్కంఠం కూజత్పరభృత కలాలాపకో లాహలిన్యః
మధ్యాదౌ మాద్యన్మధు కరకలోదీత రుక్మాంరరమ్యా
గ్రామాంతః సోతః పరిసర భువః ప్రితి ముత్పాదయంతి”

భరతుని చంద్రలేఖా వృత్తమును పింగళాదులు ‘వైశ్వదేవి’ అనినారు.

చంద్రలేఖోదాహరణము : భరతుడు

“వక్త్రం సౌమ్యంతే పద్మ పత్యాయ తాక్షమ్
కామస్యావాసం సుఖ్యవోచ్చ పృహానమ్
కామస్యాపీదం కామీ మాహర్కామమ్
కాంతే కాంత్యాత్వం చంద్రలేఖేవ భాసి”

ఇందు పాదమునకు ‘మ మ య య’ అను గణములు గలవు.

పింగళుని వైశ్వదేవి లక్షణము

వైశ్వదేవి మోయావిందియ ఋషయః. —అధ్యాయ. 6, సూ. 41
యన్యపాదే మగణౌ యగణౌచ భవతస్తద్వృత్తం,
‘వైశ్వదేవీ’ నామ. పశ్చాను నప్తసుచయతి.

తత్యోదాహరణమ్ :

“ధన్యః పుణ్యాత్మా జాయతే క్వాతివంశే
తాదృక్కుత్సోయే న గోత్రం పవిత్రం
గోవిష్యజ్ఞాతిస్వామి కార్యే పృవృత్తః
శుద్ధః శ్యాధాదౌ వైశ్వదేవీ భవేద్యః”

భరతుని వ్యభావతీ వృత్తమునే పింగళాదులు ‘రువిర’ అనినారు.

వ్యభావత్యుదాహరణము :

“కథంన్విదంకమల విశాలలోచనే
గృహంఘనైః విహితకరే దివాకరే
అచింతయంత్యభినవ వర్ష విద్యుతః
త్వమాగతా నుతను యథా వ్యభావతీ”

ఇందు పాదమునకు ‘జ భ న జ గ’ గణములు గలవు.

పింగళుని రువిరా లక్షణము

రువిరా జభౌ నజౌ గవతుర్నవకౌ. —అధ్యాయ. 7, సూ. 2
యన్యపాదే జగణ భగణౌ, నగణ జగణౌ గురుశ్చ తద్వృత్తం ‘రువిరా’
నామ చతుర్భిర్నవభిశ్చ యతిః.

తత్యోదాహరణమ్ :

“మృగత్వచా రువిర తరామృర క్రియః
క పాలభృత్కపిల జటాగ్ర వల్లవః
లలాట దృగ్దహనత్పణిక్రృత స్మరః
పునాతు వః శిశుశశిఖరః శివః”

భరతుని నాట్యశాస్త్రమందలి భందము తరువాత జెప్పదగినది అగ్ని పురాణము. ఇందలి భందోవిషయములన్నియు (వింగళభందోనుసారలే కావున ప్రత్యేకించి చెప్పనావశ్యకములేదు. వృత్తరత్నాకరారులుగూడ పింగళభందమునే అనుసరించియున్నవి.

సంస్కృత భందము తరువాత గణనార్హము పాకృత భందము.

పాకృత భందమునందొక ప్రత్యేకత గలదు. ఇందు సంస్కృతమునందు కంటే మాత్రాభందము లధికముగా గలవు. పాకృత పైంగలమున నియ్యవి పెక్కు రీతుల జెప్పబడియున్నవి. వానినిట నుదాహరించుచున్నాడను.

1. గాహూ, 2. గాహా, 3. విగాహా, 4. ఉగాహా, 5. గాహిణీ, 6. సింహిణీ, 7. న్కంధకం, 8. దోహా, 9. ఉక్కాచ్చా, 10. రోలా, 11. గంధానా, 12. చతుష్పదికా, 13. ఘాతః (ఘత్తా), 14. ఘాతానందః (ఘత్తానంద), 15. షట్పదః, 16. పబ్బటికా (పబ్బటికా), 17. అడిల్లా, 18. పాచకులక, 19. రడ్డా (నవవదీ), 20. వద్మావతీ, 21. కుండరియా, 22. గగనాంగ, 23. ద్విపదీ, 24. చుంజా, 25. శిఖా, 26. మాలా, 27. ఖరి యాలా, 28. సౌరాష్ట్రా, 29. హాకలీ, 30. మధుమారః, 31. అభీరః, 32. దండకలః, 33. దీవకం, 34. సింహావలోకః, 35. వ్రవంగమః, 36. లీలా వతీ, 37. హరిగీతా, 38. త్రిభంగీ, 39. దుర్మిలా, 40. హీరః, 41. జలధరః, 42. మదనగృహం, 43. మరహట్టా.

1 ఇందు మొదటి పాదమునందును, మూడవ పాదమునందును పండ్యంధేసి మాత్రలుండును. రెండవ పాదమునకు పదునెనిమిది మాత్రలును నాల్గవ పాదమునకు పదునేను మాత్రలునుండును. అనగా 12-18-12-15; ఒక గాథకు 57 మాత్రలుండును. దీనినే శింస్కృతమున 'అర్య' అని యందురు.

*ఈ 57 మాత్రలలో పూర్వార్థమందు ముప్పదియు, ధ్వితీయార్థమం దిరువదియేడునుండును.

గాథ కుదాహరణము :

4 జేణ విణా ఇ జిబ్జి ఇ అణుణిజ్జి సో కఅవరాహో వి

- యస్యాః పృథమే చరణే ద్వాదశ మాత్రాస్త త్వాద్వితియేష్టాదశః
సంయుక్తా భవంతి. యథావృథమం తథా తృతీయం ద్వాదశమాత్రమ్
యాచతుర్థేచరణే పంచ దశవిద్యాదితా భవంతి సాగాదేత్యర్థః
భూషణో యః—
“అది తృతీయే ద్వాదశ, దశాష్టమాత్రా ద్వితియచరణే, చ తుర్థే పంచ దశ స్వర్గాధేయం
పిబ్బలేనోక్తా.”
- పాకృత గాథా సంస్కృతే ఆర్యేతి నామధేయః.
- సర్వస్యగాథాయాః సప్త పంచాశన్నాత్రా భవంతి. తత్రవివేకః— పూర్వార్థే త్రింశత్, సప్త
వింశతి మాత్రాః పరార్థే చ.
- యేనవినా సతీవ్యతే సకృతాపరా, ధో య ప్యను నీయతే
ప్రొప్తే య పినగరదాహే భణ కన్య, నవల్లభో య గ్నిః.

ప త్రేవి ణఅరదాహే భణ కన్య ఇ వల్లహో అగ్గీ. — ప్యా.పై. 1-55
కలహంతరితయగు నొక కాంత తన చెలికత్తెకిచ్చు పృతివచనము.

బేసిని అనగా పృథమ తృతీయ పశ్చాదు సప్తమ స్థానములందు జగణ ముండదు. గాథయొక్క ద్వితీయార్థమునందు 6 వ గణము ఏకలఘ్వాత్మకమై యుండును. లఘువును మేరువని యందురు.

రెండవ, నాల్గవ పాదముల అంత్యాక్షరము గురువై యుండును.

గాహూ : *ఇందు 54 మాత్రలుండును. రెండు సమభాగములుగా జేసినచో ఒక్కొక్క భాగములో 27 మాత్రలుండును. రెండవ, నాల్గవ పాదము లలో పదునేను, పదునేను మాత్రలు, అయిదవ గణము తరువాత రెండు లఘువులు నుండవలెను.

ఉదా. :

చందో చందనహరో తావ అ రూఢం పఞనంతి

చండే నరవర కిత్తిజావ ఇ అవ్పం ఇదంసేణ. — ప్యా.పై. 1-53

భాయ :

చంద్యశ్చందన హారస్తావదేవ రూపం పృకాశయతి

చండేశ్వరస్య కీర్తి ర్యావదాత్మానం నదర్శయతి.

విగ్రహా : 'గాహా' యందలి మొదటి నగమును రెండవ నగముగను, రెండవ నగమును మొదటి నగముగను జెప్పిన 'విగ్రహా' అగును. అనగా 12, 15; 12, 18 మాత్రలు.

ఉదా. :

పరిహార మాణిణి మాణం పేక్కహి కుసుమాఇ జీవన్య

తుష్టుకవి ఖరహి అఓగేణ్ణ ఇ గుడిఅధణుం అకిరకామోః.

— ప్యా.పై. 1-67

భాయ :

పరిహార మానిని మానం పేక్కన్య కుసుమాని నీవన్య

యువ్మత్కృతే ఖరహృదయః కామః గుటికాధనుషి గృహ్లాతి.

ఉగాహా : 60 మాత్రలు. మొదటి పాదమునకు 12 మాత్రలు, రెండవ పాదమునకు 18 మాత్రలు. ఇట్లే మూడు, నాలుగు పాదములుండును.

ఉదా. :

సో ఉణజన్మణామం అంసూణఅణాఇ నుముహిరుంధంతి

భణవీరవేణబణణో పేక్షామిముహంకహం జిహావ్పంసే.

— ప్యా.పై. 1-69

* చతుష్పశ్చాశ్చాన్యత్వాగాహారవతి. గాదాయాః సప్తపంచాశన్నాత్రా భవన్తి.
తథావిగాథా పరావృత్త్యయితే. మాత్రాః పరంసప్తపంచాశదేవ. ఉద్ధాదాపిషష్టికలాః.
గాధిన్యాశ్చన్యపష్టికలాః. తత్రైవపరావర్తతే సింహిణీ. మాత్రాన్యాపష్టికేవ. తాని
సప్తరూపాణి అన్యో యన్యం చతుర్మాత్ర గణానిభవంతి. స్కంధకే చతుష్పష్టి
ర్యాత్రాభవంతి. అత్యవర్యత్య సార్థసప్తగణాః. స్కంధకేత్యష్టాగణాః.

భావ :

వేదివతావసురకృతా కావిధర్మనో త్కలికాకులా కులవధూకా నిజసఖిమాహ.

శృత్యాంస్య నామ అశృణో నయనే సుముఖి రుంధంతి
భణవీర వేదివతేః పశ్యామి ముఖం కథం యథేచ్ఛంతస్య.

గాహణీ : 62 మాత్రలు. మొదటి సగము ముప్పది : 12-18 మాత్రలు.
రెండవ సగము ముప్పదిరెండు : 12-20 మాత్రలు.

ఉదా. :

ముంచహి సుందరి పాతం
అప్సహి హసిశోణ సుముహి ఖగ్గం మే
కప్పిల మేచ్చ సరీరం
పేచ్చణ బలణాణ తుమహ ధుల హమ్మిథో. —ప్రొ.ప్రె. 1-71

భావ :

ముంచ సుందరి పాదం
అర్చయ హరిత్యా సుముఖి ఖగ్గం మే
కర్తి త్యామేచ్చ శరీరం
పశ్యతి వదనాని యుష్మాకంధ్యవం హమ్మిరః.

సింహణీ : గాహణీయందలి మొదటి సగము రెండవ సగముగాను, రెండవ సగము మొదటి సగముగాను జెప్పిన 'సింహణీ' యగును. మొదటి సగమునకు ముప్పదిరెండు మాత్రలును, రెండవ సగమునకు ముప్పది మాత్రలు నుండును : 12-20; 12-18.

ఉదా. :

బరిసణ కణతహ విట్టిం
తప్పణ భులణే దిలణి నం జగ్గంతో
ణీసంక సాహసంకో
ణిందణ ఇదం అ సూరబింబంచ. —ప్రొ.ప్రె. 1-72

భావ :

వర్జతి కనక వృష్టిం
తపతి భువనం దివానిశం జాగ్రత్
నిశ్శంక సాహసంకో
నిందతి ఇన్ద్రం సూరబింబంచ.

స్కంధము* : 64 మాత్రలు. 32 మాత్రలు చొప్పున రెండు సమ

* చతుర్మాత్యకాణా అష్టాశకవి పూర్వాశ్చే ఉత్తరాశ్చే చ నమహాపాః
దలద్యమే ౩ పిమిరిత్యా చతుఃషష్ఠి మాత్యక శరీరం స్కంధకం
విజానీత - క్షిప్ర జగణశ్చతుర్ల ముర్వా గణా శార్కా.

భాగములు. చతుర్మాత్యకములగు నెనిమిదేసి గణములు పూర్వార్థమందు నుత్తరార్థమందు నుండును. అరవ గణము జగణముగాని నలముగాని యగును. పాదాంతము గురువు కావలయును. ఇందు భేదములు చాల గలవు.

ఉదా. :

జం జం అణేణ గిరిం
రణరహ చక్క పరిహట్టణ సహం హణుఅ
తంతం లీలాణ ఇలో
వామకరత్తం భాలం రవిణ నముద్దే.

—ప్రొ.ప్రె. 1-74

భావ :

యం యమానయతి గిరిం
రవిరథభక్య పరిమృటన సహం హనుమాన్
తంతం లీలయా నలో
వామకరోత్తో లితం రచయతి నముద్దే.

స్కంధక భేదములు : గురు లఘు సంఖ్యా భేదమునుబట్టి యివి యేర్పడుచున్నవి.

గురు	లఘు	అక్షర
30	4	34 - సందః
29	6	35 - భద్రః
28	8	36 - శేషః
27	10	37 - సారంగః
26	12	38 - శివః
25	14	39 - బ్రహ్మ
24	16	40 - వారణః
23	18	41 - వరుణః
22	20	42 - నీలః
21	22	43 - మదనః
20	24	44 - తాడంకః
19	26	45 - శేఖరః
18	28	46 - శరః
17	30	47 - గగనమ్
16	32	48 - శరభః
15	34	49 - విమతిః
14	36	50 - క్షీరమ్
13	38	51 - నగరమ్
12	40	52 - నరః
11	42	53 - స్పృగః
10	44	54 - స్నేహాలుః

గురు	లఘు	అక్షర
9	46	55 మదకలః
8	48	56 లోలః (భూపాలః)
7	50	57 శుద్ధః
6	52	58 సరిత్
5	54	59 కుమ్భః
4	56	60 కలశః
3	58	61 శశి

దోహ : ఇందు మొదటి పాదమున, మూడవ పాదమున పదమూడేసి మాత్రలును (= 6 + 4 + 3 = 13), రెండవ పాదమునను, నాల్గవ పాదమునను పదునొకండేని మాత్రలు నుండును (= 6 + 4 + 1 = 11)².

దీనిని సంస్కృతమున 'ద్విపద' అని యందురు. ఏ పాదమందును జగణ ముండకూడదు.

ఉదా. :

సురతరు సురహీ పరసమణి

ణహి వీరేశ నమాణ

ఓ వక్కల ఓ కరిణతణు

ఓ పసు ఓ పాపాణ.

—ప్రా.ప్ర. 1.79

భాయ :

సురతరుః సురభిః స్పర్శమణి

ర్మహివీరేశ్వర నమానాః

స నవల్కలోఽన్యత్ కరిణతనుః

సా వశుః న పాపాణః.

సురతరుః వల్కలమయః కరిణ తనురిత్యర్థః, సురభిః పశుః వివేకరహితేత్యర్థః.

స్పర్శమణిః పాపాణః జడత్యర్థః. వీరేశ్వరస్తు మృదువిత్యః, వివేకీ, మహా బుద్ధిరితి తేభ్యో విలక్షణ ఇతి భావః.

దోహ భేదములు : ఇవియు గురు-లఘు భేదమునుబట్టి యేర్పడుచున్నవి.

1. ఇందక, భద్రక, సేన, నకంగ, శివ, బంధ, వారణ, వరుణదేవి, మలిన, లాలంక, సేహరు, నరు, గలలు, నరహు, విమణ

వీర, బలరు, బరు, దేర్థ, జేహలు

మలగలు, రోలలు, నుద్ధ, సారి, కుంధ, కలన, సాని, జాణ

నరహ, సేన, ననహర, ముణహు, నల్లాజన, ఖందాణ,

—రాజసేనా. ప్రా.ప్ర. 1-75

2. తేరహ మక్తా వరహ వల తులు విలరహ దేహ

వలు తేరహ విలరహా దోహ లక్షణ విహ.

—ప్రా.ప్ర. 1-76

	గురు-లఘు	గురు-లఘు	గురు-లఘు
భృమర	22-4	మరాల	14-20
భృమర	21-6	మదకల	13-22
శరభ	20-8	వయోధర	12-24
శ్యేన	19-10	చల లేక బల	11-26
		విరాల	3-42
మండల లేక			
మండూక	18-12	వానర	10-28
మర్కట	17-14	త్రికర లేక త్రికల	9-30
కరఫ	16-16	కచ్చవ	8-32
నర	15-18	మత్స్య	7-34
		శనక	2-44
		ఉందుర	1-46
		సర్ప	0-48

ఇవి మొత్తము 23 భేదములు.

భృమరోదాహరణములు :

జా అద్ధంగే పవ్వళః, సీసే గంగా జాసు

జో దే అణం వల్లిహో వందే హాలం తాసు.

ప్రా.ప్ర. 1-82

భాయ :

యస్యార్థాజ్ఞే పార్వతీ

శీర్షే గంగాయన్య

యో దేవానాం వల్లిహో

వందేపాదో తస్య.

రసిక లేక ఉక్కుచ్చా :

అరు పాదములు, పాదమునకు 11 మాత్రలు, 4 + 4 + 3, మొత్తము 66 మాత్రలు. గురులఘు సంఖ్యాభేదమును నిందు గొన్ని భేదములు గలవు. లోహంగిణీ = (66 ల.)

హంసీ	= 64ల- 1గు	62ల- 2గు	60ల- 3గు	58ల- 4గు
రేఖా	= 56ల- 5గు	54ల- 6గు	52ల- 7గు	50ల- 8గు
తాలంకినీ	= 48ల- 9గు	46ల- 10గు	44ల- 11గు	42ల- 12గు
కంపినీ	= 40ల- 13గు	38ల- 14గు	36ల- 15గు	34ల- 16గు
గంభీరా	= 32ల- 17గు	30ల- 18గు	28ల- 19గు	26ల- 20గు
కాలీ	= 24ల- 21గు	22ల- 22గు	20ల- 23గు	18ల- 24గు
కాలరద్రాణీ	= 16ల- 25గు	14ల- 26గు	12ల- 27గు	10ల- 28గు

*దమరు భామరు సు రహు సేవాణ, మండూక మక్కడు కరహు

బరు మరాలు మలగలు వలహరు బలు వాణరు రిజ్జేలు

కచ్చ మచ్చ నద్దూల లహివరు

వద్ధ విరాడక నుణహ తహ, ఉందుర నప్ప వమాణ

గురు బుద్ధిజ బే లహు వధణ, తం తందామ విలణ.

—ప్రా.ప్ర. 1-80

8 భేదములు. ఈ భేదములను వివరింపటయందు వ్యాఖ్యాతలలో నభిప్రాయ భేదములు గలవు. ఒక్కొక్కరొక్కొక్క విధముగా వ్యాసేనారు. రసికోదాహరణము :

విముహ చలిత రణ అవలు
పరిహరిత హలగవలు
హలహలిత మలఅణివణ
జసుజన తిహుఅణ పిఅణ
వరణసి ణఖణ లులిత
నలల ఉపరి జసు పులిల.

—ప్రా.పై. 1-87

భాయ :

విముఖచలితో రణేవలః
పరిహృత్య హయగజబలం
హలహలితో మలయన్యవతిః
యన్యయశ్చ ప్రిభువనం పిబతి
వారాణసీ (నర) పత్తిర్లలితః
నకలోపరియశఃస్ఫురతి.

రోలా : పాదమునకు 24 మాత్రాలు. నాలుగు పాదములు. పాదములు గురుహీనముగా నుండరాదు.

గురులఘు సంఖ్యనుబట్టి భేదములు :

గురు లఘు		గురు లఘు	
కుండ	11— 2	కమల	5—14
కరతల	10— 4	ఇందు	4—16
మేఘ	9— 6	శంభు	3—18
తాడంక	8— 8	వామర	2—20
కాలరుద్ర	7—10	గణేశ్వర	1—22
కోకిల	6—12	సహస్రాక్ష	0—24

వీనిపైనున్న వ్యాఖ్యలుగూడ పరస్పరము భిన్నములుగా నున్నవి.

ఉదా. :

పలభరు దరమరు ధరణి తరణితహ ధుల్లి ప్యర్ముంపిల,
కమర పిట టరపరి అమేరు మందర నిర కంపిల
కోహే చలిత హమ్మిరవీర గలజూహ సజాతే
కిలఉ కట హకంద ముచ్చి మేచ్చహకే పుత్రే.

—ప్రా.పై. 1-92

భాయ :

పదభరేణదలమలితా ధరణీ తరణి
రధోధూలిభిరాబ్ధాధితా

కమరప్పష్టం చలితం మేరుమందరశిరః కంపతే
కోహేన చలితో వీరహంవీరః గజరథ సంయుక్తో
కష్టేన కృత అక్కందో మూర్ఖిత్వామైచ్చకుపుత్రేణ.

గంధానా : నాలుగు పాదములు. ఒకటవ పాదమందును, మూడవ పాదమందును, గురువులుగాని లఘువులుగాని పదునేడక్షరములు. అట్లే రెండవ పాదమందును నాల్గవ పాదమందును, గురువులుగాని లఘువులుగాని పదునెనిమిది అక్షరములు. ఇది నిజముగా వర్ణవృత్తములందుండవలయును. కాని ప్రాకృత పైంగళాదులయందు మాత్రావృందముగనే యుదాహరింపబడియున్నది.

ఉదా. :

కణ్ణ వలంతే కుమ్మ చలజ పుణవి అనరణా
కుమ్మ చలంతే మహి చలజ భుఅణభ అకరణా
మహి అ చలంతే మహిహరు తహ అ సురఅణా
చక్కవజ చలంతే చలజ చక్క తహ తిహు అణా.

—ప్రా.పై. 1-96

భాయ :

కర్ణేవలితే కూర్మశ్చలతి పునరపి అశరణః
వార్యే చలతి మహిచలతి భువన భయకారణీ
మహ్యం చలంత్యాం మహిధరాస్తథా అసురగణాః
చక్రవర్తిని చలితే చలతి చక్రం తథా త్రిభువనమ్.

చౌవజల (చతుష్పది) : పాదమునకు నాలుగేని మాత్రాలు గల గణము లేడును ఒక గురువును ఉండవలయును. అనగా పాదమునకు ముప్పది మాత్రాలును. ఇట్టివి నాలుగు పాదములున్న నొక పద్యమగును. ఇట్టి పద్యములు నాలుగు చెప్పినవో చౌపది (చతుష్పది) అగును.

ఉదా. :

జసుసీసజ గంగా గోరి అధంగా
గిబవహరి అ ఫణిహారా
కంఠటి అ వీసా పింధణ దీసా
సంతోరిల సంసారా
కిరణా బలి కందా బందిల చందా
ణలణహి అణల పురంతా,
సో సంప అ దిజ్జ ఉ బహు సుహ కిజ్జఉ
తహ్మభబాణింకతా.

—ప్రా.పై. 1-98

భాయ :

యన్యశీరే గంగాగోరి అర్ధాంగే
గీవాపరీధృత ఫణిహారః
కంఠస్థిత విషః పింధనదిక్

(దిక్పింధన మాబ్ధాదనంయన్యః)

సంతారిత సంసారః
కిరణావలికందో సందితవందో
నయనేనలః స్ఫురతి
నసంపదం దదాతు బహు సుఖం కరోతు
యుష్మాకం భవానీ కాంతః

ఘటా : ¹రెండు పాదములు, పాదమునకేడు చతుర్మాత్యా గణములు, తరువాత మూడు లఘువులు, మొత్తము పాదమునకు ముప్పదియొక్క మాత్రాలు. రెండు పాదములకును గలనీ అరువదిరెండు మాత్రాలు. ప్రతి పాదమందును 10, 8, 13 మాత్రల తరువాత విరతి.

ఉదా. :

రణదక్ష్త దక్ష్తహణు జిణుకుసుమ ధణు
అంధ అ గంధ విణానకరు
సో రక్తః సంకరు అసుర భయంకరు
గోరిణామరి అద్ధంగ ధరు.

—ప్రా.ప్ర. 1-101

భాయ :

రణదక్ష్త దక్ష్త హంతాణిత కుసుమధనుః
అంధ కన్కంధవివాళకరః
సరక్తతు శంకరః అసుర భయంకరః
గిరివాగర్యరాంగధరః (గిరివాగరీ = పార్వతీ)

ఘటానందః : 'ఘటా' పాదములవంటివే రెండు పాదములుండును. కాని విరతి విషయమున భేదము కలదు. ²ఘటాయందు 10, 8, 13 మాత్రల తరువాత విరతి. ఇందు 11, 7, 13 మాత్రల తరువాత విరతి. గణ విభజనము 6, 4, 4, 4, 5, 4, 4 మాత్రలుగల గణములుగా జేసికొనవలయును.

ఉదా. :

జో పంది ఆ సిర గంగ హణి ఆ అణంగ
అద్ధంగహి పరికర ధరణు
సో జోఈ జణమిత్ర హరః దురిత్ర
సంకాహ రు సంకర చరణు.

—ప్రా.ప్ర. 1-104

1. ఘటాద్వివరీ : తత్వచతుర్మాత్యక నప్తగణానంతరం లఘుశ్చయం వ్యక్తేకం విధేయమ్. ప్రథమం దశను విశ్రామః, ద్వితీయే మాత్యాన్యప్తను, తృతీయే మాత్యాను త్రయోదశను విరతిః. దశమాత్యానంతరం ప్రథమ విరామః, తతోన్యప్తమాత్యానంతరం ద్వితీయః, తతః త్రయోదశ మాత్యానంతరం తృతీయః.

2. ఏకాదశను విశ్రామః సప్తవామా. పునరపినప్తను, త్రయోదశను విరతిః. పూర్వం దశాదిమాత్యాను విరామ ఉక్తః. ఆత్ర ఏకాదశ ఇతి విశేషః.

భాయ :

యోవందితః శీరే గంగయా
హతానంగః అరాంగే పరికరధరః
న యోగిజనమిత్యం హరతు
దురితం శంకాహరః శంకరచరణః,

భప్పః (పట్టదః) : నాలుగు పాదములు, మొదట ద్విమాత్యా గణ ముండును. తరువాత చతుర్మాత్యాగణము లైదుండును. తరువాత రెండు లఘువు లుండును. *పదునొకండవ మాత్ర కడను, పదమూడవమాత్ర కడను యతి సానము. ఈ నాలుగు పాదములకును రెండు 'ఉల్లాలలు' చేర్చవలయును, 'ఉల్లాల' యీనునది 28 మాత్రల పాదము. ఇందు పదునైదవ మాత్ర తరువాత విరతి యుండును.

ఉదా. :

పింధః దిధ నణ్ణాహ వాహ ఉప్పర వక్తర దశ
బంధు సమది రణ ధనః సామి హమ్మిర బలణ లశ
ఉద్ధః ణహపహ భమః ఖగ్గ రిః సీసహ భల్లః
పక్తర వక్తర లేల్లి పేల్లి వబ్బ అ అ ప్పాలః

హమ్మిర కజ్జ జజల భణహ
కోహణిల మహ మహ జలః
సులతాణ సీస కరవాల దశ
తజ్జి కలేవర దిల చలః.

—ప్రా.ప్ర. 1-106

భాయ :

పినద్దదృఢనన్నా హౌ వాహస్యోపరి పక్తరం (పక్తశబ్దోన్య కవచవాచీ) దత్వా బంధూన్ సంవాద్య రణే పతామిస్వామిహమ్మిరవచనం నీత్వా ఉద్ధయామి నభః పథం భృమయామి ఖడ్గం రిపుశీరసి జ్వాలయామి పక్తరం డేలయిత్వా పేల యిత్వా పర్వతముత్పాటయామి. హమ్మిర కార్యే ఉజ్జ్వలనో భణతి. కోధానల ముఖమధ్యే జ్వలతి. సురతాన శీరే కరవాలం దత్వా త్యక్త్వా కలేవరం దిపం చలామి. హమ్మిర సేనాపతేరుజ్జ్వల నస్యే యముక్తేః.

కబ్బ (భప్ప ఉలో భేదములు) : పాదమునకు 24 మాత్రాలు. 6, 4, 4, 4, 6 మాత్రలుగల గణములు వరుసగా నుండును. ఇట్టి పాదములైదుండును. ఈ పద్యమునకు రెండు ఉల్లాలలు చేర్చవలయును. మూడవ గణము జగణము గాని నలముగాని కావలయును. గురు-లఘు సంఖ్యాభేదమునుబట్టి యిందును 45 భేదములు గలవు.

*ఏకాదశ మాత్యాస్తానే, త్రయోదశ మాత్యాస్తానే చ యతికథనాచ్చతుర్వింశతి మాత్రాః సాదో లభ్యతే. తత్వమాత్యానియమ మాహ. ఆదౌద్విమాత్యగణః. తత్వచతుష్కలా మధ్యస్థితాః పజ్జగణాఃకార్యాః. తతోన్యప్తపనిమూడేయో.....పునశ్చ పాదద్వయం కాత్యంతస్య చ 'ఉల్లాల' సంజ్ఞా.

అము	గురు	అము	గురు
శక్య	96—0	మోరో	52—22
సంధో	94—1	బంధో	50—23
సూరో	92—2	భీమరో	48—24
గండ్	90—3	భిణ్ణమరథో	46—25
ఖందో	88—4	బలహద్దో	44—26
బిజ్జ	86—5	రాఓ	42—27
దప్పో	84—6	విలిహో	40—28
తాలంక్	82—7	మోహో	38—29
నమరో	80—8	మంథాణో	36—30
సీహో	78—9	బలి	34—31
సీసో	76—10	మేహో	32—32
ఉత్తే	74—11	సహస్థో	30—33
పడివక్	72—12	బాలో	28—34
పరిధమ్మ	70—13	ఓలి	26—35
మలలు	68—14	సరహో	24—36
మణందో	66—15	దంధో	22—37
దండ్	64—16	అహో	20—38
మక్కలు	62—17	ఉత్తంధో	18—39
మలలు	60—18	బలిఅంకో	16—40
మరథో	58—19	తురఓ	14—41
బాసంరో	56—20	హరిణో	12—42
కంరో	54—21	అంధో	10—43
		భింగో	8—44

ఇందు ప్రథమ భేదమగు శక్యచంద్రమున కుదాహరణము.

ఉదా. :

జనుకరఫణిబిజ బలి అసు తరుణి వరస తణు మహ విలసతి
 ఇతి అణల గల గరల విమల సనహరససిర జీవన
 సురసరి సిరమహ రహ ఇ సతిలజణ దురిత దమణ కర
 హసి ససిహర హర ఉ < దురిత వి హర అతుల అభివర 'సక్త'*

—ప్రొ. ప్రె. 1-111

*తానక్కో సంధో మోరో గండ్ ఖందో, బిజ్జ దప్పో,
 తాలంక్ సమరో సీహో సీసో ఉత్తే పడివక్
 పరిధమ్మమరాలు మణందో దండ్ మక్కలు మలలు మరథో
 బాసంరో కంరో మోరో బంధో దమరో బిణ్ణమరథో.
 పరిహద్దోరాఓ పరిలి మోహో సంతాణో బలిమేహో
 సహస్థో బాలో ఓలి సరహో దంధోహో ఉత్తంధో.

—ప్రొ. ప్రె. 1-113

—ప్రొ. ప్రె. 1-114

వాయ :

యన్య కరే ఫణిపతివలయం, తరుణివరా తనుమధ్యే విలసతి
 నయనేషలో గలేగరలం, విమల శశిధరః శిరసి నివసతి
 సురసరిత్ శిరోమధ్యే వహతి, సనకలజన దురిత హరః (దలనః)
 హసిత్వా శశిధరోదురితం హరతు, తవవితరతు అభయవరౌ.

అత్య చరణస్థాః చతుర్వింశతిరపి మాత్యాలమురూపా స్పష్టాః—

శ్లోకాల : పాదమునకు 28 మాత్యలు. 4, 4, 4, 3, 6, 4, 3
 మాత్యలుగల గణములు వరుసగా నుండును.

ఇట్టివి రెండు పాదములు వద్యము.

ఇందును గురు అము సంఖ్యాభేదమునుబట్టి 70 భేదములు గలవు. దీనిని
 శాల్మలీ ప్రస్తావ మని యందురు.

	గురు-అము		గురు-అము
అజయ	70—12	శేష	46—60
విజయ	69—14	సారంగ	45—62
బలి	68—16	వయోధర	44—64
కర్	67—18	కుంద	43—66
వీర	66—20	కమల	42—68
వేతాల	65—22	వారణ	41—70
బృహన్నట(ల)	64—24	శిరభ	40—72
మర్కట	63—26	భీనల	39—74
హరి	62—28	జాంగల	38—76
హర	61—30	శిర	37—78
బృహ్మ	60—32	సునర	36—80
ఇందు	59—34	సమర	35—82
చందన	58—36	సారస	34—84
శుశభంకర	57—38	వరస	33—86
శ్వో	56—40	మేరు	32—88
సింహ	55—42	మకర	31—90
శార్దూల	54—44	మద	30—92
కూర్మ	53—46	సిద్ధి	29—94
కోకిల	52—48	బుద్ధి	28—96
ఖర	51—50	కరతల	27—98
కుంజర	50—52	ధవల	26—100
మదన	49—54	మదన	25—102
మత్స్య	48—56	ద్యువ	24—104
తాడంక	47—58	కనక	23—106

కృష్ణ	22—108	రత్న	10—132
రంజన	21—110	సర	9—134
మేధాకర	19—114	హీర	8—136
గీర్వా	18—116	భృమర	7—138
గరుడ	17—118	శేఖర	6—140
శశి	16—120	కుసుమాకర	5—142
హర	15—122	ద్విప	4—144
శల్య	14—124	శంఖ	3—146
నవరంగ	13—126	వసు	2—148
మనోహర	12—128	శబ్ద	1—150
గగన	11—130	ముని	0—152

ఉదా. :

జాతజా అధంగ సీన గంగా లోలంతి*
నవాహా పూరంతి నవదుక్తా తోలంతి
జాత రాత హార దేన వాసా భాసంతా
జేతలా జా సంగ ఇచ్చ దుత్తా జాసంతా
జాచంతా కంతా ఉచ్చవ్యేతాశే భూమి కంపలే
జా దిట్టేమోక్తా పావిజ్జే సో కుష్మాణం సుక్తదే.

—ప్రా.పై. 1-119

భాయ :

యస్యార్థాజ్ఞే, అజ్ఞగంగాలోలతే
నర్వాశాః పూరయతియన్వర్యాణిదుఃఖాన్ని తోటయతి
నాగరాజహారః దిశోవాసః భాసతే
'వేతాలాయస్యనశ్చే నష్టాన్ దృష్టాన్ నాశయతి
నృత్యతికాంతయా ఉచ్చైర్యేతాతైః భూమికంపయన్
యన్వదృష్ట్యా మోక్షః పాప్యతే నయుష్మాకం సుఖందదాతు.

పజ్ఞటికా : నాలుగు పాదములు. పాదమునకు చతుర్మాత్యగణములు
మాడును జగణ మొకటియు నుండును. మొత్తము పదునారు మాత్యులు. 4, 4, 4
జగణము.

ఉదా. :

జేగంజిత గోలాహివణ రాశి
ఉద్గండ ఓడ జను భల పలాశి
గురువిక్రమ విక్రమ జిణిత జాజ్ఞ
తాకణ్ణ వరక్కమ కోణ బుజ్జ.

—ప్రా.పై. 1-126

* మాత్యవిషయమున సింహము సరికాదు.

భాయ :

యోగంజిత గౌడాధిపతిరాజః
ఉద్గండ ఓడో (ఉత్కలాధిపః) యస్య భయేన పలాయతే.
గురువిక్రమం విక్రమంజిత్వా యుధ్యతే
తత్ కర్ణ పరాక్రమం క ఇహ బుధ్యతే.

అడిలిల్లా : నాలుగు మాత్యులుగల గణములు పాదమునకు నాలుగు
గుండును. నాలుగ గణము జగణము కాకూడదు. ఇట్టివి పద్యమునకు నాలుగు
పాదములు. మొదటి రెండు పాదములకును, 3, 4 పాదములకును అంత్యాను
పాస నియమముండును.

గురులఘు నియమములు లేని 'అడిల్లా'కు పాతకలల (పాదాకులమ్)
అని పేరు.

ఉదా. :

జహిత సావరి దేసా దిణ్ణిహాశి
సుత్తిర జాహర రజ్జా లిణ్ణిహాశి
కాలంజర జిణి కిత్తి ధప్పిల
ధను అవజ్జి అ ధమ్మక అప్పిల.

—ప్రా.పై. 1-129

భాయ :

యేన అసావరీ దేశా దత్తాః. సుత్తిరం డహర రాజ్యం (డహరః పర్యవేశే
షస్త్ర స్యరాజ్య మిత్యర్థః) గృహీతమ్, కాలంజరం జిత్వా కీర్తిస్థాపితా ధనమర్జ
యిత్వా ధర్మార్థ మర్చి(ర్చితమ్).

పాదాకులోదాహరణము :

సేరపక్కజిల పాపశామిత్రా
మండా వీన పకావళి జిత్రా
టంకు ఎక్కజ ఉసేధవపాల
జో హ ఉ రంక సోష హళి రాతి.

—ప్రా.పై. 1-130

భాయ :

శ్రేకం యది పాప్యతే ఘృతం
మండవింశతిం పచామినిత్యం
టంకైకం యది సైంధవం పాప్యతే
యోహం రంకః స ఏవాహంరాజా.

చతుర్థోలా : *సరిపాదములలో 14 మాత్యులు, వేసిపాదములలో 16
మాత్యులు, నాలుగు పాదములు పద్యము.

* ద్వితీయః తృతీయశ్చయమో వోదశః, ద్వితీయ చతుర్థయోశ్చతుర్థశ్చతుర్థా.

ఉదా. :

రే ధణ మత్ర ముంగ జగామిణి
ఖంజనలో అణి చందముహీ
చంపల జబ్బణ జాత ఇ జాణహి
భణల సమస్పహి కాణ ణహి.

—ప్రొ.పై. 1-132

భాయ :

హే వనితే మత్రమతంగజగామిని
ఖంజన లోచనే చంద్రముఖి,
చంపలం యౌవనం యాతి నజానీహి,
చతురేన సమర్పయసి కాయం కింవానహి.

రథా : దీనికి రాజసేనా అనియు వస్తు అనియు నామాంతరములు కలవు.¹ మొదటి పాదమున 15 మాత్రాలు, రెండవ పాదమునకు 12 మాత్రాలు, మూడవ పాదమునకు 15 మాత్రాలు, నాల్గవ పాదమునకు 11 మాత్రాలు, అయిదవ పాదమునకు 15 మాత్రాలు మొత్తము 5 పాదములు 68 మాత్రాలు. దీనికి ఒక దోహా వేర్పవలయును. అంతట 'రథా'కు తొమ్మిది పాదములగును. 68 + 48 = 116 మాత్రాలగును.² పై పాదములందు ఒకటి, మూడు, అయిదవ పాదము లందు వరుసగా 3, 4, 4, 4 మాత్రాలు గల నాలుగు గణము లుండును.

ఉదా. :

భమణ మహు అర పుల్ల అరవింద
ణవకేసుకా ణణజు లిల సబ్బదేన పికరావ చుల్లిల
సిలల పబణ లహు బహణ మలల కుహర ణబ బల్లి పేల్లిల
చిత్తమణోభవనరహణజ దూరదిగంతర కంత
కిమవరి అప్పళి వారిహళిపిమ పరివలి అదురంత.

—ప్రొ.పై. 1-135

భాయ : భృమంతి మధుకరాః, పుల్లాన్యరవిందాని, నవంకింశుకకాసనం పుష్పితం. నర్మదేశేపికోరాగం వందతే. శీతలః వవనో లఘువహతి మలయ కుహర నవవల్లిః ప్యేషయిత్వా చిత్తంమనోభవ శరోహంతి. దూరం దిగంతరే కాంతః, కేన పృకారేణాత్మావారణీయః ఏవందురంతః ఏవంప్రకారేణ దురంతః— ఈ భందమున నేడు భేదములు గలవు.

1. పృథమ తృతీయ పఞ్చమే పాదే పఞ్చ దశనూత్యా, ద్వితీయే ద్వాదశ, చతుర్థే ఏకాదశి ద్వా (అష్ట) పద్మినూత్యాదవంతి. తదుపరి దోహాదేయా. పృథమావరతిర్నూత్యాను దశ పఞ్చను. పాదేద్వితీయే ద్వాదశను స్థాపయ. తృతీయస్థానే దశపఞ్చను జానీహి. చతుర్థ ఏకాదశను పఞ్చమే దశ పఞ్చ మానయ. ఏవమష్ట పద్మింహరయ.
2. విషమేతికలం సంస్థాపయ. త్రిన్పదాతికాన్ కురునీత్వా పృథమే నరేంద్రః కిం విప్ర్యోక్తై (నరేంద్రా) జగణః, విప్ర్యక్త కుర్లముం) ద్విమూత్తోఽపరపదే. సమేపదేత్యయః పదాతికాః నర్వలమురంతే విస్ఫుల్కతాం, చతుర్థ చకడే విచార్య ఏకలముర్వ్యస్థ్యా నీయతామ్. విషమే పృథమే, తృతీయే, పఞ్చమే పాదే ఏకప్రీతిలయః పదాతికాశ్చకుష్కులగాః, కాః; సమపాదేద్వితీయే చతుర్థే చ త్రియక్త కుష్కులాః. తత్యాన్తిమః నర్వలము.

1. కిరహ	13, 11, 13, 11, 13
2. ణదా	14, 11, 14, 11, 14
3. మోహిణీ	19, 11, 19, 11, 19
4. వారుసేణి	15, 11, 15, 11, 15
5. భద్ద	15, 12, 15, 12, 15
6. రాజసేణ	15, 12, 15, 11, 15
7. తాలంక	16, 12, 16, 11, 16

పోమావత్తి (వద్మావతి) : నాలుగు పాదములు, పాదమునకు ఎనిమిది చతుర్మాత్యాగణములు, జగణ ముపయోగింపరాదు. అనగా భ, న, గగ, నల, ములను మాత్రమే వాడవలయుననుట (అత్యజగణః సర్వధా న కార్యః, స్థానే స్థానే చతుర్మాత్యా గణాఅప్టే—).

ఉదా. :

భలభంజి అ బంగా భంగు కలింగా, తేలంగా రణముక్కి చరే
మరహట్టాధిట్టాలగ్గి అ కట్టా సోరట్టాభల పా అ వరే
చంపారణ కంపా పబ్బల ఝంపా, ఓత్తాఓత్త జీబహరే
కాసీ నర రాణా కి అళ ప అణా విజ్ఞాహర భణమంతివరే.

—ప్రొ.పై. 1-145

భాయ :

భయభగ్నావజ్ఞా భగ్నాః కలిజ్ఞాః తేలజ్ఞా రణమత్తాశ్చలితాః, మహారాష్ట్రా ధృష్టానగ్నకోష్ఠాః సోరాష్ట్రా భయాత్పదే పదేవతితాః, చంపారణాః కంపితాః పర్వతని లీనా ఉత్తాయోత్తాయ జీవాఃపతంతి. కాశీశ్వర రాజన్ కృతా ఉపాయా విద్యాధరేణ (భణ్యతే) మంత్రీవరేణ.

కుండలిత : ఒక దోహా తరువాత 'కబ్బ' చెప్పినచో 'కుండలిత' అగును. కబ్బకు ఉల్లాలను జేర్వవలయునని వేరే చెప్పనక్కరలేదు. పాదములందు యమకముండుట దీని ప్యత్యేకత.

ఉదా. :

థోల్లా మారి అథిల్లి మహముచ్చి అ మేచ్చ నరీర
పురజజ్జల్లా మంతిపర చలిత వీర హమ్మీర
చలి అ వీర హమ్మీర పా అభర మే ఇణి కంవణ
దిగ మగ ణహ అంధార ధూలి నూరహ రహ ఝంపణ
దిగ మగ ణహ అంధార అణ ఖురసా ణక, ఓల్లా
దరమరి దమని విపక్వ మారుల, థిల్లి మహ థోల్లా.

—ప్రొ.పై. 1-147

* కిరహ, ణదా, మోహిణీ, వారుసేణి తహాభద్ద
తాలంక, పిలనత్త వత్తణివృంద.

44

భంద్యప్రము

భాయ :

ఢోజం (ల్లం) దేశజతికేవిత వాద్యవిశేష ఇతికేవిత మారయిత్యా ఢిల్లీ మధ్యే మూర్ఛితం మైచ్చశరీరం పురోజజ్జలామంతివరశ్చలితః వీరః హమ్మీరః. చలితవీర హమ్మీర పదభరణ మేదిన్ కంపతే. దిజ్మార్గన భ్యాంస్యం ధకారః ధూలిః సూర్యస్యరథం ఝమ్మయతి (అవ్వాదయతి). దిజ్మార్గనభోంధకారే ఆనీతః ఖురశానస్య (కశ్చిద్యాజా) ఓల్లః (దండపృతినిధిభూతాపురుషాః) దల యిత్యాదస్త్యా పక్షం మారితో ఢిల్లీ మధ్యే ఢోల్లః.

(ఢోల్లం = వాద్యవిశేషం, మారయిత్యా = సంతాడ్య)

గగనాంగ : ¹ఒక్కొక్క పాదమునకు 25 మాత్రలును, 20 వర్ణములు నుండును. పృతిపాదముందును మొదటిగణము చతుర్మాత్రాకమై యుండవలయును. పాదాంతమందు గురువుండవలెను. నాలుగు పాదములు వద్యము.

ఉదా. :

భంజి అ మల అ వోల బజ జేబలి అ గంజి అ గుజ్జరా
మాలబ రా అ.మలఅగిరి లుక్కి అ పరి హరి కుంజరా
ఖురాసాణ ఖుహి అ రణ మహ ముహి అ లంఘి అ సా అరా
హమ్మీర చలిత హారవ పలి అ రి ఉగణహ కా అరా.

—ప్రొ.పై. 1-151

భాయ :

భగ్నీమలయశ్చోలపతిశ్చపలితః, గంజిత గుంజరమాలవరాజో, మలయ గిరౌ లుక్కాయితః, పరిహృత్య కుంజరాన్. ఖురసాణాః ఘృభితాః రణమధ్యే మోహంప్యాప్తా లంబితసాగరాః హమ్మీర శ్చలితః. హారవః పలితః అరిగణాః కాతరాః.

దోఅజ [ద్విపదీ] : పాదమునకు వరుసగా 6, 4, 4, 4, 4, 6 మాత్రలు గల ఆరు గణములు, మొత్తము 28 మాత్రలు.² ఇట్టివి రెండు పాదములు. వాని తుదను గురువుండవలెను.

ఉదా. :

దాణవదేవవేదిధుక్కుంత ఉ గిరివరసిహరకంపి ఓ
హా అ గల పాలఘాల ఉట్టంత ఉ ధూలిహి గలణ ఝంపిఓ.

భాయ :

దేవదానవాభ్యాం (దానవదేవా) ద్వ్యాభ్యామపిధౌక్యమానం (గమ్యమానం) గిరిఖరం కంపితం, హయగజవద ఘాతాదు త్రిష్టంతీభిర్ధూలిభిర్గగనం ఝంపితమ్ (అవ్వాదితమ్)

1. పశ్చిమవింశతకలాః పాదాః లఘుగురు లక్ష్మికాః, లఘవో గురువశ్చ యదేచ్ఛం దేయా, పృథమే చతుర్మాత్రో గణః క్రియతామ్. వింశత్యక్ష రాజీ నలభతే. —గురురంతే పృథాశతః
2. హృత్యం పట్కలానంతరం, చతుర్మాత్రకుష్కలాః, తదనంతరం చ నః పట్కలాః. గుణిశ్చరణాం తే దీయతామ్.

యుల్లః : ¹రెండు పాదములు, పాదమునకు 37 మాత్రలు. 10, 10 17 మాత్రలకు విరతి.

ఉదా. :

సహసమలమ త్రగల¹⁰, లాఖలఖపకరి¹⁰,
సాహ దుష సాజిఫేలంత గిందూ¹⁷

కోప్పివిల జాహ తహి¹⁰, ధప్పిజను బిమల మహి¹⁰,
జిణజ ఇహి కోఇ తుల తులక హిందూ.¹⁷ —ప్రొ.పై. 1-157

భాయ :

సహస్యం మదమత్తాన్ గజాన్ లక్షం అశ్వాన్ కృతపల్యయనాన్ స్వామి ద్వయం నజీకృత్య, ఫేలతి గేందుకం. కుపిత్యా ప్రియ యాహి తత్య స్థాపయ యశోవిమలం మహ్యం జేష్యతి నకోపిత్యాం తురుష్కోహిందుకః.

ఖంజా : రెండు పాదములు, పాదమునకు వరుసగా 9 నలములు, ఒక త గణము.

ఉదా. :

అహిలలజ, మహిచలజ, గిరిఖనజ, హరఖలజ
నసిఘమజ అమిల పమజ ములల జిబి ఉటపి
పుణధనజ పుణు ఖనజ పుణు లలజ పుణు ఘమజ
పుణు వమజ జివిల బిబిహ పరి సమర దిటపి.

—ప్రొ.పై. 1-160

భాయ :

మహిలోలతే, అహిశ్చలతి, గిరిఃపతతి, హరఃస్థలతి, శశిఘూర్ణతే, అమృతం వమతి, భటాజీవిత్వోత్తిష్టంతే, పునర్నావతి, పునఃస్థలతి, పునర్లోలతే పునశ్చలతి, పునర్ధూర్ణతే, అమృతం వమతి, వివిధ పృథారో రణోద్యత్యే (కన్యవిద్యుద్ధం వర్జ్యతే, తత్యయుద్ధే భూకంపాదయో వర్జ్యంతే).

సిఖా : ²మొదటి పాదములో వరుసగా 6 నలములు, ఒక జగణము, రెండవ పాదములో వరుసగా 7 నలములు, ఒక జగణము.

ఉదా. :

పురి అమహు భమరబహుర అణిపహు
కిరణలహు అబలరు వనంత
మలఅగిరి కుహరఘురి పవణవహ
నహవకహనుణ నహి ణిలల ఇహి కంత.

—ప్రొ.పై. 1-163

1. పృథమందశ మాత్రా దీయంతే. తత్యవిరతిః, వనరపితధా కర్తవ్యాః, పునరపి న ప్రదశ మాత్రాను విరతిః, దలద్యయేపి మాత్రాన్యప్రతింశత్.
2. పదేవదే ద్విజాః (చతుర్థముః) పద్మజాః, పయోదరనశిఖాః (పయోదరోజగణః) పృథమే వద్విజాః అంతే జగణః ద్వితీయే, నప్రద్విజా అంతే జగణః—

భాయ :

పుల్లతి మధుకే భృమరా బహవః రజనివృభు
కిరణామలయావత్తిరో వసంతః
మలయగిరి కుసుమం ధృత్వా పవనో వహతి
సోధవ్యః కథంభణ సఖి నికటే న హి కాన్తః.

మాలా : 'మొదటి పాదములో వరుసగా 9 నలములు, 1 రగణము, గగము, మొత్తము 45 మాత్రలు. రెండవ పాదము ఒక గాహపాదము (గాహాచ్ఛంద ఉత్తరార్థమని భావము).

ఉదా. :

బరినజ లభమణ ఘుణగల ణసిలల పవణ మణహరణ
కణలపి అరి ణవణ విజారి పుల్లితా నీపాః
పత్తర విత్తరహి అలా పిలలా ణిలలం ణిలవేణ.

—ప్రొ.ప్రె. 1-166

భాయ :

వర్తతి జలం భృమతి ఘనః గగనే మలయవనో, మనోహరణః
కనకపీతా నృత్యతి విద్యుత్, పుల్లితా నీపాః
వృస్తరవిస్తార హృదయః ప్రియోనికటం నాయాతి
వృస్తర విస్తార ఇతి కారిన్య ద్యోతనార్థమ్.

మలితలా : 'ఒక దోహో దశమునకు పంచమాత్రాలు (10||) గల గణము గలసివనో 'మరితలా' పాదమగును. 29 మాత్రలు. ఇట్టివి రెండు పాదములు. 58 మాత్రలు.

ఉదా. :

రాతిలుద్ధ నమాజ ఖలబహుకలహారిణీ సేవక దుత్తక
జీవణ చాహసి ముక్తజిహ వరిహరు ఘరజిహ బహుగుణజుత్తక.

—ప్రొ.ప్రె. 1-169

భాయ :

రాజాబుద్ధః, నమాజః ఖలః వధూః కలహకారిణీ, సేవకో ధూర్తః.
జీవనే వాంఛసిసుఖం యది, వరిహర గృహం యది బహుగుణయుక్తమ్.

సోరట్టా : 'దోహో'లోని మొదటి నగమును రెండవ నగముగను ; రెండవ నగమును మొదటి నగముగను జెప్పివనో 'సోరట్టా' అగును. అనగా ఒకటవ

1. నర్మలముచతుష్కలనవగణానంతరం రగణస్తతః క్షో గురుయుగమేవం పంచ

చత్వారీశ్చాత్రాః పృథమః పాదః. గాహాశ్చార్థం శేషశత్యర్థః—

2. యది దోహోయాః ఉపరి పంచమాత్రా అధికా దీయంతే.

3. తత్ సోరట్టాః జానీహి యద్దోహో వివరీకమస్థితమ్
పదేపదే యమకం నాగరాజ పింగలేన క్షేతమ్.

మూడవ పాదములకు 11 మాత్రలును ; రెండవనాల్గవ పాదములకు 13 మాత్రలు నుండుననుట, ఇందు యమకముండవలెను. ఇది దీని పృత్యేకత.

ఉదా. :

సోమాణి అపుణవంత జాను భత్తపండి అ తణల
జానుఘరిణి గుణవంతి సోవి పుహవిన్గ హ ణిలల.

—ప్రొ.ప్రె. 1-171

భాయ :

నమన్యతే పుణ్యవాన్ యన్యభక్తః పండిత స్తనయః
యన్యగృహిణీ గుణవతీ తన్య పృథివీ స్వర్గనిలయః.

హాకలి : రెండు దశములు. దశమునకు మొదట నగణముగాని భగణము గాని అయిన రెండు గణములు. తరువాత నలము, తరువాత గురువు, మొత్తము 14 మాత్రలు. మొదటి దశములో 11 వర్ణములును రెండవ దశములో 10 వర్ణములును ఉండవలెను. అంతిమ గురువునకు ముందు విరతి.

ఉదా. :

ఉచ్చ ఉభాలణ విమలఘరా తరుణీఘరిణీ విణలపరా
విత్తకపూరల ముద్దహరా పరిసా నమత సుక్తకరా.

—ప్రొ.ప్రె. 1-174

భాయ :

ఉచ్చమాబ్బాదనం విమల గృహం, తరుణీగృహిణీ వినయ పరా
విత్తపూర్ణం కోశగృహం, వర్హానమయః సౌఖ్యకరః (తస్యేతి శేషః)

మధుభార : రెండు పాదములు, పాదమునకు వరుసగా నాలుగు మాత్రల గణము, జగణము, నాలుగు మాత్రల గణము జగణము.

ఉదా. :

*జసుచందసిన పింధణహ దీన
సోనంభు ఏఉ తుహసుబ్బదేఉ.

—ప్రొ.ప్రె. 1-176

భాయ :

యన్యబంద్యః శీర్షే పరిధానం దిశః
నశంభుదేవః తుభ్యం సుఖందదాతు.

అభీరః : రెండు పాదములు, పాదమునకు 11 మాత్రలు. పాదమ తుది గణము జగణము.

ఉదా. :

సుందరీ గుజ్జరిణారి లోఽణదీహవిసారి
పీణవఙ్గహరభార లోఽణమోత్తి అహర.

—ప్రొ.ప్రె. 1-178

భాయ :

సుందరీ గుర్జరీ నారీలోచనం దీర్ఘవిసారి
పీన పయోధర భారే లోలతే మౌక్తికహారః.

గండల (దండకల) : నాలుగు పాదములు, పాదమునకు వరుసగా
4, 4, 4, 4, 6, 4, 4 గురువు = 32 మాత్రలు.

ఉదా. :

రాఅహభగంతా దిల లగం తా పరిహతి హాగల ఘర ఘరిణీ
లోరహి భగం నరవరు పల వరు పరికరు లోట్టణ పిట్టణ తణు ధరణీ
పుణుఉట్టణ సంభవి కర దంతం గులిబాల తణుల కర జమల కరే
కాసీనర రాళ జేహాలు కాళ కరు మాత పుణు దప్పిధరే.

—ప్రొ.ప్రె. 1-180

భాయ :

రాజానో భగ్నా దిక్షులగ్నాః పరిహృత్య హయగజగృహ గృహిణీః,
నేత్రైర్భూతం సరోవరం రిపుజన పరికరః పీడయతి లోటయతి
తనుంధరణ్యామ్
పునరుత్థాయ సంభవ్యకరోతి దంతాంగులీః బాలతనయాః కరం యమలం
కుర్వంతి,
కాశ్యరో రాజాస్నేహాలకాయః కృత్వా మాయాంపునః స్థాపయతి—

దీపకః (దీపక్కి) : రెండు పాదములు, పాదమునకు వరుసగా చతుర్మాత్రా
గణము, పంచ మాత్రాగణము, లఘువు, మొత్తము పాదమునకు 10 మాత్రలు.

ఉదా. :

జసుహత కరవాల విప్పకకులకాల
సిరసోహవరభత్త సంపుణ్ణససిమత్త. —ప్రొ.ప్రె. 1-182

భాయ :

యన్యహస్తే కరవాలః పృతిపక్ష కులకాలః
శిరసి శోభతే వరచ్చత్రం సంపూర్ణ శశివత్.

సింహావలీకః (సింహాలలోఽణ) : నాలుగు పాదములు. పాదమునకు
4 చతుర్మాత్రాగణములు, భగణ జగణ గగము లుండరాదు. అనగా నల
నగణములను మాత్రమే వాడవలయుననుట.

ఉదా. :

హణు ఉజ్జర గుజ్జర రా అబలం
దలదలి త చలిత మరహ ట్టబలం
బలమోలిత మాలవరాలకులా
కులఉజ్జలకల మరికణ్ణపులా.

—ప్రొ.ప్రె. 1-185

భాయ :

హతముజ్జల గుర్జర రాజకులం
దలమలిత (బాలిత) మహారాష్ట్రబలం
బలమోటిత మాలవ రాజకులం
కులేనోజ్జల కరమాలీ కర్ణపుష్పమ్.

(కులఉజ్జల = ఉజ్జలకులః, కరమాలీ = కరమాలీవంశోద్భవః, కర్ణః,
పురా = స్మరతి)

ప్రవంగమః (పఠంగమ) : నాలుగు పాదములు, పదాదిని గుర్వాది
యగు షడ్మాత్రాగణము. తరువాత చతుర్మాత్రాగణములు మూడు. తరువాత
ఒక లగము. మొత్తము పాదమునకు 21 మాత్రలు.

ఉదా. :

ణవృణ చంచల విజ్జలి అనహ జాణవి
మమ్మహ ఖగ్గ కిణీనణ జలహర సాణవి
పుల్లకలంబ అ అంబర డంబర దీనవి
పా ఉన పా ఉ ఘణా ఘణ సుముహి వరీనవి.

—ప్రొ.ప్రె. 1-188

భాయ :

నృత్యతి చంచలా విద్యుత్ సఖి జానాసి
మన్మథస్య ఖడ్గకణిశమియం జలధరఃశాణః
పుష్పితః కలంవః అంబరే అడంబరోద్భవ్యతే
ప్ర్యావృత్ ప్రాప్తా, ఘనాఘనః సుముఖివర్షతి.

లీలావతీ (ఇ) : నాలుగు పాదములు, పాదమునకు వరుసగా 7 చతు
ర్మాత్రాగణములు. 1 నగణము.

ఉదా. :

ఘరలగ్గయి అగ్గిజలణ ధహధహ
కణ దిగమగణహ పహ, అణలభరే
నవదీన వసరి పాణక్కులు లణ ధణి
ధణహరజహణది అవకరే

భలుక్కి అధక్కి అవఱి తరుణి
జణభ ఇరవ భేరి సద్ద పలే
మహి లోట్టణ పట్టణరికి నీరటుట్టణ
జక్కుణ వీర హమీర చలే.

—ప్యా.పై. 1-190

భాయ :

గృహేలగిత్వా అగ్నిర్వలతి ధగధగ శబ్దంకృత్వా
దిజ్ఞార్థనభః పదా అనలైర్బృతాః
సర్వదిక్షుపదాతికాః పృస్థత్యలు తంతిధనం
స్తనభారజఘనే దత్వాకరం
భయేన శవ్యతి గుప్తా తిష్ఠతి వై రితరుణి
యదాభైరవో భేరిరవః పతతి
మహ్యంబురతి పీడ్యతే రిపుశిరస్తుట్యతి,
యదా వీరహమ్మీరశ్చలతి.

హరిగీతా (అ) : నాలుగు పాదములు, పాదమునకు వరుసగా 5, 6, 5,
5, 5 మాత్రాలు గల గణములు, ఒక గురువు, మొత్తము 28 మాత్రాలు.

ఉదా. :

గల గలహిధుక్కి అతరణిలుక్కి అతురల
తుర అహిజుట్టి అ
రహ రహహి మిలిల
బలమిలిల, ధరణి పీడిల
అప్పవరణహి బుజ్జి అ
అజల వ తి ధాణక కంప గిరివర సీహరా,
ఉచ్చల ఇసా అరధీణ కాఅర వజర వడిల దీహరా.

—ప్యా.పై. 1-193

భాయ :

గజాగజైఃధాకితాః తరణిర్లుప్తః, తురగా స్వరాయు కైరధైః పీడితా, ధరణా
పతితాః, నిజాః వరేనహి బుద్ధాః బలేనభీతాః అగతాః పత్రయోధావితాః, కంపతే
గిరివర శిఖరమ్, ఉచ్చలితః సాగరః, దీనాఃకాతరావైరం వర్ధితం దీర్ఘమ్.

త్రిభంగీ : 4 పాదములు, పాదమునకు 8 చతుర్మాత్రాగణములు. తుది
పాదము గుర్వంతమై యుండవలెను. 10, 8, 6 మాత్రల తరువాత విరతి.

ఉదా. :

సిరక్కి అ గంగం గోరీ అధంగం
హణి అలణంగం పురదహణం,
కిలఘణివణ హారం తిహు అణసారం
వంది అ భారం రిఉమహణం,

సురసేవిలచరణం ముణిగణసరణం
భవభలహరణం హులధరం
సాణంది అవలణం సుందరణ అణం
గిరివరస అణం ఇమహ హరం.

—ప్యా.పై. 1-195

భాయ :

శిరఃకృతగజం, గౌర్యర్థాజం, హతాసంగం, పురదహణం ;
కృతఘణిపతిహారం, త్రిభువనసారం, వందిత భస్మానం, రిపుప్రమథనం ;
సురసేవిత చరణం, మునిగణశరణం, భవభయహారం, త్రిహులధరం ;
సానందిత వదనం, సుందరనయనం, గిరివరశయనం, సమతహరమ్.

దుర్మిలా (దుమ్మిలః) : నాలుగు పాదములు, పాదమునకు ఎనిమిది
చతుర్మాత్రాగణములు, సరిగణములు నలములుగను జేసి గణములు గగములు
గను ఉండవలెను. పాదము గుర్వంతము కావలెను. ప్రతి పాదమున 10, 8, 14
మాత్రల తరువాత విరతి.

ఉదా. :

జేషక్కి అ ధాలా జిణ్ణు ణివాలా
భోట్టంతా పిట్టంత చలే
భంజావిల చీణా దప్పహి హీణా
లోహవల హాకంద చలే
ఓడ్డా ఉడ్డావిల కిత్తీ పావి అ మోడిల
మాలవరా అబలే
తేలంగా భగ్గిల బహురిణ లగ్గిల
కాసీరా అజ ఖణ చలే.

—ప్యా.పై. 1-198

భాయ :

యేకృతధాటికా జితనేపాలా, భోటాంతాః పీడ్యమానాశ్చలంతి, భగ్నవీనా
దర్పైర్హినాః, లోహబలేన హాక్యందః, ఓడ్డాన్ ఓజ్జరిత్వా కిర్తిః స్యాప్తా, మోటితో
మాలవరాజః తేలజ్ఞా భగ్నాః పునర్నలగ్నాః కాశీశ్వర రాజోయదా చలతి (కృత
ధాటికాః కృతశ్శేణికాః యేనేపాలాస్తేజితా ఇత్యర్థః).

హీరః : పాదమునకు వరుసగా గురుపూర్వకనలములు మూడును.
రగణము నుండవలెను. 23 మాత్రాలు. 4 పాదములు.

ఉదా. :

ధిక్కుదలణ ధోంగదలణ తక్కు తరుణ రింగవి
ణం ణ ణ కట దింగ దుకట రంగ చల తురంగవి
ధూలి ధవల హక్కు సబల పక్కిపబల పత్తిప
కణ్ణ చలణ కుమ్మ లలణ భుమ్మి భరణ కిత్తిప.

—ప్యా.పై. 1-201

భాయ :

ధిక్కేతి ఘోటకగతి శబ్దానుకరణం, రంగేణ తీలయా చరతితురజః. ధూలి భర్త వలాహక్నేన శబ్ద విశేషేణ శబలా పేక్ష్యంతే పృబలపదాతయః. కర్ణశృలతి కూర్మశృలతి భువనం భియతే కీర్త్యా.

జలహరణా : నాలుగు పాదములు, పాదమునకు వరుసగా 7 చతుర్మాత్యా గణములు, ఒక నగణము. మొత్తము 32 మాత్రలు. ప్రతి పాదమందును 10, 8, 6, 8 మాత్రల తరువాత విరతి. పాదము తుదిని నగణ ముండవలెను. తక్కిన గణములలో గురు-లఘువులను యధేచ్ఛముగా వాడుకొనవచ్చును.

ఉదా. :

ఖురఖుర ఖుదిఖుది మహి ఘుఘుర రవకలఞ
ణణగిది కరి తురల చలే
టటటగిది వలఞ టపు ధనఞ ధరణిధర
చకమక కర బహు దిసి చమలే
చలు దమకి దమకి చలు చల పఞకబలు
ఘులకి ఘులకి కరివర చలిత
వదమణు నలల కరఞ విపఖహితల నల
హమిర వీర జవ రణ చలిత. — ప్యా.పై. 1-204

భాయ :

ఖురై : మహింక్షోభయిత్వా, ఖులుకి ణణణణత్వను కృత్య ఘుర్రేతి రవం కృత్యా, రణే తురజ్ఞాశృలితాః. టటేత్వాది వతతి ఖురాఘాతో ధనతి (ధ్వంసతే) ధరణిధరః. చమత్కర్వంతి బహుదిక్షు చామరాణి. చలతి దమేతి బలం చలతి పదాతి బలం, ములేత్వాదికృత్యా కరణశృలితాః. వరమానుషనంగ కమల = విపక్షహృదయశలేయ, హమ్మీర వీరే జవేన రణే చలితే. దమకి దమకి అహమహ మికయా.

మహ (అ) ణహరా : నాలుగు పాదములు, పాదమునకు వరుసగా 10 చతుర్మాత్రాగణములు. మొత్తము పాదమునకు 40 మాత్రలు. పాదాదిని రెండులఘువులను, పాదాంతమందు గురువు నుండవలెను.

ఉదా. :

జిణి కంస విణాసిల కీత్రిప అసిల
ముట్టి అరిట్టి విణా న కరే గిరి హత్త ధరే,
జమలజ్ఞాణ భంజి అ పలభర గంజిల
కాలిల కుల సంహార కరే జన భులణ భరే
వాణూర విహండి అణిలకుల మండిల
రాహముహ మహుపాణ కరే జిమి భమరవరే,
సోతుష్టు ణరాఅణ విప్పవ రాఅణ
చిత్తహ వింతిల దేఉ వరా భలభీలహరా.

ప్యా.పై. 1-207

భాయ : యేనకంసో వినాశితః, కీర్తిః ప్రకాశితా, ముష్టికారిష్టిర్విన్నాశీ కృతః, గిరిస్తోలయిత్వాధృతః, యమలార్జునా భంజితౌ, పదభరేణ, గజాతకాలియ కులసంహారః కృతః, యస్యయశసా పూరితంభువనం, చాణూరో విఖండితః, నిజకులంమండితం, రాధాముఖకమలమధుపాసం కృతం యథాభ్రమరవరేణ నయుష్మాకం నారాయణః, అసురపలాయనః చిత్తేవింతితం వరం దదాతు, భవభీతిహరః

మరహట్టా : నాలుగు పాదములు, పాదములో వరుసగా, ఒకషణ్ణా త్రాగణమును, అయిదు చతుర్మాత్రాగణములును, ఒక గలము నుండును. మొత్తము 29 మాత్రలు. ప్రతి పాదమందును, 10, 8, 11 మాత్రల తరువాత విరతి.

ఉదా. :

జఞమిత ధణేసా ససురగిరీసా
తహవిహు పింధణ దీస
జఞ అమిలహ కందా ణిలహి చందా
తహవిహు భోఅణ వీస
జఞ కణల సురంగా గోరి అధంగా
తహవిహు డాకిణి నంగ
జోజసుహి దిలబా దేబ సహాబా
కబహుణ హో తసుభంగ.

ప్యా.పై. 1-209

భాయ :

యద్యపి మిత్రం ధనేశ్వరః, శ్వశరోగిరీశః,
తథాపి యస్య ఖలు పిధనందిశః
యద్యపి అమృతకందః నికటేచంద్రః
తథాపి యస్య భోజనం విషం,
యద్యపి కనక సురంగా గోరి అర్ధాంగే
తథాపి యస్య డాకిన్యః సంగే
యఃయశఃదాపయతి, యశ్చ దేవస్వభావ
స్తస్యభంగః కదాపిసభవతి.

తహవి = తథాపి, హు = ఖలు, అమిలహ = అమృతస్య,
ణిలహి = నికటే.

అంధ్ర కర్ణాటచ్చందోరీతులు

అంధ్ర వాఙ్మయమందలి భందోరీతులను, మార్గ, దేశి యని స్థూలముగా ద్విధావిభజింప వచ్చును. ఈ పదములను బ్రహ్మధమముగా నాంధ్రమునఁబ్రయోగించిన మహాకవి నన్నిచోడుడు. అతఁడు తన కుమార సంభవమునఁ జాళుక్యు లాంధ్ర భాషకు గావించిన యుపకృతిని శ్లాఘించుచు నిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు.

క. మును మార్గకవితలోకం
బున వెయగ దేశకవితఁబుట్టింపి తెనుం
గును నిలిపిరంధ్ర విషయం
బునఁజన నత్యాశ్రయుని దొట్టి వాళుక్య నృపుల్.

[జనఁజాళుక్యరాజు మొదలుగఁబలుపురేః పారాంతరము.] మరియు నాతఁడే “మార్గనత్కపీశ్వరులను దేశినత్కవుల సంస్తుతిచేసి” అనియుఁ జెప్పియున్నాఁడు.

మార్గదేశిపదములను బూర్వాలంకారికు లెవ్వరును గవితా పరముగ వాడినట్లు గానరాదు. నాట్యసంగీత పరముగా మాత్రమివి పూర్వము ప్రయుక్తములైయున్నవి. సంగీత రత్నాకరమున నిట్లు కలదు :

గీతం వాద్యం తథానృతం త్రయం సంగీతముచ్యతే
మార్గోదేశీతి తద్వేదా, తత్రమార్గస్య ఉచ్యతే
యోమార్గితో విరించాద్వైః ప్రయుక్తో భరతాదిభిః
దేవస్యపురతశ్శంభోర్ని యతాభ్యుదయ ప్రదః
దేశీదేశీ జనానాం యద్రువ్యాహృదయ రంజకమ్
గీతంచ వాదనం నృతం తద్దేశీత్యభిధీయతే.”

[బహ్మదులచే నుద్దిష్టమును, భరతాదులచేఁబ్రయుక్తమునగునది మార్గయనియు, నాయాదేశములందాయా జనులను రంజింపఁజేయునది దేశి యనియు మీది శ్లోకముల సారాంశము.

మనవారు శాస్త్రములకు దివ్యత్వమును గల్పించుటకై, వానిని బ్రహ్మోద్దిష్టములనియు నీశ్వరోద్దిష్టములనియుఁజెప్పియున్నారు. అది యట్లుండనిండు. శాస్త్రబద్ధము మార్గయనియు, తత్రదేశీయ సంప్రదాయనిబద్ధము దేశీయుఁజెప్ప నొప్పును. మనదేశమందలి శాస్త్రములన్నియు దేవ భాషయనఁబడు సంస్కృతమునందే రచియింపఁబడియున్నవి. గావునగీర్వాణాలంకార వ్యాకరణచ్చందోరీతులననుసరించు కవిత్వము మార్గ యనియు (దద్దిన్నము) దేశి యనియు స్థూలముగాఁజెప్పవచ్చును. మార్గకవిత యనగా సంస్కృత కవిత యని సారాంశము.

నన్ని చోడునకు, నన్నయ కవిత్వము దేశిగాఁజూపటవచ్చును. కాని మన కది, మార్గాను సారియే యగుచున్నది. నన్నయ మార్గ కవితా రీతులను యథా తథముగా గ్రహించి యున్నాఁడు. అట్లని దేశికవితా రీతులను గేవలము

పేక్షించినవాడును గాడు. కావున మనము కవిత్వమును, మార్గ, మార్గానుసారి, దేశి, అని మూఁడు విధములుగాఁజెప్పవచ్చును.

అంధ్రమందలి వృత్తరూపచ్చందో భాగమున కెల్ల సంస్కృతచ్చందో గ్రంథములే యాధారమని చెప్పవచ్చును. ఆ విషయములన్నియు విపులముగా ముందు ‘వృత్తములు’ అను భాగమునఁజెప్పఁబడును.

ఇక దేశీయచ్చందములను గూర్చి పరిశీలింతము. దేశీయములగు భందములను గూర్చి కవిజనాశ్రయమున జాత్యధికారమున నిట్లు చెప్పఁబడి యున్నది.

వెలయంగఁదెలుఁగు బాసకు
దలమయ్యెడు సీసములును దర్వోజలుగీ
తులు నక్కరలును ద్విపదలు
పొలుపొందగ రేచఁడిష్టమున నొనరించున్. ”

తరువోజ, ద్విపద, అక్కర, గీతి, సీసము, మొదలగునవి, దేశీయచ్చందములని చెప్పఁబడియును, గ్రంథములందుపయుక్తములైన దేశిభేదములనే మన భందశ్వాసృ కర్తలు గ్రహించియున్నారు. కాని వారిదృష్టి నాకర్షింపని కవితా రీతులెన్నియో, దేశమున, నేటికిని గలవు. వానిని వట్టికగా నీక్రిందనిచ్చుచున్నాఁడను.

దేశిచ్చందములు

జంపె	ధూపారతులు
కందము	దీపారతులు
కందార్థములు	త్రిపుటలు
ద్విపద	కురుజంపెలు
ద్విపదార్థములు	చంద్రికలు
సీసము	అర్ధచంద్రికలు
సీసార్థములు	సిందు, లేక విందు (ఇది అరవమున గూడ నున్నది)
లాలిపాట	రగడలు
జోలపాట	వెన్నెలపదములు
విన్నవములు	ఉదాహరణలు
దవళములు	బిరుదావళులు
త్రిభంగులు	నామావళులు
సువ్వీపాటలు	పదములు
మేలుకొలుపులు	దరువులు
ఏలలు	శోభనములు
అరతులు	భోగావళులు
మంగళారతులు	రంగఘోషలు

అల్లోనేరేళ్లు	జయఘోషాలు
ద్విపదలు	నట్టాట్టు
త్రిపదలు	చతుర్పదికలు
చౌపదులు	అష్టపదికలు
షట్పదులు	జక్కులరేకులు
అష్టపదులు	చందమామనుద్దులు
కళికలు	గొల్లనుద్దులు
ఉత్కళికలు	అష్టకములు

ఇవి అచ్చమయిన యాంధ్రచ్చందోరీతులు. ఇవి కేవలము మాత్రాగణ బద్ధములు. వీనికిబ్రయోగములు యక్షగానములందిప్పటికినిగన్నట్లు చున్నవి. తాళపాక వారి కీర్తనలయందును వీనికి బ్రయోగములు గలవు. వీనిని గూర్చి సవిస్తరముగా ముందు వివరింపబడును. సాధారణముగా దేవతలవర్ణోత్సవ సమయములందును, పండుగలు పర్వములు, జాతరలు, మొదలగువాని యందును మనవారి ఛందోరీతులను వివిధ భంగిమల పాటలయందును బాటల యందును బృథగ్విచిత్రములతో వ్రాసిన మనలక్షణ గ్రంథకర్తల మతమున నియ్యవి మధుర కవితా శాఖకుఁజెందును. లాక్షణికులు వీనిలో గొన్నింటిని మాత్రమే గ్రహించి లక్షణములను జెప్పినారు.

ఈదేశి వాఙ్మయము, మన దేశమున నన్నయకుఁబూర్వమునుండియు, బ్రచారమున నుండెననుటకు సందియము లేదు. కానియానాటి పాటలట్లే యీనాడు నుండె ననుటభ్రాంతిమూలకము. ఇట్టివి జానపదులకుఁ గంఠస్థములై యుండును. పండితామోదములేక పోవుటచే నియ్యవి గ్రంథస్థములగుట కవకాశములేదు. కావుననే, ఆనోటనానోటబడి యియ్యవి మార్పులకు లోనగుట తథ్యము. ఉచ్చారణ సౌలభ్యమునకైన నేమి, అర్థసౌలభ్యమునకైన నేమి, పాటలు పాడు వారు వీనియందుఁ దఱచుగా మార్పులను గావించుదురు. గుణమో, దోషమో, ఇట్టికవిత్వమున కిదియొక యపరిహార్యమగు ధర్మము. కావున, నేటి స్త్రీల పాటలు మొదలగు గేయ వాఙ్మయము, నన్నయకుఁ బూర్వమునఁగూడనిట్లే యుండెనని గాని, ఆనాటి వాఙ్మయ మట్లే నేటివఱకు నిలవియున్నదని గాని చెప్పటకు వీలు లేదు. అట్లని ప్రాజ్ఞన్నయ యుగమున దేశీయమగు వాఙ్మయమే లేదనుటయు ననమంజనమే. నేడువలభ్యమగుచున్న గేయ వాఙ్మయమునకు మూలప్రకృతియనఁదగు దేశి వాఙ్మయము నన్నయకుఁ బూర్వ ము కలదనుట స్పష్టము. ఇందులకు దార్ఙ్గణముగాఁ బాల్కురికి సోమన పండితారాధ్య చరిత్రమునందలి యీక్రింది ద్విపద పంక్తులనుదాహరింప వచ్చును.

“పదములు తుమ్మెదపదముల్, ప్రభాతపదములు, శంకర పదముల్, నివాళి పదములు, వాలేళ పదములు, గొచ్చి పదములు, వెన్నెలపదములు, నంజవర్ణన మతిగణ వర్ణన పదములు బాడుచునాడుచు”

పండితారాధ్యుఁడు, వెలనాటి చోడుని యాస్థానమునకుఁబోవునప్పుడు, అతని వెంటనంటివచ్చు శిష్యులు మీదఁ జెప్పిన పదములఁ బాడుచునేగిరఁట. సోమన కాలమున కియ్యవి బహుప్రాచుర్యమున నుండి యుండును. లేనిచో, సోమన వానినిఁ బేర్కొనడు. మరియు దేశివాఙ్మయమునకుఁ జెందినవి కావుననే, మార్గను నిరసించి, దేశిని బహుకరించు సోమన వీనిని స్మరించి యున్నాఁడు.

ఈ క్రింది పాటలను బహుప్రాచీనములని, కీ.శే. పంచాంగుల ఆది నారాయణ శాస్త్రిగారుదాహరించియున్నారు. ఇట్లే రుద్దిరోద్ధారి భారతిలో, కీ.శే. వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారిక తుమ్మెదపదమునుదాహరించి యున్నారు. నిశ్చయముగానీ రెండు పాటలును బండ్రెండవ శతాబ్దికిఁ బూర్వములని వారిరువురు నభిప్రాయ పడి యున్నారు.

1. యుక్తిపాట (సోమప్రభ పెండ్లి)

1. అటలాడి అలసినావు
పాటపాడి బడలినావు
యుక్తిపాటలోనిప్రా
త్యుక్తిచెప్పవే (వల్లవి)
2. ధర్మపురములోన చాల
ధార్మికుండైన యట్టి
వేదవిప్రుడొకడు ఖ్యాతి
వెలుగుచుండెను.
3. లేక, లేక, లేకలేక
పాక శాననాది వరుల
ఏక నిష్ఠనెన్నినాళ్ల
వేడ వేడగా
4. పాక శాననాది దేవ
వరులు ప్రస్తుతింపగాను
లోక నాయకుండు వర
మికేమి కొమ్మనెన్
5. బ్రాహ్మణుండు భక్తితోడ
బాహువిక్రమాధ్యుడైన
కొడుకు గుణవత్తైనట్టి
కూతుకోరగా
6. మెచ్చినలువయిచ్చితిని
కిచ్చ వచ్చు వరములనగ
పెంచి ముదము బొదలనింటి
కొచ్చిచేరెను.

ఇది బహుప్రాచీన మని పంచాంగుల వారనిరి గాని యిందలి ప్రాచీనత శంకనీయము. ఇందు ప్రాచీనతా ద్యోతకములగు మాటలు మచ్చునకైనలేవు.

1. తుమ్మెద పదములు (ప్రభాకర శాస్త్రిగారు ప్రచురించినవి):

శివ శివయన మేలు, తుమ్మెదా!
శివ, అంటేను వినమేలు, తుమ్మెదా!
శివుని భక్తాలాకు, తుమ్మెదా!
శివ, శరణన్న మేలె ఓ తుమ్మెదా!
శ్రీకంఠుడను పువ్వు, తుమ్మెదా!
సాకారమై యుండు, తుమ్మెదా!
పార, మైకాంతమునఁజూడు, తుమ్మెదా!
ముట్టిముట్టని పువ్వు, తుమ్మెదా!
అది, ముట్టింది జగమెల్ల తుమ్మెదా!
ముట్టి కూడగదే, తుమ్మెదా!
దాని, ముట్టి పాయలేవె, తుమ్మెదా!
యవ్వనమందేలె, తుమ్మెదా!
చాల, పువ్వుల వాసన, తుమ్మెదా!
కొవ్వి, నీవెటుగవే, తుమ్మెదా!
నీ, నెవ్వనేరమూల, తుమ్మెదా! శివ, శివ !!

ఇట్టి తత్త్వములు (mystic songs) మన దేశమునఁ బ్రాచీన కాలము నుండియు నుండవచ్చును. కాని యిందలి భావములందుఁగొంత సంస్కృత వాఙ్మయ ప్రభావము లేకపోలేదు. భాషయుఁ గొంతఁజిక్కిలి సేయఁబడియుండును. 'సాకారమై యుండు, పారమైకాంతము' మొదలగు మాటలు తరువాత చేరి యుండును.

మీఁది చర్చవలనఁదేలిన సారాంశము:

నన్నయ భారతమునకుఁబూర్వమాంధ్రమున దేశీయ మగు పదకవిత్వమున్న మాట వాస్తవము. కాని, నేఁడువలభ్యమానములగు గేయకవిత్వరీతులు, ప్రాచీన కవిత్వ కెంత వఱకు దర్పణములనునది, వివారణీయమగు సంశయము.

ఆంధ్ర వాఙ్మయముపై సంస్కృత వాఙ్మయ చ్ఛందోరీతులకు గల ప్రభావము, సువిదితమే.

ఇక ఆంధ్ర వాఙ్మయముపై కర్ణాట భాషా ప్రభావమును గూడఁగొంత గమనింపవలసియున్నది.* కొందరు పండితులు, ఆంధ్రచ్ఛందో రీతులకు సంస్కృత మాద్య ప్రకృతియనియు, గర్ణాటము ద్వితీయ ప్రకృతి యనియు, దమిళము తృతీయ ప్రకృతియనియు జేప్పియున్నారు. ఈసిద్ధాంతమందలి సామంజస్యమును బరిశీలించుము.

*ఆంధ్ర ప్రతిక సంపత్కూరి సంపాద. 1911. తేజమల్ల రాజగోపాలరావుగారి వ్యాసము.

వారి సిద్ధాంతమందలి ముఖ్య విషయములు :

1. సంస్కృతచ్ఛందస్సు, ఆంధ్రచ్ఛందస్సునకు ఆద్యప్రకృతి.

1. గురులఘు సంజ్ఞ సంస్కృతము నుండి గ్రహింపఁబడినది.

2. భగణ రగణాది విభాగమును సంస్కృతాను సారితే.

3. 26 భందములును సంస్కృతము నుండి వచ్చినవే. ఆంధ్రకర్ణాటములు రెండును వీనిని స్వీకరించినవి. వృత్తలక్షణములు, పేళ్లు గూడ, ఆంధ్ర కర్ణాటములకు సమానమే.

4. తెలుఁగున గన్పట్టు, సమవృత్తములు, అర్ధసమ వృత్తములు, విషమ వృత్తములు, మొదలగు భేదములును సంస్కృతాను సారితే.

5. పాదవిభాగమును సంస్కృతాను సారితే.

6. ప్రస్తారవిధానమును, షట్ప్రవృత్త్యయ స్వరూపనిరూపణమును, సంస్కృతానుసారితే.

కర్ణాటము మొదలగు నితర భాషలనుండి గ్రహించిన విషయముతప్ప, తక్కినవన్నీయు సంస్కృతచ్ఛందో గ్రంథములనుండి గ్రహించినవే. కావుననే సంస్కృత మాద్య ప్రకృతి.

మీది విషయములన్నియు మూల దృష్టికి యధార్థములుగనే గన్పట్టును. కాని వీరి యానిర్ణయము, నన్నయ భారత రచనకును, తదనంతర రచనలకు మాత్రమే కొంతవఱకు వర్తింబును. కాని ఆంధ్ర వాఙ్మయమున కంతటికిని వర్తింపదు. వీరు దేశీయమగు వాఙ్మయమును గుర్తింపనేలేదు. కావున నీ సిద్ధాంతము పాక్షికమగు సత్యము మాత్రమే. గేయవాఙ్మయ ప్రాచీనతను వీరింగీ కరింపక పోవచ్చును. కాని, నన్నయకుఁ బూర్వమున్న శాసనములందు, తరు వోజ, సీసము, అక్కరగలవు కదా!

2. కర్ణాటచ్ఛందము ద్వితీయ ప్రకృతి - ఇది రెండవ సిద్ధాంతము. ఈ సిద్ధాంతస్థాపనకై చెప్పఁబడిన విషయములు.

1. కర్ణాట భాషయందాంధ్ర భాషకంటె ముందుగ, భందో గ్రంథములు వెలువడినవి. క్రీ. శ. రెండవ శతాబ్దియందే పృథమ కర్ణాట భాషా గ్రంథము రచింపఁబడినదని యొక యాహ.

2. సంస్కృతమున లింగ నిర్ణయము పారిభాషికముగ నున్నది. ఆంధ్ర కర్ణాటములు రెండింటియందును అర్థమును బట్టి లింగనిర్ణయము జరుగును.

3. శబ్దాలంకార పాముఖ్యము, ప్రాసము, ఆంధ్ర కర్ణాటములందొక్కరి తినే యుండుట.

4. కర్ణాటమున నారు విధములగు ప్రాసములంగీకృతములై యున్నను, విభేదోక్తి ప్రాసమాత్రమే శ్లాఘ్యమని చెప్పఁబడియున్నది. అయ్యది మన తెలుఁగు ప్రాసకు సమానము.

5. సంస్కృతమందలి అర్యావృత్తమే కన్నడమునఁగందమైనది. అదియే తెలుఁగునఁ గూడఁగందముగా స్వీకరింపఁబడినది.

6. కర్ణాటము నుండియే, అక్కఱలు తెలుఁగునకు వచ్చినవి.

7. ఆంధ్ర కర్ణాట వృత్తములకుఁగూడ పేర్లలో సామ్యముగలదు. కావున కర్ణాటము ద్వితీయ పృక్కృతి.

మీదఁజెప్పబడిన కారణములలో మొదటిది కేవలము ఊహపై నాధారపడి యున్నది. వానిని సమర్థించు వ్యత్యక్త ప్రమాణమెద్దియును లేదు. రెండవ కారణము కర్ణాటాంధ్రములకు రెండింటికిని సమానమే. కావున, దాని వలన నెట్టి సిద్ధాంత స్థాపనమును సాధ్యముకాదు. మూడు నాలుకారణములు గూడన సమర్థములే. ద్రావిడ భాషలన్నియు సోదరభాషలు. ఈ భాషలకన్నింటికిని సమానములగు ధర్మములనేకములు గలవు. అందు ప్రాసమొకటి. ఈ ధర్మముల నొక భాష మరొకభాషనుండి గ్రహించెననుకొనుట భ్రాంతిమూలకము. ఈధర్మములన్నియు మూల ద్రావిడ భాషకు సంబంధించినవేయై యుండును. అందుకొన్ని ధర్మములొక శాఖయందును, గొన్ని మఱొకశాఖయందును గన్పట్టుచున్నవి. ఒక్కొక్కతటి ధర్మసాదృశ్యమును జూపటవచ్చును. అంతమాత్రమున నొక భాషనుండి మఱొక భాషయాధర్మము నెగువుతెచ్చుకొనెనని భావింపరాదు.

యతి ప్రాసములు రెండును, దమిశమునఁగలవు. అందలి యతియు వర్ణ సాజాత్యమునంగీకరించునదియే. సంస్కృతమునందువలె కేవల వివేదన సంజ్ఞా మాత్రముకాదు. కొందరు పండితులు* యతి ప్రాసములాంధ్రమునఁ దమిశచ్ఛందః ప్రభావమున నేర్పడియుండునని తలంచుచున్నారు. కాని యీసిద్ధాంతము కూడ భ్రాంతిమూలకమే. ఒకవిధమగు గీతిప్రాధాన్యముగల ద్రావిడ భాషలన్నింటికిని యతిప్రాసలు సాధారణధర్మములు. ఈ విషయము, ముందు విపులముగాఁజర్పింపఁబడును.

అక్కఱల విషయమునఁగూడ నిదియే సమాధానము. ఇవి దేశీచ్ఛందమునకు సంబంధించినవి. ఆంధ్రభాషయందలి ప్రాచీన గేయములలోఁగొన్నిటిని బరిశీలించిన నయ్యవి యక్కఱలఁబోలియుండుట గ్రహింపనగును. వాదమునకు అక్కఱలు, కర్ణాటమునుండియే ఆంధ్రమునకు వచ్చినవని యంగీకరింతము, అంతమాత్రమున కర్ణాటమాంధ్రమునకు ద్వితీయ ప్రక్కృతి యగుటెట్లు ?

ఇక ఏడవ కారణము : ఈ క్రింది పట్టికను గమనించినచో నిందలి సత్యా సత్యములు, తేటతెల్లములు కాఁగలవు.

ఇందు, కర్ణాటభాషయందు వాడుకలో నున్న వృత్తములపేర్లు, వానికిఁ దెనుగు నందు వాడుకలో నున్న పేర్లు, వాని వాని యతి స్థానములు స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నవి.

*దక్షిణ దేశభాషా సారవృత్తములు - దేశ. పుట. 147. కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు. "తమిళమునుండియే యతి ప్రాసలు రెండును తెలుఁగునకు, బ్రాహ్మణ మాత్రము కన్నడమునకు వచ్చి యుండును." తెలుగు భాషలో చందోరీతులు కాఫారి చారసామిశర్మ.

కర్ణాటకవృత్తాలు

యతిస్థానము
అక్షరము

ఆంధ్రవృత్తాలు

యతిస్థానము

కర్ణాటకవృత్తాలు	యతిస్థానము అక్షరము	ఆంధ్రవృత్తాలు	యతిస్థానము
1. నారీవృత్తము		శ్యామాంగ వృత్తము	
2. పృవరవృత్తము		వినయ వృత్తము	
3. పావన		మృగీ వృత్తము	
4. జనోదయ		సుకాంతి	
5. పేమ		కన్యా	
6. కాంచన మాల		పంక్తి	
7. తిలక		నందా	
8. నంద		నతి	
9. ప్రేమ		అంబుజవృత్తము	
10. ఉదాత్త		శశివదన	
11. శశికాంత		చంద్రకాంత	
12. కుముదా వృత్తము		వసుధా వృత్తము	
13. మధుమతి		మదన విలసితము	
14. సునామ		విభూతి	
15. మందానిల		రుక్మవతి	
16. విత్తపద	9	పంక్తి	6
17. నైక	5	శ్యేని	6
18. చంద్రిక	8	భద్రక	6
19. సాంద్యపద	—	మౌక్తికమాల	7
20. ద్యుతపూర్వ విలంబిత	9	ద్రుతవిలంబిత	7
21. నిరుపమ	7	ప్రియంవద	8
22. లలితపద	7	తోడక	8
23. చంద్రిక	6	చంద్రవర్మ	7
24. పృవరాక్షర	6	వృమితాక్షర	6
25. పుట	7	పృహయ	8
26. వైశ్యదేవ	5	విశ్వదేవి	8
27. కుట్టలవనమయూర	4	వనమయూరవృత్తము	7
28. సౌందర	8	సుందరి	9
29. విచిత్రలలిత	11	అలనగతి	10
30. సురంగకేసర	—	సుకేసర	10
31. నవనళిన	10	మనోజ్ఞ	10
32. జగద్వందిత	12	అశ్వగతి	10
33. మంగళ	8	షడ్మక	11
34. విజయానంద	12	చంద్రశ్రీ	10
35. మల్లికామాల	6	మత్తకోకిల	11
36. కందర్పజాత	5	కుసుమితలతావేల్లితము	12

37. అనవద్య	11	ఖచరపుత	12
38. నాగరంజితవృత్తము	12	అంబురుహవృత్తము	13
39. వనమంజరి	7	మానిని	13
40. హంసగతి	11	కవిరాజవిరాజిత	8,7
41. హంసపద	8,7	బంధురవృత్తము	16
42. విదళితవనరుహవృత్తము	12	ధరణి ధరగతి	8,15

మీది పట్టికను బరిశీలించినచో, అంబుజము, భద్రకము, ద్రుతవిలంబితము, తోదకము ప్రమితాక్షర, వనమయూరము, మత్తకోకిల, మానిని, బంధుర, కవి రాజవిరాజితము-మున్నగునవి, కన్నడమునుండి యాంధ్రమునకు వచ్చినవని చెప్పవచ్చును. ఇది వారి సిద్ధాంతము. కాని యివి కర్ణాటమునకు దేశీ వృత్తములు కావే? ఈ వృత్తములు సంస్కృతమునగలవు. అందుండియే, యివి యాంధ్ర కర్ణాట భాషలకు సంక్రమించిన వని తలంపుట సమంజసము.

3. ఇక అఅవము మూడవ ప్రకృతియను సిద్ధాంతమును బరిశీలించుము. యతి ప్రాసలు రెండును, దమిళమునుండి మనవారు గ్రహించిరిని కొందఱు పండితుల మతము. ఈ విషయమున కీ. శ్రీ. శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారి “దక్షిణదేశభాషా సాంస్కృతికములు - దేశీ” లోని, యీక్రింది వాక్యములు పరిశీలనార్హములు.

“ప్రస్తుతము కన్నడాంధ్రములందు విశేషలక్షణములుగా గనబడుచున్న యీ ప్రాసవల్లనవి, తమిళమునందలి ‘తొడై’ అనుదానికి సంబంధించి యున్నవి ‘తొడై’ అనగా మైత్రి. అక్షరమైత్రి. ఇది యైదు విధములుగానున్నది. మొనై ‘తొడై’ ఎదుగై తొడై, అనునవే యాంధ్ర కన్నడములందు యతి ప్రాసరూపములుగాబరిణమించి నవని చెప్పవచ్చును. దీనిలో నొక్కొక్కదానిలో నెనిమిదేసి రీతులుగలవు. * అందు పారిష్కమోనై యనునదొక పద్యములోని యొక్కొక్క పాదములోని మొదటి గణము యొక్క తొలియక్షరము, మూడవ గణముయొక్క మొదటి యక్షరముతో మైత్రిగలదై యుండుట. రెండవ గణనాలవగణముల తొలియక్షరములు గూడ మైత్రి గలిగి యుండవలెను. ఇదిసామాన్యముగా పాదమునకు నాలుగు గణములు గల పద్యములను గూర్చి చెప్పినట్లే కనబడుచున్నది. కావున మనదేశీయ పద్యములలో బ్రధానములగు ద్విపద, తరువోజ, సీసము, రగడ మొదలగు వానినుండి మనముదాహరింపుట కవకాశము కలుగవచ్చును.

*1. అదిమోనై - పాదములోని అన్ని శీర్ష మొదటి అక్షరములు మైత్రికలిగియుండుట.

2. ఇతైమోనై - ప్రతి పాదములోని మొదటి రెండు శీర్ష మొదటి యక్షరములు మైత్రి కలిగియుండుట.

3. పారిష్కమోనై - 1-3, 2-4, మొదటి యక్షరమునకు మైత్రి.

4. ఒరూఁమోనై - 1-4 శీర్ష మొదటి యక్షరములమైత్రి.

5. కూతైమోనై - మొదటిదితప్ప అన్ని శీర్ష మొదటి యక్షరములమైత్రి.

6. మేతోఁదువాయ్మోనై - రెండవదితప్ప అన్నిటికి.

7. త్తొక్కరువాయ్మోనై - తుదిశీర్ష వెనుకటితప్ప తక్కిన వానిమైత్రి.

8. మూత్రిమోనై - అన్ని శీర్ష మొదటి అక్షరముల మైత్రి.

ద్వి. సురపతి, త్రితయంబు, సూర్యుడొక్కండు
విరమంబు, రెంటిపై, వెలయునొక్కటికి. - అప్ప. 4అ. 282

ద్విరదగతిరగడ :

కరమొప్ప పంచలఘు, గణపతుష్టయముచే
విరమంబు, రెంటిపై, ద్విరదగతి పేరిచే - అప్ప. 4అ. 297

విజయసా, రథిగాని వినుతింపఁగానొల్ల
గిరినాయకునిగాని, కీర్తిసేయ----- - అప్ప. 4అ. 340

పైవానిలో మొదటి గణము, మూడవ గణములమొదటి యక్షరముల మైత్రి కలదుగాని, రెండవగణము నాలుగవ గణముల మొదటి యక్షరముల మైత్రి పాటింపఁ బడలేదు. కాని యీ పద్యములీటివలి కాలము నాటివి. ప్రాజ్ఞున్న పాఠ్యయుగములో నట్టివేయుండియుండవచ్చును. ఇప్పటికిని దేశీయములగు పాటలలోను పద్యములలోను, రెండవ విధమగు మైత్రి పాటింపఁబడినవి పరిశీలించిన లభింపవచ్చును.

ఒరూఁమోనై : ఒక పద్యములోని నాలుపాదములలోను, ఒక్కొక్క పాదమునందలి మొదటిగణము యొక్కయు, నాలుగవగణము యొక్కయు మొదటియక్షరములకు మైత్రి యుండవలెను. తెనుఁగునందలి యాట వెలది, తేటగీతి, మొదలగు పద్యములలో నిట్టి నియమము పాటింపఁబడుచున్నది.

ఆ. వె. మూడు నగణ హగణ ములు నలనామ
కములు హగణ పంచ కంబుగూర్చు
నాట వెలదియడుగు లంబునిధులపట్ల
వ్రాలువళ్లు జెంది వఱలె నేని.

గీ. నగణ మొక్కండు మఱి నల నామకములు
రెండు నగణంబులునుదుద రెండునాలు
గడుగు లునుదేట గీతికి నబ్బివిరతి
వలయు వళ్లెన వ్రాలైన వరుస నిలువ.

“పువ్వు పేరే జాజి-పువ్వు
పురము పేరే అయోధ్య-పురము
దేవి పేరే సీతా-దేవి.....

ఈ రెండు రీతుల మోనై తప్ప తమిళము నందలి తక్కిన అరు రీతుల ‘మోనై’ యను తెలుఁగు శిష్టకవితలోని పద్యములలో గానరావు. వానికి బ్రాచీన దేశీయ కవితలోనుదాహరణములు దొరకిన దొరక వచ్చును. తమిళ కవితలో గూడ నివి నియతములుగావు. ఐచ్చికములే.” అని కోరాడ రామకృష్ణయ్య గారు “దక్షిణదేశభాషా సాంస్కృతికములు-దేశీలో” వ్రాసిరి.

తమిళమున యతిమైత్రిగల యక్షరముల నీక్రింది విధముగా వర్గీకరించి యున్నారు.

1. అచ్చులు : అ అ ఐ ఔ లు, ఇ ఈ ఎ ఏ లు, ఉ ఊ ఒ ఓ లు, - అనుమాడు వర్గములలో, ఏ వర్గములోని అచ్చులు, అవర్గములోని అచ్చులకు పరస్పరము మైత్రికలవి.

2. హల్లులు : క ఖ గ ఘ, చ ఛ జ ఝ, శ ష స లు, ట ర డ ఢ లు, త థ ద ధ లు, ప ఫ బ భ లు-ఇవియు నేవర్గములోనివి ఆ వర్గములోని వానికి పరస్పరమైత్రి కలిగియున్నవి.

అరవమున, ఈ రీతిగా యతిమైత్రి నిర్ణయించుటకు కారణమొకటి గన్పట్టుచున్నది. మనకు వలె వారియక్షర సమామ్నాయమందు వృథగుచ్చారణ కల వర్ణమాలికలేదు. క ఖ గ ఘ-వీనిని ఒక్కకవర్ణముతోడగాని గవర్ణముతోడ గాని ఉచ్చరింతురు, ఇట్లే తక్కిన వర్ణక్షరములన్నింటి విషయమునను వారివ్యవహారము. చవర్ణమునకును, శ ష సలకును చవర్ణముగాని, శవర్ణమును గాని వాడుదురు.

ఇక ప్రాసవిషయము : తమిళమున దీనిని “ఎదుగై” లేక, “ఎదుగైత్తాడై” అనియుండును. ప్రాసనిర్వచన విషయమున వారికిని మనకును భేదమెద్దియును లేదు. ఈ ప్రాసము గూడఁదమిళమున నెనిమిదిరీతులుగ నున్నది. తెనుగున వీనికన్నింటికి నుదాహరణములు లభింపవు.

అడియెదుగై : తెనుగు నందిలి సర్వతః ప్రాససీసమున నీ ‘అడియెదుగై’ అను ప్రాసభేదము మనకు గన్పట్టుచున్నది.

ఇతైయెదుగై : అక్కిలి ప్రాససీసమున నీ ప్రాసభేదము గన్పట్టును.

ఒరూఉవెదుగై : అన్ని పాదముల యందును, ప్రథమ చతుర్థ గణ ద్వితీయాక్షరమునకు మైత్రియుండ వలయును.

అర్థపంధికలు :

ఉదా. అక్షరహారివిక-వాంబురుహాక్షున్
యక్షపనఖనుత-యదుకులదక్షున్

ముత్రెదుగై : అన్ని పాదములలోని అన్నిగణముల రెండవ యక్షరము, మైత్రి కలదైయుండవలెను.

ఉదా. కరధృతకరుహుని-గరిహిత, కరణుని
గరుడనఖరుచిన-గరుడఖగ ధరుని. - అప్ప. క. 5-182

ఇయైప్పత్తొడై : అనునది మరొకభేదము. ఇది పాదాంతమందలిగణముల యొక్క గాని, అక్షరములయొక్కగాని, మైత్రికి సంబంధించినది. దీనికి ఉదాహరణములనే కము లాంధ్రమున గలవు.

“మఱియు బృహ్మమాయగెల్చి-మనలు మంత్రవాది వేత
నెఱిగి సౌంభకునకు వరము-లిచ్చి మెఱయు మోదివేత”

“లాలిశంకర సదాలాలితకుమారా
లాలిపటుతాండ వోల్లనఘనధీరా”

“భూదేవికూతుర్ని - కోయిలారో
జనకుని కూతుర్ని - కోయిలారో

దశరథుకోడల్ని - కోయిలారో” అని దక్షిణదేశభాషా సారస్వతములు - దేశియందుఁ బేర్కొనబడినవి.

దీనియందనేక భేదములు గలవు.

మీది చర్చయొక్క సారాంశము : అంధ్ర కవిత్వకు విశిష్టతను జేకూర్చిన యతి ప్రాసములు, తమిళమునఁగూడ గలవు. కాని, అంతమాత్రాన తెలుఁగువారివ్యానిని దమిళమునుండి గ్రహించిరిని తలంపరాదు. అంధ్ర ద్రావిడ కర్ణాటాది భాషల కన్నిటికిని మాతృక యనఁదగు భాష యొకటి కలదనియు, నద్దాని లక్షణములే, సోదర భాషలగు వీనియందు గన్పట్టుచున్నవనియు భావించనగును. ఈ విషయమున వీనికి జన్యజనకభాషము మాత్రము లేదు.

తమిళ వాఙ్మయము బహు ప్రాచీనము కావచ్చును. కాని యతి ప్రాసముల నందుండియే తెలుఁగువారు గ్రహించిరనుటకు వీలులేదు. తమిళులు ప్రాచీనమగు తమ వాఙ్మయమును నిల్పుకొని యున్నారు. కారణమెద్దియైనఁగానిండు, అంధ్రదేశ మందలి ప్రాచీన దేశికవిత్ చాలవఱకు నశించిపోయినది. కాని ప్రవాహము కేవల మింకిపోలేదు. మఱొకయంశముగూడ గమనార్హము. జాతీయములయిన సామెతలనేకములాంధ్రమున గలవు. వానియందు యతిగాని, ప్రాసముగాని సర్వసాధారణముగా గన్పట్టుచుండును. సామెతలనునవి బహుప్రాచీనములైన జాతి నిక్షేపములు. ఇవి ఒకనాడు స్పృశింపఁబడినవి కావు. తరములవెంబడి దేశీయుల వాడుక యందుండినవి. వీనినిబట్టి భాషాస్వభావము నూహించుట సుకరము. తెలుఁగు సామెతలనుబట్టికూడ యతి ప్రాసము లాంధ్రభాషకు సహజములనియు, నితరుల నుండి యెఱుఁపు తెచ్చుకొనినవి గావనియుఁ దెలియఁగలదు. ఈ క్రింది యుదాహరణములు గమనార్హములు :

- యతి :
1. అయ్యకు విద్యాలేదు - అమ్మకు గర్వంలేదు
 2. అంగల్లో అన్నీ ఉన్నవి - అల్లుడినోల్లో శని ఉన్నది
 3. అయినవారికాకుల్లోను - కానివారికి కంబాల్లోను
 4. మబ్బు విడిచిన యెండ - మగని విడిచిన ముండ
 5. తానొకటి తలుస్తే - దైవమొకటి తలుస్తాడు
 6. మడుంవార మడి - మాటకారి మగడు
 7. ఆలుమగల కలహం - అరికకూడు వంట
 8. అక్లేష వాన - అరికాలు తేమ
 9. అందని పండ్లకు - అట్టులు సాచినట్లు
 10. పడమర మెరిస్తే - పదిఘడియలకే వాన.

- ప్రాసలు :
1. అత్తవారికి - కొత్తల్లుడొస్తే
కొత్తసున్నంతెచ్చి - మెత్తివెయ్యండి
 2. అల్లుల్లోకి - మల్లుపెద్ద

3. అదును తప్పిన పైరూ - ముడిమిలో బిడ్డలు
4. అప్పు దొరుకుతే - పప్పుకూడు
5. అత్తయ్యేలిన కోడలూ - చిత్తపట్టిన చేను
6. ఆవ్వాకావాలి - బువ్వాకావాలి
7. అనుమూ లేదు - మినుమూ లేదు
8. ఉత్తర చూచి - ఎత్తర గంప
9. ఉల్లివేసిన మేలు - తల్లెన చెయ్యదు
10. ఎద్దులేని సేద్యం - చద్దీలేని పయనం.

ఇట్టి సామెతల నెన్నియేని జూపవచ్చును. విషయ స్పష్టికరణమున కివి బాలును.

ఇట్లు సామెతలయందే గాక దేశీయములగు తెలుగు పాటలయందుగూడ నీ యతిప్రాసలు గన్పట్టుచున్నవి.

“శ్రీ గణాధిపతిని - చిత్రాన తలతు
తలచినే మొక్కెద - దైవాలకెల్ల” — పాముపాట

“గంగవై తే నీవు - గగనమందుండకను
మగనిశిరమెక్కుట - తగునటే గంగ” — పపక్షుల కయ్యము

“హరిహరీ నారాయణాది నారాయణ
కరుణించు రా మమ్ము కమలలోచనడ.”

— హరిహరీనారాయణ పదము

ఇట్లు దేశ్యములగు పాటలయందును, సామెతలయందును సైత మీ యతి ప్రాసములు వ్యాపించియుండుట నరయగా నివి యతివ కన్నడపు భందముల నుండి తెలుగు భందస్థులొనికి దీసికొనిరాబడియుండననుటకు మారుగా, నిప్పటి శబ్దతత్త్వ శాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుచున్న రీతిని ద్రావిడ భాషలకెల్ల మూలమైన యొకానొక ద్రావిడభాషలో నీ యతి ప్రాసములు ప్రసిద్ధములైయుండి తన్నూల మున ద్రావిడ భాషలందెల్ల వ్యాపించియుండునని చెప్పటయే యుచితమని తోచు చున్నది.

సహజములగు నీ యతి ప్రాసములంగూడిన యాంధ్రకవిత్వము శ్రుతి సుభగమై యుండును. ఇది భాషాతత్త్వమున కనుగుణములైయుండి యందు జీర్ణింపకొనిపోయినవి గావుననే కవిబ్రహ్మకూడ తన నిర్వచనోత్తర రామాయణ మున, వీని ప్రయోగ విషయమున దన యామోదమును బ్రకటింపి యున్నాడు.

“తెలుగు కవిత్వము చెప్పం
దలచిన యర్థముకు దగియుండెడు మా
టలుగొని వశులం బ్రాసం
బులు నిలువక యొగిని బులిమిపుచ్చుటచదురే.”

— నిర్వ. రామా. అవ. పద్య. 7

తమిళమునుండి యతిప్రాసములను మనము గ్రహించినారమని యొప్పి కొనినచో వచ్చు నష్టమేమి? అని కొందరు వాదింతురు. అది సత్యమేయైనచో

మనకంగీకర్యమే కాని మీది కారణములనుబట్టి పర్యాయోచన సేయగా నది సత్యము గాదని తేలుచున్నది. కావుననే ఆ సిద్ధాంతము సంగీకరింప వీలులేదు. మరియు ఎకవ్రసామైంతకాలము నిలువదు, ఇంత పొందికగా నడుకదు.

ఈ యతి ప్రాసములను సన్నయ భట్టారకుడే యాంధ్రమున (బ్రనేశ పెట్టె నని తలంపరాదు. సన్నయకుఁ బూర్వమున్న శాసనమునందుగూడ నీ యతి ప్రాసలు గలవుగదా !

అజవమున యతి మన తెలుగునందువలెనే వర్తసాజాత్య రూపమేకాని యది పాదములన్నిటియందు నుండనక్కరలేదు. ఇచ్చిక్రము, వర్తములకుఁగల యతిమైత్రి యించుమించుగాఁ దెలుగునందువలెనే యుండను. ప్రాసమైత్రి విషయ మున వారికిని మనకును గొంత భేదము గలదు. వాని నిట సంక్షేపముగా నుదాహరించుచున్నాను.

అజవము

తెలుగు

1. ప్రాచీనకాలమునందు బాదాద్య
చ్చుల ప్రాస్వదీర్ఘముల సాజాత్యము
మాత్రమే యుండినం జాలునని
యంగీకరించెడివారు.

పాదప్రథమ వర్తములగు ప్రాసపూర్వా
క్షరముల ప్రాస్వదీర్ఘతాది రూపగోరవ
లాఘవములు తుల్యములై యుండు
టయేగాక ద్వితీయాక్షరములు సైతము
సరిగా నుండవలెను.

ఉ. : అ వా = కూ కూ

అజవము

తెలుగు

2. ద్వితీయాక్షరములలో నను నాని
కము సరిపడిననుజాలును.

ఇట్టి నియమము తెలుగున లేదు.

ఉదా. కమ్ప = అమ్మక

3. ప్రాసస్థలములలో నుండు సంయోగ
మునందలి మొదటి “యే. వ్. ర్. ల్.”
ననువాని నితరప్రాసస్థలములలో
నిలువక పోవచ్చును. ఉదా. :
కాయమాండ = పూమాండ

దీని భావ తెనుగున గానరాదు

4. కవటతపలకుఁబ్రాసమైత్రి కలదు

ఇది తెనుగున లేదు.

5. గజడదబలకుఁబ్రాసమైత్రి కలదు

దడప్రాసముగలదుగాని, యది యప
శస్త్రప్రాసమందురు

6. ఇ, మ, జ, ణ, న లకుఁ బ్రాస
మైత్రిగలదు

దీనిజాడ నణలకుఁగొన్ని యెడల మైత్రిని
జూపునుభయప్రాసమునఁగలదు

7. యే, ర్, ల్, వ్, ష్, అనువానికిఁ
బ్రాస మైత్రిగలదు

ర అ ప్రాసమునందును, ల శడలకుఁ
బ్రాసము చెల్లుటయందును నిట్టి రీతి
గలదు. ఇందు ర అ ప్రాసమప్రశస్తమని
యందురు.

ఈ భేదమును బట్టిచూచినను, ఆంధ్రమునకును దమిళమునకును జన్య జనక భావముగలదనుటకు వీలు లేదు. ఈ విషయమున శ్రీ టి. రాజగోపాలరావు గారు చెప్పిన యాక్రింది వాక్యములు పరిశీలనార్హములు.

“The anthologies provided out in this chapter show that prasam is an element common to all the Dravidian languages. Whether Tamil gave it to Telugu and Canarese, or, as springing from a common stock, this element was common to these languages, is question requiring further evidence.”

—C.P.D. Languages. Chap. III.

పైచర్చ సారాంశము : సంస్కృతమాది ప్రకృతియను సిద్ధాంతము మారాను సారి కవితకే అన్వయించును. తమిళ శర్ణాటములు తెలుగునకు సోదర భాషలు. వీనికి జన్య జనకభావములేదు.

ఇక తెలుగు లక్షణ గ్రంథములను బరిశీలించి, లబ్ధములైన లక్షణ గ్రంథములలో గవి జనాశ్రయము మొదటిదని చెప్పవచ్చును. అందులో జెప్పబడిన యతి భేదములు పది మాత్రమే.

1. స్వరయతులు	6. పుతయతులు
2. వర్గయతులు	7. సంయుక్తాక్షరయతులు
3. అఖండయతులు	8. ఎక్కటియతులు
4. ప్రాదియతులు	9. పోలికయతులు
5. చిందుయతులు	10. సరసయతులు

కావ్యాలంకార చూడమణిలో పండ్రెండు యతిభేదములు చెప్పబడి యున్నవి. అనంతను భందస్సులో ఇరువది నాలుగు యతులు చెప్పబడినవి. అప్పకవీయమున నలుబది యొకటి యతి భేదములుదాహరింపబడినవి. గరళపురీ భందమున నేబదియతి భేదములు చెప్పబడినవి.

దీనిని బట్టి చూచినచో మనవారు, రాసురాను యతుల సంఖ్యను బెంచినారని తెలియు చున్నది. కాని యతి యొక్క ప్రాముఖ్యమును కాని అప్రాముఖ్యము ను బట్టి ఆభందోగ్రంథములకు సంబంధించిన ప్రాచీనతా నవీనతలనుగాని, ఈ యతి సంఖ్యా పరిగణనము నిశ్చయింపలేదనుట స్పష్టము.

అప్పకవికి(దర్వాతి వాడయ్య) గూచిమంచి తిమ్మకవి 23 యతిభేదములనే చెప్పియున్నాడు. అయాలక్షణ గ్రంథకర్తలు చెప్పిన యతిప్రాసములను గూర్చి ముందు వివరముగా వ్రాయబడును.

ఇక ఆంధ్ర వాఙ్మయమున(బ్రథమ గ్రంథమని చెప్పబడు నన్నయ భారతమును బరిశీలించి, నన్నయ తాను రచించిన భారతమును “నర్వలక్ష్య సంగ్రహ” మని చెప్పియున్నాడు. అది సభాపర్వములను బూర్తిగను, ఆరణ్య పర్వమున నాలవ యాశ్వాసమున(గొంతవఱకును, (శారదరాత్రులు అను పద్యము వఱకు) నన్నయ గదనగా నేడు గన్నట్లు చున్నది. అది పర్వమున నెనిమిదియాశ్వాసములును. సభాపర్వమున రెండాశ్వాసములును అరణ్య పర్వమున దారాపు నాలుగాశ్వాసములును — మొత్తము ఇంచుమించుగా పదునాలు గాశ్వాసములు నన్నయ కృతభారతభాగమున గలవు. ఈ భాగమంతయు గద్య పద్య సమన్వితము. ఈ గద్య పద్య సంఖ్య 4140. అందు వచనములు, చిన్నవియు(బెద్దవియుగలిపి 1404. ఈ వచనములను దీసివేసిన, నీక్రింది రీతిగా, నన్నయ వాడిన భందస్సులును, వాని వివరములును తెలియ గలవు.

వీనిని బరిశీలించిన యెడల నన్నయ భారత భాగమున దేశీయములగు భందములకు సరియగు స్థానము లభింప లేదని తెలుసు.

1. కందములు	1230
2. అటవెలది	417
3. సీనములు	250
4. తేటగీతి	210
5. చంపకములు	242
6. ఉత్పలములు	185
7. అక్కరలు	40
8. తరువోజు	12
9. శార్దూలము	18
10. మత్తేభము	61
11. తరళములు	25
12. మత్తకోకిల	26
13. మాలిని	7
14. తోటకము	1
15. పృథ్వి	5
16. స్రగ్ధర, మహా స్రగ్ధర	3
17. వసంత తిలక	3
18. ద్రుతవిలంబితము	1
19. కవిరాజవిరాజితము	2
20. లయగ్రాహి	3
21. వనమయూరము	1
22. ఉత్సాహము	4
23. పద్మకము	1
24. స్వాగతము	2
25. అంబురుహ	1
26. మణిభూషణము	1
27. దండకము	1

ఈపట్టిక వలన మనకొక విషయము స్పష్టమగుచున్నది. నన్నయ తన రచనయందు ప్రథమ స్థానము వచనమునకును, ద్వితీయ స్థానము కందము నకును ఇచ్చినట్లు విదితమగుచున్నది. కన్నడమున(గూడ నాకాలమున(గందమునకు(గల స్థానము ప్రముఖమే. పంపని భారతమున(గూడ కందములు ప్రధాన స్థానము నొక్రమించియున్నవి.

కంద పద్యము ఆంధ్రుల జాతీయచ్ఛందస్సులలో విశిష్టమైనది. ఒక వంక దేశీయచ్ఛందో విభాగమును, వేరొక వంక మార్గచ్ఛందో విభాగమును, దీనియందు మేళగింపబడియున్నవి. దీనిని గుఱివిగూడ ముందు సవి స్తరముగా వివరింపబడును. కందము తరువాత, నన్నయ భారతమున నాట

వెలదికి సానము గలదు. నన్నయ భారత భాగమున 417 అటవెలదులును, 250 సీసములును, 210 తేటగీతులును గలవు. ఈసంఖ్యయందు, నన్నయ, సీసములకు ఎత్తుగీతులుగ వాడిన అటవెలదులును తేటగీతులును గలవు. వీనిని దప్పించినచో, అటవెలదులు గాని, తేటగీతులుగాని 200 లకు (బడి యున్నవి. కందములును, అటవెలదులును, సీసములును, రచించుటకు చాల సుకరములు. రచయిత జాగరూకత గలవాడైనచో శ్రవణ సుభగత్వమును భందఃప్రసాద గుణమును సాధించుట వీనిలో చాల సులభము. జాగరూకత లేని వాడు రచయిత యైనచో, నియ్యవి శుష్కకాష్టతుల్యములగుటయు సంభవమే. ఇక అంధ కర్ణాట భాషలో, గీతములు, సీసములు మొదలగు దేశీయచ్ఛందస్సుల తరువాత, చంపకోత్పలముల శార్దూల మత్రేభములు అనునవి ప్రముఖ వృత్తములు అగుచున్నవి. తరువాత జెప్పదగినవి అక్కరలు. కర్ణాట భాషయందు చంపకోత్పలాది వృత్తములతో పాటు, స్రగ్వరా మహాస్రగ్వరలకు గూడ బహుళ వ్యాప్తి గన్పట్టుచున్నది. తెలుగున, స్రగ్వరా మహాస్రగ్వరల కంతగా ప్రబలము గానరాదు. చంపకోత్పలములు త్వరితగతిగలవి. శార్దూల మత్రేభములందు లీవియు, మందగమనమును గోచరించును. వృత్తావిశిష్టమును గూర్చి చెప్పనపుడు, వీనిని వాడుటలో మనకవులు చూపిన ప్రజ్ఞావిశేషము వివరింపబడును.

తరళము, మత్తకోకిల వీనికిగూడ సంతప్రవారము గానరాదు. లయగ్రాహి, వనమయారము, కవిరాజు విరాజితము, మొదలగు పద్యములు గూడ సక్య త్రయ్యుక్తములే. నన్నయ భారత భాగమున దండక మొక్కటియే గలదు.

మీది చర్చవలన మనకొక విషయము విస్పష్టమగుచున్నది. అంధ వాఙ్మయ ప్రారంభదశయందు, దేశీయములగు ఛందములకు (బ్రాధాన్య మంతగా) జూపబడలేదు. దేశీయచ్ఛందములలో సగ్రనేణిః జెందిన ద్వీపదను నన్నయ వాడనేలేదు. తరువోజను మాత్రము వాడినాడు.

నన్నయ రచనా ప్రణాళిక యందలి యీలోపమును ఎత్తిచూపుటకే, పాల్కురికి సోమనాథుడు కేవల ద్వీపదలో గ్రంథములు వ్రాయుటయేగాక, భాహుటముగనే "అరూఢగద్య పద్యాది ప్రబంధ, పూరిత సంస్కృతభూయిష్ట రచన" అని నన్నయ రచనను, నిరసించి యున్నాడు.

నన్నయ, భారత రచనయందట్టి ప్రణాళిక సనుసరించుటకు కారణములనే కములు గలవు. అవి సముచితములును, రసికజన సమాదరణీయములునై యున్నవి. మీది చర్చచానిని శంకించుటకై కాదు భారత రచనయందు దేశీ యచ్ఛందములంతగా నాదరింపబడలేదు, అను విషయము మాత్రమే యిటు (బరి గ్రాహ్యము. నన్నయ మార్గమునే తరువాత కవులందరు ననుసరించిరి.

నన్నయ యాదరించిన యీమార్గ మానాటికి కన్నడ వాఙ్మయమున సుప్రసిద్ధమై యున్నది.

కర్ణాటమున నిట్టిస్థితి 8,9 శతాబ్దాల నాటికే సుదృఢముగ నేర్పడిన దనుటకు, కవిరాజు మార్గమే మనకు నిదర్శనము. అంధ కర్ణాట

సాహిత్యములందు మనకులభించిన గ్రంథములలో బ్రహ్మము కవిరాజు మార్గమే. అగ్రంథమున (దత్తము పదభూయిష్టమగు రచనను బ్రోత్సహించుచు, దేశి రచనను నిరసించు వాక్యములు గలవు.¹ కన్నడ భాషా స్వరూపమును బాగుగాజెప్పుట తన కసాధ్యమనియు, నయ్యది పరమాచార్యులకే బాగుగాజెలి యుననియు, నవ్విషయమున తదేశీయులగు జనులే సమర్థులనియు (గవిరాజుమార్గ కర్త (నృపతుంగుడు) చెప్పుచున్నాడు. మరియు దేశి భిన్నభిన్నమార్గములు గలదిగావున నద్దాని దోషముల నేర్పరించి చెప్పి వాసుకికి గూడ నలవిగాదనియు, జెప్పినాడు. ప్రాజ్ఞున్నయ యుగమునందలి తెలుగు బాసయు నస్తవ్యస్తమై గనే యున్నదనియూ నాటిపండితుల యభిప్రాయమైయుండు. నాడు పండి తులనగా అర్థము సంస్కృత భాషానిష్ఠాతులనియే కదా! మరియు, నృపతుంగుడు² ప్రాచీనకర్ణాట పదబహుళమగు రచన, జరద్వధూ విషయ సురత రసరసితనను బోలె, విరసకరమని, నిరసించియున్నాడు. ఇట్లు ప్రాచీన కన్నడ పదబహుళరచనా విధానమును నిరసించి, సంస్కృత కర్ణాటపద సమ్మిశ్రితకవితా మార్గమును బ్రశం సింపియున్నాడు. మణి పృవాళశైలిని గూడ నిరసించియిది,³ యాగమకోవిదని గదిత మార్గము" కారని నృప్తీకరించినాడు. అహరహః, ఉచ్చైః, నీచైః, ముహు ర్ముహుః, ఇతస్తతః, అంతః, బహిః, మొదలగు సంస్కృతా వ్యయములను కన్నడ మున బ్రయోగింపరాదనియు, నట్లు ప్రయోగించిన గరడియు మధెలయు (గలిపి వాయించు నప్పుడు గలుగు జర్జరధ్వని వలె పరుషతరమగు ధ్వని గల్గుననియు (జెప్పియున్నాడు "బహిరంతరుపవనం గళోళహ రహ మాపర భృతంగళు వివరవంగళో" అని చెప్పగూడదు. "బహిరువ్యానాంతరదో, సహసోదిత మత్త కోకిలోచ్చైర్వ్యానం" అని సంస్కృతపదజటిలముగనే చెప్పవలయునట.

"అరసకుమారం, ఆయత తరకడెగణం"-ఇత్యాద్యరిసమానములను వాడ రాదు. వీనికి బదులు "సరవతితనయనం, ఆయత తరళాపాంగం" అనియే చెప్ప వలయును.

మీది విషయములను బట్టి చూడగా నన్నపార్శ్వని భారతాంధ్రీకరణ విధా నము, చాలవఱకు కర్ణాట సంప్రదాయముననుసరించి యున్నదని చెప్పవలసి వచ్చుచున్నది. అనాటికి కర్ణాటముననే రచనా మార్గము సుప్రసిద్ధమై యున్నదో, దానినే గ్రహించి యున్నాడు. దీనికి, సంస్కృతప్రాకృత కర్ణాటాద్యనేక భాషా కోవిదుడగు నారాయణభట్టు ప్రోత్సాహము గూడ సుండియుండును.

1 అరిదాదం కన్నడ వాళ్
తిరికొణెగొంతమెపే తెన్నెంబుచి దార్గం
పరమాచార్యం వోల్పు
య్యరలతియర్ కన్నడ తత్తెనా తకకోజ్
"కోవమిని తెందుబగెమ
ద్యానిసికటి నందుకన్నడంగళోళమం
వాసుగియు మతియలారదె
జేసలుగుండే జేసేజేపుదలిం."

2 కొరకొండెసోయమగు, పూజావ్యవహారం వోర్ కర్కాం
విరసంకరమపదేసిగె, జరద్వధూవిషయ సురతరసరసికవోర్.

3 సమరసంస్కృతంగళోళత, శ్చమన్దిరే కన్నడమనతిమపే (శెం) బుచిదా
గమకోవిద విగదితమా, ర్గమదం దెరసల్యమాచిసికర్కదోర్.

కవిరాజ మార్గ కర్తవలెనే, తెలుగునగేతన గూడ మణిప్రవాళమును నిరసింపమఁదన యాంధ్రభాషాభివృద్ధిముననొక వద్యమును వ్రాసియున్నాఁడు.¹

కావున, సక్కలమున కర్ణాటాంధ్రములకు రెండింటికిని గల సమస్య యొక్కటియే. అది తత్వము పదనిష్పత్తికి సంబంధించియున్నది. ఇట్లు పండితులగువారు మార్గకవితా మార్గమునాదరించి, దేశికవితా మార్గమును నిరసింపటతో, దేశికవిత వెనుకబడి కృమముగా క్షీణించినది.

సన్నయకుఁ బూర్వము, పాటలు, పదములు, ఏలలు, జోలలు, మంగళారతులు, చంద్రికలు, మొదలగు గేయ రచనలు, అక్కటలు రగడలు, ద్విపదలు, మంజరులు, తరువోజులు, గీతములు, సీసములు, అటవెలదులు, మొదలగు మాత్రాగణ బద్ధ రచనలు, ఉండెడివని నిర్వివాదముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఒకవేళ ఈ రూపము లిట్లెనాడుండక పోయినను వీనికి ప్రాతి పదికలనఁదగిన భందోరీతులానాడు గలవని యంగీకరింపక తప్పదు.

పాల్కురికి సోమన పండితారాధ్య పరిత్రలో “అనియతగజైః” ‘యతిర్వా’ ‘ప్రాసోవా’ అను ‘భందో వినిహితోక్తిని’ చెప్పియున్నాఁడు. సోమన వీనిని దానే కల్పించి నాడని చెప్పుట కంటి, అతఁడెడియేని భందో గ్రంథమునుండి వీనిని నుదాహరించి యుండునని యూహించుటయే లెస్స. ఆ నాటికి, ప్రసిద్ధముగు సూత్రాత్మకభృందో గ్రంథముకంటి యుండియుండును. దీనికిఁ దార్కాణముగ, నీక్రింది యంశములు గమనార్హములు.

తమిళమున ‘యాప్పరుంగల’ మను సూత్రాత్మకభృందో గ్రంథము గలదు. అది పదియన శతాబ్దికిఁజెందినదని పండిత విమర్శకులందరు నేకగ్రీవముగ నంగీకరించియున్నారు. దానికి పెద్దకారికయు నొకటిగలదు. దానిని “యాప్పరుంగలక్కారికై” అని యందురు. కారికా కర్తయు, మూలగ్రంథకర్తయు నొక్కడే యని తమిళ పండితులు చెప్పుచున్నారు. ఆ కారికలలోఁ దెలుగు భందము ప్రస్తావించఁబడియున్నది. ఆ పంక్తుల యభిప్రాయమిది :

2. వీనినంతయు, చరణాశ్రయమును, జయదేవమును, మిశ్రాకృతియును, పింగళమును, మహా (మా) పింగళమును, రణమా మంజూషయును, చంద్రకోటి చృందమును, గుణకాంకియమనెడు కర్ణాటక చృందమును, వాంఛియ వేసిన తెలుగు భందమును అయిన వానిలోను, మాపురాణము మొదలైన అతివ గ్రంథములలోను, బ్రవేశముగలవారినడిగి తెలిసికొనునది, వీనినంతయు వివరించి చెప్పిన విస్తరముగను.” మీది వాక్యములలో నధోరేఖాంకితములగు మాటలకటవమున నీక్రింది రీతిగాఁగలదు.

1. “వృత్తేఽదవాయ వివేచిః పుకృన్య, యనువిభక్తులు దెనుంగునకుఁజొరప అస్తి పృథూకగాయంతి భుక్తే నంత సయతిన్మరతియనుక్రియలు సొరప గత్వాహానిక్త్యా పృథాళ్య సంత్యజ్యనాఁ దనరు త్యాంతల్యబంతములు సొరప గంతంపుకీరిపుంహంతుం నుతం పాతు, మనుకుమున్నంతంబులరయఁజొరప అపి ఉతు హి వైనవానను లనగఁదెక్కు, లవ్యయింబులు చొరవెందునాండ్రకవిక.”

-ఆ. బా.దూ.

2. తెలుగు భాషలో భందోరీతులు - శ్రీరామూరి దొరసామి శర్మ.

“వాంఛియార్ సెయిద వడుగచృందమమ్.” పై పదనమున సంస్కృత కర్ణాటాంధ్రద్రవిడ భాషలలోని భందోగ్రంథములు బేర్కొనఁబడియున్నవి. వాంఛియార్ సెయిదవడు గచృందమనగా, ‘వాంఛియవేసిన’ తెలుగు భందమని యర్థము. ‘వాంఛియార్’ అనునది తమిళరూపము, ‘వాంఛియ’ దానికి సరియగు తెలుగు రూపము వడుగరసఁగాఁదెలుగు వారు. వడుగ అనగాఁదెలుగు భాష. ‘వాంఛియ’ వాంఛయ్య, అనుపేరుగల లాక్షణికుఁడు తెలుగున నేడుగానరాదు. కాని పదియవ శతాబ్ది నాటికే, అంధ్రమున నొక భందో గ్రంథము గలదను విషయమున విప్రతిపత్తిలేదు.

¹ ఇందుఁజెప్పఁబడిన వాంఛియయే, కవిజనాశ్రయమునఁ జెప్పఁబడిన రేచన యని కొందఱి యభిప్రాయము. కాని కవిజనాశ్రయ మంత ప్రాచీన గ్రంథము గాదు. అదియట్లుండనిండు. వాంఛియ విషయమున మత భేదములెట్లున్నను, సన్నయకుఁ బూర్వమే యాంధ్రమున భందోగ్రంథము గలదనుట కెట్టి సందియమును లేదు. లక్ష్యములేని లక్షణమును, కవిత లేని భందోగ్రంథము నుండదు కదా !

ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము నందలి తెలుగు శాసనములలో దేశీయములగు అక్కర సీసము, తరువోజ మొదలగు భందోరచనలే గన్పట్టుచున్నవి. సోమ నాథుని వలన మనకుఁ దెలియవచ్చినవి. గద్యలు, ఉదాహరణములు, రగడలు, ఏలలు మొదలైనవి. కర్ణాటమునఁ బంపాదు లవలంబించిన రచనాధోరణినే మన యాంధ్రకవులవలంబించినారు కావున, మన లాక్షణికులు కూడ వీని నంతగా నాదరించినట్లు కానరాదు. ఉదాహరణమును గూర్చి విపులముగా వ్రాసిన లాక్షణికుఁడప్పకవి. అతఁడుదాహరణమును జాటుప్రబంధములలోఁ జేర్చినాడు

“నాల్గు దెగల యుదాహరణములు ముక్త
కాది పంచాదశయును సంఖ్యాన్వితములు
గద్య రగడ ద్విపద దండకములు మంజ
రులును సంఖ్యారహిత చాటువులు సృసింహ.”

—అప్ప. 1 - 29

మరియు నీయుదాహరణము, నద్దళి, బద్దళి, విద్దళి, ఉత్పల్లకము అను భేదముల నాల్గు తెలుగులై యుండును.

—రామూరి దొరసామి శర్మ

“సంబుద్ధి యెడలించి నప్త విభక్తులు
పలికిన భక్తి నద్దళి యనంగ
సంబుద్ధితోఁ గూడ నప్త విభక్తులు
పలుకనొప్పురు బద్దళియనంగ

1. “అవాంఛియ చేసిన చందమే రేచన కవిజనాశ్రయమై యుండునని యప్పటి పరిశోధకుల యభిప్రాయము. ఇది పొరపాటని నా మతము, ‘వాంఛియార్ - రేచియార్’ అను వాతలకుఁ దమిళమునఁ జాలదేదము కలదు. వాంఛియ రేచియ కాకాలదు”

సంబుద్ధితోడ విషమ విభక్తులతోడ
బలికిన కృత్యము విధియనంగ
గళికలుత్కళికలు గమకింపబలికిన
కావ్యంబునుత్పల్లకంబుననంగ

నవనిజాటు ప్రబంధంబులందు మిగుల
నాటుకొని యొప్పుచుండు నీ నాలు దెగలు
గానబడు నుదాహరణముల్ గాన లోల."

ఇట్లుంటే, సితర పద్య హన్యమై కళికోత్కళికలతో మాత్రమే గూడినది యుత్పల్లక రూపమగు నుదాహరణమని చెప్పవచ్చును. అనంతుడు గూడ నీ యుదాహరణ లక్షణమును దెల్పియున్నాడు గాని, యప్పకవి చెప్పిన భేదములను దెలుపలేదు. వీరికి బూర్వులగు విన్నకోట పెద్దనగాని, కవిజనాశ్రయకారుడుగాని వీనిని గూర్చి చెప్పలేదు. దేశీయ రచనా భేదములలో బ్రధానములగు రగడలను గూర్చి పెద్దన చెప్పి యున్నాడు. కవిజనాశ్రయమున వీని బ్రసంగము కూడ లేదు. అప్పకవి వీనిని వైతాళియములతో ముడివెట్టి, వానిలో ననేక భేదములు గలవనియు, నందు నవవిధరగడలను గూర్చి మాత్రమే చెప్పెదననియు దెలిపియున్నాడు. పెద్దన తొమ్మిదింటిని మాత్రమే చెప్పినాడు. వెనుకకుఁబోయిన కొడిదియు నిట్లు లాక్షణికులకు దేశీయ రచనలపై గల అముఖావమే వ్యక్తమగుచున్నది. నన్నయది మహాకవులు వీని నాదరింపకుండుటయే యిందులకుఁ గారణమని చెప్పవచ్చును.

సోమనాథుడు రెండుదాహరణ గ్రంథములను రచియించియున్నాడు. అందుఁదెలుగున రచింపబడినది బసవోదాహరణము. ఉదాహరణలక్షణమును బ్రాచీనాలంకారికులు చెప్పలేదు. ఒక్క విద్యానాథుడు మాత్ర ముదాహరణ లక్షణము నిచ్చియున్నాడు కాని యది సోమనాథుడు సంస్కృతమున రచించిన యుదాహరణ గ్రంథము నాదారిముగాఁజెప్పినది మాత్రమే.

"యేనకేనాపితాశేన గద్య పద్య సమన్వితమ్
జయేత్యు పక్రమం మాలిన్యాది ప్రాస విచిత్రతమ్
తదుదాహరణంనామ విభక్త్యష్టాంగసంయుతమ్."

సోమనాథుని రచనకును దీనికిని గొంత భేదము గన్పట్టుచున్నను, అందలి విభక్తియుతములగు పద్యములనుబట్టియు, కళికోత్కళికాది రచననుబట్టియుఁ జూడగా, నిది దేశభాషలోని జాతీయ కవితా రచనలకు, వీనితో సన్నిహిత సంబంధము లేని సంస్కృతాలంకారికులు లక్షణమేర్పరచు సందర్భమున గలిగెడి భేదమేగాని, యన్యము కాదని తోచుచున్నది. ఏలయనగా, ఎద్దియేని నొక తాళమునకు సరిపోవు గద్య పద్యములతోఁగూడినదై, ప్రాసవిచిత్రతమై అష్టవిధ క్రియుతమై యుండవలెననుట సమానమే దేశీయ రచనలగు కళికోత్కళికలు గద్యలుగా గ్రహింపబడిననుటలో నాశ్చర్యకరమగు విషయ మెద్దియును లేదు. సోమనాథుని పంప ప్రకార గద్య నిజమున కుత్కళికా రూపమే యైనను, వచనము వలె వ్రాయుచుండుటను బట్టి గద్యగనే గ్రహింపబడియుండును. కోరుమిల్లి శాసనమున నిట్లే యున్నది కదా!

మతొక విషయము. గద్యమును దాని నుత్కళికాప్రాయముగా గ్రహింప వలెనని విద్యానాథునకుఁబూర్వుడగు వామనుడు తనకావ్యాలంకార మాత్ర వృత్తిలోఁదెలిపియున్నాడు.

"గద్యం వృత్త గంధి మార్గముత్కళికా ప్రాయం"

"పద్యభాగవద్వృత్త గంధి" "అనావిధలలిత పదంమార్గం"

"విపరీతముత్కళికా ప్రాయం"

-కా. సూ. పృ. 1-3-23

సంస్కృతమున వృత్త గంధి విషయమెట్లున్నను, దేశీయములగు రచనల యందది స్పష్టము. 'కందార్కము' అనబడునవి వీని క్రిందఁ జేరవచ్చును. ఇవి ముందు కందాది పద్యముల ధోరణి కలిగి యనంతరము పాటగా మారుచుండుట గలదు. ఈక్రింది పాటలోని పద్యముత్పలమాలగానున్నది.

శ్రీమధురాధరీ వినవె-వేషగిరీభుడ నీడు కేళికా

ధామము నందు నింతవడి - దర్పక లీలలనుండి యంతటన్

వేమరు వేటలాడఁజని - వేగమె వచ్చితి తల్పు తీయవే

భామా సదూణా గూణాధామా లావణ్యావతురాసీమా ! అలమేలు మంగనామా

కావున నీ విభాగము సంస్కృతమున దేశీయ రచనా ప్రభావముననే వచ్చి యుండును. కన్నడమున గూడ గద్య పద్య సమ్మిశ్రితమగు దానిని గద్యమని యందురను ప్రతీతిని కవిరాజమార్గకర్త దెలిపియున్నాడు.¹

మీద వృత్తగంధులని చెప్పబడిన గద్యలట్టి దేశీయ రచనలే యగును. వామనుని లక్షణమును బట్టి గద్యమనావిధలలిత పదమగు మార్గము. మార్గిక - ఉత్కళికాప్రాయము గూడనగుచున్నది. దేశీయ రచనలలోని యీ యుత్కళికలు గద్యములుగా వ్రాయబడి యుండుటను బట్టి, దేశీయపుండరీకులనంతగాఁ బాటించని సంస్కృతలాక్షణికులు వీనిని గద్యలనియే తలచియుందురు. ఈగద్యలు మార్గికులు గూడ గేయములే. కన్నడమునందలి బెదెండె కావ్యము వలెనే తెనుఁగున వృత్తములతో పాటు. దేశీయ రచనలతోఁగూడిన ప్రాచీన కావ్యము, లేదా, బాటు ప్రబంధము 'ఉదాహరణ' మనునది కలవనియే కాక, యందుఁజేర్పబడిన యుత్కళికలు రగడ భేదములే యను విషయమును గూడ మనము ముఖ్యముగా గుర్తింపవలసియున్నది.

"పతిపేరు దొరలంగబద్యమొక్కటి చెప్పి

రగడ భేదములు మార్గములు గాఁగ

కళికలు నెనిమిది దళములుగావివి

దానిలో నగమునుత్కళికఁజేసి"

అని చెప్పినవో నిదియే యొక రగడ భేదమగుచున్నది. ఈ కళికోత్కళికలు రగడ భేదములగుటచేతను, ఇవి కన్నడాంధ్ర దేశీయ రచనలలో

1 "మిగిలిన గద్యం గళికోత్కళికగద్యపద్య సమ్మిశ్రితమం
నిగది సువర్ణద్య కథా, ప్రగీతియుం తచ్చిదంతనా చాత్యర్థ్యే."

బ్రాహ్మణములు, ప్రధానములు నగుటచేతను, ఈ రగడల స్వరూపస్వభావముల(దెలిసి) కొనుట యత్నావశ్యకము. అంధ్రలాక్షణికులకంటె, కన్నడలాక్షణికుడగు నాగవర్మ ప్రాచీనుడు, నన్నయకుఁ బూర్వుడు. కావున నాతని మతమును ముందు గ్రహింతము. “గణనియమ విపర్యాసముండినను, సమములైనమాత్రలు గలిగి తాళబద్ధమై యుండునది రఘటా బంధమగునని నాగవర్మ చెప్పి యున్నాడు”¹ అనే(గా) ఒక్కొక్క పాదములో, మూడుగాని, నాలుగు గాని, అయిదుగాని మాత్రలు గల గణములే యుండుననుట. అవి తాళప్రధానము లగుటచే పాడుట కనుకూలముగ నుండును. కన్నడమున నాగవర్మ మూడు విధములగు రగడలనే చెప్పియున్నాడు. మందానిల, లలిత, ఉత్పవ, అని వాని పేర్లు. అప్పకవియు ననంతుడును నవ విధభేదములను జెప్పినారని ముందే చెప్పబడియున్నది. ఈ తొమ్మిది రగడలు నందుఁజేరు మాత్రాగణ భేదమును బట్టి యనేక రీతులు గలవైనను, అవి యన్నియుఁ జాలవఱకు, 3, 4, 5, 7 మాత్రలుగల నాలుగేసి గణములతోఁగూడిన పాదములు గలవని మాత్రము చెప్పవచ్చును. దక్షిణ దేశీయ సంప్రదాయ సిద్ధమగు గణములలో నాయా మాత్రలుగల వనేక విధములు గలవిగా నుండును. గావున నీ రగడ భేదములు ననేక విధములై యుండువనుటకు సందియము లేదు. కావుననే అప్పకవి వీనిని వైతాళీయములతో ముడిపెట్టి “వైతాళీ యంబులగు రగడలనేక విధములుగా నుండు నందు నవవిధ రగడలను మాత్రము వివరించెద” నని చెప్పియున్నాడు. మరియు నివి ద్విపద దండకములతో పాటు సంఖ్యా నియమరహితములగు బాటువులు కావున, నాలుగు పాదములే యుండవలెనను నియమము వీనికి లేదు. కాని తక్కిన పద్యములందు వలెనే, ప్రాస నియమము, అద్యంత ప్రాస నియమము కూడగలదు.

“అద్యంత ప్రాసంబులు

హృదయంబుగ రెంటురెంటునిడి పాదములు

ద్యద్యతులఁగూర్చుదగునన

ఁద్యంబగు రగడలందు వారిజ నాభా” — అ. భండోద. 3-52.

కన్నడ మందలి ‘మందానిలము’ చతుర్మాత్రాగణములతోఁగూడి యుండిన దగుటచే, దెనుఁగున మధురగతి రగడకు సరిపోవుచున్నది.

మందానిలము :

“అవేయొళితి సంప్రమ మెసెదిరె

పూవలిపుర వీధి గళోన్ నెఱెదిరె

“శ్రీకరుణేశా శ్రుతి తతి దేశా

శోకని ఘర్షాశోభిత హర్షా”

¹ గణనియమవిపర్యాసనా

కణెనరె చొక్కెనెయమాత్రనమనాగిగుతా

గణియమతదింఁదెతాళద

గణనెగడంబుదెదదు వెరమటాబందం

మధుర గతి :

“నాలుగు మాత్రలు నాటిన గణములు

నాలుగు రెంటికనివి విరమణములు”

కన్నడలలిత :

పంచమాత్రాకములగు గణములు పాదమునకు నాలుగుండును ఇది తెలుఁగున ద్విరదగతికి సరిపోవును.

ద్విరద : కరమొప్పు పంచలఘుగణ చతుష్టయమువే,
విరమంబు రెంటిపై ద్విరదగతిపేరివే.

లలిత : అల్లిమామరదల్లి మల్లికాలతెయల్లి,
యెళియసుగెమరదల్లి జళరు హాకరదల్లి

కన్నడ ఉత్పవ : షణ్మాత్రాకములగు గణములు పాదమునకు నాలుగు.

“ప్రేమ వాస సద్గుణైక ధామ సూర్యకోనభాస
కోమలాంగసంతతాభిరామ నిర్మలాంతరంగ”

ఇది తెలుఁగున(దురగ వలనమునకు సరియగును. ఇందు తుదిగణమున నొక్క మాత్ర తొలగించి, యొక్కగురువునే నిల్పినవో, నిదియుత్సాహ వృత్త మగుచున్నది.

సోమనాథుని యుదాహరణమునందలి కళికాదులీ రగడ భేదములే యనుటకీ క్రింది యుదాహరణములు బాలును.

కళిక : “వెండియుఁద్రిభువన వినుతి సమేతుడు.
మండిత సద్గుణ మహిమోపేతుడు”

(చతుర్మాత్రాగణములు నాలుగు)

“వెండియును భక్తాభివృద్ధిబెంచిన వాని

బంధమాయాబార పథముఁద్రుంచిన వాని”

(పంచమాత్రాగణములు నాలుగు)

ఉత్కళిక : భువనోపకారా భవ మోదవీరా

భక్తి సంయోగా ముక్తి సంభోగా.

అంధ్రవాఙ్మయమున దేశి భండస్సులలో ద్విపదకు గల స్థానము మరే భండస్సునకు లేదని చెప్పవచ్చును. అట్లే కర్ణాటమున త్రిపదికి మంచి స్థాన మున్నది. భామినీ షట్పదికి గూడ ప్రముఖ స్థానమే గలదు. అటవెలది కర్ణాట భాషయందు గూడ గలదు. కాని అందు రెండవ పాదమందలి నాల్గవగణము చతుర్మాత్రాకమై యుండును. తెలుఁగుననీ నాల్గవ గణము సూర్యగణము మాత్రమే అయి యుండును. ద్విపద విషయములోఁగూడ, అంధ్రకర్ణాటములకు భేదముకలదు. కర్ణాటమున దీనిని ‘దువము’ అని కిట్టెలు దొర వ్రాసియున్నాడు, కాని యిందు నామ సామ్యము మాత్రమే కలదు. లక్షణ సామ్యము లేదు.

కన్నడద్విపదకు రెండు పాదములే. ప్రతి పాదమున 6 మాత్రలు + కందనమపాదము + గురువు. మొత్తము 28 మాత్రలుండును. ప్రాకృతచ్ఛం దమున “దోహ” (ద్విపద) గలదు. దానికి విషమ పాదములందు $6 + 4 + 3 = 13$ మాత్రలును, సమపాదములందు $6 + 4 + 1 = 11$ మాత్రలు నుండును. ఇది చతుష్పాద పద్యము వృత్తరత్నాకరమున మోడశ మాత్రాత్మక ద్విపాత్రులు (ద్విపదలు) చతుష్పాత్రులు (చతుష్పదులు) సంస్కృత మాత్రా వృత్తముల క్రిందఁజెప్పఁబడినవి. వానిఁ దెనుగున వాడుకలేదు.

కన్నడమున త్రిపదా వృత్తముగలదు. ప్రాకృతమున గూడ త్రిపదులు గలవు. కాని యివి తెలుగు వారి కాఁర పాత్రములుగా లేవు. అట్లే కన్నడమున బహుళ ప్రచారముగల షట్పదిని గూడ మనవారు గ్రహింపలేదు. కాని లక్షణ వేత్తలు లక్షణములను మాత్రము వ్రాసినారు.

కన్నడమున షట్పదులాలు విధములుగా నున్నవి. వాని యందలి వార్తిక షట్పది వంటివి, మన వాఙ్మయ మందలి స్త్రీల పాటలలో గన్పట్టును. ఇట్లే అష్టకవి చెప్పిన మాలికా వృత్తముల వంటివికూడ, స్త్రీల పాటలలో లభించును. ఇట్లే అక్కఱియైన విషయమునఁగూడఁగొన్ని భేదము లాంధ్ర కర్ణాట ద్రావిడ వాఙ్మయములందు గన్పట్టును. సన్నయ భారత మందలి యక్కఱియైన తెలుగు లక్షణమునకు లొంగుట లేదు. కావున వానికి లక్షణము కర్ణాట ద్రావిడ సారస్వ తములందు లేదు కావలయును. తమిళమునందలి కరువిశంగాయ్, కూవిశంగాయ్ తేమాంగణి, పుళిమాంగణి, తేమాతణ్ణు, పుళిమాతణ్ణు - అను గణములనుండి కన్నడులు, జలగ, జలల, జగగ, జగల, యలగ, యల, యగగ, యగల, అను గణములను తప్పించి, తక్కిన వానిని రుద్రగణములుగ నెన్నుకొని యున్నారు. అందలి, మగ, సగగ, అను దొలగించి, తక్కిన వానిని తెలుగువారు చంద్రగణములుగా నెన్నుకొని యున్నారు.

పద్యవిషయమున నేమి, గేయ విషయమున నేమి, కవులు ముఖ్యముగా గమనింపవలసినది నడక. పూర్వశ్రీ పద్యములనడక విషయమునఁబ్రత్యేక శ్రద్ధను దీసికొని యున్నారు. అలంకారికులు గూడ శ్రవణ సుభగములు గాని పద్యములను నిరసించి యున్నారు. భందస్థులను నడిపించుటలో నుండు వ్యత్యయములను హత వృత్తమును కావ్యదోషముగాఁబరిగణించి యున్నారు. సాహిత్య దర్పణమున హతవృత్త దోషమిట్లు నిర్వచింపఁబడియున్నది.

“హతవృత్తంనామ లక్షణాను సరణే యి అశ్రవ్యం
రసాననుగుణం, అప్రాప్తగురు భావాంతలఘుచ”

గణవిభజనము మొదలగునవి భందశ్శాస్త్రానుగుణముగ నున్నను, పద్య మున, శృవణ శుభగత్వమును, రసానుగుణ పద సంయోజనమును, లేనియెడల నది హతవృత్త దోష మనఁబడును. మఱియు సంస్కృత లాక్షణికులీ శృవ్యతా సంపాదనకుఁ గొన్ని సూచనలను గూడఁజేసి యున్నారు.

1. సమాసైర్ధము వృత్తా నామసమాసైర్ధ హీయసా
శోభాభవతి వృత్తానాం, ఉపయోగ వశేనవా.

2. అనుష్టుప్పందసాంభేదే కైశ్చిత్ సామాన్య లక్షణమ్
యదుక్తం పంచమం కుర్యాల్లఘుషష్టం తథాగురు
3. తత్యాప్య నియమోద్భవః
ప్రబంధే మహా తామపి
తస్మాదవ్యభి చారేణ
శృవ్యతైవగరీయసి.

దీని భావము స్పష్టమే. వృత్తములు విన్నవిగా నున్నయపుడు, సమాస జటిలత మనోజ్ఞముగా నుండును. పెద్ద వృత్తములందు వ్యస్త పద ప్రయోగమే మనోహరము. ఇట్టివే మరికొన్ని నియమాల నాలంకారికులు చెప్పియున్నారు.

“త్యక్తైర్వైర్వ్యక్తైరేవభేదైరాభాతిదోధకం
అతల్పైర్ధిక్తైర్వ్యా పియతి తాళమివోజ్జతి
శత్రంతాక్షర సంయోగైః కింవిత్కార్యస్యకారిభిః
అంతే వినర్థనీయైశ్చ శాలినీ యాతి దీప్త తామ
వినర్థయ్యక్తైః, పాదాంతై ద్విరాజతిరథోదతా
కలావరితయైర్వాతాలటమేవ పగల్పతామ్.

సాకారాద్వైర్విసర్గాంతైః సర్వపాదై స్పవిభగ్మా
స్వాగతాస్వాగతా భాతి కలికర్మ విలాసినీ
ద్యుతతాళలయైరేవ వ్యక్తంరూక్షైర్వైఃపదైః
ప్రవర్త యతి యచ్చిత్తం తతోటకమభీప్సితమ్
అసమస్త పదైః పాద సంధివిచ్ఛేద సుందరం
సర్వపాదైర్వి సర్గాంతైర్వ్యంశస్థం యాత్యనర్హతామ్
ప్రారంభేద్యుత విన్యాసం, వర్వంతేషు విలంబితం
విచ్చిత్వాసర్వ పాదానాంభాతి ద్యుత విలంబితమ్.

ఆకారమంధరైః ప్రియైః పాదీపాదే త్తరైర్వైభిః

శేషాక్షరై ర్ధృతతరైః ప్రహర్షాయ ప్రహర్షణే.

వసంతతిలక స్వాగ్యే సాకారే ప్రభమాక్షరై

ఓ జసాజాయతే కాంతిః సవికాసవిలాసినీ.

ఉపజాతి వికలావనాం సిద్ధో యద్యపి సంతకరః

తథాపి ప్రభమంకుర్యా త్సార్వ పాదాక్షరంలఘు.

గుచ్ఛిక్షరేణ సరుద్ధం గృంధియుక్త మివాగ్రతః

కరోతిప్రభమం స్థూలంకింఛిత్కర్త కదర్థనామ్.

సంగ్రహముగా దీని భావమిది : మూడేసి అక్షరముల చొప్పున విరువులతో దోధకము అందముగా నుండును. అంతకుఁ దక్కువగాని, ఎక్కువగాని విరువు లున్న నందముగా నుండదు. కొలదిగా కఠినాక్షరములును, శత్రంతములైన యక్షరములును జీవర వినర్థనీయములున్నచో, శాలినీ మనోజ్ఞముగా నుండును. పాదాంతములు వినర్థ యుక్తములై, అనుప్రాసయుతములైనచో రథోద్ధతము బాగుగ నుండును. సర్వపాదములును సాకారాదులై వినర్గాంతములైనచో స్వాగత

మానందమును గూర్చును. ద్వుత తరములైన తాళమానములుగల పదములతో నటనము చేయుచున్నట్లున్నచో తోటకము రమ్యముగానుండును. సమానరహితమైన పాద పాదమందును సంధి విచ్ఛేదము గలి, వివరింపరాంత పదఘటితమైనచో వంశస్థము వన్నెలు గురియును. ఆరంభమున ద్వుత గతియు సంతమున విలంబన గతియునుండి ప్రితి పాదమును, విడివిడిగా నడచినచో ద్వుత విలంబితము సుందరముగా నుండును. ఆకారమంధరములగు నక్షరములు మూడేసి గల్గి, తక్కిన యక్షరములు ద్వుత తరగతి గల్గియుండినచో పృహర్షిణీ వృత్తము హర్ష దాయిగును, మొదటి యక్షర మాకార యుక్తమైనచో వసంత తిలకము జగ్గు నిగులు వెలయుచును. ఉపజాతులయందును, వాని విభేదములందును బహువిధ సమ్మిశ్రితమున్నను, పూర్వ పాదాక్షరమును లఘువుగా జేసినచో, వాని కందము చేకూరును. పాదాంతమందు వినరలు లేకున్నచో మాలిని తోక తెగిన చమరీమృగమువోలె నందచందముల గోల్పోవును. ఉత్తరార్ధము సమాన ఘటితమైనచో నిది మరియు రాణించును. రెండేసి, మూడేసి, నాలుగేసి, అయిదేసి అక్షరములకు విరుపులున్నచో 'నర్మటము' సుందరముగా నుండును. సమసింపకుండ విడివిడిగ పదములు కూర్చినచో పృథ్వి యొప్పిదముగా నుండును. 'శిఖరిణి'లో పదములారోహ క్రమముననున్నచో సందము, నాలుగేసి, ఆరేసి, ఏడేసి అక్షరములకు విరుపులున్నచో మంహక్రాంతము మనోజ్ఞముగా నుండును. ఆకార సహితములును, వినర యుతములు నగు నాద్యక్షరములు గలిగియున్నచో శార్దూలము సజీవముగా నుండును.

ఇట్లు మనవారు భందస్సులను గూర్చుటలో నాయా వృత్తముల నడకల యందేర్పడు సౌలభ్యములను జేర్కొనియున్నారు. కందము, సీసము, అటవెలది, తేటగీతి మొదలగువానిని రచించుటలో మనవారు గొప్ప మెలకువలను జూపి యున్నారు. ఆ మెలకువలయందలి మర్మములన్నింటిని సమన్వయించి చెప్పినచో మీది నియమములవంటివే యేర్పడును. ఆ నడకలయందలి భేదములు ముందు వివరింపబడును.

పై చర్యవలన(దేలిన సారాంశములు :

1. అంధభాషాచ్ఛందమునందలి దేశి, మార్గ విభేదము—మార్గ ముందు దేశి నిలువలేకపోయినది.
2. దేశి చ్ఛందము నిలువలేకపోవుటకు(గారణములు—(1) మహాకవులు చేపట్టకపోవుట; (2) రాజాదరణము లేకుండుట.
3. దేశి వాఙ్మయము కేవలము నశింపలేదు. ప్రజానీకమున నది వ్యాప్తియందుండెను.
4. అంధమునకు సంస్కృత మాద్య ప్రకృతి యనుమాట, భందోవిషయమున మార్గ కవితకు మాత్రమే అన్వయించును. దేశి కన్వయింపదు.
5. యతి పానలు తెలుగు భాషకు సహజములు—అన్య భాషలనుండి (తమిళ, కర్ణాటములు) సంక్రమించినవి కావు. కర్ణాటము ద్వితీయ ప్రకృతి, తమిళము తృతీయ ప్రకృతి యనుట భౌతి మూలకము. వీనియందలి

సాదృశ్యమునకు(గారణమివి సోదర భాషలగుటయేగాని యన్యము గాదు. వీనికి, ఏ విషయమందును జన్య జనక భావము లేదు.

6. సన్నయ భారతము — అందు వాడిన భందో భేదములు — దేశీయములయెడ సనాదరణము.
7. ద్విపదాదులకు దేశీయచ్ఛందమునకు(గల స్థానము.
8. తమిళమున యతి భేదములు — పానములు.
9. హత వృత్తమును శోషము — తన్నిరూపణము.
10. తెలుగు కవులు — భందోరీతులయందలి మెలకువల సూచన.

గణములు

పద్యము గణ బద్ధము. గణములు గురు లఘు సంయోగ జనితములు. కావున గురు లఘునిర్ణయము భందశ్శాస్త్రమున కత్యావశ్యకము. దీర్ఘాక్షరములును, “జడ్డక్కరముల బొట్టుల పిటుందకడ నూడిన యక్కరములును” గురువులు. తక్కిన యవి లఘువులు. “హృస్వంలఘు, సంయోగే గురు, దీర్ఘంబ” అని పాణి నీయ నిర్వచనము. హృస్వములన్నియు లఘువులనియు, సంయోగపరకములగు నక్షరములును, దీర్ఘాక్షరములును గురువులనియు మీది నూత్ర తాత్పర్యము. “శాస్తార ఏకమాత్రాం లఘోర్విమాత్రే గురోరితి వదంతి” అని ఆంధ్రశబ్ద వింతామణి. ఒక్కమాత్ర లఘువై ద్విమాత్రకము గురువయ్యెనని కవిజనాశ్రయము. ఏకమాత్రాకాలమున నుచ్చరింపబడు నక్షరము లఘువనియు, ద్విమాత్రా కాల మున నుచ్చరింపబడు నక్షరము గురువనియు భావము. తెప్పపాటకాలమునకు ‘మాత్ర’ యని పేరు. “సిమేషోన్మేషాభ్యామన్యత రేణతులితః కాలఃమాత్రా” అని మాత్రానిర్వచనము.

గురువులు :

దీర్ఘాక్షరములును, నిండునున్నకు(బూర్వమున నున్న యక్షరములును, విసర్గనహితములగు నక్షరములును, సంయుక్త ద్విత్వాక్షరములకు(బూర్వమున నున్న యక్షరములును, పొల్లులతో(గూడిన యక్షరములును, గురువులు. తక్కిన యవి లఘువులు.

ఇది సామాన్య లక్షణము. దీనికి విశేష విధులును గలవు.

1. ఏక పదమందుగాని, యేక సమాసమందుగాని మధ్యనున్న సంయుక్తమునకు(బూర్వాక్షరము గురువగును.

ఉదా. : ధర్మము, హరిస్తుతి.

ఈ విధి సిద్ధ సాంస్కృతిక సమాసమందే వర్తింబును.

2. సాధ్య సాంస్కృతిక సమాసమందు, మిశ్రసమాసమనందు నాచ్ఛికసమాసమందు సంయుక్త పూర్వవర్ణము గురువుగాదు. సంస్కృతమున భిన్నపదములైనను సంయుక్త పూర్వవర్ణములు గురువులే యగును.

ఉదా. : “ఘోరేషు ప్ర వ్యాధిషు వర్తమానాః” (వ = గురువు)

“శుభ్రావస్య గురూన్ కురుప్రియ సభీష్టత్తిం సవత్తిజనే” (రు = గురువు)
‘హరిశ్చేత్యము’ - సిద్ధసమాసమైనచో ‘రి’ గురువగును ; సాధ్యసమాసముగా(దెనుగున గృహించుచో ‘రి’ లఘువగును.

“సర్ప సమానుడైన హరిద్వేషిత్వంబు(దాబూని” —ఉ.రా. 2-20

“శంభాభీలంబై తగు ముష్టిం జదిపిన, యదువతి ప్రవములుననురా”

(అప్ప. 4. సరసిజ వృత్త లక్షణ పద్యము)

పై రెండు చోట్ల సాధ్య సమాసములగుటచే సంయుక్తపూర్వవర్ణములు లఘువులు.

ఎఱ్ఱాపెగ్గడ, కల్లువ్విక్రినీడ - ఆచ్ఛిక సమాసములు.
ఒక్క క్షణము - మిశ్ర సమాసము.

3. భిన్న పదములందు నుత్తర పదాది సంయుక్తము, పూర్వపదాంత వర్ణమును దెనుగున గురువు చేయఁజాలదు.

ఉదా. : కంజదళ నేత్ర స్తుతి పాత్ర ఖైకళిత్ర

రావణుని ద్యోహి(జంప(గ రాదటయ్య

దుర్జయులైన క్షత్రియులు

(క్రిగీతలుగలవి లఘువులు)

సంజలయందాచ్ఛికపదములు సంస్కృత శబ్దములతో నమసించునపుడా సమాసము సిద్ధసమాస కల్పమగుగాన, “వినుకొండ క్షీతినాథ” ఇత్యాదులందు ‘డ’వర్ణము గురువయ్యెను. “కోర్కొలని గ్యామ నికేతన” (శంకర-హరిశ్చంద్ర), సెట్టిశ్రీఘడు తోటకుం జని (హర. 2. 8).

4. సిద్ధసమాసములుగాని స్థలములందును సంయుక్త పూర్వాక్షరము గురువుగా(గొందరి రచనలందు(బ్రయోగములు గానవచ్చెడు.

“.....నిలయానిలముంబలెమండి వేటొక, న్యందనమెక్కి”

(శతకంఠ. : 4-37)

“దాసివయస్యలెల్లఁ బొగడన్బొగడన్బొగడ పృసూనముల్”

(శృ.శా.)

“వెలుపుడు వచ్చిన క్షణమే”

—రుక్మాంగ.

“మనమారంగ నొక క్షణంబయిన నిన్ మర్త్యండు భావించి”

—కుమార. 10-94

“సంగభూపాల మణివ్రాయన ప్రవృత్తి”

—పాండు. 1-20

పై ప్రయోగము లన్నింటికిని అనంతని యీ క్రింది లక్షణము రక్ష :

“ద్విత్యమున కాది వర్ణంబు దెనుగునందు

నూడకుండును వలసిన నూడియుండు

జానకీవల్లభుడు క్షమాశాలియన(గ (లఘువు)

దశరథాత్మజుడు స్వామి ధాత్రికనగ (గురువు)

—అ.భంధో.ద. 1-68

తెలుగులో భిన్నపదములందీ గురులఘు పాక్షిక విధానము, ప్రామాణిక గ్రంథములందుగాని, యితర లక్షణ గ్రంథములందు గాని కానరాదు. అనంతని వంటి లాక్షణికుడిట్లు వ్రాయుట పరిశీలింపఁదగినది.

5. సంస్కృత సమాసములందును, రేఫ సంయుక్తమునకు(బూర్వవర్ణము ఏకల్ప ముగా లఘువగునని ప్రాచీనాంధ్రకవి ప్రయోగములంబట్టి నిర్ణయింపవలెను. అప్పకవి వంటి లాక్షణికుడుగూడ నీ విషయమును స్పృశింపకుండుట వింతగా నున్నది. కూచిమంచి తిమ్మకవి మాత్రము తన నర్వలక్షణసార సంగ్రహములో నీ విషయమును జెప్పెను.

“సంస్కృత పదంబులొగి సమాసములుగూర్చు
నవుడు క్రారనుగూడిన యక్కరంబు
లూదియుండు నొకొక్కచో నూడకుండు
దెనుగు కృతులందు సామజాజినని చోళ.”

లక్ష్యములు :

1. “కావున గామక్రోధముల గ్రామచు. —భార, శాంతి.
2. సంధ్యాభివందన శ్రద్ధయుజ్జన సేయుజ్జనసేయు (గురువు).
3. గీత వాద్య వివోద క్రియల దనరు (లఘువు) —కాశీఖ.

అందే యీ క్రింది యాధర్వణ సూత్రముల బ్రమాణము గానిచ్చెను :

“సంయుక్తే సంస్కృతాద్యే స్యాత్సర్వమాంధ్రపదం లఘు
భవేదాద్య సమాసేపి రేఫయోగాత్పదంతథా
వదేవితథాత్వం స్యాత్క్వచిన్నైవసరేఫకే
సర్వాస్యపిచ భాషాసు రహాయ క్షేక్షరే పరే
పూర్వస్య లఘుతావేష్టావేష్టా మల్లాదికే పిచ”

సంస్కృతమందును నీలాగున గలదు.

“ప్రాప్తనాభి ప్రాదమజనమాసు” —మామ. 10-60

“కస్మాజ్జీవసి హేనఖే విషక్రిమిన్యాయే సజీవామ్యహమ్” (బాటువు)

“సామంగళస్సాన విశదగత్రీ
గృహీత ప్రద్యుద్ధమసీయే వస్త్రా” —కుమారనం. 7-11

రేఫ సంయోగము (క్యారవడి) గల సమస్త హల్లులకు (బూర్వమందలి
యక్షరము వికల్పముగా లఘుత్వము గాంచుట తెనుగు పద్య గ్రంథములందు
గన్పట్టుచున్నది. సంస్కృతమున రేఫసంయోగమునకుగాని పూర్వమందలి
పాదాంత గత వర్ణము వికల్పముగా లఘువగునని పై లక్షణము చెప్పుచున్నది.

ఇందులకు సంస్కృత వృత్తరత్నాకరోదాహరణము :

“తరుణం సర్వవశాకం నవోదనం పిబ్యలాని చ దధీని

అల్పవ్యయేన సుందరి గ్రామ్యజనో మృష్టమస్మాతి॥”

—వృత్తం 1-11

రేఫ సంయుక్తమున కుదాహరణ మున్నది గాని, హకార సంయోగముకున
లక్ష్యము గానరాదు.

వృత్తరత్నాకర ధీశోధినీ వ్యాఖ్యలో “రేఫసంయుక్తే పుష్పేషు భ్రమరః
..... హకార సంయుక్తే జయతి హయమిత్యాదీన్యదాహరణాని, “అని చెప్పి
బడి యున్నది. “జయతిప్రాయ” మనుచోటను రేఫసంయోగమేకదా! ఇట్టి
సంయుక్తాక్షరములలో క్రింది హల్లునకే యిందు వివక్షయని యెఱుంగనగును.

“వర్ణో గురుర్మతో హ్రేపేపాదాంతే బాపివాలఘుః”.

—భండకౌస్తుభము

“అథ విభాషిత గశ్చరణాంతిమో,

‘హ్రప్ర’ పరో ‘గ్ర’ పరోపి చ కేచన.”

—వృత్తప్రత్యయ కౌముది.

ఈ లక్షణ విశేషములంబట్టి సంస్కృతభాషలో ‘ప్ర, హ్ర, గ్ర’ ఇత్యాది రేఫ
సంయుక్తాక్షరములకు బూర్వాక్షరము వికల్పముగా లఘువుగా వచ్చునని
తెలియవచ్చెడు. తరువాత పై మూడు హల్లులందే కాక, యన్నిటికి నిట్టి వికల్ప
లఘుత్వము సమ్మతమైనది.

‘ప్రప్రేవా’ అను పింగళ సూత్రముననుసరించి ప్రప్రేవతర రేఫసంయుక్త
పరకత్వమున లఘుత్వము ప్రామాణిక ప్రయోగములలో లేదందురని వజ్రలవారు
అంధ్ర వ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వములో వ్రాసిరి (ఆ.వ్యా.స.; ప్ర.భా.పు. 68).
వారు చెప్పినట్లు నన్నయ భట్టారకుడి రెండు సంయుక్తములందే పూర్వాక్షరము
లఘువుగా బ్రయోగించెను.

కం॥ అవనిజమువలన నమ్ముని

ప్రవరు పృథూత్సంగతలము పైవడిబడియెన్”

—భార.సభా. 1-143

ఈదంతా ఇద్యదేవకృతప్రాస్యాః.

—అ.వితామణి

తిక్కనాదులు క్రారవడి సంయుక్తముగల యితర హల్లులకు (బూర్వమున
నున్న వర్ణములకును లఘుత్వము వికల్పముగా బ్రయోగించియున్నారు. తిక్కన
ప్రయోగములు ముందే చూపబడియున్నవి.

ఇతర ప్రయోగములు కొన్ని :

“అధిక ప్రియము సెప్పెదనని యానతిచ్చి”

—హరి.ఉ.భా. 7-30

“జగతి నిర్వికార బ్రహ్మాంబవగు నిన్నుగడగి”

—భాగ. 3-145

“తాబ్రవ రిల్లు లక్ష గ్రంథంబుతోడ”

—కాశీఖ. 1-72

“రణని, శృంగిత ప్రాభవమున”

—రాఘవహ. 1-35

అప్పకవి దీనినిగూర్చి లక్షణము చెప్పలేదుగాని, యష్టమూర్తి వృత్తమున
నిట్టి రేఫ సంయుక్త పూర్వాక్షర లాఘవ ప్రయోగము చూపబ్బెడు.

“నోకం జెప్పదురు, విద్వాంసు లిలలో

నష్టమూ, రిన్ సుప్ర, తిభుల్కృ, తవర్యుల్” (మనతసరభజయ)

పాత్రపి వేంకటరమణ కవి లక్షణశిరోమణిలో నీ విషయమును వివరించి
యున్నాడు.

“సకల భాషాకవిత్వ ప్రచారములను

రహల సంయోగ వర్ణవరత్వమైన

పూర్వ వర్ణంబు లఘువగు భువి వికల్ప

మైన నొకచోట గురువగు నదియె కృష్ణ”

ఏకపదమందీసంయుక్త పూర్వాక్షర పాక్షిక లఘుత్వము చెల్లదు. 'అను వ్రతము, అవ్రతిము, చక్రము,' ఇత్యాదులందు 'ను, అ, చ'లు గురువులే యగును.

6. సిద్ధ సంస్కృత సమాసములందు రేఫేతర సంయోగపరకత్వమునఁ బూర్వవర్ణము లఘువు గాఁజాలదు. కాని యీ లక్షణోల్లంఘనము, ఈ క్రింది కవుల వ్రయోగములందుఁ జూపబడును.

రగడ : శోభిత విద్యత్కవిరవితాకృతి
స్తుతిధారాశము వేంకట శైలము.
తనమహాన్నత దీర్ఘతనుకాంతసంపూర్ణ
స్ఫూర్తియశశి విభాస్ఫూర్తిఁ జూప.

—విష్ణువు.

'భూ ర్తి, వ్యవసాగర సంస్కృతి వలనఁజాల' భాగ. 4-835
'ఎల్లప్రజల్ తదీయవ్యధలేంబి' అనిరు. 3.126
'పద్యతాత్పర్యజ్ఞానంబుఁబరి హరించి' శశి-పీఠిక. 12

7. సంస్కృతమున ద్వితీయవత్సరపాదాంతస్థలఘువు గురువుగా నెన్నఁబడును.

'పాదాంతస్థం వికల్పేన' అనుట యిందులకుఁ బ్రమాణము. తెనుఁగునకీ విధిచెల్లదని తెలియనగును.

8. గురువులు కాని వన్నియును లఘువులే.
'అద్రుచు, విద్రుచు, వద్రుచు, కద్రుచు, మున్నగు నాభిక్రమము లందలి సంయుక్త పూర్వాక్షరములు లఘువులే గాని గురువులుగావు.

9. వట్రసుడికిఁ బూర్వాక్షరము గురువుగాదు. ఇత్వ విశిష్ట హల్లునకుఁ బూర్వాక్షరమును లఘువే-కప్తశబ్దమొక్కటియే ప్రయోగములందు గలదు.
"కృతి కవులును దృపిదృ పులును, చిత్త భృతులును నిలుచు పదము విలుదన లఘువుల్"

కా. చూ. మణి. 7-24

10. ఎన్నిహల్లుల సంయోగమున్నను, సంయుక్తాక్షరము తనంతగురువుగాదు. జడక్కరముల పిలుచుకడనాదిన యక్కరములు గురువులను నాంధ్ర చ్ఛందోలక్షణము పై విషయములకెల్ల నూత్రప్రాయము. ఈదినవో గురువనియు, ఈదకున్న లఘువనియు ఫలితార్థము.

ఇక మాత్రానిర్ణయము

"ఏకమాత్రోభవేద్య స్సోద్విమాత్రోదీర్ఘఉచ్యతే,
త్రిమాత్రస్థుత్తోజ్ఞయోవ్యంజనంత్యర్థమాత్రకమ్'
వాషో రాత్యేకమాత్రంహి, ద్విమాత్రంరౌతి వాయనః
త్రిమాత్రంతు శిఖీరౌతి, నకులస్త్యర్థ మాత్రకమ్"

మీదిలక్షణమును బట్టి యేకమాత్రాకాలమున నుచ్చరింపఁబడునది లఘు వనియు ద్విమాత్రాకాలమున నుచ్చరింపఁబడునది గురువనియు నిర్ణయింప వచ్చును. స్వరాత్మకముగాని వ్యంజనమున కుచ్చారణములేదు. కాననాంధ్ర చ్ఛందో రీతులంబట్టి దానికి మాత్రాగణనమనావశ్యకము. తెలుఁగున 'కన్, కాన్, కా' అను మూడును గురువులే; ద్విమాత్రకములే. పుతముగూడ గురువే. దీనికి పుత యతియందే వినియోగము.

ఈ గురులఘునిర్ణయ విషయమున నీక్రింది యభిప్రాయములు పరిశీలించ దగినవి.

"ఒక్క మాత్రలఘువై ద్విమాత్రకము గురువయ్యెనని భీమకవి సామాన్య ముగఁజెప్పినాడు. లఘువెప్పుడు నొకమాత్రయే యగునుగాని, గురువు రెండు మాత్రలుగాని యంతకంటెనెక్కువగాని తక్కువగాని యుండవచ్చును. వ్యంజన మర్థమాత్రకమును న్యాయముచే 'వనితన్' అనుచోట 'తన్' అనుగురువు సార్థ మాత్రకమగు. 'అనఁగాన్' అనుచో, 'గాన్' అను గురువు సార్థద్వి మాత్రకమగు. పుత స్వరమున మూడు మాత్రలుగలవు, గానియదియు గురువే. కాననొక్క మాత్రగలయక్షరము లఘువనియు, సంతకంటె నధికముగల యక్షరము గురువ నియుఁ జెప్పనొచ్చును".

—కవిజనాశ్రయ పీఠిక. జయంతిరామయ్య పంతులుగారు.

దీనిపై శ్రీ గిడుగు సీతాపతిగారిట్లు వ్రాసియున్నారు, "మాత్రాపరిమాణము అచ్చునుబట్టివెప్పవలెఁగాని హల్లును బట్టివెప్పరాదు. 'అనఁగాన్, అనఁగాన్'. ఇందు మొదటిప్రాస్వాచ్చుపై నకారపాల్లు; రెండవదానిలో దీర్ఘాచ్చుపై నకార పాల్లు. ఈ పాల్లుపైని సంయుక్తాక్షరముండుటం బోలినది. 'కిన్' అనుచోట 'కిన్' వంటిది. ప్రాస్వాచ్చు పై నిలిచినపాల్లు ద్విగుణోచ్చారణకలదియగు; కాని దీర్ఘాచ్చుపైని పాల్లునకు ద్విగుణోచ్చారణలేదు. స్వరదీర్ఘోచ్చారణ ప్రయత్న మొక్కవై నకాలది. వ్యంజన దీర్ఘోచ్చారణ ప్రయత్నము తగ్గను. 'సాంత్యనము' అనుచోట నకారమునకు దీర్ఘము, ఆపైనిఁబూర్ణబిందువు, తర్వాత సంయుక్తాక్షరము గలదు. ఎన్నియున్నను ద్విమాత్రాకముగు గురువుగానే పరిగణింప వలెను.

ఇందు శ్రీసీతాపతిగారి యభిప్రాయమే శాస్త్రదృష్టిని, సమంజసముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. మాత్రా పరిమాణము అచ్చును బట్టియే నిర్ణయింపవలసి యుండును.

గురులఘువుల కూడికచే గణములేర్పడును. అక్షరగణములనియు, మాత్రాగణములనియు గణములు ద్విధా విభజింపఁబడియున్నవి. గురులఘు వర్ణములచే నేర్పడునవి యక్షరగణములు.

గురులఘువులు మూడు కూడికొనగణములగున్" అని

—కవిజ. సం. 13.

అక్షరగణములలో బ్రధానములు త్ర్యక్షరగణములు. ఈ యక్షరగణములు భండఃప్రస్తారము వేజనించును గావున వీనిని నిసర్గగణములనియు నందురు. వీనిని త్రికములనియు, గణాష్టకములనియు వ్యవహరింతురు. బ్రహ్మసంభవములని భరతుడు చెప్పియున్నాడు. ఇవి. 'భ, మ, జ, స, ర, త, య, న' అను గణములు. ఇందు, భగణము గురుపూర్వము. మగణము గురుత్రయము, జగణము గురుమధ్యము, సగణము గుర్వంతము, రగణము అఘమధ్యము. తగణము అఘ్వంతము, యగణము అఘపూర్వము, నగణము అఘత్రయము.

నాలుగక్షరములు గల గణములు పదునాఱును, ఐదక్షరములుగల గణములు ముప్పది రెండును వచ్చును.

ఈ యక్షరగణములు సంస్కృత వృత్తములందెల్ల వాడబడును. ఇవిగాక మాత్రాగణములును గలవు. వీనికి జాతులందుపయోగము గలదు. చతుర్మాత్రా గణములతో, గండములు, చౌపదలు, 3, 4, 5 మాత్రలగణములతో, రగడ భేదములును రచింపబడును. సంస్కృతమున గూడ నార్యా గీతులందు మాత్రా గణములే యుపయోగింపబడును.

సంస్కృతమున గానరాని యుపగణభేదమొకటి తెలుగున గలదు.

“ద్వివిధంబయ్యెను గణభయ
మవనినిసర్గములు నుపగణాలియుననగా”

—అప్ప. 4-40.

నిసర్గగణము లెవ్వయో ముందే చెప్పబడియున్నవి. ఇక ఉపగణములు—

“రవి శక్రశశాంకు తివిధరణి నుపగణముల్”

అప్ప. 4-40.

ఇంద్ర చంద్ర సూర్యగణము లుపగణములు.

గలము, నగణము — సూర్యగణములు—

ఈ యుపగణములు 2, 3, 4 భండముల నుండి పుట్టును. 2, 3, 4 గురువులు పెట్టి ప్రస్తరించి, ఒక్కొక్కదానిలో మొదటి రెండు వరుసలు విడిచిపెట్టి, మిగిలిన వరుసలలో అఘవు మొదటగల చోట్ల మతొకలఘవు ముందుంచి, గణించిన, సూర్య, ఇంద్ర, చంద్రగణము లేర్పడును. 2, 3, 4 భండముల బ్రస్తరించిన వరుసగా 4, 8, 16 గణములు పుట్టును.

2వ భండములో బుట్టిన సూర్యగణ ప్రస్తారము :

$$\begin{array}{c} \text{U U} \\ \text{I U} \\ \hline \text{U I} - \text{గల} \\ \text{I I I} - \text{స} \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{c} \text{U U} \\ \text{I U} \\ \hline \text{U I} - \text{గల} \\ \text{I I I} - \text{స} \end{array}} \right\} \text{సూర్యగణములు 2.}$$

3వ భండమున బుట్టిన యింద్రగణములు :

$$\begin{array}{c} \text{U U U} \\ \text{I U U} \\ \hline \text{U I U} - \text{ర} \\ \text{I I I U} - \text{నగ} \\ \text{U U I} - \text{త} \\ \text{I I U I} - \text{నల} \\ \text{U I I} - \text{భ} \\ \text{I I I I} - \text{నల} \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{c} \text{U U U} \\ \text{I U U} \\ \hline \text{U I U} - \text{ర} \\ \text{I I I U} - \text{నగ} \\ \text{U U I} - \text{త} \\ \text{I I U I} - \text{నల} \\ \text{U I I} - \text{భ} \\ \text{I I I I} - \text{నల} \end{array}} \right\} 6 \text{ ఇంద్రగణములు.}$$

4వ భండమున బుట్టిన చంద్రగణములు :

$$\begin{array}{c} \text{U U U U} \\ \text{I U U U} \\ \hline \text{U I U U} \text{ రగ} \\ \text{I I I U U} \text{ నగగ} \\ \text{U U I U} \text{ తగ} \\ \text{I I U I U} \text{ సహ} \\ \text{U I I U} \text{ భగ} \\ \text{I I I I U} \text{ నవ} \\ \text{U U U I} \text{ మల} \end{array} \left| \begin{array}{c} \text{I I U U I} \text{ సహ} \\ \text{U I U I} \text{ రల} \\ \text{I I I U I} \text{ నహ} \\ \text{U U I I} \text{ తల} \\ \text{I I U I I} \text{ నలల} \\ \text{U I I I} \text{ భల} \\ \text{I I I I I} \text{ నలల} \end{array} \right.$$

సూర్యేంద్ర చంద్రగణోత్పత్తినిగూర్చి యనంతుని భండమున నిట్లు చెప్పబడియున్నది.

“ద్విత్రి చతుర్గురు భవములు
డాత్రిధర రెండు మడవదక్కినగణముల్
మిత్రేంద్రచంద్రులనదగు
మాత్రాదిగణంబు మొదల మాత్రలిడంగన్.”

—అ. భండోద. 1-18.

కవిజనాశ్రయమున నిట్లున్నది—

“విసుతద్విత్రి చతుర్గురు
జనితగణంబులు, రవీంద్ర చంద్రాఖ్యములై
చనునక్కర జాతు లె
ల్లను నాదిమలఘవు మొదల అఘువిడవలయున్.

—కవిజ. జా. 24

కావ్యాలంకార మాదామణి :

“ఓలి రెండు మూడు నాలుగు గురువుల
నైన గణములిన సురాధిపేందు
గణము లక్షరోపకరణంబు లవి యాది,
లఘుగణంబు మొదల లఘువునిలువ”

—కా.మా.మణి-8-51

ఇందు మొదటి రెండు వరుసల గణములను విడనాడవలెనని చెప్పలేదు. ఇది కన్నడ మతము. ఈ విధాన మాధారముగా గొని పరిశోధకులు కొందఱు ప్రాచీన మధ్యాక్కరలందును, సోమనాథుని ద్వీపదలందును విలక్షణముగా దోచు గణముల సమన్వయించెదరు. నన్నయకుఁ బూర్వము కర్ణాటాంధ్రములకుఁ గల సంబంధమునుబట్టి చూచినను, ఈ విధానము సమంజసముగనే గన్పట్టును.

ఇచ్చట, ఆంధ్ర కర్ణాట ద్రావిడభాషల యందలి భందోరీతులకు గణ విషయమునగల సంబంధము నొకించుక పరిశీలించవలయును.

కేవల కర్ణాటభాషా సంప్రదాయసిద్ధములైన గణములు మూడువిధములు. వానిని బ్రహ్మ, విష్ణు, రుద్ర గణములని యందురు.

1. గగ, స, గల, న — బ్రహ్మగణములు.
2. మ, నగ, ర, నగ, త, నల, భ, నల — విష్ణుగణములు.
3. మగ, సగగ, రగ, నగగ, తగ, నలగ, మలఘు, సగల, భల, నలల, భగురు, నలగ, రల, నగల, తల, నలల — రుద్ర గణములు.

మాత్రాగణప్రసార విషయమున నాంధ్ర కర్ణాట ద్రావిడ భాషాచ్ఛందము లకుఁ జాల దగ్గర సంబంధమున్నది. తెలుఁగు నందలి సూర్యేంద్ర చంద్ర గణములకు మాటు కన్నడమున బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రగణములు గలవు. కన్నడమున మొదటి రెండువరుసలు విడివిప్పెట్లువద్దతి లేదు. వారు మొదటి రెండువరుసలనుగూడఁ జేర్చుకొందురు. ఆ రెండింటిలో మొదటిది లఘ్వాది యగుటచే మఱొక లఘువును ముందుంచి లెక్కింతురు కావున బ్రహ్మగణములలో, గగ, స, విష్ణుగణములలో, మ, నగ, రుద్రగణములలో మగ, సగగ, తెనుఁగున లేనివి కన్నడమున నధికముగ నుండును. తెలుఁగున సూర్యేంద్ర గణములు, ఉపజాతులకు (గీత సీసములు) కొన్నిజాతులకు (ద్వీపద, తరువోజ, అక్కర, మొ॥) నుపయోగించును. కొన్ని యక్కరలయందుఁ దప్పఁ జంద్రగణముల కధిక ప్రయోజనము గానరాదు.

ఇక తమిళము : ఇందు తేమా గణములనియు, పుళిమా గణములనియు, రెండు గణభేదములు గలవు. గగము, గలము, తేమాగణములు, య, జ, స, న అనునవి పుళిమా గణములు. వీనిలో య, జ, స గణములను దీసివేసినచోఁ కర్ణాట బ్రహ్మగణము లగును. వానితో పాటు గగము, సగణములను గూడ దీసివేసినచోఁ దెనుఁగున సూర్యగణము లగుచున్నవి.

క్రింది తమిళ గణములను బరిశీలించునది :

1. కరువిళమ్ — నల, నగ, జల, జగ.
2. కూవిళమ్ — భ, ర.
3. తేమాంగాయ్ — మ, త.
4. పుళిమాంగాయ్ — సగ, నల, యగ, యల.

పైవానిలో, జల, జగ, యల, యగలను దీసివేసినయెడల, కర్ణాట విష్ణు గణములగును. వానితోపాటు మ, సగ, ములనుగూడ దొలగించినచోఁ దెనుఁగున చంద్రగణము లగును.

ఈ క్రింది తమిళ గణములను గూడఁ బరిశీలించునది.

1. కరువిళంగాయ్ — నవ, నలల, జలగ, జలల, జగగ, జగల, జగల, నగగ, నగల.
2. కూవిళంగాయ్ — భగురు, భల, రగ, రల.
3. తేమాంగణి — తగ, తల.
4. పుళిమాంగణి — సలగ, నలల, యలగ, యలల.
5. తేమాతణ్ణు — మగ, మలఘు.
6. పుళిమాతణ్ణు — యగగ, యగల, సగగ, సగల.

వీనిలో నవ, నలల, నగగ, నగల, భగురు : భల, రగ, రల, తగ, తల, సలగ, నలల, మగ, మలఘువు, సగగ, సగల — అనునవి పదునాలుగు గర్ణాటక రుద్రగణములు. వీనినుండి మగ, సగగ అను గణములను దొలగించినచోఁ దెనుఁగు చంద్రగణము లేర్పడును.

తమిళమునగల గణములలోఁ గొన్ని కర్ణాటమునఁ గానరావు. కన్నడ మందలి గణములన్నియుఁ దెలుఁగున లేవు. శ్రుతి సుభగత్వము నానించుట దీనికి ముఖ్య కారణమైయుండును.

తెలుఁగువారు, కన్నడములలో నీ క్రిందివానిని పరిహరించిరిని సూలముగాఁ జెప్పవచ్చును.

1. తుదిని గురువుగల సూర్యగణములు (బ్రహ్మ.)
2. తుదిని రెండుగురువులుగల యంద్రగణములు (విష్ణు.)
3. తుదిని మూడుగురువులుగల చంద్రగణములు (రుద్ర.)

మీది వర్చనబట్టి యాంధ్ర కర్ణాట తమిళభాషలకు భందోరీతులయందు గల సంబంధము స్పష్టము. మీది విషయములు స్పష్టమగుటకై, తమిళ చ్ఛందము సంగ్రహముగా నిట వివరింపఁబడుచున్నది.

భండార్కాశ్రమమునకు మూలము గురు లఘు నిర్ణయము. గురు లఘు నిర్ణయము, మాత్రాపరిమాణముపై నాధారపడియున్నది. ఏకమాత్రాకాలమున నున్నరింపఁబడునది లఘువు. ద్వీమాత్రాకము గురువు. వీనికి పేరైవ్యయైన నుండవచ్చును. వస్తుతత్త్వవిషయమున పాద్యశ్యమున్నచో నొకభాషపై నింకొక భాషాప్రభావము గలదనియే యోజింపవలెను. గురు లఘు సంజ్ఞలు సంస్కృత ప్రాకృత చ్ఛందస్సంప్రదాయసిద్ధము. ఆంధ్ర కర్ణాట భాషలయందలి యట్లే

గ్రహింపబడినవి. తమిళమున నీ సంజ్ఞలు మారినవి. కాని యంతరతత్వ మొక్కటియే యనవచ్చును.

తమిళ చంద్రమున 'కుటిల్' అనగా ప్రాస్యాక్షరము. 'నెడిల్' అనగా దీర్ఘాక్షరము. పొల్లులు అర్థమాత్రాకములు. 'అసై' అనగా ఈ మూడును బ్రత్యేకముగా గాని, వానిలో రెండు మూడు కలసిగాని, యేర్పడగా నుచ్చరింపబడు ధ్వని. ఈ మూడింటి కలయికను బట్టి 'అసై' అనునది 'నేర్ అసై' అనియు 'నిరై అసై' అనియు రెండువిధములుగా నుండును. నేర్ అసైలో, ఒక కుటిల్ గాని, ఒక నెడిల్ గాని, ఒక కుటిల్ + అర్థమాత్రగాని, ఒక నెడిల్ + అర్థమాత్రగాని, ఉండును 'నేర్ అసై'కి ముందు ఒక 'కుటిల్' చేర్చినచో 'నిరై అసై' అగును. అనగా కుటిల్ + కుటిల్ = లలము. కుటిల్ + నెడిల్ = లగము. కుటిల్ + కుటిల్ + అర్థమాత్ర = లగము. కుటిల్ + నెడిల్ + అర్థమాత్ర = లగము — వీనిలో నేదయినను 'నిరై అసై' కావచ్చును.

నేర్, నిరైల సంయోగమువల్ల ఒక 'శీర్' లేక, గణ మేర్పడును. 'శీర్'లో నుండు నేర్, నిరైల సంఖ్యనుబట్టి 'శీర్' లకు బ్రత్యేకముగాఁ బేర్లుకలవు. పదాదిమధ్యములందు 'నేర్' అనునది గురువుగా నుండవలెను. పదాంతము గురువు గాని, లఘువుగాని, అయియుండవచ్చును.

ఒక 'నేర్' కూడ నొకగణము కావచ్చును. ఒక 'నిరై' కూడ నొక గణము కావచ్చును. ఇక పైఁ జెప్పిన దానిని బట్టి 'నేర్' అను గణములు—క, కన్, కా, కాన్, అనున వేదైనను గావచ్చును. 'నిరై' గణములలో 'క, కకన్, కకా, కకాన్' అను నవి యుండవచ్చును. 'నేర్' అను దానికిఁబూర్వమున నొక, లఘువు నిలిచినచో నవి 'నిరై' అగును. ఈ 'నేర్' గణములను, 'ఓరసెప్పిర్'— ఏకాక్షరగణములందురు. 'రెండేసియక్షరములు గల శీర్ను, 'ఉరిప్పిర్' ద్వియక్షరగణములందురు. వీనికి 'అశిరియ ఉరిప్పిర్' అను నామాంతరమును గలదు. 'నేర్' అనునది, క, కన్, కా, కాన్, అనువానిలో నేదైనగా వచ్చునుగాన, రెండునేర్లతోఁ గూడిన గణములలో కక, కకన్, కకా, కకాన్, కాక, కాకన్, కాకా, కాకాన్, కన్క, కన్కన్, కన్కా, కన్కా, కన్కాన్, కాన్క, కాన్కన్, కాన్కా, కాన్కాన్ — ఇన్ని రీతుల గణములుండుట కవకాళము గలదు. కాని సంస్కృతచంద్ర స్పృశతము ననుసరించి చూచినప్పుడు, 'నేర్' అనుదానిలో జేరిన నాలుగింటిలో మొదటిది లఘువు, తక్కిన మూడును గురువులే కావున, 'నేర్' అనగా గురువుగాని, లఘువుగాని కావచ్చునని మనము సరిపెట్టు కొనవచ్చును. అప్పుడు రెండు 'నేర్' లతోఁ గూడిన గణములు, రెండు గురువులుగాని, రెండు లఘువులుగాని ఒక గురువు లఘువుగాని, ఒక లఘువు గురువుగాని. వేరిన గణములగును. తమిళము నందలి 16 రీతుల గణములు, సంస్కృతపద్ధతిని జూచినచో, నాలుగై నవన్నమాట. వీనిలోరెండుగురువుల గణము, 'గగ' ము బ్రహ్మగణముగ కన్నడచంద్రమునను, గలము, లేదా, హగణమునది కన్నడమున బ్రహ్మగణముగను, తెలుగున సూర్యగణముగను, నీ రెండుభాషలలోఁ గూడ గ్రహింపబడినవి. లలము లగము అనునవి, యీ భాషలలో గ్రహింపబడలేదు. ఈ నాలుగింటిని తమిళ

మున 'తేమా' గణములందురు. ఇవియు రెండక్షరముల గణములతోఁ గూడిన షడ్గణములన్నిటి యందును రావచ్చునుగదా! రెండక్షరములగణము లింకను మూడు విధములనుండ వచ్చును. నిరై + నేర్ ; నిరై + నిరై ; నేర్ + నిరై. నేర్ అనుదానికి ముందొకప్రాస్వము చేర్చిన 'నిరై' అగునుగదా! కావున 'నిరై' అను నదియు నాలువిధము లైనది. ఈ నాలువిధముల నిరైల తరువాత, నాలుగు విధము లైన 'నేర్' అను చేర్చినచో మరల 16 విధములగు గణములేర్పడునుగాని, నేర్ అనునది, యొక గురువు కావచ్చును. ఒక లఘువుకావచ్చును. కావున, నిరై అను నది, లఘువు + గురువు ; గురువు + లఘువు, కావచ్చును. ఈ రెండింటిని జేర్చగా :

నిరై + నేర్	
1 U + U	యగణము
1 U + 1	జగణము
1 1 + U	సగణము
1 1 + 1	నగణము

మూడక్షరములుగల, య, జ, న, న, గణములగు చున్నవి. ఇందు నగణము కన్నడమునందలి బ్రహ్మగణములలో జేరినది. నగణము కన్నడమున, బ్రహ్మగణములలోను, తెలుగున సూర్యగణములలోఁ గూడ జేరినది. ఇట్లు రెండు నేర్లయొక్కయు, నిరై నేర్లయొక్కయు కూడిక వలన నేర్పడిన గణములలో, గొన్ని మాత్రమే కన్నడ బ్రహ్మగణములును, తెలుగు సూర్యగణములు నైనవి. తక్కినవి వీనిలో జేరనేలేదు. రెండునేర్ల వలనఁ గలిగిన వానికి 'తేమా' అనియు, 'నిరై + నేర్' ల వలనఁ గలిగిన వానికి 'పుళిమా' అనియుఁ దమిళమున నందురు. ఇక రెండు 'నిరై' లకూడిక వలనను, నేర్ + నిరైల, కూడిక వలనను ఏర్పడిన వానికి "కరువిళమ్" "కూవిళమ్" అని వరుసగాఁ బేర్లు గలవు. నిరై అనగా లఘువు ముందర లఘువు చేర్చినది, గురువు ముందర లఘువు చేర్చినది గదా, కావున :

1 1 1 + 1	నలము	నేర్ + నిరై	U + 1 1	భగణము
1 1 + 1 U	సగము		U + 1 U	రగణము
1 U + 1 1	జలము		1 + 1 U	
1 U + 1 U	జగము		1 + 1 1	

వీనిలో నింద్రగణములుగాఁ దెనుగున వ్యవహరింపబడుచున్న, నల, సగ, భ, ర, అను నాలుగును వచ్చినవి. ఇవియే కన్నడమున బ్రహ్మగణములనియు వ్యవహరింపబడుచున్నవి. ఇక తెనుగున నింద్రగణములలో జేరిన 'నల' 'త' అనునవి తెలుగు గణవిభాగములలో నింద్రగణములుగనే బరిగణింపఁ బడినను, తమిళమున మూడేసి యక్షరములను బ్రస్తరింపగా వచ్చెడు గణములలో జేరియున్నవి. మూడు నేర్ల కూడికచేగాని, నిరై నేర్ల కూడికచే గాని యేర్పడిన గణములలో వచ్చును. మూడు 'నేర్లు' అనగా, మూడు గురు

వులు, మగణమగుచున్నది. ఇది కన్నడ విష్ణుగణము. 'నేర్' లఘువుగాకూడ వచ్చును గావున, మూడునేర్లు- అనగా రెండు గురువులు, ఒక లఘువు చేర్చినచో తగణమగును. ఇది కన్నడమున విష్ణుగణమును 'దెనుగున నింద్రగణమునగును. ఒక నిరై, రెండు నేర్లను జేర్చినచో, అనగా రెండులఘువులు, రెండు గురువులు, (IIUU) రెండు లఘువులు ఒక గురువు ఒక లఘువు (IIUI), చేర్చినచో సగము, సలము, అగును. మొదటిది కన్నడ విష్ణుగణమును, రెండవది కన్నడ విష్ణు గణము-తెలుగు ఇంద్రగణమునగును. ఇట్లే యింకను మూడేసి అక్షరములను బ్రవర్తించినచో, నిరై + నిరై నేర్ (IIIIU) కన్నడరుద్రగణములును, తెలుగు చంద్రగణములలోఁ గొన్నియు, నాలుగేసి యక్షరములను బ్రవర్తించగా, మరి కొన్ని చంద్ర రుద్ర గణములును వచ్చును. ఈ తెలుగు కన్నడ గణములలోఁ జేరని గణములనేకము లింకను, ఈ ప్రస్తారము వలనఁ దమిళము నందేర్పడు చున్నవి. కన్నడమునందు గ్రహింపబడిన బ్రహ్మవిష్ణురుద్ర గణములలో, గొన్ని తెనుగున నేనింద్ర చంద్ర గణములలోఁజేరినయట్లే, తమిళము నందలి 2, 3, 4 అక్షరముల, లేదా, నేర్, నిరైల ప్రస్తారము వలనఁగలిగిన గణములలో ననేకములు కన్నడ గణవర్గములలోఁ గూడఁ జేరియుండలేదు. కాని యొక్క విషయము గమనార్హముగలదు. గురులఘుస్వరూపముగ భందోక్షరముల విషయముననేకాక, తత్ప్రస్తారము, గణవర్గీకరణము మొదలగు విషయములందుఁ గూడ సంస్కృతచ్ఛందోరీతికిని, దక్షిణదేశ భాషలలోని భందోరీతికిని, స్థూల దృష్టికి భేదమగపడుచున్నను, సూక్ష్మముగాఁ బరిశీలించినచో, నీరెండు మార్గము లకును, బ్రధాన విషయములందు భేదముకంటే సామ్యమే యొక్కవగాఁ గన్పట్టక పోదు. పేర్లు వేరుకావచ్చును. అంతంతవత్వము మాత్రమొక్కటియేయని మీది చర్చవలనఁ దెలియనగును. మఱియు, మాత్రాగణ పరిగణన విషయమున, సంస్కృతచ్ఛందో రీతులపై దేశీయచ్ఛందోరీతుల ప్రభావము గూడనున్నదని మనము గ్రహింపవచ్చును. ఈ దేశీయచ్ఛందోరీతులకుఁ బ్రాకృతభాషా ద్వార మాన, సంస్కృతమునఁ బ్రవేశము గలియుండవచ్చును. ప్రాకృత మాత్రాచ్ఛందస్థులను గూర్చి వివరించిన సందర్భమున నీ విషయము విపులముగాఁ జెప్పఁ బడినది. ఇట్లు సంస్కృత ప్రాకృతచ్ఛందః ప్రభావముల మీదను, ద్రావిడ భాషా భందో రీతుల ప్రభావము సంస్కృత ప్రాకృత చ్ఛందముల మీదను గలదనుట కొక్క యుదాహరణము చాలును. భరతుడు తన నాట్యశాస్త్రమున 'శీర్షక' మనునొక రచనా విశేషమును జేర్చిని యున్నాడు. వీని లక్షణమును గేవల మాత్రల సంఖ్యల తోడను అక్షరముల సంఖ్య తోడను జెప్పటవే నిది సహజముగ దేశీయమగు రచనయే యని తలంప నగును. తాళ భేదమగు శీర్షక మను దానిని బట్టి యీ రచనకు శీర్షక మని యాతఁడే పేరుపెట్టినట్లు గన్పట్టుచుండుటవే నీ దేశీయరచనకు భరతుడు పెట్టిన పేరును బట్టియే, తరువాతి కాలమున 'సీన' మనుపేరు తెనుగున సిద్ధించినదని తోచుచున్నది. ఒక వేళనిది యప్పటి కర్థము తెలియని, దేశీయపదముయొక్క సంస్కృతీకరణమైనను గావచ్చును.

శీర్షక లక్షణము :

“శీర్షకం సా తు విజేయా శీర్షితేన విభూషితా
ఏక పాదావసానస్తు యన్యస్యాదర్శవర్తతః

ఏతావసానేన బుధైః సాజేయా తు చతుష్పదా
పూర్వపాదేనతన్య స్యాత్సర్వత్ర గురులాఘవః
పాదే పాదావసానే చ సా జేయా నియతాక్షరా
శీర్షకం చ ప్రకర్తవ్యం గురుప్రాయాక్షరాన్వితం
తతశ్చ శీర్షకం కార్యం ప్రయక్తం పంచపాణినా
శీర్షకో నామ నియమో భవేత్పాద విధానతః
సామ్నా వృత్తవినిష్పన్నం కుర్యా ద్వైశీర్షకం బుధః
గురుర్గుర్వాది స్తథాల్పాదిర్గుగ్భః న తు లఘు స్తథా
చతుర్మానాక్షరో జ్ఞేయో పూర్వ చ్ఛందో వికల్పకః
అర్థాష్టమ గణాః పాదాః శీర్షకన్య భవంతి హి
త్రింశన్మాత్రాశ్చ విజేయాయుగ్మో జాక్షరజైః పదైః
శీర్షకే హ్యేకవింశత్యాః షడ్వింశతి. పర స్తథా
అక్షరాణాం భవే త్త్విండః పాదే హ్యేకత్ర నిర్దిశః
యుగ్మౌజ మిశ్రకాః ఖలుపాదే కార్యాస్తు చత్వారః స్వః
శీర్షకే తు నియమేన పశ్యా ల్ఘుసంపయః కార్యః
త్రయ ఏవ గణాస్తు ముఖే లఘవస్త్రయ ఏవావసానే తు
మధ్యే వేత్ గురుణే ద్యే తచ్చపలా శీర్షకం నామ
పూర్వే హ్యర్థం తు గురుప్రస్వా ద్విత్తాగణాస్తు చత్వారః
పాదే భవంతి నియతం పశ్చాల్లఘుసంపయాః శేషాః”

—భరతుని నాట్య శాస్త్రము.

పై లక్షణము తెనుగు సీనలక్షణమునకుఁ గొంతదనుక సరిపోవుచున్నది. “చతుర్మానాక్షరో జ్ఞేయః” అనుటనుబట్టి యిందు చతుర్మాత్రాకములగు గణములు గ్రాహ్యములు. భగణము, సలమును సీనమునఁ బ్రయోగింపఁ బడును. ఇవి చతుర్మాత్రములేకదా. ఇంద్రగణము లందును, త్రిమాత్రాకములగు సూర్య గణములు రెండును, సీనమున కొకపాదమున నుండును, అనగా బాదమున కెనిమిది గణములనుట, పాదమునందలి దళమునకు నాలుగేసి గణములుండును, “అర్థాష్టమగణాః పాదాః శీర్షకన్య భవంతి హి” అను లక్షణము మీదిదానితో సరిపోవుచున్నది. ఇక మాత్రావిషయమునఁ గూడ సామ్యము గలదు. “త్రింశన్మాత్రాశ్చ విజేయా యుగ్మౌజాక్షరజైః పదైః” అను లక్షణమును బట్టి, శీర్షకమున బాదమునకు ముప్పది మాత్రలుండవలెననుట స్పష్టము. తెనుగున సీనము నందలి యాతింద్రగణములును, సలములు గాని, భగణ ములు గాని యైనచో, నివి యిరువదినాలు మాత్ర లగును. రెండు సూర్య గణముల మాత్రలాలును వీనికిఁ గలిపిన ముప్పది మాత్రలగుచున్నవి. కావున నిందును సామ్యము గలదు.

ఇక అక్షరవిషయము :

“ఏకవింశత్యాః షడ్వింశతి పరస్తథా, అక్షరాణాం భవే త్త్విండః” అను లక్షణమును బట్టి, శీర్షకమున బాదమున కిరువది యొక్కటిగాని, యిరువది యాలుగాని యక్షరములుండవలె ననుట స్పష్టము. తెనుగు సీనమున నిరువది

రెండక్షర ములకుఁ దక్కువగా నుండుట కవకాశము లేదు గాని, యిరు వదావిక్షరములుండవచ్చును. కావున నిందును గొంతసామ్యము గలదు. భరతుని కాలమున నిదియొక విధమగు దేశీయ గేయరచనగా నుండియుండును. అందువలన నక్షరసంఖ్యలో కిందిదేవుడము గలిగియుండుట కవకాశము గలదు. ఈయుదాహరణమును బట్టి, గేయరూపములుగా నున్న దేశీయ చ్ఛందోరచన లకు భరతాదులకాలముననే లక్షణములను గల్పించి, నామకరణములను గూడఁ జేసి, తమభందో గ్రంథములలోఁ జేర్చికొనియుండిరను విషయము స్పష్టమగు చున్నది. ఇట్లే దక్షిణదేశీయ సంధ్రాయసిద్ధములగు ప్రాచీన గేయ రచనల నేకములు, మాత్రాచ్ఛందస్సులుగా సంస్కృత ప్రాకృత లాక్షణికులచే గ్రహింపఁ బడినట్లగపడుచున్నది.

కావున, సంస్కృత ప్రాకృతములకును, ద్రావిడ భాషలకును, భందో విషయమున, సన్యోగ్య సంబంధము గలదను విషయము నిస్సందేహము. అర్కులును, ద్రావిడులును, నొండొరులతో సంబంధ బాంధవ్యము లేర్పరచు కొనిరి. అట్టియొక నన్నిరంగములయందును, వారి సంస్కారప్రభావము వీరి మీదను, వీరి సంస్కారప్రభావము వారి మీదనుఁ బ్రసరించినది. భాషా సారస్వత విషయములందుఁ గూడ నిట్టి సంపర్కము గలిగియుండును.

వృత్తములు

వృత్తము, జాతి, ఉపజాతి, యని పద్యములు మూడు విధములు.

“పాద నియమంబు గలయట్టి పద్యనమితి
వృత్తములు జాతులును నన ద్వివిధమయ్యె;
నిట నిసర్గగణంబుల వృత్తములగు;
జాతు లుపగణమాత్రల జరుగుచుండు”.

—అప్ప. 4. 27.

“జాతులు నుపజాతులునన
భూతలమున రెండు భేదములు జాతులలో;
జాతులు కందాదిక, ముప
జాతులు గీతాదికములు సరసిజనయనా”

—అప్ప. 4. 259

వృత్తములు :

‘ఉక్త’ మొదలగు నిరుపదాటు భందములు నిందుఁజెప్పఁబడును. ఈ యిరుపదాటు భందములును గాక, ‘ఉద్ధరమాలా వృత్తములును నిందే వేర్వేఱ బడును. ఇవి యక్షర గణాత్మకములు. వీని పేర్లు మొదటి భాగమునఁ జెప్పఁ బడినవి. ఈ భందములును బ్రస్తరింపగా మొత్తము 134217726 నమ వృత్తము లేర్పడుచున్నవి. వృత్తములలో నిసర్గగణములు మాత్రమేవాడఁ బడును. వృత్తములు మరల స్వస్థాన, వరస్థాన భేదమున రెండు విధములు. స్వస్థాన వృత్తమునఁ బాదములు నాల్గింటి గణములు నొక్క భందములోనివే యైయుండును. స్వస్థానవృత్తములు, మరల, స్వస్థాననమ, స్వస్థానార్థనమ, స్వస్థానవిషమ, భేదముల మూడు విధములు. స్వస్థాన నమవృత్తములందు గురులఘువుల యానుపూర్వయుఁ బాదాక్షర సంఖ్యయుఁ దుల్యముగా నుండును. శార్దూలాదు లిట్టివి. స్వస్థానార్థనమ వృత్తము లందు, ప్రథమ తృతీయ పాదములును, ద్వితీయ చతుర్థ పాదములును, దుల్యములై యుండును. నారీనుత వృత్తాదు లిట్టివి.

ఉదా : నారీనుత—

“పే రెంబుల్వారోరి బేసి న్మతాగా
సారంబు నర్దన్ దతజలగంబున్
ధీరోదాత్తుల్ సన్నుతింపన్ ధరిత్రిన్
నారీనుతంబయ్యె జనార్దనాఖ్యా”

—అప్ప - 4-193.

ఇందు పదునొకంటఁ ద్రిష్టుచ్ఛందస్సునంద శాలిని వృత్తచ్ఛాయను జేసి పాదములును, నింద్రవజ్రాచ్ఛాయను సరిపాదములును నడచును.

స్వస్థాన విషమ వృత్తములు :

ఇందు యథేష్ఠముగాఁ బాదాక్షరములుండును. పాదాక్షరసంఖ్య తుల్యముగా నుండి, పాదస్థ గణముల యానుపూర్వ్య సరిపడక యుండును, అంగజాస్థాదు లిట్టివి.

ఉదా : అంగజాస్థము.

“రంగు భమస్థల్ గ్రాలు మనజల్
పొంగై మన్య గము ల్యజర లో
ప్పంగా నార్తవ గిరి వశైతే
సంగజాస్థ వృత్త మందగించున్

—అప్ప-4-209.

ఇది రుగ్మవతీ భాయను మొదటి చరణమునను, శుద్ధవిరాటిచ్చాయను, రెండవ చరణమునను, పణవచ్చాయను మూడవ చరణమునను, మయూరసారిచ్చాయను నాల్గవ చరణమునను నడచును.

పరస్థానవృత్తము లనఁగాఁ గొన్ని చరణము లొక భందస్సులో నివియుఁ గొన్ని చరణము లింకొక్క భందస్సులోనివి నై యుండును. ఇవి రెండు విధములు. 1. పరస్థానార్థసమము, 2. పరస్థాన విషమము. పరస్థాన సమవృత్తము లుండవు.

పరస్థానార్థసమ వృత్తము : ఇందుఁ బ్రథమ తృతీయ చరణముల యక్షర సంఖ్యకును, ద్వితీయ చతుర్థ చరణముల యక్షర సంఖ్యకును దౌల్యముండును. కాని ప్రథమ ద్వితీయ పాదముల జంటకుఁ దృతీయ చతుర్థ పాదముల జంటకుఁ దౌల్యముండదు. మనోహరవృత్తాదు లిట్టివి.

ఉదా : మనోహర వృత్తము :

“పేరై న తజజ్యలు బేసి యెడన్
సరులన్ సవతుష్కము సాగిన గం
భీరేభ పితామహ విశ్రమముల్
పెరుగంగ మనోహర వృత్తములొ.”

—అప్ప-4-214

ఇది కలితాంత వృత్తచ్చాయను బేసి చరణములందును, దోటకవృత్తచ్చాయను సరిచరణము లందును నడచును.

పరస్థాన విషమ వృత్తము :

ఒక చరణ మొకరీతిని, మూడు చరణము లింకొక రీతినుండును.

ఉదా : శ్రీరమణము

“అదిభమస్థలత్తిన నాపై
గాదిలి భా భ గ గంబులు మూటన్
బాడుకొనం గవి పల్కినవో, ల
క్షీదయితాధర శ్రీరమణంబొ”

—అప్ప-4-225

ఇందు రుగ్మవతీ భాయను దొలి చరణమును, దోడకచ్చాయను మూడు చరణములును నడచుచున్నవి

పరస్థాన సర్వవిషమ వృత్తమును నది యొకటి గలదు. దాని కెట్టి నియమమును లేదు. ఎట్లు రచించినను రచింపవచ్చును.

ఉదా : వీణారచనము :

“దారిం ద య సా గ ల్మటి తజ్జభగాలు
న్సారింవి త జ న్న నలు భ నా జ న గంబుల్
జేర న్మణి దిగ్గళ శశిఖర వళి వీ
ణారచన ధరఁ జెలఁగును నారద వినుతా.”

—అప్ప. 4. 417

జాతులు : జాతులు మూడు విధములు : 1. ఆర్యాజాతి, 2. ఉప గణజాతి, 3. మాత్రా జాతి.

1. ఆర్యాజాతి : ఇయ్యది చతుర్మాత్రాగణములతో నడచును. గగము, భగణము, నగణము, జగణము, నలము అనునవి చతుర్మాత్రాగణములు. కందాదులిట్టివి. ఇందు యతిప్రాసము లుండును. ప్రాసయతి యుండదు. ఇందలి పాదములలో గురులఘ్వానుపూర్వకిఁ దౌల్యముండదు.

2. ఉప గణజాతి : ఈజాతి పద్యము లినేంద్ర చంద్ర గణములతో నడచును. అక్కరాదులిట్టివి. వీనికి యతిప్రాసములు గలవు. ప్రాసయతి లేదు. మంజరీద్విపదలోఁ బ్రాసయతి నియమము లేకున్నను, బ్రాసయతి లేనందున, నిందుఁజేరును.

3. మాత్రాజాతి : ఇది మాత్రా సంఖ్యలపై నడచును. వైతాళియజాతులు, రగడలు నిందుఁ జేరును. వీనికి యతిప్రాసము లుండును గాని ప్రాసయతిలేదు. అంత్యానుప్రాసములు సైతము రగడ భేదములలో నుండును.

ఉపజాతి : సీసము, తేటగీతి, అటవెలిది, మొదలగునవి యిందుఁ జేరును. ఇందుఁ బ్రాస నియమము లేదు. యతులును, బ్రాసయతులు నిందుండవచ్చును. వృత్త ప్రాససీసము, సర్వతః ప్రాస సీసమునను వానిలో మాత్రము ప్రాసముండును.

వృత్తలక్షణములను గొంద తేక పాదమునను, గొందలు రెండు పాదములందును, గొందలు నాలుగుపాదము లందును జెప్పిరి. చిత్రకవి పెద్దన యొకపాదముతోఁ జెప్పినాడు. భీమకవి, విన్నకోట పెద్దన, రంగకవి - సగము పద్యముతోఁ జెప్పిరి. అనంతాదును, అప్పకవియు, పూర్తిపద్యమునఁ జెప్పిరి.

ఈవిషయమున నప్పకవి చెప్పిన యీక్రింది పద్యము గమనార్హము.

“ఒక కాలను రెండడుగులఁ
బ్రకటంబుగ గ్రంథవిస్తర భయంబునఁ బూ
ర్వకపుల వలెఁ జెప్పిన లే
ఖకుఁ డొకలిపి విడువ దప్పుఁ గనఁ దరమగునే.”

—అప్ప. 4-173.

ఏకపాదమున లక్షణముంతయు స్పష్టముగాఁ జెప్పటకుఁ గొన్నిపట్ల పీలుగా కుండును. అప్పకవి చెప్పినట్లందొక్క యక్షరము తాటుమాటైనను. లోపించినను, బ్రహ్మపాదము సంభవించును. ఇట్టి పొరపాటుచేతనే ఒక్కపేరుగల వృత్తములకు లక్షణములు (గణములు) భిన్నములుగా నున్నవి.

ఉదా : 10వ భందము.

పదము : దీనికి వృత్తరత్నాకర కారుడును, అప్పకవియు, మ, న, యగ, గణములను జెప్పియున్నారు. అనంతపురము, చిత్రకవి పెద్దనయు, 'మ న జ గ' అను గణములను జెప్పియున్నారు. ఇట్లే పదమూడవ భందమున చంద్రిక యనుదానికి, అప్పకవీయ మందును, వృత్తరత్నాకరము తెలుగుప్రతి యందును, 'ననతరగ' లు చెప్పబడియున్నవి. దానికే వృత్తరత్నాకరము సంస్కృతప్రతి యందు 'ననతరగ'లు చెప్పబడియున్నవి. పదనేనవ భంద మున(బుట్టిన 'ఇల' అను వృత్తమునకు 'సజననన' అను గణములను అప్పకవి చెప్పెను. దానికే 'ఏలా' అనుపేరు వృత్తరత్నాకరమున(గలదు. న జ న న న య, అను గణములు చెప్పబడియున్నవి. అప్పకవియు, భీమకవియు మదన దర్పణ వృత్తమునకు, భ న జ ర, జ గ, అను గణములను జెప్పియున్నారు. దానికే చిత్రకవి పెద్దన 'భ, న, ర, జ, జగ' గణములను జెప్పినాడు. ఇరువదవ భందమున(బుట్టిన ప్రభాకరీత వృత్తమునకు అప్పకవి, న, జ, జ, భ, ర, న, వ, గణములను జెప్పియున్నాడు. దానికే వృత్తరత్నాకర సంస్కృత ప్రతి యందు 'న, జ, జ, భ, ర, న, వ, గణములు చెప్పబడియున్నవి. సంస్కృత చందముల ప్రకారము, క్రౌంచపదము ఇరువదియైదవ భందమున బుట్టును. తెలుగు భండకర్తల ప్రకారమిది యిరువదినాల్గవ భందమున(జేరును. తెలుగున భ, మ, న, భ, న న న య, అనుగణములు క్రౌంచపదమున కుండును. సంస్కృత లక్షణానుసారము, భ మ న భ న న న గ, అను గణము లున్న(క్రౌంచపద మగును. ఇందు భందమే మాటిపోయెను. దీని విషయమున వ్రాయవలసినది చాల(గలదు. అది ముందు వ్రాయ(బడును.

సంస్కృతమున(చింగళ చందమున సుమారు 75 సమవృత్తములు చెప్పబడియున్నవి. భరతుని నాట్యశాస్త్రమున 53, వత్తరత్నాకరమున సుమారు 190 సమవృత్త లక్షణములు గలవు. తెలుగున, భీమన 120 వృత్తములు చెప్పెను. విన్నకోటపెద్దనయు, అనంతపురము సుమారు 100 వృత్తముల(దెల్పిరి. అప్పకవి చెప్పిన సమవృత్తముల సంఖ్య 186. మొత్తముమీద చందకర్త లందరు(జెప్పిన వృత్తములను గ్రోడికరించినచో నిండుమిండుగా 500 వృత్తముల కెక్కువ కావు. ఈ వృత్తముల కన్నింటికీ లక్ష్యములు గ్రంథములందు గానరావు. గ్రంథములందుపయుక్తము లైనవి సుమారు 30 భేదములు మాత్రమే. అంద్రవాఙ్మయము నకును, సంస్కృతవాఙ్మయమునకును, వృత్తప్రయోగవిషయమున(బెద్దభేదమే గన్పట్టుచున్నది. సంస్కృత వాఙ్మయ మున నెనిమిదవ భందమున(బుట్టిన యనుష్టుప్తానకు బహుళప్రచారము గలదు. కాని యావృత్తమున కాంద్రవాఙ్మయమున స్థానమే గానరాదు. ఉపరి, సంస్కృతమున విరళప్రచారముగల చంపకోత్పలాదుల కాంద్రమున బహుళ

ప్రచారము గన్పట్టుచున్నది. లఘుంతవృత్తములకు(తెలుగుకావ్యములలో నుపయోగము గానరాదు. అందులకే గావలయు(తెలుగు లాక్షణికులు గూడ లఘుంతవృత్తముల కంతగా(బ్రాధాన్యము నీయలేదు. సంస్కృతకావ్యములందు ఇంద్రవజ్ర, ఉపేంద్రవజ్ర, ఇంద్రవంశము, వంశస్థము, వనంతతిలకము, భుజంగప్రయాతము, ద్రుతవిలంబితము, మాలిని, మందాక్రాంతము, రథోద్ధతము, తోటకము, మున్నగు వాని కధికప్రచారము గలదు. తెలుగున సుత్పలమాలాది వృత్తములతో పాటు, కంద గీత సీనములు గూడ విరివిగా వాడబడుచున్నవి. కన్నడమున సుత్పలము, చంపకము, శార్దూలము, మత్తేభము, స్రగ్ధర, మహా స్రగ్ధర, అనునాటు వృత్తములు మాత్రమే ప్రసిద్ధములని నాగవర్మ తన భందోంబుధిలో సీక్రింది రీతిని జెప్పియున్నాడు.

“గురువాందాదియోశోత్పలం, గురుమొదల్ మూఱుగ శార్దూల మా గురునాల్కా గిరలంతు స్రగ్ధరె ; లఘుద్వంద్యం గురుద్వంద్య మా గిరె మత్తేభ ; లఘుద్వయం త్రిగురువిందక్కుం మహాస్రగ్ధరం హరిణాక్షీ, లఘునాల్క, చంపక, మివాటుఖ్యాతి కర్ణాటకం.”

—భందో. 2.230

గుర్వాది యగు వృత్త ముత్పలము మూడు గురువులు మొదట గలది శార్దూలము, నాల్గు గురువు లాది యందు గలది స్రగ్ధర. లఘుద్వయము, గురుద్వయ మాదియందు గలది మత్తేభము. లఘుద్వయ గురుత్రయ మాదియందు గలది మహాస్రగ్ధర. నాల్గు లఘువులు ముందు గలది చంపకము. ఈ యాటు వృత్తములు మాత్రమే కన్నడమున(బ్రసిద్ధము లని పైపద్య తాత్పర్యము.

స్రగ్ధరా మహాస్రగ్ధరలకు, కన్నడమున(గలప్రచారము తెలుగునలేదు. కుమారసంభవకర్తయగు నన్నిచోడు డొక్కడే, స్రగ్ధరా వృత్తమునుగావ్యాదిని, రచించి యున్నాడు. ఈతడు తనకావ్యమందు 2 స్రగ్ధరలను, 15 మహాస్రగ్ధరలను, వ్రాసియున్నాడు. ఈతనిపైగల కర్ణాటభాషాసంప్రదాయ ప్రభావమే దీనికి(గారణమై యుండును. 1 స్రగ్ధరను, 2 మహాస్రగ్ధరలను నన్యయము, 8 స్రగ్ధరలను, 15 మహాస్రగ్ధరలను దిక్కినయు వ్రాసియున్నారు. శ్రీనాథుడు గూడ సీసగ్రరా వృత్తము నాదరించి యున్నాడు. సర్యంతయు నొక్క వృత్తముతోడనే నడపి, సరాంతమున మాత్రము వృత్తవిశేషమును వాడుట సంస్కృతకవి సంప్రదాయము. తెలుగు కవుల కిట్టి సంప్రదాయము లేదు. గ్రంథమున వివిధ వృత్త భేదములతో పాటు, జాత్యుపజాతులను గూడ వాడుదురు. అశ్వాసాంతమున మాత్రము మాలిన్యాది వృత్తవిశేషములను వాడుట, పూర్వాంధ్రకవి సంప్రదాయము. తిక్కనయు(చోతనయు నాశ్వాసాంతమున, మాలిని నుపయోగించియున్నారు.

అంద్రకావ్యములందు(దఱచుగా(గానవచ్చెడు వృత్తవిశేషములు :

తరలము, మత్తకోకిలము, మాలిని, మానిని, కవిరాజవిరాజితము, స్రగ్ధర, మహాస్రగ్ధర, పృథ్వి, వనంతతిలకము, తోటకము, స్వాగతము, విద్య

న్మాల, భుజంగవ్రయాతము, స్రగ్వీణి, పంచబామరము, సుగంధి వనమయూరము, క్రౌంచపదము. సరసిజము, మందాక్రాంతము, అంబురుహము, మంగళమహాశ్రీ.

సంస్కృతమున మాఘుని శిశుపాలవధలో మాత్ర, మొక్క చంపకమాలా వృత్తము గానవచ్చుచున్నది. “తురగశతాకులస్య పరితః పర మేకతురంగ జన్మనః” ఈ గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు మల్లినాథుడు దీనిని చంపకావళి వృత్తమని చెప్పియున్నాడు. నిర్ణయసాగర ప్రతియందు దీనినే పంచకావళి యని కొందఱును, ధృతశ్రీ యని కొందఱు నందురని వ్రాయఁబడి యున్నది. పింగళవృందమున గాని, వృత్తరత్నాకరమందు గాని, యీవృత్తము చెప్పఁబడలేదు, పింగళవృంద టీకలో మాత్రమియ్యది సరసి వృత్తమను పేరు గన్పట్టుచున్నది. నలినిది, సిద్ధకము అనునవి దీనికి నామాంతరములనియు నందే చెప్పఁ బడినది. వృత్తరత్నాకరటీకయందు దీనికి ‘శశివదన’ యనుపేరు గలదు. కావున గన్నాదాండ్రములయందే. దీనికి జంపకమాలా నామము ప్రసిద్ధమై యున్నదని నిర్ణయంప వచ్చును. సంస్కృతమున ‘రుగ్వతి’ యను వృత్తమునకు జంపకమాల యను నామాంతరము గలదు. కాని యీవృత్త లక్షణమే వేరు. వృత్తరత్నాకరమున ‘జంపకమాలిక’ యను విషమవృత్తభేద మొందు గలదు. పింగళవృందమునందు గాని, వృత్తరత్నాకర మందు గాని ‘యుత్పలమాల’ యను వృత్తము గానరాదు. మత్తేభవిక్రీడితము, వృత్తరత్నాకరము తెలుగుప్రతియందు గానరాదు గాని, సంస్కృత ప్రతియందు గన్పట్టు చున్నది. దీనికిని సంస్కృతమున విరళప్రచారమే గలదు. ‘అత్రానుక్తం గాధా’ అను పింగళసూత్రానుసారము, చంపకోత్పలాదులు గాధలనఁబడును. వృత్త రత్నాకరము తెలుగుప్రతిలో 22వ భందమున మఱొక మత్తేభము గన్పట్టు చున్నది.

చంపకోత్పలాదిపద్యములు సంస్కృతచ్ఛందో గ్రంథములందు లేకుండుటచే, నియ్యవి తొలుత, మాత్రాగణ బద్ధములగు దేశిరచనలై యుండుననియు, సంస్కృతచ్ఛందః ప్రభావ వాననావాపితులగు పండితులు కొందఱు వీనికిఁ దత్సంప్రదాయానుసారముగ గణనిర్ణయము గావించి, యిరువదాఱు భందములలో నొకటిగా జెప్పిరనియు, నేటి విమర్శకుల యభిప్రాయము. ఇట్లే తెలుగు కన్నడములందు గల కందపద్యము ప్రాకృతభాషా ద్వారమున సంస్కృతమునఁ ప్రవేశించి, యార్యాగీతిభేదముగా వ్యవహరింపఁ బడుచున్న దనియుఁ గొందఱును చున్నారు. ఆర్యద్రావిడసమ్మేళనావసరమున నిట్టివి జరిగియుండును. మొత్తము మీద, సంస్కృత చ్ఛందఃప్రభావము ద్రావిడభాషలపై నెట్లుకలదో, ద్రావిడ చ్ఛందఃప్రభావము సంస్కృతమునఁ గూడనట్లే కలదను సిద్ధాంతమున కిది మఱొక యాధారమై యున్నది.

భిన్నచ్ఛందో జాతములగు వృత్తముల కొక్క పేరే కొన్నిటఁ గన్పట్టు చున్నది. పంక్తి యనువృత్తము, 5,10 భందముల రెండింటియందును లక్షణభేదమునఁ గన్పట్టు చున్నది. అయిదవ భందమున ‘భ గ గ’ లును, బదవ భందమున ‘భ భ భ గ’ లును దీనికి గణములై యున్నవి. ఇట్లే పృథ్వి

యను వృత్తము పదునొకొండవ భందమునను, బదు నేడవ భందమునను గలదు. పదునొకొండవ భందమున ‘న న జ వ’ లు దానిగణములు, పదునేడవ భందమున ‘జ న జ న య వ’ లు.

పేరొక్కటే యయ్యు. సిక్రింది వృత్తములు భిన్నచ్ఛందో జాతములు :

సరసిజము (7-24)	తరలము (19-22)
మఱిమాల (12-21)	భద్రకము (9,11-22)
చంద్రిక (12-13)	మంజూపాషిణి (13-14)
చంపకమాల (10-21)	శ్రీ (2-11)
సుకేసరము (14-15)	పంచబామరము (16-19)

పదునెనిమిదవ భందముననే, హరిణపుత మనుపేరు, భిన్నలక్షణములు గల రెండువృత్తములు గలవు. (1. ర న జ జ భ ర. 2. మ న జ జ భ ర).

అనంతుడు ‘మధుమతి’ యను పేరు జెప్పిన వృత్తమునే అప్పకవి. మదనవిలసితమను పేర చెప్పియున్నాడు. (న న గ.) అప్పకవి చెప్పిన మధుమతి లక్షణము వేరుగా నున్నది. (న భ గ.) అప్పకవాదులు ‘సుగంధి’ యను వృత్తమును (ర జ ర జ ర) పదునేనవ భందమున జెప్పియున్నారు. భీమన యీవృత్తమునే పదునేడవ భందమున జెప్పెను (ర జ ర జ ర వ).

ఒక్క వృత్తమునకే వేర్వేరు లాక్షణికులు. వేర్వేరు పేర్లు పెట్టియున్నారు.

లాసిని (వృత్త.) - సుకాంతి (అప్ప.)

సుముఖి (వృత్త.) - చింబ (అప్ప.) నీరదము (దీపిక.)

శశివదన (అప్ప.) - సురలత (భీమన.); విజయశభము (అ. రంగ.)

హయవదము (లక్షణి.)

రుగ్వతి (అప్ప.) - వాగ్మి (అ. రంగ) - చంపకమాలా (వృత్త.)

ప్రముదితవదన (అప్ప.) - ప్రభా (లక్షణ. వృత్త.)

చంచలాక్షికా (పిం.)

క్షమ (అప్ప.) - చంద్రికా (లక్షణ.)

కమల విలసితము (అప్ప.) - సురువిరము (అ. రంగ.) - సురతరు నికరము (లక్షణి.).

మణిగణ నికరము (అప్ప.) - కిలయము (లక్షణి.). - నరనము (ల. దీపిక.).

తరళి (సులక్షణ.) - మురళి (ల. దీపిక.)

తరలము (అప్ప.) - ధ్రువకోకిల (సులక్షణ; కా.మా. మణి.).

వివికిలిత (అప్ప.) - కనకలతిక (అ.రంగ.) - తరళము (సులక్షణ.) - కుసుమవిశిఖము (లక్షణి.).

ధరణిధరగతి (అప్ప.) - జలదరము (కవిజ.).

వృత్త నామకరణము :

వృత్తములకుఁ జేర్చు పెట్టుటలో మన లాక్షణికులు గొప్ప నైపుణ్యమును గౌరవించి బ్రదర్శించి యున్నారు. ప్రపంచమందలి రమ్యవస్తువుల నన్నిటి నవలోకించి, యవ్యాని నామములనే వృత్తముల కిడియున్నారు. కొన్ని వృత్తములు లేజవరాండ్ర సోయగమును స్ఫురింపజేయును. కొన్ని కొరకత కుసుమిత లలితో ద్యానవన రామణీయకమును దలంపునకుఁ దెచ్చును. మఱికొన్ని వరాభ్రశోభను గలిగించును. వేటొక కొన్ని కానన సౌందర్యమును వ్యక్తీకరించును. ఇంకొక కొన్ని సరోవర నదీనద మనోజ్ఞత్వమును బ్రస్ఫుటీకరించును. ఇట్లు, విశ్వసౌందర్య దిద్దుకై పరులైన మన పెద్దలు, వృత్తనామకరణావసరమునఁగూడఁ దమ ప్రతిభా విశేషమును వ్యక్తముచేసి యున్నారు. ఒక వృత్తము విలాసిని. ఒకటి లలిత. లలిత వృత్త పరిజ్ఞానము భావుక హృదయంగమము. మత్తమయూర కుసుమిత లతావేల్లిత కుసుమ విచిత్ర పుష్పితాగ్రాదులయందు, మధుర మధుమాస పుష్టితో ద్యానవాటి వ్యక్తమగుచున్నది.

హలముఖి, పృథ్వి, శాలిని, సస్యశ్యామల మేదిని సమృద్ధిని స్ఫురింపఁ జేయుచున్నది.

హరిణి, మత్తేభము, శార్దూలము, భుజంగవిజృంభితము మొదలగువాని యందు కమనీయ కాననశోభ వ్యక్తమగుచున్నది.

విద్యున్మాల, జలధరమాల, వాతోర్మి మొదలగువానియందు వర్షాభ్రశోభ గోచరించుచున్నది.

హంసరుతము, క్రౌంచపదము, వేగవతి, జలోద్ధతగతి, నదీసౌందర్యమును దలపించుచున్నవి.

అశ్వలలితము, రథోద్ధతము, కేతుమతి, నారాచము మున్నగువానివలన సేనానివహము స్మరణకు వచ్చుచున్నది.

చంపకోత్పల సరసిజాంబురుహాదులలో సరస సగమనోహరత్వము ప్రస్ఫుట మగుచున్నది.

కౌముది, నిశ, ప్రభాతము, చంద్రిక మున్నగునవి శుభ్రజ్యోత్స్నా పూర్ణ యామిని రామణీయకమును వ్యక్తీకరించుచున్నవి.

శ్రీ, మంగళ మహాశ్రీలు, భవ్యభారతీయ శుభాశయ పరంపరను దెలియజేయు చున్నవి.

మఱియు నొక్క చమత్కారము గమనార్హము. షడక్షర పాదములో, మధ్యాక్షరద్వయ లఘుత్వము గలది, తను మధ్య, పఠనావసరమున సర్వశిశువు వోలె వక్రగతి గలది గాన “భుజగశిశుత్వ”మైనది. పఠనావసరమున ద్రుత గతియు, విలంబితగతియుఁ జూపట్టును గావున ద్రుతవిలంబితము. సంస్కృత లక్షణానుసారము యతిత్రయ విశ్రాంతిచే మందముగాఁ గ్రమించును గావున మందాక్రాంత మగును (తెనుగున దీనికొక్క యతియే గలదు).

వ్యాఘ్రపుత్రి ద్వాదశహస్త పరిమితము గావున, ద్వాదశాక్షరయతి గలది శార్దూల విక్రీడతమైనది.

మత్తేభమువలె గంభీరగతి నడచునది గావున మత్తేభ విక్రీడితము; అశ్వ పుతగతి గలది గావున నశ్వలలిత; శివతాండవ గతిని దలపించునది హర నర్తనము. పిశస్వరమును బలెలయాన్వితమై మధురముగ నున్నది మత్తకోకిల.

పణవ శబ్దానుకారి గమనము గలది పణవము. మేఘ గర్భాగభీరగతి గలది మేఘవిన్నూర్జితము. వనమయూర నర్తనగమనము గలది వనమయూరము.

శ్రీ, నారీ, కన్య, నతి, తను మధ్య, చంద్రవదన, శశివదన, ప్రియంవద, ప్రముదితవదన, మనోరమ, సుందరి, ప్రియకాంత, తన్వి మున్నగు వృత్తములు శ్రీ మూర్తిని స్మరింపజేయును.

ప్రీడ, ప్రీతి, ఉత్పలము, స్వాగతము, రుచిరము మున్నగునవి కేవల భావముల పేళ్ళు గలిగియున్నవి.

అంబుజము, సరసిజము, కమలవిలసితము, నలిని, పద్మకము, ఉత్పల మాల, అంబురుహము, సరసిజము — చంపకమాలి, కుసుమ విచిత్రము, చంపక కేసరి, కుసుమిత లతావేల్లిత, చంపకమాల, వనమంజరి — ఇవి పువ్వలను దలపించుచున్నవి. ఇందు పద్మనామాంతరములే పెక్కులుండుట గమనింపఁ దగినది.

భుజంగ శిశురుతము, భోగివిలసితము, భుజంగ ప్రయాతము, భుజంగ విజృంభిత—ఈ వృత్తముల పేళ్ళనుబట్టి మనవారి సౌందర్యపిపాస వ్యక్తమగు చున్నది. భయద కాకోదరమునఁగూడ వారు సౌందర్యమునే చూచిరి.

ఇట్లు వృత్తనామకరణమున లాక్షణికులు తమ ప్రజ్ఞను వెల్లడించి యున్నారు.

యతి స్థానములు :

సంస్కృతాండ్ర చ్చందములకు యతిస్థాన విషయమున మతభేదములు గలవు. వాని నీ క్రింద నొక పట్టికగా నొసంగుచున్నాడను.

చందము	వృత్తము	తెలుగుయతి	సంస్కృతయతి
(1)	(2)	(3)	(4)
10	మత్త	7	5
11	ఇంద్రవజ్ర	8	7
	ఉపేంద్రవజ్ర	8	6 పింగళ-పాదాంత యతి
	శాలిని	7	5
	సుముఖి	7	6
	భ్రమర విలసితము	6	5
	వృంత	7	6
	మౌక్తికమాల	7	6
12	భుజంగ ప్రయాతము	8	సంస్కృతమున యతి లేదు. పింగళ చందమునఁ బాదాంతయతి

(1)	(2)	(3)	(4)
జలధరమాల	9 అప్ప.	7 లక్షణి.	
జలోద్ధతగతి	8	7	
విశ్వదేవి	8	6	
ప్రహయము	8	9	
ప్రముదితపదన	8	9	
నవమాలిని	8	8, 9 ఉభయ	మతములు
13 మ త్రమయూరము	8	5	
రువిరము	9	5	
15 ఇల	8 అప్ప.	8 లక్షణి.	
మణిగణ నికరము	9	6, 7 రెండు యతులు	
16 మేదిని	11 అప్ప.	9 లక్షణి	
మదన దర్పణము	11 అప్ప.	10 కవిజ.	
17 శిఖరిణి	13	7	
హరిణి	12	7, 11	
మందాక్రాంత	11	5, 11	
నర్మకటము	11	8, 14	
పృథ్వీ	12	9	
18 కుసుమితలతావేల్లిత	12	6, 12	
నిశ	9	11	
హృహారము	9, 5 అప్ప.	11 లక్షణి.	
19 తరలము	11	10 సర్వ.ల.ము.	
మేఘవిస్ఫూర్ణితము	13	7, 13	
20 సువదన	15	8, 15	
22 తురగము	15 అప్ప.	8, 15 ఆ.రంగ.	
మానిని	13 అప్ప.	7, 13, 20	అ. ఛందోద.
23 కవిరాజ విరాజితము	8, 14, 20 అప్ప.	14 ఆ.రంగ.	
అశ్వలలితము	13	12	
మత్తాక్రీడ	9, 17	9, 14	
24 తన్వి	13	6, 13	
25 ధరణి ధరగతి	8, 15 అప్ప.	15 కవిజ.	
26 భుజంగ విజృంభిత	9, 19 అప్ప.	11 లక్షణి.	

మఱొక విశేషము : వృత్తలక్షణ మొక్కటియే యయ్యు, యతిస్థాన నిర్ణయ విషయమున భిన్నమతములున్నయెడల, నవి భిన్న వృత్తములుగా భావించి కొందఱు లక్షణములను రచించిరి.

ఉదా. : రుగ్మవతి (6 యతి) = చంపకమాలి (7)
భద్రకము (7) = చంద్రిక (9)
వసంతతిలక (8) = మదనము (9)
మణిగణ నికరము (9) = స్రగ్వృత్తము (7)
మత్తకోకిల (11) = హరిణపుత (9-14)

ఇందు యతిస్థానము తెలుగువడి సంప్రదాయమునుబట్టి చెప్పబడినది.

ఈ క్రింది సమవృత్తములు భిన్నచ్ఛందో జాతములయ్యును, మాత్రా విషయమున సమత్వముగలవై సమలయ తాళాన్వితములై నడచును. ప్రాచీనాంధ్ర లాక్షణికులీరహస్యమును దెలిసికొనిరి. అందులకే యతిఘటనయందుఁ బైకక్షర సంఖ్యను భిన్నముగాఁ జెప్పినను, మాత్రాగణము వేయుదుమేని అన్నియు సమాన స్థానమున నెలకొనునట్లు నియమించిరి.

21 వ ఛందము — లాటివీటము :

“సగణం, బులు నా, ల్లిటిపై, మతముల్, సమ్య, గ్భావం, వై, యరు, దేరన్.”

దీనిని మాత్రాచ్ఛందోరీతిని జతుర్మాత్రాగణములుగా విభజించిన, 8 గణము లేర్పడును. అట్లే పై పాదమును క్రింది పద్యపాదములును విభజించి చూపఁ బడును. ఇందు $4 \times 8 = 32$ మాత్రలు ప్రతి పాదమున నుండును. యతి 16 మాత్రలపై నున్నది.

23 వ ఛందము — మత్తాక్రీడ :

“మత్తా, క్రీడా, ఖ్యంబెం, పారున్
మమతన, నననప, మహిత మ, గుమ రా”

దీనికి 32 మాత్రలు 16, 24 మాత్రలపై యతులు.

24 వ ఛందము — క్రౌంచ పదము :

“కాంచన, భూషా, నంచయ, మొప్పన్
ఘనకుచ, భరమునఁ, గవునసి, యాడన్.”

దీనికి 32 మాత్రలు. 16, 24 మాత్రలపై యతులు. 8 మాత్రలపైఁ బ్రాస యతిగూడ గలదు.

సరసిజము :

మౌళిం, విల్లం, - గోలోకచేతన్ + మఱియొక
కరమున, + మణిమయ, లతయున్.

ఇందును 32 మాత్రలు గలవు. 16, 24 మాత్రలపై యతులును, 8 పైఁ బ్రాసయతియుఁ గలవు.

తన్వి :

దూడల, తోఁగా, పరులును, గుహలో, + దొంగిలి,
దావిన, విధినద, లింపన్.

32 మాత్రలు. 16 పై యతి.

శృంగారము (అ. రంగ.):

మృడవి, శ్రామం, బవలన్, బందో, + మ్మిడిటను,
యతితగి, + మెఱసిన, యంతన్.

32 మాత్రలు. 16, 24 పై యతులు.

అనందము (లక్షణి.):

జగదా, ధారా, - నిగమో, దారా, + స త య భ.
న న న య, + సహితములైనన్.

32 మాత్రలు. 16, 24 పై యతులు. 8 పై బ్రాసయతి.

కలకంఠము (లక్షణి.):

గరుడతు, రంగా. + కలిత శ, భాంగా,
+ కలకం, తంబన, + గా, ఋతుమతవత్.

32 మాత్రలు. 8, 16, 24 పై మూడు యతులు. 8 పై బ్రాసయతికి
మాలు యతి చెప్పబడెను.

భాస్కర విలసితము :

గోపని, కరముల, నేలిన, వానిన్, + గోవృష,
దనుజుల, నడచిన, వానిన్.

32 మాత్రలు. 16 పై యతి.

సురువి (అ. రంగ.):

వసుమను, పులని, + ర్వదియొక. టన్ జె, + లైవ్ విర
మణములు, + వఱలన్, బాగో.

32 మాత్రలు. 8, 16, 24 మాత్రలపై యతులు.

విభవ వృత్తము (లక్షణి.) విజయము (అ. రంగ.):

పన్నగ, శయనా, - పన్నశ, రణ్యా,
+ భ న భ త, న న నల్, + పరగన్, నగలన్.

32 మాత్రలు. 8 పై బ్రాసయతి. 16, 24 యతులు.

జలరుహము (లక్షణి.) వనరుహము (అ. రంగ.):

పారా, వారవి, - హారా, కనకాం, + బరధర
హరిమన, + భభనన, ననగల్.

32 మాత్రలు. 16, 24 యతులు. 8 పై బ్రాసయతి.

సురభూరుహము (లక్షణి.):

పంకజలోచన + భావజ జనకా + భా భ న భ న న న + భరిత
లగములన్.

32 మాత్రలు. 8, 16, 24 యతులు.

ఈ పదుమూడు వృత్తములును మాత్రావిషయమున సమములే. అన్నింటికిని
ముప్పదిరెండు మాత్రలే గలవు. అక్షరగణములును, అక్షరసంఖ్యానుసారి యతి
స్థానమును మాత్రము భిన్నములు. మాత్రాపరిగణనమున యతిస్థానము సమానతను
పహించును గాని, యతినియతిలో లాక్షణికులు భిన్నమార్గములు ద్రొక్కిరి.

లాటీవిట, తన్వీ, భాస్కరవిలసితములకు 16 మాత్రలపై నొక్కయతి.
మత్తాక్రీడా, శృంగారములకు, 16, 24 పై యతులు రెండు.

క్రౌంచపద, సరసిజ, అనంద, విభవ, జలరుహములకు 8 పై బ్రాస
యతియు, 16, 24 పై యతులు రెండును గలవు.

కలకంఠ, సురువి, సురభూరుహములకు, 8, 16, 24 పై యతులు మూడు.
ఇందు 8 పై యతి. క్రౌంచ పదాదులలోని ప్రాసయతికి బ్రత్యామ్నాయము. మాత్రా
సమకములైన వీనికన్నింటికి 8 పై బ్రాసయతియు, 16, 24 మాత్రలపై
రెండు యతులును నియమించి రచించుట సుందరముగా నుండును. సరసిజ
క్రౌంచములకు లాక్షణికులును దక్కిన కవులును బ్రథమ దశమున బ్రాసయతిని
ఘటించి యున్నారు. అప్పకవి మాత్ర మది చెప్పలేదు. లక్ష్యమున జూపలేదు.

ఇట్లే మానిని, కవిరాజవిరాజితము, బంధురము, నేడు చతురాత్మాగణములపై
నొక గురువు కలవి. మాత్రా సంఖ్యానుసారము వీని కన్నిటికి యతిస్థానము సమమే
యగును. మత్తకోకిల, తరల, కరిబృంహితము లిట్టివే. చంపకోత్పలములును,
శార్దూల మత్రేభములును మాత్రాసమకములగు వృత్తములే.

క్రౌంచపదము :

క్రౌంచపదము సంస్కృత లాక్షణికులు చెప్పిన వృత్తమే. కాని, యీ
వృత్త విషయమున సంస్కృతాంధ్ర లాక్షణికులకు మతభేదములు గలవు.
మఱియు యతిస్థాన విషయమున గూడ నిందు భిన్నమతములు గన్పట్టుచున్నవి.
ఇవి యన్నియు బరిశీలనార్హములు.

క్రౌంచపద లక్షణము - సంస్కృతము :

“క్రౌంచపదా భౌస్థానానాగ్ భూతేంద్రియ వస్వప్షయః.”

—పిం.

“క్రౌంచపదాభౌస్థానననాన్గావిమ శరవసుముని విరతి రిహ భవేత్.”

—వృత్త. 3 పు. 85

వీనికి లక్ష్యములు : పింగళ చ్ఛందోవ్యాఖ్య.

“యా కపిలాక్షీ పింగలకేశీ కవిరువిరనుదినమనుసయకతిసా
దీర్ఘతరాభిః స్థూలశిరాభిః పరివృతవపు రతిశయకుటిలగతిః.
అయతజంఘా నిమ్మకపోలా లఘుతరకుచయుగ పరివితహ్లాదయా
సా పరిహార్యా క్రౌంచపదా శ్రీధ్రువమిహ నిరవధిసుఖమభిలషతా.”

వృత్తరత్నాకర లక్ష్యము :

“మ త్రగజేంద్రవ్యూహమునామైః
స్థగితసకలదిశి బహులకలకలే
ప్రొద్వతవాపే సాయకధారా
ప్రకరము చినమువి బలమనటనమయే
శాంతిముపేతే శాంతివిఘాతి
స్వశిరకరణవ శరదమధిగుణం
బోధిమవాప ద్యోధిక శోభః
శమయతు మునిరిహ తవదురితమసా.”

—వృత్త. 3-పు. 85

కన్నడమున నాగవర్మ భందోంబుధియందలి లక్షణము.

“శీతకరోర్ధ్వ, వాతశశాంకర్, యుగ-మిత-నురపుర-నివహద కడయోః,
భూతగణేశం, భూతశరాశా, గజదళయతిగళుమెసెదిరెపెనరిం;
నీతి-యుతే, కేః, సాతిశయో క్తి-క్రమదాశనెగళుది. దతిశయ రచనో
పేతమశేషోర్ధ్వతశకంక్రౌంచపదమిదతిశయ-పదవిరచనెగళిం.”

—భందో. 2-221.

తెలుగు లక్షణములు :

పంచశరాభా సంవితపుణ్యా
భమసభనననయ పరిమితమైనన్
గ్రౌంచపదాఖ్యంబంబితమయ్యెన్
గ్రమయతిదశపమ కలితముగాగన్.

—కవిజ. యతి. పు-30

సంస్కృత లక్షణానుసారము క్రౌంచపదమున ‘భమసభనననగ’లుండును. తెలుగు లక్షణానుసారము ‘భమసభనననయ’లుండును. సంస్కృత లక్షణము నందలి నగము, తెనుగున ‘య’ గణముగా మారినది. రెండింటికి మాత్రలై డే కావున వృత్తగతియందు మార్పుండదు. కాని, ఈ లక్షణభేదమువలన భందోభేదము గూడ వచ్చుచున్నది. సంస్కృతమున గ్రౌంచపదము 25వ భందమునకు జెందును. తెనుగున గ్రౌంచపదము 24వ భందమునకు జెందును. ఇందు భందమే మారినది. ఇది నిజముగా గమనింపదగిన వై లక్షణము.

సంస్కృతమున 5, 5, 8, 7 పై యతులు నియతములై యున్నవి. సంస్కృతమున యతి పదవిచ్చేదమాత్రము. తెనుగున నక్షరసాజాత్య మపేక్షి తము. పదవిచ్చేదమైచ్చికము. తెలుగున 10, 8 పై యతులు వెప్పబడి యున్నవి. అనగా సంస్కృతమునందలి మొదటి 5, తుది 7 యతులు వెప్పబడ లేదు. తుది 7 పై యతి సంస్కృతమున బాదాంతయతిని దెల్పును. తెనుగున దానికుపయోగము లేదు. కావున నది విడువబడినది. మొదటి 5 పై యతి తెనుగు లక్షణమున జెప్పబడలేదు కాని, కవిజనాశ్రయస్థ క్రౌంచపద మందును, మఱికొన్ని లక్షణగ్రంథములందును, 5 పై యతికి మాటు ప్రాసయతి నియత ముగా నున్నది. 5 పై బ్రాసయతి యనగా 5 పై యతి యుండుటకు మాటుగా, దానిప్రక్కన పాద ద్వితీయాక్షరమును నిలుపుట.

“పంచశరాభా + సంవిత పుణ్యా.....

క్రౌంచపదాఖ్యం + బంబితమయ్యెన్.” —కవిజ. యతి; పు-30

ప్రాంబిత తేజః + కుంబితవై రీ +
భమసభనననయ + పరిమితరీతిన్
అంబిత మయ్యెన్ + గ్రౌంచపదాఖ్యం +
బనుగత హరిదిభ + యతి నభివృత్తిన్.

—కా. మా. మణి. 7; పు-156

“కాంచన భూషా + సంబయ మొప్పన్ +
ఘనకుబభరమున + గవునసియాడన్
జంబల నేత్రల్ + వంచనతోడన్ +
సముచితగతి వెను + చని తను గొల్వన్.
అంబిత వీలన్ + మించిన శౌరీన్ +
హరిదిభపరిమిత + యతు లొనగూడన్
ముంబిరవింపం + గ్రౌంచపదంబి +
మొగి భమసభనన + ముల నయలొందున్.

—అ. భందో. 2.111

పంచయు గాహుల్ + క్రౌంచపదిన్వ +
శ్చమసభనననయ + పరిమితమయ్యెన్.” —లక్షణ. 1, పు-39

పై లక్షణములనుబట్టి చూడగా దెలుగున గ్రౌంచ పదము 24 వ భందమున బుట్టిన వృత్తమునుట స్పష్టము. ఈ పద్యములన్నింటను 5 పై బ్రాసయతి పాటింపబడి యున్నది. తరువాతి 5 పై 8 పై పాదప్రథమాక్షరముతో యతిమైత్రి ఘటింపబడి యున్నది. ఈ ప్రాసయతి విషయము లక్షణములందు లేకున్నను, లక్ష్యములందు మాత్రము విధిగా బాటింప బడియున్నది. చిత్రకవి పెద్దన మాత్రము ‘పంచయుగాహుల్’ అని చెప్పియున్నాడు (5, 5, 8 అని యర్థము). ప్రథమ పంచమ స్థానముపై బ్రాస యని గ్రహింపవలసియున్నది.

ఈ ప్రాసయతి నుండుటకు గారణము కొంత దనుక గన్నడ లక్షణ మనియును జెప్పవచ్చును. నాగవర్మ భందోంబుధియందలి క్రౌంచపదమునకు వై రీతినే ప్రాసయతి గలదు.

“శీతకరోర్ధ్వ వాతశశాంకర్.....

భూతగణేశం - భూతశరాశా”

కన్నడమున, దెనుగునకువలె నక్షర సాజాత్య రూపయతి లేదు. వారును విచ్చేద రూప యతినే గ్రహించియున్నారు. తెలుగు లాక్షణికులు, సంస్కృతమునందు వలె గాక యక్షరసంఖ్య నిరుపదినాలుగు జేసియున్నారు. సంస్కృతమున జెప్పబడిన మూడు యతులందు బ్రథమమున గర్భాటపద్ధతిని బ్రాసయతిని బాటించి యున్నారు. తరువాతి రెండు యతులందును, వర్ణసాజాత్యము నంగీకరించియున్నారు. ఈ రీతిగా దెనుగువారి క్రౌంచపదమున నొక విశిష్టత గోచరించుచున్నది.

నన్నయ తనభారతమునఁ గ్రౌంచపదమును వ్రాయలేదు. తిక్కనమాత్రము శ్రీపర్వమునఁ గ్రౌంచపదమును జెప్పియున్నాఁడు.

“కౌరవసేనా, వీరులు లావుంగడిమియుఁ జలమును, గడకయెలర్చన్
ధీరత సొంపుం, గ్రూరత పెంపుం దెగువయు నెఱపగఁ, డెరలక పీకన్
బోరనఁ ద్రోవం, గౌరభనంచే, పును గలితనమును, బొలుపు వహింపన్
వారుభయంబుం గూరుటకుం గా వలసెను రుధిరము, వదనము సేర్పన్.”
—భార.శ్రీ.: 1-166.

ఇందుఁ బ్రాసయతి 5 పై నున్నది. తరువాతి, 5, 8 అక్షరములపై సామాన్యయతి యున్నది. తిక్కన పద్యము, కవిజనాశ్రయాది చ్ఛందోగ్రంథము లందలి క్రౌంచపద లక్షణమునకు సరియగు లక్ష్యము. కళాపూర్వోదయము నందును, పాపరాజు ఉత్తరరామాయణమునందును, ధర్మఖండమునందును, సీతారామాంజనేయ సంవాదమునందును గల క్రౌంచపదము లిట్టి లక్షణమునే గలిగియున్నవి. ఎఱ్ఱన తన హరివంశమున క్రౌంచపదమును, సంస్కృత లక్షణానుసారము రచించి యున్నాఁడు. అనఁగా మూఁడు యతులనే పాటించి, ప్రాస యతిని వీడినాఁడనుట.

ఆ పద్యము :

“సారవివేకా సౌఖ్యవిలోకా సకలరిపుభయద సమదనమీకా
భారమణీయా బంధువిధేయా పరహితనకరుణ ఫలసదుపాయా
ధీరచరిత్రా దీపితగోత్రా దివిజనగనదృశ ధృతియుతగాత్రా
వీరవరేణ్యా విశ్రుతపుణ్యా వినయగుణవిజయ విలసనగణ్యా” —హరి.

ఇట్టి క్రౌంచపద రచనయందు తిక్కనయు, నెఱ్ఱనయు ధిన్నమార్గముల ననుసరించియున్నారు. ఇట్టి భేదము నన్నయకు, నెఱ్ఱనకుగూడ మరికొన్ని పద్యములందు గన్పట్టుచున్నది.

ఉదా. : పృథ్వి : నన్నయ 12 యతి ; ఎఱ్ఱన 9 యతి.

మధ్యాక్కర : నన్నయ 4 వ గణముపై యతి ; ఎఱ్ఱన 3.

మానిని : నన్నయ 13 (ఒకటే యతి) ; ఎఱ్ఱన 7, 13, 19.

తిక్కన యుభయ మతములను బాటించెను. అది యట్లుండె.

అప్పకవీయమునఁ గ్రౌంచపద లక్షణమందు ప్రాసయతి చెప్పబడలేదు. లక్ష్యమునందుగూడఁ బ్రాసయతి పాటించబడలేదు. లక్ష్యలక్షణములందు రెండు యతులు గన్పట్టుచున్నవి.

“పంచమకేళుండిచ్చిన భాస్వ, ద్వరమున మనమున, బవరము గోరన్
వంబనతో బాణాసురహస్త, వ్రజములఁ దఱిగెను, వడి హరియంచున్
బ్రాంచితలీలన్ శంకరనంద, ప్రకటిత విరతులు, భమనభనాస్యల్
*క్రౌంచపదీ వృత్తమ్మునఁ జెన్నా, రఁగఁ బలుకుదురిలఁగవివరులెల్లన్.”
—అప్ప. 4-357

అప్పకవి రెండు యతులను మాత్రమే పాటించి, ప్రాసయతిని విడుచుటకుఁ గారణమేమి యను సంశయము మనము పర్యాలించింపవలసియున్నది. కవిజనాశ్రయాదులందుగూడ లక్షణమునఁ బ్రాసయతి చెప్పబడలేదు. లక్ష్యములందు మాత్రము గలదు. పద్యరామణీయకమునకై వారట్లు ప్రాసయతిని బ్రథమ దశ మందుఁ బాటించి యుండురని యప్పకవి తలంచి యుండును. అట్లే కాకున్న లక్షణమున నయ్యది యేల చెప్పబడలేదు ? కావున నా ప్రథమ దశ ప్రాసయతి నప్పకవి శబ్దాలంకారప్రాయముగ భావించి, దానిని విడనాడి యుండును. ఈ పద్యమునందేకాక సరసిజ వృత్తమునందుగూడ నప్పకవి ప్రథమ దశ ప్రాస మైతిని బాటించి యుండలేదు. సామాన్య యతులను రెండింటిని మాత్రమే పాటించి యున్నాఁడు. కవిజనాశ్రయాది చ్ఛందోగ్రంథములందేకాక, తిక్కన భారతమందుఁ గూడ, సరసిజవృత్తమునఁ బ్రథమ దశ ప్రాసయతి పాటించఁ బడియున్నది.

ఉదా. : సరసిజము

“మారాకారా, బార్హరిత్రా ! మతయననననన, మహి యతిరచనన్,
సారంబై నన్ సూరికపీంధ్రుల్, సరసిజమనివినఁ జదివిరి సభలన్”

—కవిజ. యతి. పు. 30

“శ్రీరమ్యత్వం, బారగ బెంపూ, ర్భితముగ మణివిర, చిత మకుటములుం
దారుంజూడన్. సారవిభూతిన్ ధరణిపు లనిమిష ధవనిభులగుచున్.”

—తిక్కన-శ్రీ.

పారిజాతాపహరణ మందలి క్రౌంచపద మప్పకవీయము ననుసరించి యున్నది. అందు ప్రథమ దశ ప్రాసమైతి లేదు.

ఉదా. : అంకురితశ్రీ, నంగభుజాంకా.

హరిహరయ మణిమద, హరనుతవర్ణా.” —పారిజా. 5-అ. 98

అప్పకవీయమున గర్భక్రౌంచ పదవృత్త మొకటి కలదు. అతని మతమున 5 పైఁ బ్రాసయతిగాని, యతిగాని యుండరాదు. కాని యీ గర్భవృత్తమున రుగ్వవతికొఱకు పంచమ స్థానమున యతి నిలిపియున్నాఁడు.

ఉదా. : “ద్వారవతీ నా, థా సదుదారా, తరుణధవళకర, ధరనుతనామా.”

తెలుగు క్రౌంచపదమున రుగ్వవతీ కమలవిలసిత వృత్తద్వయ నమ్మేళనము గలదు.

“ద్వారవతీ నా, థా సదుదారా” — అనునది రుగ్వవతీ పాదము.

“తరుణ ధవళకర. ధరనుతనామా” — అనునది కమలవిలసిత పాదము.

ఇక నన్నిచోడుని క్రౌంచపదము మఱొక విలక్షణ మార్గమున నడవినది.

*నయ్య కృత యతియతి శీపాదముల్ స్థలక మేర్పడినది. పెక్కు యతులున్నయెడ శీపాదసామ్య మావశ్యకము. “రహిగవివర్ణక” అని దిద్దిన సరివడును.

ఉదా. : చంచలనాస్య, దింబుచ లేదూం
 డ కరువు ప్రియులకు నలదుచ మైరో
 మోచములోలిం, గంతుకతంబై,
 పొడమగనలరుచు బులిసములంగి
 డింబుచ నంభా, పింబుచ (వీతిన్,
 బొలుచుచు జెలగుచు, బొలయునముద్యుత్
 క్రొంచగతుల్ వీ, క్షింబుచ భాన్య,
 జ్వలనుడు శరవణ, సరసికి వచ్చెన్.”

ఇందు బంబము స్థానముపై బ్రాసయతియు (బదునొకండవ యక్షరము నకు) బందొమ్మిదవ యక్షరమునకు (బరస్పర యతిమైత్రియు) గూర్చబడి యున్నది. నన్నిచోడుని క్రొంచపదమును రెండు దళములుగా విభజింప వచ్చును. మొదటి పది యక్షరములు నొక దళము, తరువాతి పదునాలుగుక్షరములు నొక దళము. మొదటి దళమున (బ్రాసయతి 5 పై గలదు. రెండవ దళమున మొదటి యక్షరమునకు నెన్నిదవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి పాటింపబడినది. పాదా ద్యక్షరమునకు యతినిగూర్చుటయే తెలుగు సాంప్రదాయము. ప్రథమ దళ ప్రథమాక్షరముతో సంబంధము లేకుండ, ద్వితీయ దళమున యతిమైత్రినిగూర్చు పద్ధతి తెలుగు వృత్తములందు గానరాదు. ఇట్టిది యుపజాతులయందే గాన నగును. ఉదాహరణమునకు సీసమును గ్రహింపనగును. సీసపాదమును రెండు భాగములుగా విభజించి పూర్వోత్తరార్థములందు భిన్నయతులను నిలుపుదురు. అది వేలు. వృత్తపాదమును రెండు దళములుగా విభజించుట తెలుగున గాన రాదు.

కస్తూరి రంగకవి తన యానంద రంగరాట్టండమున (క్రొంచపదమును, ‘వంబశర’ మను పేర రచించినాడు. ఈ వృత్తమప్పకవి మతానుసారమే నడచి నది. అనగా యతులు రెండే పాటింపబడినవనుట. గరళపురీ ఛందమున, సరసిజ క్రొంచపదములు రెండింటికి నప్పకవీయమునందువలెనే ప్రథమ దళ ప్రాసయతి పాటింపబడలేదు.

“సారో కంబై, మర్దులునానా - దిశమణివళి - సరసిజమునకున్”
 “వంబముఖాఖ్యా రుద్రవయోదో-ద్భవ విరతియుగము-భమసభాభాన్యల్”
 —గరళపు.

తెలుగు లిపిలోనున్న సంస్కృతవృత్తరత్నాకరమందు క్రొంచపద లక్షణము భిన్నముగా నున్నది.

“క్రొంచపదా భైభరౌనననానగా ముని శర వసు శర విరతి యుతా”

(‘భతభరనననగ’ లు ; యతులు 7, 5, 8, 5)

వృత్తరత్నాకర మణినిధి వ్యాఖ్యయందు దీనికి లక్ష్యముగూడ నిక్రింది విధముగా జెప్పబడియున్నది.

“పాండుసుతేభ్యో మ, హింతున, రేంద్రదే, హిశకు, నిమత, రతన, కలభ్యతో
 నైవ హి వేత్త్వం రణాయ కురువ్యబుద్ధిమతుల విపులధనురపి బల్లై”

శ్రీనాథుడను మఱొక వ్యాఖ్యాత పై లక్షణమింబుక మార్పుతో నిట్లు గ్రహించి వివరించెను.

“క్రొంచపదాభైస్థానననాగా విమ శర ముని వసు యతి రిహ భవేత్”
 (భమసజనననగ ; న 5, 5, 7, 8 యతులు)

గణపంద్ర విరచితమగు కన్నడ వృత్తాంశమున నీవృత్త లక్షణ మిట్లున్నది.

“క్రొంచపదం భభరం నననంనగం మునిశర వసు శర విరతియుతమ్”
 (భభరనననగ ; 7, 5, 8, 5 యతులు)

ఇందు భగణ మొకటి లక్షణమున లోపించినది. ‘భభభరనననగ’ అని లక్ష్యము ననుసరించి యుండవలెను. ఇందును బ్రథమ దళ ప్రాసమైత్రి గానరాదు.

క్రొంచపదమును గందమువలెను, హరిగతిరగడవలె(గూడ) జదువనగును. అనగా నందలి యక్షరములనే యథాతథముగ నుంచి, కందమువలెను, హరిగతి రగడవలె(జదువనగుననుట. చూడుడు—

తెనుగు క్రొంచము :

“ద్వారవతీనా, థాసదుదారా, తరుణధవళకర, ధరనుతనామా.”

దీనినే కందముగా నిట్లు వ్రాయ నగును :

“ద్వారవతీ నాథా సదు
 దారా తరుణధవళకర, ధరనుతనామా.”

తెనుగు క్రొంచము తుది గగమును సగణముగా(జేసిన, అనగా ముందు గురువునకు బదులు రెండు లఘువు లుంచిన, సంస్కృత క్రొంచమగును.

“ద్వారవతీనాథా సదుదారా తరుణధవళకరధరనుత మహిమా”
 సంస్కృత క్రొంచమును గందమునకు సరిపడును.

“ద్వారవతీ నాథా సదు
 దారా తరుణధవళకర, ధరనుత మహిమా.”

ఇంక ‘హరిగతిరగడ :

ఇందు పాదమునకు నాలుగు మాత్రల గణము లెన్నిది యుండును. యతి పదునాలుగు లఘువులపై నుండును. సంస్కృతాంధ్ర క్రొంచములు రెండింటికిని హరిగతి సరిపడుచున్నది. చూడుడు—

1 2 3 4 5 6 7 8

“ద్వారవ తీనా థాసదు దారా తరుణధ వళకర ధరనుత మహిమా.”

తుదిగణములు తెలుగున గగము ; సంస్కృతమున సగణము, రెండును జతుర్మాత్రాగణములే. రగడకు రెండును సరివడును. కంద, హరిగతి రగడలకు సరిపోవుటకై తెలుగున క్రౌంచము నిరువదినాలవ భందమునకు మార్పిరని కొందఱు విమర్శకులనుచున్నారు గాని యది సత్యము గాదు. సంస్కృతాంధ్ర క్రౌంచములు రెండును కంద హరిగతిరగడలకు సరిపోవుచున్నవికదా! తిక్కనాదులు వాడిన క్రౌంచము యతి విషయమునగూడ హరిగతిరగడకు హత్తిసట్లు సరిపోవుచున్నది. నన్నిచోడుని క్రౌంచముట్లు సరివడదు ; 16 వ లఘువుపై యతి భంగమగుచున్నది. అతఁడు పాదమును రెండు దశములుగా విభజించి, ద్వితీయ దశమునందు మాత్రమే యతిమైత్రిని బాటించుట, దీనికి గారణము.

మీది చర్చయొక్క సారాంశము :

I. సంస్కృత క్రౌంచపదము : 25 వ భందము

1. భమసభ నననగ - 5, 5, 8, 7 యతులు
2. భతభర నననగ -
3. భమసజ నననగ -

II. కర్ణాట క్రౌంచము : 25 వ భందము

1. భమసభ నననగ
2. భభభర నననగ

III. తెలుగు క్రౌంచపదము : 24 వ భందము.

1. భమసభ నననయ - 5 పై ప్రాస, 10, 18 పై యతులు
2. భమసభ నననయ - 5, 10, 18 పై మూడు యతులు
3. " " - 10, 18 పై రెండు యతులు
4. " " - 5 పై ప్రాస: 11, 19 అక్షరములకు బ్రత్యేక యతి. పాదాద్యక్షరానుగుణయతిలేదు.
5. భమసభ నన సన - 5 పై ప్రాస. 10-18 యతులు.

గణములెట్లు మాతీనను, యతిప్రాసముల విషయమున నెన్ని మతభేదములున్నను, క్రౌంచపదమందు మాత్రాసంఖ్య మాత్రమొక్క రీతిగనే యున్నది. అన్నిటికిని 32 మాత్రలే. ఈ మాత్రాసమకత్వమునుబట్టి యియ్యది తొలుత మాత్రాగణవిభదమగు దేశిరచనయై యుండుననియు, నద్దానిని సంస్కృత లాక్షణికులు చేపట్టి తన్మతానుసారముగ గణనియమముల నేర్పబియోందు రనియుభావించుట కవకాశము గలదు.

మాలికావృత్తములు - 4

వీనిని 'ఉద్ధరమాలా వృత్తము' అనియు నందురు. 'ఉపరి వృత్తము' అని కూడ వీనికి నామాంతరము గలదు. ఇరువదాఱు భందములకు మించిన వృత్తము అన్నియు నందుజేరును. అనగా నీ వృత్తములం దిరువదాఱునకు మించి యక్షరములుండుననుట. ఇట్టి వృత్తములైదుమాత్రమే ప్రసిద్ధములగు భందోగంధములందుఁ జెప్పఁబడియున్నవి.

అవి : 1. అయగ్రాహి 2. అయవిభాతి 3. అయహారి 4. త్రిభంగి 5. దండకము.

వీని లక్షణములు :

1. అయగ్రాహి : 'భజసభజసభయ' అను గణములుండును. 30 అక్షరములు. 39 మాత్రలు. 8 + 8 + 8 పైఁ బ్రాసయతులుండును. యతి యక్కఱలేదు. పాద ద్వితీయాక్షర ప్రాసతోగలిపి ప్రతిపాదమునకు నాలుగు ప్రాసములుండును. ద్వితీయాక్షరప్రాస నాలు పాదములందును సమము గాన నీ పద్యమిందు నాలుపాదములందుఁ గలిపి 16 స్థానములలోఁ బ్రాసమైత్రి నిలువ వలసియుండును.

ఉదా. : కమ్మనిలతాంతముల + కుమ్మొనసవచ్చు మధు
+ పమ్మున సుగీతనిన + దమ్ములెనగంజా.

గణములు భజసన, భజసన, భయ లనుటకంటె ఏడు భలములును, గగమును గలవని చెప్పుట మేలని శ్రీ గిడుగు సీతాపతిగారు.

2. అయవిభాతి : గణక్రమము : నననననగ ; ననననగ ; 34 అక్షరములు. 39 మాత్రలు. 9 + 9 + 9 పైఁ బ్రాసయతులు ; అయగ్రాహివలె మొత్తము 16 స్థానములలోఁ బ్రాసమైత్రి.

ఉదా. : చలువగల వెన్నెలల + చెలువునకు సౌరభము
+ గలిగినను సౌరభముఁ + జలువయుఁడలిర్చన్.

అయగ్రాహికిని దీనికిని మాత్రలు సమమే కావున వివి అయగ్రాహివలెనే నడచును. అయగ్రాహియందలి మొదటి గురువు, రెండు లఘువులు చేసిన అయ విభాతి యగును.

3. అయహారి : 11 నగణములు + సగ ; 37 అక్షరములు. 39 మాత్రలు. 10 + 10 + 10 పైఁ బ్రాసయతులు. 16 స్థానములలోఁ బ్రాసము నిలుచును.

ఉదా. : కఱగళము ఘనఘనము + లెఱుగనగనుటికలును
+ గఱిడియలుద్రివుదలును + గిఱిడియలువెల్తె.

4. త్రిభంగి : 6 నగణములు + ససభమునగ; 42 మాత్రలు; 34 వర్ణములు. దీనికి సైతముఁ బ్రాసయతియే మావటుచున్నది. ఇందుఁ బ్రతిపాదమునఁ బూర్వోత్తర భాగములందు మూఁడు మూఁడు ప్రాసమైత్రులు వేర్వేరుగా రచితములై యున్నవి. అక్షణకారులెవ్వరును యతి విషయము స్పష్టపఱచ లేదు. అప్పకవియొ “పాసఁగిన షడ్యతి సంగినణ తింగింజెల్లుఁబ్రభంగిన్” - అని అన్నాఁడుగాని స్పష్టముగాఁ జెప్పలేదు. అక్ష్యమునుబట్టి యాదిప్రాసను 8+8 పై రెండు మార్లు గూర్చుట; మఱి, 24-28-33 పై అక్షరములకు నేకప్రాసమైత్రి ఘటించుట యావశ్యకమని తెలియుచున్నది.

అక్ష్యము :

“గురుమ, తసహి,తులు + దు,రితవి, రహితులు
+ సురు, విరస, జనవ, రుల్, ధ్రువ, కీర్తుల్, శాం, తసుమూ. రుల్”

అయగ్రాహి, అయవిభాతి, అయహారి అను నీ మూఁడు వృత్తములును సంస్కృత చృందో గ్రంథములందుఁ జెప్పబడలేదు.

తెలుఁగున భారతాద్యనేక గ్రంథములందలి ప్రయుక్తములై యున్నవి. సంస్కృత వాఙ్మయమున వీనికిఁ బ్రచారమున్నట్లు గానరాదు. తెలుఁగున నవిరళ ప్రచారము గలదు. మాత్రాసమకమగుటవేతను, మాత్రాగణబద్ధముగాఁ దోచుట వేతను, ఇవి దేశీయచ్ఛందమునకుఁ జెందినవని యూహించుట కవకాశము గలదు.

ఈ మూఁడింటికిని గల పరస్పర సంబంధముగూడ గమనార్హము. అయగ్రాహిపాదమందలి నాల్గదశములం దాదిగురువును అఘుద్వయముగాఁ జేసిన అయవిభాతి యగును. అయగ్రాహి ప్రతిదశములోని పంభమాత్రా గణముల యందలి యాదిగురువును అఘుద్వయముగాఁ జేసిన అయహారి యగును.

ఉదా. : అయగ్రాహి :

విల్క,వ,లె, (గల్కి,యును + గల్కి,వ,లె, జిల్క,యును
+ జిల్క,వ,లె, గల్కి,వ,లె, + దళుకు,లెసలారన్.

అయవిభాతి :

విల్క,వ,లె,గ, ల్కి,యును,గల్కి + వ,లె,జి,ల్క,యును,
+ జిల్క,వ,లె,గ,ల్కి,వ,లె, + దళుకు,లెసలారన్.

అయహారి :

ఁలుక,వ,లె,గ,ల్కియు,ను + గల్కి,వ,లె, జిల్క,యును
+ జి,లుక,వ,లె, గల్కి,వ,లె, + దళుకు,లెసలారన్.

దండకము :

దండకము సంస్కృతమునఁగూడ గలదు. అందది వృత్తవిశేషముగాఁ జెప్పబడియున్నది. సంస్కృతమున సాధారణముగా నగణద్వయముపై నిచ్చ

వచ్చినన్ని రగణములగూర్చుట దండక అక్షణము. తెలుఁగున మొదటినుండి తగణము లిచ్చవచ్చినన్ని వ్రాసి తుదనొక గురువును జేర్చుట యాచారము.

సంస్కృతమున దండక అక్షణములు :

“దండకో నారః”

—పింగళచ్ఛందము (7-33).

హలాయుధ వృత్తి : “యత్రపాదే ద్వౌ నగణౌ రగణాశ్చ సప్తభవంతి దండకో నామసః, ఉత్కృతేః షడ్వింశత్యక్షరాయాః సమనంతరం దండకస్య పారాత్సప్త వింశత్యక్షరత్యమేవయ్యుక్తమ్; సర్వేషాం భందసామేకై కాక్షర వృద్ధ్యా ప్రవృత్తేః, ఇత ఉర్ధ్వం పునరేకైక రేఫపృద్ధ్యా ప్రస్తారః దండకో నార ఇతి శ్రవణాత్.”

“ప్రథమ శృంధ్రవృష్టి ప్రయాతః”

—పి. 7-34

యస్సప్త వింశత్యక్షరపాదః ప్రథమోదండకః సవండవృష్టి ప్రయాతో నామ—వృత్తి.

“శేషఃప్రవిత ఇతి”

—పి. 7-36

ఇత శృంధ్రవృష్టి ప్రయాతా దూర్ధ్వం దండక ప్రస్తారః ప్రవిత ఇతి సంజ్ఞాం లభతే, పూర్వమేకై కాక్షరక్రమేణ భందసాం వృద్ధిరుక్తాః; ఇదానీంతు రేఫోపలక్ష్మి తాక్షరత్రయేణ వృద్ధిః—వృత్తి.

“యదిహ నయుగళం తతస్సప్త రేఫాస్తదా

చండవృష్టి ప్రయాతో భవే దండకః (1)

ప్రతిచరణవి వృద్ధ రేఫాస్సురర్ధార్థవ వ్యాశ

జీమూత లీలా కరోద్ధామ శంఖాదయః (2)

ప్రవితకనమభిధో ధీరధీభిఃస్మృతో

దండకో న ద్వయాదుత్తరైస్సప్తరైః (3)

న ద్వయాత్పరతః తకారేణావిక్యవిధండకా దృశ్యంతే, (4)

ఏవమేకోన సహస్రాక్షర వృద్ధిర్వతి దండకం వృత్తమ్.” (5)

“ఏవమేకైక రగణ, వర్ధనాత్మకలాంఘ్రిమ

ఏకన్యూన సహస్రార్థ పర్యంతం దండకా మతాః” (6)

—వృత్త. 3; పు. 86, 87, 90, 91.

వీని భావము సంగ్రహముగ నిట్లుండును : సంస్కృతమున దండకము మొదట నగణ ద్వయమును దరువాత నెన్నియేని రగణము లుండును. దండకము వృత్తము గావున నిందు నాల్గు పాదము లుండవలయును. నగణ ద్వయముపై జేర్చు రగణ సంఖ్యనుబట్టి, క్రిందఁజేర్చొనబడు దండక భేదము లేర్పడుచున్నవి :

న-న	7	ర	గణములు	చండవృష్టి ప్రయాతము
న-న	8	అర్ధదండకము
న-న	9	అర్ధవ ..
న-న	10	వ్యాశ ..
న-న	11	జీమూత ..

న-న	12	ర	గణములు	తీలాకర దండకము
న-న	13	ఉద్దామ ..
న-న	14	శంఖ ..

ఇట్లే 15 మొదలు రగణములుగల దండకములకు (గ్రహముగా, ఆరామ, సంగ్రామ, సురామ, వైకుంఠ, సార, కాసార, విసార, సంహార, నీహార, మందార, కేదార, అసార, సత్కార, సంస్కార, మాకంద, గోవింద, సానంద, సందోహ, అనంద—ఇత్యాది నామములు 'తర్కవాచస్పతి' పేర్కొనెను.

నగణముమీద సప్తరేఖములకు మించిన దండకభేదము లన్నింటికి 'ప్రవిత కము' అను పేరు పింగళీచ్ఛందమున (గలదు.

వృత్తరత్నాకరమున నగణ యుగముపై సప్తరగణములున్న దండకమునకు ప్రవితకనంజు చెప్పబడినది.

న-నలపై తగణము లేడుగల దండకమును గ్వచిత్కముగా (గలదు.

నగణద్వయముపై రగణములతోడనే కాక, యగణ తగణములతోడను, 27 అక్షరములు మొదలుకొని 999 అక్షరములవఱకు ఎన్ని గణములైన (గూర్చి దండక పాదము రవింపవచ్చును.

దండక లక్షణము - ఆంధ్రచ్ఛందోగ్రంథములు :

1. తొలుత వరుసగా 'సనహ' గణములును; తరువాత నివృణవచ్చినన్ని తగణములు; తుదగురువు (కవిజ. ఉద్ధర.).
2. సనహలపై తగణములు; తుదగురువు. (—కా. మా. మణి. 8; పు. 158 —అ. ఛందోద. 2.135; లక్షణ. 2.70)
3. ఇచ్చవచ్చినన్ని తగణములు; తుదగురువు. (అప్ప. 4.442)
ఇట్టి దండకములే తెలుగున ననేకములు గలవు.
4. నగణద్వయముపై నేడు మొదలుకొని యిచ్చవచ్చినన్ని రగణములు నిల్పుట. (లక్షణ. 2.70; అప్ప. 4.445)
5. నగణయుగముపై యగణములు. (లక్షణ. 2.70)
6. హసన గణములలో నెద్దానితోనైన మొదలుపెట్టి యనంతరము తగణములను యథేష్ఠముగా నిల్పి గుర్వంతముగా రచించుట. ఇద్దాని నప్పకవి యొక్కడే చెప్పియున్నాడు. దీనికుదాహరణము మృగ్యము. 'సనహ' లో 'సనహ' లో వరుసగాగూర్చి తగణముతో దండకము రచించుటయే తెనుగు సంప్రదాయముగా గన్పట్టుచున్నది. 'సనహ' లో నొకానొక గణమును మాత్రము గైకొని తరువాత తగణముల నిల్పి దండకము రచించిన పద్ధతి యెందును గానరాదు.
7. హ,న,న,త గణములలో నొక్క గణముతోనే దండకమంతయు రచించి తుదిని గురువు నిలుపుట. ఈ లక్షణ విశేషము 'సరసాంధ్ర వృత్తరత్నాకరమందు' మాత్రమే చెప్పబడినది. ఇందు తగణ దండకము సకల లాక్షణిక సమ్మతము. తదితరములకు (బ్రాహ్మణ్యము మృగ్యము.

కవిజ్ఞానశ్రయ మతానుసారము 'సనహ' లతో నారంభించి, తగణములు నిల్పి గుర్వంతము సేయుదుమేని, యది సంస్కృత లక్షణోక్తముగు దండకమునకే (నగణ ద్వయముపై రగణముల (గూర్చుట) సరియగును. చూడుడు :

న	న	హ	త	త	త	త	త
అమర	గనన	హంబు	లందాది	గానాండా	గాదేని	యాదింద	
త	త	త	త	త	అ	త	గ
కారంబు	లిమ్మెగ	కారావ	సానంబు	గాదండ	కంబండు	దీనింగ	పుల్
న	న	ర	ర	ర	ర		
అమర	గనన	హంబులం	దాదిగా	నాండాగా	దేనియా	
		ర	ర	ర			
		దండకం	బండుదీ	వింగపుల్		

ఆంధ్రమున నసరలతోడి దండకములును, సనహలతోడి దండకములును, తగణ దండకములును గన్పట్టుచున్నవి. ఈ దండకము లనేక పాదములుగానేని; చతుష్పాదముగానేని వ్రాయవచ్చును. ఇందొక్కొక్క పాదమేకో సనహస్రాక్షర పర్యంతము ఘటింపఁబోలునని లక్షణము చెప్పుచున్నది. అనఁగా నగణద్వయము మీద 331 రగణములవఱకేని తగణ దండకములందు 333 తగణముల వఱకేని దండకపాదము వ్రాయవచ్చుననుట.

కన్నడ భాషలోని దండకము సంస్కృత లక్షణానుసారియై యుండును. అందలి దండకము చతుష్పాదము, ద్వితీయాక్షర ప్రాసనియతము. తెలుగున నీ చతుష్పాద నియతిగాని, ప్రాసనియతిగాని లేదు.

తమిళమున 'తాండకమ్మ'ను పద్య విశేషము గలదు. దీనిని స్తోత్రాదు లందుపయోగింతురు. దండక శబ్దమే తాండకమై యుండును. దీని గణపద్ధతి మాత్రము విలక్షణముగా నుండును.

తెలుగున దండకములు వేలకొలది యున్నవి. సన్నయ భట్టారకుడు తగణ దండకమునే రచించియున్నాడు. ఎఱ్ఱన, మారన, పోతన మున్నగువారు తగణ దండకములే వ్రాసిరి. శ్రీనాథుడు, నంది తిమ్మన, జక్కన మున్నగువారు రగణ (నన-రలు) దండకములను వ్రాసిరి. తెనాలి రామకృష్ణుడును, కూచిపూడి తిమ్మనయు రెండు విధములైన (నన-రలు, త-గలు) దండకములను వ్రాసిరి. సింహాసన ద్వాత్రింశికలో 'సనహ'లపై తగణములుంచి రచించిన నిరోష్ఠదండకము గలదు. అన్పతెనుగు రామాయణములో 'సనహ'లపై తగణములుగల దండకము గలదు.

సంస్కృతమున శ్యామలాదండకము నగణ ద్వయముపై రగణములుగల చతుష్పాద వృత్తముగా నున్నది.

మీదఁజెప్పబడినవి కాక, లాక్షణికులు కొందఱు మఱికొన్ని ఉద్ధరమాలా వృత్తములను జెప్పియున్నారు. అవి క్రింద నుదాహరింపఁబడుచున్నవి.

సులక్షణసారమున నీ క్రింది వృత్తములు చెప్పఁబడినవి.

1. లాక్షణి : భనననభననన, 27 అక్షరములు. 15 పై యతి.

ఉదా. : పక్షవిరమణము భనననన ములును + భాసురభననన లెనసినబో.

—సులక్షణ. వృత్త. 103

2. రమణకము : న 9 + లగ-29 అక్షరములు.

9, 17, 25 అక్షరములు యతి స్థానములు.

ఉదా. : మనసిజ జనక, స + మదరిపు గజహరి

+ మదగజవసువిర + మణములతో.

—సులక్షణ. వృత్త. 104

పొత్తపి వేంకటరమణకవి లక్షణ శిరోమణిలో, వృత్తప్రకరణమున 27 మొదలు 36 భందములు చెప్పఁబడియున్నవి. వాని పేళ్లు :

1. భూః, 2. భువః, 3. నువః, 4. మహః, 5. జనః, 6. తపః, 7. సత్య, 8. భూర్భువః, 9. స్వరః, 10. విరాట్.

అందు మహావృందమున లయగ్రాహియు, భూర్భువవృందమున లయ విభాతియు, ద్విభంగియుఁ జెప్పఁబడియున్నవి. ఇవి పూర్వోదాహృతములే. క్రొత్తవి గూడ కొన్ని చెప్పఁబడినవి. అవి :

1. దరము : ఇది ఓంమహః అను 30 వ భందమున 5293696.

వదియగు వృత్తము ; లక్షణము న 8 + భన.

వసుగజనాగవిరమములు, 8 + 8 + 8.

2. లలితము : ఇది విరాట్పందమునఁ బుట్టినది. న 8 + సననయ.

10 + 10 + 9 యతులు.

3. ఘననినదము : ఇదియు విరాట్పందభవమే.

నననన జనజన ననభన

10 + 9 + 9 యతులు.

ఉద్ధరమాలా వృత్తములు. ముతైతగులుగాఁ గన్పట్టుచున్నవి.

1. సమవృత్తములవలె యతి నియమము గలవి :

లాక్షణి, రమణకము, దరము, లలితము, ఘననినదము.

2. యతులకు మాటు సర్వత్ర ప్రానయతులు గలవి :

లయగ్రాహి, లయవిభాతి, లయహారి, త్రిభంగి.

3. యతిప్రాన రహితము : దండకము.

లయగ్రాహి మున్నగు మవరివృత్తములఁ జెప్పనపు డాంధ్రలాక్షణికులు మాత్రాపరిగణనమునుగూడ చేసియున్నారు.

“ఏకో న వత్సారింశ్చాత్మా గర్భితంబుఁ ద్రింశదక్షరంబునైన లయగ్రాహి” — ఇత్యాదులుదాహరణములు. దీనినిబట్టి మాలికావృత్తములు మాత్రావృందస్సు నకుఁ జెందినవనవచ్చును. తెనుఁగునగల తగణ దండకము పంచమాత్రా కగణ యుతము. కిట్టెలు దొరకూడ నాంధ్ర దండకము మాత్రావృందములకుఁ జేరినదై యుండునని సూచించినాడు. వీనినన్నిటినిబట్టి చూడగా మనకొక విషయము స్పష్ట మగుచున్నది. మాత్రాగణబద్ధములగు దేశిరచనలు గొన్ని యతి ప్రాచీనకాలముననే సంస్కృత ప్రాకృతములలోనికెక్కినవనియు, తల్లాక్షణికులందుఁ గొన్నింటికి మాత్రా సంఖ్యా నియమానుసారముగను, మఱికొన్నింటికక్షరగణ పద్ధతియందును లక్షణము లేర్పఱచిరనియు మనమూహించుట కవకాశము కలదు.

విశేష వృత్తములు : వీనినిగూర్చి ముందుఁ గొంత చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందు మత భేదములు గలవు. వాని వివరములింకఁ జెప్పఁబడును. ఇవి యైదు విధములు :

1. స్వస్థానార్థసమము :

ఒక్కటే భందమునఁ బుట్టిన రెండు వృత్తములలో సగమొక తెఱగుగాఁ జెఱసగమొక తెఱగుగాఁగాని, సమపాదములొక విధముగ, విషమ పాద ములు మఱొక విధముగాఁగాని రచింపఁబడు వృత్త విశేషము. మఱియు నిందొక పాదమొక విధముగను, దక్కిన మూడు పాదములు నింకొక విధముగను ఉండవచ్చును.

భీమనయు, బెద్దనయు, ననంతుడును సమపాదములందొక వృత్తమును విషమపాదములందు వేఱొక వృత్తముగలదానినే అర్థసమవృత్తముగాఁ జెప్పి యున్నారు.

“ధర నొకటియు మూడును నగు
చరణంబులు మఱి ద్వితీయ చాతుర్థికవి
స్ఫురితాంఘ్రులు దమలోనను
నరియగు నర్థసమవృత్త చయమునఁ గృష్టా?”

—అ. భండోద. 2.117

సంస్కృత వృత్త రత్నాకరమందు నిట్లే యున్నది.

“ప్రథమాంఘ్రే సమోయస్య ద్వితీయాశ్చరణో భవేత్
ద్వితీయస్తర్య వద్యుత్తం, తదర్థ సమముచ్యతే.”

అప్పకవీయమున సగమొక తెఱగు, పెఱసగ మొక తెఱగుగను, ఒకపాద మొకవిధముగ, మూడు పాదము లింకొక విధముగ నున్నను అర్థసమమగునను విశేష లక్షణము చెప్పఁబడినది.

2. స్వస్థాన విషయము :

ఒక్కటే భందమునఁ బుట్టిన నాలుగు విధములైన వృత్తములతో నాలుగు చరణములు రచించుట.

“యన్యపాద చతుష్కేపి, లక్ష్యభిన్నం పరస్పరమ్
తదాహుర్విషమం వృత్తం, భందశాస్త్ర విశారదాః”

—వృత్తరత్నాకరము

“భంద మొక్కటిగొని చరణముల్వేలుగా
విరచింప స్వస్థాన విషయమయ్యె.”

—లక్షణ. 2-5

“ఏకచ్ఛందో వృత్తా
సేకంబులు రెండురెండు నిలుపుదురిష్ట
శోకార్థంబుల నోలివి
వేకులు స్వస్థాన విషమ వృత్తంబులకున్.”

—కా. మా. మణి. 8-12

దీనినిబట్టి స్వస్థాన విషమ వృత్తము లిట్లుండును :

పాదములు : $1=2; 3=4$ | ఇది యప్పకవి మతమున స్వస్థానార్థ
 $1; 2=3=4$ | సమమే యగును.

3. పరస్థానార్థసమము :

భిన్నచ్ఛందముల జేరిన వృత్తములు రెంటింగొని, సమాంశ్రు లొకదాని
తోడను, విషమాంశ్రు లొకదానితోడను రచింపట. ఇందు బాదములకుఁ
బరస్పరము ఒక యక్షరము తగ్గుటగాని హెచ్చుటగాని గన్పట్టుచున్నది.

“వలయు భందంబు పాదంబు దొలుత నిలిపి
యౌల భందంబు పాదంబు నౌల నిలిపి
యౌలి నెడవెట్టి యీగతి నొనరఁ జెప్ప
వెనఁ బరస్థాన సమకార్థ వృత్తమయ్యె.”

—కా. మా. మణి. 8-10

“ఒక్క భందంబున నొగిగొని పాదముల్
వేలైన స్వస్థాన విషమమయ్యె
నొకపాద మొక్కటనున్న పాదంబులు
క్రిందటి భందంబునందునైన ।
మీది భందంబునందైన మెఱయఁజెప్ప
నవి పరస్థాన విషమవృత్తాహ్వయములు.”

—ల. భందోద. 2-119

4. పరస్థాన విషమము :

భిన్నచ్ఛందస్థిత వృత్తములు రెండు లేక మూడు గైకొని, యొక పాద
మొక విధము తక్కిన మూడు వేటొక విధముగానైనను రెండు చరణములు
వేర్వేలుగాను, మఱిరెండు చరణములు వానికి భిన్నమగు వృత్తముతోనైనను
జెప్పట.

5. సర్వపరస్థాన విషమము :

నాలు వేర్వేలు భందములందుఁ బుట్టిన నాలు భిన్నవృత్తములతో నాలు
పాదములు నడచుట. ఇందన్ని పాదములు న స మ గణాక్షరములతో నుండును.

దీనికి వరుసగా నుదాహరణములు :

1. స్వస్థానార్థ సమములు :

బేసులనింద్రవజ్ర సరులందు ఉపేంద్రవజ్ర ;

- (1) దీనిని ‘ఉపజాతి’ అందురు. చిత్రకవి పెద్దన యీ యుపజాతికి ‘నిశి’
యని పేరడినాడు. ‘అభ్యాసిక’ అని వృత్తరత్నాకరము.
- (2) వ్యత్యస్తోపజాతి : బేసుల ఉపేంద్ర వజ్ర ; సరుల ఇంద్ర వజ్ర.
- (3) సమోపజాతి : $1=2$. ఇంద్ర. $3=4$ ఉపేంద్ర.
- (4) వ్యత్యస్తసమోపజాతి : $1=2$ ఉపేంద్ర. $3=4$ ఇంద్ర.
- (5) వైపరీత్యోపజాతి : 1 —ఇంద్ర ; $2=3=4$ ఉపేంద్ర.

ఈ వృత్తద్వయమును బలు రీతుల గలుపుటవలన 14 భేదము
లేర్పడును.

1. ఇంద్ర.ఉపే.ఉపే.ఉపే.	8. ఇంద్ర.ఇంద్ర.ఇంద్ర.ఉపే.
2. ఉపే.ఇంద్ర.ఉపే.ఉపే.	9. ఇంద్ర.ఇంద్ర.ఉపే.ఉపే.
3. ఉపే.ఉపే.ఇంద్ర.ఉపే.	10. ఇంద్ర.ఉపే.ఇంద్ర.ఉపే.
4. ఉపే.ఉపే.ఉపే.ఇంద్ర.	11. ఉపే.ఇంద్ర.ఇంద్ర.ఉపే.
5. ఉపే.ఇంద్ర.ఇంద్ర.ఇంద్ర.	12. ఉపే.ఉపే.ఇంద్ర.ఇంద్ర.
6. ఇంద్ర.ఉపే.ఇంద్ర.ఇంద్ర.	13. ఉపే.ఇంద్ర.ఉపే.ఇంద్ర.
7. ఇంద్ర.ఇంద్ర.ఉపే.ఇంద్ర.	14. ఇంద్ర.ఉపే.ఉపే.ఇంద్ర.

ఇంద్ర = ఇంద్రవజ్ర ; ఉపే. = ఉపేంద్రవజ్ర.

ఈ విధమగు మేళన మీరెండు వృత్తములకేకాక ఏకచ్ఛందో జాతములగు
నితర వృత్తములలో నేరెంటికైన నుండవచ్చును.

8 వ భందమునందలి వారాచికా ప్రమాణికులకును, 12 వ భందము
నందలి యింద్రవంశ వంశస్థములకు నిట్టి మేళనము కలదు. దానినిగూడ నుపజాతి
యనియే యందురు.

ఇట్లే యీ క్రిందివియున్నవి :

1. నారీనుతము — బేని : శాలిని : సరి : ఇంద్రవజ్ర.
2. అజితప్రతాపము ,, ప్రమితాక్షరము ; సరి : ప్రియంవద.
3. రతిప్రియము ,, ప్రహర్షిణి : సరి : రువిర.

2. స్వస్థాన విషమ వృత్తములు :

అక్షర సంఖ్య అన్ని పాదముల సమము. కాని గణములు వేరు. ఏయే
పాదముల నేయే వృత్తములుండునో క్రిందవరుసగాఁ దెల్పుచుండును :

1. ధరణి (1): 4 స (తోటకము). తక్కినవి కవి కల్పితములు.
దాని గణములు 2. రరరన. 3. నననన. 4. మమనన. 9, 7, 7, 6.
వరుసగా నాల్గు పాదముల యతులు.

2. వారాంగి: 1. ఇంద్రవజ్ర, 2. ఉపేంద్రవజ్ర, 3. గీతాలంబము,
4. వాత్సర్మి.

గణములు: 1. తతజగా, 2. జతజగా, 3. తజజగా, 4. మభతలవ.

3. అంగజాస్త్రము: 1. రుగ్మవతి, 2. శుద్ధవిరాటి, 3. వవణము,
4. మయూరపారె.

గణములు: 1. భమనగ, 2. మనజగ, 3. మనయగ, 4. రజరగ.

ఈ లక్షణములన్నియు నప్పకవి వెప్పిన లక్షణముల ననుసరించి యున్నవి. అనంతాదుల మతము భిన్నముగా నున్నది. అనంతుని ప్రకారమంగజాస్త్రమునకు నాల్గు పాదముల నాల్గు వృత్త భేదములు లేవు. పూర్వార్థమున 'మభనగ'లు సుత్రార్థమున 'మనజగ'లు నుండును. అప్పకవి మతముననుసరించి యనంతుని యంగజాస్త్రము స్వస్థానార్థ సమవృత్తమగును. కాని, అనంతుడు, విన్నకోట పెద్దన, విత్రకవి పెద్దన మున్నగువారు సమపాదములు (2, 4) ఒక విధముగను, విషమ పాదములు (1, 3) ఒక విధముగను ఉన్నయెడల నర్థ సమవృత్తము లనియు, పూర్వార్థము (1, 2) ఒక విధముగ సుత్రార్థము (3, 4) ఇంకొక విధముగనున్న విషమ వృత్తములనియు జెప్పియున్నారు. మరియు వీరి మతమున నొక్క పాదమొక విధముగను దక్కిన యన్ని పాదము లింకొక విధముగా నున్నను, విషమవృత్తములే యగును. అప్పకవి మతమున నివి యర్థ సమవృత్తములే. కావుననే ఈ వృత్త లక్షణముల విషయమున నప్పకవికి ననంతాదులకు మతభేదము లేర్పడినవి.

అనంతాదుల వారాంగి, నదీప్రఘోషముల లక్షణములు:

1. వారాంగి: 1-2-4 ఉపేంద్ర. 3. ఇంద్రవజ్ర.

2. నదీప్రఘోషము: 1. స్రగ్వీణి. 2-3-4. వంశస్థము.

(పై సంఖ్యలు పాదములను దెల్పును)

దీని కప్పకవి వైపరీత్యపజాతి యని పేరిడినాడు.

3. పరస్థానార్థ సమవృత్తములు: (1=3; 2=4)

సమపాదము లొకరీతిగను, విషమపాదము లొకరీతిగ నుండును. ఇందుఁ బ్రవృత్తమగు వృత్తద్వయమున నొకదానికంటె రెండవదానియం దొకయక్షర మధికముగా నుండును. అనఁగా రెండును భిన్నభృందములకుఁ జెందియుండు ననుట.

ఉదా.:

1. మనోహరము: బేసి - కలితాంతము (తజజవ) 11 భంద.
సరి - తోటకము (4 స.) 12 భంద.

2. కేతుమతి: బేసి - క్రొత్తవృత్తము (సజనగ) 10 భంద.
సరి - ,, (భరనగ) 11 భంద.

3. వేగవతి: బేసి - ,, (నననగ) 10 భంద.
సరి - ,, (భభనగ) 11 భంద.

4. వియోగిని: బేసి - సుముఖి (సనజగ) 10 భంద.
సరి - వనమాలి (సభరలగ) 11 భంద.

5. కోమలి: బేసి - తోడకము (నజజయ) 12 భంద.
సరి - రువిర (జభనజగ) 13 భంద.

6. మణివితానకాంతి బేసి - శుద్ధవిరాటి (మనజగ) 10 భంద.
సరి - రథోద్ధతము (రనరవ) 11 భంద.

4. పరస్థాన విషమములు: 1; 2=3=4 లేదా 1; 2; 3=4 పాదములు.

1. శరభక్రీడ - ఒక పాదము - మభనయజగ (విశాల.)

తక్కిన 3 పాదములు - యమనసరగ (చంద్రశ్రీ.)

మాడామణిమతము: పా. 1=2=4 యమనసరగ

: పా. 3 - మభనయయ

విత్రకవిమతము: పా. 1=2=4 యమనసరగ

పా. 3 - మభనయజగ.

2. శ్రీరమణము: పా. 1. భమనగ - రుగ్మవతి.

పా. 2.=3=4 - భభ, భగ - దోడకము.

5. సర్వపర స్థానవిషమములు:

1; 2; 3; 4 నాలుగు పాదములును, నాలుగు భిన్నభృందోజాత వృత్తములతో నుండును.

1. వీణారచనము:

(అనంత): 1. తయననగ

2. తజనభగగ

3. తజనభన

4. భననభన

విత్రకవి: 1. తయననగ

2. తజనభగగ

3. తజనభన

4. భననభన

యతి

(విన్నకోట): 1. తయననగ

2. తనననగగ

3. తజనభన

4. భననజర

అప్పకవి: 1. తయననగ 9

2. తజనభగగ 10

3. తజనభన 10

4. భననజర 11

పైవానికి యతిని నిర్దేశించినది అప్పకవి యొక్కదే. పై వృత్తములన్నియు గవి కల్పితములు. అట్టియేడ లక్షణమున యతిస్థానమును జెప్పట యత్యావశ్యకము. అప్పకవితప్ప తక్కినవారందరు నీ విషయమును విస్మరించుట ఆశ్చర్యజనకముగానున్నది.

అర్థసమ విషమవృత్తములలో లక్షణ శిరోమణి కర్త పొత్తపి వేంకటరమణ కవి కొన్ని యంతర్భేదములను జెప్పియున్నాడు. అతడు వీనినన్నిటిని విషమ వృత్తములనియే చెప్పెను.

పొత్తపి వేంకటరమణకవి చెప్పిన విషమ వృత్తములు : రచనా క్రమము :

I. స్వస్థాన విషయములు :

1. స్వస్థానైకపాద విషమవృత్తము - - 1=3=4-2
2. స్వస్థానార్థ సమవిషమవృత్తము - - 1=3-2=4
3. స్వస్థాన త్రిపాదవిషమవృత్తము - - 1=2=3-4
4. స్వస్థాన సర్వపాదవిషమవృత్తము 1-2-3-4

II. పరస్థాన విషమవృత్తములు : ప్రతిపాదమందొక యక్షర మధికము.

1. పరస్థానైకపాద విషమవృత్తము 1=3=4-2
2. పరస్థాన సమవిషమవృత్తము 1=3-2=4
3. పరస్థానార్థ త్రిపాద విషమవృత్తము 1=2=3-4.

సంస్కృతమున గొన్ని విషమవృత్త భేదములు గలవు. వాని నాంధ్ర లాక్షణికులు పేర్కొనలేదు. వానిలో గొన్ని యిట నుదాహరింపబడుచున్నవి. వీనిలో ఒక పాదమునకును మఱొక పాదమునకును నాలుగు వర్ణముల భేదము లుండును. ఇందు గురు లఘు నియమము లేదు. అక్షరసంఖ్య మాత్రమే పరిగణింపబడును.

పా. పా. పా. పా.
(అ) పీడా 1. 6ల+2గ; 2. 10ల+2గ; 3. 14ల+2గ; 4. 18ల+2గ.
కళికా 1. 10ల+2గ; 2. 6ల+2గ; 3. 14ల+2గ; 4. 18ల+2గ.
లవలీ 1. 14ల+2గ; 2. 10ల+2గ; 3. 6ల+2గ; 4. 12ల+2గ.
అమృతధారా

1. 20ల+2గ; 2. 8ల+2గ; 3. 16ల+2గ; 4. 12ల+2గ.

గౌణవృత్తభేదము లనేకములు గలవు. అందు గొన్ని మాత్రమే యిట నుదాహరింపబడియున్నవి.

సంస్కృతాంధ్రచ్ఛందో గ్రంథములలోని వృత్తములు

శ్లోకసంఖ్య	వృత్తములు	గణములు
1. 1	శ్రీ	గ
2	హరి	ల
2. 3	శ్రీ	గ గ
4	రమా	ల గ
5	చారు	గ ల
6	మధు	ల ల
3. 7	మృగీ	ర
8	నారీ	మ
9	వినయము	న
10	శశి	య
11	పంచాలము	త
12	మృగేంద్రము	జ
13	మందరము	భ
14	కమలము	న
4. 15	కన్యా	మ గ
16	సమృద్ధి	ర గ
17	ధారీ	ర ల
18	సుమతి	న గ
19	సుకాంతి	జ గ
20	బింబము	భ గ
5. 21	ప్రీతి	ర గ గ
22	ప్రగుణము	న గ గ
23	సతీ	జ గ గ
24	పంక్తి	భ గ గ
25	నందము	త వ
26	అంబుజము	భ వ
27	సమ్మోహ	మ గ గ
28	విదగ్ధకము	ర ల గ
29	కలహంసము	న ల గ

30	యమకము	న ల ల
31	హరీ	త గ గ
32	వలమురి	న ల గ
6. 33	సావిత్రి	మ మ
34	వివిత్రము	య య
35	తనుమధ్యా	త య
36	చంద్రవదనా	భ య
37	మాలిని	ర మ
38	శశివదనా	న య
39	వసుధా	స స
40	వసుమతీ	త స
41	అనఘము	మ స
42	వల్లరీ	ర ర
43	మంథానము	త త
44	మాలి	జ జ
7. 45	దమనకము	న స
46	లోలా	య య గ
47	శీర్షా	మ మ గ
48	హంసమాలా	స ర గ
49	మదరేఖా	మ స గ
50	కుమారలలితా	జ స గ
51	"	జ స గ
52	సరసిజము	భ స గ
53	సరళము	స స గ
54	చూడామణి	త భ గ
54	సువాసము	స జ ల
55	విభూతి	ర జ గ
56	సుధాధామ	స త గ
57	మధుమతి	స భ గ
58	మదనవిలసితము	స స గ
59	ప్రసవశరము	స స గ
60	ఉద్ధత	ర స గ
61	భ్రమరమాలిక	త స గ
8. 62	విద్యున్నాల	మ మ గ గ
63	వితానము	జ మ గ
64	విమానము	జ త గ
65	సింహరేఖ	ర జ గ
66	"	ర త గ

67	మృత్యుంజయము	త మ ల గ
68	లతా	ర య ల గ
69	కమలము	న స ల గ
70	చిత్రపదము	భ భ గ గ
71	గజగతి	న భ ల గ
72	సువిలాస	స ర గ ల
73	హంసరుతము	మ న గ గ
74	సుచంద్రాభా	య ర గ ల
75	అచలము	రి ల
76	నారాచము	త ర వ
77	వ్రమాణి	జ ర వ
78	నాగరము	భ ర వ
79	మాణివకము	భ త వ
80	సమాని	ర జ గ ల
81	కబరి	త జ వ
82	కనకలత	న స ల గ
83	పద్మమాల	ర ర గ గ
84	మేఘము	స భ గ గ
85	తుంగము	న స గ గ
86	వరోజ	ర స ల గ
87	చిత్రవిలాసితము	న జ గ గ
9. 88	భుజగశిఖరుతము	న స య
89	"	న స మ
90	ఉత్పకము	భ భ ర
91	భద్రకము	ర స ర
92	స్నిగ్ధ	భ మ మ
93	హలముఖి	ర స స
94	కిశోరము	స భ ర
95	మణిబంధము	భ మ స
96	మంజులము	స స స
97	రూపిమాలి	9 గు.
98	బింబము	స స త
99	మహాలక్ష్మి	ర ర ర
100	కుసుమిత	స ర ర
101	భుజంగసంగత	స జ ర
102	సారంగిక	స య స
103	కుసుమవతి	మ భ స
104	తోమరము	న జ జ
105	కమలము	న ర్వలఘు

10.	106	పజవము	మనయగ	6
	107	మయూరసారి	రజరగ	7
	108	రసాలి	రసరగ	7
	109	మణిరంగము	రసరగ	6
	110	మత్త	మధనగ	7
	111	రుగ్మవతి	భమనగ	6
	112	చంపకమాలి	..	7
	113	కౌముది	నతతగ	6
	114	భోగివిలసితము	భసజగ	7
	115	మనోరమ	నరజగ	7
	116	శుభవిరాటి	మసజగ	6
	117	నందిని	భతజగ	6
	118	పంక్తి	భభభగ	7
	119	కోమలము	భభమగ	7
	120	ప్రియవచనము	నయమగ	7
	121	పుష్పగుచ్ఛము	జరజగ	
	122	పథ్య	రయజగ	6
	123	కలగిత	పతయగ	6
	124	అందోలిక	తతరగ	6
	125	దీపకమాలా	భమజగ	
	126	కమల	మజజగ	6
	127	సుషమ	తయభగ	
	128	మాణిక్యమాల	నయభగ	7
	129	అమృతగతి	నజనగ	6
	130	హంసి	మధనగ	5
	131	ఉవస్థిత	తజజగ	3
11.	132	రంజిత	రజనలగ	6
	133	ఇంద్రవజ్ర	తతజగ	8
	134	ఉపేంద్రవజ్ర	జితజగ	8
	135	ఉవస్థితము	తజజగ	8
	136	దోదకము, దోధకము	భభభగ	7
	137	రథోద్ధతము	రసరవ	7
	138	భద్రకము	నసరవ	7
	139	చంద్రిక	..	9
	140	స్వాగతము	రసభగ	7
	141	కాంతి	తజజవ	8
	142	శ్యాని	రజరవ	7
	143	వాతోర్మి	మధతవ	7
	144	..	మధతగ	5

	145	వాతోర్మి	మతతగ	5
	146	శాలిని	..	7
	147	సుముఖి	నజజవ	7
	148	భ్రమరవిలసితము	మధనవ	6
	149	వృత్త	ననతగ	7
	150	పృథ్వీ	ననజవ	8
	151	వృంత	ననవగ	9
	152	మౌక్తికమాల	భతవగ	7
	153	ఏకరూప	మధజగ	8
	154	కంతీరవము	వయసగ	7
	155	వనమాలి	నభరలగ	7
	156	గజరాజము	భభతలగ	7
	157	మాలిని	11గు	
	158	రాజహంసి	నరగ	7
	159	మందారదామము	తతతగ	7
	160	ఉవచిత్రము	నసనలగ	7
	161	నందిని	నజనలగ	6
	162	విలాసిని	జరజగ	
12.	163	నగ్నిణి	రరరర	7
	164	భుజంగప్రయాతవ	యయయ	8
	165	తోటకము	నసనన	9
	166	జలధరమాల	మధనమ	9
	167	వంశస్థము	జతజర	8
	168	ఇంద్రవంశము	తతజర	8
	169	ద్రుతవిలంబితము	నభభర	7
	170	తోడకము	నజజయ	8
	171	ప్రియంవద	నభజర	8
	172	ప్రేమితాక్షర	నజనన	9
	173	జలోద్ధతగతి	జనజన	8
	174	విశ్వదేవి	మమయయ	8
	175	చంద్రవర్త	రసభన	7
	176	ప్రహయము	ననమయ	8
	177	ప్రముదితవదన	ననరర	8
	178	కుసుమవివిత్ర	నయనయ	7
	179	మణిమాల	తయతయ	7
	180	మేఘవిలసితము	మననన	7
	181	లలిత	తభజర	9
	182	లలితము	ననమర	
	183	ఉజ్వల	నసభర	8

184	జ్వాల	ననభమ	
185	లలన	భతనన	6
186	నవమాలిని	నజభయ	8
187	పదమాలి	నజజర	10
188	కోకరత	నయనయ	
189	పద్మిని	భభభన	7
190	వాహిని	తయమయ	8
191	విద్యాధర	12గు	
192	మత	నరనర	7
193	జలమాల	భభమన	5
194	సారంగము	తతతత	
195	భామిని	భభభభ	
196	తరలనయని	12 ల.	
13. 197	మత్తమయూరము	మతయనగ	8
198	"	ననభభగ	8
199	ప్రహర్షిణి	మనజరగ	8
200	ఇందు వదన	భజననగ	9
201	జలదము	భరనభగ	10
202	గౌరి	ననన నగ	
203	మంజుభాషిణి	నజనజగ	9
204	రువిరము	జభనజగ	9
205	క్షమ (క్షప)	ననతతగ	8
206	చంద్రికా	ననతరగ	8
207	ప్రభాతము	నజజరగ	8
208	బలభిన్నణి	భనననగ	7
209	చంచరీ కావళి	మమరరగ	7
210	చంచరీ కాతతి	యమరరగ	7
211	మత్తహంసినీ	జతనజగ	7
212	సుమంగలి	నజననగ	8
213	బంధరగానము	ననభభగ	8
214	లత	నయననగ	7
215	చంద్రలేఖ	ననరరగ	7
216	ఊర్వశి	నతతరగ	8
217	మోహప్రలాపము	భభతరగ	5
218	కుటజగతి	నజమతగ	
219	కలహంసినీ	తయనభగ	
220	రతి	నభననగ	5
14. 221	ననమయూరము	భజననగగ	9
222	భూనుతము	రనభభగగ	10

223	మందరి	భభరనవ	9
224	ప్రహరణకలిత	నవభనవ	8
225	వననందిని	నజననగగ	9
226	అపరాజితము	ననరసవ	9
227	అనంబాధ	మతననగగ	12
228	కమలవిలసితము	ననననగగ	9
229	జలంధరము	భభభజవ	11
230	వనంతతిలకము	తభజజగగ	8
231	మదనము	"	9
232	అలోల	మనమభగగ	8
233	కుమారి	నజభజగగ	9
234	మంజుభాషిణి	నజననగగ	
235	సుకేసరము	నరనరలగ	
236	మదనార్త	తయనభగగ	
237	విద్రుమలత	నజననలగ	8
238	కలరవము	ననననలగ	8
239	వాసంతి	మతనమగగ	
240	గోవృష	మతయనగగ	5
241	నాందీముఖి	ననతతగగ	8
242	నది	ననతజగగ	8
243	ఇందువదన	భజననగగ	
244	లక్ష్మి	మనతనగగ	
245	మపవిత్రము	ననననగగ	9
246	మంజరి	నజనయవ	6
247	పథ్య	"	11
15. 248	మాలిని	ననమయయ	9
249	సుకేసరము	నజభజర	11
250	మణిభూషణము	రనభభర	10
251	మనోజ్ఞ	నజజభర	10
252	చంద్రరేఖ	మరమయయ	8
253	నలిని	ననననన	10
254	అలసగతి	నననభయ	10
255	సుగంధి	రజరజర	9
256	గజరాజము	నజభభర	8
257	లలితగతి	నననజన	11
258	నరసాంకము	నజననయ	10
259	శీలాఫల	15గు.	
260	చంద్రలేఖ	మరమయయ	8
261	చంద్రకాంత	రరమనయ	8

262	ఉపమానిని	ననతభర	9
263	మాననహంస	నజజభర	
264	మణిగణనికరము	ననననన	9
16. 265	పంబబామరము	జరజరజగ	10
266	వద్మకము	నభజజజగ	11
267	ప్రియకాంత	నయనయనగ	11
268	చంద్రశ్రీ	యమననరగ	12
269	మేదిని (వాణి)	నజభజరగ	11
269	ఫలనదనము	నననననగ	10
270	అశ్వగతి	భభభభభగ	10
271	మదనదర్పము	భనరజగ	11
272	గజవిలసితము	భరనననగ	8
273	చంద్రభాను	నరజరజగ	10
274	చంద్రరేఖ	రనజరజగ	10
275	హరిహయము	నపనభనగ	10
276	బ్రహ్మరూపకము	16 గు.	
277	ప్రవరలలితము	యమవనతగ	
278	గరుడరుతము	నజభజతగ	
279	మణికల్పలతా	నజరభమగ	
280	మదనలలితా	మభనమనగ	5,7
281	ధీరలలితా	భననరనగ	
282	చకితా	భనమతనగ	6
283	సులలితా	నమజననగ	
284	అచలధృతి	16 లము	
17. 285	శిఖరిణి	యమననభవ	13
286	హరిణి	నవమరనవ	12
287	మందాకాంత	మభవతతగగ	11
288	పాలాశదళము		
	(త్వరితగతి)	నననననగగ	11
289	వంశవత్సవతితము	భరనభనవ	11
290	చంపకకేసరి	నజనననవ	9
291	వృద్ధి	జనజనయవ	9,12
292	నర్మకటము		
	(కోకిలకాకము)	నజభజజవ	11
293	మగంధి	రజరజరవ	11
294	మేఘరంజి	నభనజరలగ	11
295	గగనమణి	నననభనలగ	10
296	చిత్రలేఖ	ననజభజగ	11
297	ఘనమయూర	ననభనరలగ	

298	కాంతా	యభనరసలగ	
18. 299	మత్కోకిల	రనజభర	11
300	హరిణపుతము	మనజభర	
301	కుసుమితలతావేత్తిత	మతనయయయ	12
302	నిశ	ననరరరర	9
303	హరనర్తనము	రనజయభర	9,6
304	క్షౌహారము	మనయతనమ	9,5
305	అతివినయము	నననననన	11
306	త్వరితపదగతి	నననననయ	11
307	దేవరాజము	నరనజభన	11
308	తరలి	భననజనర	11
309	కరిణి	ననజనభన	6
310	వేణునాదము	రనజభనన	10
311	కలహంసోత్సాహము	నభననజర	11
312	శార్దూలము	మనజనరమ	13
313	చిత్రలేఖ	మభనయయయ	
314	నందనము	నజభజరర	21
315	చలము	మభనజభర	5,8
316	శార్దూలలలితము	మనజనతన	13
317	సుధా	యమననతన	7,7
318	మహాసేన	మరభరతన	8
319	అశ్వగతి	భభభభభన	
19. 320	శార్దూలవిక్రీడిత	మనజనతగ	13
321	తరళము	వభరనజజగ	11
322	మేఘవిస్ఫూర్ణితము	యమననరరగ	13
323	చంద్రకళ	రనసతజజగ	11
324	భూతిలకము	భభరసజజగ	12
325	కవికంఠభూషణము	నజనననజగ	9
326	శుభికా	మభననభభగ	13
327	మణిదీప్తి	మననతజయగ	11
328	వాణి	మభననయనగ	10
329	సింహనందనము	భనజనననగ	10
330	పాంబజన్యము	రజభనననగ	10
331	మణినిచయము	6న + గ	10
332	భాయా	యమననభతగ	7,7
333	బింబ	మతననతతగ	6,8
334	పంబబామరము	నననజరజగ	
335	మణిమంజరీ	యభనయజజగ	5,8

336	మకరందీకా	యమననజజగ	7,7
337	వరూధిసీ	జనభననజగ	6,6,6
338	నముద్రతతా	జనజనతభగ	9,5
339	సురసా	మరభనయనగ	8,8
20.	340 మత్తేభవిక్రీడిత	నభరనమయవ	14
	341 ఉత్పలమాల	భరనభరవ	10
	342 అంబురుహము	భభభభరనవ	13
	343 భవరపుతము	నభభమననవ	12
	344 వ్రభాకలితము	నజజభరనవ	13
	345 సువదన	మరభనయభవ	15
	346 కలితము	ననభనననవ	12
	347 భుజగము	నభనభరనవ	13
	348 వంశబాణము	ననననరనలగ	13
	349 మురళి	భనననననలగ	12
	350 లలితము	ననభనననలగ	12
	351 రతివిలసితము	రనజననవలగ	1,0
	352 వృత్తనామవృత్తము	రజరజరజహ	7,7
	353 శోభ	యమననతతగగ	7,8
	354 గీతికా	నజజభరనలగ	
	355 చంపకమాల	నజభజజజర	11
21.	356 వనమంజరి	నజజజజజర	14
	357 స్రగర	మరభనయయయ	8,15
	358 లాటీవిటము	ననననమతయ	13
	359 మణిమాల	నజనజనజన	11
	360 కరిబ్బంహితము	భనభనభనర	13
	361 కనకలత	6న, న	13
	362 సురభూజరాజము	నభరనననర	12
	363 మత్తవిలాసిసీ	6భ, ర	
	364 మదగజము	నభననననన	12
	365 సురనర్తకీ	రనరనరనర	
22.	366 మహానగర	నతతననరరగ	9,16
	367 భద్రకము	భరనరనరనగ	12
	368 మానిని	భ + గ	13
	369 వివికిలిత	న + గ	13
	370 తురగము	న, నజనజగ	15
	371 మద్రకము	భరనరనననగ	11
	372 మత్తేభము	తభయజనరనగ	11
	373 మత్తేభము	తభజననరనగ	

374	లక్ష్మీ	నయనభనననగ	11
375	సుగంధి	భజననభజనగ	8,8
376	హల్లకమాలిక	ననజననజనజగ	12
377	హంసీ	మమతననననగ	
23.	378 కవిరాజవిరాజితము	న, జజజజజవ	8,14,20
	379 అశ్వలలిత	నజభజభజభవ	13
	380 పద్మనాభము	7త + గగ	13
	381 మత్తాక్రీడ	మమతననననవ	9 + 17
	382 కుసుమము	నభనభననన + వ	13
	383 మయూరగతి	7భ + గగ	
	384 గజలీల	భజభభనజనవ	7,9
	385 సుందరీ	సనభనతజజలగ	
24.	386 నరసిజము	మతయననననన	10,18
	387 తన్వి	భతననభభనయ	13
	388 అష్టమూర్తి	మనతనరభజయ	9-17
	389 శృంగారము	నతయభనననయ	11-19
	390 క్రౌంచపదము	భమనభనననయ	11-19
	391 జగద్ధితము	తననననననయ	10-10
	392 అనందము	నతయభనననయ	11- 9
	393 అశ్వలలితము	నజభనజనజన	8-12
	394 మేఘమాల	ననరరరరరర	
	395 కలకంఠము	నయనయసభభన	7,7,7
	396 వేష్యాప్రీతి	మభయమనభనన	9,9
25.	397 బంధురము	4న,నభభభగ	16
	398 భాస్కరవిలసితము	భనజయభనననగ	13
	399 ధరణిధరగతి	న + గ	8,158
	400 వనరుహము	మనభభననననగ	11,19
	401 సురుచి	ననభనతననయగ	8,14,21
	402 విజయము	భనభతననననగ	21,19
	403 చారుమతి	భజననభజననగ	13,17
	404 సాధ్వీ	భనజనననననగ	8,15,22
	405 క్రౌంచపద	భతభరననననగ	8,6,9
	406 కలకంఠము	నజనజభనరనగ	9,9,10
26.	407 భుజంగవిజృంభితము	మమతనననననవ	9,19
	408 వరాహము	మనననననననగ	10,16
	409 ప్రభు	నననజజజజవ	9,15,21
	410 మలయజము	నజననననభనవ	8,15,22

411 శంఖనటనము	జననభజననభవ	15
412 సురభూరుహము	భభభనభననవలగ	6,6,7
413 కవిజనముదితము	అ-రివ, లగ	13,8
414 రంజనము	భనజనననభగగ	7,7,5
415 వేటిగతి	యయయనమయయలగ	
416 కమలా	ననభనజనననగల	7,10
417 మంగళమహాశ్రీ	భజననభజననగగ	9,17

ప్రవృత్తముల పట్టికలో నా మాంతరములు గలవానిలో గొన్నింటిని వ్రాయుచున్నాడను.

శ్రీ వృత్తనామము - నా మాంతరము	భందోగ్రంథసంకేతములు
3. శ్రీ శ్రీ పెంపు శ్రీ పెంపు	వృత్త కవిజ ; అ. రంగ ; లక్షణ ; లక్షణి
4. రమా శివా	లక్షణి ల. దీపిక
5. మృగీ భారతి కీరము	వృత్త లక్షణి ల. దీపిక
20. పంక్తి సుందరి పంక్తి	వృత్త కవిజ ; కా. చూ. మణి ; అప్ప ; క.ల.సా. అ. భందోద ; లక్షణ
32. వలమురి మలహరి శ్రీలలితము	అ. రంగ ; లక్షణి ; ల. దీపిక
38. శశివదనా సురలతా శశివదన విజయశుభము	వృత్త కవిజ ; కా. చూ. మణి ; అప్ప ; కవిసర్ప లక్షణ ; అప్ప అ. రంగ

39. వసుధా ప్రసవము కిసలయము	అప్ప లక్షణి అ. రంగ
52. సరసిజము సురువిరము	అప్ప కవిజ
59. ప్రసవశరము కుసుమశరము	అ. రంగ. లక్షణి
70. విత్రపదము షట్పదము	వృత్త ; అప్ప లక్షణి
76. నారాచము నారాచకము నారాచికా	అప్ప లక్షణ వృత్త
93. హలముఖి సుధారసలహరి	కవిజ, అప్ప లక్షణి
94. కిశోరము రాజమరాళము	అ. రంగ లక్షణి
106. పణవము ప్రణవము	వృత్త ; కవిజ ; అప్ప అ. భందోద ; లక్షణ
107. మయూరసారి మయూరసారిణి మయూరభాషిణి	కవిజ ; అ. భందోద వృత్త అప్ప
110. మత్త హంసశ్రేణి	వృత్త అప్ప
111. రుక్మవతి రుక్మవతి వాగ్మి	అ. భందోద ; అప్ప వృత్త అ. రంగ
114. భోగివిలసతము విలసితము వీరవిలసితము	అప్ప అప్ప లక్షణ
116. శుద్ధవిరాటి శుద్ధవరాటి	వృత్త ; అ. భందోద ; లక్షణ కవిజ ; అ. రంగ
117. నందిని నంది	అప్ప లక్షణ

119. కోమలము
భాసురము
అ. రంగ
లక్షణి
136. దోధకము
దోధకము
తోధకము
తోదకము
తోటకము
తోవకము
అప్ప; అ. రంగ.
వృత్త
కవిజ
అ. భందోద; లక్షణ; కా. చూ. మణి
అ. రంగ
సులక్షణ
137. రథోద్ధతము
పరాంతిక
వృత్త; కవిజ;
అప్ప
138. భద్రకము
భద్రిక
చంద్రిక
అప్ప
లక్షణ
కవిజ; కా. చూ. మణి; అ. భందోద.
169. తోదకము
తోధకము
తోవకము
తామరసము
కలవరము
మృగమదము
కవిజన; సులక్షణ; కా. చూ. మణి
అప్ప
అ. రంగ; లక్షణ
అ. భందోద
వృత్త; అ. భందోద; అప్ప; సులక్షణ
అ. రంగ
లక్షణి
211. మత్తహంసిని
మత్తహంసిని
అప్ప
లక్షణ
221. వనమయూరము
ఇందువదన
కవిజ; అ. భందోద; అప్ప
వృత్త: అ. భందోద; లక్షణ
223. సుందరి
సుందరము
లక్షణ; అప్ప
కవిజ; అ. భందోద; కా. చూ. మణి
305. అతివినయము
కవివినయము
కవిజ
లక్షణి
321. తరళము
తరలము
ధృవకోకిల
లక్షణ; అ. భందోద; అప్ప
అ. రంగ; కా. చూ. మణి
కవిజ; కా. చూ. మణి
సులక్షణ; కా. చూ. మణి
401. సురివి
సురభి
అ. రంగ
లక్షణి

జాత్యుపజాతులు

అక్షరగణ నిబద్ధములు వృత్తములు. మాత్రాగణ నిబద్ధములు జాత్యుపజాతులు. సంస్కృతమునగూడ పద్యములకు వృత్తజాతి విభాగము గలదు. కాని యందువజాతులు లేవు. ఉపజాతు లాంధ్రమునకుఁ బ్రత్యేకములు. అర్జులు, గీతులు మున్నగునవి సంస్కృతమున జాతులు. కందము, ఉత్సాహము, అక్కరలు, ద్వీపద, మంజరి, త్రిపద, చతుష్పద, షట్పద, తరువోజ, రగడ— ఇవి తెలుగున జాతులు. తేటగీతి, ఆటవెలది, నీసము అను మూఁడు నాంధ్రమున నుపజాతులు.

జాతులయందు సూర్యేంద్ర చంద్రగణములు మూఁడును నుపయోగపడును. వృత్తములకువలెనే వీనికిని యతిప్రాస లుండును.

ఉపజాతులయందు సూర్యేంద్రగణములు మాత్రమే ఉపయోగింపఁబడును. వీనికిఁ బ్రాసము లేదు. యతి గలదు. ప్రాసయతియుఁ బనికవచ్చును.

సంస్కృత జాతులకును తెలుగు జాతులకును ఉపగణోపయోగ విషయ మునఁగొంత విలక్షణత గలదు. కావుననే అంధ్రశబ్ద వింతామణియందొట్లు చెప్పఁ బడినది :

“వృత్తం జాతిశ్చేతి ద్వీవిధం పద్యం, గజై నిర్విసర్గాభ్యైః
సంబద్ధం వృత్తం స్వాదుపగణమాత్రాభి రన్వితా జాతిః.”

1. అర్జులు, గీతులు

అంధ్రమునఁ గందపద్యమునకుఁగల ప్రాచుర్యము మతేపద్యమునకును లేదు. నన్నయ భారత భాగమున 1230 కందములు గలవు. నన్నిచోడును 534 కందములను జెప్పియున్నాఁడు. కవిబ్రహ్మ కందమున నందెవేసిన చేయి. శతక వాఙ్మయమునఁగూడఁ గందములే మిక్కిలముగఁ గన్పట్టుచున్నవి. ఇట్లు తెనుగున బహుశః ప్రాచుర్యముగల కందము సంస్కృతమందలి యార్యాగీతి రూపాంతరమే యనవచ్చును. అర్జులనియు, గీతులనియు సంస్కృతమున వేర్వేరుగాఁ జెప్పఁ బడియున్నను వస్తుతత్వమున రెండు నొక జాతికే వెందియున్నవనుట నిక్కము. అర్జులు (1) పథ్య, (2) విపుల, (3) చపల, (4) ముఖచపల, (5) జఘనచపల—అని అయిదు విధములు. (1) గీతి, (2) ఉపగీతి, (3) ఉద్గీతి, (4) అర్జాగీతి—అని గీతులు నాల్గు విధములు.

అర్జా లక్షణము :

“లక్ష్యైతత్ సప్రగణా గోపేతా భవతి నేహ విషమే జః,
షష్ఠోయం చ నలఘు వా ప్రథమార్థే నియత మార్జాయాః, ...
షష్ఠే ద్వితీయలాత్పర, కేన్ద్రే ముఖలాచ్చ న యతిపదనియమః
చరమేర్థే పంచమకే, తస్మా దిహ భవతి షష్ఠో లః”

—వృత్త. 2-23, 24

ప్రథమార్థమున నేడు చతుర్థాత్రాగణములు నొక గురువు నుండును. గా, భ, జ, స, సల ముల చతుర్థాత్రాగణములు. జీసిని జగణ ముండదు. అటవ గణము నలము గాని జగణము గాని అయియుండును. దానిలో మొదటి లఘువు తరువాత యతిస్థానము. ఉత్తరార్థమున నాటవ గణము చతుర్థాత్రాగణమై యుండదు. ఒక్క లఘువు మాత్రమే యుండును. తక్కిన లక్షణమంతయు బాధ్యోత్తరార్థముల కొక్కటియే. అక్షైత్రత్రను పై అక్షణమే లక్ష్యముగూడనై యున్నది. నాలు పాదములందును వరుసగా 12, 18, 12, 15 మాత్రలుండును. ఉత్తరార్థమున జతుర్థాత్రాగణమునకు బదులు లఘువొక్కటియే యుండును. గావున నాటవ పాదమున బదునేను మాత్రలే గలవు. దీని మాత్రా సంఖ్య :

$$\begin{aligned} &4+4+4 \\ &4+4+1-3+4+2 \\ &4+4+4 \\ &4-+4+1-+4+2 \end{aligned}$$

(అంకెలు మాత్రా సంఖ్యను, మధ్యగీత యతిస్థానమును దెల్పును. రెండవ పాదమున మూడవ గణము మొదటి లఘువు పై యతియని యరయునది. తెనుగున నటుగాక 3 గణములపై యతి.)

మొదటి మూడు పాదముల తరువాత పదము సంపూర్ణమైనవో నయ్యది పథ్యర్య. ఇది యార్హ్యయే. అట్లు పదము తెగక నాల్గవ గణములోనికి జొరగబడిన యెడల నది విపులార్య. అర్హ్యయొక్క సమపాదములలో దొలగి-గణము జగణమైనవో నది చవలార్య. ఈ చవలార్య లక్షణము ప్రథమార్థమున నున్నవో నది ముఖచవల; ద్వితీయార్థమున నున్నవో నది జఘనచవల. వీని లక్షణములు : పథ్య :

కుటునడుగులఁ ద్రిగణంబులు
నెఱయడుగు చతుర్ణములు నిలిచినవో
మఱి తుదియఱలో పథ్య
మరువట్టులఘు విడుదు దొగిని బధ్యార్యన్.

—లక్షణ. 2-74

విపుల :

అమరెడు పథ్యను చొరు పా
దములు సహంఘులను గూర్చదగి యిట్లున్
క్షమలో విపులార్యగూ
పమిది యగును దెలియఁ బవనసుతా.

—లక్షణ. 2-76

చవలార్య :

సరి చరణాదుల జగణం
బు రాగ నిర్వంక గురువుఁ బొందింపన్
బరఁగుఁ జవలార్య కృతులన్
మరుత్తుతా ! రవిజ మంత్రవరా.

—లక్షణ. 2-77

ముఖ చవలార్య :

అల ముఖచవలకుఁ జవలం
దలిర్చుఁ బూర్వార్థ మాదిఁ దత్పరమై
నిలుచుం బధ్యాంతార్థము
జలనిది లంఘున జపశాలీ.

—లక్షణ. 2.78

జఘన చవలార్య :

మును పథ్యాపూర్వార్థము
గను మొదలరమయి చవలగల తుదయం
టును జఘనచవలకు తుదం
గనద్యవో విజిత కద్రూజా.

—లక్షణ. 2.79

అప్పకవి మాత్రము వీనిని కందభేదములుగాఁ జెప్పినాడు. పథ్యర్య, చవలార్య అనుటకు బదులు పథ్యాకందము చవలకందము మున్నగుపేర్లను బెట్టియున్నాడు. అప్పకవి యిచ్చిన కందభేదములు :

“పరఁగఁ గందము పథ్యయు మరి విపులయుఁ
జవలయును ముఖచవలయు జఘనచవల
లనఁగ గందపద్యంబు లీయాటు విధము
లఖిల సుకవి కృతులలోన నలరుచుండు”

ఈ కందభేదము లఖిల సుకవి కృతులయందు నలరుచుండునని యప్పకవి చెప్పిన మాట యౌవచారికమై యుండును. నిజమున కీ కందభేదము లేప్రసిద్ధ గ్రంథములందును గానరావు. అప్పకవి యార్హ్యభేదములను గందభేదములుగా నేల చెప్పెను? తెనుగువారికిట్లు చెప్పిననే సుగమముగా నుండునని యెంచెనేమో! విన్నకోట పెద్దనగూడ కందలక్షణమును జెప్పియే యార్హ్యభేదములను జెప్పి యున్నాడు. ముఖచవలాదులు గాథాభేదములనియు, నవ్యానికిఁ దెనుగునఁ బ్రయోగములు లేవనియు, నాంధ్రమునఁ గందమొక్కటియే కవులచే నాదరింపఁ బడుచున్నదనియుఁ బెద్దన చెప్పినాడు. చూడుడు—

“కందము నర్థంబుల తుద
నందిన గురువుడువఁ బథ్యయగు, నాటవవో
జెందిన జగణము లత్వముఁ
బొందిన నది యార్హ్య యనఁగఁ బొనఁగుం గృతులన్”.

“కృమమునఁ బథ్యార్హ్యము
లమరంగా వీడుపడిన నది గాథాభే
దముగాఁగం బరఁగు పృపం
చము తెనుగునఁ జెప్పరంధ్రు చతురులు కృతులన్.”

—కా.మా.మణి. 8.26,27

అనంతుడి సందర్భమున సంస్కృతాంధ్ర లక్షణములను స్పష్టముగా నిట్లు చెప్పియున్నాడు :

“కందమరయ నార్యాగీతి ; కడగణంబు
నవరషష్ఠంబు గురులఘులైన నార్య
నలఘులాటింట గిరిశరస్థలుల నున్న
నగు ద్వితీయ ప్రధానలఘూదియతులు.”

కందము నార్యాగీతియు నొక్కటియే. కందము కడగణము (అష్టమగణము) ఏకగురువుగాను (చతుర్మాత్రాగణము కాదు) అపరార్థ షష్ఠస్థానగణము ఏకలఘువుగాను జేసినచో ఆర్య యగునని పైదాని యర్థము. అనంతుని యభిప్రాయమున నాటింటను లఘువుండవలెను. ‘షష్ఠోయంబ (జశ్య నలఘురా’ అని వృత్త రత్నాకరకారుని నియమము. అతివచోట జగణముకూడ నుండనగును.

“గిరిశరస్థలుల నున్ననగు ద్వితీయ ప్రధాన లఘూదియతులు” అనఁగా బూర్వార్థమున సప్తమ (గిరి) గణమునకు ముందు నుత్తరార్థమున (బంబమ శర) గణమునకు ముందు యతులని యర్థమరయఁదగును. ద్వితీయ ప్రధాన లఘూది యతులనుట—“షష్ఠే ద్వితీయ లాత్పరకే నే” అనుదాని కనువాద మగును. మఱియు ననంతుడు, ఆర్యకు, సంస్కృతాంధ్రయతి సంప్రదాయమునుగూడఁ జెప్పియున్నాడు.

“వడియగు నార్యకు రెండవ
యడుగునఁ ద్రిగణంబుమీఁద సంధ్ర కవితకున్
గడవటి పాదమునకు వడి
యడరును ద్విగణయుత లఘువు కవ్వలి చోటన్.”

—అ.భందో.ద. 3-4

ఇట్లు చెప్పిన యితర లాక్షణికుఁ డాంధ్రమున లేఁడు.

మఱొక విషయము : అప్పకవి వధ్యాకందలక్షణమును జెప్పుచు నాటవ యెడ నలమని చెప్పియున్నాడు. మఱియుఁ బద్య. విపుల, ముఖవపల, అను మూడిటికి నుత్తరార్థషష్ఠ గణము నలముగాఁ బ్రయోగించి యున్నాడు. ఆర్య లన్నింటికి నుత్తరార్థమునఁ జతుర్థ పాదమున ద్విగణముపై నేక లఘుగణమే సంస్కృత లక్షణములఁ జెప్పఁబడియున్నది. అట్టియెడ నప్పకవి యిట్లేల వ్రాసెనో ! మఱియు నాటవ గణము నలముగా నుండవలెనను నియమము సంస్కృతాంధ్ర లక్షణములందెందును గానరాదు. జగణ నలములలో నొక్కటి యుండవలెనని సంస్కృత లక్షణ గ్రంథములయందుఁ జెప్పఁబడియున్నది. పూర్వార్థమున నాటవ చోట జగణము గాని, నలము గాని నిలువవచ్చును. అప్పకవి యిందుఁ గొంత భ్రాంతిపడినాడనక తప్పదు. అప్పకవి చెప్పిన పద్యా కందాదుల లక్షణములు :

ధరలోఁ బథ్యాకందము
హరియగు నాటవయెడ నల, మాటిట్టిపై
విరతియుఁ గూడఁగ మూఁటను
నెరయఁ జతుర్థణములు గము, నిలివినచోన్.

—అప్ప. 4.444

క్షమబేసికాలు సమపా
దములోఁ జొర శబ్దమొకటి తనరింపన్
సమధిక వధ్యాకందము
గమనిక విపుల యననలరు, కందమగున్. —అప్ప. 4.445

స్థిరఁ జపలాకందము వై
ఖరిన్ మొదలి యడుగు వెప్పఁగ గవులు పె
ట్టిరి ముఖవపల యనెడు పే
రరిదిగ వైకుంఠవరద, యఘజైత్రా ! —అప్ప. 4.457

అధోరేఖాంకితములు నలములు, ఇటు ఏక లఘు వుండవలెను.

గీతులు

గీతులు : గీతి, ఉపగీతి, ఉద్గీతి, ఆర్యాగీతి అని నాలుగు విధములు. పూర్వోత్తరార్థములు రెండింటియందును, ఆర్యాప్రథమార్థోక్త లక్షణము గలది గీతి యనఁబడును. దీని నప్పకవి పమగీతి యని పేర్కొనినాడు. దీనియందుత్తరార్థమున నాటవ గణము, ఏకలఘువుగాక, నలఘు జగణములలో నొక్కటియై యుండును. అప్పకవి వధ్యా కందలక్షణము రెండు దశముల నుండునని చెప్పి నాడు. ఎట్లు చెప్పినను ఫలితార్థ మొక్కటియే. దీని లక్షణము లక్షణసార సంగ్రహమున నిట్లు చెప్పఁబడియున్నది.

వెలయఁగఁ బథ్యా పూర్వా
ర్థ లక్షణము రెండరలను రాజేయ
స్థలలితమతులగు నుకవులు
పలికెద రిది గీతి యనుచుఁ బ్రవగవతీ. —2.80

ఆర్యా ద్వితీయార్థ ప్రతిపాదిత లక్షణమే యుభయ దశములయందు మన్నచో నయ్యది యుపగీతి యనఁబడును.

ధరఁ బథ్యార్యకుఁ గలిగిన
చరమార్థమే రెండు సగములలోఁ
బరగిన మమగీతి యగున్
సురగిరిసమ ధైర్య శభవర్యా. —లక్షణ. 2.82

అర్యా ప్రథమదశ లక్షణము ద్వితీయదశమునకును, ద్వితీయదశ లక్షణము ప్రథమ దశమునకును బట్టింపిన నది ఉద్గతి యనబడును.

తుద పథ్యాధ్యము మొదలుగ
మొదలర్థము తుదకు మొనరిన దా
నది యుద్గతికిఁ జేరగు
సదాగతి కుమారవర్య ! జయధుర్య —లక్షణ. 2.81

తెలుగు కందపద్య లక్షణము నరిగా పట్టినచో నది యార్యాగీతి యనఁ బడును.

“కందములకుఁగల నియమము
లందేమియుఁ గడమవడక యడరిన నదియిం
పొందఁగ నార్యాగీతియ
నందగునిట్లు రగభూషణ ప్రణతగుణా !”
—అ.భండోద. 3.14

వృత్తరత్నాకరమున నార్యాగీతి లక్షణ మిక్రింది రీతినున్నది :
“అర్యాపూర్వార్థం యది గురుజైకే నాధికేన నిధనేయుక్తం
ఇతర త్తద్వన్విభిలం దశం యదీయ ముదితేయమార్యాగీతిః.”
అర్యాపూర్వార్థస్థిత గణములపై నొకగురువధికముగాఁ జేర్చవలయును.

ఇట్టి లక్షణమే రెండర్థములనుండునని పై శ్లోక భావము.

“అర్థే వనుగణ అర్యాగీతిః”—అని పింగళచ్చందము.

అర్యాగీతి ప్రతి దశమునందును చతుర్మాత్రాగణము లెనిమిది యుండునని సూత్రార్థము. ఈ గీతి పథ్యార్యా లక్షణ పూర్వక మగుటచే నార్యాగీతి యనఁ బడుచున్నది. అర్యాగీతి ద్వయసమ్మేళనముచే నశీతి భేదములు గల్గునని, సంస్కృత చ్చందములందుఁ జెప్పబడి యున్నది. అవి తెలుగున నప్ర యుక్తములు.

కంద లక్షణము : 4 పాదములు ; ప్రాసనియతి గలదు. విషమపాదము లందు మూడేసి గణములును, సమపాదములందయిదేసి గణములు నుండును. ఇందువయోగింప గణము లన్నియు చతుర్మాత్రాకములై యుండవలెను. గగ, భ, జ, న, నల, ములను నీయియదు. గణములే యిందువయోగింపఁబడును. బేసిని జగణ ముండరాదు. అరవగణము జగణముగాని, నలముగాని కావలయును. పూర్వోత్తరార్థముల వివర గురువుండవలయును. విషమ పాదములలో యతిలేదు. సమపాదములందు 3 వ గణముపై యతి నిల్చును. పద్యమున కంతకు 64 మాత్రలు.

సంస్కృతార్యా గీతియే ప్రాకృతమున ‘స్కందక’ మనబడుచున్నది. ఈ ప్రాకృతస్కందకమే కర్ణాటాంధ్రములందు ‘కందకము’గా మాటినదని కొందఱునుచున్నారు. కర్ణాటాంధ్రములందలి కందమే స్కందమును పేరఁ దొలుత

బ్రాకృతమునఁ బ్రవేశించి యనంతర మార్యాగీతి యను పేర సంస్కృతమున నొప్పురుచున్నదని చుట్టికొందలి మతము. ఈ రెండు వాదములలో నేది నిజమో నిర్ణయింపట సుసాధ్యము గాదు. కాని కొన్ని కారణములను బట్టి రెండవ వాదమే బలవత్తరమని చెప్పవచ్చును. అకారణము లివి :

అంధ్రమునఁ గంద మొక విశిష్టప్రక్రియ. కందమునకున్న యన్ని నియమము లింకేపద్యమునకును లేవు. కాని, కందరచనమునందుఁ గన్పట్టు స్వాతంత్ర్యము గూడ నింకేపద్యరచనమునందును గానరాదు. కావుననే “కందము వెప్పీనవాడే కవి, పందిని గొట్టినవాడే బంటు” అను నానుడి తెలుగున నేర్పడినది. చతుర్మాత్రా గణములను గవి తన యిచ్చవచ్చినట్లుపయోగింప వచ్చును. గాని యీ స్వేచ్ఛ యందే కవి శక్తియు వెల్లిడియగును. ఈ గణముల నుపయోగించుటలో, పొందిక గలదు ; పొదుపు గలదు ; గణముల నేర్పుటలో కూర్పుటలో మెరుకువ లెన్నియేని గలవు. మాత్రావిషయికమగు నీస్వేచ్ఛ దేశిచ్ఛందములకు సంబంధించినదేయై యుండును. దీని సాగనును గమనించి ప్రాకృతభాషాకవులు తొలుత దీని నాదరించి యుందురు. తరువాత క్రమముగా నిద్దాని కార్యాగీతి యనుపేర సంస్కృతమునఁ గూడఁ బ్రవేశము గల్గియుండును.

అక్కరలు

ఇవి యైదు విధములు.

	గణములు	గణసంఖ్య	యతి
1. మహాక్కర	1 సూ. 5 ఇం. 1 చం.	7	-4 గణములపై
2. మధ్యాక్కర	2 ఇం. 1 సూ. 2 ఇం. 1 సూ.	6	-3 ..
3. మధురాక్కర	1 సూ. 3 ఇం. 1 చం.	5	-3 ..
4. అంతరాక్కర	1 సూ. 2 ఇం. 1 చం.	4	త్రిగణాంకవర్ణము
5. అల్పాక్కర	2 ఇం. 1 చం.	3	-2 గణములపై.

కర్ణాటమునందును నైదు విధములగు నక్కరలు గలవు.

1. పిరియక్కరె
2. దొరెయక్కరె
3. నడువణక్కరె
4. ఎడెయక్కరె
5. కిరియక్కరె.

(1) (పి) పెరియక్కరకు ప్రథమ తృతీయ పాదములకు మొదట నొక బ్రహ్మగణముఁ బిమ్మట నైదు విష్ణుగణములు నావెనుక నొక రుద్రగణము నుండును. ద్వితీయ చతుర్థ పాదములకు మొదట నొక బ్రహ్మగణము. పిమ్మట నాలుగు విష్ణుగణములు, నావెనుక నొక బ్రహ్మగణము దాని తరువాత నొక రుద్రగణము నుండును.

(2) దొరెయక్కరెకు మొదట నాలుగు మాత్రలు గాని యైదు మాత్రలు గాని గల రెండు విష్ణుగణములును, చిమ్మట నొక బ్రహ్మగణమును, నావెనుక రెండు విష్ణుగణములును, నా తరువాత గుర్వంతమగు నొక బ్రహ్మగణము నుండును. ఇదే తెలుగున మధ్యాక్కర.

(3) నడువనక్కరెకు బ్రతిపాదమునకును మొదట నొక బ్రహ్మగణమును, నావెనుక మూడు విష్ణుగణములును నా తర్వాత గుర్వంతమగు నొక రుద్రగణము నుండును. ఇది తెలుగున మధురాక్కర.

(4) విడెయక్కరెకు బ్రతిపాదమునకు మొదట నొక బ్రహ్మగణమును, నావెనుక రెండు విష్ణుగణములును, చిమ్మట నొక రుద్రగణము నుండును.

(5) కిరియక్కరెకు బ్రతిపాదమునకు మొదట రెండు విష్ణుగణములును, నావెనుక నొక రుద్రగణము నుండును.

అంద్ర కర్ణాటకలయందలి యక్కరలకు సాదృశ్యము గలదు. రెండింటి లక్షణక్రమము నొక్కటియే గణపద్ధతిలో దెలిపినట్లు తెలుగు సూర్య-ఇంద్ర-చంద్ర గణముల స్థానములలో గన్నడమందు క్రమముగా బ్రహ్మ-విష్ణు-రుద్ర గణములుండును. తెనుగునకంటె కన్నడమున బై గణితయిలో నొక్కొక్క దానియందు రెండేసి గణములు హెచ్చుగా నున్నవి. సూర్యగణములకంటె బ్రహ్మ గణములలో 'గగ-న' లధికము. ఇంద్రగణములకంటె, విష్ణుగణములలో, 'మ-నగ' లధికము. చంద్రగణముల కంటె రుద్రగణములలో 'మగ-నగ' లధికము.

కర్ణాటమున నక్కరలకు బ్రాసమాత్రమేగాని యతిలేదు. తెలుగున యతి నియత యధికము. మహాక్కర నుండి ధుల్పాక్కరవఱకు నొక్కొక్క గణము తగుచువచ్చును. తెలుగున నీయక్కరలయందే చంద్రగణముల కుషయోగము గన్పట్టుచున్నది. మరెందును ఇంద్రగణవ్రసక్తి యేయుండదు. మధ్యాక్కరయందు మాత్రము చంద్రగణములకు వాడుక లేదు.

అంద్రకర్ణాటములయందలి యక్కరలపేర్లు :

అంగము	కర్ణాటము
మహాక్కర	పిరియక్కరె
మధ్యాక్కర	దొరెయక్కరె
మధురాక్కర	నడువణక్కరె
అంతరాక్కర	విడెయక్కరె
అల్పాక్కర	కిరియక్కరె

కర్ణాటాంద్రముల యందులక్షణకులైదు విధములగు నక్కరల జెప్పినను, వీనియన్నిటికిని నాయా వాఙ్మయ గ్రంథములందు బ్రయోగములు గానరావు. కన్నడ వాఙ్మయముననొక్క 'పిరియక్కరె' (మహాక్కర) మాత్రము వాడబడినది-అట్లే తెలుగున, మధ్యాక్కరయు, మధురాక్కరయు, వాడబడినవి-కన్నడ

పిరియక్కరె, తెలుగు మహాక్కరకు సరిపోవును. కాని దీనిలక్షణమును గూర్చి భిన్నాభిప్రాయములుగలవు. కన్నడమందలి 'దొరెయక్కరె' కు (తెనుగు మధ్యాక్కరలక్షణవిషయమున సరిపోవును. (2 విష్ణు+1 బ్రహ్మ+2 విష్ణు+1 బ్రహ్మ; 2 ఇంద్ర+1 సూర్య+2 ఇంద్ర+1 సూర్య.) కన్నడనడువనకు తెనుగున మధురాక్కర సరిపోవును. (1 బ్రహ్మ+3 విష్ణు+1 రుద్ర; 1 సూర్య+3 ఇంద్ర+1 చంద్ర) కన్నడ విడెయక్కరకు (1 బ్రహ్మ+2 విష్ణు+1 రుద్ర) తెనుగు అంతరాక్కర (1 సూ+2 ఇంద్ర+1 చంద్ర) సరిపోవును. కన్నడ కిరియక్కరకు (2 విష్ణు+1 రుద్ర) తెనుగు అల్పాక్కర (2 ఇంద్ర+1 చంద్ర) సరిపోవును.

పిరియక్కర విషయము :

కర్ణాటమున పిరియక్కరకు నాగవర్మచెప్పిన లక్షణము : 1, 3 పాదము లలో (గ్రంథముగా '1 బ్రహ్మ+5 విష్ణు+1 రుద్ర', గణములు; 2, 4 పాదములలో, '1 బ్రహ్మ+4 విష్ణు+1 బ్రహ్మ+1 రుద్ర' గణములు - దీని విషయమున 'కిట్టె' లొక పాఠాంతరము నిచ్చినాడు, దీనినిబట్టి, అజగణము (బ్రహ్మ) అనుటకు బదులు జగణమనియు, నయ్యది, 2, 4 పాదములలో, నాఅవస్థానమునకు బదులు నాల్గవస్థానమున నుండు ననియు (దెలియుచున్నది.

కన్నడవాఙ్మయమున (బంపడు తనభారతమున 7 పిరియక్కరలను వాడి నాడు. పొన్నని శాంతిపురాణమున నైదు పిరియక్కరలు గలవు. పంపని యాదిపురాణమున 3 పిరియక్కరలు కన్పట్టుచున్నవి. మరే కన్నడ గ్రంథము లందును పిరియక్కరలు గానరావు - పంప, పొన్న కవులు వ్రాసిన పిరియక్కరలకన్నిటికి నాగవర్మ చెప్పిన లక్షణము పట్టదు. సమదృష్టిని చూచిన యెడల నాల్గపాదములయందును భేదమెద్దియునులేక, 1 బ్రహ్మగణమును, 5 విష్ణు గణములును, 1 రుద్రగణము నుండుననుట నృప్తము. సరిపాదములలో 6-వ గణము బ్రహ్మగణము (సూర్య.) కావలెనను నియమమధికముగా గన్పట్టుచున్నది. తెలుగు మహాక్కరకి నియమవిశేషము లేదుగాని, 'రెండు నాలుగునగు వాన రంబున నర్కుడైన నాదరంబుననెడ సొచ్చునని మహాక్కరం బలుకుదు రార్యులెల్ల' అని యనంతుడును, - 'ఆరయ రెండవనాలవ వోట్ల నర్కుండయిన నుందనర్పు చుండు' నని విన్నకోటపెద్దనయు - 'రెండవవోట్ల నాల్గింటను వనజహిత గణంబైన వచ్చినరునతో నెడసొచ్చు' అనివిత్రకవియు - 'చేరురెండవ వోట్ల నాలవవోట్లజిత్ర భాసుగణంబు గదియుచుండు' నని యప్పకవియు (జెప్పుట పరిశీలించదగినది. ఈ విశేషనియమమైచ్చికమై యుండును. అనంతుని మహాక్కరలో నాల్గవపాదమున నాల్గవగణమింద్ర గణముగా వలసియుండగా, దానికి మాటు సూర్య గణమెడ సొచ్చియున్నది. - చూడుడు.

(ప్రథమ). అది, వారమా, దిగనను, క్రమమున + నన్నివా, సరములనొక్కినుండు.

(చతుర్థ) అద, రంబున, నెడసొచ్చు, ననిమ + హాక్కరం బలుకుదు రార్యులెల్ల.

- అ. చందోద. 3-40.

ప్రథమపాదమున నింద్రగణమే (నల) యున్నది. ఇదిసామాన్యలక్షణము. చతుర్థపాదమున సూర్యగణము (న) గలదు. ఇది విశేషము.

కావ్యాలంకార చూడామణి యందలి యీక్రింది లక్ష్యము విలక్షణము గానున్నది.

“వారి, జాప్తుండు, పంచేంద్ర, గణములు, వనజారి, యనుగూడి వెలయుచుండ.

సారయ, రెండవ, నాలవ, చోట్ల, నర్కుండ, యిననుండ, నర్కు చుండ

—కా.చూ. మణి. 8-54

ప్రథపాదమున నొకసూర్యగణము నైదింద్రగణములు నొకచంద్రగణమును గలవు. ఇదిలక్షణానుసారమే యున్నది, ద్వితీయ పాదమున మొదటి దింద్ర గణమును, నాల్గవది సూర్యగణమునైయున్నవి, అనఁగా మొదటనుండవలసిన సూర్యగణము నాల్గవ స్థానమునకును, నాల్గవ స్థానమందలి యింద్రగణము మొదటి స్థానమునకును మార్చియున్నవనుట. ఇదియొక మార్పనక తప్పదు.

కన్నడపీరియక్కరయందు, సమపాదము లేకరీతిగను, విషమపాదము లేకరీతిగ, నుండవలెనను నియమము గలదు. తెలుగున నట్టి నియమము గానరాదు. అందు దొరెయక్కరలో నాలుపాదములందు మాత్రాసంఖ్య సమముగ నుండవలెనను నియమముగలదు. కన్నడమున నక్కరలలో నైదుమాత్రలకు మించిన విష్టగణము లుండరాదను నియమమునుగలదు.

అంతరాక్కర :

తెలుగున నంతరాక్కరకు, మూడవగణము తుదియక్షరము యతిస్థానము.

“భానుడిద్ద తొదిత్య + పతులు చంద్రుండు
పూని నాలుగు చరణ + ములగ్రిది గణాంత
మైనవర్ణంబు విరతి + నంతా క్కరంబు
భానుశ్రీ శాంభనేత్ర + వద్మాకళత్ర (—అప్ప. 4.446.)

యతిస్థాన భేదమొక్కటి తప్ప తక్కినయన్ని విషయములందును వై పద్య మందలి మూడు నాలుగు పాదములు తేటగీతి పాదములవలెనున్నవి. గీతి తుది రెండు సూర్యగణముల స్థానమున నక్కరకొక చంద్రగణ ముండును. సహ, రల, అనురెండు చంద్రగణములయందొక్కొక్కటి రెండు సూర్యగణములకు సమానము కావున, నా రెండు చంద్రగణములుపయోగించినచో నంతరాక్కర పాదము తేటగీతిపాదము వలెనుండును. కావున నంతరాక్కర, ప్రాసనియ మమును ద్రిగణాంతవర్ణయతియుగల తేటగీతియనవచ్చును,

ఈ త్రిగణాంతవర్ణయతి విషయమున నంతరాక్కరలోగొన్ని పొరపాట్లును, మతభేదములును గన్పట్టుచున్నవి. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు వారికవిజనాశ్రయ ప్రతిలో యతిభంగముగలదు.

“ఇనసురేంద్ర చంద్రంబు + లిప్పాట వచ్చి
పొనరియుండంగఁ బ్రావళ్లు + పూర్వభంగి
ననగణంబులునాలుగిం + టంబెనంగ
ననుపమానాంతరాక్కర + మయ్యేరేచ.

—కవిజ. జా. 28

ప్రథమపాదమున యతినవ్యముగానే యున్నది. అనఁగా ద్రిగణాంత వర్ణయతియే కూర్పబడి యున్నదనుట. 2, 3, 4 పాదములందు, నాల్గవగణ ప్రథమాక్షరము యతిగాఁగూర్పబడినది. ఇది లక్షణాను సారముగ లేదు. వావిళ్ల వారు ప్రచురించిన కవిజనాశ్రయమందు సాధుపాఠము గలదు.

“ఇనుడొక్కడు సురేంద్రయుగ - మిందుండొక్కడుం

బొనరియుండఁబ్రావళ్లు - పూర్వంబుగాదు

ననగనాల్గింట యతిత్రి - కాంత్యంబువర్ణ

మనుపమానాంతరాక్కర - రాఖ్యంబురేచ.

—కవిజ. జా. 29.

అనంతని యంతరాక్కర, ద్వితీయపాదమునకు, నక్కరలక్షణమును దేట గీతిలక్షణము సరిపోవుచున్నది. ఇందుతుది చంద్రగణము, సూర్యగణ ద్వయమునకు సరిపడునట్లు రచింపబడియున్నది.

ఉదా :

ననజవైరియుఁ గూడి + వై - భవమొనర్చు. —అ. భందోద. 3.43.

కావ్యాలంకార చూడామణియంద తరాక్కరలో ద్రిగణాంత వర్ణయతి గానరాదు. చతుర్థగణాది వర్ణయతియే గన్పట్టుచున్నది.

“కమలమిత్రుండు సురరాజ - గణయుగంబు

కమలశత్రుని తోఁజెంది - కందళింప

నమరుఁబ్రా వళ్లునర్థంబు - నతిశయిల్ల

నమలమగునం తరాక్కర - మబ్ధిసంఖ్య.

—కా. చూ. మణి. 8.57.

ఇది కేవలము ప్రాసనియతిగల గీతమువలె నున్నది.

మధ్యాక్కర :

ఆంధ్ర వాఙ్మయమున నక్కరలనురచించిన మహా కవులు, నన్నయయు నెఱునయుమాత్రమే. నన్నయ 39 మధ్యాక్కరలను, ఒక మధురాక్కరను, రచించియున్నాడు. ఎఱున ఒక మధ్యాక్కరను, రెండు మధురాక్కరలను రచించి యున్నాడు. తిక్కన యక్కరలను జెప్పనేలేదు. తక్కినమూడక్కరలును భందోగ్రంథ ములందు మాత్రమే గన్పట్టుచున్నవి. ఈ మధ్యాక్కర విషయమున గొన్ని వాదోపవాదములు గలవు. వానిని క్రిందఁబొందు పఱచుచున్నాఁడను.

మధ్యాక్కరకు చతుర్థగణప్రథమాక్షరము యతిస్థానము. అనఁగా మూడవగణముపై యతియుండుననుట. ఈ మతము, తెలుగున, సర్వ లాక్షణిక సమ్మతము. చూడుడు :

“మునుపుగా, బ్రాసంబు, గూర్చి - మూటపై, విరమంబునిల్చి

చననింద్ర, యుగళంబు, మీద - జలజాపు నొక్కనిజేర్చి

యినుమడించిన నాటుగణము - లెనసిన నొక్క పాదంబు

దనరవక్కాణించినంత - దగునిట్లు మధ్యాక్కరంబు”

—అప్ప. 4.464.

కవిజనాశ్రయమునందు నక్కరలు చెప్పబడినవి. మధ్యాక్కరకిచ్చిన లక్షణమునుబట్టి యతిస్థానమును నిర్ణయింపలేముగాని, లక్ష్యమునుబట్టి నిర్ణయింప నగును. అందును మూటిపైయతి గూర్చబడినది. చూడుడు -

“సురరాజు సురరాజుగూడి - సూర్యు తోనొడబడి మలియు”

—కవిజ. జా; పు. 53.

యతిస్థాన విషయమున లాక్షణికుల యభిప్రాయ మిట్లున్నది. ఇక, మధ్యా క్కరలను నన్నయయే హెచ్చుగా వాడినాడు కదా! అతని మధ్యాక్కరలయందు యతిస్థానము వాలనగణముపైగలదు. అనగా బంపమగణాద్యక్షరము యతి స్థానమునుట. మవలాక్షణికుల ప్రకారము చతుర్థ గణాద్యక్షరము యతిస్థానము గావలయును. అట్లులేదు.

నన్నయకుఁ బూర్వము వేయబడిన యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనము నందును, మధ్యాక్కరకుఁ బంపమగణాద్యక్షరమే యతియై యున్నది. ఈ క్రింది యుదాహరణముల నరయునది.

“స్వస్తిన్య, పాంకుశా, త్యంత, వత్సల- సత్యత్రి, జేత్ర
విస్తర, శ్రీయుద్ధ. మల్లు, డనివద్య-విఖ్యాత, కీర్తి
ప్రస్తుత, రాజాశ్ర, యుండు, త్రిభువనా-భరణండు, సకల
వస్తున, మేతుండు, రాజు, సత్కిభూ-నల్లభుం, డర్తి”

— యుద్ధ. బె. శాసనము.

ఇందు ప్రథమ పాదమున మూటి పైఁ గూడ యతి గుదిరియున్నది కాని, తక్కిన పాదములందట్లు గుదురుటలేదు. కావున వాల్మీకి యతియనియే భావించ వలయును.

ఇక నన్నయ మధ్యాక్కర :

“ధరణిజ, రావర, భూత, సంఘంబు-దనువిష, వహ్ని
సురగంబు, లేర్పుచు, నునికి, కలిగిప-యోరుహ, గర్భు.

—భార. అది. 2-185

ఇక ఎఱ్ఱన మధ్యాక్కరయందు యతిస్థానము మూడవ గణముపై నున్నది.

— లాక్షణికులు నిట్లే చెప్పియున్నారు.

ఎఱ్ఱన మధ్యాక్కర :

ఉదా: అనద్యశ, తేజుడు, బ్రాహ్మ, - జానీక, సహతుడై, కడగి
వసుమతి, యందున, ధర్మ-వర్తులై, యున్నట్లే, చ్చులను.

—భార. అర. 4-310

ఎఱ్ఱన చేసిన ‘యామార్పు సముచితమైయున్నది. నిజమునకీ యక్కరకు ‘సమానాక్కర’ అను పేరన్యర్థముగానుండును. కర్ణాటమునందలి ‘దొరె’ అను దానికి ‘సమమ’నియే యర్థము. మనవారు దీనిని ‘మధ్యాక్కర’ యని యేల

యనిరో తెలియదు. దీనికి రెండింద్రగణములొక సూర్యగణము మరల రెండింద్ర గణములు నొక సూర్యగణమునుండును. గణక్రమమున సమత్వము గలదు. కావుననే, కన్నడలాక్షణికులు దీనికి ‘దొరయక్కర’ యను నన్యర్థనామ మిడి యున్నారు. ఇందు మూడవగణముపై యతియుంచినఁ బద్యము సరిగా విరు గును. నడకయు రమ్యముగా, శ్రుతి పేయముగానుండును.

ఈ మార్పు నెఱుంగుచేసెనా? అను ప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పవలసి యున్నది. ఈ మార్పు కవిజనాశ్రయ లక్ష్యమునందుఁ గూడఁ గన్పట్టుచున్నది. కవిజనాశ్రయ మెఱుంగుకొని బూర్వమే రచింపబడినదని పలువురు విమర్శకులంగీక రించి యున్నారు. కావున నీమార్పునకుఁ గారకుడు కవిజనాశ్రయకర్తయే కావ చ్చును. మొత్తముపై నన్నయకును గవిజనాశ్రయకర్తకును నడిమి కాలమున నీమార్పు, మధ్యాక్కరయతి విషయమున వచ్చియుండుననియు నద్దానినే కవిజ నాశ్రయ కర్తయనునరిచెననియు నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఈ మార్పుఁ జేసిన లాక్షణికులలో మొదటివాడు కవిజనాశ్రయకర్తయనుట నిశ్చయము.

కన్నడమున యతియే లేదు గావున నీమార్పుతో దానికి సంబంధములేదు.

ఇక నన్నయ మధ్యాక్కరలయందు, యతివిషయముననేగాక, గణవిషయ మునఁ గూడఁ గొన్ని సమస్యలు వుట్టుచున్నవి. నేటి ముద్రిత ప్రతులయందు, నన్నయ మధ్యాక్కరలు పండిత పరిష్కృతములై, లక్షణానుసారమే గన్పట్టు చున్నవి కాని, ప్రాచీన తాళపత్ర ప్రతులయందలి పాఠములంద్ర లక్షణాను సారముగఁ గన్పట్టుటలేదు. ఈ విషయమున కీ.శే. తేకుమళ్ళ రాజగోపాలరావు గారు సమగ్ర పరిశోధన గావించియున్నారు.

నన్నయ మధ్యాక్కరలాంధ్రచ్ఛందో లక్షణాను సారముగాక, కన్నడ ఛందో లక్షణానుసారము రచింపఁ బడినవని వారి వాద సారాంశము. నన్నయ మధ్యాక్కరలకు, ఆంధ్రచ్ఛందో లక్షణములు వర్తింపవు. అందుందు స్థలములు గన్పట్టుచున్న మాట వాస్తవమే. ఈ క్రింది యుదాహరణమును బరిశీలించునది.

“ఆ రాజు గుణములు నాకెఱింగింపినట్లులునన్ను
నారాజు నకు నెఱింగింపి కరుణ నాయందుఁగా వింపు
మారంగ, దనుడుని, పథదే, శంబున, కరిగియా, హంస
వీరసేనజునకు దాని గుణరూప విభవములో నెప్పె.

—భార. అరణ్య. 2-22

ఇందు మూడవ పాదమున మూడవ గణము సగణముగా నున్నది. కాని, యిందు సూర్య గణముండవలెను. అనగా సగణముగాని, హగణముగాని యుండవలెననుట.

క్రింది యుదాహరణములన్నియు నిట్టివే.

1. భూమికి, వర్షములో, గురియించెను నన్య ముల్వృద్ధి, బొంద

—భార. అరణ్య. 3-206

2. ఏనేడు, లయ్యెను, మనయ, ధనుఁడేగి, యంతకే, తెంచు.

—భార. అరణ్య. 4-3

ప్రాచీన తాళపత్ర ప్రతులయందొట్టున్నవనియు, నిందుగల లక్షణ స్థానిత్యమును గమనించి, పండితులు, పాఠములను దిద్దివేసి పరిష్కరణము గొనించినదియు శ్రీ తేకుమళ్ల వారి వాదము.

నేటి ముద్రిత పాఠములు :

1. అ రంగ, ననుడుని, షధవి, షయమున, కరిగియా, హంస
2. భూమికిఁ గురియించె, వర్షములు సస్యముల్ వృద్ధిఁ బొంద
3. ఏనేడు, లగుదెంచె, నర్థ, నుండేగి, యంతకే, తెంచు

ప్రాచీన పాఠములందు క్రిగ్గీతలు గల చోట్ల సూర్య గణమునకు బదులు సగణముగలదు. కావున నది యాంధ్ర వృందో లక్షణ విరుద్ధము. ఆంధ్రమున సగణము సూర్యగణముకాదు. కాని కన్నడమున సగణము బ్రహ్మగణము (గగ ; స). కన్నడ బ్రహ్మ గణములకు నాంధ్ర సూర్యగణములకు భేదములేదు, కాని, కన్నడమున, గగము, సగణము, బ్రహ్మగణములయందెక్కువగా నున్నవి. కన్నడమున, ద్వితీ చతుర్ధురు భవములగు సూర్యేంద్ర వంద్ర గణములయందు బ్రహ్మ విష్ణు రుద్ర మొదటి రెండు గణముల పిడుచు సాచారములేదు. కావున, గగము, సగణము కన్నడబ్రహ్మ గణములందధికముగా నున్నవి. పండితులు భ్రమవడి ప్రాచీన పాఠములను దిద్దిరికాని యవియుట్లు దిద్దఁ బనిలేదనియు, పన్నయ యక్కరలు కర్ణాట వృందోలక్షణాను సారము రచింపఁబడినవి కావునను, ప్రాచీన పాఠములు లక్షణ సమ్మతములే యనియుఁ దేకుమళ్ల వారి వాదము. ఈ వాదమునందుఁ గొంత వత్కము లేకపోలేదు. నన్నయ భారతమునఁ బంపని భారత వ్యాసము గన్నట్లు చున్నవి. భారత రచనయందు నన్నయకు సర్వ విధముల సాహాయ్యము గావించిన నారాయణభట్టు కర్ణాటమునఁ గూడఁ గవిరాజశేఖరే విరుదము నందినవాడు. కన్నడ వద్యకృతులయందుఁ దమ గన్నట్లు. చంపకోత్పలాది వృందములకుఁ తెలుగున నన్నయ భారత మందుఁ గూడ విశేషస్థానమే గానవచ్చు చున్నది. కావున నన్నయ యక్కరలను రచించుటలోఁ గన్నడ వద్దతి నవలంబించెననుటలో దోషమెంత మాత్రమును లేదన వచ్చును.

శ్రీ రాజగోపాలరావు గారితఱితో నాగలేదు. నన్నయ భారతమందలి యొకయక్కరను పమర్చించుటకై, కన్నడమునఁ గూడ లేనియొక క్రొత్త యక్కరను సృజించినారు. విష్ణు, బ్రహ్మ, విష్ణు, బ్రహ్మ, విష్ణు, బ్రహ్మ. — ఈరీతి నాయక్కర యందు గణములుండును. ఇట్టియక్కర నాగవర్మ వందోంబుది యందెట్లును గానరాదు. అందు 'అక్కరిగి' అను పద్యవిశేషము గలదు. అందు విష్ణు, బ్రహ్మ, విష్ణు, బ్రహ్మ, విష్ణు, రుద్ర, అనుగణములుండును. అతివగణ మిందు రుద్ర గణము. తేకుమళ్ల వారు చెప్పిన దానిలో బ్రహ్మగణమున్నది. ఇది సరికాదు. ఈ క్రింది యక్కర నాధారముగాగొని తేకుమళ్ల వారు తమ క్రొత్త వాదమును సృజించిరి.

“ధరణీశ. నీకునా, యిచ్చి, నవసిడి, తామర, పువ్వు
గురువాయు, వశమున, వచ్చి, ననుదాని, గొనియిట్టి, పువ్వు
లరుదుగా, నగురంగ, టంగ, లలేని, యర్థిదె, మృనిన
సరిగనీ, శానుది, కుననీ, యనుజన్ము, డనిలవే, గమున

—భార. అరణ్య. 3-373. అనందముద్రణ

మీది పద్యమునందు, 3, 4 పాదములలో గణభంగము గలదు. మూడవ పాదమున జగణమును, నాల్గవ పాదమున సగణమును మూడవ స్థానమున గలవు. సగణము బ్రహ్మగణము గావున సరిపెట్టు కొనవచ్చును. నాల్గవపాద మందలి జగణమునట్లును సరిపెట్టలేము.

శ్రీ తేకుమళ్లవారిచ్చిన పాఠమిదిగాదు.

“ధరణీశ, నీకు, నిచ్చిన, పసిడి, తామర, పువ్వు
గురువాయు, వశత, వచ్చిన, దాని, గొనియిట్టి, పువ్వు
లరుదుగా. నగురంగ, గటంగల, లేని, యవియుఁదె, మృనిన
సరిగనీ, శాను, దిక్కునీ, యనుజ, న్ముడతివే, గమున.

ఇది తేకుమళ్లవారి పాఠము. విష్ణు, బ్రహ్మ, విష్ణు, బ్రహ్మ, విష్ణు, బ్రహ్మ, అను గణములు వరుసగా నిందున్నవి. ఈ లక్షణ రహస్యమును గుర్తింపనివారు దీనిని బెంచి మధ్యాక్కరను చేసిరని వారివాదము. ఇట్టి పనులు మనవారికిఁ గ్రొత్తగాదు. తమకుఁ దెలియని వన్నియుఁ, దమకుఁ దెలిసిన లక్షణమున కనుగుణముగా దిద్దివేయుట వీరికిఁబరిపాటి, కాని శ్రీ తేకుమళ్లవారిచ్చిన లక్షణమునకు లక్ష్యము గన్నడవృందోగ్రంథములందు గానరాదు. కావున, వారివాదము నేలవిడిచిన సామగ్రుచున్నది. మరియు నప్పకవి కక్కరలక్షణము తెలియదని యాక్షేపించిరి. ఈ యాక్షేపముగూడ నిరాధారమే. అప్పకవి చెప్పిన లక్షణమునే ఆంధ్ర వృందోగ్రంథకర్తలందరును జెప్పియుండగా, సప్పకవి నే దూషింపనేల? అక్కర లక్షణమప్పకవికిఁ దెలియదని చెప్పినవో, నాంధ్రవృందో గ్రంథకర్తలకెవ్వరికిని తెలియననియే చెప్పవలెను. బహుగ్రంథపరిశోధకుఁడగు సప్పకవిని, నిష్కారణముగఁ దెగడినంత మాత్రమున, మనకు వచ్చెడి దెద్దియునులేదు.

ద్విపద : దీనికి రెండేపాదములుండును. పాదమునకు మూడింద్ర గణములు నొక సూర్యగణము నుండును. తృతీయ గణాద్యక్షరము యతిస్థానము, ప్రాసనియతియుఁగలదు. ద్వీపదకుఁగొన్ని నియమములు గలవు.

1. ఇందుఁబ్రాసయతి గూర్పరాదు.

2. ద్వీపదయందుఁ బాదములు తెగఁజెప్పవలెను. అనఁగాఁ బాదాంతమునఁ బాదాంతమును గావలయుననుట. తొలిపాద మందలి తుదిపదము, రెండవ పాదమందుఁ జొచ్చుకొని యుండరాదు.

ఈ లక్షణములు రెండింటిని పాల్కురికి సోమన యుల్లంఘించినాడు. అతఁడు ప్రాసయతిని సర్వసాధారణముగా రెండుస్థలములందే ఉపయోగించినట్లు

గన్నట్టు చున్నది. అను ప్రాసలకై యత్నించునపుడును, సంస్కృత వాక్యాను కరణము సేయునపుడును, సోమన ప్రాస యతిని వాడియున్నాడు.

ఉదా. : “వరభుక్తి విరముక్తి - కరభక్తి రతులు
నరవర్మధర కర్మ - హరధర్మ పరులు
హరతంత్ర గురుమంత్ర - పరతంత్రచరులు”
‘ధన్యులు సుకృతవ - దాన్యులు విగత
దైన్యులులోకైక - మాన్యులు వరమ
పాత్రప్రసాదైక - గాత్రులు పరమ’ —

—పండితారాధ్య చరిత్ర

“పాయంగబ్రహ్మభేష్య - రాయనమోన
మోయని భృంగీశ్య - రాయనమోక్ష.”

ఈ యతులను బ్రాసయతులను సోమన యభేష్యముగా వాడియున్నాడు. ఒక పాదమున యతియు నింకొక పాదమున బ్రాసయతియు(గూర్చియున్నాడు. సోమన ద్వీపదను ద్వీపదను దెగజెప్పవలెనను నియమమును బాటింపలేదు. ఒక్క ద్వీపదలో, పూర్వపాదాంతపదమందలి యక్షరములు కొన్ని యుత్తర పాదములోనికి జొచ్చుకొని పోవుట యొక నియమాతిక్రమణము. ఇట్టి సంయోగము భిన్న ద్వీపదలకు(గూర్చుట రెండవ నియమాతిక్రమణము. ఏక ద్వీపదలో నిట్టి సంయోగము నొక విధముగా నంగీకరింపవచ్చును గాని, భిన్న ద్వీపదల సంయోగమంగీకర్యముగాదు. ద్వీపదలలో బ్రాసయతిని గూర్చుట సోమ నాధుని భందశాస్త్రాంతర్వ్యములలో ముఖ్యముగ గణింపదగినదని శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి యభిప్రాయము. కాని యిచ్చట ముఖ్యముగా గమనింప దగిన విషయమెందు గలదు. ద్వీపదలలో బ్రాసయతి యుండవచ్చునా? ఉండరాదా? అను ప్రశ్నలకు బ్రాచీన భందశాస్త్రగ్రంథములందెట్టి సమాధానమును లేదు. సోమన వ్రాత వలననే, అదివెల్లరాదను నభిప్రాయము కొందఱికి గలదని నూవితమగుచున్నది. పాద ద్వీతీయాక్షర ప్రాసనియతిగల, వృత్తాదులయందు బ్రాసయతి వెల్లరాదనియు, నట్టి ప్రాసనియతి లేని గీతాద్యుపజాతులయందు బ్రాసయతి వెల్లననియు, లాక్షణికాభిప్రాయమై యుండును. గేయములందు బ్రాసయతి భూపట్టును, కావుననే లయ ప్రాధాన్యము గల, లయ గ్రాహిమున్నగు మాలికా వృత్తములందే ప్రాసయతియే గన్నట్టు చున్నది. ప్రాసనియతి యున్నను ద్వీపద, రగడ, మంజరీ ద్వీపదలవోలే, పాడుకొనుట కనువుగనే యుండును. కావున నిందు బ్రాసయతియు వాడవచ్చునని, ప్రాచీనులలో(గొందఱి మతము కావచ్చును. దేశీయములగు సామెతలనేకములు ద్వీపదరూపములైయుండును.

కన్నడమున ‘దువయ’ అనునొక భందము గానవచ్చుచున్నది. ద్వీపద శబ్దభవమే “దువయ” అని కిట్టెలు వ్రాసియున్నాడు. అంధ్ర కర్ణాట ద్వీపదలకు నామసాదృశ్యము మాత్రమే కలదు. తక్కుంగల లక్షణములందివి భిన్నములే. కన్నడ ద్వీపదకు రెండుపాదములు; పాదమున “కిరువది యెనిమిది మాత్ర

లుండును. అటు మాత్రలు నొక కంద సమ పాదము నొక గురువునుండును. ప్రాకృతవృందమున ‘దోహ’ (ద్వీపద) గలదు. దాని సమపాదములందు 11 మాత్రలును విషమ పాదములందు 13 మాత్రలు నుండును. దీనికి 4 పాదము లుండును. వృత్తరత్నాకరమందు షోడశమాత్రాకములగు ద్వీపదలును, చతుష్పదులును గలవు. ఇయ్యవి సంస్కృత మాత్రా వృత్తములుగాజెప్పబడి యున్నవి. వీనికి(దెనుగున వాడుకలేదు.

ద్వీపద పాదముల రెండింటినిగొలిపి మార్పులతో(గలిపిన సీనపాదమగును. ద్వీపదకు మూడింద్ర గణములు నొక సూర్య గణము నుండును. సీన పద్య పాదమున నారింద్ర గణములును రెండు సూర్య గణములు నుండును. అనగా ద్వీపద రెండు పాదములయందలి యింద్రగణము నొక్కచో సూర్య గణముల నొక్కచో నుంచిన సీన పాదమగుననుట.

ద్వీపదకు(గల ప్రాసనియతిని బరిహరించినచో మంజరీ ద్వీపదయగును. అప్పకవి దీనిని ‘బ్రాసంబులేని ద్వీపద’ అనియే చెప్పినాడు. దీని లక్షణము న నంతుడిట్లు చెప్పియున్నాడు.

“శ్రీ మందిరాకారు జిత దైర్య ధీరుఁ
గీ రించువోఁ బుణ్య వక్త్రసుండనుఁ
యతిమాటు ప్రాసమిట్లవోట్టనిడక
సరసిజనాభాయ సముదగ్రసాహ
సాయనమోయంబు శబ్దమొక్కటియు
రెండు పాదములనీ క్రియఁబఱియిడక
వెలయు ప్రాసము లేని ద్వీపదయై పరఁగఁ
బూజింపవలయు వాక్కువృత్తమంజరుల”

—అ.చందోద.3.49.

తాళ్లపాక విన్నన్న ద్వీపదను గూర్చి క్రింది విధముగాజెప్పినాడు.

“ద్వీపదకు ద్వీపదకు(దెగజెప్పవలయు
నెపుడు సంస్కృతమున నితరభాషలను
యతులలోపల బ్రాసయతి దక్కనకల
యతులువెల్లును బ్రయోగాతిసారమున
ద్వీపదతో ద్వీపద నందిలనేకశబ్ద
మపుడు రెంటును గూర్చనదియయుక్తంబు”.

విన్నన్న ద్వీపదకు(జెప్పిన ప్రాసయతి పాదద్వయ స్థమ్మేశన నిషేధము లను, లాక్షణికులు ద్వీపదకే చెప్పియున్నారు. మంజరీ ద్వీపద ప్రాసబద్ధము గాక, యేపాదమున కాపాదము విడివడియుండును గావున(బై పాదద్వయ సంయోగ నిషేధము సముచితమే యనవచ్చును.

తరువోజ :

ద్వీపదను రెట్టింపిన తరువోజయగును. పాదమునకు 3ఇం+1నూ. 3ఇం+1నూ. గణములుండును. రెండేసి గణములపైయతు లుండును. అనగా(

బాదాద్యక్షరమునకు, 3,5,7 గణముల ప్రథమాక్షరములతో మూడు చోట్ల యతిమైత్రి గూర్చవలయును. ప్రాసనియతియుగలదు. తరువోజ ద్వీపదకు రెట్టింపని చెప్పటచే, ద్వీపదల రెంటిని యథాతథముగా గలిపిన తరువోజ యగునని భ్రాంతిపడరాదు. గణక్రమమున భేదముండదుగాని యతినియతి పొసగదు. ద్వీపదయందే పాదమున కాపాదమందే యతియుండును. యతి విషయమున బ్రథమ ద్వీతీయ పాదములకు సంబంధమేయుండదు. అనగా ప్రథమ పాదాద్యక్షరమునకును, ద్వీతీయ పాదాద్యక్షరమునకును సంబంధ ముండదనుట. తరువోజ యందట్లుగాదు. ప్రథమాక్షరమునకు 3,5,7. గణముల తొలియక్షరములకును సాజాత్యము సిద్ధింపవలయును. లక్షణమున జెప్పక పోయినను, లక్ష్యమున నప్పకవి, ద్వీతీయ దశమున బ్రాసమైత్రిని బాటించియున్నాడు. చూడుడు :

“శతమఖత్రితయంబు, జలజాపుడొకడు—
శతమఖద్వయమీద, జనువిశ్రమంబు ।
ప్రతిభనీ యడుగులొ, పృగ రెండు గూర్చు—
బ్రతిమీట నొక్కొక్క పాదమై తనరు ।
జతురంఘ్రులీరీతి, జతగూర్చినుకవి—
చతురవాచారూఢి, జలజాపునుతుల ।
గృతులందుదరు వోజనీయోజనెనగ—
గృతకృత్యుడై చెప్పు క్షీతి నెల్లనభల”

—అప్ప.4-461.

అప్పకవి యిచ్చిన లక్షణమునందీ క్రింది యంగములు పరిశీలింపదగి యున్నవి. ‘శతమఖద్వయమీద జను విశ్రమంబు’ అని అప్పకవి చెప్పి యున్నాడు. ప్రతి పాదమందును, బ్రథమ ద్వీతీయార్థములందు భిన్నయతుల సంగీకరించినప్పుడే అప్పకవి లక్షణము సరిపడును. కారణమిది : తరువోజ పాదమున 3 ఇంద్ర గణములు నొక సూర్య గణము, మూడింద్ర గణములు నొక సూర్య గణము నుండును గదా. అట్టియెడ బాదాది రెండింద్ర గణములపై యతి గూర్చినవోదరువాత రెండింద్ర గణములుండవు. ఇంద్ర గణమొక్కటియు సూర్య గణమొక్కటియు నుండును. కావున మరల రెండింద్ర గణములపై యతి గూర్చవలెనన్నవో బాద ద్వీతీయార్థమును గ్రహింపవలెను. అనగా బూర్వార్థ మందలి యొక యింద్ర గణము నొక సూర్య గణమునట్లే విడిచి, రెండవ యర్థ మందలి యింద్ర గణద్వయపై మరలయతి గూర్చవలెననుట. అట్లుచేసినవో, ద్వీపదకు రెట్టింపు తరువోజ యనుట, అక్షరముల నిజమగును. యథాతథముగ రెండు ద్వీపద పాదములగలిపిన తరువోజ గావలయును. కాని యిది యంగీకరింపవలెనుగాదు. కవిత్రయ ప్రయోగము లిందులకు విరుద్ధముగా నున్నవి. చూడుడు :

“అనవరతప్రతా, యానభేదమున,
నతికృశంబగుచున్న, యంగంబునందు”.

—భార. అది. 2-152.

“అతిదుర్గమగునర, ణ్యప్రదేశమున,
నవనీ సురుండొక్క, డరుగుచునుండ”.

—భార-శ్రీ. 1-43.

“అయెలుగేర్పడ, నవనీతనూజ
యాలించి తల్లడం, బడరు చిత్తమున
నోయన్న లక్షణ, యెలసిమీయన్న,
య్యగ రాక్షసబాధ, నొందంగనేల”

ఎఱున - భార. అరణ్య - 6-330

పై ఉదాహరణము లన్నింటియందును, ఏకాక్షర యతియే పాటించబడి యున్నదనుట స్పష్టము.

ప్రాధవ్యాకరణమున “జయవదం బనుకరణ విరహితంబ తటచు గనగు” అను సూత్రమునకు లక్ష్యముగ, క్రిందియుదాహరణము గన్పట్టు చున్నది :

“జయపూతనాఘాత, జయదైత్య దమన,
దయనిమ్ము జీవిత, దానమ్ము నాకు”

ఇయ్యది ఎఱున హరివంశములోని తరువోజ పాదము. దీనినాధారముగా గొని కొందఱు, తరువోజకు, సీసమునకు వలెబాద పూర్వార్థమున నొక యతియు సుత్తర్థార్థమున నొక యతియు నెఱున నిలిపియున్నాడని వాదించు చున్నారు. కాని మీది యుదాహరణమున నొక పొరపాటు గలదు. ఎఱున తరువోజ యందలి తృతీయ చరణోత్తర్థార్థముతో జతుర్వరణ పూర్వార్థమును గలిపి ప్రాధవ్యాకర్త యాయుదాహరణము నిచ్చి యున్నాడు. ఎఱున తరువోజ పూర్తిపాఠమిట్లుండును.

1. “జయసర్వభూతేశ, జయసర్వ వరద,
జయసర్వరక్షక, జయనరోజాక్ష.
2. జయజగద్వందిత, జయజగన్నాథ,
జయ జగద్ధారక, జయ విశ్వరూప
3. జయకృష్ణ గోపాల, జయమహా సత్త్వ
జయపూతనాఘాత, జయదైత్యదమన,
4. దయనిమ్ము జీవిత, దానమ్ము నాకు
దగళరణాగత, త్రాతపు గావె”

ప్రాధవ్యాకరణమందలి ‘యుదాహరణము నేకపాదముగా భ్రమించి యా విమర్శకు లపమార్థమున బడిరి. కావున దరువోజయందు ద్వీదశ ప్రత్యేకయతిగాని, ద్వీదశప్రాసమైత్రి గాని లేదనుట స్పష్టము.

తరువోజనొకంతమార్పుతో సీసముగా జేయవచ్చును. తరువోజలో 4 వగణము సూర్యగణము : 7 వది యింద్రగణము, సీసమున నాల్గవది యింద్ర గణము : ఏడవది సూర్యగణము.

“అతిదుర్మగునర, ణ్యప్రదేశమున,
నవనీరుండొక్క, డరుగుచుండ”

—తరువోజ

“అతిదుర్మగునరణ్య ప్రదేశమునను
నవనీరుండొక్క, డరుగుచుండ”

—సీనము.

త్రిపద : దీనికి మూడుపాదములు : పాదమునకు గణము లిట్లుండును.

పాద. 1 : 4 ఇంద్రగణములు ; రెంటిపై యతి.

పాద. 2 : 3, 2 ఇంద్రగణములు, + 1 సూర్య. యతిలేదు.

ఉదా. : అప్పకవీయము.

తొలుతను నల్వరిం, ద్రులురెంట, మూటను,

బలభిద్యయంబు నురవియు,

వశిలేకయలరారు దిపద—

—అప్ప. 4. 470

తెలుగున ద్విపదకువలె, కర్ణాట మునద్రిపదికి బహుళ ప్రచారముగలదు.
కర్ణాటమునద్రిపదిలక్షణము : —

1. 4 విష్ణుగణములు.
2. విష్ణు, బ్రహ్మ, విష్ణు, విష్ణు.
3. విష్ణు, బ్రహ్మ, విష్ణు.

—భందో. 5-299

విష్ణు గణములన్నియుఁ బంచమాత్రాకములుగాని, గౌవలయును.
ఒకటవపాదమున కిరువదిమాత్రలును, రెండవపాదమునకుఁ బదునేడు మాత్ర
లును, మూడవ పాదమునకు వదమూడు మాత్రలు నుండును. ప్రథమపాద
మున రెంటిపైఁబ్రాసయతిగలదు. ఆంధ్రత్రిపదికప్పకవి యొక్కడే ప్రథమపాద
మున యతివెప్పియున్నాఁడు. భీమనాదులు కన్నడమందువలెనే, ప్రాసయతిని
నిల్పిరి. కావ్యాలంకార చూడామణియందు, ద్వితీయ పాదమునకు రెండింద్ర
గణములు, రెండుసూర్య గణములు చెప్పబడి యున్నవి.

చతుష్పద : (చతుష్పది, చౌపద, చౌపది) 4 పాదములు ; పాదమునకు
16 మాత్రలు : 8 మాత్రలపై యతి, ‘నల, గా, భ, న’ లను చతుర్మాత్రా
గణములతోఁగూర్చవలెనని భీమన వెప్పియున్నాఁడు. ప్రతిపాదమునఁ జతుర్మాత్రా
గణములు మూడును నాపై సూర్యగణమొక్కటియు నుండవలెనని యనంతాదులు
చెప్పిరి. అప్పకవియొక్కడే చౌపదకంత్యాను ప్రాసమునుజెప్పలేదు. తక్కిన
భందఃకర్తలందఱుఁ జెప్పిరి.

ఉదా. :-

“చిన్నదియొక్కతె, పెందొవక్రోవిన్
దిన్నగఁజిమ్మెనుదేనియ తావిన్
మన్ననసేయుచుమారునిరీవిన్
బన్నినభవరునిపడప్ర మోవిన్”

—సుదక్షిణాపరి, తెనాలి, అన్నయ.

వితాళచతుష్పద :

పాదమునకు - 2 సూ + 9 మాత్రలు, 8 మాత్రలపైయతి.

—అప్ప. 4.472

2 సూ + 4 మాత్రలగణములురెండు + 1ల.

అ. భందోద. 3.51 ; లక్షణ. 2.122

అప్పకవియిచ్చిన లక్ష్యము :

భానుగణయుగము, పయినవలలిం

పూనమణివిరతిసందిధరలో

జానలరుఁజతుష్పదవితాళా

భ్యానమునవినాయకతురంగా.

—అప్ప. 4.472

అనంతుడిచ్చిన లక్ష్యము -

అర్క, నామ, గణ, మను, వుగరెండు

దార్క, నిలఘు, వొం, దఁగనిట్టుం, డు.

—అ.భందోద, 3.51

అప్పకవిలక్ష్యము గుర్వంతము ; అనంతాదుల మతము లఘ్వంతము.
అనంతాదులంత్యానుప్రాసఁగూర్చిరి. అప్పకవి పాటించలేదు.

ఈ క్రిందివితాళచౌపదను, నాచన సోముని వసంతవిలాసములోనిదిగా,
లాక్షణికులుదాహరించియున్నారు. “వీణాగానమువెన్నెలతేట, రాణమీరగా
రమణులపాట ప్రాణమైనపిన బ్రాహ్మణువీట, జాణలుమెత్తురుజాజరపాట.

ఇందు ప్రతిపాదమునకును 15 మాత్రలున్నవి. అనంతునిలక్షణచ్చా
యలిందు గన్పట్టుచున్నవి. కానిమొదట సూర్యగణద్వయమిందుగానరాదు.

కర్ణాటచతుష్పద : ఇది కర్ణాటభాషయందలిచతుష్పద.

పూర్వోక్త చతుష్పద తెలుగునకు సంబంధించినది, దీనిలక్షణము :
అప్పకవీయము :

“మొగిఁబంచలఘుగణంబులు మూడురవియు

దగులదుదఁబ్రాసంబు, దాక రెంటివయి

నగువిశ్రమమునఁగర్ణాట చౌపదయె

నఁగుఁగుతుల నత్కవుల, సమ్మతముతోడ

—అప్ప. 4.473

పంచలఘుగణములు మూడు నాపయినొకసూర్య గణమునిందుండును.
రెంటిపై యతి.

నగ, సల, త, ర, గణములు పంచమాత్రాకములు. వీనిలోనేమూడింటి
నైనను దొలుతఁగూర్చి, వానిపై నొకయినగణమునుజేర్చిన నప్పకవిచెప్పిన
కర్ణాటచతుష్పద తెలుగు ద్విపదయగును. మూడింద్రగణములు నొకసూర్య
గణమును ద్విపదకదా ! క్రింది చౌపదకును ద్విపదకును భేదమావంతయును
లేదు. చూడుడు.—

“జగతినిదిగరాట - చౌపదబ్రాహ్మయ
యగుగణద్యయముపై - యతియాంజనేయ—

—లక్షణ. 2.123

నాగవర్మ భందోంబుధియందు, దీనిలక్షణమప్పకవి యిచ్చినట్లేయున్నది. కాని, యందీచౌపదిని రఘుటాలక్షణముక్రిందఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఇదిగాక, కన్నడమున మరొక చౌపదిగలదు. దానిలక్షణమిట్లున్నది. నాలుగుమాత్రల విష్ణుగణముపై గుర్వంతమగు నాలుమాత్రల రుద్రగణమొకటి చేర్చవలయును.

పంచపద : సమవృత్తములలో దేనినైనను నైదుపాదములు గలదిగా వ్రాసిన పంచపద (పంచపాది) యగునని, యప్పకవియు ననంతుఁడును వ్రాసిరి. వారిరువులు నుత్పల మాలనే లక్ష్యముగానిచ్చిరి.

అప్పకవిచెప్పినలక్షణము : —

“అదినమవృత్తములలో
నైదంఘ్రులనెద్దియైననార్యులువలుకన్
బాదుకొనికృతులలోపల
నాదరమునఁబాదియనఁగానలరున్.”

—అప్ప 4.474

లక్షణమునుబట్టి యిది వృత్త సంఖ్యలోఁ జేర వలసియుండగా దీనిని జాతులలో లాక్షణికులెందులకుఁ జేర్చి చెప్పిరో తెలియకున్నది. ద్విపదాదులనామ సాదృశ్యమునుబట్టి వారట్లు చేసియుండవచ్చును. కాని పంచపాది, వృత్తము లందేకాక, సీసగీతములందును గన్పట్టుచున్నది. మల్లాదిపరిత్రయందు సీసమును దేటగీతియుఁబంచపాదులు గలవు. అందులకే గావలయు లక్షణశిరోమణియందు, సీసము, గీతము, సమవృత్తమునను మూఁడును బంచపాదులుగాఁ జెప్పవచ్చు ననియున్నది. పంచపాదినెట్టి ఘట్టములందు రవింపవలెనో లక్షణదీపిక యిట్లు చెప్పుచున్నది.

స్తుతియెడశృంగారరస
స్థితివట్టినదివిరియెరులఁదెగడెడు వోటన్
చతురకవులేరవియింతురు
వితతంబుగఁబాద వృత్తముపేర్చిన్.

వృత్తములను, గీతములను, సీసములను, బంచపాదులుగనే కాక, అనియతసంఖ్యా పూర్వకమాలికలుగాఁజెప్పటయుగన్పట్టుచున్నది. పెద్దనయు, భట్టుమూర్తియుఁజెప్పిన యుత్పలమాలికలు జగత్ప్రసిద్ధములు. హంసవింశతిలో సీసమాలికలు పెక్కులుగలవు.

షట్పద :- దీనిలక్షణమునప్పకవి యిట్లుచెప్పియున్నాఁడు.

పా. 1. ప్రాసముల్పామ్యాలు, వానవులాఱురి, ప్రైసుధాదీధితితోనిర్గతి,
పా. 2. బాసిల్లిగాఁబాద, మీసూటితో నాల్గొ, జేసినకృతులందు షట్పదాఖ్య

—అప్ప. 4.476.

అతీంద్రగణములపై నొకచంద్రగణమును చేర్చవలెను. ఇదియొకపాదము. ఇట్టివి నాలుగువ్రాసిన షట్పదయగును, ఇది అప్పకవి చెప్పిన లక్షణము. అందు మూఁడుప్రాసయతులుండును. ఒక్కొక్కటి రెండేసి గణములపైనుండును. ‘నిర్వృతి’ గల పద్యమనఁగా, యతికి మారుగాఁబ్రాసయతి నుపయోగింతురనుట, కావ్యాలంకార చూడామణిక్రయఁ జిత్రకవి పెద్దనయునిట్లే వ్రాసిరి. కవిజనా శ్రయమందలిలక్ష్యమున నాల్గుగణములపై నొక్కప్రాసయతియేగలదు.

“త్రిదశేంద్రగణములువెలయ నిర్ మూఁడిది
కదియవంత్యంబునఁజంద్రు గూర్చి.

1. పా.

తుదియిట్లు గామదీఁజెప్పిననదియ ష
టదమగు మల్లియరేచనాఖ్య.

2. పా.

—అప్ప. జా. 33.

అప్పకవీయమందేకాక, కవిజనాశ్రయాదులందును షట్పదలక్ష్యమున రెండుపాదములే చూపఁబడినవి. అప్పకవి 4 పాదములుండవలెననిచెప్పి, రెండు పాదములనే వ్రాసియున్నాఁడు. పేరునుబట్టియే దీని కాలుపాదములుండవలెనని స్పష్టమగుచున్నదికదా! అప్పకవి షట్పదియందు నాల్గుపాదములుండునని యెట్లుచెప్పినో! అప్పకవి లక్షణముకంటె, అనంతునిలక్షణము యుక్తరమన వలెను.

ఉదా. :-

మొయంగనిద్దటి, ద్రులునురేండులుమూఁడు,
తెలుగులన్ శిశిగూడనర్థంబులన్,
నెట్టిగ్రాలగావళ్లు, దొలుగఁషట్పదరీతి
వలలుఁజక్రిపదాభివర్ణనంబు.

—అ. భందోద. 3.46

రెండింద్రగణములుగల పాదములు మూఁడు ; మూడవపాదమున నొక చంద్రగణమధికము. ఇదిసగముషట్పద. ఇట్లే మరొకసగముగూడ వ్రాయవలయును. అప్పుడాలు పాదములగును, అలుపాదములమొదటఁబ్రాసము గలదు. అనంతుని వలె స్పష్టముగా నప్పకవి, లక్షణమును చెప్పకపోయినను, తత్త్వమున రెండునుసమానములే యనవచ్చును.

అప్పకవి లక్ష్యము నిట్లు విభజింపవలయును.

“ప్రాసముల్ ముమ్మాలువానవు లార్గురి,

ప్రైసుధా, దీధితి, తోనిర్వృతి” —ఇది రెండేసి గణములు మూఁడు, పాదము లగును. మూడవవోటఁ జంద్రగణ మధికము. కావున అప్పకవి లక్ష్యము లక్షణవంతమే యనదగును. అనంతుని లక్షణము కన్నడ షట్పది లక్షణముఁ గొంతవలె కనునరివియున్నది.

కన్నడ షట్పది :

చతుర్థముగణములు రెండేసి, (ఇంద్రగణములు రెండు) యాలు పాదముల యందుండును. 3-6 పాదములలో మఱొక చతుర్థము గణమును, దానిపై నొక గురువుండును. దీనిమాత్రా సంఖ్యాక్రమ మిట్లుండును.

1. $4+4$ మాత్రలు.
2. $4+4$
3. $4+4+4+2$

} ఇది సగము పట్టుది.

చతుర్మాత్రాగణములగు 'నల, భ' గణములు తెలుగున నిండ్రగణములు. పద్యార్థములందరికముగానున్న, $4+2$ మాత్రల గణములు 'భగ, నవ, రల, నహ, నలల' అను గణములుగా గూర్చిన 6 మాత్రల గణములగుటయు, తెలుగు చంద్రగణములగుటయు, దటస్థించును, అందులకే గావలయు ననంతకుడు 3, 4 పాదాలలో, జంద్రగణమొక్కటి యొక్కవగా జెప్పియున్నాడు. కాని తెలుగున గన్నడమాత్రా సంఖ్యానియమము లేదు.

కన్నడ కుసుమపట్టుది:

శర పట్టుదికి 4 మాత్రల గణములు; కుసుమ పట్టుదికి 5 మాత్రల గణములు. తక్కిన లక్షణము రెండింటికిని సమానము. i. $5+5$. ii. $5+5$. iii. $5+5+5+2$. మాత్రల గణములుండును. ఇది సగము పద్యము. ఇదియుదెనుగు లక్షణములకు సరిపోవును. పంప లఘు గణములలో నిండ్ర గణములు, నగ, నల, ర, త, లు గలవు. 3, 6 పాదములలోని 7 మాత్రల గణములలో, జంద్రగణములు గలవు.

పట్టుది కన్నడజాతిపద్యము. తెలుగు లాక్షణికులీ పట్టుదీ లక్షణమును గన్నడమునుండియే గ్రహించి యుండవలయును, గాని, వీరి లక్షణపద్ధతి యందించుకొత్తదనము గలదు.

కన్నడమున గల పట్టుదులాలు విధములు. వానిపేర్లు: శర, కుసుమ, భోగ, భామిని, పరివర్తిని, వార్తిక పట్టుదులు. తెలుగున వీనికి బ్రవారము లేదు. కావుననే మన చంద్రశాస్త్ర కర్తలు వీనిని స్పృశింప లేదు.

కన్నడమున వీని లక్షణములు:

1. శరపట్టుది: $4+4; 4+4; 4+4+4+2$ (గ)
2. కుసుమ పట్టుది: $5+5; 5+5; 5+5+5+2$ (గ)
3. భోగ పట్టుది: $3+3+3+3; 3+3+3+3; 3+3+3+3+3+3+3+2$ (గ)
4. భామిని పట్టుది: $3+4+3+4; 3+4+3+4; 3+4+3+4+3+4+2$ (గ)
5. పరివర్తిని పట్టుది: $4+4+4+4; 4+4+4+4; 4+4+4+4+4+4+2$ (గ)

6. వార్తికపట్టుది: $5+5+5+5; 5+5+5+5; 5+5+5+5+5+5+2$ (గ).

పైఅరింటిలో భోగపట్టుదీ భేదములుగా 'తలపట్టుది', యు, భామిని పట్టుదీ భేదముగా 'జలపట్టుది', యు నేర్పడినవి. పరివర్తిని వార్తికముల మిశ్రమమువలన 'విషమపట్టుది' జనించినది. దీని భేదముగా "ప్రాధపట్టుది" వుట్టినది.

వీనిలక్షణములు:

1. తల పట్టుది: $3+3; 3+3; 3+3+3+2$ (గ)
2. జల పట్టుది: $3+4; 3+4; 3+4+3+2$ (గ)
3. విషమ పట్టుది: $4+5; 4+5; 4+5+4+5+2$ (గ)
4. ప్రాధ పట్టుది: $4+5+4+5; 4+5+4+5; 4+5+4+5+4+5+2$ (గ)

మీది లక్షణము సగము పట్టుదికే యన్వయించును. తక్కిన సగము నిట్లే యుండును. మొదటి అరింటిలో చిన్నపాదములందు ఎనిమిది మాత్రలును, పెద్ద పాదములందు, ఐదునాలుగు మాత్రలు నుండిన శరపట్టుది యగుచున్నది. ఇట్లే చిన్నపాదములందు రెండేసి మాత్రలను బెండుటచే నాలుగు పట్టుదులు నేర్పడినవి. అలవ దానియందు మఱి రెండు పెట్టిగినవి. పరివర్తిని వార్తికముల మధ్యమున ప్రాధపట్టుది ముంచినచో నీ భేదము కూడఁ గలుగదు. ప్రాధపట్టుది యందు చిన్నపాదములో 18 మాత్రలుండును, చిన్నపాదములందు రెండేసి మాత్రలు పెట్టిగినట్లే, పెద్ద పాదములందు మూడేసి మాత్రలు పెట్టిగినవి.

తెలుగున జెప్పబడిన పట్టుది, కన్నడ కుసుమపట్టుదికి సరిపోవునని, ముందే చెప్పఁ బడినది. శిష్ట కవితయందు లేకున్నను, దక్కిన పట్టుదులలోఁ గొన్నింటికి సమానములు తెలుగు జానపద రచనలయందు గన్పట్టుచున్నవి.

1. శర పట్టుది: శ్రీతరు - జిరొనే
శ్రీరఘు - రాముడ
వేరిక - వాటము - తీ (ఈ) వే
భ్యాతిగ - శ్రీరఘు
రాముడ - వైతే
కోమల - జేరగ - దో (ఓ) యీ

* శర పట్టుదికి నాగవర్క యిచ్చిన లక్షణము

"మంతరదరగణ, ముందిరకడయోగ్

కుండదెనెలనుగె, మదనవారం

అందునిలావనె, ముందలతెలసి

యందమెయాగవె, పట్టుదికే."—

2. కుసుమ పట్నది : శ్రీ శంభు - తనయునకు
 సిద్ధిగణ - నాథునకు
 వాసిగల - దేవతా - వందితున - కూ
 ఓబొజ్జ - కనకయ్య
 నీబంటు - నేనయ్య
 ఉండ్రాళ్ళ మీదికి - దండుబం - పూ
3. భోగ పట్నది : తులసి - యింట - నుంచు - వార్ని
 తులసి - పూజ - చేయు - వార్ని
 తులసి - యందు - భక్తి - యుంచి - మెలగు -
 వారి - నీ
 తులసి - జూచి - మొక్కు - వార్ని
 తులసి - యనుభ - వించు - వార్ని
 తెలిసి - నీవు - వారి - దిక్కు - తొంగి -
 చూడ - కూ
4. భామినీ పట్నది : గుమ్మ - డేడే - గోపి - దేవీ
 గుమ్మ - డేడే - కన్న - తల్లి
 గుమ్మ - డినిపొడ నూప - గదవే - అమ్మ -
 గోప - మ్మా

తెలుగున నీ నాలు భేదములే ప్రముఖముగా కన్పట్టుచున్నవి. తెలుగున పట్నదులకుఁ బ్రచారము లేకుండుటకు ముఖ్యకారణ మొకటి యున్నది. ఈ పట్నదు లింతుక భేదముతో రగడలగుచున్నవి. భోగ పట్నది హయప్రచార రగడ యొక్క రూపము. భామినీ పట్నది వృషభగతి రగడకు సరిపోవుచున్నది. పరివర్తిని పట్నది మధురగతిరగడ జాతిలోనిది. వార్తిక పట్నది ద్వీరదగతి రగడకు సంబంధించినది. శర, కుసుమ పట్నదులు, మధురగతి, ద్వీరదగతి రగడలలో నంతర్భూతములగును. కొన్ని కొన్ని మాత్రలను తగ్గించుటచే పదములను హ్రస్వ పాదములలోనికి కుదించుటచే నిన్ని విధములైన పట్నదు లేర్పడినవి. కన్నడమున లలిత, ఉత్పవ, మందానిల అను మూడు రగడలే ముఖ్యములు. ఆ మూడింటి యందును ఈ పట్నదులన్నియు నంతర్భవించవు. అందువలనఁ గన్నడమున నిన్ని విధముల పట్నదు లేర్పడినవి. తెలుగున రగడభేదము లధికము గావున పట్నదుల కధిక ప్రచారము లేకపోయినది.

రగడలలో సమసంఖ్యా మాత్రాగణములే యుండవలెనను నియమమును దొలగించి, విభిన్న సంఖ్యామాత్రాగణములకూడ నుండుట కంగీకరించినచో దేశీయ ములగు రచనలనేకములు రగడలయందే యంతర్భవించును. ద్వీపద సీసాదులు కూడ రగడభేదములేయని చెప్పటకు వీలగును. ద్వీపదలో నుపయోగించు నింద్ర గణములన్నియుఁ జతుర్మాత్రాకములే యగుచో నొక్క మాత్ర తక్కువగా మధుర గతిరగడ యేర్పడును. పంచమాత్రాగణములే యుపయోగించినచో, రెండు మాత్రలు తక్కువగా ద్వీరదగతిరగడ యగుచున్నది. దేశీయములగు రచన లనేకములు రగడభేదములుగా నున్నవి. చూడుడు :

- మధురగతి : అటలు-ముద్దూ-పాటలు-ముద్దూ. 4 + 4 + 4 + 4
 అలా-పించిన-హరికథ-ముద్దూ
 వేషము-ముద్దూ-భాషలు-ముద్దూ
 దైవత-గురువుల-దండము-ముద్దూ.
 ఇందుఁ జతుర్మాత్రాగణములు పాదమునకు నాలుగేసి యున్నవి.
- హరిణగతి : మేలు-కొనవే-చంద్ర-శేఖర. 3 + 4 + 3 + 4
 మేలు-కొనవే-ఇంద్ర-వందిత. 3 + 4 + 3 + 4
 పాల-లోచన-నీల-కంఠా. 3 + 4 + 3 + 4
 మేలు-కొనవ-య్యాహ-రహరా. 3 + 4 + 3 + 4
- హయప్రచారము : సుప్తి-సుప్తి-రామ-చంద్ర. 3 + 3 + 3 + 3
 సుప్తి-సుప్తి-కీర్తి-సాంద్ర. 3 + 3 + 3 + 3
 సుప్తి-నీ(ఇ)-తమ్మ-మాకు. 3 + 2(1) + 3 + 3
 భభము-లిమ్మ-అ. 3 + 3 + 2

మూడవ పాదమందలి 'సీ' అనునది వ్రాతలో ద్వీమాత్రాకమయ్యు నుచ్చారణమునఁ ద్వీమాత్రకమే. దేశింగురాజు కథలోని యీ క్రింది యుదాహరణమును రగడభేదమే.

“పటుతర, ముగనే, దండున, జొరబడి, వరులజ, యించిననూ
 తటుకున, వచ్చి, నిన్నే, లేదవే, తప్పక, ఇప్పుడు, నూ
 చబులదై ర్యమున, శత్రుల, ద్రుంచెద, నత్తం, తంబుగ, నే
 రాచదండలో నీల్చిన స్వర్ణము ప్రాకటముగగల దూ
 వేకొని జయమును వెందివచ్చెదను విరక్తి ర్రియు కలుగా”

పైదానిలో అరు చతుర్మాత్రాగణములును, జివరనొక గురువును గలవు. కాని దాని మాత్రాగణస్థితి యిట్లున్నది :

$$\begin{aligned}
 &4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 \\
 &4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 \\
 &8 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 \\
 &8 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 \\
 &4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4
 \end{aligned}$$

నాలుగు మాత్రలగణములు రెండింటికి బదులు ఎనిమిది మాత్రలుపయోగింపబడినవి. ఆ యెనిమిది మాత్రల సుపయోగించుటలోఁగూడ నొక క్రమ మున్నది. చూడుడు :

1. పటుల + దైర్య + మున 3 + 3 + 2
 2. రాచ + దండ + లో 3 + 3 + 2
 3. వెంది + వచ్చె + దను 3 + 3 + 2
 ఇందు మధురగతి, పై రెండు చతుర్మాత్రాగణములు నొక గురువును గలవు.

క్రింది యుదాహరణము గూడ రగడభేదమే.

1. మొనలు-మీదుగ-తలలు-క్రిందుగ. $3 + 4 + 3 + 4 + 3 + 4 + 5$
మొలవి-యున్నది-వృక్షమూ.
2. మోడ-మలరగ-మిరితి-మోడను.
మదగ-జమువిహ-రించెరా.
3. విదిమి-వట్టిన-బంటు-కైవడి
చీను-ఏనుగు-మింగెరా.
4. విట్ట-చీగూచు-కేక-వేయుచు
యీగ-మంచము-మింగెరా.

ఇది రెండు మాత్రలు వివర లోపింపగా నేర్పడిన హరిణగతిరగడ. హరిణ గతిలో నేడు మాత్రల గణములు $(3 + 4)$ పాదమునకు నాలుగును. మీది యుదాహరణమున(జీవరిగణము పంచమాత్రాకమే యగుచున్నది. కావున నిద్దానిని హరిణగతి రగడ భేదముగా నెంచవచ్చును.

క్రింది గేయము ఒక్కమాత్ర తక్కువగా ద్వీరదగతిరగడ యగుచున్నది. వివరి దీర్ఘమును హ్రస్వముగా జేసిన నియ్యది ద్వీపదయుఁ గావచ్చును.

“పుడమిలో-నరులకూ-తలనొగ-కుండా. $5 + 5 + 5 + 4$
వరశరా-మువిభంగ-వరవిరే-మున్నూ
నన్ను-లేస్సామి-కాకుత్స్-తవయా
తలుపేయ-కోపమా-తాళగా-గలనా.”

క్రింది గేయము కూడ రెండు మాత్రలు తక్కువగా, మధురగతిరగడ యగుచున్నది.

“గుజగుజ-రేకుల-వడుచుం-దా
గుజారేకుల-వడుచుం-దా
స్వామి-దండల-వడుచుం-దా
సహరా-జాలుమెచ్చె-వడుచుం-దా.”

నాల్గవ పాదమందలి రెండవ గణము వ్రాతలో షణ్మాత్రాకమయ్యుఁ బాటలో మాత్రము చతుర్మాత్రాకముగానే యుత్పరింపబడును.

సప్తపది : అష్టపది : ఆంధ్ర లాక్షణికులు

వీనిని జెప్పలేదు. ముద్దుపళని, ద్రావిడభాషలయందలి పాశురములను. నప్తపదులుగా నాంధ్రీకరించినది. ఈ పాశురముల కర్పిత్యవిషయమున నతి ప్రాయభేదములు గలవు. మన కిప్పుడది యప్రస్తుతము. సప్తపదులకు లక్షణ మెందును లేదు గావున లక్ష్యమును బట్టి లక్షణమూహ్యము.

1. శ్రీనివాస, గురుని, దలచి + చిత్త, మునను. ముద్దు, పళని, పూని, వేయు, ద్రవిడ, పాట, + లోని, భావ. మూ
2. వెలగి తెలియ వాణి తనదు + జిహ్వానను నిలచి యిటులఁ బలికెఁ దిరుప్పావ సప్త + పది పదంబుగా.

ఇవి సప్తపదియందలి రెండు పాదములు. ఏడు పాదము లిట్లు వ్రాయ వలెను. ప్రతిపాదమున(బూర్వార్థమున(ద్రిమాత్రాత్మక గణములు 8; ఉత్తరార్థమున 6 గణములు, విదప నొక గురువున్నది. ఒక్కొక్కచో సుత్తరార్థమున

5 గణములపై గురుద్వయము గూడ నున్నది. చూడుడు :

“మంచి, నగల, మించి, కులము + నెంచి, యవత, రించి, నట్టి చంచ, లాక్షు, లెల్లఁ, గూడ + జనగ, రావే.

ఇందు రెండు దళములందు నాల్గింటిపై యతి ; ప్రాసయతి గూడ(గూర్ప వచ్చునని లక్ష్యముఁ బట్టి తెలియుచున్నది. ఇది యించుమించుగా(దురగ వల్లన రగడను బోలియున్నది. సప్తపది యుత్తరార్థమున(దురగవల్లనము కంటె కొలది మాత్రలు తక్కువ. తురగవల్లనము నందలి రెండు పాదములు సప్తపదికేకపాదమగును.

ఆంధ్రలాక్షణికులు, అష్టపదిని గూర్చి చెప్పలేదు గాని, కన్నడమున భందోంబుధిలో(దల్లిక్షణమిట్లు చెప్పబడి యున్నది. ఇది యేక తాళజాతికిఁ జెందినది. చతుర్మాత్రా గణములు రెండు ప్రతిపాదమున నుండును. అట్టి పాదము లెనిమిది యుండును. ఎనిమిదింటి కాదిలో(బ్రాసనియతి గలదు. లక్ష్య మున నెన్నిది పాదముల తరువాత నెక్కువగా నొక్క పాదమున్నది. ఎనిమిదవ పాదమున కది యనుబంధమువలె నున్నది. అందు(బ్రాసములేదు. ఇది కన్నడ దేశీ పద్యమని కిట్టెలుదొర వ్రాసియున్నాడు. ఇది ముద్రిత భందోంబుధిలో గానరాదు. కిట్టెలు సంపాదించిన గ్రంథమందే గన్పట్టుచున్నది.

రగడలు : రగడలను గూర్చి, కవిజనాశ్రయ కర్తగాని, విన్నకోటపెద్దన గాని ప్రస్తావింపలేదు. రగడలను గూర్చి చెప్పిన యాంధ్రలాక్షణికులలో(బ్రథముఁ డనంతఁడని చెప్పవచ్చును. ఆంధ్రమునగల రగడలు తొమ్మిది విధములు.

1. హయప్రవార రగడ	6. ద్వీరదగతి రగడ
2. తురగవల్లన రగడ	7. జయభద్ర రగడ
3. విజయ మంగళ రగడ	8. హరిణగతి రగడ
4. మధురగతి రగడ.	9. వృషభగతి రగడ
5. హరిగతి రగడ	

వీని లక్షణములు :

1. హయ ప్రవారము : 4 సూర్యగణములు (3 మాత్రల గణములు) 6 మాత్రలపైయతి.

ఉదా. : ఋతువి, రామ, మినులు, లల్లు, రతుక, నొక్క, యంఘ్రి, వెల్లు.
—అప్ప. 4-481

2. తురగవల్లనము: హయప్రవారమునకు రెట్టింపు; 8 సూర్య గణములు; 4 గణములపై యతి.

ఉదా.: ఇరవులన్ హయప్రవార మినుమడించి కృతులఁ జెప్ప.

—అప్ప. 4.482

3. విజయమంగళము: తురగవల్లనమునకు రెట్టింపు; పాదమునకు 16 సూర్యగణములు; నాలుగేసి గణములపై మూడుబోట్ల యతులు.

ఉదా.: తురగవల్లనంబు రెంటి-తోడ విజయమంగళంబు
ధూర్తకంస తూలదహన-తుహినహీరసదృశకీర్తి.

—అప్ప. 4.483.

ఈమూడును నొకజాతికిఁ జేరినవే. త్రిమాత్రాగణములపై నివి యాధార పడియున్నవి.

4. ద్వీరదగతి: పంభ లఘుగణములు నాలుగు; రెంటిపై యతి.

ఉదా.: కరమొప్పుఁ బంభలఘు + గణవతుష్టయముచే

—అప్ప. 4.484.

5. విజయభద్రము: ద్వీరదగతికి రెట్టింపు. రెండేసి గణములపై మూడుబోట్లయతులు.

ఉదా.: ద్వీరదగతి రెట్టింప + విజయభద్రము వెల్లు
విదురపూజితపాద + వేదసన్నతనామ.

—అప్ప. 4.485

6. మధురగతి: చతుర్మాత్రా గణములు నాలుగు; రెంటిపై యతి; గా,భ,జ,న,నల, గణములే వాడుదురు; జగణము నిషిద్ధము.

ఉదా.: శ్రీవనితాధిపుఁ-జేరిభజింపుఁడు.

—అప్ప. 4.486.

7. హరిగతి: మధురగతికి రెట్టింపు. నాలుగు మాత్రల గణము లెన్నిది యుండును. 4 గణములపై యతి.

ఉదా.: నల సభ గగముల లోపల నేవై-నను నెనిమిది నాల్గిటి
పైవిరమము.

—అప్ప. 4.487

8. హరిణగతి రగడ: 14 లఘువులు, అనగా 4 + 3 మాత్రల గణములు రెండు. 7 లఘువులపై యతి.

ఉదా.: శ్రీనివాసుభ-జింతునేనని

పూని, కుజనుల-పొంతఁ బోనని.

—అ. భందోద. 3-61

9. వృషభగతి: హరిణగతికి రెట్టింపు; మొత్తము 28 లఘువులు 14 లఘువులపై యతి.

ఉదా.: ఇరువది యెనిమిది లఘువులు, పది—

యేనిట విశ్రాంతియుఁ గూర్చిన

నిరవగువృషగతి వద్మాధిప-

—యిదివిను మాదరమున ముదమున

—అప్ప. 4-489.

అప్పకవీయమందలి యాలక్ష్యమునందు 28 లఘువులున్నవిగాని నడకచెడి నది. హరిణగతికి రెట్టింపు వృషభగతి. హరిణగతికి 4 + 3, లేదా, 3 + 4 మాత్రలు చేరిన గణములుండవలయును. దీనిని మిశ్రగతి యందురు. అది యిందు చెడినది. అనంతుని లక్ష్యమున నడక సరిగానున్నది.

“శ్రీ మనోహరునంబు - జోదరు - జిత్రజాతగురుండలంచెదఁ

గామితార్థ విధాయి నిర్జిత - కాళియాహిని నాశ్రయించెద.

—అ. భందోద. 3.60

ఈ రగడలు తొమ్మిదిగాఁ జెప్పఁబడినను ముఖ్యమైనవి నాలుగు మాత్రమే యని తేలుచున్నది.

1. హయప్రవారము.

2. మధురగతి.

3. ద్వీరదగతి.

4. హరిణగతి.

ఈనాల్గింటి యందునఁ బ్రతిపాదమందును నాలుగుగణములే యుండును. హయప్రవారమున మూడు మాత్రల గణములును, మధురగతియందు 4 మాత్రల గణములును, ద్వీరదగతియందైదు మాత్రలగణములును, హరిణగతియందేడు మాత్రల గణములు నుండును. ముఖ్యమైన యీనాలుగు రగడలను రెట్టింపు చేయుటచే, పరుసగా తురగవల్లనము, హరిగతి, జయభద్రము, వృషభగతి, భద్రము, వృషభగతి, యేర్పడు చున్నవి. తురగవల్లనమును రెట్టింపుచే విజయమంగళరగడ యేర్పడుచున్నది. ఈ రగడలు, ముఖ్యముగా మాత్రా సంఖ్యను బట్టియే యేర్పడినవనుట సృష్టము. లాక్షణికులు మాత్రము వీని లక్షణములను బట్టి చెప్పక గణములను బట్టి చెప్పియున్నారు. హయప్రవారమునఁ బ్రతిపాదమునకు నాలుగు సూర్యగణములుండుననియు, తురగవల్లనమున కెనిమిది యుండుననియు, దానికి రెట్టింపు విజయమంగళమనియు లాక్షణికులందఱు చెప్పియున్నారు. సూర్యగణములని చెప్పుటచే ‘లగ’ము త్రిమాత్రాక మయ్యును, హయప్రవార, తురగవల్లన, విజయమంగళలందుఁ బ్రవేశింపటకు వీలు లేకపోయినది. ఇట్లే మధురగతియందు ‘గగ,నల,భ,న’ అను నాలుగు గణములే యుండవలయుననియు, నలే, ప్రతిపాదమున నెనిమిది యున్నచో ‘హరిగతి’ యగుననియు ననంతుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. ఇట్లు గణములను బ్రత్యేకముగాఁ జేర్చుటచే జగణము నాలుగుమాత్రల గణమేయయ్యు నిషేధింపఁ బడినట్లయినది. చిత్రకవి పెద్దనయు నట్లే చెప్పియున్నాఁడు. అప్పకవి మాత్రము నాలుగు మాత్రల (లఘువుల) గణములని చెప్పినను, అతని యభిప్రాయముగూడఁ బై గణముల నుపయోగింపవలెననియే. అట్టి యభిప్రాయముగలవాడు కావుననే, హరిగతిలక్షణము సెప్పుచు, నల,స,భ,గగ,అనుగణములలో నేవియైన నెనిమిది వాడవచ్చునని నిర్దేశించి చెప్పియున్నాఁడు. చిత్రకవి పెద్దన హరిగతి లక్షణమున జగణమును స్పష్టముగా నిషేధించియున్నాఁడు. ఇట్లే ద్వీరదగతి విషయమునఁ గూడ ననంతుఁడు, నగ, నలల, భల, సల, త,ర, అను గణములనే నిర్దేశించి యున్నాఁడు. ఈగణములలో నెవ్వనినైన నాల్గింటి నుపయోగింపవచ్చునని లక్షణనిర్దేశము చేసినాఁడు. ఇట్లు చెప్పుటచే, జల, యగణములు పంభ లక్షణనిర్దేశము చేసినాఁడు. ఇట్లు చెప్పుటచే, జల, యగణములు పంభ మాత్రాకములయ్యు నిషేధింపఁబడినవి. ఈ రగడ విషయమునఁ చిత్రకవి

పెద్దనయు, నవ్వుకవియు ననంతనితో భేదించియున్నారు. అవ్వుకవియుఁ జిత్రకవిపెద్దనయుఁ బంచలఘుగణముల నుపయోగింపవలెననియే చెప్పినారు కాని ప్రత్యేకముగానే పంచమాత్రాలఘుగణములలోఁ బేర్కొనలేదు. కావున వీరు, జల, యగణముల నిషేధింపలేదనియే చెప్పవలసి వచ్చుచున్నది.

హరిణగతి రగడయు. వృషభగతి రగడయుఁ దక్కిన రగడలకంటె భిన్నముగా నున్నవి. ఈ రగడలయందు సప్తమాత్రాకములగు గణములుపయోగింపవలయును. ఇట్టి గణములు హరిణగతియందు రెండును, వృషభగతియందు నాలుగునుపయోగింపవలెను. ఇక్కడ నొకసమస్య గలదు. ఈ యేడు మాత్రల గణములేవి? అనునదియే సమస్య. య,ర,త,గణముల కొక గురువువేర్చినను, సప్తమాత్రాగణము లేర్పడును. అట్లు కానిచో, మూడు నాలుగు మాత్రల గణముల కలయిక చేతనే సప్తమాత్రాగణము లేర్పడును. మొదటిరకపు గణములను గాక, ఈ రెండవరకపు గణవద్దతినే లాక్షణికులు చెప్పినారు. భానుయత నల, భ,స,గ,గ,ముల నుపయోగింపవలెనని అనంతఁడును జిత్రకవి పెద్దనయుఁ జెప్పినారు. భానుయతమనఁగా ఆ భానుగణము ముందువెనుకలలో నెందైన నుండవచ్చునను భావము స్పష్టము. కానిమొదట సూర్యగణము తరువాత పేర్కొనబడిన చతుర్మాత్రాగణముండవలెనని లక్ష్యము లనఁ దెలియుచున్నది. అవ్వుకవి వీరివలె గణములనుఁ బేర్కొనలేదు. హరిణగతికి 14 లఘువులును, వృషభగతికి 28 లఘువులు నుండవలెనని మాత్రము చెప్పినాడు. యతి మాత్రలలో సగమునకుఁ జెప్పుటచే ఏడేసి మాత్రల గణములు హరిణగతికి రెండనియు, వృషభగతికి నాలునియు, స్పష్టము. లక్ష్యములందును మాత్రా సంఖ్యయే ప్రధానముగా స్వీకరింపఁ బడినది. కాని, అవ్వుకవికూడ పూర్వులు చెప్పిన గణములకు విరుద్ధములగు గణముల నుపయోగింపలేదు. హరిణగతి యందు 4+3 మొదటిపాదమును రెండవపాదంలో సగమును విరిగినవి. మిగిలిన సగము 3+4గా విరిగినది. అనంతాదులకు మొదటిమార్గ మనిష్ఠము. చివరి మార్గమిష్ఠము. మొదట మార్గగణ ముండుట వారికి సమ్మతము.

సమమాత్రాసంఖ్యాగణములు పాదమునకు నాలుగుంట సామాన్యముగా రగడల లక్షణము. దీనినిబట్టి వృషభగతియే ముఖ్యరగడ యగుచున్నది కాని, హరిణగతి యగుటలేదు. దీనియందేడు మాత్రల గణములు రెండే యుండును. సమమాత్రాగణము లనుకొనినచో లాక్షణికులు చెప్పిన దాని ప్రకారము నాలుగు గణములు (3+4+3+4) ఉండును. ఇట్లు నాలుగు గణములున్నట్లు భావింపకొనినచో, రగడలకు విరుద్ధమైన లక్షణము దీనియందు మరొకటి గోచరింపను. అది గణములన్నియు సమమాత్రాకములు కాకపోవుట. కావున, రగడల స్వభావమునుబట్టి, వృషభగతియే పూర్ణరగడయని, చెప్పవలెను. అప్పుడు హరిణగతి యర్థరగడయే యగును.

రగడలవిషయమున, మాత్రాసంఖ్యను మాత్రమే చెప్పియారకుండక, లాక్షణికులు, ప్రత్యేకముగా గణములను పేర్కొనుట కొక ముఖ్యకారణము గలదు. అది రగడల నడకకు సంబంధించి యున్నది. రగడలగతివిశేషము తీక్రింది విధముగా నుండును.

త్ర్యస్రగతి : 3మాత్రలగణము - హయప్రచార, తురగవల్లన, విజయమంగళ రగడలు, రూపకతాళము.

చతురస్రగతి : 4మాత్రలు; మధురగతి; హరిగతి. ఏకతాళము.

ఖండగతి : 5మాత్రలు; ద్వీరదగతి, విజయభద్రము; జంపెతాళము.

మిశ్రగతి : 3+4మాత్రలు. హరిణ, వృషభగతులు, త్రిపుటతాళము.

సంగీతశాస్త్రమున 3,4,5,7,9 మాత్రల గతులుగల పంచతాళములు గలవు. వానికిఁ గ్రమముగా త్ర్యస్ర, చతురస్ర, ఖండ, మిశ్ర, సంకీర్ణగతులని సంజ్ఞలు. వీనినే రెంటివే గాని, నాలువే గాని యావర్తించి, యొక్కొక్క పాదమును రవింపవచ్చును. ఈ నడక సక్రమముగా వద్యమున నుండవలె నన్నచో, గేవలమాత్రాసంఖ్యను జెప్పినఁ జాలదు. ఆ మాత్రల విభాగముగూడ నొకక్రమపద్ధతిలో నుండవలెను. ఎదురు నడచు గణములు (లగ - జ) ఉండ కూడదు. అందులకే లాక్షణికులు గణములను స్పష్టముగాఁ బేర్కొని యున్నారు.

మహాకవుల ప్రయోగములు కొన్ని పైలక్షణమునకు విరుద్ధముగాఁ గన్పట్టుచున్నవి. వారు, మాత్రా సంఖ్యను మాత్రమే దృష్టియందుంచుకొనినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇందుల కుదాహరణముగా శ్రీనాథుఁడు కాళిఖండమున రవించిన 'మణికర్ణిక' రగడను గైకొనవచ్చును. ఇది 'హరిగతి రగడ' ఇందు పాదమున కెనిమిది చతుర్మాత్రాగణము లుండవలెను. పంచమగణాద్యక్షరము యతి. అనగా రెండు ఎనిమిది మాత్రలకు సగపాదమగుననుట. ఒక యెనిమిది మాత్రలనగా రెండుచతుర్మాత్రాగణములు. కాని శ్రీనాథుఁడి రగడయందు పెక్కు పాదములలో చతుర్మాత్రాగణదృష్టితో గాక, అష్టమాత్రా గణదృష్టితో రచన సాగించినాడు. చూడుడు.

“బిందుమాధవుండను నాకెంతయుఁ

బ్రేమకళాపాత్రముమణికర్ణిక

మందాకిన్యంభోవేణీభర

మధ్యనాభిచక్రము మణికర్ణిక.

— కాళిఖ.

వీనిలో సధోరేఖాంకితములగు పట్ట, రెండు చతుర్మాత్రాగణము లుండవలసియుండగా, 3+5 (గల+ర) మాత్రలగణములున్నవి. అనగా నాలుగు మాత్రలకు గణము విరుగుట లేదనుట, ఇట్లే, ఈరగడయందు శ్రీనాథుఁడు, న+ర, న+భల. గల+ర, గల+భల, అని నాలుగు విధములుగా నెనిమిది మాత్రలను గుదిర్చియున్నాడు, మొత్తమరువది యారుపాదముల యీరగడ యందు నలుబదియాలు బోట్లనిట్టి ప్రయోగములుగలవు.

కళాపూర్వోదయమునఁ బింగళిసూరన మధుర గతిరగడను రవించినాడు. చతుర్మాత్రాగణములు రెండింటికీ బదులు, శ్రీనాథుని వలెనే, న+భల, న+ర అనువానినుపయోగించినాడు.

ఉదా. :

“అరయ, జీవమయమగు కౌస్తుభమును”
 “నెరయ, వైజయంతీ సౌరభము”
 “అహంక్రియాత్మి కమగుశంఖంబును”

ఇందు లాక్షణికులు నిషేధించిన జగణము గూడ నుపయోగించఁబడినది.

కావున, మహాకవులు గొందఱు మాత్రానంభ్యను మాత్రమే మనసునందింపకొని రగడల రచించిరని తెలియ నగును.

హంసవింశతి యందు ‘మంజుగతి’ అనుపేరిట నొక క్రొత్తరగడ గన్నట్లు చున్నది. ఇందు చతుర్మాత్రా గణములే గలవు పాదమున కెనిమిదిగణములున్నవి. కావున నిది హరిగతిరగడ కావలయును. కాని, హరిగతి యందువలె నిందు, 4 గణములపై యతిలేదు. పూర్వార్థమున సుత్తరార్థమున రెండుగణములపై బ్రత్యేకయతులున్నవి. రెండు పాదములుగా గ్రహించి మధురగతి యందుమున్న నారెండుదశముల యాదిలో, ద్వితీయాక్షర ప్రాసములేదు. కావున నదియుఁ బాసగదు. కావుననే దీనికి క్రొత్తపేరావశ్యకమై యుండును. అరగడపాదములు క్రిందనుదాహృతములు :

“శ్రీవై కుంఠ-క్షేత్రంబనఁదగు, వాసుదేవునకు - వందనమొనరించి
 యామోదస్థలి - యందలి నంకర్ణ ణునకుఁగరా-చ్ఛాదనములనిడి”
 రగడలయందలికొన్ని వైలక్షణ్యములు :
 కాళహస్తి మాహాత్మ్యము : హరిగతి.

1. “జయజయ సహస్రలింగాలయద + ర్చనమాత్రస్థిత మోదాపాదక.”
 ఇందు జగణము వాడబడినది.
2. “పగడపుఁ దీగెలు గోమేధికములు - పచ్చలుఁ గెంపులు పువ్వ రాగములు”
 —కవికర్తరసాయనము

కన్నడమున నీరగడను, ‘రఘట’ అని అందురు. మూడు విధములగు రగడలు భందోంబుధియందుఁ జెప్పఁబడినవి.

1. మందానిల — 4 చతుర్మాత్రా గణములు — 16 మాత్రలు.
2. లలిత — 4 పంచమాత్రా గణములు — 20 మాత్రలు.
3. ఉత్సాహ (ఉత్పక) — 8 త్రిమాత్రా గణములు — 24 మాత్రలు.

కన్నడమందానిలము తెలుగు మధురగతికి, లలిత, ద్వీరదగతికి, ఉత్సాహ తురగవల్లనమునకు సరిపోవును.

సంస్కృతమున రగడలు లేవు. కాని కాలక్రమమునఁ గర్తాటాంధ్రజాతి వద్యమగు నీ రగడ సంస్కృతమునను నొకటి రెండు పట్టులఁ బ్రవేశముగాంచి నది. సోమదేవనూరి యశస్వీలక చంపువున నొక రగడగలదు. అది ద్వీరదగతికిఁ జెందినది. ఇందు సంతానుప్రాసముగూడగలదు. కోరుమిల్లి శాసనమునందును రగడ భేదముగలదు. (ద్వీరదగతి). ఇందును అంతానుప్రాస పాటింపఁబడినది. పాదద్వితీయాక్షరప్రాసయు, వర్ణయతియు నటనట నిర్వహింపఁడియు న్నవి.

సీనములు :

అంద్రమున బహుప్రాచీన కాలమునుండియు వాడుక యందున్నది సీనపద్యము. నన్నయకుఁ బూర్వముననే గల శాసనముల యందీది యున్నది.

సీనపద్య లక్షణము :— 6 ఇంద్రగణములును, 2 పూర్వగణములును గలిసి యొకపాదమగును. ఇది పెద్దపాదము. దీనిని బూర్వోత్తరార్థములుగా విభజించినఁ బూర్వార్థమందు నాలుగింద్రగణములును, ఉత్తరార్థమున రెండింద్రగణములు రెండుపూర్వగణములు నుండును. పూర్వోత్తరార్థములయందు రెండేసిగణములపై బ్రత్యేకయతులుండును. అనఁగా, దరువోజకు వలె, బదాద్యక్షరమునకు రెండేసి గణములపై మూడుబోట, నేకాక్షరయతిమైత్రి యక్కఱలేదనుట. ఇట్టి పాదములు నాలువ్రాని, తుదిని అటవెలదియో తేటగీతియో యుంచిన నది సీనమగును. దీనికి బాదాదిప్రాసనియమములేదు. యతికిమాటు ప్రాసయతి చెల్లును. ఇది సామాన్య సీనలక్షణము.

సీనభేదములు : సీనమున భేదములనేకములుగలవని లాక్షణికిలందఱును జెప్పినారు. అయాలక్షణవేత్తలు చెప్పిన సీనభేదములనంభ్య క్రిందిరీతినుండును. భీమన. 6 ; విన్నకోటపెద్దన. 6 ; అనంతుడు 10 ; చిత్రకవిపెద్దన. 10 ; అప్పకవి 7 ; రంగకవి 12 ; భేదములనుజెప్పినను లక్ష్య లక్షణములను వ్రాయలేదు. వీరిలో నెక్కువ సంఖ్య సీనభేదములను జెప్పినవాడనంతుడు. చెప్పటయే గాక లక్ష్య లక్షణములను గూడ సరిగా జెప్పినాడు.

భందఃకర్తలు చెప్పిన సీనభేదముల నమన్వయించి చూపుచున్నాను.

1. సమసీనము :
 ఇందు విశేషమేమియును లేదు.
2. సమప్రాససీనము :

పృత్తమునందువలె సీనపాదములు నాలుగునాదిలో నేకప్రాసముగలది. అప్పకవిలక్ష్యమున గీతము రెండునగముల యాదిలోను సీనపాదములతోఁ బ్రాసమైత్రిని బాటించెను. గీతము రెండునగములును రెండు పాదములుగా నెంచినవో, నాలు పాదములయందు నాదిప్రాసమున్నదని జెప్పనగును. అనంతుడును, చిత్రకవియు నాఅడుగులఁ బ్రాసమునే గూర్చిరి. అనంతుని లక్షణము మాత్రము నాఅడుగులకే యున్నది. అనంతుడు దీనిని ప్రాససీనమనినాడు. చిత్రకవి సమప్రాససీనమనినాడు. అప్పకవి దీనినే అక్కిలి ప్రాససీనమనినాడు.

అనంతరంకొక నియమమును జెప్పినాడు. పాదాదులందుఁ బ్రాసయుండుటచేఁ బాదపాదముల యతులుంపవలెనట. అనఁగా బ్రాసయతుల నిలువరాదనుట. కావ్యాలంకార చూడామణి యందును నిట్లే చెప్పఁబడి యున్నది.

“సీసమునకు నాటడుగులఁ
బ్రాసములిడి యొలి నర్వపద ఖండములన్
భాసురముగ వశలవడఁ
జేసిన నది కృతులఁ బ్రాససీసంబయ్యెన్” —కా.మా.మణి. 8.38

లక్ష్యము : భామినిచేనున్న - పట్టుతోరముఁ జూచి
ప్రల్లదంబునఁ ద్రెంచిపాటవైచి
యామునిద్రోహమ - త్యంతమై తనుఁబట్టి
యతిదరిదుని జేయనార్తి నొంది
భూమివెల్పడిపోయి - పురపురఁ బొక్కుచుఁ
బుండరీకాక్షయో భువనవంద్య
స్వామినాయకపూర్ణ - శతసహస్రంబులు
సైరింపవే కృపాజలధియనుచు

గీ॥ ప్రేముడించు కొండిన్యని - భీతిఁబాపి
ప్రభుల సౌఖ్యంబులోనఁగి గాం-భీర్య మమలఁ
బాముపైఁ బవ్యశించిన - ప్రభుడవనిన
బ్రాససీసంబు విలసిల్లు - పద్యనాథ ! —అ.భందోద. 3.27.

3. వృత్తప్రాససీసము :

పెద్దపాదములు నాల్గింట మాత్రమే, వృత్తపాదములకున్నయట్లు, ప్రాస ముండవలెను. ప్రతిపాదమందును వడినియమమున్నది. పాదాద్యక్షరము తోడనే తక్కిన మూడు చోట్లను మైత్రి. ఎత్తుగీతి కీనియమము లేదు.

లక్ష్యము : శ్రీ శ్రీతవత్తుండు - సింధురవరదుండు
వింతిత ఫలదానశీలుఁడితఁడు
అశ్రీతావనలోలుఁడా భీరకాంతాకు
బాగ్రకుంకుమ భూపితాంగుఁడి తఁడు,
అశ్రాంతజయధాముఁడా శాంతవిశ్రాంత
యశుఁడు ధారాధరశ్యాముఁడి తఁడు
విశ్రుతవిభవుండు విమలబలాఢ్యుండు
వికసితవదనారవిందుఁడి తఁడు
అనుచు మునులును దివిజులునభినుతించ
జూపుచెవులపాన్పున వెన్నుమోపియుండు
నంబుజోదరుఁడంబుని ట్లాండ్ర కృతులఁ
జెప్పిరేని వృత్త ప్రాససీసమగును.

4. సర్వతఃప్రాససీసము :

4 సీసపాదములందు, 4 గీత పాదములందును, అదిలోను యతి స్థానములందును, నేకప్రాసగలది, అనఁగా 24 చోట్లఁ బ్రాసమైత్రి గలదనుట.

లక్ష్యము : నీరదవద్దుండు - నీరేరుహోత్తుండు
నీరధిబంధనో - దారబలుఁడు
కారుణ్యరసరాశి - గౌరీరసజ్ఞాని
హరిశోభితనామ - గౌరవుండు
ధీరుండు త్రిభువనా - ధారుండుదళరథ
క్షౌరమణేంద్రకు - మారవరుఁడు
మారీ చదమనుండు - నారాచవిద్యావి
శారదుండసురవి - దారణుండు
ధారుణీసుతనయన చకోరనరసి
జారినయన సర్వతఃప్రాస - చారుసీస
మారయఁగ నత్కవిజనవి - స్ఫారసుతులఁ
దేరు శ్రీ పద్మనాభశృంగ - గారసార ! —అ.భందోద. 3.29

5. అక్కిలి ప్రాస సీసము :

సీసపాదములు రెండు ఖండములలోను గీతి నాల్గు పాదములందును, అదిలోఁ బ్రాసము గలది. అనఁగాఁ బండ్రిండుచోట్ల నొక్కటే ప్రాసాక్షరము. సర్వత్ర అక్కిలివడి సీసములో నుండునట్లు వడి పాటింపవలయును.

లక్ష్యము : ఉరగ తల్పుని గాని - యుల్లింబులో నిల్పు
శరధితల్పుని గాని - నన్నుతింప
మురసంహరుని గాని - మ్రొక్కులఁ గయిసేయ
నరమ్మగేంద్రులఁగాని - నమ్మికొలువ
గరుడవాహనుపేరు - గాని వీనులఁ జొన్నఁ
బురుషోత్తముని గాని - పూజసేయ
హరిప్రసాదముఁగాని - యర్థిమై గొననొల్లఁ
బరమాత్ము పనిఁగాని - భక్తిఁబూన
ధరణినివి నాడు నిత్యవ - ర్తనములనుచుఁ
బరఁగ ప్రతిగాని నీవు చే - పట్టవనిన
జరుగు నక్కిలి ప్రాస సీ - సంబు కృతులఁ
బరభృతాతసి పుష్పాభ - పద్యనాథ ! —అ.భందోద. 3.30

6. వడిసీసము :

అంతలును వడినియమము గలది. పాదాద్యక్షరమే పూర్వోత్తరార్థముల యతి స్థానములన్నిట నిల్పవలయును. అనఁగాఁ బాదమంతట నేకాక్షరమైత్రి యనుట. గీతమునందలి రెండు సగములయందు నేకాక్షర మైత్రి యుండవలెను.

లక్ష్యము : కరుణానముద్రుండు - గజరాజవరదుండు
 గర్వితాసురశిరః - ఖండనుండు
 విహగేంద్రవాహుండు - విభుధేంద్రవంశ్యుండు
 విశ్వరక్షావణ - వీక్షణుండు
 రతిరాజ జనకుండు - రఘువంశతిలకుండు
 రణబలోదగ్రుండు - రఘ్యగుణుండు
 గోకులాధీశుండు - గోపికారమణుండు
 గోవిందుడుదుకళా - కోవిదుండు
 అనుచు వడిసినముల్ నిన్ను - నభిస్తుతింతు
 రభిల విద్యావిశారదు - లై న ముములు
 పన్నగా ధీశతల్ప ! నా - పాలివేల్పు !
 భక్తజనకామ్యలాభ ! శ్రీ - పద్మనాభ ! — అ.భందోద. 3.31.

7. అక్కిలివడిసినము : సీసపాదము రెండువగములందును యతులు వేరై యుండునది. ఇందు సర్వత్ర యతినియమము. దీనినే అవ్వకవి వడిసినమని చెప్పినాడు. చిత్రకవి పెద్దన దీనిని అవకలివడి సీసమనినాడు. అవ్వకవి 'పదఖండములయందు (బ్రత్యేకయతులుగా స్థిరనవకలివడి సీసమనగ) అనియ నంతుని యక్కిలి వడిసినమే పేర్కొని లక్ష్యమున రెండుఖండముల యందుఁ బ్రాసయతిగూర్చినాడు.

లక్ష్యము : "వద్మాక్షి యీతఁడే - బలిరసాతలమేలు
 మనిపంపనేర్చిన - యధికబలుండు
 హరిణాక్షి యీతఁడే - యల విభీషణులంక
 బట్టంబుకట్టిన - బల్లిదుండు
 తొయ్యలి యీతఁడే - ద్రువుని మన్నతపదం
 బునఁ బ్రతిష్ఠించిన - భూరియశుండు
 ధనశాక్షి యీతఁడే - ధనువుద్రుంచినయట్టి
 రఘువంశతిలకుండు - రాఘవుండు

బాణబాహువిఖండన - వ్రేముఖుడితఁడు
 నీలగళ సుప్రకరబాణ - నిపుణుడితఁడు
 ననుచునక్కిలివడిసిన - మమరవేల్పు
 బడతులభిస్తుతింతురు నిన్ను - బద్మవాభ.

— అ.భందోద. 3.32.

8. అవకలిప్రాససీసము : సర్వత్ర ప్రాసయతి నియమము గలది. అర్థమర్థమునకుఁ బ్రాసములు వేలు. గీతిలోఁగూడ నీనియతి గలదు. ఇది యవ్వకవిచెప్పిన యవకలివడిసినమగును. అవకలిసీసమని కావ్యాలంకార చూడామణి.

లక్ష్యము :

"అర్తబంధుడురామ - కీర్తనలోలుండు
 సత్యనందుడు మత్త - దైత్యహరుడు
 లంకాపురీమహా - పంకకల్పార్కుండు
 దశితైననుడుమహా - బలసుతుండు
 శరణాగతత్రాణ - బిరుదాంకహితదూత
 ధాన్యమాలిన్యఘ - వన్యనలుడు
 అభ్రంకషోజ్జ్వలా - దభ్రశరీరుండు
 హారతారాహార - సారకీర్తి

భవనుడనుచునిట్లు సవకలిప్రాససీ
 సముల నిన్ను నెంతు రమరబుధులు
 శమదమాభిరామనముద్రగుణరత్న
 పుంజలసదుపాయ ! యాంజనేయ !"

— లక్షణ. 2.7.

9. విషమసీసము : సీసమందతి పెద్దపాదములకు మాటుగా నుత్పాహము నాలుపాదములను వ్రాసి, యటుపై నొక తేటగీతిని గాని యాట వెలఁదిన గాని చేర్చుట.

లక్ష్యము :

"అంబితముగ భీమునకు సహాయమేగుదెంచి తా
 నింబుకెడిరి దురము సేయ నేయునంకుశంబుతా
 కించుకొనక కినుకవలనఁ గెరలిసరళపుత్త్రు, మ
 ర్థించినట్టి సవ్యసాచి తేరిహుటకావలిం
 దోలుక్పష్ట యంచుదోరంపుటాత్సాహ
 మీఁదగీతమొకఁడు మేలవింప
 విషమ సీసమనగ వెలయుఁ గామెవలీశ
 జమ్మిచెంతనున్న చతురవచన !"

— అప్ప. 4.529.

10. సర్వలఘుసీసము : అన్నియును లఘువులే యుండును. ఈని యమము సీసముయొక్క పెద్దపాదములకే నియతము. ఎత్తుగీతియెట్లున్నను దగవులేదు. సర్వలఘు సీసగణములకొక విశిష్టత యనివార్యమైనది. ఇంద్ర గణములకుబదులు పంచలఘుగణములుండును. 'అనఁగా నాలుపంచలఘు గణముల తరువాత, రెండునగణములుండుననుట. $(6 \times 5 + 2 \times 3 = 36)$. పంచలఘుగణము (నలల) ఇంద్రగణముకాదు. ఇందు మాత్రాపరిగణము మాత్రమే చేయఁబడినది. ఇంద్రగణములలో 'నల, భ' అను రెండు గణములే వత్తుర్యాత్రాకములు. తక్కిన 'నగ, సల, ర, త' అను గణములు పంచ మాత్రాకములే. ఇవి సర్వలఘువులు కావు గనుక, పంచలఘుగణమే యీ సీసమున గైకొనఁబడినది. ఇంద్రగణములలో సర్వలఘువగు 'నల'ము నిండు

వయోగింబుటయే న్యాయ్యము. కాని సీనము పంచమాత్రాత్మక గణములతోడనే మనోజ్ఞముగ నడచును. అందులకే మనవారు పంచలఘుగణముల గైకొని యుండవచ్చును. సీనపాదములందే గాక గీతమునను సర్వలఘునియమము భాగవతమునఁ బాటించఁబడినది.

“సరవికచ, సరపిరుహ, నయనయుగ, నిజచరణ
గగనచర, దివిజనుత, నిగమవినుత
జలధిసుత, కుచకలశ, లలితమ్మగమదరుచిర
పరిమళిత నిజహృదయ ధరణిభరణ
ద్రుహిణముఖనుతనికర విహితనుతికలితగుణ
కటిఘటితరుచిరతర కనకవసన
భుజగరిపువరగ మన రజతగిరివతివినుత
సతతజవరతని యమనరణిచరిత

గీ॥ తిమికమరకటి నృహరిముదితబలినిహి
తవదపరశు ధరదశవదన విదళన
మురదమన కలికలుషసు ముదపహరణ
కరివరధ మునివరసు రగరుడ వినుత !

కూచిమంచి తిమ్మకవి రాజశేఖరవిలాసముననొక సర్వలఘుసీనము కలదు (1-17). అందుఁదేటగీతియందలి యింద్రగణములను గూడఁ బంచలఘు గణములుగనే వ్రాసియున్నాడు.

చతుర్మాత్రా గణబద్ధములగు సర్వలఘుసీనములను వ్రాసినవారును లేక పోలేదు. అప్పతెనుఁగురామాయణమున సర్వలఘుసీనము చతుర్మాత్రాగణ బద్ధమే (అర-14). రాజశేఖరవిలాసకర్తయే యిదియు వ్రాసియుండుట గమనింపఁదగినది. పాత్రపీ వేంకటకవియు, లక్షణశిరోమణియందు, చతుర్మాత్రాగణబద్ధమగు (నల) సర్వలఘుసీనమును వ్రాసియున్నాడు. గరళ పురీభందమునందును సర్వలఘుసీనముగలదు. అదియుఁ జతుర్మాత్రాగణబద్ధమే. గణపవరపు వేంకటకవి ప్రభుధరాజములో రెండుతెఱఁగులసీనములను వ్రాసి యున్నాడు. అనగాఁ బంచలఘుగణములతో నొక సీనమును (366 పద్య.) జతుర్మాత్రాగణములతో రెండు సీనములును (75, 221) వ్రాసియున్నాడనుట.

అప్పకవి సీనభేదములవిషయమున సంతగా శ్రద్ధమాపినట్లుకానరాదు. అందు లక్ష్యలక్షణములు సరిగాలేవు. ఈ విషయమున ననంతని సీనములు నిరవద్యములు.

ఈసీనభేదములు లక్షణగ్రంథములందు మాత్రమే కన్పట్టుచున్నవి. వీని నన్నిటి నేకవియ వ్రాయలేదు.

సర్వతః ప్రాస సీనములు మాత్రము నన్నిచోడుని ‘కుమారసంభవము,’ పాల్కురికి పోతున ‘యనుభవ సారము,’ ‘సీతారామాంజనేయ సంవాదము’ మున్నగు గ్రంథములందు గానవచ్చుచున్నది. గణపవరపు వేంకటకవి మాత్రము తన ప్రభుధరాజములో అక్కిలివడి, ప్రాస, సర్వలఘు, అవకలిప్రాస, వృత్త ప్రాస సీనములను వ్రాసియున్నాడు.

అప్పకవి యిట్లు చెప్పచున్నాడు—

“స ప్రవిధము లివియు శబ్దశాసనుండు
పంచమామ్నాయ ఫక్కిలోఁ బల్కెఁ గావి
కడమకవు లాటుసీనముల్ విడిచిపెట్టి
చెలఁగి సమసీనపద్యమే చెప్పినారు.”

—అప్ప. 4.521

కడమ కవులూటుసీనములను విడిచి, సమసీన పద్యము మాత్రమే చెప్పిరనుట కొంతవఱకు నత్యము. ఒకరిద్దరు తప్పఁ దక్కిన కవులందఱు నట్లే చేసియున్నారు. వారిని ముందే పేర్కొంటిని. ఇక శబ్దశాసనుండు సప్రవిధ సీనములను వాడెనా ? అనునది ప్రశ్న. నిజమాలోచించిన నన్నయ లాక్షణికులు చెప్పిన సప్రవిధ సీనము లందు రెండు భేదములను మాత్రమే సరిగా వాడియున్నాడనవచ్చును. అవి అక్కిలివడి సీనము, (అప్పకవి వడిసీనము). అవకలి ప్రాససీనము (అప్పకవి అవకలి వడిసీనము). ఇవిగాక వృత్తప్రాసమునుగూడ నన్నయ వాడియున్నాడు. కాని వానియందు కొన్ని విశిష్ట లక్షణములు గలవు. ఈ క్రింది పద్యమునుఁ జూడుడు :

“అంత దేవహితు-లమృతంబు గానక
యెంతయు నలిగి బ-లీంద్రుఁగూడి,
మంతనంబుండి యమర్త్యులతోడి పా
త్రింతయబాలు నింకేల యనుచు
సంతనకట్టి యుత్సాహ సమేతులై
యంతంబులేని రథాశ్వములను
దంతులసమితి పదాతులు నొడగూర్చి
యంతకాకారులై యార్చియమర.”

ఇందు సీనపాదములందు మాత్రము రెండు ఖండములలోను బ్రాస గూర్పఁ బడినది. అనఁగా నెనిమిది చోట్ల నాది ప్రాస కలదనుట.

ఇట్టిదే యింకొకటి :

“పలుకుల ముద్దును గలికి క్రొల్లన్నుల
తెలివును వయిదచ-న్నుల బెడంగు
నలఘుకాంచీవద-స్థలములయొప్పును
లలితాననేండుమం-డలమురువియు
నళికుల నిటలంకుం-తలముల కాంతియు
నెలజవ్వనంబున-విలసనమును
నలసభావంబున-బొలుపును మెలుపును
గలుగునగ్గిరికన్యఁ దలచితలచి.”

సీనపాదములందు సర్వత్ర నేకాక్షర ప్రాసమైతి. అనఁగా రెండు ఖండము లకు నాదిలోఁ బ్రాసయుఁ బ్రాసయతి మైత్రియు నున్నవనుట. మొత్తము పదునాఱు చోట్లఁబ్రాస.

ఈ రెండు సీనములు ననంతుని వృత్తప్రాససీన లక్షణములకు సరిపోవు చున్నవి. కాని యిందనంతుడు చెప్పని లక్షణ విశేషములు కొన్ని యధికముగా నున్నవి. రెండవదానియందు ఒక్కటే ప్రాసాక్షరము, సీనపాదములు నాలింటను, ప్రతిపాదముందును నాలు చోట్లను (16) గలదు. పై రెంటిలో మొదటిది వృత్త ప్రాస విశేషము ; పాదముల మధ్య యతి పాటించ (బడినది. అనగా) బ్రాస యతి నిలువలేదనుట. రెండవది వృత్తప్రాసమే కాక సీనభాగమున నర్వతఃప్రాస వియమమును అనంతుని యవకలిప్రాస సీనలక్షణమును (అన్నిచోట్ల) బ్రాసయతి నియతి) గలదై యున్నది. నిజమాలోచింప నీ రెండు సీనముల (బ్రత్యేక భేదములుగా జెప్పట నమంజనము.

నన్నయ పెక్కు సీనభేదములను వ్రాసి యున్నాడు. అవి యిందుఁ జేర్చినవి.

*యతిప్రాసల భేదమువలన సీనము పదునాటు విధములుగా నుండును :

1	2	3	4
సీ.యతి.	సీ.యతి.	సీ.యతి.	సీ.యతి.
గీ.యతి.	గీ.ప్రాస.	గీ.యతి.ప్రాస.	గీ.ప్రాస.యతి.
5	6	7	8
సీ.ప్రాస.	సీ.ప్రాస.	సీ.ప్రాస.	సీ.ప్రాస.
గీ.యతి.	గీ.ప్రాస.	గీ.యతి.ప్రాస.	గీ.ప్రాస.యతి.
9	10	11	12
సీ.యతి.ప్రాస.	సీ.యతి.ప్రాస.	సీ.యతి.ప్రాస.	సీ.యతి.ప్రాస.
గీ.యతి.	గీ.ప్రాస.	గీ.యతి.ప్రాస.	గీ.ప్రాస.యతి.
13	14	15	16
సీ.ప్రాస.యతి.	సీ.ప్రాస.యతి.	సీ.ప్రాస.యతి.	సీ.ప్రాస.యతి.
గీ.యతి.	గీ.ప్రాస.	గీ.యతి.ప్రాస.	గీ.ప్రాస.యతి.

ఇందుకు తెలివిడి (1) సీనయతి/గీ.యతి : సీనపాదములందు యతి ; అట్లే గీత పాదములందు యతి. సీనపాదములన(గా) నాలు పెద్ద పాదములును.

(2) సీ.యతి/ప్రాస : సీనపద్యము పెద్ద పాదములందు(బూర్తిగా ప్రాస వడియు, గీతయందు(బూర్తిగా) బ్రాసయతియు నుండును.

(3) సీ.యతి/గీ.యతి.ప్రాస. : పెద్దపాదములందు సర్వత్ర యతి.

గీతము మొదట ఖండమునందు అన(గా) 1, 3 చరణములందు వడియు, రెండవ ఖండమందు అన(గా) 2, 4 చరణములందు ప్రాస.

(16) సీ.ప్రాస.యతి/గీ.ప్రాస.యతి : సీనపాదములును ఎత్తు గీతిపాదము లును, అటు పాదములుగా నుంచినపుడు పూర్వఖండములందు(బ్రాసయు, నుత్తర ఖండములందు వడియు నుండును. ఎత్తుగీతిలో పూర్వఖండములు బేసి చరణములు..ఈ త్రరఖండములు సరిచరణములు. ఇట్లే తక్కినవి యూహ్యములు.

*ఈ పట్టిక శ్రీ గడుగువారి అప్పగింపు పీఠికనుండి గ్రహించబడినది.

ఈ పదునాటు సీనభేదములందును నన్నయ 13 సీనభేదములను వ్రాసి యున్నాడు. 12, 14, 15 భేదములు మాత్రము నన్నయ భారతమున గాన రావు. నన్నయ భారతమున వాడిన సీనముల మొత్తమునంఖ్య 251. ఏయే సీన భేదముల నెన్నెన్ని వ్రాసెనో క్రిందవివరింపబడుచున్నది.

సీన భేదము	మొత్తము భేదములు	
1	158	(పూర్తిగా వడిసీనములు)
2	3	
3	2	
4	2	
5	3	
6	33	(పూర్తిగా ప్రాస సీనములు.)
7	1	
8	4	
9	16	సీ. వడి. ప్రాస గీ. వడి.
10	6	
11	1	
13	21	సీ. ప్రాస. వడి గీ. వడి
16	2	

పై పట్టికను బట్టి భావించినచో, నన్నయ, సర్వయితకములగు సీనముల నధిక ముగా వాడియున్నాడనియు, సర్వప్రాసముల నింపుమింపుగా సర్వయతికము లలో వైదవ వంతుగా వాడినాడనియు(తెలియుచున్నది.

నన్నయవాడిన 13 సీనభేదముల కుదాహరణములు :

1. “ధర్మతత్త్వజ్ఞులు ధర్మశాస్త్రంబని
యధ్యాత్మ విదులు వేదాంత మనియు.” —భార. అది. 1-31
2. “అంత దేవాహితు లమృతంబుగానక
యెంతయు నలిగి బలీండుగూడి.....”

అ॥ పరుల(దాకియేసి రురుతరశరపక్ష
జాతవాతరయ విధాతమగును..... —భార. అది. 2.11

3. అలఘువేదాధ్యయనానక్తు వారధ్య
మాణ మహాధ్యయ మనుచరిత్ర.....

అ॥ అన్నరేంద్రునందు నాపూర్వతరళర
దైందవాతంబునందుబీతి
సమమకాసమస్త జనుల చిత్తంబులా
నందర సభరంబు నొందఁదాల్చె.

—భార.అది. 8.82

4. అయంబునందు నాలవభాగ మొండె మూ
డవభాగ మొండె నందర్గమొండె.....

అ॥ గురులవృద్ధశిల్పి వరవణిగ్నాంధవ
జనుల నాశ్రీతులను సాధుజనుల.....

—భార.సభా. 1.46

5. ఇంద్రనమానున కిందీవరశ్యామ
సుందరాంగునకింద్రనందనునకు—

అ॥ తత్పురోహితుడు దానిట్టులనియెను
పాండవులను గుణివి బహువిధంబు.

—భార.అది. 7.28

6. నిజమహిమండలప్రజఁ బ్రీతిఁబెంచుచుఁ
బరమండలంబుల ధరణివతుల.

—భార.అది. 1.7

7. అనిన నారదమహాముని పల్కు సేకొని
తమలో నొడంబడి విమలబుద్ధి—

అ॥ సేవచేయుచును విశేషవ్రతంబుల
ధీరవృత్తిఁ జలుపువారు గాఁగ.

—భార.అది. 8.115

8. అంగనాజనుల యుత్తుంగ సంగతకుచ
కుంకుమచందన వంకములయు.....

తే॥ అనిలుఁడును దూతవోయి తోడ్కొనియడెచ్చె
దేవయాని పాలికి మృగకృష్ణవేసి.

—భార.అది. 3.156

9. ఇతని విక్రమమాశ్రయింబియకాదె య
య్యెడలక్కయిల్లు వెల్వెడగఁ గంటి.....

అ॥ నిద్రలేక తమకు నిలుచు నుపాయంబు
తొందుడక్కి వెదకుచున్నవారు.

—భార.అది. 6.278

10. వదలక కురుపతి వారణాపతమున
లక్కయిల్ గావించి యక్కజముగ.....

అ॥ రతుల నఖిలలోకహిత మహారంభుల.
భూరిగుణుల నిర్మితారివర్లు.....

—భార.అది. 3.14

11. పుణ్యకర్మంబులు వలసిన సుర్వికి
నేతెంచునట్టి యయాతివోలె...

అ॥ శార్దూ మప్రియావసన్న దేహుండనై
యుడిగి రథముమీదఁ బడితి నేను.

—భార.అరణ్య. 1.191

12. పరశరాముండు భీకర నిజకోపాగ్ని
నుగ్రుఁడై యరువదియొక్కమారు....

అ॥ బర్హి రాజధర్మ పథవీతి విధువక
జౌరభోర దుష్టజనులబాధ.

—భార.అది. 3.61

13. కలహంస పలికిన వలుకులు గణియించు
వడి దానిపోయిన వలను జూచు....

అ॥ అంద బుద్ధినిలిపి కందర్పబాధిత
యగుచు నున్నయది ధరాధినాథ !

—భార.అది. 2.26

నన్నయ యిట్టి నియమమును సీనమునకు వేడిగానున్న యాటవెలఁది తేల
గీతులయందును బాటించియున్నాఁడు. ఈ యతిప్రాసయతుల భేదమున వీని
యందుఁగూడ నాటు భేదము లేర్పడుచున్నవి.

1. సర్వయతికము.
2. సర్వప్రాసము.
3. బేసి పాదములయతి, సరిపాదముల ప్రాస.
4. బేసి పాదములప్రాస, సరిపాదముల యతి.
5. పూర్వార్థమున యతి, ఉత్తరార్థమున ప్రాస.
6. పూర్వార్థమున ప్రాస, ఉత్తరార్థమున యతి.

వీని కుదాహరణములు :

1. అ॥ నిరువమానశౌర్య నీతోడ వెలిమిసే
యంగనాకభీష్టమైన యదియు
నిట్టి విక్రమంబు నిట్టి సామర్థ్యంబు
గలదె యెరుల కిజ్జగంబునందు.

—భార.అది. 2.109

తే॥ అభిమతంబగు నశ్వమేధాదికడ్డి
పర్వయుతమై పశురశ పర్వమనగ
నాశ్వమేధిక పర్వ మత్యంత వివిధ
వస్తువిస్తరమగు బుధవరుల నభల

—భార.అది.1-61.

2. అ. ఇన్నరేంద్రుచేత మున్నగ్గిహితమై
యున్న నాకరంబు గ్రన్ననింక
నారున కర్తమగునె పరిణయవిషయమై
ధరఁ బరిగ్రహింపఁ బరమమూర్తి

—భార.అది.3-167.

గీ. నకల ధర్మవిదుండవు నకలలోక
వర్తనము లెలింగిన పుణ్యకర్త వీవు
నెయ్యమొనరంగ నెలిగింపు ఘయ్య మాకు
వెలయఁబుణ్యలోకంబులు గలవె యవిన

—భార.అది.3-224

3. అ. భ్రమవిమోహలోభభయపరిభూతనై
కొడుకువిడువనంత వెడగనయ్య
యేను వీని క్రియలుగక పంచిన
దానగాను ; వినుము వీని క్రి

—భార.అది.6-280.

గీ. సుతులు విద్యాపవీణతఁ జూచువేడ్క
నెంతయును సంతసంబునఁ గుంతిదేవి
రాజసన్నిధి గాంధారరాజపుత్రి
కెలన నుండెనుస్మృతితనలిననేత్ర

—భార.అది.6-6.

4. అ. వేదవిహితవిధుల నాదరింబుట యూర్ధ్వ
గతికిఁ దెర్చువువిధులఁ గడవియెందు
నాఁగబడిన వానిలోఁగకసేయుట
యధమగతికిమార్గమవిరి మునులు

—భార.అది.

తే॥ వినయమున ద్రోణరూపుమన్నుననమర్చి
దానికతిభక్తితోడఁ బ్రదక్షిణంబుఁ
జేసి మ్రొక్కుచు సంతతాభ్యాసశక్తి
నన్త్రవిద్యారహస్యంబు లర్చిబడసె

—భార.అది.5-232.

6. వానిఁ జూచినలుఁడు దానల్లి కావమా
నున్నగతియెలింగి నిన్నుఁబొంది
యహిషంబుచేత ననిగంబుదగ్గుండ
నైతి నింకనాకు నలుగవలదు

—భార.అరణ్య. 2-179.

అయిదవభేదము నన్నయ రచనయందుగానరాదు. అరవభేదము గూడ
క్వాచిత్కమే. సీసగీతముల విషయమున నిట్టి దృష్టి తరువాతి కవులయం
దెవ్వరియందును గానరాదు. ఎఱ్ఱనమాత్రము భారతారణ్యపర్వశేషమున నీవియ
మములను బాటించెను. అతఁడే తన యితరకృతులయందీవియమమును
బాటించలేదు.

కన్నడవృందోంబుధిలో 'రఘుట'ల లక్షణములు సెవ్వనెడసినవద్య
లక్షణమును జెప్పఁబడియున్నది. ఆ లక్షణమిట్లుండును. ప్రతిపాదమునందు
నైదుమాత్రలగణములాలును మూఁడుమాత్రలగణములు రెండునుండును. ఇట్లు
నాలు పాదములు తుదనాటగీతిని చెప్పవలెను. అటగీతిలక్షణమాటవెలఁది
లక్షణమేమగును.

వైతాళీయజాతివృత్తములు :

సంస్కృతప్రాకృతభాషలయందీటివి పెక్కులు గలవు. ఇవి వివిధతానా
గుణముగ నడచును. కావున వైతాళీయ సంజ్ఞాపీఠికస్వరము. వృత్తరత్నాకరమున
మాత్రావృందముక్రిందసీవద్యభేదములు చెప్పఁబడియున్నవి. అందువైతాళీ
యములని మాత్రమే చెప్పఁబడియున్నది. వృత్తములని చెప్పఁబడలేదు. అప్పు
కవీయమందు వృత్తములక్రిందను, లక్షణసారసంగ్రహమున నక్కరల
తరువాతను, నియ్యవి చెప్పఁబడియున్నవి.

వింగళుడు తనభందశ్శాస్త్రమున నెనిమిది విధములను వైతాళీయములలోఁ
జెప్పినాడు.

1. వైతాళీయము	5. ఉదీప్యవృత్తి
2. ఔపవృందసకము	6. ప్రవృత్తము
3. అపాతలిక	7. చారుహాసిని
4. ప్రాచ్యవృత్తి	8. అవరాంతిక

వీనికి 'దక్షిణాంతిక' మును జేర్చి, తెలుఁగువారు తొమ్మిదిభేదములఁ
జెప్పియున్నారు.

వీనియందు రగడలకు వలెనే, ఒకగురువునకు మాటు రెండులఘువులు
పయోగింపవచ్చును. వీనిలో విషమపాదముతాటుమాత్రలును, సమపాదముల
కెనిమిది మాత్రలును దొలుతనుండును. ఇందు మాత్రాసంఖ్యయే గణింపఁబడును.
అనఁగా 6, 8. లఘువులే యుండవలెనను నియమములేదు. గురులఘువులు

కలసియుండవచ్చును. నియతగణాపేక్షలేదుగాని, యిందొక నియమవిశేషము గలదు. అన్నిపాదములందును, 2-3; 4-5; 6-7; స్థానములందలి మాత్రలు పరస్పరము కలసియుండరాదు. అనగా నవియుక్తగురువుగా బ్రయోగింపరాదనుట. రెండవమాత్ర లఘువుగా నుండును. లేదా, మొదటి మాత్రతోగలసియుండును గాని, రెండవ, మూడవమాత్రలు గలసిగురువుగా నుండజాలవు. వృత్తరత్నాకరములోనున్న ఈనియమవిశేషముల నవ్వకవి పరిశీలించినట్లుగానరాదు. విషమపాదములందు 6 మాత్రలపై యతి; సమము లందు 8 మాత్రలపైయతి. ఈ నియమమీ జాతిపద్యముల కెల్లవర్తింతును. వీని లక్షణములు :

1. వైతాళీయము	బేసి	6ల + రవ	సరి	8ల + రవ
2. ఔపచ్ఛందసికము	..	6ల + రయ	..	8ల + రయ
3. ఆపాతలిక	..	6ల + భగగ	..	8ల + భగగ
4. దక్షిణాంతికము	..	6ల + రవ	..	8ల + రవ

వైతాళీయ లక్షణముగలిగి, ద్వితీయ తృతీయ మాత్రలనయోగము గలది. సాధారణముగా వైతాళీయమున ద్వితీయ తృతీయమాత్రల సంయోగము నిషిద్ధము. దక్షిణాంతికమునకానిషేధము వర్తింపదు. అనగా ద్వితీయ తృతీయమాత్రలేకగురురూపమున నుండవలెనుట.

5. ఉదీప్యవృత్తి : వైతాళీయలక్షణమే; విషమపాదము లందు మాత్రము ద్వితీయ తృతీయ మాత్రాసంయోగముగలది.

6. ప్రాచ్యవృత్తి : వైతాళీయలక్షణమే. కాని సమపాదములందుఁ బరస్పరపంచమ మాత్రాసంయోగము గలది.

7. ప్రవృత్తము : ప్రవర్తకం అని అప్పకవి; బేసులందు ఉదీప్య వృత్తిలక్షణము; సరులందుప్రాచ్యవృత్తిలక్షణము.

8. పరాంతికము : ప్రవృత్తక సమపాద లక్షణము నాల్గుపాదముల యందును గలది. ఇట్లనుటచే నాల్గుపాదములయందును దొలుత నెన్నిది మాత్రలుండునని యరయనగును.

9. బారుహాసిని : ప్రవృత్తకవిషమపాదలక్షణమే నాల్గుపాదములఁ గలది.

ఔపచ్ఛందసికము, వైతాళీయము, అనునవి రెండేకన్నదమునఁ గలవు.

యతులు

ప్రాచీనాంధ్రచ్చందోవైశిష్ట్య మంతయు నిండు మిండుగా యతిప్రాసముల నాశ్రయించియున్నదనుట నత్యధూరము కాదు. సంస్కృతమందు యతిగలదు. గాని యది పదచ్ఛేద రూపము. “యతిర్విచ్ఛేదసంజ్ఞకః” అని వృత్తరత్నాకరనిర్వచనము విచ్ఛేద మనఁగాఁ బదచ్ఛేదమనియే యర్థము. పద్యపాదమున యతి వెప్పఁబడినచోఁ బదచ్ఛేదము కావలయును. అనఁగాఁ బద మధ్యమున యతిస్థానము రాకూడదనుట, యతిస్థానముకడఁ బదమంతయు గానిచో నయ్యది యతిభంగమను నొకదోషముగాఁ బరిగణింపఁబడును. ఇదిసంస్కృతచ్ఛందో లక్షణము. ఇక తెలుగున యతివర్తనాజాత్యరూపము. అనఁగా సంస్కృతమున నేయే పద్యములయందేయేస్థానములఁ బదవిచ్ఛేదరూపయతి వెప్పఁబడెనో, అయా పద్యములలో నాయాస్థానములయందే సరిగా, మనవారు వర్తనాజాత్య రూపయతిని విధించియున్నారు.

సంస్కృతమునఁగూడ యతివిషయమునఁ గొన్ని యభిప్రాయభేదములు న్నట్లు తెలియుచున్నది. కొందఱులాక్షణికులు నియతముగా యతిని వాంఛించిరి. కొందఱు దాని నైచ్ఛికమనిరి. జయకీర్తి తనఁభందోసుశాసనమునఁ బైవిషయ మునే యట్లు స్పష్టముచేసియున్నాఁడు,

“వాంఛంతి యతిం పింగళ
పశిష్య కొండిన్య కపిల కంబల మునయః
నేచ్ఛంతి భరత కోలాహల
మాండవ్యాశ్వతర సైతవాద్యాః కేచిత్”

గంగాదాసు తనభందోమంజరియందు నిట్లే చెప్పియున్నాఁడు.

“శ్లేతమాండవ్యముఖ్యాస్తు
నేచ్ఛంతి మునయో యతిమ్”

సంస్కృతమున యతిస్థానమునఁ బదవిచ్ఛేదముగాని ప్రయోగములును గలవు.

1. లభేచ్ఛ సికతాను తైలమపి యత్నతః పీడయన్ — భర్తృహరి
2. భావం శృంగారసారస్వతమయజయదేవస్య విష్వగ్వహంసి. — జయదేవుఁడు
3. యాబ్బాదైన్యవరాంవియనకలహాయంతే మిథస్త్యంవృణు. — మురారి

ఇందు మొదటిది వృద్ధి, రెండవది స్రగ్ధర, మూడవది శార్దూలవిక్రీడితము, పృద్ధికి నెనిమిది పండ్రెండక్షరముల తరువాత యతి. స్రగ్ధరకేడు పదునాలు గక్షరముల తరువాతను, శార్దూలమున కాటు పండ్రెండక్షరముల తరువాతను

యతులు. క్రిగితలు గలవోట్ల పదములు విచ్చేదము కావలెను. కాని యట్లు కాలేదు. ఏకపదమే యటగలదు. సంస్కృతమున నందిట్టివి గానవచ్చెడు.

యతిభంగదోషమున కుదాహరణముగాఁ గవికల్పలతయందీ క్రింది శ్లోకము చెప్పబడియున్నది.

“యతిభంగో నామ ధాతుభాగభేదే భవేద్యథా
పునాత్తు నరకారీశ్చక్ర భూషితకరాంబుజః”

ఇందు ‘చక్ర’ అనువో నామమధ్యమున విశ్రాంతి యుండవలెను. ‘చక్ర’ అనునది ఏకపదము కావున విరుగదు. అందులకే, యిది యతిభంగదోషమునఁ బడుచున్నది.

కవికల్పలతయందు యతిప్రయోజన మిట్లుచెప్పబడి యున్నది.

“ఏవం యథాయథో ద్వే గః సుధియాం నోపజాయతే
తథాతథా మధురతా నిమిత్తం యతి రివ్యతే”

ఈ ద్వేగమును గలిగింపకుండ వద్యము మధురముగా నుండుటకు యతి సహాయపడుచున్నది.

హేమచంద్రుడు : “శ్రవ్యో విరామో యతి” అని యతి పర్యాయ పదములలో శ్రవ్యపదమును జేర్చుట గమనార్హము.

యతి నెక్కడ పాటించవలెనను ప్రశ్నకు సమాధాన మీక్రింది శ్లోకమునఁ జెప్పబడియున్నది.

“యతి స్పర్శత్ర పాదాంతే, శ్లోకార్థే తు విశేషతః
సముద్రాదిపదాంతే చ, వ్యక్తా వ్యక్తవిభక్తి కే
క్వచిత్తు పదమధ్యేఽపి సముద్రాదో యతిర్భవేత్
యది పూర్వాపరో భాగా న స్యాత్ మేకవర్ణకా
పూర్వాంతవ త్వర న్సంధౌ క్వచిదేవ పరాదివత్
ద్రష్టవ్యో యతివింతాయాం యణాదేశః పరాదివత్”

ఇందుఁ జెప్పబడినవానిలో ముఖ్యమైనది “యతి స్పర్శత్ర పాదాంతే శ్లోకార్థే తు విశేషతః” అనునదియే. అన్నిటికంటె ముఖ్యము శ్లోకార్థయతి పాదాంతమునఁ బదాంతమునుగావలయును.

ఇది యంతము సంస్కృతయతివిషయము. తెలుగునఁ బాదాంతయతి లేనే లేదు. అనఁగాఁ బాదాంత మందుఁ బదము కూడ సంతము కావలెనను నియమము లేదు. అనలాదిషయమునే యాంధ్రలాక్షణికులు న్యరింప లేదు.

సంస్కృతమందలి యతిపద్ధతికిని, ఆంధ్రద్రవిడ కరాటములందలి యతి పద్ధతికిని జాలభేదము గలదు. తెలుగు యతులను గూర్చి చెప్పటకు ముందు, తత్సోదరభాషలగు తమిళ కరాటములందలి యెట్లున్నదో తెలిసికొనుట ముఖ్యము.

కన్నడమున యతినియమము లేదని స్థూలముగాఁ జెప్పవచ్చును. అందులకే ‘కన్నడకు యతి యిల్ల. కోణక్కి మతియిల్ల’ అనువానిడి యేర్పడినది. కాని కన్నడమున యతియే లేదని చెప్పటకు వీలులేదని శ్రీ డి. ఎస్. కర్మిగారి యభిప్రాయము. — కన్నడచ్చందో వికాసము. పుట. 57.

“యతియంబుదుసిర్వతాణం” అని నృపతుంగుడును, “యతియెంబుదు గణనియమప్రతతిగునుర్తాణం” అని నాగవర్మయు యతిని బేర్కొని యున్నారు. కాని యీయతి నియమును వారు సంస్కృతవృత్తములను గూర్చి ప్రసంగించునప్పుడే చెప్పిరి. కర్ణాటవిషయజాతులను గూర్చి వ్రాయునపుడు నాగవర్మ యతిప్రసంగమును జేయనే లేదు. దీనిని బట్టి, సంస్కృతమునకు వలె, ప్రత్యేక స్థానయతినియమము కర్ణాటమునకు సహజము కాదనియే చెప్పవచ్చును. అట్టియొక శ్రీ కర్మిగారి వాక్యములకు మూలమేమి ? ఈ ప్రశ్నకు సమాధానము సుకరమే. అచ్చగన్నడమందు యతి లయయే కాని వేటుకాదు. ఇట్టియతి కన్నడమునఁ బ్రతిభరణమందును, బ్రతిగణమునకుఁ జివరనుండును. దీనిని గూడఁ గొందఱు లాక్షణికులు యతియనియే చెప్పిరి. జయశ్రీ భందోమశాసనమునఁ బిరియక్కరకు లక్షణమునెప్పుడు “పాదే పాదేఽత్ర ప్రతిగణమపి యతి ర్లక్ష్యతే సర్వేషా మక్ష రాణామ్” అని వ్రాసియున్నాడు. కావున నొక విధముగా శ్రీకర్మిగారి యభిప్రాయము నిజమేకాని, ప్రతిగణమునకుఁ జివరనుండెడి, యీయనుప్రాసరూపయతిని, సంస్కృతయతిని వలె, గుర్తించుటకవకాశము లేదు. అందువలననే కన్నడమున యతి లేదని స్థూలముగాఁ జెప్పబడుచున్నది. ఏమైనను గన్నడమందలియతి భందశ్శాస్త్రానుసారము యతిగాదనియే చెప్పవచ్చును.

తెలుగున విరామరూపయతి లేదు. ఇందుఁ దెలుగు సంస్కృతముతో భేదింపబడుచున్నది. అయినను, గన్నడమునందువలె సనియతత్వము లేదు. పద్యపాదమున నియమితస్థానమునఁ బాదబ్రథమాక్షర సజాతీయమగు నక్షరము నుపయోగించు టయను ‘వర్ణసాజాత్యరూపయతి’ గలదు. ఇట్టియతి తమిళమునందు గన్పట్టుచున్నది. దీనిని గూర్చి ముందే చెప్పియుంటిని కావున నిట సంక్షేపముగాఁ జెప్పుచున్నాడను.

తమిళమునందు “మోనై తొడై” అనునక్షర సాజాత్యరూపయతిగలదు. ‘తొడై’ అనగాఁ దమిళమున మైత్రియనియర్థము. ఈ మోనై తొడై యేనిమిది విధములు.

1. అడిమోనై లేక, ముదన్ మోనై	5. కూటై మోనై
2. ఇటైమోనై	6. మేల్ కదు వాయ్మోనై
3. పొటిప్ప మోనై	7. కిల్ క్కదువాయ్ మోనై
4. ఒరూళి మోనై	8. మూట్ర మోనై.

ఈయతిభేదములలో ‘పొటిప్పమోనై, ఒరూళిమోనై, అనువానికిఁ దెలుగునందలి కొన్నియతిమైత్రులు సరిపోవుచున్నవి. పొటిప్పమోనైలో, ప్రథమ గణాద్యక్షరముతోఁ దృతీయగణాద్యక్షరమును, ద్వితీయగణాద్యక్షరముతో

జతుర్థ గణాద్యక్షరమును మైత్రికలిగియుండును. ఈనియమమందలి పూర్వ భాగముఁ దెనుఁగున గన్పట్టుచున్నది. ద్వీపద సీసము, రగడలు, మొదలగు దేశిచ్చందముల కిది వర్తింతును. సీసపాదము ద్వీధా విభక్తమగును గావునను, నట్లు విభజింపఁబడిన పాదములు రెండింటియందును యతులు ప్రత్యేకముగ నుండును గావునను, ఈ నియమము సీసమునకును వర్తింతును. 'ఓరూఁకమోనై' లక్షణము మాత్రము తెలుఁగునఁ బూర్తిగాఁ గన్పట్టుచున్నది. ప్రథమపతుర్థ గణాద్యక్షరములమైత్రి తెలుఁగున అటవెలది, తేటగీతి, మధ్యాక్షర, మధు రాక్షర, మొదలగు పద్యములందు స్పష్టముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. అంధ్ర ద్రావిడయతి సాదృశ్యమును జూపుట కివిముఖ్యములు. మిగిలిన యాటు భేదము లును, గేయవాఙ్మయమున నందందు గన్పట్టును. కాని యిందొక విషయము ముఖ్యముగా గమనింపవలసినదున్నది. తమిళమున యతి యైచ్చికము. తెనుఁగున నది నియతము.

తమిళమునఁ బ్రాస కూడ కలదు. యతివిషయమున మోనైతొడై ఎనిమిది భేదములుగ నున్నట్లే, ప్రాసవిషయమున 'ఎదుగైతొడై' కూడ ఎనిమిదిభేదములుగా నున్నది. ఇది ద్వితీయాక్షరమైత్రికి సంబంధించి యున్నది.

1. అడిఎదుగై, లేక, ముదలెదుగై	5. కూటై ఎదుగై
2. ఇతెయెదుగై	6. మేలే గడువాయెదుగై
3. పోటిప్పెదుగై	7. కిరీక్కడువాయెదుగై
4. ఓరూఁకఎదుగై	8. మూతెదుగై

వీని లక్షణము మోనైభేదముల లక్షణము, మోనై, శీర్ష (గణముల) ప్రథమాక్షరములకు సంబంధించియుండగా నీయెదుగై ద్వితీయాక్షరములకు సంబంధించి యున్నది, గణముల ద్వితీయాక్షరములకు సంబంధించిన దన్నంత వఱకై, ఈయెదుగైతోడ నాంధ్రకరాటములకు సంబంధము.

సంస్కృతమునఁ బ్రాసలేదు. తెలుఁగునఁ బ్రాసకు గలప్రాధాన్యము విదితము. కన్నడమందును బ్రాసకత్యంతప్రాధాన్యము గలదు. సరూపాక్షరయతి విషయమున వారెంత యశ్రద్ధవహించిరో, ప్రాసవిషయమున నంతశ్రద్ధజూపి యున్నారు. కన్నడమునఁ బ్రాసలేని పద్యమే లేదనవచ్చును. తెలుఁగునఁ గొన్ని పద్యముల యందైనను ప్రాసయపేక్షితము గాదు.

అంధ్రభాషకు యతిప్రాసలు సహజములే యనియు నన్నయాడులు కృతకముగాఁ గల్పించినవి కావనియు, ముందు భాగములందు సోదాహరణముగ నిరూపింపఁ బడియున్నది. మఱియు, యతిప్రాసముల శాస్త్రులు తమిళుల నుండి గ్రహించిరను పాదమును, నప్రమాణముగఁ బరాస్తము చేయఁబడినది. వానినిట మరలఁ జెప్పట యనావశ్యకము. ఇక తెలుఁగు నందలి యతిప్రాసల స్వరూపస్వభావములను, వానియత్తరోత్తరాభివృద్ధియుఁ జర్చింపఁబడును.

వడి శబ్దవిచారము :

"అద్యోవళిః ద్వితీయః ప్రాసోఽత్రపాదపాదేషు"

—అ. చింతామణి

వళియే వడి. ఈ వడిశబ్దవ్యుత్పత్తి విషయమునఁ బండితలోకమునఁ గొన్ని యభిప్రాయభేదములు గలవు.

క్లుప్తముగా వానిసారమిది : ఈ వడి శబ్దమునకుఁ దమిళములోని 'వడు' శబ్దము మూలమై యుండు నని శ్రీ గిడుగు సీతాపతిగారి యభిప్రాయము. తమిళమున 'వడు' అనగా మార్గమని యర్థము. లాక్షణికులు యతి, విరతి మున్నగు పదములకుఁ బర్యాయపదముగా వడియను పదమును వాడుచున్నను, వడి యను పదమునకుఁ బ్రత్యేకార్థముఁ గలదనియుఁ బాదప్రథమాక్షరమునే వడి యనవలెననియు శ్రీ సీతాపతి గారి వాదము. వళి యను పదమునకు మడత యనునర్థమును శ్రీ వేదల రామశాస్త్రి గారిచ్చియున్నారు. శ్రీలకు వళులవలె, నివి పద్యమునకు సాందర్య సంపాదకములుగావున, వీనిని వళులనిరని వారియభిప్రాయము. మఱియుఁ బారిభాషికములగు సంజ్ఞాపదముల విషయమున, వ్యుత్పత్తి విచార మనావశ్యక మనియు నట్టివి యవ్యుత్పన్నములై యుండుననియు శ్రీ వేదల వారుచెప్పిరి. వీరి మతమున 'వడి' శబ్దమునకు సంస్కృతవళిశబ్దము మూలము వడి - విభజనే అనుధాతుపాఠము నాధారముగాఁ గొని వళి శబ్దవ్యుత్పత్తిని, శ్రీరామూరి దొరసామి శర్మగారు సాధింపఁబూనిరి. కానీ వారే యామార్గము క్లిష్టమని నిరసించి, వటి యెదుగై (అనుప్రాసమునకు తమిళనామము) అను తమిళ పదమునుండి వడిపదమునకు వ్యుత్పత్తిని గల్పింపఁ బూనిరి. కాని యందుగూడ నందేహమును వ్యక్తికరించి, 'ప్రాసీనాంధ్రలాక్షణికుల వడిశబ్ద వ్యుత్పత్తి యెట్టిదో యిదమిత్యమని నిర్ణయింప నలవిగాదని తుదకుఁదేల్పిరి. వడి యనునది తెలుఁగు పదమే యనియు, నిదానికి వేగమనునర్థము తెలుఁగున గలదు గావున నాయర్థముననే దీనిని బూర్వలాక్షణికులు ప్రయోగించి యుండు రనియు, శ్రీ సంపత్కమారాచార్యగారు చెప్పిరి. కాని యివి యన్నియు వట్టి యూహలు మాత్రమే. వీనికి మఱికొన్ని యూహలఁ జేర్చుట వలన నెట్టి ప్రయోజనమును సాధింపఁబడదు. అచ్చ తెనుఁగు పదములకు, నందును సంజ్ఞా వాచకములకు వ్యుత్పత్తినివివిధియింతుట, దుస్సాధమన వచ్చును. కావున నీవర్చయింత టితో ముగింపుటయే యుత్తమము.

ఇక వడి, యతి, అనుపదములు పర్యాయపదములగునా కాదా అను విషయము వరిశీలనార్హము. అనంతఁడు, అప్పకవి మొదలగు లాక్షణికులు, యతి మున్నగు శబ్దములతో 'వడి'ని పర్యాయపదముగనే వాడియున్నారు. చూడుడు :

"విరతులు విశ్రాంతలు మఱి

విరామములు విశ్రమములు విశ్రామంబులే

విరమంబులు యతులనఁగా

విరమణములునాఁగ వళ్ల వెలయు మురారీ"

“వీరతి, విశ్రాంతి, విశ్రామవిశ్రమములు
శ్రాంతి, విరమణ. విరమ, విరామ యతులు
ననగ నివి తొమ్మిదియు వశికాఖ్యలయ్యె
భవ్యనక్తుఫలాయామ్య భాగగేహ”

—అవ్వ. 3-6

కాని, చరణాద్యక్షరము 'వళి' యనియు, జెప్పియున్నారు.
చూడుడు :

1. చరణాద్యక్షరమే వడి -కవిజ్ఞ. సం. 60
2. పాదప్రథమాక్షరము తృపితమగు వ? యనంగ
-కా. మామణి. 7-29
3. "హస్తనగల మొదలి వ్రాయి వడియన(బరగున్"
-అ. భందోద. 1-29
4. "చరణచరణమున కాద్యక్షరములు వశునయ్యె"
- అప్ప. 3-5
5. వడియగు(బాదాదులయం,
దిరునక్షరము — — — —
-లక్ష్మణ. 1-67
6. విలసత్పాదాద్యక్షరములు వళ్ళగు
-(లక్ష్మణ దీపిక-వార్తాకవి.)
7. మొదలక్షరంబు వడియగు
-అ. రంగ. 1-28.
8. అనఘ పదము మొదలి యక్షరంబులు వళ్ళ.
-కవితాలక్ష్మణసారము
9. పాదములవళ్ళ(బ్రాసము
లాదిముము ద్వితీయమైన యక్షరములు—
-సింహాసనద్వాతింశిక

మీది యుద్ధాహరణములఁ బట్టి చూడగా, బాధప్రథమాక్షరమునకు వడి యనుపేరు సిద్ధము. యతి మున్నగు పదములకుఁ బర్యాయపదముగా 'వడి'ని జెప్పిన యనంతాదులు గూడఁ బాధప్రథమాక్షరమును 'వడి' యనియే చెప్పిరి. 'యతి' అనుపదము వాక్యధుఁ గూడ వాడలేదు. పాదమధ్యయతిని మాత్రము వడి యతి, అను రెండు పేర్లతోడను జెప్పియున్నారు. కావున నీ విషయమున నిట్లు చెప్పనగును. విన్నకోట పెద్దన కాలమువఱకు వడి యతి, అనుపదములను భిన్నార్థముననే లాక్షణికులు వాడియుండవచ్చును. అనంతని కాలమునుండియు, వర్యితులు సమానార్థకములను బర్యాయ పదములు నయ్యెనని యూహించుట కవకాసముగలదు. పాదాద్యక్షరము వడి యనియు; బాదమధ్యమున సంస్కృత వృందఃప్రోక్త యతిస్థానమునఁ గూర్చు నక్షరమైతికి యతియనియు; బ్రాచీనాంధ్రలాక్షణికుల మతమున వ్యవహారముండెనని గ్రహింపనగును. తరువాతి లాక్షణికులదిలో మాత్రము వడి శబ్దనిర్వచనము పట్టునఁ బ్రాచీనలక్షణమునే యనువదించిరి గాని, యావెనుక వడియతి శబ్దముల సమానార్థకములుగనే ప్రయోగించిరి.

యతిమైత్రి : స్వరవ్యంజనముల పట్టిక :

I. స్వరములు

II. వ్యంజనములు

1. అ అ ఐ ఔ
2. ఇ ఈ ఋ ౠ ఎ ఏ
3. ఉ ఊ ఓ ఔ

1. క క గ గు — క్ష	అ య వ
2. చ ఛ జ ఝ — శ ష స	ర ళ
3. ట ఠ డ ఢ	రి శ
4. త థ ద ధ	న ణ
5. ప ఫ బ భ వ	జ వ
6. ం, ఁ, ం, ఁ, మ.	ఋ రి
7. వు, ఘ, బు, భు, ము.	

దీనికి(బ్రహ్మణము :

“అయహాలకును గియ్యలగును కపటతప
వరుల నాటిసి వర్తములుగ
నొకటొకటికి యతియొప్పును వాదులు
శపనలు తమలోన క్షౌకుఁ జెల్లు
లశలును గిల్లఁకారయు రేఫకుఁ జెలం
పపభల్ వాకును బరగు నణలు
పొల్లక్షరములకుఁ బొసగు పవర్తవీరి
దూకమై నను మాకు నొనరుమందు.

పుపుబుభులకు ముకారంబు బూన్పవచ్చు
మఱి ఋకారంబు రేఫకు విరతియగును
వాడుకగ నుండు యతులివి వరుసతోడ
శ్రీమదానందరంగ ! పారివపతంగ !

—అ. ధం. 3-6

ఈ యతిమైత్రులేర్పడు రీతులను గూర్చి పొత్తపి వేంకటరమణకవి తన లక్షణిరోమణిలో నిట్లు చెప్పియున్నాడు.

“అట్టి యతుల నామధేయంబులను వివరించెద ; నదియెట్టిదంటేనియు సంస్కృతంబునకు యతిపాదచ్చేద సంజ్ఞదనదు. నాంద్రభాషాకవనంబున వర్ణోత్పత్తిస్థాన వ్రయత్నంబునఁ బ్రత్యాహార వ్రయుక్తసూత్రంబున నాంద్ర ప్రాకృత శాస్త్రోద్భవ తద్భవ తత్సము వర్ణణి రూపణసామ్యంబునం జేసిన వర్ణంబుల కన్యోన్య సంబంధంబు లగుటచేత నాదిమ కవులు వివరించిన యతులలోఁ దెలుగున మొదలి యక్షరమునకు విచ్చేదస్థానంబున రావలయుఁ గావునఁ దత్తద్వర్ణోత్పత్తిక్రమంబు వివరించెద ; నందుఁ గంతంబునందు అతిలును కవరంబును హకారంబును విసర్గ నీయంబులుంబొడమె — — — — అందు తెలుగున స్వరములతోఁ గూడిన స్వర యతుల యందలి అకార, ఆకార, ఇకార, ఔకారములు కంఠస్థాన జననంబులు గావునను, ఐకార, ఈకార, ఏకారములు తాలుస్థాన జననంబులు గావునను, ఉకార

ఓకారంబులు ఓష్ఠస్థాన జననంబులు గావునను, ఏకస్థానసామ్యంబుగలిగి, అకార, అకార, ఐకారములకును, ఇకార ఋకార ఏకారములకును, ఉకార ఓకారములకును, ఇవి యొండొంటికన్యోన్యంబులగుట స్వరయతి యనవలసివచ్చును. — ఈ స్వరయతులు బహుభేదములం బ్రవ ర్తిల్లు; కంఠమున కవర్ణవును, తాలువున చవర్ణవును, మూర్ధంబున టవర్ణవును, దంతంబుల టవర్ణవును, ఓష్ఠంబుల వవర్ణవును జనించెగావున, అయావర్ణవతురక్షరములకు నన్యోన్య సంబంధంబున వర్ణయతి యనంబరగె; — — — — — శకార చవర్ణవులు తాలుస్థానకమ్ములు, గావున ప్రాకృతాంధ్ర సూత్రముల శవర్ణ సామ్యంబు నవర్ణంబునకుఁ గావున శకార షకార నకారమ్ములు ఏకప్రత్యాహార సూత్రప్రయుక్తమ్ములై నరసమగుటయును, అకార హకారమ్ములు కంఠస్థాన జననమ్ములగుటను, హకారయకారమ్ములు ఏక ప్రత్యాహార యుక్తమ్ములగుటను అయహాలన్యోన్య సరసంబులయ్యె, ఇకార నకారమ్ములకు ప్రాకృతసూత్రాదులవేత సారూప్యంబున సరసంబయ్యె; గావున శషనలకు చభజ రులును, అయహాలును, నణలును, అన్యోన్యసంబంధంబులగుట సరసయతులనఁ బరగె; పవర్ణవకారమ్ములు ఓష్ఠస్థానజనితమ్ములుగావున పభభలకు వకారము అభేదయతి యనఁబరగె; ఇవి కారణంబులుగా, వర్ణంబునకు సారూప్యసామీప్య ప్రత్యాహారై కస్థాన సంబంధబాంధవంబులు విచారించి యతులు నిర్ణయించి నిలువ వలయును.

లకణశిరోమణికర్త, వర్ణంబులకు సారూప్య సామీప్య, ప్రత్యాహారై కస్థాన, తద్భవ, సంబంధబాంధవంబులు విచారించి ప్రాచీనులు యతిమైత్రి యేర్పఱచి యున్నారను నభిప్రాయమును వ్యక్తము చేసియున్నాఁడు.

1. కఖగఘ - ఇత్యాదివర్గాక్షరము లేక స్థానసంబంధములు.

2. గుణ - గొనము; అజ్ఞ - అన; రోష - రోస; దిశ - దెస - ఇత్యాది తద్భవతా సంబంధమును బట్టి నణలు, శషనలు, యతిమైత్రి నందును.

3. వేళ - వేల; కళంక - కలంక; అరుసము - హరుసము;

అనుమ - హనుమ; నెపము - నెవము; వనము - వనంబు - ఇత్యాదులు సారూప్యసంబంధము గలవి. (ద్వైరూప్యములనుట) కావున లళడలు, పవలు, అహలు, పుపుబుభుములు యతిమైత్రినందినవి, మఱియు సంధివశమున యడాగమ ప్రాప్తిలో అచ్చు యకారమగు. (మేన + అత్త; మేనయత్త; అత్తడు + వలికె; అతండువలికె; బుద్ధి + చెప్పె; బుద్ధిసెప్పె) - ఇందు గనడదవాదేశము సంభవించినది. ఈ యాగమాదేశములను సరించి, అయలు, పవలు, చనలు, వెల్లును. నరసము + పల్కు - నరసపు(బల్కు). మువర్ణకమునకుఁ బుంప్యాదేశము గలదు గావున 'ము - పు'లు మైత్రిగలవి యయ్యె. గృహము - గీము, వృధ - విత, ఇత్యాది తద్భవములందు ఋకారము ఇకారమాయెనుగావున 'ఇ - ఋ'లు మైత్రి గలిగియున్నవి. ఇట్లు యతిమైత్రి యనేకకారణములవలన నేర్పడు చున్నది.

మీది విషయములను మఱియు స్పష్టముగాఁ జెప్పుట కవకాశము గలదు. యతివిషయమున వివిధపద్ధతుల ననువరించి, వివిధములగు వర్ణసాజాత్యములు

మహాకవులచే నంగీకరింపఁబడియున్నవి. వానిని సూలముగా నెనిమిది విధములఁ జెప్పనగును.

1. శబ్దతత్త్వ శాస్త్ర సిద్ధ సాజాత్యము.
2. వ్యాకరణశాస్త్ర సిద్ధ సాజాత్యము
3. తద్భవసంబంధ సిద్ధ సాజాత్యము.
4. ఉచ్చారణస్వభావ సిద్ధ సాజాత్యము.
5. ఆంధ్రమహాకవిసంప్రదాయ సిద్ధ సాజాత్యము.
6. స్పష్టప్రతిపాదనాభినివేశ సిద్ధ సాజాత్యము.
7. యుక్తి సిద్ధ సాజాత్యము.
8. సంబంధిసంబంధ సిద్ధ సాజాత్యము.

మీని వివరణము:

1. శబ్దతత్త్వ శాస్త్ర సిద్ధసాజాత్యము:

స్వరయతి, వర్ణజయతి, ఋవళి, అనువానియందు ముఖ్యముగా శబ్దతత్త్వ శాస్త్ర పరిశీలన సిద్ధమగు వర్ణసాజాత్యము పాటింపఁ బడుచున్నది. అనఁగా, ఒక్కొక్కవర్ణములోని యనునాసికేతరములగు హల్లులకుఁ బరస్పరము యతి వెల్లుచుండును. శ్వాసరూపవర్ణ ప్రథమాక్షరమున, మహాప్రాణయోగముచే వర్ణ ద్వితీయమును, నాదతచే వర్ణతృతీయమును, దానియందు మహాప్రాణయోగముచే వర్ణచతుర్థము నేర్పడుననియు, నక్కారణముననే వానికిఁ బరస్పరసాన్నిధ్య రూపమైత్రిగలదనియు శబ్దశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుదురు. అట్టి సంబంధము నాశ్రయించి వర్ణజయతి యేర్పడెనని యూహింప నగును. ఇట్లే, అఆ, ఐఔలకును, ఇ ఈ ఎ ఏ ఋ ఋ ౠ లకును, ఉ ఉః ఒ ఓ లకును బరస్పరసంబంధము శబ్దతత్త్వ శాస్త్ర సిద్ధమై యున్నది, ఒక్కొక్క స్వరముయొక్క హ్రస్వదీర్ఘములకు మాత్రాప కాలభేదము మాత్రమే యుండును, గాన, వానికంతగా భేదము లేదనియే చెప్ప వచ్చును. 'ఐ' 'ఔ'లు, వరుసగా విశిష్టావయవములగు, 'అఇ' వర్ణములయొక్కయు 'అఉ' వర్ణముల యొక్కయు, మేళనమున సిద్ధించుచుండుటచే, వానిమొదట 'అ' - కారశ్రుతిప్రసిద్ధమై యున్నదని, యక్షరతత్త్వ శాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుదురు. కావున 'ఐఔ' లకు 'అ' వర్ణము తోడి యతినంబంధము సహజమై యున్నది. ఇట్లే తక్కిన స్వరముల సంబంధమునందును శబ్దతత్త్వ శాస్త్ర సిద్ధ సంబంధములూహ్యములు.

2. వ్యాకరణశాస్త్ర సిద్ధము:

ఇయ్యది ముఖ్యముగా లుప్తవిసర్గకస్వరయతి, వృద్ధియతి అనునాసి కాక్షరయతి, అంత్యోష్ఠసంధియతి, వికల్పసంధియతి, మున్నగు వానియందుఁ బాటింపఁబడుచున్నది. "దాసోహమ్" మున్నగు వోటులందు, 'ఏఐః పదాంతా దతి' అను పాణినీయ సూత్రము వొప్పునఁ బదాంతగతములగు 'ఏఓ' లకుఁ బరమైన హ్రస్వాకారము లోపించును, "దాసః + అహమ్" దాసోహమ్ = దాసోహమ్.

యతిప్రాసములలో వ్యాకరణశాస్త్రమువలన నాదేశాదికమునే పాటించుట సంప్రదాయము గాని, లోపించిన శబ్దములను, అదేశాదికము రాకముందటి స్థానివర్ణములను బాటించుట సంప్రదాయము కాదు. అట్లైనను ఇవట లోపించిన అకారమునకు యతి ఘటించబడుచున్నది. అట్టి దానికే లుప్త విసర్గకస్యరయతి యనుపేరు వాడబడుచున్నది. ఇట్టియెడల లోపించిన అకారముయొక్క స్థితి వ్యాకరణశాస్త్రమువల్లనేగదా గ్రహింపబడుచున్నది.

ఇట్లే వృద్ధియతిలో, ధర్మైక్యము, వనోకనులు, మున్నగు స్థలములందుఁ బ్రవ దాదిస్వరమునకు యతిఘటించబడినచో, 'ఏ, ఓ' లకు యతి వేయవలసి వచ్చును. అట్లైనను, అవట వ్యాకరణశాస్త్ర సిద్ధములగు వృద్ధిరూపములైన ఐబైలకు సైతము యతిని ఘటించవచ్చును, ఇట్లే 'సరిన్నికటము' మున్నగువోట్ల సంధిలో 'త' కారశ్రుతి లేకున్నను, అవట వ్యాకరణశాస్త్రమువలన 'త' కారస్థితి (సరిత్ + నికటము) పాక్షికముగా నుండును గావున, 'త' కారమునకు సైతము యతి వెల్లుచున్నది. ఈ విధముననే తక్కిన స్థలములందును, వ్యాకరణ సంబంధమును బరిశీలించ నగును. అరయ నరయ శబ్దతత్త్వ శాస్త్ర సిద్ధ సాజాత్యము నకును, వ్యాకరణశాస్త్ర సిద్ధ సాజాత్యమునకును, గొన్నియెడల నైక్యమున పాంకర్యము సంభవించుచుండును. ఇట్లే తక్కిన స్థలములందునభేదమును బరిశీలించ నగును.

3. తదృవ సంబంధ సిద్ధము :

ఇది తదృవవ్యాజయతి, ఋత్వసంబంధయతి, విశేషయతి మున్నగు వానియందుఁ బాటించబడుచున్నది. 'జ్ఞ' కారముతో 'నణ' లకు యతిని ఘటించునపుడు, తదృవవ్యాజయతి యందురు. జ్ఞకారశ్రుతిలో 'న' కారమునకు గాని, 'ణ' కారమునకుఁగాని, సంబంధవేళము గానరాదు. అట్లయ్యు 'యజ్ఞము' అను దానికి 'జన్మము' అను తదృవ రూపమేర్పడు చుండుటచే, జ్ఞకార సకారముల సంబంధము తదృవ వర్ధతిని సంభవించుచున్నదని, గ్రహింపవలయును. పరిశీలించగా నిట్టియెడల వ్యాకరణశాస్త్ర సిద్ధ సాజాత్యమును, గలదనవచ్చును. జ్ఞకారము, జ్ఞకారనకారముల సంధివశమున నిద్రించినదగుటచే, అది 'నణ' లతో యతిమైత్రి నందుట వ్యాకరణశాస్త్ర సిద్ధ మనియుఁ జెప్పవచ్చును. కావుననే యీ సాజాత్యభేదములకుఁ బరస్పరపాంకర్యము సంభవించునని చెప్పవచ్చును.

4. ఉచ్చారణ స్వభావ సిద్ధము :

విశేషయతి, అభేదయతి, లుప్తవిసర్గకస్యర యతి, ఋత్వసామ్యయతి, మున్నగువానిలో నీ సంబంధము ముఖ్యముగాఁ బాటించబడును, జ్ఞకారముతో 'క, ఖ, గ, ఘ' లకు గూర్చెడు యతి విశేషయతి యనబడును. అక్షరచరిత్రమును బరిశీలించునపుడు 'జ్ఞ' కారముతో 'క, ఖ, గ, ఘ' ల కేమియు సంబంధము గానరాదు. కాలక్రమమున 'జ్ఞ' సంయోగోచ్చారణము మాటి, సానునాసికములగు గయల (గ్య) సమ్మేళనము 'జ్ఞ' కార శ్రుతిలో వినబడుచున్నది కావుననే, యిట్టి వర్ణసాజాత్యముచ్చారణ స్వభావ సిద్ధమనబడుచున్నది. ఇట్లే ఋవర్ణముతోఁ

గూడిన హల్లులకుఁ బరస్పరము యతిని ఘటించుట ఋత్వసామ్య వడిగాఁ జెప్పబడుచున్నది. ఋవర్ణము స్వరమాత్రమగుటచేత ఋత్వసామ్య వడిలో నట్టి స్వరముతోఁ గూడిన హల్లునకు సజాతీయ వర్ణావృత్తిలేకుండుట సాధారణమగు యతులపద్ధతిగాదు. అట్లయినను ఋవర్ణయుక్తమగు వ్యంజనము, ఉకారవిశిష్ట రేఫముతోఁ గూడినట్లు, కాలక్రమమున నుచ్చరింపబడుచుండుటంజేసి, యచ్చట నుచ్చారణ స్వభావసిద్ధ హల్లుము ఋవర్ణమునకుఁ బాటించి, సంయుక్తయతి వర్ధతి యంగీకరింపబడుచున్నదని గ్రహింపవచ్చును. ఇట్లు తక్కిన విషయము లందు నుచ్చారణ స్వభావ సిద్ధ త్వమూహ్యము.

5. ఆంధ్రమహాకవి సంప్రదాయ సిద్ధము :

బిందుయతి, అనుస్వారసంబంధయతి, మున్నగువానియందియ్యది పాటించబడుచున్నది. 'శంకరుడు' మున్నగు స్థలములందు వ్యాకరణము బొప్పన, 'జ' కా రాద్యనునాసికముండుట సహజమైయుండగా, నవటియనునాసికముల బోట నాంధ్రమహాకవులు బిందువు నంగీకరించి, ప్రాసాది స్థలములలో బ్రయోగింపుచువచ్చిరి, కావున నీయతి యాంధ్రమహాకవి ప్రయోగ సిద్ధమని గ్రహింపవచ్చును.

6. స్పష్ట ప్రతిపాదనాభినివేళ సిద్ధము :

ఇది యంతోష్ఠ్యసంధియతి, వికల్పసంధియతి, మున్నగు స్థలములందు గ్రహింప వలసియున్నది. 'సరిన్నికటము' మున్నగువానికి వ్యాకరణానుసారము 'సరిద్ నికట' మున్నగు రూపాంతరములు సైతము వికల్పముగా వెలయుచున్నవి. కాగా నట్టియెడల వికల్పయతిని వేరుగా నంగీకరింప వలసిన ప్రసక్తి గానరాదు. నకారయతి స్థలమున 'సరిన్నికట' రూపమును, దకారయతి స్థలమున 'సరిద్ నికట' రూపమును, గ్రహింపవచ్చును గాన, నీవికల్ప యత్యంగీకారము, వ్యర్థమై స్పష్టప్రతిపత్తిమాత్ర ఫలకమై వెలయుచున్నది. ఇట్లే, అంతోష్ఠ్యసంధియతి మొదలగువాని విషయమునందును గ్రహింపవచ్చును.

7. యుక్తిసిద్ధము :

ముకారయతి మున్నగు వానియందిట్టి సంబంధము గ్రాహ్యమగుచున్నది. "ముత్తైపు ర్ములరులతోడి బుట్టుటకొమ్ముల్" మున్నగునవి ముకారయతికి లక్ష్యములైయున్నవి. ప్రాచీనకాలమునఁ బ్రథమావిభక్తి బిందుపూర్వక బువర్ణ రూపమున నుండి కాలక్రమమునఁ గేవల బువర్ణరూపముతో వికల్పముగానిల్పి తుదకు మువర్ణరూపమును సైతము పొందినది. అట్లగుటచేఁ బ్రథమావిభక్తిము వర్ణకము బిందుపూర్వక బువర్ణ మూలకము గావున నట్టి మువర్ణకమునకు బిందు పూర్వకములుగాని 'పుపుబుభు' లతో యతిమైత్రిని నన్నయారులు ఘటించుచు వచ్చిరి, అట్టి పద్ధతిలోని 'ముబు' సాజాత్యమునుబట్టి ప్రథమావిభక్తి కాని మువర్ణమునకు సైతము 'పుపుబుభు' లతో యతిని ఘటించుట యుక్తిసిద్ధమగు చున్నది. ఇట్లే తక్కిన స్థలములందలి యుక్తులూహ్యములు.

8. సంబంధి సంబంధ సిద్ధము :

ఇది 'లడ'ల యతి అభేదవర్త యతి మొదలుగా గలవానియందు బాటింపఁ బడుచున్నది. లకారము దంత్యమును, డకారము మూర్ధన్యము నగుటచే, వీనికి సంబంధము కలదనుట శాస్త్రసిద్ధమై యున్నట్లు తోపదు. అట్లేనను లకార రూపాంతరమగు అనఁగా లకారసంబంధియగు మూర్ధన్య 'శ' కారముతో మూర్ధన్య డకారమునకు సంబంధముగలదని నిరూపింపవచ్చును. కావున లడల సాజాత్యము సంబంధ సిద్ధమని విశదమగుచున్నది. ఇట్లే, అభేద వర్గయతి మున్నగు స్థలములందు సంబంధి సంబంధమూహ్యము.

అంద్రలాక్షణికులు చెప్పిన యతిభేదములిందుఁ జూపఁబడుచున్నవి.

1. కవిజనాశ్రయము

1. స్వర యతి	6. పుత యతి
2. వర్గయతి	7. సంయుక్తాక్షర యతి
3. అఖండ యతి	8. ఎక్కటి యతి
4. ప్రాది యతి	9. పోలిక యతి
5. బిందు యతి	10. సరస యతి

2. కావ్యాలంకారచూడామణి

1. అజ్విరమము	7. నబిందువర్గ వ?
2. వర్గ వ?	8. ధ్వ్యక్షరత్ర్యక్షర వ?
3. ఇతిరేతర వర్గజ వ?	9. పుతాక్షర వ?
4. ఏకతర వ?	10. అదేశ వ?
5. ముకార వ?	11. దేశీయ వ?
6. ప్రాది వ?	12. వృద్ధి వ?

3. చందో దర్పణము

1. స్వర యతి	10. మకార యతి
2. గూఢ స్వర యతి	11. ఎక్కటి యతి
3. ఋకార స్వరూప యతి	12. సంయుక్త యతి
4. రీ యతి	13. తద్భవ వ్యాజ యతి
5. ్కార యతి	14. భిన్న యతి
6. వర్గయతి	15. రేఫ యుత యతి
7. పోలిక యతి	16. వికల్ప యతి
8. సరస యతి	17. యుక్తవికల్ప యతి
9. అనుస్వార యతి	18. అభేదవిరతి

19. ప్రాది యతి
20. కాకు స్వర యతి
21. నిత్య సమాన యతి

22. ప్రభు నామాంత యతి
23. విభాగ యతి
24. నిత్యయతి

4. సులక్షణ సారము

1. సరస యతి	21. వృద్ధి యతి
2. సంయుక్త యతి	22. నిత్య సమాన యతి
3. వర్గ యతి	23. పుత యతి
4. దేశీయ యతి	24. అదేశ యతి
5. ఎక్కటి యతి	25. వికల్ప యతి
6. పోలిక యతి	26. కాకు స్వర యతి
7. చక్కటి యతి	27. రివ్వడి
8. అనుస్వార యతి	28. అఖండ యతి
9. స్వర యతి	29. ఉభయ యతి
10. యా యతి	30. *య శ వర్గ ద్వయ యతి
11. ఋ యతి	31. జ్ఞా వడి
12. మా యతి	32. సరస స్వర యతి
13. ప్రభు యతి	33. లుప్త వినర్గ స్వర యతి
14. విభాగ యతి	34. నిత్య యతి
15. సౌభాగ్య యతి	35. అనునాసిక వికల్ప యతి
16. ప్రాన యతి	36. ఇకార యతి
17. భిన్న యతి	37. పరరూప యతి
18. ప్రాది యతి	38. తా వడి
19. అభిన్న యతి	*యవర శవర్గ ద్వయ యతులు గ్రాహ్యములు కావు.
20. అభేద యతి	

5. అప్ప కవీయము

1. స్వరమైత్రి వ?	12. విశేష వ?
2. స్వరప్రధాన వ?	13. అనుస్వార సంబంధ యతి
3. లుప్తవినర్గక స్వర వ?	14. అనునాసికాక్షరయతి
4. ఋ వ?	15. ము విభక్తి యతి
5. ఋత్య సంబంధ వ?	16. ముకార యతి
6. ఋత్య సామ్య వ?	17. ము వర్గ యతి
7. వృద్ధివ?	18. ఋజు యతి
8. ప్రాణి యతి	19. ప్రత్యేక యతి
9. వర్గజ యతి	20. భిన్న యతి
10. బిందు యతి	21. ఏకతర యతి
11. తద్భవ వ్యాజ యతి	22. అభేద యతి

23. అభేదవర్ణ యతి	33. దేశ్య నిత్య సమాస యతి
24. ఈష్మ యతి	34. నిత్య యతి
25. సరస యతి	35. రాగమ సంధి యతి
26. సంయుక్త యతి	36. విభాగ యతి
27. అంత్యోష్మ సంధి యతి	37. నామాఖండ యతి
28. నికల్ప యతి	38. వంశమీ విభక్తి యతి
29. యుష్మదన్యచ్ఛ్వి యతి	39. కాకు స్వర యతి
30. పరరూప యతి	40. పుత యుగ యతి
31. ప్రాది యతి	41. ప్రాస యతి
32. నిత్యసమాస యతి	

6. అనంద రంగరాట్నందము

1. స్వర యతి	14. ఆదేశ యతి
2. గూఢ స్వర యతి	15. ప్రభు నామాఖండ యతి
3. కాకు స్వర యతి	16. ఘోష యతి
4. పుత యతి	17. శకంధ యతి
(అహోదన, రోదన సంశయ భేదములు)	18. సంయుక్త యతి
5. వృద్ధి యతి	19. విభాగ యతి
6. సజ్జా సమాస యతి	20. చక్కటి యతి
7. భిన్న యతి	21. సరస యతి
8. నిత్య సమాస యతి	22. అభేద యతి
9. దేశ్య యతి	23. ఎక్కటి యతి
10. మకార యతి	24. ఋ యతి
11. వికల్ప యతి	25. ప్రాకృతా దేశ యతి
12. బిందు యతి	26. పోలిక యతి
13. ప్రాది యతి	27. అఖండ యతి

7. లక్షణ సార సంగ్రహము

1. స్వర యతి	10. మా యతి
2. వృద్ధి యతి	11. ఎక్కటి యతి
3. ఋ యతి	12. సంయుక్త యతి
4. రి యతి	13. జ్ఞా యతి
5. వర్ణయతి	14. భిన్న యతి
6. పోలిక యతి	15. వికల్ప యతి
7. చక్కటి యతి	16. అభేద యతి
8. సరస యతి	17. ప్రాది యతి
9. అనుస్వార యతి	18. కాకుస్వర యతి

19. పుత యతి	24. ప్రభునామ యతి
20. అఖండ యతి	25. విభాగ యతి
21. ఆదేశ యతి	26. ఉభయ యతి
22. నిత్య సమాస యతి	27. శకంధ యతి
23. దేశ్య యతి	

8. సర్వలక్షణసార సంగ్రహము

1. స్వర వడి	13. అభేద వళ్లు
2. వర్ణ వడి	14. ప్రభునామ యతి
3. అఖండ వడి	15. విభాగ వడి
4. పుత వడి	16. అనునాసిక వళ్లు
5. సరస వడి	17. కాకుస్వర వడి
6. ప్రాది వళ్లు	18. నిత్య వడి
7. బిందు వళ్లు	19. రీ వడి
8. సంయుక్త వళ్లు	20. చక్కటి వడులు
9. ఎక్కటి వళ్లు	21. సమాస యతి
10. పోలిక వడి	22. సజ్జా సమాస యతి
11. వృద్ధి వళ్లు	23. నిత్యసమాసపళ్లులు
12. వికల్ప యతి	

9. శ్రీకృష్ణభూపాలీయము

1. శుద్ధ స్వరయతి	18. అభేద వర్ణ యతి
2. స్వర ప్రధాన యతి	19. హకార సంధి యతి
3. ఉభయ స్వర ప్రధాన యతి	20. వికల్ప యతి
4. స్వర సంబంధ యతి	21. సరస యతి
5. వృద్ధి స్వర యతి	22. అనునాసిక యతి
6. గూఢ స్వర యతి	23. తదృశ యతి
7. ఋ వళి	24. ఎక్కటి యతి
8. ఋత్వ హిత యతి	25. ఈష్మ యతి
9. ఋత్వ నిమిత్త యతి	26. భిన్న యతి
10. సంయుక్త యతి	27. ప్రత్యేక యతి
11. వర్ణ యతి	28. విత్ర యతి
12. బిందు యతి	29. పరరూప యతి
13. పోలిక యతి	30. ప్రాది యతి
14. చక్కటి యతి	31. ఆదేశ యతి
15. భిన్న వర్ణ యతి	32. అఖండ యతి
16. మకార యతి	33. శబ్దస్వర యతి
17. అభేద యతి	34. సహాయార్థ యతి

35. అవ్యయ సంధి యతి	40. చతుర్థి విభక్తి యతి
36. విభాగ యతి	41. పంచమీ విభక్తి యతి
37. పుత్ర యతి	42. నామఖండ యతి
38. ఉభయ పుత్ర యతి	43. దేశ్య నిత్య సమాస యతి
39. అగమ యతి	44. ప్రాస యతి

10. లక్షణ మంజరి (గరళపురీ చందము)

(అముద్రితము)

1. శుద్ధ స్వర యతి	26. ఈష్మ యతి
2. స్వర ప్రధాన యతి	27. భిన్న యతి
3. ఉభయ స్వర ప్రధాన యతి	28. ప్రత్యేక యతి
4. స్వర సంబంధ యతి	29. విత్ర యతి
5. వృద్ధి స్వర యతి	30. శకంధు యతి
6. గూఢ స్వర యతి	31. సజ్ సమాస యతి
7. ఋ యతి	32. ప్రాది యతి
8. ఋత్య హిత యతి	33. అదేశ యతి
9. ఋత్య నిమిత్త యతి	34. అఖండ యతి
10. సమ యతి	35. శబ్ద ద్వయ యతి
11. సంయుక్త యతి	36. నవోర్థ యతి
12. వర్గ యతి	37. అవ్యయ సంధి యతి
13. బిందు యతి	38. విభాగ యతి
14. పోలిక యతి	39. పుత్ర యతి
15. చక్కటి యతి	40. ఉభయ యతి
16. భిన్న వర్గ యతి	41. అగమ యతి
17. మకార యతి	42. చతుర్థి విభక్తి యతి
18. అభేద యతి	43. పంచమీ విభక్తి యతి
19. అభేద వర్గ యతి	44. ప్రభు నామ యతి
20. హకార సంధి యతి	45. దేశ్య నిత్య సమాస యతి
21. వికల్ప యతి	46. ప్రాస యతి
22. సరస యతి	47. మిశ్ర యతి
23. అనునాసిక యతి	48. అభేద వర్గ యక్కటి యతి
24. తద్భవ యతి	49. అనుస్వార సంయుక్త ప్రాది యతి
25. యక్కటి యతి	50. సంయుక్తోష్మ యతి

11. చందోనిరంకుశము

(అముద్రితము)

1. స్వర యతి	16. సంయుక్తాక్షర వడి
2. నిత్యసమాస యతి	17. బిందు వడి
3. పుత్ర యతి	18. ప్రయుక్తాక్షర వడి
4. కాకుస్వర యతి	19. చక్కటి వడి
5. ప్రాది వడి	20. ఎక్కటి వడి
6. వృద్ధి వడి	21. పోలిక వడి
7. అభేద వడి	22. నరస యతి
8. ప్రభు నామాఖండ వడి	23. అనుస్వార యతి
9. ఉభయ వడి	24. రుకారరూప యతి
10. అదేశ వడి	25. మయవర్గ యతి
11. శకంధ్యాది యతి	26. సంభావన యతి
12. అఖండ వడి	27. గూఢ స్వర యతి
13. విభాగ వడి	28. వపయోరభేద వడి
14. వికల్ప యతి	29. హ శ వర్గ ద్వయ యతి
15. భిన్న యతి	30. రి యతి

12. కవిగజాంకుశము

(అముద్రితము)

1. స్వర యతి	16. శకంధు యతి
2. అనుస్వార యతి	17. జగణ యతి
3. ఈష్మ యతి	18. మధ్య యతి
4. సావర్ణ్య యతి	19. ప్రాది యతి
5. సంయుక్త యతి	20. సంభావన యతి
6. బిందు యతి	21. ప్రాస యతి
7. అఖండ యతి	22. ఎక్కటి యతి
8. అభేద యతి	23. సంప్రసారణ యతి
9. భిన్న యతి	24. బిందు యతి
10. పుత్ర యతి	25. వైషమ్య బిందు యతి
11. వర్గ యతి	26. వాదేశ్య యతి
12. వికల్ప యతి	27. విషమ యతి
13. పోలిక యతి	28. అఖండ యతి
14. ప్రభునామ యతి	29. నిత్య సమాస యతి
15. సరస యతి	30. దేశ్య యతి

31. విభాగ యతి	40. వర యతి
32. రి యతి	41. శిష్య యతి
33. ప్రాస యతి	42. ఋ యతి
34. రేఖ యతి	43. వృద్ధి యతి
35. జ్ఞా వడి	44. చక్కటి యతి
36. వ్యంజన యతి	45. అగమ యతి
37. ఉభయ యతి	46. తకార యతి
38. నజ్జనమాన యతి	47. ఖర్జూ యతి
39. విషమ యతి	48. రు యతి

13. సుకవి కర్తామృతము (అముద్రితము)

I. స్వర యతి 10 విధములు

1. స్వర వ?	6. వృత్ స్వర వ?
2. ఋకార స్వర వ?	7. వృద్ధి స్వర వ?
3. అఖండ స్వర వ?	8. ప్రభు నామ స్వర వ?
4. ప్రాది స్వర వ?	9. విభాగ స్వర వ?
5. కాకు స్వర వ?	10. ఉభయ దేశీయ స్వర వ?

II. నరన వ? 2 విధములు

1. నరన వ?	2. ఎక్కటి నరన వ?

III. వర్గయతి 2 విధములు

1. పోలిక వర్గ వ?	2. ?

IV. సంయుక్త యతి 5 విధములు

1. సంయుక్తాక్షర వ?	4. జడక్కరంబనెడు బిందు సంయుక్తాక్షర వ?
2. అనుస్వార నామ బిందు సంయుక్త యతి	5. వికల్పాక్షర సంయుక్తాక్షర వ?
3. మకార బిందు సంయుక్తాక్షర వ?	

V. అభేద యతి 3 విధములు

1. వపాభేద వ?	3. రలాభేద వ?
2. లడా భేద వ?	

VI. రీ విరతి

VII. భిన్న యతి

14. ప్రయోగసారము (అముద్రితము)

1. స్వర యతి	15. వికల్ప యతి
2. నిత్య యతి	16. ప్రభు నామ యతి
3. వృత్ యతి	17. సంయుక్త యతి
4. కాకు యతి	18. బిందు సంయుక్త యతి
5. ప్రాది యతి	19. వికల్ప సంయుక్త యతి
6. ప్రాదియోగ యతి	20. చక్కటి యతి
7. వృద్ధి స్వర యతి	21. ఎక్కటి యతి
8. అభేద యతి	22. పోలిక యతి
9. దేశీయ యతి	23. నరన యతి
10. ఉభయ యతి	24. అనుస్వార యతి
11. అదేశ యతి	25. ఋ వడి
12. శకంధ్యాది యతి	26. రి వడి
13. అఖండ యతి	27. మ వడి
14. విభాగ యతి	28. జ వడి

15. కవినర్ప గారుడము (అముద్రితము)

1. స్వర వడి	16. వృద్ధి వడి
2. వర యతి	17. ప్రభు నామాంతర వడి
3. అఖండ యతి	18. నిత్య సమాన యతి
4. ప్రాది "	19. అదేశ వడి
5. బిందు "	20. కాకు స్వర యతి
6. ఎక్కటి "	21. వికల్ప యతి
7. పోలిక "	22. భిన్న యతి
8. నరన "	23. దేశీయ వడి
9. అభేద "	24. గూఢ స్వర యతి
10. సంభావన "	25. ఉ వడి
11. ఋకార "	26. అనునాసిక వడి
12. చక్కటి "	27. విభాగ వడి
13. తదృశన "	
14. హా వడి	
15. ఉభయ వడి	

ఇందు 34 యతులు చెప్పబడినట్లు గ్రంథమునఁ గలదు. పత్రములు చిని గినవి.

16. శవి చింతామణి

(అముద్రితము)

I. స్వరవళులు

1. స్వర వళి
2. కాకు స్వర వళి
3. పుత స్వర వళి
4. నామాఖండ స్వర వళి
5. విభాగ స్వర వళి
6. వృద్ధి స్వర వళి
7. అఖండ స్వర వళి
8. ప్రాది స్వర వళి

II. 1. వర్గ వళి

2. పోలిక వర్గ వళి

III సరస వళి

1. సరస వళి
2. ఎక్కటి సరస వళి

IV. సంయుక్తాక్షర వళి

1. సంయుక్తాక్షర వళి
2. వికల్ప సంయుక్తాక్షర వళి
3. బిందు సంయుక్తాక్షర వళి

17. యతి ప్రాస విలాసము

(అముద్రితము)

1. స్వర యతి	15. శకంధు యతి
2. భిన్న యతి	16. ఉభయ యతి
3. వృద్ధి యతి	17. అదేశ యతి
4. దేశ్య యతి	18. సరస యతి
5. అరుకు ?	19. వర్గ యతి
6. ఘర్ష యతి	20. అభేద యతి
7. కాకు యతి	21. సమాస యతి
8. సమాస యతి	22. వర్గ ప్రాస యతి
9. రి యతి	23. అభేద ప్రాస యతి
10. ప్రాది యతి	24. సంయుక్త ప్రాస యతి
11. అఖండ యతి	25. య శ వర్గ యతి
12. జగణ మధ్యరేఖ యతి	26. జ్ఞకార యతి
13. సంప్రసారణ యతి	27. అగమ తకార యతి
14. ఋ యతి	28. విషమ బిందు యతి

ఇందుగూడ 45 యతులు చెప్పదలచినట్లున్నది. కాని స్వరయుక్తములు 17ను, హల్ప్రాయక్తములు 11ను వెరసి $17 + 11 = 28$ మాత్రమే చెప్పబడియున్నవి.

18. సర్వ లక్షణ శిరోమణి

(అముద్రితము)

1. స్వర యతి	1	23. సంయుక్త యతి	1	ఈ మూడును వికల్ప ప్రాస యతులు హల్లుల కగు
2. కాకు స్వర యతులు	2	24. బిందు యతి	1	
3. పుత యతులు	2			
4. మృద్ధి ? [వృద్ధి] స్వరయతులు	2			
5. నజ్జ సమాసయతి	1	25. వికల్ప యతి	1	9
6. ప్రాది స్వరయతి	1	26. ఎక్కటి యతి		
7. భిన్న యతులు	2	27. స్వరల్కార యతి ?		
8. నిత్య సమాస యతులు	2	28. గుణితాఖ్య యతి		
9. దేశ్య యతులు	2	29. సరస యతి		
10. మకార యతులు	2	30. వర్గ ప్రాస యతి		
11. వికల్పనామ యతులు	2	31. ప్రాస యతి		
12. బిందు యతులు	2	32. సమ అము ప్రాస యతి		
13. ప్రాది నిత్యయతులు	2	33. అభేద ప్రాస యతి		
14. సమాస యతులు	2	34. అభేద యతి		
15. అదేశ యతులు	2	35. ఎక్కటి యతి		
16. వ్రభు నామకాఖండ స్వరయతులు	2	36. రి యతి		
17. ఘర్ష యతులు	2	37. ఋ యతి		
18. శకంధు యతులు	2	38. ప్రాకృతాది శ సరస యతి		
19. సంయోగ యతులు	2	39. పోలిక వడి		
20. విభాగపు స్వరయతులు	2	40. సంయుక్త ప్రాస యతి		
21. వికల్పప్రాస యతులు (అచ్చులకు హల్లులకు యతి)	2	41. అఖండ స్వర యతి	10	
22. వృద్ధి యతులు	2		మొత్తము 60	

19. అంధ్ర ప్రయోగ

రత్నాకరము

(అముద్రితము)

1. స్వర యతి	4. పుత యతి
2. గూఢ స్వర యతి	5. వృద్ధి యతి
3. కాకు స్వర యతి	6. నజ్జ సమాస యతి

7. ప్రాది స్వర యతి	25. గుణిత స్వర యతి
8. భిన్న యతి	26. సరస యతి
9. నిత్య సమాస యతి	27. ఎక్కటి సరస యతి
10. దేశ్య యతి	28. వర్ణ ప్రాస యతి
11. ముకార యతి	29. వర్ణ యతి
12. వికల్ప యతి	30. ప్రాస యతి
13. బిందు యతి	31. సమ లఘు ప్రాస యతి
14. ప్రాది నిత్య యతి	32. అభేద ప్రాస యతి
15. స సమాస యతి	33. అభేద యతి
16. అదేశ యతి	34. ఎక్కటి యతి
17. ప్రభునామాఖండ యతి	35. రీ యతి
18. ఘో యతి	36. ముకార యతి
19. శకంధ యతి	37. ప్రాకృతాదేశ సరస యతి
20. సంయోగ యతి	38. పోలిక వడి
21. విభాగ స్వరయతి	39. సంయుక్త ప్రాస వడి
22. వికల్ప ప్రాస యతి	40. త్రి ప్రాస యతి
23. చక్కటి యతి	41. అఖండ స్వర యతి
24. స్వరక్కార యతి (స్వర +
కార)	42. ప్రాది స్వర యతి

20. సకల లక్షణ సారసంగ్రహచింతామణి (అముద్రితము)

1. కాకుస్వర యతి	16. వృద్ధి యతి
2. నిత్య సమాస యతి	17. స్వర యతి
3. ప్రభునామాఖండ యతి	18. వర్ణ యతి
4. ఙ్గా యతి	19. అఖండ యతి
5. శకంధ యతి	20. ప్రాది యతి
6. మా యతి	21. బిందు యతి
7. ధృవు తానునాసిక యతి	22. వృత్త యతి
8. అదేశ యతి	23. సంయుక్త యతి
9. మధ్యానునాసిక యతి	24. ఎక్కటి యతి
10. అసమాస యతి	25. పోలిక యతి
11. విభాగ యతి	26. సరస యతి
12. వికల్ప యతి	27. ప్రాస యతి
13. గూఢస్వర యతి	28. సంభావిత యతి
14. భిన్న యతి	29. అనుసంబంధ యతి
15. దేశ్య యతి	30. చక్కటి యతి

31. అభేద యతి	33. ఋ యతి
32. విశేష యతి	34. ఉభయ యతి

గ్రంథ విస్తర భీతిచే నితర గ్రంథములలోని యతులను గూడనిట వ్రాయలేదు.

మీఁదుఁ జూపఁ బడిన యతి భేదములను బట్టి మనకొక్కటి విశద మగుచున్నది. మొదటఁ గవిజనాశ్రయమున 10 సంఖ్యతోఁ బ్రారంభమైన యతులు 60వఱకుఁ బెరిగినవి. ఇవి యన్నియు నావశ్యకమా? అనునది యొక్కప్రశ్న. అన్నియు నావశ్యకములు కాకపోవచ్చును. అనఁగాఁ గొన్ని యతిభేదము లొక్కయతిలో నంతర్భవింప వచ్చును. సంఖ్యా ధిక్కము నెడగల స్వరతోఁ గొందఱు లాక్షణికులు యతులను బెంచినను, అందఱు నట్టివారే యనరాదు. ఇందులకుదాహరణముగా నప్పకవియమునే మనము గ్రొకస వచ్చును. అనావశ్యకముగా, అప్పకవి కొన్ని యతిభేదములను గేవలసంఖ్యా పూరణమునకై చెప్పినాఁడని యాధునిక విమర్శకులు కొందఱునుచున్నారు. అందులోఁ గొంత సత్యము లేకపోలేదు. కొన్ని, అప్పకవికంటె, శాస్త్రీయముగా, సమగ్రముగా, కావ్యపరిశీలనముఁ గావించి, యతి భేదములను వివరించిన లాక్షణికుఁ డింకొకఁడాంధ్రమున లేడనుట యతిశయోక్తి గాదు. అందుఁగొన్ని లోపములుండుగాక! అవి యంతగా బరిగణింపఁ దగినవి కావు. మరియు అనావశ్యకము లనఁబడు నన్ని యతులను, కేవల సంఖ్యాపూరణమునకే అప్పకవి చెప్పిననుటయు సరిగాదు. అతఁడు గొన్నింటిని స్పష్టప్రతిపత్తి కొఱకుఁ జెప్పినాఁడు. పూర్వుల ననుసరించి, సంప్రదాయానుసారముగాఁ గొన్నింటిని జెప్పినాఁడు. కాని కొన్ని లోపములును లేకపోలేదు. ఋవశ్లో మూఁడు తెఱఁగులు, బిందుయతిలో మూఁడు తెఱఁగులు చెప్పెను. ఋత్వ సామ్యవశిని, అనుస్వార సంబంధ వశిని, అనునాసికాక్షరయతిని, అనంతాదులు చెప్పలేదు. కాని యివి క్రొత్త విషయములు గలవి. బిందుయతియు, అనుస్వార సంబంధ యతియు, అనునాసికాక్షర యతియు, నొక దానిననుసరించి యొకటి యేర్పడుచున్నది. నణలు వరనవశిచే మిత్రములు. నకారమునకు తవర్ణము, ణకారమునకు టవర్ణము బిందుయతిచే జెల్లును. సరసవశి వలన, నకారమునకు టతడధలును, ణకారమునకు తడదధలును మిత్రములై, నణల వరస్వరమైత్రి ననుసరించి, బిందుపూర్వక టతడధలు, తడదధలు తమలో దాము యతికిఁ జెల్లుఁబడియగును. సరసవశి, బిందువశి, అను రెంటిచేతనే తక్కిన రెండు గతార్థములగును గాని, స్పష్టప్రతిపత్తికై యప్పకవి వానిని చెప్పెదవన నొప్పును. ఇటు మఱొక విషయము : సరసవశి, బిందుయతి. అనునాసికాక్షర యతి. అనుస్వార సంబంధయతి అను క్రమమునఁ జెప్పియుండవలెను, మువి ధక్తి ముకార యతులు, అభేద, అభేదవర్ణ యతులు, తద్భవవ్యాజి విశేష యతులు అవి రేండెని యతులు నెప్పుట అనావశ్యకము, రెండింటి నొక్కదాని లోనే చెప్పినఁ జాలును. అట్లే అంత్యోష్మనంది వికల్పబంధియతులును, ఇందొక్క వికల్ప నంది యతిని జెప్పి రెంటిని సమన్వయము చేయవచ్చును. అప్పకవి చెప్పిన వర్ణతిలో భిన్నయతియు, ప్రత్యేకయతియుఁ బ్రయోజనకరము.

ములు, సరసవశేతనే గతార్థములగు ముజాయతియు ఈష్యయతియు (బ్రత్యేక ముగా జెప్పట చర్చిత చర్చణము.

అప్పుకవి తనకుఁ బూర్వమున ననంతకుఁ జెప్పిన గ్రహించునని గ్రహించ లేదు. ఈ యతిభేదముననంతకుఁ మాత్రమే చెప్పెను, మఱొక్కరును చెప్పలేదు. “కప్తి లేదు శౌరి గుణావ-ళికి ననంగ” — భండోదర్పణము.

ఇందు గ్రహారమునకు ‘శి’ తో మైత్రి యనంతునివే జూపబడినది, అనగా, ఇతఁ, ఎ, ఏ లంగూడిన లళలు, గ్రహారమునకు జెల్లుననుడు, ఈ గ్రహారయతికిఁ బ్రయోగాంతరము మృగ్యము, అందువలననే, అప్పుకవి దీని నుపేక్షించి యుండవచ్చును. అనంతకుఁ జెప్పినట్లు గాకున్నను, గ్రహారయతి గూర్చిన క్రింది ప్రయోగములు గొన్ని భారతాదులలోఁ గాన వచ్చెడు.

“వివవయ్య కృతవీర్యుడను జనపతి
అతని వంశమునవా రతి ధనలుబ్ధులై
కృతవీర్యు ధనమెల్లఁ — గప్తి సేసి” (భార. అది. 7-133)

“ఘృత పయో రాశి నం-కప్తావధికమైన” — కాశీఖం. 5.281

“కప్త పట్టాభిషేక మంగీకరించి” — చంపూ, రా. 8. 165.)

ఈ ప్రయోగములం బట్టి, ఇకార స్వరవర్గము తోఁగూడిన కఖగములు క

వర్గముతో యతిమైత్రినందునని చెప్పవచ్చును.

వివార్థక వడి :

“సకలహితంజై — బంధించిన వర్వం
బకడున్ మేలనగఁ గాంతి-పర్యముదనరున్”

— భార. అది. 1-58.

వర్వంబు + అ = పర్వంబు — ఇందు వ్యంజనమైత్రి గూర్చబడినది.

“మహానీయ సంయమం-బ మహాధనంబుగా”

— శృ. గా. 4-112

దీనిని గూడ అప్పుకవి గ్రహించలేదు.

అఖండ యతి :

అప్పుకవి అఖండయతి నొకయతిభేదముగాఁ జెప్పలేదు. అచ్చంధిగల శబ్దములందు స్వరప్రధాన వడియే పాటించ వలసియుండగా, అశబ్ద ద్వయ మేళనము (ఏకశబ్దముగా) భావించి, వంధిస్థలమున నిల్చియున్న వ్యంజనాక్షరమునకే యతికూర్చుట యఖండయతి యనబడును. అఖండ యత్నతో సంధిలో వ్యంజనాక్షరమైత్రి యభివృద్ధి, ఉభయయతి యన్నచో, వ్యవస్థంజన ములు రెండింటికని యతి యని యర్థము. కాని అఖండయతి నిల్పుకొనియుండును శబ్దయమేళనము గలదు కావున స్వరయతి నిల్పుటకల్గి యభ్యంతరము

నుండదు. కావున నఖండయతియు నుభయ యతియే యగును. అఖండయతి. ఉభయయతి సమానార్థకములని పర్యవసితార్థము. అట్లుండ, అఖండవడిని, అప్పు కవ్యాదులు కొందఱు నిరసించిరి. ఏల నిరసించిరనుటకు సమాధానము చెప్పవలెను. అఖండవడి సమ్మతించుమేని స్వర సంధిగల సంస్కృతాంధ్ర శబ్దములం దెల్ల స్వరమునకే కాక, వ్యంజనమునకును, యతి సమ్మత మగును. ఉదా : — రాముఁడతఁడు (డ) ; నీ విచ్చితివి (వి) ; నర్హ్యేశ. (ర్హ్య) ; వం శా భి (శ).

ఇత్యాది తెలుగు సంస్కృత నంధులందెల్ల, వ్యంజనమైత్రియు సంగీకార్యమే యగును, ఇది యంతరమ్యముగాఁ దోవదు. ఇట్టి యతివారాతి వ్యాప్తులనరికట్టి, కతివయ శబ్దము లందే దీనిని బరిమితము చేయఁదలంచి, యుభయయతి భేదములఁ గొన్నింటిని బ్రావీన లాక్షణికులు గల్పించిరి. అప్పుకవికి ముందే యాయుభయ యతి భేదములనంతాదులవే జెప్పఁబడెను. అఖండవడిఁ దొలుతఁ జెప్పినవాడు భీమన. అఖండవడిఁ జెప్పిన భీమనయే యుభయ యతిభేదముగల ప్రాదిపుత్రయతులఁ జెప్పెను, విన్నకోటపెద్దన, అనంతకు, విత్రకవిపెద్దన, ముద్దరాజురామన, వాస్తుకవి రఘునాథయ్య, పొత్తపి వేంకట రమణకవి, కూచిమంబి తిమ్మకవి, రంగకవి, మున్నగువారుభయవ? భేదములఁ జెక్కింటిని వక్కాణించి యున్నారు. అఖండవడి యొక్కటి చెప్పినచో నుభయవళులన్నియు నందే గతార్థమగును. మఱల వానిని బ్రత్యేకముగా వివరింప నక్కఱలేదు. కాని కొందఱు భందఃకరలుభయవ? భేదములగు ప్రాది నిత్యసమాసాది యతులఁ జెప్పుచు వానితో నఖండవడియుఁ జెప్పియున్నారు.

భీమకవి, విత్రకవి పెద్దన, తాతంభట్టు, ముద్దరాజు రామన, లింగమ గుంట తిమ్మన, రంగకవి మున్నగువారఖండవడిని జెప్పియున్నారు. ఈ లాక్షణికుల కెల్లరకు సర్వత్ర అఖండ వడిఁ గూర్చుట యిష్టము లేక కావలయుఁ బ్రాది ప్రభు విభాగ కాకున్వర నిత్యసమాసాద్యభయయతి భేదములఁ జెప్పుఁ బ్రావీన కవిప్రయోగములు క్యాచిత్రముగ నఖండవడికిఁ గన్పట్టుటచే నఖండ వడియు నొక యతిభేదముగాఁ జెప్పియున్నారు. దీనినిబట్టి యఖండవడి క్యాచిత్ర మనియు ననివార్యపరిస్థితులలో మాత్రమే ప్రయోక్తవ్య మనియు నెన్నఁదగును.

అఖండయతిని మెచ్చిన లాక్షణికులును గలరు. ఈ క్రింది యుదాహరణము లరయునది.

“ఈ యఖండవడి మహిత బుద్ధిఁ దెలియని

వారు చెల్లదనుట కారణముగఁ

జతుర బుద్ధిఁ బెక్కు సమ్మతుల్ ప్రాయుడు

నిష్ఠః సుకవివర్ణుల మెప్పునాగ”

— బాలబోధ చంద్రము.

“భండ నూత్రంబులలోఁ

బొందెన యఖండయతులు బుధనుతముగఁ బెం

బొంద లిఖించితి.....

“అవి కొందలు మెచ్చు మే

లవునవి కృతులందు సుకవులయ్యె యెడలన్

దివిరి రచించిరి కావున

వివరింతున్ దత్తమంబు విశుత ఫణితిన్”

—లక్ష్మణ శిరోమణి

“అద్భుతముగ నమానంబులందు శబ్ద

యుగము గూడియు ఖండింప నొనరునట్టి

పదముల నఖండమండ్రు నేర్పలులు నమ్మ

హల్లులకు వడిచెల్లుఁ గాత్యాయనీశ”

—గరళపురీ భండము

అఖండవడి అప్పకవికి నమ్మతము కాదు గావునఁ దనకుఁ బూర్వులగు ముద్దరాజు రామవయ్య, లింగమగుంట తిమ్మనయు నఖండవడి కిచ్చిన లక్ష్యము లందలి పాఠములు ప్రక్షిప్తములని నిరసించి, వానికిఁ బాఠాంతరములను గూడఁ జూపినాడు. అ పాఠముల నిందుఁ జూపుచున్నాఁడను. ఇందు మొదటిది అప్పకవి పాఠము రెండవది యఖండవడి.

1. “చూవె మనంబునఁ దలంతు - నుందరి యెప్పుడున్.
చూవె మనంబునఁ దలంచు - చుండెద నెప్పుడున్”

—భార. ఆది. 5.135

2. “ఏ, మన్మఁ గొఱంత లేదు మణి-హా
రము లాదిగఁ బెక్కు కానుకల్.
ఏ, మన్మఁ గొఱంత లేదు మణి-మండన
ముఖ్యములైన కానుకల్”

—భా. రా. యుద్ధ. 142.

3. మా, గ్గమునను జరియింపంగా
నమలమతి! కన్నకొడుకు-లట్లరయఁ జనున్.
మా, గ్గమున జరింపంగా నమ
లమతి! నీకన్నకొడుకు లట్లరయఁ జనున్.

—భార. ఉద్యో. 2.74.

4. అతిథి నిను గోరె నేనియు
నతిగింకిరివడక యోల, మానవడక-

—భార. ఆను. 1-68.

అతిథి నిను గోరెనేనియు

మతిగింకిరివడక యోల, మానవడక.

అప్పకవి వేసిన నవరణలలోఁ గొన్నిలోపములు గలవనకతప్పదు. మొదటిది ‘ఓలమాస’ అనునది. దీనిని ‘ఓలము + అస’ అని యప్పకవి విభజించి

నాడు. సంధ్యక్షరమునకు వ్యంజనమైతి గూర్చుట యఖండయతియేయగును. కావుననే అప్పకవి దానిని సవరించినాడు. కాని, ‘అతిగింకిరి’ అను నీపదమున కర్థమేమి? ఉపసర్గ తెలుగు శబ్దములతో సమసించునా? అది యట్లుండగా మఱొక విషయము గమనార్హము గలదు. ‘ఓలమాస’ అను పదమును కావ్యా లంకార మాఢామణి కర్త దేశీయ వశిగాఁ బరిగణించి యున్నాడు. చూడుడు.

చ॥ “కఱకరి కల్లడంబు కడుఁ గట్టిడి దెమ్మెరలోలమాస గ్ర
చ్చుట యెసలాలులు ట్టులుకులాడెడి వీటిఁడిరజ్జులాడు గ్రి
క్కిటియుట నాఁదెనుంగునకు నీయుభయంబు వశిప్రకారమై
మెఱయ గవిప్రయోగమున మేలమెఱింగి రచింప నేర్చినన్”

అప్పకవి యీ పద్యమునందలి పదములను జూడలేదా? ఇది సమీక్షించి యుండునేనిఁ బై భారత పద్యమున నఖండవడి ప్రాంతజనకమైన పాఠమును సవరించుండడు కదా!

5. “నర్వలో, కైక శరణ్యునిం గొలువ- నిప్పుడు వచ్చితి”

—భా. రా. యుద్ధ. 165

నర్వలో, కైకశరణ్యునిం గొలువ-గా నిట వచ్చితి”

“చతురంభోధి వరీత భూవలయ రా-జన్యాలి”

—దేవకీ వందన శతకము.

“చతురంభోధి వరీత భూవలయ రా-జానీక”

6. “అశేష సత్త్వ సంహరుడగుచున్న వాని దివి-జారిగబంధుని”

—భార. అరణ్య. 6.367.

“అశేష సత్త్వ ఘనమరుడగుచున్న వాని దివి-జారి”

కూచిమంచి తిమ్మకవి రామాయణాదులనుండి, యఖండవడి కనేకములగు నుదాహరణముల నిచ్చి యున్నాడు. కాని తుదకు, దానియొడఁ దన యసమ్మ తిని దెలియఁ జేయుచు నిట్లు వ్రాసియున్నాడు. “ఇట్టి ప్రయోగములు కలవు కాని అఖండయతికిఁ ద్రికపుల ప్రయోగములు లేవు గనుక నిది సుప్రయోగము కాదు.” కవిత్రయమున కఖండవడి సమ్మతము కాదనియు, నట్టి ప్రయోగ మొక్కటియు వారి రచనలోఁ గానరాదనియుఁ దిమ్మన యభిప్రాయము. భారతేతర గ్రంథములందుఁ గూడ నఖండవడి లేదని యప్పకవి యభిప్రాయము.

అఖండవడికిఁ గొన్ని ప్రయోగములు :

1. ర,కైకారంభకు భక్త పాలనకళా-సంరంభకున్.

—భా. 1.1.

2. నాశునమార దీనిఁ గవి-సప్పదు.

—భార. సౌ. ప్రి. 296.

3. జనావళి పురజనులు హస్తీ-నాపురమునకున్.
—భార. అశ్వ. 4.93.
4. వాణి భ, ర్రను నీకండొకరుండు నాజను మహత్వాప్తిన్.
—హరి. 1-9.
5. వెన కనుధాన్యలంబున గ-వీంద్రులు.
—భీమ. 1-12.
6. కాశి యణిమాదిసిద్ధుల-కాటపట్టు.
—కాశీఖం. 2-50.
7. తలఁచు మనంబులోన వసు-ధామరయాజక ధర్మవత్తి.
—పాండు. 4.182.
8. నిర్భరులును మిన్నుదన్నిరి ధ-రామర కోటియు.
9. మాటులేని ధృతి హి-మాద్రి యతఁడు.
—శం. హరి. 1.176.
10. ఈరితి గావియుండఁగ.
నారాక్షసుడంతనంగ-నామణి.
—సింహ. ద్వా. 5.302.
11. లంక నీతియ్యెఁ బ్రవగ వా-లానలమున.
—చంపూ. రా. 8.142.
12. సామంత నృపులు సా.ష్టాంగ మెఱఁగ.
—రంగ. 1.168.
13. ద.క్షామలకైరవారి కవి-సారవిసార.
—ప్రబంధ. 25.
14. తెలుపు, చుండ నీప్రల్లదంబుల-సొంపుమెఱసి.
—నృసింహ. 5-47.
15. లతకూన మధుర లీ-లాధర.
—అనిరుద్ధ. 1-106.
16. తప్పక చూచి నిన్ను వసు-ధామర సూతికి.
—నిరంకుశ. 4-42.

రేఫయతయతి :

అప్యతేనుగున ఋత్యముండధనియు, మ్రుచ్చిఘి, స్రుక్కు, క్రుమ్ము, మున్నగు శబ్దములలో నున్నవి రేఫలే కాని, వ్రునుడులు గావనియు, ఇట్టి వానికి యతిలో రేఫతో మైత్రిగూర్చవలెననియు నిర్దేశింపటకే యునంతుడి యతిని జెప్పియున్నాఁడు. అప్యకవి యీ యతిభేదమును గ్రహింపలేదు గాని, యిట్టి యభిప్రాయముతో రేఫయత ప్రాసమును జెప్పెను.

“కృరార్థ చంద్రాస్త్ర-కృత్తేడు కామలై” వంటి (భా.రామా.యుద్ధ. 1448.) రేఫ ఋకార యతిసాంకర్యము గల ప్రయోగములు ప్రమాద

వతితములు కతివయములు గలవు. వీనిని వారింతుటకే యీయతిభేదము ననంతఁడు చెప్పియున్నాఁడు.

ఘజ్ యతి :

లప ధాతువునకు ఘజ్ ప్రత్యయ యోగమున ‘లాప’ అను రూపమేర్పడును. భావార్థక ఘజ్ ప్రత్యయము పరమగునేని అకారోపధక ధాతువులకు బహుళముగా ఉపధా దీర్ఘము వచ్చును.

లప్ + అ + లాప (అజ్ — ఉపసర్గ).
ఈ యతిని రంగకవి చెప్పినాఁడు.

ఉదా. : అంబురుహ గేహిని మధురా-లాపయనగ.

అలాప శబ్దమున లకారము మీద వచ్చిన అకారమునకును యతి నిల్చు వచ్చునట. వ్యంజన యతి బెల్లుటలో విశేషము లేదుగదా! కావున ‘లాప’ శబ్దముభయయతిలో జేరును.

రంగకవి చూపిన లక్ష్యములు :

“అయుక్త-కింకిణీ కలా-లాపములన్ నుఖంబడుగ + నాటేటఁబొచ్చి.”

“ప్రబంధరాజ-హరివైణికకళా-లాపహృదయ.”

“ఉత్తర-హరి - అగ్రజన్మ నాతో మృషా-లాపమిప్పు డాడినందుకు ఫలము.”

ఈ యతి విషయమున గొన్ని సందియములు గలవు. ఒక్క అలాప శబ్దమందే యీ ఘజ్ యతి బెల్లవలయునా? ఘజ్ ప్రత్యయ యుక్త శబ్దముల కెల్ల (పాక, యాగ, వాక, భాగ, రాగ, విశ్రామ-ఇత్యాదులు) నీ యుభయ యతి యెల బెల్లరాదు? వీనికెల్ల ప్రయోగములు మృగ్యము లందురేమో!

యావడి : ఉయ్యెల, తాయెతు, పయ్యెద, అను నామపదములందును, కనియె, విలియె, కనియెడ, వినియెడ, అను క్రియా రూపములందురు, ఎత్వవిశిష్ట యకార ముండును. వీనికి యతి అత్వవిశిష్టయహలతో గాని, అకారాది స్వరములతో గాని నిలువరాదు. సులక్షణ సారమున నీయతి భేదము చెప్పబడినది. ఇందలి లక్షణవ్యవస్థము కవినంజీవని లోనిది. ఇదియొక యతిభేదముగా జెప్పటకంటె ఈ శబ్దములలో ‘యె’ వర్ణమున్నదని తెలిపిన జాలును. ఉయ్యెలాది శబ్దత్రయ ములోని యకారము అత్వవిశిష్టమును గలదు. కనియె నిత్యాదిక్రియలలోని యకారము మాత్రము అత్వవిశిష్టము గాదు.

“ఉ, య్యెలయును బోలె నూడక - యెంతయు బ్రొద్దు”

—భార. అర.

“ఉ, య్యెల నూపుచు బెనువ దొడగె - నావరశిశువున్.”

—కళా. 6 - 193.

“యానవేగమున బ - య్యద కొంగునడలిన”

—షోడశ.

సౌభాగ్య యతి :

ఇది సులక్ష్మణసారములో (ద్రులదు. ఉభయయతి వెల్లునట్టి శబ్దములు రెండు, ఒక్కటే పాదమున నిల్పుట.

ఉదా. : ప్రాంచితామర వినుత వే - దండవరద.

ప్ర + అంవిత ; ఇది ప్రాదులలోనిది. వేదండ శబ్దము శకంధ్యాదులలోనిది. రెంటును ఉభయయతి వెల్లును. ఇవి రెండునేకపాదమున నుండగా, వానిలోని స్వరములకు యతిమైత్రిగూర్చబడినది. అప్పకవి చెప్పిన వృతయుగ విశ్రామము వంటి దీయతిభేదము. అందుఁ బ్రత్యయము నిందుభయయతి వెల్లు శబ్దవ్యయము నొక్కటే పాదమున నిల్పును.

అదేశ యతి :

దీనిని విన్నకోటపెద్దన, విత్రకవి పెద్దన, రంగకవి, లింగమగుంట తిమ్మకవి, మున్నగువారు చెప్పియున్నారు. ఇందు ద్వీప ‘అంతరీప, సమీపాది శబ్దములు గ్రాహ్యములు. ద్వీపశబ్దములోని ప్రథమ వ్యంజనమునకుఁ గాని యచ్చునకుఁ గాని యతి గూర్చవచ్చును. ఇదియు నుభయయతిలోఁ జేరినదే. అప్పకవి నిత్యసమాస యతిలోనే చెప్పెను. ద్వీ + అప్ - ద్వీ + ఇప్ - ఇందిత్వ మాదేశ మగును. “ద్య్వంతరు పసర్గభ్యోకపః” త్త ని వ్యాకరణసూత్రము.

“ద్వీపులఁ ద్రుంబు విశ్వ జగ - తీపతి (వ్యంజన.)

ద్వీపములందు గోవులకు - నిమ్ముగ (స్వర.)

ద్వీపాది శబ్దములందు నిగూఢముగ నున్న అకారమునకేల యతి గూర్చరాదో తెలియదు. ఈ విషయమును లాక్షణికు లెవ్వరును స్పృశింపలేదు.

“ఇబటికి సార్థయోజన న - మోపమునన్.”

—భా.రా.అరణ్య. 1.37

“మెదలరు దుష్టరాక్షస న - మోపము గావున”

—భా.రా.అరణ్య. 1.41

సంయుక్త విశేష యతి : (స్నాన శబ్దము)

‘స్నా’ అను సంయుక్త వర్ణమునకు నకార నకారములతో యతివెల్లును. కాని యీక్రింది పద్యములలో ‘స్నా’లో లేని తకారముతో యతిమైత్రి చేయఁ బడి యున్నది. చూడుడు—

“ధారాంబువులఁ గృత - స్నానులై వరున”

—పండితా-పర్య. ప్ర. 291 పుట.

“స్నాన మొనర్చి ధౌతపరి - ధానముఁ గట్టి”

—హర. 2.37

“స్నాన మొనర్చి ధౌతపరి - ధానములన్”

రుక్మాంగ. 1-95

“స్నాన మహిమంబు భక్తితా - త్వర్యగరిమ.

—కాశీఖం.

ఇట్టి యుదాహరణముల నెన్నియేనిఁ జూపవచ్చును. స్నానశబ్ద వైకృతము తానము. ప్రకృతిలోలేని తకారము వికృతిలో నేర్పడుట చూడఁబ్రకృతిలో నుచ్చారణమునఁ దకారము దొల్ల నుండెడిదేమో యని తోచును. “స్నానము” అని తకార యుక్తముగ నిప్పుడు గూడ వైదికులు దీని నుచ్చరించెదరు. ‘జ్ఞ’లో లేని కకారముతో నుచ్చారణ ననుసరించి విశేషమే యేర్పడినట్లును దదృవవ్యాజమునను నీ తకార యతి వెల్లుబడియయ్యెనని యూహింపనగును. రంగకవి దీనిని సంయుక్తయతి క్రింద గ్రహించి దీనికే తకార యతి యని కొందఱందురుని వ్రాసెను. కూచిమంచి తిమ్మన, ‘స్నాన శబ్దము. స-త-నకారములకు సంయుక్త యతికిఁ జెల్లును. అని హరవిలాసాది ప్రయోగముల నొనంగెను. కూచిమంచి వెంకట్రాయఁడు నీయతిమైత్రిని దెల్పెను. గణపవరపు వేంకటకవి యాంధ్ర ప్రయోగరత్నాకరములో నీ యతిని సంగ్రహించి యిట్లు విశదీకరించెను.

“స్నాన అనేటప్పుడు అఘోషమైన ఈష్మనకారమునకు నకారము స్పర్శ పరమున నుండఁగా మధ్యే తకారమువచ్చి స్నానముని యుండెను. ఇందులకుఁ బ్రాతికౌఞ్య సూత్రము - అఘోషా దూష్మణః పరః ప్రథమోభిధానః స్పర్శపరా తస్సనస్తానః.

క్ష వర్ణ యతి :

క్షకారము, క, ష వర్ణ సంయుక్తము, సంయుక్తయతి ననుసరించి, క ఖ గ ఘ ణ, చ ఛ జ ఝ శ ష స లు, క్షకారమునకుఁ జెల్లును. నన్నయ క్షకారము నకు కకారము తోడను, జ్జ వర్ణమునకు జకారముతోడనే యతిఁ గూర్చెను.

“క్షేత్రమునఁ బ్రకాశగతి + భేలన”

—భార. ఆది. 1-108

“ర, ధారతి - భుజ + గంబుల”

—భార - ఆది. 2-103

“య, జ్జమ్ము --- ప్ర + జాపతి

—భార. ఆది - 2-226

రేఫ సంయుక్త యతి :

రేఫ శ్చిష్టాక్షరములో రేఫమీద నున్నప్పుడు గానీ, క్రిందనున్నప్పుడు గాని యారేఫకు యతి గూర్చుట ప్రాచీన సంప్రదాయముగాదని శ్రీనిధిదవోలు వేంకట రావు గారు కుమారసంభవవీరికలో సుమారు 77 స్థలములఁ జూపట్టి నిరూపించే యున్నారు. పర్యతము అను పదమును ‘పవతము’ అని వలవలగిలకతో వ్రాయుట ప్రాచీన రేఖన వద్దతి. ఇట్టి వ్రాతలో రేఫ గన్పట్టదు గావున రేఫకు యతి గూర్చక, దానితో సంయుక్తమైన వ్యంజనమునకే యతి పాటించు నాచారము వచ్చియుండును.

ఋ-రు వడి-ఋ వ? (రివడి):

దీనినే 'ఋ-రి'ల యతి వెల్లును, కాని 'ఋ-రు'లు యతిమైత్రిఁ బొందవు. దీనినే లాక్షణికుఁడును జెప్పలేదు.

అప్పకవి క్రాంతిములఁ దెల్పువద్యములో "ద్రువమును ద్రుతమును భువిఁ గ్రారకొమ్ములై తనరారు గాని ఋత్యములు గావు" (అప్ప-2-66) అని జెప్పి, ద్రువశబ్దములోనిది క్రాంతిముని నృప్తవలన యున్నాఁడు, కాని తానే. 'ధృవ' అని వ్రాసుడి నుంచి యాక్రింది మూఁడుబోట్ల యతి నిర్వేను. మూఁడు—

"దేవకీ ప్రియనందనా-దివిషద్యంద్యా-ధృవసన్నతా"

—హరస. 4అ.

"ధృవవక్ర ధరనరసింహ-ధృవశోధిమహా"

—గోమూత్రికా బంధము. 4ఆ.

అప్పకవి యిట పొరవడెననుటయే యుక్తము. కవిచింతామణిలో తాతం భట్టు 'ఋ-రు' మైత్రి చెల్లదని యాక్రింది విధముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు.

"కేవల రుకారమునకున్

గోవిందులల వల్లనుడికిఁ గొందఱు వడిగాఁ

గాఁజింతు రదియుఁ బొసఁగడు

పోవకుఁడను వితములైన పోకలనడుమన్."

ఋవడి ప్రయోగము భారతమున శల్యపర్వమున నొకటి గానవచ్చెను.

"—సప్త, ఋష్టులైరి వారును-ర్దుధణంబు. నేటి ముద్రిత ప్రతి యందీ పాఠమిట్లు, 'దిధ' బడియున్నది.

"నత్పురుషులైరి వారు-కురుధణంబు"

సంస్కృత భారతమున నీపుట్టమును బరికింప నీసందర్భమున శప్తఋషులను రూపమే యున్నదనక తప్పదు.

"నప్తధా ప్రతిభాగం తు కలశస్తం జగామ హ

తత్రైవ నృప్త జాతా జజ్ఞిరేమరుతాం గణాః"

శకటరేఫ నిర్ణయమును గ్రంథమున భారతము లక్ష్మీహతి పోమయాజి 'నప్తఋషు' అను పోతమే మాపి ప్రకారాంతరమున నమర్చింపి, యున్నాఁడు. అది యిట్లున్నది. "ఋకాధో రేఫతాం యాతి కర్మభారధు మాత్రకే" అంధ్రమందు గీర్వాణపదములో, మొదటనుండు ఋకారము కర్మభారయ నమానమందు మాత్రము రేఫ రూపమును బొందు వున్నది. "నప్త రుషులు" అను రూపము నిట్లు నమర్చింపి, యందలి యతిని నరిపెట్టెను. ఈ క్రొత్తనూత్రమువే నన్నయ ఋషా సమును నైతము (అఋషికుమారు కట్టిన, పేరలు) నమప్రాసగాఁ జేసి వైచెను.

మఱియు నాతఁడే, "ఋషి - రుషి" అను రూపాంతరమున్నట్లు 'ఋషి శ్వాపి రుషిశ్చ స్వాత్' అను ద్విరూప కోశాకరము నుద్ధరించెను. ఆ యానమర్తన లవలన భారతము నందలి ఋ-రు వడి పాఠము వారింపబడి, నమయతి యనఁజాలినదగుచున్నది.—

దేశీయ యతి :

ఇది లక్షణిరో మణిలోఁ గల క్రొత్త యతి. అందిట్లున్నది.

"అజశిషిలు మొదలైన యచ్చులందు

హల్లులొక్కొక యెడఁ జెల్లుయతులు గృతుల

ఓషధిశార్క నేత్రభా + సురచరిత్ర

యనఁగ దేశీయ సంజ్ఞలఁదనది కృష్ణ!"

ఓకారమునకును, నకారము మీది 'ఉకారమునకును యతి యిందు మూఁడవ పాదమునఁ గూర్చుబడి యున్నది. 'భామర'లో స్వరసంధి లేదు. కావున స్వరముతో యతి గూర్చుట లక్షణసమ్మతముగాదు. ఈ యతిని 'దేశీయ' మని యేల పేర్కొనెనో తెలియకున్నది. క్రీక్కిటియు, రూపలు మొదలగు వానిలోని యుభయయతి దేశీయవడి యని ప్రాచీనులమతము. మఱియు లక్షణిరోమణిలో దేశీయయతి పద్యమిట్లున్నది.

"అశులకెంతయుఁ బ్రియము నె-త్తమృదులనఁగ

నీశ్వరుఁడు మోళిఁ దాల్చెఁ గ్రొ-న్నెల యనంగ

నమృతు భజింపునీవుగ-న్నన యనంగ

నమరు నీరీతి దేశీయ యతులు కృష్ణ!"

పై గీతము మొదటి మూఁడు పాదములలో యతిస్థానములలోఁ గల శబ్దములందు స్వరసంధి లేదు. స్వరము వెల్లుటకు నవకాశమును లేదు. ఇదియు లక్షణవంతము కాదని తోచుచున్నది.

గరళపురీ భందమునఁ గొన్ని క్రొత్తయతిభేదములు జెప్పఁబడినవి. అందుఁ గొన్నియిట నుదాహరింపఁబడుచున్నవి.

1. ఉభయ స్వరప్రధానవడి:—పాదాదియతి, స్థానములరెంటు స్వర ప్రధానయతి.

2. నహర్థయతి: — సాంబ, సాదర, సాసురాగ, — ఇత్యాదుల కుభయ యతి.

3. చతుర్థి విభక్తి యతి:— కై యతి. ఇది యుభయయతి.

4. మిశ్ర యతి:—

ఉభయత్ర సంయుక్తక్షరములనిలిపి సంయుక్త యతిఁ గూర్చుట.
వీనికి లక్ష్యములు.

“కాది మునిసురసంగ హేరారిభంగ
దీన గంధర్వపోష నవేందు భూష
సోగ పింధునిషంగ గంగోత్తమాంగ
గరళపురవాస యనగ లక్ష్యంబు లయ్యె”

“సాంబ శంకర నకల భోగాతిరేక
సానురాగ వరాత్మర శమనదమన
సామరమునీంద్ర వరద ! మహా ప్రభావ
గరళపురనాథ యనగ లక్ష్యంబు లయ్యె”

“అరిది భక్తులఁ బ్రోచుటకై నిజప్ర
కాశమున మొదలె దీనులకై మహాష్ట
భోగములు మందిరాంగణ భూమినిల్పి
గరళపుర ధామ ! యనగ లక్ష్యంబు లయ్యె.”

“కౌంబదారణ నుత లసత్పాదవిత్త
భ్రాంతివిరహిత శితకము గ్ర్యాజదంగ.
ప్రమరవర్యతమాలయు గ్రృమరకండ
గరళపురనాథ యనగ లక్ష్యంబు లయ్యె

ఇంతదనుక చర్చనీయములగు యతులను గూర్చి ప్రసంగింపఁబడినది.
ఇక సుప్రసిద్ధమగు అప్పకవీయమునఁ జెప్పఁబడిన 41 యతిభేదములును సంగ్ర
హముగాఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. అప్పకవి యతుల నన్నిటిని స్థూలముగానాల్గు
విధముల విభజించినాఁడు.

1. స్వర యతులు 7
2. వ్యంజన యతులు 21
3. ఉభయ యతులు 12
4. ప్రాస యతి 1

మొత్తము 41 యతి భేదములు.

వీని వివరణము :

I. స్వర యతులు.

1. స్వరమైత్రి వళి.

అ-అ-ఐ-ఔ ; ఇ-ఈ-ఋ-ౠ-ఎ-ఏ ; ఉ-ఊ-ఓ-ఔ :

ఇందొక్కొక్క వర్ణములోని యక్షరములు తమలోదాము యతి
మైత్రినందును. ఇట్లే అన్నిట నెఱుంగునది.

2. స్వరప్రధాన వళి :
అచ్చంది గల శబ్దములలోఁ బరపదాద్యచ్చునకు యతిమైత్రిఁ
గూర్చుట.
3. లుప్తవిసర్గక స్వరవళి :
అకారము మీది విసర్గకు అకారము పరము కాఁగా వచ్చు ఓకార
మునకు అకారముతో యతి.
4. ఋవళి :
ఋ - ృ = రి-రీ-రెరే. (ృ = వట్రసుడి)
5. ఋత్వసంబంధవళి :
ృ (వట్రసుడి) - ఇ-ఈ-ఋ-ౠ-ఎ-ఏ.
6. ఋత్వ సామ్యవళి :
ృ-ృ (కృ-కృ)
7. వృద్ధి వళి :
వృద్ధి సంధియందుభయస్వరమైత్రి - లోక + ఏక = లోకైక -
ఏ-ఐ భక్త + ఓము = భక్తౌము-ఓ-ఔ.

II. వ్యంజనాక్షర యతులు :

8. ప్రాణి విరామము :
హల్లునకు యతిగూర్చుటయందు హల్లునకే కాక దానిమీఁది యచ్చు
నకును మైత్రి యుండవలయును.
క-కా-కై-కౌ ; కి-కీ-కృ-కృ-కె-కే ; కు-కూ-కౌ-కో-ఇత్యాదులు.
9. వర్గజ యతులు :
కఖగఘ ; చఛజఝ ; టఠడఢ ; తథదధ ; పఫబభ ;
చిందు యతులు :
10. ఓక-ఐ ; ఓబ-ఇ ; ఓట-ఱ ; ఓత-న ; ఓప-మ ; (ఓక = ఓక-ఐ
-ఓగ-ఓఘ, అనువరాక్షర చతుష్కము గ్రహింప వలయును).
11. తద్భవ వ్యాజ విశ్రామములు :
జ-న-ణ.
విశేష వళి
జ-క-ఖ-గఘ.
13. అనుస్వార సంబంధయతి :
ఓట వర్ణము - ఓత వర్ణము.
14. అనునాసికాక్షర యతి :
ఓట వర్ణ - న : ఓత వర్ణ - ణ.
15. ము విభక్తి యతి :
(విభక్తి) ము - పు పు బు భు
(సాధారణ) ము వర్ణము పు పు బు భు
16. ము కార యతి
(సాధారణ) ము వర్ణము పు పు బు భు
17. ము వర్ణ విరామము
ఓయ-ఓర-ఓల-ఓవ-ఓశ-ఓష-ఓగ-ఓన-ఓహ-మ

18. ఋజు యతి :
య - హ.
 19. ప్రత్యేక యతి :
వేతి + అది = వేతియది - స్వరమైత్రి.
వేతిది - వ్యంజనమైత్రి.
 20. భిన్న యతి :
ధరియించు - స్వరమైత్రి;
ధరించు - వ్యంజన మైత్రి.
 21. ఏకతర యతి
ర-ర ; అ-అ.
 22. అభేద విరతి ;
వ-బ ; ల-డ ; ల-శ
 23. అభేద వర్గ యతి.
ప-ఫ-బ-భ-వ
 24. ఊష్మ విశ్రాంతి.
శ-ష-స
 25. సరస వళి.
అ-య-హ ; చ-భ-జ-ఝ-శ-ష-స ; స-ఞ.
 26. సంయుక్త యతి.
సంయుక్తాక్షరములలో నేదో నొక హల్లు నకు మైత్రి.
- ఉదా. : ఔ-క-ష-మ.
27. అంత్యోష్మ సంధి వడి
వాక్ + హరి - వాగ్గరి-క-హ.
 28. వికల్ప విరమణము :
అనునాసిక సంధియందుభయ హల్లులకు యతిమైత్రి. సత్ + మతి.
నమ్మతి-త-న

III. ఉభయ యతులు

- యుష్మత్ + అజ్ఞ = యుష్మదాజ్ఞ-మున్నగు అచ్చంధి గల శబ్దములలో సంధ్యక్షరములందు(గేవల స్వరమునకు గాని, వ్యంజనమునకు(గాని మైత్రి గూర్చు నగును. ఇట్లే క్రింది యుభయ యతులందు స్వరవ్యంజనోభయ మైత్రి చెల్లునని యెఱుంగునది.
29. యుష్మదన్యచ్ఛబ్దయతులు :
యుష్మదాగమనము ; అస్మదాజ్ఞ (ద - అ)
 30. వరరూప యతి :
శకంధ్వాది వరరూప సంధిగతి శబ్దములందు భయవళి.
 31. ప్రాది యతి
ప్ర + అరంభము-ప్రారంభము, ఇత్యాదిప్రాద్యు వసర్గ యోగము గల శబ్దములలో నుభయ యతి.

32. నిత్య సమాస యతులు :
జనార్దన, నారాయణ, కర్ణాటాది నిత్య సమాస శబ్దములయందు భయ యతి
33. దేశ్య నిత్య సమాస విశ్రాంతలు :
రూపణ, క్రచ్చణ, క్రిక్కిరియు, ఇత్యాది దేశ్య శబ్దవ లలో నుభయయతి.
34. నిత్య యతి :
కృారకర్ముడేని - ఏని శబ్ద సంధిలో నుభయ యతి
35. రాగము సంధి వళి :
జవ + అలు = జవరాలు ; రుగాగామ సంధిలో నుభయ యతి.
36. విభాగ వళి : -
ఏని సంధి ; నాలుగేసి-ఉభయ యతి.
37. నామాఖండ విశ్రమములు : -
రామున్న ; సీతమ్మ ఇత్యాదులయందుభయ యతి.
38. పంచమీ విభక్తి విరామము : -
రాముని కన్న, రాముని కంటె (రామునికి + అన్న ; + అంటె అని భేదము)
39. కాకు స్వర వళి : -
దూరాహ్వానాదుల యందలి తుది దీర్ఘాక్షరమునకుభయయతి.
రామా ! - మ-అ.
40. పుతయుగ విశ్రామములు.
పాదాది యతిస్థానములలో(బ్లుతస్వరమైత్రి రా, వే - - - రఘు ప + త్రి

IV. ప్రాస యతి : -

గీతాదులయందు యతికి మాటు ప్రాసమైత్రి(గూర్చుట.

అప్పకవి చెప్పిన యతులన్నియు నావశ్యకములని చెప్పలేము. కొన్ని యనావశ్యకములున్నను, స్పష్ట ప్రతిపత్తికై యాతడు చెప్పినవియు(గలవు. స్వరయతు లేదవిధములుగా నప్పకవి చెప్పినాడు. కాని వానినన్నిటిని మూడు యతులుగా(జెప్ప నొప్పును.

1. స్వర యతి, 2. గూడస్వర యతి, 3. ఋ యతి. తక్కిన భేదము లన్నియు నీమూడింటిలో గతార్థములగును. వీని వివరణము

1. i అ = ఐ = ఔ.

ii ఇ = ఎ = ఋ

iii ఉ = ఓ

2. వృద్ధి లుప్తవిసర్గ యతులు.

3. ఋ = రి = రె = వృ, కృ. మొదలైనవి.

ఇట్లే యప్పకవి చెప్పిన 21 వ్యంజనయతులను 8 భేదములుగా జెప్పవచ్చును.

1. వర్గయతి, 2. ముకారయతి, 3. నరసయతి, 4. బిందుయతి, 5. అనుస్వార సంబంధయతి, 6. జ్ఞయతి, 7. గూఢవ్యంజనయతి, 8. మకారయతి.

వీని వివరణము :-

- 1.* క. (4) ఛ. (4) ట (4) త. (4) ప (4)
2. ము = పు, పు, బు, భు.
3. i అ = య = హ
ii ఛ (4) = శ = ష = స
iii న = ణ
iv వ (4) = వ
4. బిందు పూర్వక వర్గలు (4) = తద్వర్గ పంచమాక్షరములు.
5. ంట (4) = ంత (4)
6. జ్ఞ = న = ణ = క (4)
7. i గూఢ వ్యంజనములు = గూఢవ్యంజనములు.
ii గూఢ వ్యంజనములు = అదేశ వ్యంజనములు.
- 8.† మ = ంశ (4) ంయ (4)

అప్పకవి చెప్పిన 12 ఉభయయతులను 5 విధములుగా జెప్పవచ్చును.

1. ప్రాదియతి, 2. ప్లుతాదియతి, 3. సమాసయతి, 4. నిత్యయతి, 5. ప్రత్యయయతి.

వీనిని వివరింపవలసి యున్నది. సంధిజరిగి నప్పుడు అచ్చునకు గాని, హల్లునకు గాని, యతి చెల్లించుట ఉభయయతి యనబడును. అఖండయతి లక్షణముగూడ నిట్లే యుండును. ఈ యఖండయతిని విన్నకోటపెద్దన, అనంతుడు, అప్పకవి తప్ప, తక్కిన లాక్షణికులందఱును జెప్పిరి. అఖండయతి నంగీకరింపక పోవుటచే అప్పకవి యతి భేదములను బేంబవలసినవచ్చినది.

కవిజనాశ్రయకర్త ప్రాదియతిని, పుతయతిని, అఖండయతిని జెప్పినాడు. మొదటిది ఉపనర్తక సంబంధించినది. దీనిని బ్రత్యయ సంధికి ఉపలక్షణముగా స్వీకరింపవచ్చును. రెండవది సంధికి సంబంధింపక, పదాంతమునకు సంబంధించి యున్నది. దీనిని కాకున్యరమునకు పలక్షణముగా గ్రహింపవచ్చును. ఈ రెండింటిని, అఖండయతిని జెప్పిన తరువాత కవిజనాశ్రయకర్తకు వేరుభేదముల జెప్పవలసిన యావశ్యకత లేకపోయినది.

* ంశ (4) అనగా శబ్దములోని మొదటి నాల్గక్షరములు.

† ంశ (4) శ ఛ ష స హ. ఇట్లే తక్కినవియును.

ప్రాదియతి నందఱు లాక్షణికులును జెప్పినారు. అనంతుడు పుతయతిని జెప్పక, కాకున్యరయతిని జెప్పినాడు. తరువాతి వారు, పుతకాకున్యరయతుల రెండింటిని జెప్ప నారంభించిరి. నిజమున కివిరెండుగా జెప్పనవసరము లేదు. ఈ రెండును పదాంతమునకు సంబంధించినవి. కావున రెండింటిని గలిపి యొక్కటిగానే చెప్పవచ్చును.

అదేశయతి; లేక, నిత్యసమాసయతి పేరిట నందఱు నొక్కయతినే చెప్పి యున్నారు. చిత్రకవి పెద్దన కరిస్తూరి రంగకవి రెండింటిని, రెండు భేదములుగా జెప్పియున్నారు. ఈ రెండును నిత్యసమాసమునకు సంబంధించినవే. కాని యీనిత్యసమాసములు సంస్కృతమునకు సంబంధించినవి. తెలుగు సమాసములయందీ విధముగయతిని దేశీయయతిలేక, దేశ్యనిత్యసమాసయతి యనిచెప్పియున్నారు. ఈ విభేదము విన్నకోట పెద్దననుండి ప్రారంభమైనది. అనంతుడు దీనిని జెప్పలేదు. నిత్యసమాసయతి పేరిట వీనినిన్నిటిని జెప్పవచ్చును. అనంతుడందులకే నిత్యసమాసయతిని మాత్రమే చెప్పి యూరకున్నాడు. ఈ దృష్టితో జూచినచో, కస్తూరి రంగకవియు, గూవిమంచి తిమ్మకవియు జెప్పిన 'సజ్జసమాసయతి' యు ననావశ్యకమే యగును.

ఈ నిత్యసమాసయతిని చెప్పి యనంతుడు డియ్యడియే యఖండయతి యని చెప్పినాడు. విన్నకోట పెద్దన అనంతునకు బూర్వుడు. అతఁ డఖండయతిని జెప్పలేదు. అతనికి బూర్వుడు కవిజనాశ్రయకర్త. అతఁ డఖండయతిని జెప్పినాడు. కాని అతఁడు చెప్పిన అఖండయతి, నిత్యసమాసయతి గాదు. "వృషభాధిపుడు" అననది నిత్యసమాసముగాదు.

నా మాఖండయతి నందఱును జెప్పిరి. రామయ్య మొదలగు శబ్దములందు భయయతి చెల్లును. దీనినే రంగకవియు, తిమ్మనయు 'వ్రభు నామాఖండయతి' యనినారు. చిత్రకవిపెద్దన వ్రభునామయతి యనెను. నిజమాలోచించిన నిది దేశ్య నిత్యసమాసయతియే యగును కావున నిది నిత్యసమాసయతిలో నంతర్భవింపును.

రాగమయతిని విన్నకోట పెద్దన పక్షాంతరముగా బేర్కొనెను. అప్పకవి ప్రధానముగా జెప్పెను. పేదరాలు మున్నగు పదములందుభయయతి చెల్లును. ఈ రాగమము సమాసమందే వచ్చినది. అందువలన నిత్యసమాసయతి దీనిని జేర్చనగును. ఈ కారణమువేతనే గావలయు, మిగిలిన లాక్షణికులెవ్వరును దీనిని బ్రత్యేకముగా బేర్కొనలేదు.

విభాగయతిని అనంతునినుండి యందఱును జెప్పినారు. పరిమాణార్థములో 'ఏని' కలసినపుడు (నాలుగేసి) ఉభయములకు యతిచెల్లుట విభాగయతి. నిత్యయతిని మాత్ర మనంతుడు సప్పకవియే చెప్పినారు. 'ఏని' (ఎవ్వడేని) శబ్దము వేరినప్పుడు భయములకు యతి చెల్లుట నిత్యయతి. ఈ రెండు యతులకును వేరు వేరుగాని, నిజమారసిన వీని స్వరూపమందు బెద్దభేద మెద్దియును గానరాదు. కావున నీరెండింటిని వేరుగా జెప్పవలసిన పనిలేదు. ఈ రెండు నిమిషములగా బ్రత్యయముల వంటివే. వీనిని ప్రత్యయయతి యనవచ్చును.

యుష్మదన్త చ్చబ్ధములతోడి సమానముల యందుభయమునకు (స్వర వ్యంజనములకు) యతి చెల్లింపవచ్చును. ఇవి నిత్యసమానములు కావున వీనిని బ్రత్యేకముగఁ జెప్పవలసి వచ్చినది. 'నిత్యసమానయతి' అని మాత్రమే చెప్పినచో, అందు, వీనిని గూడఁ జేర్చవచ్చును. మఱియు, పరరూప యతులుగానున్న శకంధ్యాదులను గూడనందే చేర్చవచ్చును.

పంచమీ విభక్తియతిని ఒక్క అప్పకవియే చెప్పినాడు. విభక్తి సంయోగ మందిట్టియతి రెండింటికి జెల్లుట ఒక్క పంచమీవిభక్తియందేగాక, చతుర్థీవిభక్తి యందు నున్నది. కావున విభక్తియతి యనిగాక, ప్రత్యయ యతి యని చెప్పినచో 'ఇంచు', అవధారణార్థక మయి 'అ' లేక, 'ఎ' లు గూడ సమాకరింపఁ బడెడివి. రేచన చెప్పిన అఖండయతి ప్రత్యయములకు సంబంధించినది కాదు. కాన నియతి యావశ్యకమనియే చెప్పవలెను. అయినను దీనిని ప్రత్యయ యతిలోఁ జేర్చ వచ్చును. ఇట్లుభయ యతులను గూడ సంక్షేపించి చెప్పవచ్చును.

ప్రాసములు

"ద్వితీయో వర్ణః ప్రాసోఽత్ర పాదపాదేషు, కింబ ప్రాసస్పర్శేషు చైక ఏవ స్వాస్యత్" తెలుగు పద్యములందుఁ బ్రతిపాద ద్వితీయాక్షరమును బ్రాసమని వ్యవహరింపబడును. ప్రాసలలో హల్లునకే మైత్రి నియతము. ఇందు, యతిలో పల్లె హల్లుమిది స్వరమైత్రి యపేక్షితముగాదు. అనఁగా యతిలో స్వర వ్యంజనములు రెండును బ్రధానములనియుఁ బ్రాసమందు వ్యంజనమే ప్రధానమనియు ననుట.

ప్రాసమైత్రి విషయమునఁ గొన్ని నియమములు గలవు. ప్రాసములోనే హల్లున కావలె సాధారణముగాఁ జెల్లును. యతిలో వల్లె నవర్ణములు చెల్లువు. ప్రాసస్థానమున, ద్వితీయము సాయుక్తము పూర్ణబిందు పూర్వకము, వినర్థపూర్వము నగు నక్షరమొక్క పాదములో నున్న నట్లే తక్కిన పాదములన్నింటియందు నుండువలయును. పూర్ణానుస్వారమునకే యిట్టి నియమము గలదు గాని యర్ధానుస్వారమునకు లేదు. తొలిపాదమునఁ బ్రాసపూర్వాక్షరము గురువైనచో నన్నిట గురువే యుండవలెను. తొలి పాదమున లఘువున్నచో నన్ని పాదము లందును లఘువే యుండవలెను.

కాంత-హంత; మూర్తి-వర్తి; విత్తము-వేత్త; కుక్షి-వీక్షణ; స్వః కాంత-దోఃకీలిత-ఇత్యాది శబ్దములందుఁ బ్రాసపూర్వాక్షర మొకటి దీర్ఘముగను, ఇంకొకటి హ్రస్వముగ నున్నది. కాని, యీ జంటలయందన్నియు గురువులే. ఇందు గురులఘు నియమమే కాని హ్రస్వదీర్ఘ నియమమపేక్షితము గాదు.

ప్రాసపూర్వాక్షర గురు లఘు నియమము.

అర్ధసమ విషమ వృత్తములందుఁ గొన్నిపట్ల వర్తింపదు.

ఉదా. : అర్ధసమ వృత్తము; ఉపజాతి.

"క్షమా కళత్రున్ వనజాశ నేత్రున్,
కామేపలీళన్ ద్రిజగ త్ప్రకాశన్"

ఉపజాతులగు గీతసీసములందును, మంజరీ ద్వీపద యందును, దండక వృత్తమందును దప్పఁ దక్కిన తెలుగు పద్యములందెల్ల నీప్రాస నియమము గలదు.

సంస్కృతమున నీప్రాసము శబ్దాలంకారముగా గ్రహింపబడును.

ప్రాసలోఁ దుల్యాక్షర నియమము సామాన్యము. కాని యితర సవరాక్షరములు గొన్నింటికిఁ జెల్లుటయుఁ గలదు. సంయుక్త ప్రాసలోఁ గ్రారవడి కలిగిన హల్లునకుఁ గ్రారవడి లేని హల్లుచెల్లును. పట్రువనుడి సంయుక్తము గాదు; స్వరమే కావున నొకచోఁ బ్రాసాక్షరము పట్రువనుడి గలదైనచో మఱొకటి పట్రు వనుడి లేనిది కావచ్చును. (సుకృతి - సకల)

స-ష; స-శ; న-ణ; ద-ధ; థ-ధ; ఋ-ర; ల-ళ-డ; —తమలోఁ దాము ప్రాసమైత్రి నందును, కొందఱి మతము 'ర-ఱ' లకు సైతము ప్రాస మైత్రి చెల్లును.

ప్రాసవ్యంజన ప్రధానమగుటచే స్వరసంధి జరిగినను, సంధిసాసమున నిల్పు వ్యంజనమునకే ప్రాసమైత్రి గూర్చవలయును. ఇట్లే హల్లుంధు లందు నెఱుంగునది.

ఉదా.: అయతివ - - - పాయక;

తానవట - - - దానవ

సింగంబాకటితో - - - న, చెప్పంగుంతీసుత.

కవిజనాశ్రయమందలి యీక్రింది పద్యమున. అచ్చ ప్రాసస్థానమునఁ గూర్చు బడినది.

“అట లైజెలకు మఱి

ఇఈలు ఋకార సహిత మెవలకు నొ,

ఈఈ ల్మలలో నొడ(బడి

ఒఓలకు వళ్లగున్న యొన్నత చరితా”

—కవిజ. సం - 63.

ఇందు అట, ఇఈ, ఈఈ, ఒఓ, అనువోట్ల, ద్వితీయాక్షరములు ద్విత్వాక్షరములవలె నెచ్చరింపబడును గావునఁ బ్రథమాక్షరములు ప్రాసాక్షరములుగా నున్నను, గురువులుగానే పరిగణింపబడును. ప్రాసలో హల్లుపై నే స్వరమైన నుండవచ్చును గదా! అందువలన నిటఁ గేవలస్వరములు ‘అ ఈ ఈ ఓ’ లు పరస్పరము ప్రాసలోఁ జెల్లుబడియయ్యె.

కోటి రఘునాథ తొండమాన్ మహీపాల కృతమగు కవిజనోజ్జీవనియందీక్రిందిపద్యము గలదు.

“భో అచ్యుత భో బ్రహ్మన్

భో అంబరవారిణాం విభో సర్వే దే

వా ఆయాతవ్యాయన

గోఅగ్రణిసెక్కి శివుడు గొబ్బున వెడలెన్.

తెలుగులోఁ బ్రాసస్థానమున అచ్చునిలువఁ జాలదు. కాని మీది రీతిఁ బద్యముల రచింపవచ్చును.

ప్రాసభేదములు;

కవిజనాశ్రయమునందును కావ్యాలంకార చూడామణి యందును ప్రాసభేదములు చెప్పబడ లేదు. ల శలు, ఋక్రొంతవర్ణములు ప్రాసలో నదూసములని మాత్రము చెప్పబడినది. ప్రాసభేదములను జెప్పిన లాక్షణికులలో అనంతుడే ప్రథముడుగఁ గన్పట్టుచున్నాడు. ఈతఁడు పండ్రెండు ప్రాసభేదములను

చిత్రకవి పెద్దనయు 12 ప్రాసభేదములనే జెప్పియున్నాడు. లక్షణవిలాసమున 20; యతిప్రాసవిలాసమున 24; లక్షణదీపికలో 15; లక్షణశిరోమణిలో 12; అప్ప కవీయమున 17; రంగరాట్టండమున 12; ప్రాసభేదములు చెప్పబడినవి.

ఆయా భందశాస్త్రకర్తలు చెప్పిన ప్రాసభేదములు క్రిందఁజెప్పబడుచున్నవి.

1. అనంతునిభందము :

1. సమ ప్రాసము	7. ప్రాస మైత్రి
2. ఋ ప్రాసము	8. సంధిగత ప్రాసము
3. అర్థబిందు ప్రాసము	9. త్రి ప్రాసము
4. ఉభయ ప్రాసము	10. వికల్ప ప్రాసము
5. సమలఘు ప్రాసము	11. బిందు ప్రాసము
6. ప్రాది ప్రాసము	12. సంయుత ప్రాసము

2. లక్షణసార సంగ్రహము :

1. సమ ప్రాసము	7. ప్రాస మైత్రి
2. ఋ ప్రాసము	8. సంధిగత ప్రాసము
3. అర్థబిందు ప్రాసము	9. త్రి ప్రాసము
4. ఉభయ ప్రాసము	10. వికల్ప ప్రాసము
5. సమలఘు ప్రాసము	11. బిందు ప్రాసము
6. ప్రాది ప్రాసము	12. సంయుత ప్రాసము

మీది పట్టికను బట్టి, అనంతుని. చిత్రకవి పెద్దన యనుకరించివాడన వచ్చును.

3. అప్పకవీయము :

1. సమ ప్రాసము	10. ప్రాసమైత్రి ప్రాసము
2. అర్థబిందు ప్రాసము	11. అభేద ప్రాసము
3. పూర్ణబిందు ప్రాసము	12. సంధిగత ప్రాసము
4. సంయుతాక్షరము	13. వికల్ప ప్రాసము
5. ఋ ప్రాసము	14. అనునాసిక ప్రాసము
6. ఖండాఖండ ప్రాసము	15. రేఫయుత ప్రాసము
7. సంయుతాసంయుత ప్రాసము	16. లఘుయకార ప్రాసము
8. లఘుద్విత్వ ప్రాసము	17. స్వవర్గజ ప్రాసము
9. ఉభయ ప్రాసము	

4. ఆనందరంగరాట్నందము :

1. సమ ప్రాసము	7. సంధిగత ప్రాసము
2. ఋ ప్రాసము	8. త్రి ప్రాసము
3. అర్థబిందు ప్రాసము	9. వికల్ప ప్రాసము
4. ప్రాది ప్రాసము	10. బిందు ప్రాసము
5. ప్రాసమైత్రి ప్రాసము	11. వర్ణ ప్రాసము
6. అభేద ప్రాసము	12. శకార ప్రాసము

5. ఆంధ్ర ప్రయోగ రత్నాకరము

(అముద్రితము)

1. ముకర ప్రాసము	13. వర్ణ ప్రాసము
2. దుష్కర ప్రాసము	14. త్రివర్ణ ప్రాసము
3. అంత్య ప్రాసము	15. సంధిగత ప్రాసము
4. ద్వంద్వ ప్రాసము	16. వికల్ప ప్రాసము
5. త్రి ప్రాసము	17. ప్రాసమైత్రి ప్రాసము
6. చతుః ప్రాసము	18. ఉభయ ప్రాసము
7. ఋకార ప్రాసము	19. సమానలఘు ప్రాసము
8. ప్రాది ప్రాసము	20. సమపద ప్రాసము
9. బిందు ప్రాసము	21. వృత్తాను ప్రాసము
10. అర్థబిందు ప్రాసము	22. లాటాను ప్రాసము
11. అభేద ప్రాసము	23. భేకాను ప్రాసము
12. సంయుక్త ప్రాసము	24. శకార ప్రాసము

6. చంద్రో నిరంకుశము

(అముద్రితము)

1. సహజ ప్రాసము	13. త్రి ప్రాసము
2. ముకర ప్రాసము	14. ప్రాది ప్రాసము
3. దుష్కర ప్రాసము	15. సమ లఘు ప్రాసము
4. ద్వంద్వ ప్రాసము	16. వికల్ప ప్రాసము
5. తృతీయ ప్రాసము	17. అర్థబిందు ప్రాసము
6. చతుర్థ ప్రాసము	18. ఉభయ ప్రాసము
7. ఆది ప్రాసము	19. సంయుక్త ప్రాసము
8. అంత్య ప్రాసము	20. సంధిగత ప్రాసము
9. అను ప్రాసము	21. వర్ణ ప్రాసము
10. కవినామ ప్రాసము	22. భేకాను ప్రాసము
11. ప్రాసమైత్రి ప్రాసము	23. లాటాను ప్రాసము
12. రుకార ప్రాసము	24. అభేద ప్రాసము

7. సకల లక్షణ సార సంగ్రహ చింతామణి

(అముద్రితము)

1. ముకర ప్రాసము	11. వర్ణ ప్రాసము
2. అను ప్రాసము	12. సమలఘు ప్రాసము
3. దుష్కర ప్రాసము	13. త్రివిధ ప్రాసము
4. అంత్య ప్రాసము	14. అభేద ప్రాసము
5. ద్వీ ప్రాసము	15. సంధిగత ప్రాసము
6. త్రి ప్రాసము	16. వికల్ప ప్రాసము
7. చతుర్థ ప్రాసము	17. ఋ ప్రాసము
8. ప్రాసమైత్రి ప్రాసము	18. ప్రాది ప్రాసము
9. అర్థబిందు ప్రాసము	19. బిందు ప్రాసము
10. శవర్ణ ప్రాసము	

8. సుకవికర్ణామృతము

(అముద్రితము)

1. ద్వీ ప్రాసము	13. ఉభయ ప్రాసము
2. త్రి ప్రాసము	14. బిందు ప్రాసము
3. చతుః ప్రాసము	15. రేఖాప్రసము
4. అంత్య ప్రాసము	16. సంయుక్త ప్రాసము
5. లాటాను ప్రాసము	17. సంధిగత ప్రాసము
6. అను ప్రాసము	18. లఘుయకార ప్రాసము
7. భేకాను ప్రాసము	19. ఉభయ ప్రాసము
8. అర్థబిందు ప్రాసము	20. స్వవర్ణ ప్రాసము
9. ముకర ప్రాసము	21. ప్రాసవైర ప్రాసము
10. దుష్కర ప్రాసము	22. అభేద ప్రాసము
11. ఋ ప్రాసము	23. ద్వంద్వ ప్రాసము
12. ప్రాసమైత్రి ప్రాసము	

ప్రాస వివరణము :

ప్రాస భేదములిన్ని చెప్పబడినను, వీనిలో ననావశ్యకములు కొన్ని గలవు. వీనిలో బ్రవ్రథమునున(జెప్పబడినది సమప్రాసము. దీనిని బ్రాసభేదమునుట

కంటే ప్రాస నియమ మనుటయే యుక్తము. ప్రాసాక్షరమునకు (బూర్వాక్షరము, అనగా) చరణాద్యక్షరము. పాదములన్నిట నొక్క విధముగనే యుండవలయును. అనగా నాద్యక్షర మొకట గురువైన నన్నిట గురువుగను, ఒకటి లఘువైన నన్నిట లఘువుగను ఉండవలెననుట. ప్రాసాక్షర మొకటి సంయుక్తమైన నన్నిట సంయుక్తముగ నుండవలెను. ఇది ప్రాసవిషయమున (బ్రాథమిక నియమము. అందువలన నిద్దాని నొక ప్రాస భేదముగా జెప్పరాదు.

దీనిని మఱి మూడుభేదములుగా అప్పకవి చెప్పియున్నాడు. ప్రాసము నకు (బూర్వ మర్థబిందువు గాని, పూర్వబిందువు కాని యున్నచో నన్ని పాదములందట్లే యుండుట అర్థబిందు పూర్వబిందు ప్రాసములన (బడును. ప్రాసాక్షరము సంయుక్తమైన నన్ని పాదములందు నట్లే యుండుట సంయుక్తాక్షర ప్రాసము. ఈ మూడును బ్రాస నియమము చేతనే గతార్థములు. కావున అప్పకవి చెప్పిన తొలినాల్గు భేదములును సూచనలే గాని ప్రాసభేదములు గావనుట నష్టము.

ఋ ప్రాసము నందఱును జెప్పినారు. తెలుగున సంధియందు ఋకారము రేఫతుల్యము. ఉదా : - అ + ఋషి = అఋషి. ఋవర్ణ మచ్చే కాని, రామ + అయ్య = రామయ్య, మున్నగు స్థలములందు వలె సంధి గాని, మేన + అత్త = మేనత్త, మేనయత్త - ఇత్యాదులందు వలె యడాగమాదులు గాని, ఋకారము పరంబగుచో వచ్చుటకు వీలులేదు. ఇది వ్యంజనతుల్యము కావుననే, 'ఋ-ర' ప్రాసమంగీకృతమైనది. ఈ ప్రాసమునకు వాగనుశాసనని ప్రయోగమే గలదు.

“అ ఋషిపుత్రుడు గట్టిన
వీరలు మృదులములు—”

—భార. ఆరణ్య 3-104

అనంతుని అర్థబిందు ప్రాసమే అప్పకవి ఖండాఖండప్రాసము. సార్థ బిందుక మగు హల్లునకు నిరర్థబిందుకమగు హల్లునకు (బ్రాస ఖండాఖండప్రాస యన (బడును. దీనిని ఖండాఖండ బిందుప్రాస మనుట యుక్తము.

ఉదా : - “మేట్లులగు రథికులను నొక
నాట్రేకి వేపుర వధింతు - - - నో
నాటి పడవైచు నంతకు
వేటాడెద - - - - -”

—భార. ఉద్యో. 4.407

దీనివిషయమున నప్పకవి లక్షణ మిట్లున్నది.

“నిడుపులు నరసున్నలు దమ
కెడమను గల కపటతపల కిల (బ్రాసములై
తొడరును నిర్బిందువులొ
కెక్కడ ఖండాఖండ సంజ్ఞ నిన శశి నయనా.

—అప్ప. 3.302

దీనిని బట్టి దీర్ఘము మీది కవగతపలకే యీ ఖండాఖండ బిందు ప్రాస యప్పకవి యువదేశించె ననుట నష్టము. కాని లక్ష్యములలో తీగ-డాగు, నాగ-భోగ) గకారమునకు నిట్టి ప్రాస చూపబడియున్నది.

“తీగ యయ్యెలనూగుజల్లని తియ్య మామిడి మోకలం
డాగు బువ్వలతేనె సోసల దారుగేతకి జేరుబు
న్నాగ పూగ మహాగవీరుల నాట్యముల్పచరించు నా
భోగనాగ లతాగృహంబుల భోగము ల్లనువేడుకన్.”

దీనిచే బరుషములకే కాక సరళములకు నీప్రాసమైతి వెల్లుబిడియగునని తలంపవలెను. అప్పకవి చెప్పలేదు గాని, ప్రాసములమీది అర్థబిందు పూర్వక పరుషసరళములకు నీ ప్రాస వెల్లునని కూచిమంచి తిమ్మకవి సర్వలక్షణసార సంగ్రహమున సవిమర్శముగ వ్రాసియున్నాడు

“అర్థబిందువు నిర్బిందు వగు పదముల
ప్రాసములు దీర్ఘముల మీద (బలుక (జెల్లు
ననుచు (దగ ముద్దరాజు రామన వచించె
ప్రాసముల మీద నిటువలె నలరు రుద్ర”

ఖండాఖండ బిందు ప్రాస విషయమున నొక విషయము ముఖ్యముగా గమనింప దగినది కలదు. ఒకరు సార్థబిందుకముగా (బ్రయోగించిన శబ్దమును మఱొకరు నిర్బిందుకముగా (బ్రయోగించియున్నారు. కావున నొకపదము సబిందుకమా, నిర్బిందుకమా అనువిషయమే మొదట (దేలకున్నది. దీనివలన ఖండాఖండ బిందు ప్రాస మెవ్వరికి నమ్మతమో, యెవ్వరికి గాదో కూడా నిర్ణయింప నలవి కాకున్నది. ఈ విషయమునే, కీ.శే. వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రి గారు తమ బసవ పురాణ వీరికలో జెప్పి యున్నారు. “తిక్కనాదుల కాలమున (గూడ నర్థానుస్వార పరిజ్ఞాన మన్నవ్యముగా నున్నట్లే కానవచ్చును. ఒకరు సానుస్వారముగా (దలచిన దానిని వేటొకరు నిరనుస్వారముగా (దలచుటే దీనికి దార్కాణము”

ఖండబిందువును బ్రాసములో నవ్యభిచరితముగ (బాటించుట, ఒక్క నన్నయ భట్టారకుని భారత భాగమున మాత్రమే గన్పట్టుచున్నది.

అనంతుడు ‘ప-ట’లకు మాత్రమే యీ యర్థబిందు ప్రాస (ఖండాఖండ) చెప్పినాడు.

“సార్థబిందువులై తేలినట్టి పటలకరయ (బ్రాసంబు
నిర్బిందువైన జెలు”

—అ.భంధోద.-1-52

పరుష సరళ పరకములైన యర్థబిందువుల కన్నింటికి నీప్రాస వెల్లునని యితరలక్ష్యలక్షణ గ్రంథముల వలన నేర్పడుచున్నది. చిత్రకవి పెద్దన ‘ప-ట’లకు మాత్రమేయని యనలేదుగాని, లక్ష్యమున నారెంటినే యనంతుని భాయలో వ్రాసెను.

సంయుతా సంయుతప్రాసము :

రేఫముతోఁ గాని లకారముతోఁ గాని శ్లిష్టమైన హల్లునకు, రేఫసంయుక్తి లేని హల్లుతోఁ బ్రాసము మఱింపవచ్చును.

ఉదా. : శ్రీకర చక్రాంకితులగు

లోకులు - - - - - వా

రీక్రియలు లేక యుండిన

---పద్మపురాణము.

సంయుతాక్షరమునకును ససంయుతాక్షరమునకును బ్రాసకాన నీయదీయ న్వర్థమే.

అప్పకవి యిందులకుఁ జూపిన స్వీయోదాహృతి :

“పాడి ద్రవ్యగ నిమ్ము నా - తండ్రిక్ష్మ

వేడు కొనియెడ నందాఁగ - బండ్లు దినుము

దుండగపుఁ జేష్టులును నోటి - గాండ్ర తనము

మెండుగాఁ జొచ్చె నీకు నై - దేండ్లు కనగ”

—అప్ప. -3-315.

క్రారవడితోఁ గూడిన హల్లులకు మాత్రమే క్రారలేనివానితోఁ బ్రాసమైత్రి వాలాయముగాఁ బ్రయోగములందుఁ గాన వచ్చెడు. ‘మెండు-బిండ్లు’ వంటి లకార సంయుతా సంయుత ప్రాస ప్రామాణిక గ్రంథములందున్నట్లు లేదు. అప్పకవియు నందుల కితరకపుల లక్ష్యములు చూపలేదు.

అనంతుఁ డొక్క త్రికారమునకే యీప్రాసమైత్రి చెప్పి త్రిప్రాస యని నామకరణ మొనర్చెను. దీని కనంతఁడిచ్చిన లక్ష్యము “అ త్రివిక్రముడ భయప్ర-దాతయనగ” త్రికారమునకు మాత్రమే సంయుతాసంయుతప్రాస విధింపటకుఁ గారణమేమో! అతనికి ముందున్న గ్రంథములలో నొక్క త్రికారమునకు మాత్రమే యీప్రాస గూర్చఁబడియున్నది. ద్విప్రాస యను సంజ్ఞయు లక్షణమును యుక్తములని చెప్పనగును. త్రికార ప్రాస సంయుతా సంయుతప్రాస లక్షణములతో నొప్పారు పద్యము ప్రాచీనగ్రంథము లందెచ్చటను గానరాదు. నన్నయ భారతమున నీ క్రింది పద్యములోని ప్రాస విశేషము గోచరించెడును.

“క్షత్రియవంశ్యులై... ..

క్షత్రియవైశ్యహృదు... .. స్వవా

రిత్రముఁ దప్పకుండ... .. రామమాం

దాతృరఘక్షితీశులు”

—భార. ఆది. 2-173.

ఇందు త్రికారప్రాస గలదే కాని, త్రికార ప్రాస (సంఖ్యార్థక త్రిశబ్దముగల ప్రాస) లేదు. భాస్కర రామాయణమున (క-క్ర) లకుఁ బ్రాసగూర్చఁబడినది. త్రిప్రాసమును శాసించిన యనంతఁడే భోజరాజీయమున (క-క్ర)లకీ ప్రాసఁ బ్రయోగించినాడు.

ఉదా : “అకర్కటి.....న
నేకంబులు.....
పోకయిదియేమికతమున
నోక్రమ్మట.....”

చిత్రకవియుఁ ద్రిప్రాసమునే చెప్పినాడు. రంగకవి శ్రీధరచచ్చందములోని దీగాఁ ద్రివర్ణ ప్రాస వ్రాసెను.

అప్పకవి యిచ్చిన నన్నయ ప్రయోగము.

‘క్షత్రియ వంశ్యులై’యను పద్యములోని ప్రాస శంకాస్పదమును వివాద గ్రస్తమునైనది.

‘ద్వంద్వంబునందు ఋకారంబునకు రవర్ణంబు విభాషనగు’

—(బాలవ్యా. సమాస. 24.)

మాతృ + పితృ - సంస్కృతరీతిచే నానఙాదేశము వచ్చి ‘మాతపిత’ లగును. ఆంధ్రవ్యాకరణవిధిచే రేఫము వచ్చి ‘మాత్రపిత’లగును. ఆ ప్రకారము ‘రామమాంధాతృ + రఘుక్షితీశ’ లనుబోట ‘మాంధాత్రరఘుక్షితీశ’లని ఋకార స్థానమున రేఫ రావలెనని కొందఱి మతము. అడిదము సూరన, కవిసంశయ విచ్చేదమున నీపద్యమునే రేఫాదేశమువచ్చినందుల కుదాహరించెను. అప్పకవి మతమున రేఫాదేశము రాఁగూడదు. అట్లు వచ్చినచో సంయుతాసంయుత ప్రాసమున కది యుదాహరణము గాజాలదు. “అనజ్ బుతో ద్వంద్వే” అను సూత్రముచే గలుగు నానఙాదేశము వచ్చు బోటులందే యీరేఫాదేశము తెలుగున సంభవించుననియు, విద్యాయోని సంబంధముగల ఋకారాంత ద్వంద్వమందే పూర్వపదఋకారమునకు నానఙాదేశ స్థలమున రేఫము విభాషగా నగుననియు, మాంధాతృ రఘుక్షితీశలను ద్వంద్వమున నట్టి విద్యాయోని సంబంధములేమిచే నానఙాదేశ రేఫాదేశము లెవ్వియు రావనియు, మాంధాతృ రఘుక్షితీశలను రూపమే సమీచీనమనియు వైయాకరణులు చెప్పబున్నారు. అప్పట్లను నప్పకవి మతము సురక్షితమై సూరకవిమతము ప్రతిహతమగును.

లకారశ్లిష్టమున కప్పకవియిచ్చిన యుదాహరణము పొరపాటనకతప్పదు.

“లోకత్రాణరతిం దదాదిమ మహీ.....భా

షాక్లప్త వ్రథమ ద్వితీయ.....”

ఇందలి క్లప్తశబ్దము లకార శ్లిష్టము గాదు. ఈ యకారము ‘కృ’ లోని ఋత్వము వంటిది. “ప్రాసములకెల్ల దుల్కాక్షరంబులైనఁ, జాలు స్వరభేదమైన దోషంబు లేదు” అని అప్పకవి మొదటచెప్పిన ప్రాసాక్షరమైత్రి నిర్దేశక పద్యము వలననే యిది గతార్థమగును.

రేఫయుత ప్రాసము : అనంతఁడు రేఫయుతయతిని జెప్పియున్నాడు. అప్పకవి యీ యతిని మాని యీప్రాస చెప్పెను. తెలుగుమాటలయందు ఋకారము వ్రటుపనుడి యుండదు. క్రమ్మట, గ్రుచ్చు, ఇత్యాదులయందున్నది

రేఫయే. (క్యారవడి) ప్రాసలోనిది తెలిసి మైత్రి గావింపవలయుననుటకై యీ ప్రాసభేదము చెప్పబడినది. ఈ క్రూర-మొదలై క్రాలు-శ్రీక్రొమ్మడి-వాక్రవ్య (అప్ప-3-325) ఈ ప్రాసభేదము చెప్పట నిష్ప్రయోజనము. అనంతరంబు రేఫయుతయతి చెప్పటలో బ్రయోజనమున్నది. “క్రొమ్మ-క్రొవ్వు” అనుబోట యతిచెల్లదు కదా! ఇట్టి వానికి బ్రహ్మదవశమున యతిఘటించినవారును గలరు గాన, నయ్యది నిషేధించుట సమంజసము. కాని ‘వాక్రవ్య-ప్రాకృత’ అనురీతి ప్రాసఘటనలో దోషము లేదు. అట్టిది సంయుతాసంయుత ప్రాసయగును. కావున నీప్రాసభేద మనావశ్యకమే.

లఘు ద్విత్వ ప్రాసము :

“విద్రువె వినతాత్మజుడు దిక్కు-లద్రువననగ”-ఇందు (విద్రుచు, అద్రుచు) అను శబ్దములందు బ్రథమాక్షరములు సంయుక్త వర్ణవర్ణములయ్యు లఘువులుగా నెన్నబడును. అట్టి-శబ్దములకు బ్రాస లఘుద్విత్వప్రాసయనుట సార్థక సంజయగును. అద్రు, విద్రుచు ఇత్యాది గురుపూర్వక ద్విత్వములతో, అద్రుచు, విద్రుచు అను లఘుపూర్వక ద్విత్వములకు బ్రాస గూర్చ రాదని తెలుపుటకై యీప్రాసభేదముపదేశించబడినది. అనంతరంబు దీనిని సమలఘు ప్రాసమన్నాడు. ఇందులకు తరహరివంశము నందలి యీ క్రింది పద్యము చక్కని లక్ష్యమగును. ‘ఏదివివ కాంక్షాకమున నీగతి నీమదిగ్రాధవల్లికం బిదివినవారు మన్నిశితబాణవరంవరవైవ మిణులుల్ విద్రువగఁ దత్పలంబుల చవింజరితార్థులుగా శరీరపుం జిద్రువలు-వేరుదత్పతుల వేతులగాక కులంబు వాతులన్.

—ఉత్త. హరి. 4-109.

వికల్పప్రాసము : ఇది వికల్ప యతి వంటిది. అనునాసకసంధియందు అదేశానునాసకమునకుఁ దద్వర్గత్యతీయాక్షరమునకుఁ బ్రాస.

ఉదా. : “దిగ్భూత కీర్తి యర్జున-యుగ్మభేది.”

ఇట్టి వానిలో, దిగ్భూత-దిగ్భూత, అను రెండు రూపములు నుండును ‘దిగ్భూత’ అను రూపమును గలదగుటచే ‘యుగ్మ’ అను ప్రాసముచెల్లినది. వికల్పప్రాసమున్నప్పుడే యిది చెల్లునని లాక్షణికమతము. అట్టియెడ దీని ప్రయోజనమేమి యున్నది. ‘దిగ్భూత-యుగ్మ’ అని వ్రాసికొన వచ్చును గదా! ఈ వికల్పసంధివ్యాజమున, నిట్టిసంధిలేని సిద్ధవర్ణములకుఁ గూడ నీప్రాస చెల్లునన్నప్పుడే యీ ప్రాసభేదమునకుఁ బ్రయోజనముండును. లేనియెడల నిది నిష్ప్రయోజన మనియే చెప్పవచ్చును.

ఉభయప్రాసము :

వ్యాకరణ సూత్రములచే నాదేశమైన ణకారమునకును, గేవలసకారము నకును ప్రాసమైత్రి, చెల్లును; అట్లే అదేశ షకారమునకును గేవల సకారము, నకును జెల్లును.

“ప్రాణవల్లభుఁగొనిచన్న - దానవేంద్రు”

ప్ర + అన = ప్రాణ. ఇందు సకారమునకు ణకార మాదేశమాయెను.

“వసుధా—విషమ” వి + సమ = విషమ.

ఇట్లునుటచే శబ్దసిద్ధములైన స-ణలకు (మనము - గుణము) స-షలకు (అనమ - ఝష) ఈ ప్రాసచెల్లదని భావము.

భండకర్తలందఱిట్లే యీప్రాసభేదమును జెప్పిరి. కాని ప్రయోగము నందు సిద్ధ సకార ణకారములకు నీప్రాసము గన్పట్టుచున్నది.

“పెనగు తీగలు దొడ్ - ఫణులుగాగ”

—కుమార-4-101.

“దనుజుల—ని, ఝణత”

—భాగవ-6-276.

“అను రీతిరత్నతో - రణములెసగ”

—కృష్ణరా. వి. 2-41.

అను నాసకప్రాసము :

ద్విత్వములైన సకార మకారములు క్రమముగా బూర్ణబిందుపూర్వక సకార మకారములతో బ్రాసచెల్లును.

లక్ష్యము :

“మిన్నేలు పాదమున ధా, తన్నాభిని”

“తమ్ములను—భ, క్తిమ్మురసంహరు”

—అప్ప. 3.342.

ముద్రణములో నిందు బిందుపూర్వక (స-మ)లు చూపట్టవు. లక్షణప్రకారము ‘ధాతంన్నాభి’ ‘భ క్తిమ్మురసంహరు’ అని యుండునను కొనవలెను. ముని యిట్టి సంధిగాని, బిందుపూర్వక న మలుగాని తెలుగువ్యాకరణములో నేడు గానరాదు. ‘ధాతన్ + నాభి’ భ క్తిన్ + మురసంహర’ అనురీతి బూర్వపద మిందు ద్రుతాంత ముగా నుండును. ఆంధ్రశబ్దాంతములందు నిండునున్నయుండదు. ‘ఫలము’ అనవలెనే గాని, ‘ఫలం’ అని యనరాదు. అట్లువ్రాయుట వ్యావహారిక మగును. వస్తుతత్వ ఘట్టుండగా నప్పకవి యీవిధముగా వింతలక్షణమేల రచించెనో తెలియదు.

“లుగ్వా ద్రుతప్రకృతికాత్పరత స్పరశే

స్థిరే చ నస్య స్వాత్. అలుకి చ సంశ్లేషస్వాత్.

విందుం ప్రవదంతి తం క్వచిత్కేచిత్”

అను, అంధశబ్ద వింతామణి సూత్రమును. కేవిద్యదంత్య భిన్నత్వ మను స్వారమకారయోః” అను నధర్వణకారికయు, నప్పకవీయ లక్షణవిధానమునకు నాకరమై యుండును.

ఇట్లుగాక, శబ్దగత ద్విత్య నకార మకార ములకు సంధిగత ద్రుత. సంశ్లిష్ట నకార మకారములకుఁ బ్రాసవెల్లునని లక్షణము వ్రాసియున్న సరసముగా ముండును.

నన్నయభారతమున నిట్టి ప్రాసమైత్రి గలదు. అప్పకవి చూపలేదు.

“కమ్మని లతాంతముల - కు మ్మొనసి వచ్చు మధు + పమ్ముల”

—భార. ఆది. 5.138.

(లతాంతములకున్ + మొనసి = లతాంతములకుమ్మొనసి)

ఈదృశ ప్రయోగనమర్థనార్థము నవ్యులగు వ్యాకర్తలు “ప్రాసంబున మకారంబు వరంబగువో ద్రుతంబునకు మకారాదేశంబగు” — ప్రాధవ్యా. సంధి. 22.) అని సూత్రించి కృతార్థులయిరి. అప్పకవి కాలమున (కంఠియ; ధాతంనాభి; తంములు) అనురీతిని వ్రాసెడువారు గావలయును.

ప్రాసమైత్రిప్రాస : - ‘ఁబ-మ్మ’ లకుఁబ్రాస.

‘మువర్ణమునకు మూముడియేనిఁ బూర్ణవిందు పూర్వకబువర్ణంబేని విభాష నగు’ నని బాలవ్యాకరణములో సూత్రింపఁ బడియున్నది.

ఉదా. : -వనము-వనమ్ము-వనంబు. ఈ రూపాంతరముల ననుసరించి (మ్ము-ంబు) లకుఁబ్రాసమైత్రి యేర్పడెను. అప్పకవి ‘గట్టిబిందువు మీది బకారమునకు జమిలిమాప్రాసమైత్రి నాఁబరగుచుండు’ నని సూటిగా లక్షణము రచించెను. కాని యనంతఁడు “బిందుపూర్వకమై తమలోనఁ బొందు బములు” అని చెప్పినాఁడు. ‘ఇట్లుటచే’ లో, కంబులెల్లనుండు + నెంమితోడ’ అనురీతినాతని యభిప్రాయము చొప్పున లక్ష్యముండును. ఇది అప్పకవి చెప్పిన యనునాసిక ప్రాసలక్షణపద్ధతి యగుచున్నది. అప్పకవి ప్రేదానియందు బిందువు చెప్పెగాని దీనిలో నామార్గము పరిత్యజించెను.

“కమ్మతావులు వెదఁజల్లు + నంబుజములు”

అనంతఁడి ప్రాసలోనే (ఁబ-మ్మ) లనేకాక, ల-ళమైత్రిని, ఋయుతాయు తమైత్రిని జెప్పియున్నాఁడు. అప్పకవి లళలమైత్రిని అభేద ప్రాసభేదములలోఁ దెలిపియున్నాఁడు. ఋయుతాయుతమైత్రిని బ్రత్యేకముగాఁగాక, ప్రాసప్రకరణాదిలోఁ బ్రాసాక్షర మైత్రిక్రింద సంగ్రహించెను.

ప్రాసవైరము :

‘ర-అ’ల కుఁ బ్రాసమైత్రి లేదు. దీనినొక ప్రాసభేదముగా అప్పకవీ యొక్కడే చెప్పియున్నాఁడు. కాని అట్లుచెప్పట అనావశ్యకము. ఈ మైత్రిని లాక్షణికులందఱును ఖండించిరి. మహాకవిప్రయోగములనేకములీమైత్రి సంగీకరించుచున్నవి. ఇట్టి ప్రాసమైత్రి కలదుగావుననే భాగవతము ప్రమాణగ్రంథము గాఁజాలదని యప్పకవి నిరసించినాఁడు.

స్వవర్గజప్రాస :

దధలు, ధధలు ; ఏకవర్ణములు వీనికిఁ బ్రాసమైత్రి చెల్లును. ప్రాచీన కృతులందు వీనికి లక్ష్యము లనేకములు గలవు.

“అంధక-బాంధవ-గ్రంధి-మో, హోంధులు”

—భార. ఆరణ్య. 4-160.

“బాంధవ-బంధ-గ్రంధి”

—భార. విరా. 1-133.

దీని నప్పకవి చెప్పలేదు. కావుననే “కాదన—నం, బోధనఁజేసి” అను నన్నియ ప్రయోగమును కొందఱు “సంబోధన” అని దిద్దియుందురు.

లఘుయకారప్రాస :

సంధివశమున నాగమమైన యకారమునకును, (లఘుయ) సిద్ధయకారము నకును బ్రాస.

అభేదప్రాసము :

‘ల-ళ’లు ; ‘ల-ళ-డ’లు ప్రాసలో చెల్లును. ఇది యభేదయతి వంటిది. దీనికి అప్ప కవిచూపిన లక్ష్యములంత ప్రశస్తములు గావు. కూచిమంచియమ్మకవి ‘ల,డ’ ప్రాసమును నిరసించియున్నాఁడు.

సంధిగత ప్రాసము :

ప్రాసమున వ్యంజనము ప్రధానము గావున సంధియందు నిలిపిన యాగమా దేశ్యవ్యంజనములకే ప్రాసమైత్రి పాటింపవలెను. యతియందువలె గూఢస్వర వ్యంజనములకుఁ బ్రాస గూర్పరాదని తెల్పుటకే యీప్రాసభేదము చెప్పఁ బడినది.

ప్రాస విశేషములు :

శకార ప్రాసము : ‘న-శ’ లకుఁబ్రాస. దీనిని రంగకవి చెప్పినాఁడు. కన్నడమున నీప్రాసము గలదు. అందు దీని సమీపప్రాసమందురు. అప్పకవి ‘న-ష’ల కంగీకరించి యున్నాఁడు. దీనిని జెప్పలేదు. ‘శ-స’ ప్రాసముప్ప కవికి సమ్మతముగాదని యీక్రింది పద్యపంక్తులను బట్టి యూహింప నగును.

“శనలెఱుంగక చదువంగాఁ

బొసగ దడెట్లనిన శకలము నక్కత్తువో

వసుధ నకలము శక్యత్తన

రసికులు నవ్వదురు గాన రాక్షసవైరి!”

“భీష్మనన్నుత యివి తృతీయోష్మలిపులు

గాని ప్రథమోష్మవర్ణముల్లావు వీని

దెలియక రచించుకృతులు ధాత్రీతలమునఁ

బ్రాసభంగంబులై నగుబాటుఁ జెందు”

కాని యీ ప్రాసమైత్రిని, అధర్వణ చందము, లక్షణదీపిక, లక్షణశిరోమణి మున్నగునవి యంగీకరించుచున్నవి. ఇందులకుఁ బ్రాచీన ప్రయోగములును అనేకములు గలవు.

“చతుర్థస్థులనుభయపక్ష- వశతవచ్చు”

—భార. అను. 4

“కంసుని బాధలంబడు- తద్యంశము”

—హరి. పూ. 9. 87

“వేసియుఁజీవియున్ — గీశులు”

—భా.రా. యుద్ధ.

“వసుధాకన్యకభార్గవి - దశరథసుతు”

—భా.రా.

పూర్వార్థబిందుప్రాసము :—

పూర్వబిందువునకు నర్థబిందువునకును బ్రాసమైతి. దీనిని నన్నిచోడది శివకవులు వాడియున్నారు.

“పోడిగ నగజతపశ్చిభి

మూడు జగంబులను దీప్రముగఁ బర్విన బ్ర

హ్మండము గాఁచిన కాంచన

భండము క్రియ దాల్చెఁ దత్ప్రభాభాసితమై”

—కుమార. 6-157

ఈ స్థలములందుఁ గొందఱు ‘పోడిగ’ ‘మూడు’ అను పూర్వబిందు రూపములఁబఠించుచున్నారు. అప్పటిది నమప్రాసమే యగును.

శాంతప్రాస : (సంయుక్తవిశేషప్రాస)

సంయుక్తాక్షరములయందుఁ గతిపయ వ్యంజనమైతి. ఇది కన్నడమునఁ గలదు. శివకవులు దీనిని వాడిరి.

“సర్వజ్ఞ భక్తి విరహితుఁడెవ్వడు”

—శివతత్వ సారము

“భర్గుండు - తర్లంగా, నుగ్గాడన్”

—కుమార. 11-64

ఇట్టివి భవికవులయందును గలవు.

“సర్పంబుపడగనీడను

గప్ప వసించిన విధంబు”

—సుమతిశతకము

దీనిని లాక్షణికు లంగీకరింపరు. ఇట్లే లాక్షణికు లెవ్వరు నంగీకరింపని, ‘ట-ర ; డడ’ ప్రాసములుగూడఁబ్రయోగములందు గన్పట్టు చున్నవి.

“హఠయోగ రాజయోగాది విభ్రాంతిఁ

బటువగు”

—పండితా. 2-327 పుట.

“వేడుక నాయజురేద నూత్తోక్తి

రూఢిమై”

—పండితా. దీక్ష. ప్ర. 46

షట్ప్రత్యయములు

భందశ్వాత్రము గురులమువుల ప్రస్తావమువలన పెంపొందినది. మనవారు 26 భందములను బ్రస్తరించి వానిలో శ్రావ్యములగు వృత్తములను గ్రహించి, వానికి వేటు వేటు నామముల నిడి వానిని వాడుచు గ్రంథరచనము గావించు చున్నారు.

ఈ భందశ్వాత్రమునకు సంబంధించిన గణితభాగము నాటుభాగములుగ విభజించి యొక్కొక్క భాగము నందలి విషయము నొక్కొక్క సిద్ధాంతము లేక సూత్రముచేఁ బ్రకటింపియున్నారు. ప్రత్యయ మనఁగాఁ బ్రమాణము. పద్య గణోత్పత్తికిఁ బ్రమాణమే ప్రత్యయ మనఁబడు. ఆ ప్రత్యయములనుగూర్చి పింగళి చ్చందస్సూత్రములందును, వృత్తరత్నాకరాది సంస్కృతచ్చందో గ్రంథములందును కవిజనాశ్రయాది ముద్రితాముద్రితాంధ్రచ్చందో గ్రంథము లందును గలదు. ఈ షట్ప్రత్యయముల క్రమమును జెప్పటలో సంస్కృతాంధ్ర లాక్షణికులలో గొంత వ్యత్యాసమున్నను, వానిప్రయోజనములో మాత్రమెట్టి భేదాభిప్రాయమును లేదని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది.

1. పింగళిచ్చందస్సూత్రములలో నష్టమాధ్యాయమున నీ ప్రత్యయములఁ గూర్చి 16, 17, 20-32 సూత్రములలోఁ జెప్పఁబడినది. అందలి మృత సంజీవనీ వృత్తియందు సూత్రవివరణ విశదముగాఁ జేయుచు హలాయుధుఁడు 1. ప్రస్తారము, 2. నష్టము, 3. ఉద్దిష్టము, 4. మేరుప్రస్తారములను బేర్కొనెను.

2. వృత్త రత్నాకరమున నాఅవయవధ్యాయమందు నీక్రింది షట్ప్రత్యయముల గూర్చి విపులముగాఁ గలదు.

“ప్రస్తారో నష్ట ముద్దిష్ట మేక ద్వాద్విది ల గ క్రియా !

సంఖ్యాన మధ్యయోగశ్చ షడేతే ప్రత్యయాః స్మృతాః ॥

1. ప్రస్తారము, 2. నష్టము, 3. ఉద్దిష్టము, 4. లగక్రియ, 5. సంఖ్యానము, 6. అధ్యయోగము.

3. వాణీభూషణమును దామోదరమిత్రుఁడు రవించెను. అందును 1. మాత్రా ప్రస్తారరీతి. 2. మాత్రోద్దిష్టము, 3. మాత్రానష్టము - వర్ణోద్దిష్టము - వర్ణనష్టము, 4. వర్ణమేరువు - మాత్రా మేరువు. 5. వర్ణవతాకా, అనునవి వివరింపఁబడినవి.

4. ప్రాకృత పైంగలమునందుఁ బ్రథమ పరిచ్ఛేదమున

1. మాత్రాప్రస్తారము - వర్ణప్రస్తారము.

2. మాత్రోద్దిష్టము. 3. మాత్రానష్టము

వర్ణోద్దిష్టము - వర్ణ నష్టము, 4. వర్ణ మేరువు.

5. వర్ణ వతాకా, మాత్రా మేరువు, మాత్రావతాకా,

6. మాత్రామర్కటి చక్రము.

వర్ణ మర్కటి చక్రములను గూర్చి బాలవిపులముగా వ్రాయబడినది. ఇత నాంధ్రవృందోగ్రంథములలో

5. కవిజనాశ్రయమునందు(గూడ షట్పత్త్యయాధికార మున్నది. అందు

క॥ క్రమమున(బ్రహ్మారమున
వృత్తము నుద్దిష్టమును వృత్తసంఖ్య యనంగా
నమరు లగక్రియ యన న
ధ్వము నన షట్పత్త్యయములు తనరున్ గృతులన్ -2.

కవిజనాశ్రయకర్త వృత్తరత్నాకరము ననుసరించి షట్పత్త్యయములను వ్రాసెనని స్పష్టముగా(దెలియుచున్నది. అనంతని భందోదర్పణమునందును, సులక్షణసారమునందును గూడ(బై పద్యమే యున్నది. అప్పకవీయమున నీ ప్రత్యయముల క్రమము మాటినది.

కవిజనాశ్రయము

అప్పకవీయము

1. ప్రస్తారము -
2. నష్టము -
3. వృత్తసంఖ్య
4. ఉద్దిష్టము
5. లగక్రియ
6. అధ్వము

1. వృత్తసంఖ్య
2. ప్రస్తారవిధము
3. నష్టలబ్ధి
4. వృత్తోద్దిష్టము
5. లఘుగురుక్రియ
6. అధ్వభాగము

తే॥ వృత్తసంఖ్యయు(బ్రహ్మారవిధము నష్ట
లబ్ధియును వెన నుద్దిష్ట లఘు గురు క్రి
యాధ్వభాగములన(గ(బ్రత్యయము లాఱు
వెలయు వాని(గవీంద్రులు దెలియ వలయు

—అప్ప. 4.131.

1. వృత్తసంఖ్య :

“ఇన్నవ భందమునం దెన్ని సమవృత్తములు పుట్టుచున్నవి?” యను ప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పసూత్రమును వృత్తసంఖ్య ప్రత్యయ ముందురు.

భందస్సంఖ్య యెంతో యన్ని గురువులును వరుసగా వ్రాయుము. వానిలో మొదటి గురువుక్రింద 1 ని వ్రాయుము; రెండవదాని క్రింద 2 ను వ్రాయుము; మూడవ దానికింద 4ను వ్రాయుము. ఇట్లే వానికింద ద్విగుణితముగా సంకెలను వ్రాయుము. చివర గురువుక్రిందనున్న సంఖ్యను 2వే గుణింపగా వచ్చిన సంఖ్య యాభందమునందు(బుట్టు సమవృత్తముల సంఖ్యను బ్రకటింపను. [అప్ప. 4-132. అప్పకవీయములోని పద్యములయందే యిందు తెలుపఁ బడినది.]

8వ భందమున నెన్ని సమవృత్తములు పుట్టుచున్నవని యడిగి రనుము ఇట భందస్సంఖ్య 8. కావున నెనిమిది గురువులను వ్రాసి వానికింద 1 మొదలు ద్విగుణితముగా సంకెలను వేయుము.

1 2 3 4 5 6 7 8
1 2 4 8 16 32 64 128

చివర గురువు క్రింద 128 ఉన్నది. దీనిని 2 వే గుణింపగా 256 వచ్చును. 8వ భందమును బ్రస్తరించినచో 256 సమవృత్తములందు(బుట్టునని యిది ప్రకటింప చున్నది.

అప్పకవి చెప్పిన దానిని సుశువుగ నీ దిగువరీతిని వెలయింప వచ్చును. భందస్సంఖ్య యెంతో యన్ని రెండ్లను గుణింపగా వచ్చిన సంఖ్య యాభందమున(బుట్టుసమవృత్తముల సంఖ్యను బ్రకటింపను. దీనిని 2ⁿ అను సంకేతము (Formula) ప్రకటింపను. అన(గా ⁿ అవభందములో 2ⁿ సమ వృత్తములు పుట్టుచున్నవనియే దీనిభావము.

8వ భందములో నెన్ని సమవృత్తములు పుట్టుచున్నవనిన యది 2⁸ = 2 × 2 × 2 × 2 × 2 × 2 × 2 × 2 = 256 అని వేంటనే చెప్పగలుగు చున్నాము.

ఉదా. : 26 భందములలో(బుట్టు భందముల సంఖ్య యెంత ?

$$\text{సంఖ్య} = 2^1 + 2^2 + 2^3 + \dots + 2^{26} \\ = 2(1 + 2 + 2^2 + \dots + 2^{25})$$

$$= 2 \left(\frac{2^{26} - 1}{2 - 1} \right) = 2^{27} - 2 = 134217728 - 2$$

$$= 134217726.$$

ఉదా. : మొదటి ⁿ భందములలో(బుట్టు సమవృత్తముల సంఖ్య యెంత ?

$$\text{సంఖ్య} = 2^1 + 2^2 + 2^3 + \dots + 2^n \\ = 2(1 + 2 + 2^2 + \dots + 2^{n-1})$$

$$= 2 \left(\frac{2^n - 1}{2 - 1} \right) = 2^n + 1 - 2.$$

ఉదా. : 12 వ భందము మొదలు 21 వ భందమువరకు(గల భందములలో(బుట్టు సమవృత్తము రెన్ని ?

$$\text{మొదటి 20 భందములలో(బుట్టు సమవృత్తముల సంఖ్య} = 2^{21} - 2 \\ = 2097152 - 2 \\ = 2097150$$

మొదటి 11 భండములలో బుట్టు సమవృత్తముల సంఖ్య = $2^{12} - 2$
= $4096 - 2 = 4094$

12 మొదలు 21 వ భండమువరకు గల భండములలో బుట్టు సమవృత్తములు } = $2097150 - 4094$
= 2093056

2. ప్రస్తార ప్రత్యయము :

ఇన్నవ భండమును బ్రస్తరింపుమన్న దానిని బ్రస్తరించి యందు పుట్టు సమవృత్తముల గణములను జెప్పట ప్రస్తార ప్రత్యయము.

ప్రస్తార ప్రత్యయమును గూర్చి యప్పకవి నాలుగు పద్యములు వ్రాసి యున్నాడు. ఇందలి మొదటి మూడు నొక ప్రస్తారవిధానమును గూర్చియు, నాలుగవది మఱియొక ప్రస్తార విధానమును గూర్చియు తెలుపుచున్నవి.

మొదటి పద్ధతి : ఎన్నవ భండమును బ్రస్తరింపుమనిరో యన్ని గురువులనడ్డముగా వ్రాయుము. బంతిలోని మొదటి గురువుక్రింద లఘువును వ్రాసి, దానికెడమ ప్రక్కను గురువులను వ్రాసి, దానికుడిప్రక్కను పైబంతిలో నున్నట్లే గురులఘువులను నెలకొల్పుము. ఇట్లు చేయుచుఁబోగా నర్వలఘువు లెప్పుడు వచ్చునో యప్పుడు మానుము. అప్పుడా భండముయొక్క ప్రస్తారము నీకు లభించును.

—అప్ప. 4. 31-33

ఉదా. : ఇట మూడవ భండమును బ్రస్తరించి వెలయించెద.

1. U U U (1) మొదటి పంక్తిలో 3 గురువులను వ్రాయుము.
2. | U U (2) మొదటి గురువుక్రింద లఘువును వ్రాసి తరువాత రెండు
3. U | U స్థానములలోను పై బంతిలోనున్నట్లు రెండు గురువులను వ్రాయుము.
4. | | U (3) రెండవ పంక్తిలోని మొదటి గురువుమధ్యనున్నది; దాని
5. U U | క్రింద లఘువును వ్రాసి; దానికెడమవైపున గురువును వ్రాసి
6. | U | దానికుడివైపున పైబంతిలో నున్నట్లు గురువును వ్రాయుము.
7. U | | ఇట్లే చేయుచు బోగా గొంతవడి కన్నిస్థానములలోను
8. | | | లఘువులు వచ్చును. అంతనుండి ప్రస్తరించుట మానుము.

ఇది మూడవ భండముయొక్క ప్రస్తార మగును.

రెండవ పద్ధతి : ఎన్నవ భండమును ప్రస్తరింపుమనిరో యా భండమున బుట్టు సమవృత్తముల సంఖ్యనుగనుగొని యన్ని యడ్డగీతల నొక దాని క్రింద మఱియొకటి యుండునట్లు గీయుము. ఈ యడ్డగీతలలో మొదటి గీతమీద భండస్సంఖ్యయెంతయో యన్ని గురువులను వ్రాయుము. ఆ గురువుల మీద నొకటితో బ్రారంభించి ద్విగుణితముగా = $1, 2, 4, 8, 16, 32, \dots$ సంకెలను వేయుము. మొదటి గురువుమీద 1 (= ఒకటి) యున్నది కావున నాదొంతిలో నొక గురువు దానిక్రింద నొకలఘువు చొప్పున నుండునట్లు వ్రాయుము. రెండవ

గురువుమీద 2 అంకె యున్నది. ఆ దొంతిలో రెండుగురువులు వానిక్రింద రెండులఘువులు చొప్పున నుండునట్లు వ్రాయుము. మూడవ గురువుమీద 4 అంకె యున్నది; ఆ దొంతిలో నాలుగు గురువులు వానిక్రింద నాలుగు లఘువులు చొప్పున నుండునట్లు వ్రాయుము. ఇట్లే యన్ని దొంతలను బూర్తి చేయుము. అప్పుడా భండము యొక్క ప్రస్తారము నీకు లభించును.

—అప్ప. 4.142

ఇట నాలుగవ భండమును బ్రస్తరించి ప్రకటించెద. నాలుగవ భండములో $2^4 = 16$ సమవృత్తములు పుట్టుచున్నవి. కావున 16 అడ్డగీతలను గీయుము. భండస్సంఖ్య నాలుగు, కావున నీయడ్డగీతలలో మొదటి దాని మీద నాలుగుగురువులను వ్రాయుము. వాని మీద నొకటి మొదలు ద్విగుణితముగా 1, 2, 4, 8, అను సంకెలను వేయుము. మొదటిగురువు మీద యున్నది కావున నాదొంతిలో నొకగురువు దానిక్రింద నొకలఘువు చొప్పున 16 గీతల మీదను వ్రాయుము. రెండవ గురువుమీద 2 ఉన్నది, కావున నీదొంతిలో రెండేసి గురువులు వానిక్రింద రెండేసి లఘువులు చొప్పున నుండునట్లు 16 గీతల మీదను వ్రాయుము.

	1	2	4	8
1	U	U	U	U
2		U	U	U
3	U		U	U
4			U	U
5	U	U		U
6		U		U
7	U			U
8				U
9	U	U	U	
10		U	U	
11	U		U	
12			U	
13	U	U		
14		U		
15	U			
16				

మూడవ గురువు మీద 4 ఉన్నది. కావున నీదొంతిలో నాలుగేసి గురువులు వానిక్రింద నాలుగేసి లఘువులు చొప్పున నుండునట్లు 16 గీతల మీదను.

వ్రాయుము. నాలుగవ గురువుమీద 8 ఉన్నది. కావున నీదొంతిలో నెనిమిది గురువులను వానిక్రింద నెనిమిది లఘువులను వ్రాయుము. ఇప్పుడు నీకు 4వ భందముయొక్క ప్రస్తారము లభించును.

ఏదేని యొక భందముయొక్క ప్రస్తారము నిచ్చినచో (a) దానితరువాతి భందముయొక్క ప్రస్తారమును (b) దానికిఁ బూర్వమునందుండు భందముయొక్క ప్రస్తారమును వ్రాయుట.

1. ఒకభందముయొక్క ప్రస్తారము నొసఁగినచో దానితరువాతి భందముయొక్క ప్రస్తారమును వ్రాయుట.

మనకిచ్చిన భందముయొక్క ప్రస్తారమును రెండుసార్లు వ్రాసి మొదటి సగము చివరగురువులను రెండవసగము చివరలఘువులను వ్రాయుము. ఇప్పుడు మనకిచ్చిన భందమునకుఁ దరువాతిది యగుభందముయొక్క ప్రస్తారము లభించును. (అప్ప. 4.144)

ఉదా: మూడవ భందముయొక్క ప్రస్తారము నొసఁగినచో నాలుగవ భందముయొక్క ప్రస్తారమును వ్రాయుట.

మూడవ భందముయొక్క ప్రస్తారమును రెండుసార్లు వ్రాయుము. మొదటి సగముచివర గురువులను, రెండవ సగముచివర లఘువులను వ్రాయుము. ఇట్లు వేయఁగాఁ బ్రాప్తించినది నాలుగవ భందముయొక్క ప్రస్తారము.

U	U	U	U	U	U	U	U	U	U
I	U	U	U	I	U	U	U	I	I
U	I	U	U	U	I	U	U	I	I
I	I	U	U	I	I	U	U	I	I
U	U	I	U	U	U	I	I	I	I
I	U	I	U	I	U	I	I	I	I
U	I	I	U	U	I	I	I	I	I
I	I	I	U	I	I	I	I	I	I

2. ఇచ్చిన భందముయొక్క ప్రస్తారమును రెండు సమభాగములుగాఁ జేసి యడుగుసగమును జెటిపివేయుము. మిగిలిన సగభాగముయొక్క చివరనున్న గురువులదొంతినిఁ గూడఁ జెటిపివేయుము.

ఇట్లు వేయఁగా మిగిలినది మనకొసఁగిన భందమునకుఁ బూర్వపుదియగు భందముయొక్క ప్రస్తారమగును.

ఉదా: మూడవ భందముయొక్క ప్రస్తార మొసఁగినచో రెండవ భందముయొక్క ప్రస్తారమును వ్రాయుట	U	U	U	I	U	U	U	I	I	U
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

మూడవ భందముయొక్క ప్రస్తారములో U U I నడుగు సగమును జెటిపివేయుము. (అడ్డగీతకుఁ గ్రిందివానిని జెటువుము) మిగిలియున్న పైసగములో కడపటనున్న గురువులదొంతిని (నిలువు గీతకు దరువాతివానిని) జెటిపివేయుము. గీతల మధ్యనున్న ప్రస్తారముమిగులును. ఇది రెండవ భందముయొక్క ప్రస్తార మగుచున్నది.

3. నష్టలబ్ధి:

“ఇన్నవ భందములోని యిన్నవ సమవృత్తముయొక్క లక్షణమేమి?” యను ప్రశ్నకు సమాధానమును జెప్పటకుఁ దోడ్పడునది నష్టలబ్ధి ప్రక్రమము.

ఇచ్చిన వృత్తసంఖ్యను రెండ్రతోఁ బరంపరగా భాగించుము. సరిసంఖ్య వచ్చినపుడెల్ల దానికొకటిని గలిపి రెండుచే భాగించి, యాలభ్యమున కెదురుగా గురువును వ్రాయుము. బేసిసంఖ్య వచ్చినపుడెల్ల దానిని రెండుచే భాగించి, యాలభ్యమున కెదురుగా లఘువును వ్రాయుము. ఇట్లు ప్రాప్తించిన గురులఘువుల సంఖ్య భందసంఖ్యకు సమానమైనపుడు రెండ్రతోడి భాగహారమును మానుము. ఇట్లు ప్రాప్తించిన గురులఘువుల నదేక్రమములో నడ్డబాలుగా వ్రాసి, వానిని మూడుమూడుగల కూటములుగా విడదీసి, యవి యేయేగణములగుచున్నవో చూచి యావృత్తముయొక్క లక్షణమును జెప్పము.

అప్ప. 4-146.

ఉదా: పండ్రెండవ భందములోని 586వ వృత్తముయొక్క లక్షణమును జేర్చుము.

2 586	586 సరిసంఖ్య. దీనిని 2చే భాగించఁగా 293 వచ్చినది; దీని కెదురుగా లఘువును వ్రాయుము. 293 బేసి సంఖ్య కావున దీని కొకటిని కలుపుము; ఇట్లు కలుపఁగా 294 వచ్చును; దానిని 2చే భాగించఁగా 147 వచ్చును. దీని కెదురుగా గురువును వ్రాయుము; 147 బేసిసంఖ్య కావున దీని కొకటి గలిపి యావచ్చు 148ని 2చే భాగించుము; భాగించఁగా వచ్చిన 74 న కెదురుగా గురువును వ్రాయుము. 74 సరిసంఖ్య కావున దీనిని 2చే భాగించి, లబ్ధము 37న కెదురుగా లఘువును వ్రాయుము.
2 293 + 1	
2 147 + 1	
2 74	
2 37 + 1	
2 19 + 1	
2 10	
2 5 + 1	
2 3 + 1	
2 2	
2 1 + 1	
2 1 + 1	
1	

37 బేసిసంఖ్య కావున దీనికొకటిని గలిపి యావచ్చు 38ని 2చే భాగించి, లబ్ధము 19 కెదురుగా గురువును వ్రాయుము. 19 బేసిసంఖ్య కావున దానికొకటిని

గలిపియావచ్చు 20ని 2వే భాగించి, లబ్ధము 10కెదురుగా గురువును వ్రాయుము. 10 సరిసంఖ్య కావున దీనిని 2వే భాగించి, లబ్ధము 5నకెదురుగా లఘువును వ్రాయుము. 5 వేసరిసంఖ్య కావున దీనికొకటిని గలిపి యావచ్చు 6ను రెండువే భాగించి లబ్ధము 3న కెదురుగా గురువును వ్రాయుము.

2 సరిసంఖ్య కావున దీనిని 2వే భాగించి, లబ్ధము 1 కెదురుగా లఘువును వ్రాయుము : 1 వేసరిసంఖ్య కావున దానికి 1 ని గలిపి యావచ్చు 2ను రెండువే భాగించి లబ్ధము 1 కెదురుగా గురువును వ్రాయుము. 1 వేసరిసంఖ్య కావున దీనికొకటిని గలిపి యావచ్చు 2ను 2వే భాగించి లబ్ధము 1 కెదురుగా గురువును వ్రాయుము.

ఇప్పటికి మనకు బండ్లెండు గురులఘువులు లభించినవి. మనలను 12వ భందములోని సమవృత్తలక్షణమునే యడిగిరి; కావున నందు 12 గురు లఘువులు మాత్ర ముండును. కావున రెండుతోడి భాగహారము నింతతో జాలింపుము.

ఇప్పుడు ప్రాప్తించిన గురులఘువుల నదేక్రమములో దిగువరీతి నడ్డ వాలుగా వ్రాయుము.

య య య య
IUU IUU IUU IUU

వీనిని మూడు మూడింటిని, వేలువేలు కూటములుగా విడదీయగా నవి నాలుగు - య - గణములయినవి. కావున 12వ భందములోని 586వ వృత్తము యొక్క ప్రతిపాదమునందును నాలుగేసి యగణములుండునని తెలిసికొంటిమి. ఇది భుజంగప్రయాత వృత్తలక్షణము.

ఉదా. : ఎనిమిదవ భందములోని 6వ సమవృత్తముయొక్క లక్షణ మును జెప్పము ?

26 పై యుదాహరణమునందు వలె వృత్తసంఖ్యయగు 6ను
23+1-1 రెండవ రంపరతో భాగించి కొనుచు, బోగా మూడు
22-U భాగహారము లయిన తరువాత లబ్ధము 1 వచ్చినది.
1-1

ఇక నీపద్ధతి నెన్నిమాటులు భాగించినను 1 టియే లబ్ధముగావచ్చుట దానికెదురుగా గురువు వచ్చుచుండుట సంభవించుచుండును. కావున నీదిగువ విషయమును జ్ఞాపకముంచుకొనుట కొంతలాభకరము. మాత్రానుసారముగ రెండుల పరంపరతో వృత్తసంఖ్యను భాగించునప్పుడొకటి యెప్పుడు లబ్ధముగా వచ్చునో యంతతో భాగహారమును మానుము. అప్పటివఱకుఁ బ్రాప్తించిన గురులఘువుల నా క్రమములో వరుసగా వ్రాసి యాభందస్సంఖ్యకు లోటుగా నున్న స్థానములందన్నిట గురువులను వ్రాయుము. ఇట IUU ప్రాప్తించిన తరువాత లబ్ధము ఒకటి ప్రాప్తించినది. 8వ భందమునందలి 6వ వృత్తము విషయమై యడిగిరి. సమవృత్తపాదాది మూడక్షరములును - IUU -

అగుచున్నవి. తక్కిన యెదును గురువులే కావలయును. గావున నీవృత్త లక్షణము =

జ మ గ
IUU UUU UU

యగుచున్నది. ఇది తాన వృత్తపాద లక్షణ మగుచున్నది.

4. వృత్తోద్దిష్ట ప్రత్యయము :

“మనకీష్టము వచ్చిన గురువులను లఘువులను వ్రాసి, యదియే భందము లోని యెన్నవ సమవృత్త మగునో?” యనుప్రశ్నకు సమాధానమునుజెప్ప నూత్రమును వృత్తోద్దిష్ట ప్రత్యయ ముందురు.

మనకీచ్చిన గురులఘువుల నడ్డముగా నొక పంక్తిలోవ్రాసి, వానిక్రింద మొదటినుండియు నొకటి మొదలు ద్వీగుణితముగా నంకెలను వేసి, యందలి లఘువుల క్రింది వానిని గలియఁగూడి యామొత్తమునకు నొకటిని గలుపుము. ఇది యావృత్త మెన్నవది యగునో యాసంఖ్యను ప్రకటింపును. అందెన్ని గురులఘువులున్నవో యది యెన్నవ భందమున జనించినదని యెఱుంగు నది. (అప్ప. 4-148)

ఉదా. : ఈ క్రింది యేభందములోని యెన్నవ వృత్తము?

U I U I I I U I I I I U
1, 2, 4; 8, 16, 32; 62, 128, 256; 512, 1024, 2048,

ఇందు గురులఘువులు పండ్లెండున్నవి; కావున నిది పండ్లెండవ భందమునఁ బుట్టినది. ఇందలి గురులఘువుల క్రింద 1 మొదలు ద్వీగుణితముగా నంకెలనువేయుము.

వీనిలో లఘువుల క్రిందనున్న యంకెలమొత్తము = $2 + 8 + 16 + 32 + 128 + 256 + 512 + 1024 = 1978$.

దీనికి 1ని గలుపఁగా = $1978 + 1 = 1979$ అగును. పైవొసఁగిన లక్షణముగల వృత్తము 12వ భందములో 1979వ వృత్తమగుచున్నది.

5. లఘుగురుక్రియా ప్రత్యయము :

ఈ ప్రత్యయమును రెండు విభాగములుగ విభజించి యొకదానికి (గ) మేరు చక్రోద్ధారణమును, రెండవదానికి (ఘ) శకట చక్రోద్ధారణమును సమాధానములుగఁ బ్రసాదించియున్నారు.

(గ) మేరు చక్రోద్ధారణము :

“ఇన్నవ భందమున నెన్నేసి లఘువుల వృత్తము లెన్నెన్ని యుండును?” - అనుప్రశ్నకు సమాధానము జెప్పనూత్రము మేరుచక్రము.

1. మేరుచక్రమును గీయుట.

2. దానినంకెలతో బూరించుట యను రెండు విషయములను గూర్చి మనము తెలిసికోవలయును.

1. ముందు రెండుగళు గీయుము. దానిక్రింద మూడును, దానిక్రింద నాలుగును, దానిక్రింద నైదును గళును గీయుము. పైవరుసలోని గళక్రింద గ్రిందివరుసలో నొక్క గడి యొక్క వగా నుండునట్లొక వరుసక్రింద మఱియొకవరుసను వ్రాయుచు బొమ్ము. ఇట్టిరువదియాఱు వరుసలు వ్రాసిన 26 భందముల మేరుచక్రము లభించును. ఇట మొదటి యాఱు భందముల మేరుచక్రమును మాత్రము వ్రాసి ప్రకటింపినాడను.

1		1											
1		2		1									
1		3		3		1							
1		4		6		4		1					
1		5		10		10		5		1			
1		6		15		20		15		6		1	

2. ప్రతి వరుసలోని మొదటిగళలోను, జీవరగళలోను, నొకటను వేయుము. తక్కిన యెగడిలోనైనను దానిమీదనున్న రెండుగళలోని యంకెల మొత్తమును వేయుము. ఇట్లువేయగా నీకు మేరుచక్రము లభించును.

ఇట మొదటి యాఱుభందముల మేరుచక్రమున్నది. ఇందలి 5వ వరుసలో 1, 5, 10, 10, 5, 1 యను నంకెలు వరసగానున్నవి. ఐదవభందమును బ్రస్తరించినచో సర్వగురువృత్త మొక్కటియు, నొక్కలఘువుగలవృత్తము రెండును రెండులఘువులుగలవి 10 యును, మూడు లఘువులుగలవి 10 యును, నాలుగు లఘువులు గలవి 5ను, సర్వలఘువృత్త మొక్కటియును నుండునని దీనినుండి గ్రహించుచున్నాము.*

మేరుచక్రమువలన మనము గ్రహించు విషయముల నతిసుళువుగా జెప్ప విధమొక్కటి గలదు; దాని నిట వివరించెద.

మేరుచక్రమునందలి యాయా పంక్తులలోని యంకెలు క్రమముగా నాయా ఘాతముల ద్వీపాద సిద్ధాంత గుణక (Binomial Coefficients) లగుచున్నవి.

*ఇట్లే భందమును గూర్చి యడిగినను నాభందము వఱకును మేరుచక్రమును గీసి యందు సర్వగురు, ఏకలఘు, ద్వీలఘు, త్రిలఘు మొ. వృత్తముల సంఖ్య లను గనుగొనవచ్చును. అప్ప. 4-150.

“ఇన్నవ భందములో నిన్ని లఘువులు గలవృత్తము రెన్ని యున్నవి?” యను ప్రశ్నకు భ (ల యను సంకేతసమాధాన మగుచున్నది. ఇందు

“భ = భందస్సంఖ్య; ల = లఘువులసంఖ్య”

ఉదా.: 15 వ భందములో 5 లఘువులుగల వృత్తము రెన్నియున్నవి?
15వ భందములోని 5దేసి లఘువులు గలవృత్తములసంఖ్య =
 $15C5 = \frac{15 \times 14 \times 13 \times 12 \times 11}{1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5} = 3003$

మేరుచక్రము ప్రకారము దీనిని గనుగొనవలయుననిన మొదటి 15 భందములయొక్క చక్రమును గీసి దానిలో నైదులఘువులు గలవృత్తముల సంఖ్యను జూచి చెప్పవలయును. అప్పుడు మొదటి 14 భందముల చక్రమును గూడ మనకనవసరమైనదై వృథాప్రయాసము గల్పించునదే యగుచున్నది.

ఇంతియకాక మనమేభందమునకు గావలసిన మేరుచక్రపంక్తి నైనను గూడ నీవిధము ననుసరించి యట్లే వ్రాయవచ్చును.

ఉదా.: 12వ భందము యొక్క మేరుచక్రపంక్తిని వ్రాయుము.

12వ భందముయొక్క మేరుచక్రపంక్తి =
 $= 12C0 + 12C1 + 12C2 + 12C3 + 12C4 + 12C5 + 12C6$
 $+ 12C7 + 12C8 + 12C9 + 12C10 + 12C11 + 12C12$
 $= 1 + 12 + 66 + 220 + 495 + 792 + 924 + 792 + 495$
 $+ 220 + 66 + 12 + 1.$

(ఘ) శకట చక్రము :

“ఇన్నవ భందములో నిన్నేసి లఘువులవృత్తము రెన్నవ యెన్నవ యవి యగును?” అను ప్రశ్నకు సమాధానమును జెప్ప నూత్ర మిశకట చక్రము.

1. శకటచక్రమును గీయుట.

2. దాని నంకెలతో బూరించుట, యను విషయములను గూర్చి క్రింద జెప్పబడుచున్నది.

1. ఏ భందముయొక్క శకటచక్రమును గీయు మనిరో యాభందము యొక్క మేరుచక్ర పంక్తిని నొకదొంతిగా వ్రాయుము. ఈ యంకెల కెదురుగా నన్నేసి గళనడముగా గీసినచో అప్పుడాభందముయొక్క శకటచక్రము లభించును.

అప్ప. 4-152

వచ్చును; 23 ను రెట్టింపి 1ని దీసివేయగా వచ్చు 45 అనునది 32 కంటె బెద్దది కావున వినర్థింపుము.

ఇక మూడవ పంక్తిలోని 6వ యంకెయగు 11ను రెట్టింపగా వచ్చు 22ను నాల్గవ పంక్తిలో 23ఉన్నగడికి దరువాతనున్న గడిలో వేయుము.

22ను రెట్టింపి 1ని దీసివేయగా వచ్చు 43 అనునది 32 కంటె బెద్దది కావున వినర్థింపుము.

ఇక మూడవ పంక్తిలోని 7వ యంకెయగు 21ని రెట్టింపగా వచ్చు 42 అనునది 32 కంటె బెద్దది కావున దానిని వినర్థింపుము.

ఇక మూడవ పంక్తిలోని 8వ యంకెయగు 10ని రెట్టింపగా వచ్చు 20ని నాలుగవ పంక్తిలో 22ఉన్నగడికి తరువాతగడిలో వేయుము. 20ని రెట్టింపి 1ని దీసివేయగా వచ్చు 39 అనునది 32 కంటె బెద్దది కావున వినర్థింపుము.

ఇక మూడవ పంక్తిలోని 9, 10 గళ్లలో నున్న 19, 18లను రెట్టింపగా వచ్చు 38, 36లు రెండును గూడ 32 కంటె బెద్దవి కావున వినర్థింపుము. ఈ పంక్తిలో 8, 15, 29, 14, 27, 26, 12, 23, 22, 20 అను నంకెలు వరుసగా వచ్చినవి. ఇవి యాపంక్తిలోని గళ్లనన్నింటిని నింపుచున్నవి కావున నీ పంక్తిని సరిగా నింపితిమని గ్రహించుచున్నాము.

5. నాలుగవ పంక్తిలోని మొదటి సంఖ్యయగు 8ని రెట్టింపగా వచ్చు 16ను నైదవ పంక్తిలోని మొదటిగడిలో వేయుము. 16ను రెట్టింపి 1ని దీసి వేయగా 31 వచ్చును; 31ని రెట్టింపి 1ని దీసివేయగా వచ్చు 61 అనునది 32 కంటె బెద్దది కావున వినర్థింపుము.

ఇక నాలుగవ పంక్తిలోని రెండవ యంకెయగు 15ను రెట్టింపగా వచ్చు 30ని 31 ఉన్నగడికి దరువాత నున్నగడిలో వేయుము. 30ని రెట్టింపి 1ని దీసి వేయగా వచ్చు 59 అనునది 32 కంటె బెద్దది కావున వినర్థింపుము.

ఇక నాల్గవ పంక్తిలోనున్న 14, 12 లను రెట్టింపినప్పుడు మాత్రము 32 కంటె జిన్నవియగు 28, 24లు వరుసగా వచ్చును.

వీనిని 5వ పంక్తిలోని 30 ఉన్నగడికి దరువాతనున్న గడిలో వేయుము. వీనిని రెట్టింపి 1 లను దీసివేయగా వచ్చు 55, 47లు రెండును గూడ 32 కంటె బెద్దవియే కావున వినర్థింపుము.

నాల్గవ పంక్తిలో మిగిలిన యంకెలను రెట్టింపగా 32 కంటె బెద్దయంకెలే వచ్చును. కావున వానినెల్ల వినర్థింపుము. నాల్గవ పంక్తిలో మిగిలిన యంకెలను రెట్టింపగా 32 కంటె బెద్దయంకెలే వచ్చును. కావున వానినెల్ల వినర్థింపుము. ఈ పంక్తిలో మనకు లభించిన 16, 31, 30, 28, 24 అను నంకెలను గ్రమముగా వేయగా నందలి గళ్లన్నియు నిండినవి కావున నీ పంక్తిని సరిగా నింపితిమని గ్రహించుచున్నాము.

6. ఐదవ పంక్తిలోని 16ను రెట్టింపగా వచ్చు 32ను నాల్గవ పంక్తిలోని గడిలో వేయుము. 5వ పంక్తిలోని మిగిలిన యంకెను రెట్టింపినను అది 32 కంటె బెద్దవియే యగును కావున వినర్థింపుము.

అప్పుకవి చక్రమును గీయుటను గూర్చి చెప్పక యా యా పంక్తిలోని యొక్కొక్క యంకెనే కనుగొని దాని నొక్కొక్క గడిలో వేయుచు నంకెలతోపాటు చక్రమునుగూడ కల్పించుకొను మనెను. ఇట్లానర్చుటలో నెందేని ప్రమాద పడినచో జక్రమంతయును దప్పను. ముందు చక్రమును గీయుటవలన ప్రమాద పడినపుడు గళ్లు మిగులుటో లేక గళ్లలోటగుటో జరిగిమనము తప్పుచేసితిమను సంగతిని దెలిసికొందుము.

ఈ శకటచక్రమునుండి మనమిదిగువ సంగతులను గ్రహించుచున్నాము :

1. ఇందలి మొదటి పంక్తిలో 1 ఉన్నది. కావున నైదవ భందమును బ్రస్తరించినపుడు మొదటిది సర్వగురువృత్తమగు నని తెలియున్నది.

2. రెండవ పంక్తిలోనున్న 2, 3, 5, 9, 17 అనునవి యైదవ భందమును బ్రస్తరించినపుడు 2వ, 3వ, 5వ, 9వ, 17వ వృత్తములొక్కొక్క లఘువు గలవియగునని తెలియుచున్నది.

3. మూడవ పంక్తిలో నున్న 4, 7, 13, 25, 6, 11, 21, 10, 19, 18 అనునవి యైదవ భందమును బ్రస్తరించినపుడు 4వ, 7వ, 13వ, 25వ, 6వ, 11వ, 21వ, 10వ, 19వ, 18వ వృత్తములు రెండేని లఘువులు గలవి యగునని తెలుపుచున్నవి.

4. నాలుగవ పంక్తిలోనున్న 8, 15, 29, 14, 27, 26, 12, 23, 22, 20 అనునవి 5వ భందమును బ్రస్తరించినపుడు 8వ, 15వ, 29వ, 14వ, 27వ, 26వ, 12వ, 23వ, 22వ, 20వ వృత్తములు మూడేని లఘువులు గలవి యగునని తెలుపుచున్నవి.

5. 5వ, పంక్తిలోనున్న 16, 31, 30, 28, 24 అనునవి 5వ భందమును బ్రస్తరించినపుడు 16వ, 31వ, 30వ, 28వ, 24వ, వృత్తములు నాలుగేని లఘువులు గలవి యగునని తెలుపుచున్నవి.

6. ఆరవ పంక్తిలోనున్న 32 అనునది యైదవ భందమును బ్రస్తరించి నపుడు 32వది సర్వలఘువృత్త మగుచున్నదని తెలుపుచున్నది.

ఏదేని యొక భందముయొక్క శకటచక్రము నొసగినచో దానికి బూర్వ ముందు భందములన్నిటికి శకటచక్రములను గూడ దానినుండి గ్రహింప వచ్చును.

ఉదా : అఱవ భందముయొక్క శకటచక్రము నొసగిరి. దాని నహాయ్యమున నాలుగవ భందము యొక్క శకటచక్రమును వ్రాయుడు.

1																
2	3	5	9	17	33											
4	7	13	25	49	6	11	21	41	10	19	37	18	35	34		
8	15	29	57	14	27	53	26	51	50	12	23	45	22	43	42	20
16	31	61	30	59	58	28	55	54	52	24	47	46	44	40		
32	63	62	60	56	48											
64																

$6c_0$	1
$6c_1$	6
$6c_2$	15
$6c_3$	20
$6c_4$	15
$6c_5$	6
$6c_6$	1

ఇటు అతివ భందము యొక్క శకటచక్రమున్నది. పైనచెప్పిన ప్రకారము నాలుగవ భందముయొక్క శకట చక్రమును గీయుము. ఇందలి మొదటి దొంతి లోని యంతెలను బైనుండి క్రిందికి వరుసగా నా చక్రములో వేయగా వీనిలో నట యడుగు గడిలో 16 ఉన్నది. ఈ చక్రములో 16కంటె పెడయంకె యుండ దని మనము గ్రహించుచున్నాము. నాలవ భందము శకటచక్రములో మొదటి పంక్తిలోని గడిలో 1 వేయుము. దీని రెండవ పంక్తిలో నాఱవభందముయొక్క శకటచక్రపు రెండవపంక్తిలో 16 కంటె చిన్నవిగానున్న 2, 3, 5, 9లను వరు సగా వేయుము. దీని మూడవ పంక్తిలో నిచ్చిన చక్రము యొక్క మూడవ పంక్తిలో 16 కంటె, జిన్నవిగా నున్న 4, 7, 13, 6, 11, 10లను వరుసగా వేయుము. దీని నాల్గవ పంక్తిలో నిచ్చిన చక్రమునందలి నాలవ పంక్తిలో 16 కంటె, జిన్నవిగా నున్న 8, 15, 14, 12లను వరుసగా వేయుము. దీని యైదవ పంక్తిలోని గడిలో 16 వేయుము. ఇప్పుడు మనకు నాల్గవ భందము యొక్క శకటచక్రము లభించినది.

$4c_0$	1
$4c_1$	4
$4c_2$	6
$4c_3$	4
$4c_4$	1

1					
2	3	5	9		
4	7	13	6	11	10
8	15	14	12		
16					

6. అధ్యక్ష భాగ ప్రత్యయము : “ఇన్నవ భందమును బ్రహ్మరించుట కెంత స్థలము, కావలయును?” అను ప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పనది యధ్యక్ష భాగ ప్రత్యయము.

క॥ సందసుత యధ్యభాగము
 భందనృంఖ్యయునువృత్తసంఖ్యయు రెంటున్
 బొందుగ గుణించి యొక్కటి
 యందుఁ దిగియ నెన్నియంగుళములగున్

-అప్ప. 4-154

మనవారు దొంతి దొంతికిని మధ్యను పంక్తి పంక్తికిని మధ్యను స్థలములను వదలుచు (జన రించెడివారు.

ఎన్నవ ఛందమును బ్రస్తరింపుమనిరో యాఛందస్సంఖ్యాను రెట్టింపి 1 ని దీసివేయుము. అ ఛందమును బ్రస్తరింపట కన్నియంగుళముల వెడల్పుగల స్థలము కావలయును. వ్రస్తరింపుమన్న ఛందమున బుట్టు సమవృత్తముల సంఖ్య

ను రెట్టింబి 1ని దీసివేయుము. ఆ భందమును బ్రస్తరించుట కన్ని యంగుళముల పొడవు స్థలము కావలయును.

ఉదా. : అటవభందమును బ్రస్తరించుట కెంత స్థలము కావలయును.

$$\text{స్థలమువెడల్పు} = 2 (\text{భందస్పంఖ్య}) - 1 = 2 \times 6 - 1 = 12 - 1 = 11 \text{ అంగుళములు.}$$

$$\text{స్థలముపొడవు} = 2 (\text{సమవృత్తసంఖ్య}) - 1 = 2 \times 64 - 1 = 128 - 1 = 127 \text{ రూపములు}$$

ఇట్లే మూడవ భందమును బ్రస్తరించుటకు 5 అంగుళములు వెడల్పును, 15 అంగుళములు పొడవును గల స్థలము కావలయును. ఇటు మూడవ భందము యొక్క ప్రస్తారమును మన పూర్వులు బ్రస్తరించు రీతిని బ్రస్తరించి చూపితిని. దానికింతస్థలమేలకావలయునో దీనివలన తేటపడుచున్నది.

అప్పకవీయములోని యధ్వభాగ ప్రత్యయము యొక్క వివరణము తప్పగా నున్నది.

నేను చెప్పినది సరిగానున్నదని కవి

జనాశ్రయములోని

“క. అగు నధ్వ మేకరహితః

ద్వి గు ణి త సంఖ్యాంగుళీకృతి

వ్యాపకము”

అను నధ్వభాగ వివరణ పద్య

పాదముల వలన దేలుచున్నది.

	1	2	3	4	5
1	U		U		U
2		I		U	
3			U		U
4				I	
5	U		I		U
6					
7	I		I		U
8					
9	U		U		I
10					
11	I		U		I
12					
13	U		I		I
14					
15	I		I		I

వృత్తాచిత్యము

సమస్త శాస్త్రములకును సిద్ధాంతము, ప్రయోగము అనునవి ముఖ్య భాగములై యుండును. నిజమాలోచించిన, బ్రయోగములేని సిద్ధాంతము వ్యర్థము. సిద్ధాంతములేని ప్రయోగము నిర్బలము కావున, శాస్త్రవిషయములను జర్పించు నపుడు, సిద్ధాంతభాగమునే కాక ప్రయోగ విషయములను గూడఁ బర్యాలోచన చేయవలయును. భందశ్శాస్త్రమున నింతదనుక సిద్ధాంత విషయములు చర్చింపఁబడినవి. ఇకఁ బ్రయోగ విషయములు చర్చింపఁబడును. వృత్తాచిత్య మనునది భందశ్శాస్త్ర ప్రయోగమునకు సంబంధించి యున్నది. భందశ్శాస్త్రమునఁ బెక్కువృత్తములు చెప్పఁబడియున్నవి. ఒక్కొక్క వృత్తమున ఒక్కొక్క గతిగలదు. వివిధగతులుగల యీవృత్తములను వాడుకొనుటలోఁ గవులెట్టి యాచిత్యమును బాటించిరి అను విషయమే యిటఁ జర్చనీయ మగు సంగము.

ఈ విషయమును క్షేమేంద్రుఁడు తన “సమస్తతీలకము”నఁ జర్పించి యున్నాఁడు. అందించుమించుగ నిరువది నాలుగు వృత్తములను గూర్చియాతఁడు ప్రసంగించి యున్నాఁడు. అవృత్తములే ప్రసిద్ధములనియు, నందులకే వాని ప్రయోగాచిత్యమును గూర్చి చెప్పుచున్నాఁడ ననియు నాతఁడందు వివరించి యున్నాఁడు.

సమస్త తీలకమున క్షేమేంద్రుఁడు చర్చించిన వృత్తములు :

1. తనుమధ్య, 2. కుమారలలిత, 3. విద్యున్మాల, 3. ప్రమాణి,
4. అనుష్టుప్, 5. భుజగశిశుభృతి, 6. రుక్మవతి, 7. దోధకము, 8. శాలిని,
9. రథోద్ధతము, 10. స్వాగతము, 11. తోటకము, 12. వంశస్థము,
13. ద్రుతవిలంబితము, 14. ప్రహరిణి, 15. వసంతతీలకము, 16. మాలిని,
17. నర్మకటము, 18. పృథ్వి, 19. హరిణి, 20. శిఖరిణి, 21. మందా
- క్రాంతము, 22. శార్దూలవిక్రీడితము, 23. స్రగ్ధర.

ఈ వృత్తములను గూర్చి క్షేమేంద్రుఁడు చెప్పినమాటలు—

“ఇతి సరలతరత్వా తస్యకావ్యోచితత్వా త్సు
కవిపరిచితత్వా త్కీర్తకర్తామృతత్వాత్
పరుషవిషయమాత్రా దుర్విరామోజ్జితేయం
ప్రచురరుచిర వృత్త వ్యక్తి రుక్తాహితాయ”

యథాస్థాన నివేశితములును, నిర్దోషములును ; గుణసంయుక్తములునగు సమస్తములచేఁ బ్రబంధ మెంతయుఁ బ్రకాశించునని క్షేమేంద్రుని యభిప్రాయము.

“ప్రబంధః సుతరాం భాతి యథాస్థానం నివేశితైః
నిర్దోషగుణసంయుక్తైః, సమస్తై ర్మౌక్తికై రివ”

రసభావ వర్ణనానుగుణముగ వృత్తములను బ్రయోగింపవలయును.

నీతిబోధకములగు గ్రంథములయందును, బురాణాదులయందును, శాస్త్రగ్రంథములయందును అనుష్ఠాపమును వాడవలయును. ఇది క్షేమేంద్రుని యాదేశము.

శృంగార రసపోషణమునందును, నాయికారూప వర్ణనము నందును, “ఉపజాతి వృత్తముల”నుపయోగింపవలయుననియు, వీర రాధాదిరసములందు “వసంతతిలకము” వితముగా నుండుననియు, చంద్రోదయాది వర్ణనములకు “రథోద్ధతము” తగి యుండు ననియు, సరాంతమున మాలిని భాసించుననియు, సాక్షేపక్రోధధిక్కారములయందు “బృధీవృత్తము” రాణించుననియు, ప్రావృత్తువాన వ్యసన చిత్రణమునందు “మందాకాంతము” ప్రయోజ్యమనియు తీవ్రము నోజమును శౌర్యమును వర్ణించు తటి “శార్దూలము” నిండుదనమును గల్పించుననియు క్షేమేంద్రుడు నిర్దేశించియున్నాడు.

సంస్కృతకావ్యములయందు సాధారణముగా నొకనర్థము కొక్క వృత్తమే వాడబడును. సర్గాంతమందు మాత్రము, భిన్నవృత్తము వాడబడును. మఱియు నొక్కొక్క కవికొక్కొక్క వృత్తము ప్రియమై యుండును. ఒక్కొక్క వృత్తమును రచించుట యందొక్కొక్క కవి ప్రజ్ఞాధికుడై యుండును. వంశస్థమునకు భారవియు, శిఖరిణికి భవభూతియును, శార్దూలాచిక్రీడితమునకు రాజశేఖరుడును సంస్కృతమున(బ్రసిద్ధులు. ఆంధ్రమున(గందమునకు(దిక్కనయు, సీసమునకు శ్రీనాథుడును, మత్తేభమునకు(బోతనయు అటవెలదికి వేమనయు(బ్రసిద్ధులు.

కందరచనమునందు చాను దిక్కనతో సమానుడనని కవి చౌడప్ప యాక్రింది పద్యములలో(జెప్పికొనియున్నాడు.

“ముందఱు(జనుదినములలో

గందమునకు సోమయాజి ఘనుడందురు, నె(

డందఱు నిను ఘనుడందురు

కందమునకు(గుండవరపు కవి చౌడప్పా”

కందపద్యరచనమున(గవిచౌడప్ప ప్రజ్ఞయెట్టిదైనను, ఈపద్యమును బట్టి యొక్కొక్క కవికొక్కొక్క పద్య మభిమాన పాత్రమని మనకు(దెలియుచున్నది.

ఆంధ్రకవులకు వృత్తావిత్యము నెడ దృష్టియున్నట్లు గానరాదు. వృత్తావిత్యమునెడ సంపూర్ణముగ దృష్టి నన్నయ తిక్కనలకు మాత్రమే యున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. పురాణకవులలో(బోతనయు(బ్రబంధకవులలో(బింగళి సూరనయు(గొంతపఱికిట్టి దృష్టి గలవారుగా(గన్పట్టుచున్నారు. జిగియు బిగియు నున్నట్లొక పద్యమును రచించుటలో శ్రీనాథాదులు ప్రజ్ఞ చూపియున్నారు. కాన యద్దాని ప్రయోగవిషయమున రసభావోచితిని వారు పాటించినట్లు గానరాదు.

నన్నయ తిక్కన లిరువురును గందమును విరివిగా వాడియున్నారు. నన్నయ తన భారతమున నిండుమించుగా 1230 కందములను వ్రాసియున్నాడు. (ప్రతులను బట్టి యిండుక సంఖ్యాభేద మేర్పడ వచ్చును.) అతని గ్రంథమున గల 4010 పద్యములలో నాల్గవ వంతునకు బైగా(గందములే గలవు. తిక్కన

తన భారత భాగమున 5382 కందములను వాడినాడు. అతని పదనేను పర్వములలో(గల పద్య సంఖ్య 15889. ఇంచుమించుగా మూడవ వంతు కందములే గలవు. కావున నీ యిరువురును, గందము నింత బహుళముగా నుపయోగించుట యందలియౌచిత్యమును మనము గమనింప వలసియున్నది.

ఆంధ్రకవులు వాడిన భండఃప్రక్రియలలో(గందమున కొక విశిష్టత గలదు. సంస్కృతమునందలి యార్యాగీతియే తెలుగున(గందమైనదని శాస్త్రజ్ఞుల మతము. ద్రావిడభాషలనుండి కందము ప్రాకృతమున(జేరి, యందుండి సంస్కృతమునకు వచ్చి యార్యాగీతిగా రూపొందినదని యాధునికుల యభిప్రాయము. ఈ విషయములన్నియు సంపూర్ణముగ ముందే వివరింపబడి యున్నవి. ఇక(గందమునకు(గల ప్రత్యేకతను బరిశీలింతము. కందమునందుపయోగింప(బడు గణములన్నియు(జతుర్మాత్రాకములే. కావున(దక్కిన పద్యములందు గానరాని యొక లయ, ఒకక్రమము, కందము నందు గన్పట్టును. మఱియు జేసి పాదములందు మూడే గణములుండుటవలన నాల్గవగణము వచ్చు సరికందలి ప్రాసము శ్రవఃపేయమై యనుప్రాస ప్రాయముగ విసిపించును. కందము, త్వరితగతి గలది. అరువది నాలు మాత్రలలో(బద్యమంతయు ముగియును. ఈ త్వరితగతి కథాకథనమున కెంతయు నుపకరించును. పురాణేతిహాసములు వివిధకథోపేతములగు బృహద్గ్రంథములు. అందు కథాకథనమున మాండ్యము వినుషను గల్గించును. కావున నుచితజ్ఞులగు నన్నయ తిక్కనలు తమతమ భారతభాగములందు(గందమునే దఱచుగా వాడి యున్నారు. మరియు(గందమొక భావమును బొందికగా వ్యక్తీకరించుటకు(దగియున్నది. రెండు మూడు భావముల నొక్క పద్యములో నిమిడ్పట్ట కంటె, ఒకభావము నొక్క పద్యముననే చెప్పట సముచితమై యుండును. నన్నయ తిక్కనలు గందమునే హెచ్చుగా వాడుటకీదియును గౌరణమనవచ్చును. సంస్కృతమున(బురాణేతిహాసములంద నుష్ఠాపనే దఱచుగా వాడుట కేదియే ముఖ్యకారణ మనవచ్చును.

కందమున గణములు నియతముగావున(దద్రచనయందొక పౌలభ్యమును స్వేచ్ఛయు గలవు. ఈ స్వేచ్ఛయే కందమున కొక విధముగా గుణమును నొక విధముగా నవగుణమును నగునున్నది. ఈ మహాకవులీ స్వేచ్ఛ నాధారముగా గొనియే కందరచనమున(బెక్కు పోకడలు పోయియున్నారు. అలతి కవులీ స్వేచ్ఛవలననే కందమును జెడగొట్టి యున్నారు. కందమునందముగా నడవిన కవులలో(గవిబ్రహ్మ ముందుగా గణనీయుడు. తరువాతనే తక్కినవారు. వాగమౌనను(డాశ్వాసమున కాద్యంతములందు(గందమును వ్రాసియున్నాడు. కందమును రచించుటలో(బ్రౌఢకవులు పెక్కు పోకడల(బోయియున్నారు.

చంపకోత్పలములు, మున్నగు వృత్తములను నన్నయతిక్కన లిరువురును వాడియున్నారు. సాధారణముగా(తెలుగు గ్రంథములందు(గానవచ్చు వా పద్య భేదముల యౌచిత్యమును గూర్చి చెప్పవలసిన విషయములంతగా(గానరావు. ముందుగా నసాధారణములగు వృత్తములను గూర్చి ప్రసంగించి, యనంతరము నర్వసాధారణములగు వృత్తములను విచారితము.

విశిష్టములగు వృత్తములు నన్నయ రచనమున మొత్తము 127గలవు. వాని యాచిత్యమును వివరింతము.

నన్నయ వాడిన విశిష్టవృత్తములలోఁ బ్రథమమునఁ జెప్పఁదగినది “మధ్యాక్కర” నన్నయకుదీనియెడ మక్కువ మిక్కుటమనక తప్పదు. సంఖ్యా విషయమునఁ గూడ నిదియే ప్రథమము. ఈ పద్యము 39 మారులు వాడఁ బడినది. కాని యీ పద్యమును దరువాతి కవులెవ్వరును వాడలేదు. ఎఱ్ఱనయ్యఁ దనయితర గ్రంథములందిద్దానిని వాడలేదు. నన్నయ యంతముద్దుగాఁ బ్రోదిసేసిన యీపద్యమును దరువాతి కవులెవ్వరు నేలగైకొనలేదో యూహించుట కష్టము. ఈ వృత్త మాఖ్యాన శైలికిఁ జక్కగా నుపయోగించును. ఇందు రెండింద్రగణములు నొక సూర్యగణము మరల రెండింద్రగణములు నొక సూర్య గణము నుండును. నన్నయ మధ్యాక్కరల కైదవగణము మొదటి యక్షరము యతిస్థానము.

నన్నయ మధ్యాక్కరలు :

“అవసరజ్ఞుండయి వ్యాసుడేతెంచె, నంత నత్తపసి
కవలగడంబును గవలజడలును, గవలకన్నులును
దవినయన్నువ నల్లనైన దీర్ఘపుం, దనువునుజూచి
యువిదగన్నుంగవమొగిచి తెఱవక, యుండెభయమున”

ఈ పద్యమున వ్యాసవర్ణనము గలదు. కాని యావర్ణనములంకృతి రహితము. కేవలము యథావస్థ్రూప వర్ణనము గావింపఁబడినది. మనస్సునకుత్తేజమును గలిగించు భావతీక్షణతయు నిందు గానరాదు. ఇట్టి భావప్రతిపాదనకు మధ్యాక్కర పనికివచ్చును.

ఈ క్రిందిపద్యము గూడ నిట్టిభావమును బ్రతిపాదించుటకే చెప్పి యున్నాడు.

“ధరణిఁజరాచర భూతసంఘంబుదమవిషవహ్ని
సురగంబు లేర్చుచునునికి కలిగిప, యోరుహగర్భుఁ
డురగవిపాపేత జీవ సంజీవ, నోపదేశంబు
గరుణఁ గశ్యపునకునిచ్చెనఖిల లోకహితంబుపొందె.”

ఈరగ విషమువలన లోకములకు భయము గలుగకుండుటకై బ్రహ్మకశ్యపునకొక మంత్రముపదేశించెను. ఈ భావమిందుఁ బ్రతిపాదితము.

“మత్తకోకిల” ను నన్నయ 23మారులు వాడియున్నాడు. ఈ భక్తిభరితములగు స్తోత్రములయందును, విన్నపములయందును, ఉద్రిక్తావస్థానిరూపణము నందును యశఃకీర్తనమునందును ఈ పద్యమువితముగా నుండును.

నన్నయ రాజరాజును నుతించుచు నీక్రింది మత్తకోకిల‘ను’ వ్రాసి యున్నాడు.

“దండితాహితవీర ! సూరినిధాన ! దానవివోద ! కో
దండ ! పార ! పరాక్రమప్రియధామ ! దిక్పరిపూరితా
ఖండ పాండు యశోనిధి ! వరగండభైరవ వైరివే
దండగండ విదారి ఘోరతరాసి భాసి భుజార్థణ”

ఈ పద్యమున యశఃకీర్తనము గలదు.

“ఏలరాఁబనిచెన్ మహీశుల నెల్లఁ జుట్టమిపోలె ము
న్నేల సత్కృతిఁ జేసె నిందఱ కిమ్మహారథులుండఁగా
నేల కన్యక నిచ్చె విప్రున కిందునేడు శతుండు పాం
చాలుఁ డిప్పడ వీనినిర్గత సత్త్వఁ జేయుద మాజిలోన్”

ఈ పద్యమున రాజులయుద్రిక్తావస్థ వర్ణింపఁబడినది. ద్రౌపదీ స్వయంవరానంతరము రాజులందఱును ద్రుపదుపై నలిగిరి. రాజులందఱు నుండఁగా ద్రౌపదియొక బ్రాహ్మణుని వివాహమాడుట, సర్వరాజస్యలోకమును దమకొక యవమానముగా భావించెను. అట్టియెడ, క్రుద్ధోద్ధతులగు వారిమాట లిందుఁబొందు పరులుపఁబడినవి.

ఈ క్రిందిపద్యమున విన్నపమును, సుద్రిక్తా వస్థయు వర్ణింపఁబడినవి.

“ఏమి కారణమయ్య పాముల కేలయల్లితి వీవు, తే
జోమయుండవు బ్రాహ్మణుండవు సుప్రతుండవు నావుడున్
బాములెగొనరించె మత్ప్రియభామ కేసురరుండ ను
ద్దామసత్త్వఁడ నిన్ను నిప్పుడ దండతాడితుఁజేసెదన్”

ఇందు మొదటి రెండు పాదములయందుఁ బ్రార్థన గలదు. డుండుభమడుగు చున్నది. సర్పసంహారోద్యమ కారణమే. కాని ఆ ప్రశ్నమీమత్త కోకిల నడకలోఁ బ్రార్థనాధోరణి నలవరచు కొన్నది. ఇందే భట్టారకుని వృత్తాచితీ పరిజ్ఞానము వ్యక్తమగు చున్నది. డుండుభము నిజమగు పాము గాదు. శవుడగు, నొక మహర్షి యారూపమున నుండెను. మహర్షికి పూర్వస్మృతియుఁ గలదు, కావుననే, రురుడు, పాములపైఁ బగబూని వానిని జంపుచుండగా నట్లు ప్రశ్నించినాడు. ప్రశ్నయందలి పదములలో వేలతనము గాని, విన్నపము సేయుతీరుగాని లేదు. కాని పద్యగతియం దది గలదు. పూర్వస్మృతి గల మహర్షిగావునఁ బదగతియందు బ్రార్థనా పూర్వకధోరణి లేదు. తత్కాలమున డుండుభమే గావునఁ బద్యగతియందుఁ బ్రార్థనాస్వరము గలదు. మిగిలిన రెండుపాదములయందును, రురుని యుద్రిక్త స్వభావము వ్యక్తమగుచున్నది.

“మత్తకోకిల” యందలి మొదటి గురువును రెండు లఘువులుగా మార్చిన “తరలము” అను వృత్తమగును. మత్తకోకిలకు, ‘రసజజభర’ గణము లుండును. ‘నభరసజజగ’లు తరలము. ఈ వృత్తము. 25 మారులు నన్నయచే వాడఁబడినది. అవతారికయందలి యీ క్రింది పద్యము తరలమే.

“హరిహరాజ గజాననార్క పడన్య మాతృ నరన్యతీ
గిరిసుతాదిక దేవతా తతికిన్ నమస్కృతి చేసి దు
ర్భరతపో విభవాధికున్ గురు పద్యవిద్యకు నాద్యునం
బురుహ గర్భనిభం బ్రవేతసు పుత్రు భక్తిదలంబుచున్”

ఈ పద్యము కేవలము స్తోత్రపరము, తిక్కనయు స్త్రీపర్యమున విశిష్ట
వృత్తముల వాడియున్నాడు, అందు మత్తకోకిలయుఁ గలదు.

“తాన చుట్టుదగిల్చి యగ్ని యుదగ్రతం దరికొన్నఁ దా
పాను భూతికి నోర్వఁజాలక యప్రయోజన వాక్యనం
తాన శోషిత వక్త్రుడై యతిదైన్యమొందెడు వానియ
టైన నీదువలావమన్యులకాడఁ బట్టగు భూవరా !”

పుత్రశోకార్తుడై విలపించు చున్న ధృత రాష్ట్రుని శోకము నువశమింపఁ
జేయుటకై సంజయుడ నేకహిత వాక్యములను బల్కియుండెను. ఈ హితముప
దేశించువాడు భృత్యుడు. కావున నిది హితమయ్యు విన్నపమువంటిదే.
కావుననే యుచితజ్ఞాఢగు తిక్కన యిట మత్తకోకిలను వాడియున్నాడు.

ఈ క్రింది మత్తకోకిల ధర్మజనంతాపమున వ్యక్తీకరించుట కెంతయుఁ
దగియున్నది.

“జీవమేటికి రాజ్యమేటికి జెల్లు జుట్టలవిడలం
జావఁజూచిన యట్టి ద్రోహికి సర్వభోగము లేటికిన్
నావుడున్ మటుమాటలాడఁగ నాలుకాడక యుండి య
ద్దేవి యూర్పు నిగిడ్చె నుష్ణము దీర్ఘముం బరువంబుగన్”

క్రింది మత్తకోకిల పుత్రశోకార్తయగు గాంధారిమనస్తత్వమును సువ్య
క్తము సేయుచున్నది. యుద్ధభూమి కేతెంచిన గాంధారికి నమస్కరింప ద్రౌపది
యేతెంచెను. అమెకు నమస్కరించి వెక్కి వెక్కి యేడ్చుచుండెను. అనమయమున
గాంధారి పరిస్థితియు ద్రౌపదిపరిస్థితియు నొక్కతీరుననే యున్నవి. ఇరువురును
పుత్రశోకసంతప్తలే. కావుననే వారిసంతాపమును వ్యక్తీకరించుటకై గాంధారి
వాక్యముల నొక మత్తకోకిలలోఁ గవిబ్రహ్మ, యిమిడ్చి యున్నాడు.

“పుత్రి యిట్టగునమ్మ శోకముఁ బొంది కుందుచునున్న నీ
గాత్ర మొండొక కీడు పాటిలి కందుఁ బాండుతనూభవుల్
పుత్రవర్ణము గన్నచో నెద భూరితాపముఁ బొందుడుం
బొత్తహీనంఁ బడ్డగొంతికిఁ బాయనేర్చునె నెవ్వగల్”

తరలమును గూడఁ దిక్కిన, శోకతాపస్థితిని వక్తీకరించుటకే వాడియు
న్నాడు. క్రింది పద్యమున ధృతరాష్ట్రశోకము వ్యక్తము.

“ధరణీనాయక యట్లు పుత్రశతంబు వైరికులంబుచే
నిరవశేషత నొందుటన్ మహనీయ గౌరవహీనతం
బొరసి కొమ్ములు దున్న మ్రొడ్చుడు భూరుహంబును బోలె ని
ర్భరవిపదికలాత్ముడై ధృతరాష్ట్రుడుల్లము లెమ్మగన్”

“లయగ్రాహి” అనువృత్తమును సన్నయ మూడుసారులు మాత్రమే
వాడియున్నాడు. వసంతర్తువరస సేయునెడ రెండు పద్యములు వ్రాసి
యున్నాడు. మూడవది ధోమ్యుడు ధర్మజున కాదిత్యుని మాహాత్యము
నెఱింగించు నెడగలదు. ఐదేసిమాత్రలక్కొచ్చో విరుగుచు నీవృత్తము ఖండగతి
యందు నడచును. ఇందు ‘భజనసభజనసభయ’ గణములుండును. ఇందుఁ
బ్రాసయతినే వాడవలయును. అదియును మూడు మారులు వచ్చును. ఈ
ప్రాసయతి పద్యమున కొక యనుప్రాస విన్యాసముతోడి లయను గల్పించును.
30 అక్షరములు గలవయ్యునిందలి పాదములు కర్తపేయములై యుండును.
ఉత్తేజకరములగు వర్ణనలయందును, స్తుతులయందును, నియ్యది మనోజ్ఞముగ
నుండును.

సన్నయచేసిన వసంతవర్ణనము. పాండురాజమరణమునకుఁ బూర్వ మీ
వసంతవర్ణనము గావించఁ బడినది. ఆ వసంతము “నర్వభూతనమ్మోహన” మట

1. “కమ్మని లతాంతములకు మొనసేవచ్చు మధు
పమ్ముల సుగీతనినదమ్ము లెసగెం జూ
తమ్ముల లసత్కినలయమ్ముల సుగంధి ముకు
శమ్ములను నానుచు ముదమ్మొనర వాచా
లమ్ములగు కోకిలకులమ్ముల రవమ్ము మధు
రమ్మగుచు విచ్చెననిశమ్ము సుమనోభా
రమ్ములును గింభక వనమ్ములును నొప్పెన్”
2. “చందన తమాల లతలందు నగరు ద్రుమము
లందుఁ గదళీవనములందు లవలీ మా
కంద తరు పండములయందు ననిమీలదర
వింద సరసీ వనములందు వనరాజీ
నందళిత పుష్పమకరంద రసముం దగులు
చుం దనువు సౌరభమునొంది జనబితా
నందవంకఁ బ్రోపితుల డెందములందురఁగ
మంద మలయానిల మమందగతి వీచెన్”

సూర్య మాహాత్య వర్ణనము :

3. “వారిరుహమిత్రు నమరోరగ మునిద్యువర
చారణగణ ప్రణుత చారుగుణు లోకా
ధారు నఖిల శ్రుతిశరీరు హరి శంకర న
రోరుహభవ ప్రతిము చారుణతమిస్రా
వారణ మరీచి పరిపూరిత దిగంత రుచి
భూరికరుణానిరతు సూరుఁ ద్రిజగద్ర
క్షారతు సహస్రకరుఁ గోరి భజియింపుము మ
నోరథఫలంబులగు భూరమణ నీ కున్.”

ఈ పద్యములన్నియు వర్ణనాత్మకములే. తిక్కనయు శ్రీపర్వమున యుద్ధరంగ వర్ణనమున, నాలుగు అయగ్రాహులను వరుసగ వ్రాసియున్నాడు. ఇవియు వర్ణనాత్మకములే. నర్మసాధారణములగు పద్యములలో వర్ణించినచో నీ వర్ణనము, జుగుప్సావహమై విసుపుగలిగి యుండెడిది. కాని, అయబద్ధమును, కర్ణపేయమునగు నీ అయగ్రాహులలో నీయుద్ధవర్ణనము మనోజ్ఞమై యలరారుచున్నది.

1. “రావుతుల తుండములు మావతుల నుగ్గురు
గావలి శవంబులు గజావయవరాశి
భావభయదస్థులుఁ బ్రేవులును గండలును
బ్రోవులయి పెన్నెదడుపై విరిసి రక్త
స్రావమునఁ బెల్లయిన లేవమునఁ జూడఁ గడు
నేవమగు పట్ల మృతభావ గతులయ్యున్
జీవములఁ బాయరొకొ నావికవ వక్రముల
తో వటలు రాజులు మనోవికృతిసేయన్”

యుద్ధరంగమునందలి బీభత్సదృశ్యములు మీది పద్యమున వర్ణితములు. క్రిందిపద్యమున వివిధాభరణభూషితులగు వీరవరులు వర్ణింపబడి యున్నారు.

2. “హర రుచులు నేహ్వాదయహారితరమూర్తులగు
వారు హరినీలమణి భారవలనత్కే
యూర బహులాంశ పయ వారుతరలేఖులగు
వారు నవ వజ్రరుచిరోరు ఘృణిమత్కే
టీర రమణీయులగువారు గరుడాశ్వమయ
భూరికటకద్యుతి విహారపరిశోభా
స్థారులగు వారును బోరఁ బడినెత్తురుల
గూరుటఁ గరంబెడఁద కారటము సేయన్.”
3. “అమ్ములును విండ్లుఁ బరిఘమ్ములును దోమర చ
యమ్ములును గుంత నికరమ్ములుఁ గనత్త
ధమ్ములు నహిన ముసలమ్ములును జక్రనివ
హమ్ములును లోనగు ననమ్ముత మహోగ్రా
వ్రములును గండలును నెమ్ములుఁగ పాలములు
సమ్మిళిత రూపశకలమ్ములయి సంగ్రా
మ మృతుల దారుణ విధమ్ముగుట దెల్పుటధి
కమ్ముగు కలంక హృదయమ్మున కొనర్పన్”

4. “కుత్తుకులబంటి యగు నెత్తురులు దోయికుల
నెత్తి చవిగ్రోలుచును జితములు దృప్తిన్
జొత్తిలి నితాంతమదమత్తములుగాఁ జటుల
నృత్తములు సేయుచుఁ జలత్తను వికారో

దృష్ట పటుహాసముల రితలగు దుర్వచన
వృత్తులను నొండొరుల నెత్తికొని మాంసం
బత్తి తినుటన్ వికటవృత్తులగు రాక్షసుల
మోతము పరిక్షుభిత చిత్తత యొనర్పన్.”

మూడవ పద్యమున ఖడ్గాద్యాయుధ నికరమును మాంసఖండములును గపాలములు నెమ్ములును సమ్మిళితములై యున్న భీకర దృశ్యము వర్ణింపబడినది. నాలుగవ పద్యమున రక్తపానము గావించు రాక్షసులు వర్ణింపబడియున్నారు. ఇంతటి భీభత్స దృశ్యము గావుననే యుచితజ్ఞాడగు తిక్కన యిట అయగ్రాహిని గ్రహించి యున్నాడు.

ఉత్సాహ మనువృత్తమును నన్నయ రెండు సారులు మాత్రమే వాడి యున్నాడు. ఈ వృత్తము సార్థకనామధేయము గలది. ఏడు సూర్యగణముల మీద నొక గురువుండిన నుత్సాహ మగును. సూర్యగణములగు హగణ నగణములు రెండును త్రిమాత్రాకములే గావున, నియ్యది సమాంతరముగాఁ ద్రివిధగతియందు నడచును. ద్రోణుని యాజ్ఞనుబట్టి కొరవ పొండవుల ద్రుపదుని జయింపనేగు నందర్పమునను, రెండవసూరు భీముడు పూర్వదిగ్విజయము సేయనేగు నందర్పమునను, ఈ వృత్తము వాడబడినది. ఈ రెండు నుత్సాహ జనకములగు నందర్పములే. కావున, నిట నీ వృత్తరచనము నముచితము.

1. “ఏల దీనినెడయుఁజేయ నీక్షణంబ యేగి పాం
చాలుబట్టి తెత్త మధికశౌర్యలీల మెఱయఁగా
బోలుననుచుఁ బెరిగి రాజపుత్రు లరిగి యార్చి పాం
చాలుపురము ముట్టికొని రసంఖ్య బలనమేతులై”
2. “అతుల శౌర్యుడనిలతనయుడమిత వాహిసేవదా
హతి ధరిత్రిదలరనిట్టులరిగి పూర్వదిజ్ఞహీ
పతులచేత రత్నరజతభస్మతతులఁగొనియె భూ
సుతయశుండు వేలువేట నూలుకోట్ల సంఖ్యకున్.”

తిక్కనయు శ్రీ పర్వమున నేడుమారు లుత్సాహమును వృత్తమును వాడి యున్నాడు.

1. “ధరణిసాధ వినుము మధువుధారలెల్ల ప్రొద్దునుం
దొరుగుచుండ నతఁడు వానిదోహలమున నానుచుం
బొరయడెప్పు దృప్తివగలప్రోకయైనయట్టి దు
స్తరపుటున్కి కొల్లఁబాటుఁదన్కఁడించుకేనియున్.”

ఈ పద్యమొక వివిధ సంఘటనమును దెల్పునట్లు వాడబడినది. పుత్ర శోకసంతప్త హృదయుడగు ధృతరాష్ట్రునకు విదురుడు దుఃఖోపశమనము గావించ నర్థవాదరూపముగు నొకకథను జెప్పినాడు. అందు సంసారము గహనమును విషయము ప్రతిపాదించబడినది. ఒక విప్రుడు దురమముగు గహనమునఁ బోవుచుండెను. మార్గమధ్యమున నాతని వాలుమ్మగంటలు డాసినవి. వానినెట్లో తప్పించుకొని యాతఁడు పోవుచుండ దొంగలడ్డగించిరి. అంతతో

నాతడురులఁ దగుల్కొనినాడు. ఘోరాకార యగునొక్క యువిద యాతని గొగిలించుకొనినది. పంప శిరస్కంబులగు గజంబు అవ్వనంబునఁ దిరుగుచు నాతనికి భీతిగొల్పుచున్నది. అట్టియెడ నాతడు వల్లీవితాన పరిచ్ఛన్నంబగు నొక్కయుదపానంబునఁ దల్లక్రిందులుగఁబడి యొక్కతీగ నాధారముగఁ గొని వ్రేలాడుచుండెను. ఆ కూపముగూడ భీషణ భుజంగ మోపేతము. అట్టికూపంబునఁ దల్లక్రిందులుగ వ్రేలాడునాతనినోట నెటనుండియో మధుధారలు పడుచుండెను. ఇంతటి విపరీత భయంకరావస్థ యందుండియు, నాతఁ డా మధుధారల ద్రావుచుఁ దృప్తి ననుభవించుచుండెను. అందుండి తప్పించుకొను మార్గమును గూడ నన్వేషింప కుండెను. ఆ విప్రుని మధుపాన లోల్యము నెఱింగించుచుఁ దిక్కిన యుత్సాహమును వాడియున్నాడు. విప్రుఁడు భ్రాంతుఁడు. విషయ లోల్య మున దగుల్కొని యున్నాడు. విషయోపభోగమున నాతనికి గల యుత్సాహ మెంతయుఁ దగియున్నది.

2. “నీవు ధర్మభంగి నెఱుంగనేర్చు నీతికౌశలం
బావహిల్లు నీదుమనమునందుఁ గాన నేను శో
కావిలత్వ ముడఁపఁ బూని యరుగుదెంచితిన్ సుతా
భావజనిత దుఃఖవార్తిపార మెప్పు పుత్రకా”

ధృతరాష్ట్రునకు దుఃఖోపశమనము గావింపవచ్చిన వ్యాసుని వాక్యము లిందుఁ బొందుబిరువఁబడినవి. దుఃఖోపశమనముగావింప నెంచువారుత్సాహ పూర్ణవచనములఁ బలుకుట నహజము. కావుననే యుచితజ్ఞుడగు తిక్కిన యిట సుత్సాహమును వాడినాడు.

3. “వినుము నారదుండు దీనివినఁగఁ జెప్పె ధర్మనం
దనున కతనిమనము కరుణదవిలి యున్కి హింసకున్
గొనకొనంగఁ జొరమి నతఁడుఁ కురుకులంబుతోడ పొం
దున కవడఁడె జగము మెచ్చఁదొడఁగి పెక్కు భంగులన్.”

ఇదియు వ్యాసవచనమే. ఇందు ధర్మజ ధర్మతత్పరత్వమును గరుణాశు త్వమును బ్రసంగింపఁబడియున్నవి. అవి వ్యాసున కాష్టోదకరములు. వ్యాసాదులు ధర్మపక్షపాతులనుట జగద్విదితము గదా!

4. “వాడిమగఁడు నిద్రపోవువాలమ్మగముఁ బోలె నై
వీఁడెబాహ్నికుండు వృష్టిపీర చూడు చచ్చియుం
బోడిదొరఁగకున్నయట్టి పొల్పునన్ వెలింగె వె
న్నీడితండు బలము లెన్నియేని వెల్లు ద్రోవినన్.”

యుద్ధరంగమునఁ జచ్చి వడియున్న బాహ్నికునిఁ జూచి గాంధారి యివ్వులుకులు పలుకుచున్నది. ఇందు బాహ్నికుని బలపరాక్రమ ప్రశంస గలదు. కావుననే యుత్సాహము వాడఁబడినది.

5. “తనయుఁ గాచువనికిఁబూని ధర్మపుత్ర వాయునం
దనులుఁ గవలుఁ జేయఁగలుగు దండిమగలు సేనలం
గొని వడింగడంగ నరకుగొనక నిల్చి యొక్కడుం
బెనఁగియాగె సైంధవుండు బిరుదు దక్షుఁడుంగదే.”

అభిమన్యువధనాడు అర్జునుఁడుగాక తక్కిన నల్లురు పాండవులను బద్ధ వ్యూహము జొరకుండ సైంధవుఁడొక్కఁడునాపినాడు. ఈశ్వర వర ప్రభావమున నానాడు పాండవులతోని నేమియుఁ జేయలేరైరి. అనాటి యాతని పరాక్రమ మిటఁ బ్రశంసింపఁ బడుచున్నది. కావుననే ‘యుత్సాహ’ మిట నుచితము.

కేవలోత్సాహమును వర్జింపటయందేగాక, విషాద శబలితముగు నుద్రిక్త వస్థను వర్జింపటకుఁ గూడఁ దిక్కిన యుత్సాహమునే వాడియున్నాడు. క్రింది పద్యము లట్టివి.

6. “మానినీ జనంబు సేరి మగధనాథుఁడగు జయ
తేను చుట్టు నేడ్వ నధిక దీననాదములకు నా
మాననంబు సాంద్రకరుణమయతఁ బొందె మోహనం
బైన యిట్టి యేడ్పు లెందు నంబుజాక్ష వింటివే.”
7. “అతనినందనుఁడు సుకేతుఁడల్లవాఁడె ద్రోణపా
తితుఁడు వీనిఁ జూడగా మదిన్ సుయోధనుండు ద
త్తుతుఁడు దోచుచున్నవారు శోకపహ్నితావ మూ
ర్ఛితముగాఁగ బంధుజనుల విత్త మెంతగుందున్.”

సగ్రరావృత్త మౌద్ధత్యమును సూచించును. గంభీరగతి గల యీవృత్త మును నన్నయ యొక్కమారు మాత్రమే వాడియున్నాడు. ఇందుఁ ‘మ ర భ న య య య గణములుండును. ఇందలి మొదటి గణమగు మగణ మందలి మొదటి గురువును రెండు లఘువులుగ చేసినవో ‘మాహా సగ్రర’ యగును.

అర్జునుఁడు ద్రోణుని యాజ్ఞననుసరించి ద్రువద సైన్యముల నెదుర్కొనిన ఘట్టమును నన్నయ స్రగ్రరలో వర్ణించియున్నాడు.

“అంతం గొంతేయుఁ డత్యాయతయశుఁడు నరుండలిపాంచాలుదంతి
ధ్వాంతంబున్ వానివాహోత్తమ తుహిన తతిం దద్భటోదారతారా
నంతానంబున్ శరాంశూచ్ఛయ విభవమునన్ శాంతిబొందించి యుద్య
ధ్వాంతారాతి ప్రభుండై తనరుచు వెలిగెం దద్రణ వ్యోమవీధిన్”

ఇంతటి యౌద్ధత్యమును సూచించు నీపద్యము వియోగాదుల వ్యక్తికరించు మందా క్రాంత మగుట చాలనులభము

“ధ్వాంతారాతి, ప్రభు, డు ——— వెలి, గెం దద్ర, ణవ్యోమ, వీధిన్”

మహాసగ్రరను నన్నయ రెండుసారులు వాడియున్నాడు. ఇది సగ్రరా వృత్తమునందలి యుద్ధతీసి ద్విగుణీకృతము గావించును. మొదటిమారు దేవ దానవ యుద్ధ సందర్భమునను, రెండవమారు పాండురాజు దిగ్విజయ సందర్భము నను నిది వాడఁబడినది.

“అమరేంద్రారాతు లిట్లాహవముఖమున నేయంగఁ ద త్రిక్షణాణా
ఘము హేరం బై సురానీకముపయిఁ బెలువం గప్పినం జూపిదైత్యో
త్తములం గోదండ చక్రోద్యతభుజులు మహాదారుణుల్ వీరలక్ష్మీ
రమణుల్ దుర్వార వాత్యారయమున నరనారాయణుల్ దాకిరల్కన్”

“అతిరాద్రాకారవీలాయత దవదహనోగ్రాగ్రసేనాని వీధా
హతులై నానావిధోపాయనములు గొని సౌహార్దవాంభన్ జయశ్రీ
శ్రీతబాహుంగనగావచ్చిరి సకల జగత్పవ్యమానున్ మహేంద్ర
ప్రతిముం గౌరవ్యవంశప్రభు నఖిలమహాపాలు రాంబాలికేయున్”

తిక్కన స్రగ్ధరలను, మహాస్రగ్ధరలను బెక్కుమారులు వాడియున్నాడు. విరాటపర్వమున(దృతియాశ్వాసమున నొకటి యున్నది. అజ్ఞాతవాసమున నున్న పాండవుల జాడల నెఱుంగనేగిన వేగులవారు, తిరిగివచ్చి దుర్యోధనుని దర్శింతురు. అప్పటి దుర్యోధనుని, యైశ్వర్యమును, దర్పమునెఱింగించుట కై తిక్కన యొకస్రగ్ధరను వాడినాడు. గభీరము సుద్ధతమునగు నీవృత్తగమనము నాటి దుర్యోధనుని యప్రతిమానాద్ధత్యమును వ్యక్తికరించుట కెంతయు దగి యున్నది.

“మౌళిసక్కుంగ రంగన్మధుకర వటలీమానసాకృష్టి విద్యా
శాలి స్పృరాబ్ధి రేఖాంజలిపుట ఘటనాబారుపాలస్థలజ్ఞై
పాలశ్రేణీవిశాలాంబక కుముదవనీ బాంధవాయత్రపంద్ర
శ్రీలీలాగాఢకాంతి స్థితవదనరుచి స్పీతు నాగేంద్ర కేతున్”

ఈ పద్యమునందలి దీర్ఘసమాసఘటనము గూడ నిద్దాని యాద్ధత్యము నినుమడింప జేయుచున్నది.

సౌప్తికపర్వమున(దిక్కన, స్రగ్ధరలను మహాస్రగ్ధరలను బెక్కుమారులు వాడియున్నాడు. రుద్రసాహాయ్యముంబొందిన యశ్వత్థామ నిశానమయమున(బాండవ సేనానివహము పయింబడి, యందలి కరితురగముల సంహరించునెడ స్రగ్ధరావృత్తముపయోగింపబడినది.

“తుండంబుల్ ముగ్గునుగ్గై తొడుగఁ జాలుకంద్రుండు గుంభస్థలంబు

ల్లండింబున్ మౌక్తికంబు లలయఁగఁజెదరం గాయముల్ ప్రేపుబ్రోవుల్
చండంబుల్ సాంద్రరక్తస్రవమున బెరయన్ జాల్పడన్ ప్రేయునిమ్మై
శుండాల్ శ్రేణి మాయించుచు వెలిగి సాయస్తోమశాలాగతుండై”

అశ్వత్థామ ద్రౌపదీతనయవంశకము సంహరించిన ఘట్టమున నైదు మహా స్రగ్ధరలను దిక్కన యుపయోగించినాడు. గ్రంథవిస్తరభీతి నొక్కటి మాత్రమిట నుదాహరింపఁ బడుచున్నది.

* “చతురంగవేద కేశీసరభన కలనాశ్చర్యధౌరేయ నానా

గతులందన్నెల్లవారుం గడిది యసురనా గానతిక్రూరవేష్టో

ద్ధతి యొప్పుంజొచ్చి నైన్యాత్తముల నతనియత్తంబులం ద్రుంచి వీఁకం
బ్రతివింధ్యుం గిట్టి రెండై పడఁగఁడునిమె దద్యానమానాంగయప్తినీ”

రుద్రప్రేరుతుఁడును, దుర్యోధన పతన దందహ్యమాన మానసుఁడునగు నశ్వత్థామ యానాటి రాత్రి పాండవశిబిరముల జిందరపందరగావించి, విలయ తాండవము సేసినాడు. క్రూరమగు నారణ్యవర్ణనమునకు మహాస్రగ్ధర యెంతయు దగియున్నది.

*చూ. భార. సౌప్తి. పర్వము. ప్రథమాశ్వాసము. 181, 183, 185, 187, 189 పద్యములు.

శిఖండిని సంహరించిన యనంతర మశ్వత్థామ, దన్ను మార్కొనువారు గూడఁ బాండవసేనా నివహమున లేకుండుట నెఱింగి, యాసురముగ విజృంభించెను. అవిజృంభణమును వర్ణించుచు, దిక్కన రెండు మహాస్రగ్ధరలను జెప్పి యున్నాడు.

“తలలన్ హస్తమ్ములం బాదములఁ దనువులం దత్తదేశంబుగఁగప్పు
దొలఁగించున్ వాని గ్రొన్నెత్తురు వఱిపి హయస్తోమదంతిప్రతానం
బుల మేదోమాంసఖండంబుల దనుజమహాభోజనం బావహించు
మలఁగంబాటుచుం జెలంగున్నవినెసఁగు జయోన్మత్తుడై మానవేంద్రా”

“దనుజ వ్రాతంబు కాంతాతతియును బ్రజలుం దారునానావిధోగ్ర
ధ్వను లాకాశావక్తిర్ధత్వ మహిమఁ బొరయందంష్టలత్యంతఘోర
త్వ నిరూఢిం బొందనార్చుం దలుచుగ నగుసత్కారసల్లాపముల్ సే
యునలింగందారఁజైపై సురవడిఁ గవెయున్ హుంకృతాభీల భంగిన్”

అశ్వత్థామాది రథిక త్రయము దుర్యోధనుని గనుంగొను సందర్భమున నొక మహాస్రగ్ధర జెప్పియున్నాడు. అప్పటి కశ్వత్థామ తలపెట్టిన ఘోరకృత్యము సమాప్తమైనది. అంతట నాతఁడు కృపకృతపర్థలంగూడి, యుద్ధరంగమున పడియున్న దుర్యోధనునికడ కేగును. ఇది నిజముగా శోకావస్థ. అట్టి యెడఁ దిక్కన మహాస్రగ్ధర సుపయోగించెను. స్థూలదృష్టికిందలి యౌచిత్యము గోచరింపదు. సూక్ష్మముగఁ బరిశీలించిన నిందలి యౌచిత్యము గోచరించును. యుద్ధరంగమున రక్తసిక్తాంగుడై పడియుండియు, దుర్యోధనుఁ డొకింబుకయుఁ దన దుశ్చేష్టలకుఁ బశ్చాత్తప్తుడై గాలేడు. బౌద్ధత్యమును గ్రూరచింతనమును వీడలేదు. అట్లే అశ్వత్థామాదులును, దమకావించిన క్రూరకార్యాచరణమునకు దృఢులై యున్నారు. మాటలలో వారొకింబుక శోకమును, దీనత్యమును వ్యక్తికరించినను, వారియంతరంగములు మంత్రము యదాపూర్వముగనే యున్నవి. తరువాతివారి ప్రసంగమున నీవిషయమంతయు స్పష్టమగుచున్నది. అది యంత యునిట వివరించుట యప్రస్తుతము. ఇచ్చట మహాస్రగ్ధరనుపయోగించుటలోఁ దిక్కన తనయుచితజ్ఞతను సువ్యక్తముగావించి యున్నాడు.

సౌప్తిక పర్వమునందలి క్రూర మారణకాండను దత్కార్యాచరణవణుండగు నశ్వత్థామ యాద్ధత్యమును దలపించుటకో యనునట్లు, కవిబ్రహ్మ తదాశ్వాసాంతమున గూడ నొక మహాస్రగ్ధరను జెప్పియున్నాడు. * అందు “కరభేలచ్చక్రశూలా!” అను సంబుద్ధియందు నాటిరాత్రి జరిగిన ఘోర మారణకాండయు, భగవదభిప్రేతమే యను భావమును ధ్వనించుచున్నది.

దృష్టద్యుమ్నునిసారథి సూర్యోదయానంతరము ధర్మనందునుకడ కేగి, యశ్వత్థామ గావించిన దారుణకృత్యముల వర్ణించి చెప్పును. అందుఁ గూడఁ దిక్కన యొక స్రగ్ధరను ఒక మహాస్రగ్ధరను జెప్పియున్నాడు. * అశ్వత్థామ వేఁ జచ్చిన ద్రౌపదేయులందలంబి, వారిబలవరాక్రమములనుగడించుచు విలపించును. ఇందు రెండు స్రగ్ధరల నొక మహాస్రగ్ధరను దిక్కన జెప్పియున్నాడు.†

†చూ. భార. సౌప్తి. పర్వము. 214 పద్యము.

*చూ. భార. సౌప్తి. ద్వ. అ. 5. 9 పద్యములు.

†చూ. భార. సౌప్తి. ద్వ. అ. 14, 15, 16, 21 పద్యములు.

విలాపమేయయు బలవరాక్రమాభివరమే కావున దిక్కన యిట నావృత్తములఁ జెప్పటయే సముచితము. ధర్మజుఁ డశ్వత్థామచే విధ్వస్తమైయున్న నిజశిబిరములను జచ్చివడియున్న వీరవరులం జూచు నందర్పమున గూఢఁ దిక్కన మహాస్రగరఁ జెప్పినాడు. ద్రౌపదీప్రేరణమున నశ్వత్థామనుబట్టి తెచ్చుటకై యేగు భీమసేను నన్నాహమంతయు నొక మహాస్రగరలోఁ జెప్పబడియున్నది*. అశ్వత్థామ యపాండ వంబగు గాక యని ప్రయోగించిన బ్రహ్మాశిరోనామ కాశ్రు విజృంభణమును వర్ణించువట్టునఁ స్రగరా వృత్తమును, అర్జునుఁడు, తదశ్రుమును బ్రతిహతము గావించ నేసిన బ్రహ్మాశిరము, అశ్వత్థామ ప్రయుక్తమగు నశ్రుముతోఁ బోరునందర్పమున మహాస్రగరయుఁ జెప్పఁ బడినది.

‘మానిని’ అనువృత్తమును నన్నయ రెండుసారులుపయోగించియున్నాడు. కణ్వుని యాశ్రమమును వర్ణించు నపుడొకటి చెప్పియున్నాడు. రెండవమారు నారదుఁడు పాండవుల కడకు వచ్చినపుడు వారు పొందిన యానందమును వర్ణించుటఁ జెప్పెను. ఈ పద్యము గేయమువలె పాడుటకనువుగా నుండును. అనందతరంగితములగు దృశ్యములను వర్ణించుట కిది యెంతయుఁ దగియుండును. ఇందు వరుసగా నేడు భగణములు నొక గురువు నుండును.

కణ్వాశ్రమ వర్ణనము :

1. “ఏవి తనర్చి తలిర్చిన క్రోవులనిమ్ముగు రావుల జౌంపములం బూవిన మంచి యశోకములన్ సురపొన్నలఁ బొన్నలఁ గేదఁగులం గావివెడంగుగఁ బండిన యా సహకారములం గదశీతతులం జూచుచు వీనుల కింపెనగన్ వినుచున్ శుకకోకిల సుస్వరముల్
2. తమ్ములుఁ దానును ధర్మతనూజుఁడు తత్క్షణసంభృత సంధ్రముడై యమ్మునినాథ వరేణ్యునకున్ వినయమ్మున మ్రొక్కి నమ్మున్నత పీఠమ్మున నుంచి యథావిధి పూజలొడంబడఁజేసి మునీశ్వర నై య్యమ్మున మిరిటవచ్చుటఁజేసి కృతార్థులమైతిమి యిందరమున్”

పుత్రశోకార్తుఁడగు ధృతరాష్ట్రునకు వ్యాసుఁడు హితోపదేశము సేయుచుఁ బాండవులతోఁ గలసి మెలసి యుండుమని యాతనిఁ బ్రబోధించును. ఆ నందర్పమునఁ దిక్కన యొక మానిని వృత్తమును వాడినాడు, పాండుసుతుల మంచి తనమును బ్రశంసించునెడ, వ్యాసునకు గల్గునానందము నీవృత్తము వ్యక్తీకరించును.

1. “కావున నీదెన నాతనికిన్ విముఖత్వముగల్గుదు భక్తిమెయిం దా వినయం బెనయంగొని యాడుట దవ్వదు కాంచెద వాతనిపై నీవును నెయ్యముఁ గారుణికత్వము నెక్కినఁ దమ్ములు నవ్విభుఁడు న్నేవురపెట్టుగ సంతతికల్మియ నీమది నిల్పము పెంపొలయన్.”

*మా. భా. పా. ద్వి. ఆ. 41, 61, 65 పద్యములు.

గాంధారి యభిమన్యుని గుణగణముల నుగ్గడించు నందర్పమునను దిక్కన ‘మానిని’ నుపయోగించి యున్నాడు.

“కవిరాజవిరాజితము” ను నన్నయ రెండు మారులు వాడియున్నాడు. మొదటిమారు కాణ్వాశ్రమవర్ణన సేయునెడను రెండవమారు దమయంతి సౌందర్యమును వర్ణించునందర్పమునను వాడినాడు. ఇదియు మానిని వృత్తము వంటిదే. మానిని పాదమున మొదటి గురువును రెండులఘువులుగ మార్చిన యెడలఁ గవిరాజవిరాజిత పాదమగును. ఇదియును మానిని వలెనే చతురస్ర గతిలో నడచును. ఎట్టి భావములను వ్యక్తీకరించుటకు మానిని యుపయుక్తమో అట్టిభావములను వ్యక్తీకరించుటకే కవిరాజవిరాజితము నుపయుక్తము.

1. “చనిచని ముందట నాజ్యహాలి ర్భృతసౌరభధూమ లతాతతులం బెనఁగిన మ్రాఁకుల కొమ్మల మీద నపేతలతాంతములైనను బా యని మధుప్రకరంబులఁ జూచి జనాధిపుఁ డంత నెఱింగెదబో వన మిదెయల్లదె దివ్యమునీంద్రుని వాసము దానగు నంచునెడన్.”
2. “రజనికరాననఁ బీనపయోధర రాజిత రాజసుతన్ విలసద్ గజపతిగామినిఁ జందనగంధిఁ బ్రకాశితకాంతి సమన్వితఁ బం కజదళలోచనఁ జూచి కిరాతుఁడు కామ నిశాతశరాహతుఁడై నిజహృదయం బెఱిఁగించె లతాంగిక నింద్యచరిత్రకు వేడుకతోన్.”

తిక్కన, నాలుగుమారులు, శ్రీపర్వమునఁ గవిరాజ విరాజితమును వాడియున్నాడు. విదురుఁడు ధృతరాష్ట్రునకు మోక్షమార్గమును జెప్పవలె రెండుమారులు కవిరాజవిరాజిత ముపయుక్తమై యున్నది. విదురుని వంటి ముముక్షువులకు మోక్షవిషయిక ప్రసంగములందంద హేతువులుకదా!

1. “అనవుడు నిట్లనున న్నరపాలున కాతఁడు మోక్షము నర్జిగ జ్ఞనులకుఁ బెట్టుటనన్మతిగోరి విశారదు లందర సంభృతులై యనఘ సుదుస్తరమైన భవంబున కచ్చగు నీయితిహాసము బో ధనమహానీయ విధంబునఁ జెప్పి రుదాత్తగుణాశ్రయతా మహితా”
2. “అనయము లోలతమై విషయప్రచయంబును దుస్తరపంకమునన్ మునుఁగుచుఁ దేలుచునుండగ గాలముముట్టి రుజన్ జరనెవ్వగ పై కొన దొరకొల్చి క్రమంబున నంగముక్రొవ్వను జెల్వను బాపిప్రయో జనరహితంబుగఁ జేసి యపాత్రపుఁజావొనరించుఁ గురుప్రవరా”

‘మణిభూషణము’ అను వృత్తమును నన్నయ, ప్రద్యుమ్నుఁడును సాంబుడును జేయు యుద్ధమును వర్ణించుచు వాడియున్నాడు. ఇందు ‘ర న భ భ ర’ అను గణము లుండును. యతి పదవ యక్షరము. మూఁడు గణములొక వేగమున నడచిన తరువాత యతిస్థానమునుండి తక్కిన గణము లొక్కదూకు దూకినట్లుండును. ఇదియే దీనివిశిష్టత.

విలాపమేయయ్య బలవరాక్రమాభివరమే కావున దిక్కున యిట నావృత్తములఁ జెప్పటయే సముచితము. ధర్మజుఁ డశ్వత్థామచే విధ్వస్తమైయున్న నిజశివర ములను జచ్చివడియున్న వీరవరులం జూచు సందర్భమున గూడఁ దిక్కున మహాస్రగరఁ జెప్పినాడు. ద్రౌపదీపేరణమున నశ్వత్థామనుబట్టి తెచ్చుటకై యేగు భీమసేను నన్నాహమంతయు నొక మహాస్రగరలోఁ జెప్పబడియున్నది*. అశ్వత్థామ యపాండ వంబగు గాక యని ప్రయోగించిన బ్రహ్మశిరోనామ కాశ్రు విజృంభణమును వర్ణించువట్టునఁ స్రగ్వరా వృత్తమును, అర్జునుడు, తదత్రమును బ్రతిహతము గావించ నేసిన బ్రహ్మశిరము, అశ్వత్థామ ప్రయుక్తమగు నత్రముతోఁ బోరుసందర్భమున మహాస్రగరయుఁ జెప్పఁ బడినది.

‘మానిని’ అనువృత్తమును నన్నయ రెండుసారులుపయోగించియున్నాడు. కణ్వని యాశ్రమమును వర్ణించు నపుఁడొకటి చెప్పియున్నాడు. రెండవమారు నారడుడు పాండవుల కడకు వచ్చినపుడు వారు పొందిన యానందమును వర్ణించుచుఁ జెప్పెను. ఈ పద్యము గేయమువలె పాడుటకనువుగా నుండును. ఆనందతరంగితములగు దృశ్యములను వర్ణించుట కిది యెంతయుఁ దగియుం డును. ఇందు వరుసగా నేడు భగణములు నొక గురువు నుండును.

కణ్వాశ్రమ వర్ణనము :

1. “ఏవి తనర్చి తలిర్చిన క్రోవులనిమ్మగు రావుల జొంపములం బావిన మంచి యశోకములన్ సురపొన్నలఁ బొన్నలఁ గేదఁగులం గావిబెడంగుగఁ బండిన యా సహకారములం గదశీతతులం జూచుచు వీనుల కింపెనగన్ వినుచున్ శుకకోకిల సుస్వరముల్
2. తమ్ములుఁ దానును ధర్మతనూజుఁడు తత్క్షణసంభృత సంభ్రముడై యమ్మునినాథ వరేణ్యునకున్ వినయమ్మున మ్రొక్కి నమున్నత పీఠమ్మున నుంచి యథావిధి పూజలొడంబడఁజేసి మునీశ్వర నె య్యమ్మున మిరిటవచ్చుటఁజేసి కృతార్థులమైతిమి యిందరమున్”

పుత్రశోకార్దుఁడగు ధృతరాష్ట్రునకు వ్యాసుడు హితోపదేశము సేయుచుఁ బాండవులతోఁ గలసి మెలసి యుండుచుని యాతనిఁ బ్రబోధించును. ఆ సందర్భ మునఁ దిక్కున యొక మానినీ వృత్తమును వాడినాడు, పాండుసుతుల మంచి తనమును బ్రశంసించునెడ, వ్యాసునకు గల్గునానందము నీవృత్తము వ్యక్తీకరిం చును.

1. “కావున నీదెన నాతనికిన్ విముఖత్వముగల్గదు భక్తిమెయిం దా వినయం బెనయంగొని యాడుట దవృద్ధ కాంచెద వాతనిపై నీవును నెయ్యముఁ గారుణికత్వము నెక్కినఁ దమ్ములు నవ్విభుఁడు స్వేపురపెట్టుగ సంతతికల్మియ నీమది నిల్చుము పెంపొలయన్.”

*మా. భా. పా. 2. 41, 61, 65 పద్యములు.

గాంధారి యభిమన్యుని గుణగణముల నుగ్గడించు సందర్భమునను దిక్కున ‘మానిని’ నుపయోగించి యున్నాడు.

“కవిరాజవిరాజితము” ను నన్నయ రెండు మారులు వాడియున్నాడు. మొదటిమారు కాణ్వాశ్రమవర్ణన సేయునెడను రెండవమారు దమయంతి సౌందర్యమును వర్ణించుసందర్భమునను వాడినాడు. ఇదియు మానినీ వృత్తము వంటిదే. మానిని పాదమున మొదటి గురువును రెండులఘువులుగ మార్చిన యెడలఁ గవిరాజవిరాజిత పాదమగును. ఇదియును మానిని వలెనే చతురస్ర గతిలో నడచును. ఎట్టి భావములను వ్యక్తీకరించుటకు మానిని యుపయుక్తమో అట్టిభావములను వ్యక్తీకరించుటకే కవిరాజవిరాజితము నుపయుక్తము.

1. “చనిచని ముందట నాజ్యహాలి ర్భృతసౌరభధూమ లతాతతులం బెనఁగిన మ్రాకుల కొమ్మల మీఁద నపేతలతాంతములై నను బా యని మధువప్రకరంబులఁ జూచి జనాధిపుఁ డంత నెఱింగిఁదపో వన మిదెయల్లదై దివ్యమునీంద్రుని వాసము దానగు నంచునెడన్.”
2. “రజనికరాననఁ బీనవయోధర రాజిత రాజసుతన్ విలసద్ గజపతిగామినిఁ జందనగంధిఁ బ్రకాశితకాంతి సమన్వితఁ బం కజదళలోచనఁ జూచి కిరాతుఁడు కామ నిశాతశరాహతుడై నిజహృదయం బెఱిఁగించె లతాంగిక నింద్యచరిత్రకు వేడుకతోన్.”

తిక్కున, నాలుగుమారులు, శ్రీపర్వమునఁ గవిరాజ విరాజితమును వాడియున్నాడు. విదురుడు ధృతరాష్ట్రునకు మోక్షమార్గమును జెప్పవలె రెండుమారులు కవిరాజవిరాజిత ముపయుక్తమై యున్నది. విదురుని వంటి ముముక్షువులకు మోక్షవిషయక ప్రసంగములందంద హేతువులుకదా!

1. “అనవుడు నిట్లనున న్నరపాలున కాతఁడు మోక్షము నర్జిగ జనులకుఁ బెట్టుటనన్మతిగోరి విశారదు లందర సంభృతులై యనఘ సుదుస్తరమైన భవంబున కచ్చగు నీయితిహాసము బో ధనమహానీయ విధంబునఁ జెప్పి రుదాత్తగుణాశ్రయతా మహితా”
2. “అనయము లోలతమై విషయప్రచయంబను దుస్తరపంకమునన్ మునుఁగుచుఁ దేలుచునుండగ గాలముముట్టి రుజన్ జరనెవ్వగ పై కొన దొరకొల్చి క్రమంబున నంగముక్రోవ్వను జెల్చును బాపిప్రయో జనరహితంబుగఁ జేసి యపాత్రపుఁజావొనరించుఁ గురుప్రవరా”

‘మణిభూషణము’ అను వృత్తమును నన్నయ, ప్రద్యుమ్నుడును సాంబుడును జేయు యుద్ధమును వర్ణించుచు వాడియున్నాడు. ఇందు ‘ర న భ భ ర’ అను గణము లుండును. యతి పదవ యక్షరము. మూడు గణములొక వేగమున నడచిన తరువాత యతిస్థానమునుండి తక్కిన గణము లొక్కదూకు దూకినట్లుండును. ఇదియే దీనివిశిష్టత.

“రామవిక్రముడజేయుఁ డరాతిగజావలీ
సామజాపాతుడు సాంబుడు సాల్వ పమూపతిన్
క్షేమవృద్ధి యనువాని నకృత్రము సాహసో
ద్ధాముఁ దాకె శరధారల ధారుణిఁ గప్పచున్”

ఈ వృత్తమును దిక్కిన వాడినట్లు గానరాదు.

‘స్వాగత’ మను వృత్త మొకమారు నన్నయచే వాడఁబడినది. సాంబునితో యుద్ధము చేయుఁజాలక పారిపోవుచున్న సాల్వ పమూపతిని జూచి వేగవంతుడను వీరుడు సాంబుని దాకును. అప్పుట నీవృత్తము వాడఁబడినది. పదునొకండక్షరముల యీ చిన్నవృత్తమున వేగతోపము ప్రస్ఫుట మగును. మాత్రలను గణించి చూచిన సరిగా సగమునకు యతి విరుగును. ఎనిమిది మాత్రల తరువాత యతి ; మరల నొక యెనిమిది మాత్రలు — ఇది వృత్త గమనము. ఇందు ‘ర న భ గ గ’ అను గణము లుండును.

“వేగవంతుడను వీరుడు సాంబున్
వేగవంతుడయి వీకను దాకెన్.
వేగ బాణపదవీ తతులన్ ది
గ్భాగముల్ విశిఖపంజరములు గాన్.”

దీనిని దిక్కినయు వాడినాడు. కృపాచార్యుడు గాంధారి నూరార్పు నందర్పమున నిదియున్నది.

“అందొకండును రణావని భీతిం
బొందకేటులను బోటులడప్పిం
బొందియైన బొలివోవడ దానం
బొంది రూర్ష్యగతిఁ బుణ్యచరిత్రా.”

వీరుల పౌరుషాతిశయ మిండుఁ జెప్పఁబడినది. ‘పద్యకము’ అను వృత్తమును నన్నయ యొకమారు చెప్పియున్నాడు.

వ్యాసుడు పాండవుల కడకు వచ్చి వారిచే సత్కృతుడై వారిని కరుణార్పదృక్కులఁ జూచుచునిట్లనును :

“కొడుకువల్కువిని కూడదు నాకదురాత్ముడై
కడఁగి మీకు నపకారము సేసి ధరిత్రి వె
ల్యడఁగఁ బంచెఁ గడుఁబాపమతిన్ ధృతరాష్ట్రుడై
య్యెడల దుర్జనుల నేమటి నమ్మగఁ బోలునే.”

ఈ వృత్తమున ‘న భ జ జ గ’ అను గణములు గలవు. ఎనిమిదవ యక్షరము యతి. యతికి పూర్వము లఘువు లధికము. తొలుత మూడు లఘువులు, దరువాత గురువు దరువాత మూడు లఘువులును గలవు. కనుక పద్యగమనము సరిగానుండక గాఢద్యము సెందినట్లుండును. కరుణార్థ మనన్ముడగు వ్యాసుడు, పాండవులయెడఁ దనసానుభూతిని వ్యక్తీకరించుటలో దొలుత గద్గద కంఠుఁడగుట సహజమే.

దీనిని దిక్కిన యుపయోగించినట్లు గానరాదు. “వసంతతిలక” మను వృత్తమును నన్నయ యొక్కమారే వాడెను. ఇందు ‘త భ జ జ గ గ’ అను గణము లుండును. ఇదియుఁ బదునాలుగుక్షరములఁ జిన్నవృత్తమే. కడపటి గ గ ము అవేగమును జూపును. ముందరి భాగము నంకోచమును వ్యక్తీకరించుచు మందముగ నడచును. పద్య ప్రారంభమునందలి రెండు గురువులు నందులకుఁ గారణములు. కర్ణజనన సందర్భమునఁ గుంతి పరిదేవనమును వర్ణించుచు నన్నయ యీ వృత్తమును వాడెను.

“ఈ బాలు నెత్తికొని యింటికిఁ జన్న నన్నున్
నా బంధులందఱు మనంబున నేమనా రె
ట్లీ బాలు సూర్యనిభు నిట్టుల డించి పోవం
గా బుదిపుటునని కన్య మనంబులోనన్.”

“వసంతతిలకము”ను దిక్కినయుఁ జెప్పినాడు. ధృతరాష్ట్రుని వేదనను జెప్పినెడ నీవృత్తము గలదు.

“హా పుత్రవర్గ మిటులాటడిఁ బోవ దీప్త
వ్యాపార మేది మదివందుచు దీనవృత్తిం
బ్రాపించి యన్యుల కృపం బరికింప నింకే
నోపన్ భవంబెడలి యుండఁగ జీవి తోడన్.”

పృథ్వీ వృత్తమును నన్నయ నాలుగు సారులు చెప్పియున్నాడు. మంత్రులు పరీక్షితుని శాపకారణమును జనమేజయునకుఁ జెప్పసందర్భమున నొకమారును, శాపగ్రస్తుడగు పాండు రాజు తపోవృత్తిని గ్రహింపనున్నతటి రెండవమారును, దుర్యోధనుని తృప్తి ను దెల్పుతటి మూడవ మారును, సుందో వసుండుల మరణకారణమైన తిలోత్తమాసౌందర్యమును వర్ణించుతటి నాల్గవ మారును, నన్నయ యీవృత్తమును చెప్పియున్నాడు.

“అమూల్య మణిభూషణంబులు గజాశ్వ బృందంబులున్
సమృద్ధధనధాన్యరాసులుఁ బ్రశస్త్రగో వర్గముం,
గ్రమంబునను భూసురేభుల కగణ్యపుణ్యార్థియై
యమర్త్యనిభుఁ డిచ్చెఁ బాండువిభు డత్యుదారస్థితిన్.”

ఈ పద్యమున ‘జ న జ న య ల గ’ ములు గలవు. ప్రారంభమునందలి జగణ మిపద్యమున కొకనిండు దనముతోడి యొన్నత్యమును గలిగించుచున్నది. దీనిని దిక్కిన యుపయోగింపలేదు.

‘మాలిని’ యను వృత్తము నాలుమారులు నన్నయ. చెప్పియున్నాడు. అద్భుతావహములగు ఘట్టములను వర్ణించుతటిని నన్నయ యీవృత్తమును చెప్పియున్నాడు. అమృతమును దెబ్బులకై గరుడుడాకసమున కెగసినప్పుడు, దేవసభయందుఁ బుట్టిన యుత్పాతము లిట్లు వర్ణితములు.

“సురపతిసభఁ జూడంజూడ నంగారవృష్టుల్
గురిసెఁ గులిశధారల్ గుంతింబయ్యె దిక్కుం
జరమదములడంగెన్ నర్వదిక్పాలకాంతః
కరణములు భయోద్వేగంబునన్ సంపల్లించెన్.”

ఇట్లే యింద్రతనూజుడగు నర్జునుని జన్మదిన వైభవమును మాలినియందే వర్ణింపఁబడినది.

తిక్కనయు హరిహరనాథుని. మాహాత్మ్యమును వర్ణించుచు నాశ్వాసాంతముననే మాలిని జెప్పియున్నాఁడు.

“భరిత నియమ వేతఃపద్య విజ్ఞానకేలీ
పరిమళ పరిపాక ప్రౌఢసంపర్కశాలీ
పరిణతికృత దూష్యద్భంగి భూతాశిహేలా
కరణభృతి జగత్సంస్కర్తృతానందశీలా!”

తిక్కన పెక్కు వృత్తభేదములను ప్రీవర్వమునఁ జెప్పియున్నాఁడు. నన్నయచెప్పిన విశిష్టవృత్తములన్నియు సుదాహరింపఁ బడినవి. ఈ క్రింది విశిష్టవృత్తములను దిక్కునవాడినాఁడు. — మంజు భాషిణి, దోదకము, ఉపజాతి మణిమాల తోదకము, నర్కుటము, బంధురము, శుద్ధవిరాటి, ద్రుతవిలంబితము ఉపేంద్రవజ్ర, పణవము, జలధరము, ప్రహరణకలిత, మణిగణనికరము, మంగళ మహాశ్రీ.—

*

*

*

ఆంధ్రచ్చందోగ్రంథకర్తల జీవితవిశేషాదులు

1. నన్నయభట్టు — లక్షణసారము

ఆంధ్రమహాభారత రచయితలుగా బ్రసిద్ధిగాంచిన నన్నయ, తిక్కన, ఎఱ్ఱా ప్రగడ అను మహాకవులు క్రమముగా లక్షణసారము, కవిసారభామవృందస్సు, కవినర్పగారుడము అను నాంధ్రచ్చందోగ్రంథములను రచించినట్లు ప్రబలములగు నాధారములు దొరకలేదనియు వారిభందోగ్రంథకర్తృత్వము సందేహస్పదమనియు వారి జీవితచరిత్రలు వ్రాసినవారందఱు ననుమానించుచున్నారు. ఈ విషయమున వారికంటె భిన్నాభిప్రాయమును వ్యక్తీకరించుటకు నాకుగూడ నాధారములు లేవు. కవిత్రయమువారి జీవితవిశేషముల నిటవ్రాయుట అనావశ్యకము. వారు సుప్రసిద్ధులు. ఆ భందోగ్రంథములను గూర్చి మాత్రము సంగ్రహముగా వ్రాయుచున్నాఁడను.

లక్షణసారము :

నన్నయభట్టు లక్షణసారములోనివని కొన్నిపద్యములను, సులక్షణసారము నందు లింగమగుంట తిమ్మికవి, ఆనందరంగరాట్టండమునందు కస్తూరిరంగకవి ; సర్వలక్షణశిరోమణియందు, ఆంధ్రప్రయోగరత్నాకరమునందును, గణపవరపు వేంకటకవి ; సకలలక్షణసారమునందు, అద్దనూరిరామదాసు ; శ్రీకృష్ణభూపాలీయమునందు చంద్రకవియుఁ బేర్కొనిరి.

ఆనందరంగరాట్టండమునందలి తృతీయాశ్వాసమున నన్నయభట్టు లక్షణసారములోనివని యీక్రింది పద్యము లుదాహరింపఁబడియున్నవి.

మ. స్వరవర్గపుతముల్ శకందుగణముత్వప్రాద్యభేదోర్వసు
స్వరభిన్నప్రభుకాకునిత్యములు దేశ్యజ్ఞోభయాఖండముల్
సరసాదేశవిభాగవృద్ధులును మానంయుక్తవైకల్యముల్
గరిమం బోలిక చక్కబెక్కిటియనంగా నిర్వదేహ యతుల్.

—ప. 13

గీ. ఒకటి కరసున్నగలిగి మూటికవి లేక
ప్రాసములు లఘుపదములై పైనిజెల్లుఁ
గృతుల నొక్కొక్కచో నది యెట్లులనిన
నికను నెఱిగింతుఁ జెప్పడి సుకవులనఁగ.

—ప. 46

ఇంకను దృతీయాశ్వాసమున, 61 ; 122 ; 148 ; 232 ; 261 ; 298 ; పద్యములు నన్నయభట్టు లక్షణసారములోనివనియే పేర్కొనఁబడినవి.

ఇందు మొదటి పద్యము తంజావూరు పుస్తకభాండాగారములోని “కవివాగ్బంధనము” డి. 703వసంఖ్యగల ప్రతిలో 50 వదని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది.

తంజావూరు పుస్తకభాండాగారమున లక్షణసార మను భందోగ్రంథమొకటి డి. 717వ సంఖ్యగల ప్రతియున్నది. దానికర్త పేరందు గానరాదు. రంగకవి పేర్కొనిన పద్యములందు లేవు.

లింగమగుంట తిమ్మకవి సులక్షణసారమున అభేదయతికి లక్షణముగ నీ క్రింది పద్యమును 'నన్నయభట్టులక్షణసారము' నుండి అనియే పేర్కొనినాడు.

క. వవయోరభేద మనియెడు

నెపమున పభబధలు వాకునేర్పున వడిగా

నుపమింప వచ్చు గృతులం

దువనిషదువితార్థ సూక్తులొలసినవోటన్.

—యతి. ప్ర.ప. 146

ఈ పద్యము పై తంజావూరు ప్రతిలోగానరాదు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నితరలక్షణగ్రంథముల యందుదాహరింపబడిన లక్షణసారములోని పద్యము లను జేర్చుట లేదు.

తంజావూరు పుస్తకభాండాగారములోని లక్షణసార మనమగ్రముగా నున్నది.

పైలాక్షణికులు, నన్నయభట్టులక్షణసారమునుండి యనియే పేర్కొనినను, ఆంధ్రమహాభారతమును రచించిన నన్నయభట్టే లక్షణసారమును గూడ రచించె నని చెప్పటంకను తగిన యాధారములు కావలెను. అన్నయ యను నాతడు లక్షణసారమును రచించెనని కొందఱియభిప్రాయము. కావున నీ విషయమై స్పష్టముగా వ్రాయుట కష్టమే.

2. అథర్వణాచార్యుడు - అథర్వణాచార్యుని పద్యము

అథర్వణాచార్యుడు రచించిన యథర్వణాచార్యుని పద్యమునందలి విరాటపర్వాదులుగాని సమగ్రముగా లభించుటలేదు. అథర్వణాచారికావళి (వికృతివివేకము) సీతడు రచించెననుటలో భిన్నాభిప్రాయము లున్నవి. కావున సీతని జీవితవిశేషములను వ్రాయుటకు దగిన యాధారములు లేవు.

వంశాధికము : ఈతడు బ్రాహ్మణుడని కొందఱును జైనాచార్యుడని కొందఱును జెప్పచున్నారు.

కాలము : అథర్వణాచార్యుని పద్యమునుండి గణనిర్ణయము. గణములస్వరవివేకము, గ్రహముల జాతి విభాగము మున్నగునవి గౌరనలక్షణాధీపికలో గ్రహింపబడినవి. కావున గౌరనకంటె నథర్వణాచార్యుడు పూర్వ్యుడనక తప్పదు. అథర్వణుడు నన్నయ తిక్కనల నడిమి కాలమున భారతమునాంధ్రీకరింపఁ బూనుకొన్నందున సీతడు క్రీ.శ. 12వ శతాబ్దాంతమువాడని కొందఱు 13వ శతాబ్దాదినున్నవాడని కొందఱును జెప్పిరి.

రచనలు : 1. భారతములోని విరాటపర్వాదులు. 2. అథర్వణాచారికావళి (వికృతివివేకము). 3. అథర్వణాచార్యుని పద్యము.

అథర్వణాచార్యుని పద్యము :

గౌరన లక్షణాధీపికయందే గాక, సులక్షణసారము, లక్షణవిలాసము, ఆనంద రంగరాట్టపద్యము ఆంధ్రప్రయోగరత్నాకరము, లక్షణసారము, సర్వలక్షణ సారము, మున్నగు భందోగ్రంథములందుగూడ, అథర్వణాచార్యుని పద్యమున, గణ గ్రహముల గూర్చియు, యతిప్రాసాదుల గూర్చియు జెప్పబడిన పద్యములే, యుదాహరింపబడినవి.

3. తిక్కన సోమయాజి - కవివాగ్దానము

కవి వాగ్దానమునకు నామాంతరము కవిసార్వభౌమవృందము.

తంజావూరు సరస్వతీమహాల పుస్తకభాండాగారమున "కవివాగ్దానము" మను (డి. నెం. 703) భందోగ్రంథమున్నది. ఈ కాగితపుర్రెతియందు 13వ పుటలో 49వ పద్యమొకరి విధముగానున్నది.

క. తనరంగ కవివాగ్దాన

మను భందంబవని వెలయ, హర్షముతోఁ ది

క్కనసోమయాజి చెప్పెను

జను లెల్లనుతింప, శాస్త్రనమ్మతిగాగన్.

పైపద్యమున దిక్కనసోమయాజి యనునాతడు కవివాగ్దాన మను గ్రంథమును రచించినట్లున్నది. ఈలాక్షణికుడొంద్ర మహాభారత రచయిత యగు తిక్కనసోమయాజికాడని, యనమగ్రమగు నాభందోగ్రంథం విషయము లను బట్టి యెవ్వరైనను జెప్పకతప్పదు.

తిక్కనసోమయాజికి సమకాలికుడయిన కేతనకవి, తన దశకుమార చరిత్ర మున దిక్కనకవిత్వపాండిత్యములను బహుధాప్రశంసింపియున్నాడు. కాని యందుఁ గవివాగ్దానమును గూర్చి ప్రసంగింపనే లేదు. అంతియేకాక కేతన తెలుగునకుఁ దొలుత లక్షణగ్రంథమును దానే వ్రాయుచున్న ట్రాండ్రభాషా భాషణమున "మున్ను తెలుగునకుఁ లక్షణమెన్నడు నెవ్వరును జెప్ప రేజెప్పెద" నని వక్కాణించియున్నాడు. కవిత్వయములో నొకడగు తిక్కనసోమయాజియే కవివాగ్దానమును రచించినచో నాతని సమకాలికుడను, నాతనినాదర్శప్రాయ ముగాఁగొని గ్రంథరచనమును సాగించినవాడను, అగు కేతన, యాభందో గ్రంథమును జేర్చుకొనుట సంభవింపదు.

పైనుదాహరించిన పద్యమే మద్రాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమున 36 పంక్తులుగల యొకవిన్న పుస్తకములో నున్నట్లు కీ.శే. చాగంటి శేషయ్య గారాండ్రకవిత్వరంగిణిలో వ్రాసిరి. ఆ ప్రతిలోని పద్యములును, తంజావూరి ప్రతిలోని కొన్ని పద్యములును నొక్కరీతిగనే యున్నట్లు శేషయ్యగారు వ్రాసిరి.

తంజావూరు పుస్తకభాండాగారమునందలి కవివాగ్దానపుర్రెతిలో "విద్య లలోపలను తమ విద్యకవిత్వంబ"ను పద్యము గ్రంథారంభముననే యున్నది. ఈపద్యమనంతునిభందములో బ్రథమాశ్వాసమున భండఃప్రాశ స్త్యమును దెల్పు

ట్రై వ్రాయబడినది. అనంతమాత్యుని భందోదర్పణము 15వ శతాబ్దికి చెందినది. ఆంధ్రమహాభారతరచయిత తిక్కనసోమయాజి 13వ శతాబ్దికి చెందినవాడు. కావున నాతనిగ్రంథములో నాతనికి సుమారు 200 సంవత్సరముల తరువాతివాడగు ననంతను భందములోని పద్యమెట్లుండును? దీనినిబట్టి యెవ్వడో మఱొక లాక్షణికుడు కవివాగ్బంధనమును గ్రంథమును వ్రాసి, తన గ్రంథమునకు బహుశ ప్రచారము నాశించి, తిక్కనసోమయాజికృతమని చెప్పు పూర్వోదాహృత పద్యమును వ్రాసియుండును. లేదా, తిక్కనసోమయాజియను నామముతో నప్రసిద్ధుడగు గవి 15వ శతాబ్దము పిమ్మట నుండినను నుండవచ్చును. ఆంధ్రకవుల చరిత్రలో శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు 'తిక్కన సోమయాజి' పేరితో నున్న పైపద్యమునే యుదాహరించినారు. కవివాగ్బంధన గ్రంథకర్తృత్వమును గూర్చి పంతులుగారు చర్చింపలేదు. శ్రీశేషయ్యగారాండ్ర కవితరంగిణిలో ననేకలాక్షణికు లుదాహరించిన పద్యములను జూపుచు, విపులముగా జర్చించి తుదకి 'కవివాగ్బంధనము' కవిత్రయములో నొకడగు తిక్కన సోమయాజి రచించినది కాదనియే చెప్పియున్నారు.

4. జయదేవుడు - జయదేవచ్ఛందము

జయదేవచ్ఛందమును రచించిన జయదేవుని పంశాదికమును గూర్చి యెవ్వరును న్నష్టముగా వ్రాయలేదు. ఈతడాంధ్రుడని చెప్పుటకీతడు భందోగ్రంథము నాంధ్రభాషలో వ్రాయుటయే యాధారము. అంతకంటె వేఱొక యాధారముగానరాదు.

"జయదేవాదిచ్ఛందోనయమున....." అని కవిజనాశ్రయములోని దోషాధికారమున జెప్పబడుటచే, జయదేవ చ్ఛందము, కవిజనాశ్రయమునకు బూర్వమే రచింపబడిన దనవచ్చును.

జయదేవ చ్ఛందమునుండి గ్రహమైత్రికి లక్షణము లక్షణదీపికయందును, శంఖదండకలక్షణము, సర్వలక్షణ శిరోమణిలోను గానవచ్చుచున్నవి. గుణితస్వరయతి, ఎక్కటియతి మున్నగువానిలక్ష్యలక్షణము లాంధ్రప్రయోగరత్నాకరమునందును, అభేదయతి లక్షణ మానందరంగరాట్టచందమునందును గలవు. జయదేవచ్ఛందము దశవిధ చ్ఛందములలో నొకటిగా సర్వలక్షణసారసంగ్రహ వింతామణియందు, బేర్కొనఁ బడినది.

కాలము : కవిజనాశ్రయములో జయదేవచ్ఛందము పేర్కొనబడుటచే జయదేవుడు క్రీ.శ. 13వ శతాబ్దమునందు బూర్వార్థమున నుండియుండెడి, వాడని చెప్పవచ్చును. ఇంతకంటె అతని గూర్చివిశేషములు తెలియవు.

5. గోకర్ణుడు - ఆంధ్రగోకర్ణచ్ఛందము

ఆంధ్రగోకర్ణ చ్ఛందమును గ్రంథములోని పద్యము లనేకచ్ఛందోగ్రంథములందుదాహరింపఁ బడినవి కాని యాగ్రంథ మెవ్వరికిని దొరుకుట లేదు.

అందుచే గోకర్ణునిజీవితచరిత్రముల నెవ్వరును యథార్థముగా నింతవఱకును వ్రాయలేకపోయిరి.

మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారును, విలుకూరి వీరభద్రరావుగారు నాతని గూర్చి వ్రాసిరి. వానితో శేషయ్యగారు రేకీభవింపటలేదు. తాముగూడ నొక నిర్ణయమునకు రాలేకపోయిరి.

గోకర్ణుని జీవితచరిత్రములను వ్రాయుటకు దగిన యాధారములు దొరకనందున నిచట వ్రాయలేదు.

ఆంధ్రగోకర్ణచ్ఛందము :

ఈగ్రంథమునుండి బాలపద్యములు పెక్కు భందోగ్రంథములలో నుదాహరింపబడినవి.

కాలము : గౌరన లక్షణదీపికలో నిందలి, గణనయోగ ఫలములు, గణఫలములు, గణకూటప్రకారము, అక్షరములగతులు, విషాక్షరవివేకము, అక్షరముల రూక్షస్థిగ్ధాస్థిగ్ధవివేకము, మున్నగునవి వ్రాయబడినవి. కావున నీగ్రంథకర్తయగు గోకర్ణుడు, గౌరనకంటె బూర్వుడనవచ్చును. క్రీ.శ. 15వ శతాబ్దమునకు ముందే యాతఁడుండెనని చెప్పక తప్పదు. అనఁగా నాతఁడు 14వ శతాబ్దములో నుండియుండెనని చెప్పవచ్చును.

గోకర్ణచ్ఛంద మప్పకవీయమున బేర్కొనఁ బడినది కాని యందలి పద్యము లుదాహరింపఁ బడలేదు.

సులక్షణసారము, ఆంధ్రప్రయోగరత్నాకరము, సర్వలక్షణశిరోమణిలక్షణ శిరోమణి, సకలలక్షణ సారము, అనందరంగ రాట్టచందము, సర్వలక్షణసారము మున్నగునాంధ్రచ్ఛందోగ్రంథములలో గోకర్ణచ్ఛందములోని పద్యములు వివిధవిషయములకుఁ జెందినవి యుదాహరింపబడినవి.

6. వేములవాడ భీమకవి - కవిజనాశ్రయము

జన్మకథ : ఇమ్మహాకవిని గూర్చిమనకు దెలిసిన బారిత్ర కాంశములు చాలతక్కువ. ఈతనిగూర్చిన కట్టు కథ లనేకములు దేశమున వ్యాప్తములై యున్నవి. ఈతని జన్మకథనమే యొక వింతకథగా నున్నది. ఈతఁడు వేములవాడ భీమేశ్వర వరప్రసాదమున నొక వింతతువునకు జన్మించెననియు, బాల్యమున దుందుడుకుగా బ్రవర్తించెడి వాడనియు నాకథలు చెప్పుచున్నవి.

విద్యాధికము : భీమేశ్వర కరుణాకటాక్ష సంప్రాప్త సకలవిద్యాసనాథుడై, కవిగా జిరకీర్తి నార్జించెననియు, నీతఁడు శాసనుగ్రహసమర్థుడనియు దెల్పెడి కథల నేకములు లోకమున వ్యాప్తములై యున్నవి. వాని సత్యాసత్యముల బరిశీలించుటకు దగిన యాధారములు లేవు.

గృహనామము : ఈతని యింటిపేరు వేములవాడ యనువిషయమునఁ బండిత విమర్శకులందఱు నేకాభిప్రాయము కలిగియున్నారు.

నివాసము : నిజాము రాష్ట్రమందలి వేములవాడ, భీమకవి నివాస గ్రామమని జయంతిరామయ్య పంతులు గారును, గోదావరీమండలమందలి వేముల వాడ యని వీరేశలింగము పంతులు గారును జెప్పిరి. బాగంటి శేషయ్యగారు వీరేశలింగముగారి యభిప్రాయముతో నేకీభవించిరి. వేములవాడ హైదరాబాదు రాష్ట్రము నందలి కరీంనగరు జిల్లాలో నున్నదని బులుసు వేంకటరమణయ్య గారాంధ్రకవినప్తతిలో వ్రాసిరి. వివాద గ్రస్తమగు నీవిషయమును గూర్చి యంతకంటె నధికముగా వ్రాయుటవలసఁ బ్రయోజనము లేదు.

రచనలు : 1. జోతిష గ్రంథము, 2. రాఘవ పాండవీయము, 3. నృసింహ పురాణము, 4. శతకంఠ రామాయణము, 5. కన్నడ బసవ పురాణము, 6. సుమతి శతకము, 7. హర విలాసము, 8. కవిజనాశ్రయము—అను గ్రంథములను భీమకవి వ్రాసినట్లు పలువురు చెప్పుచున్నారు. కాని యీగ్రంథము లెవ్వియు నేఁడుగానరావు. ఈ గ్రంథములనుండి పద్యములను లాక్షణికులుదాహరించుటచే వీనియునికి తెలియుచున్నది.

కాలము : ఈకవికాలవిషయమున నభిప్రాయభేదములు గలవు. కాని, పెక్కుమంది పండితు లీతఁడు పదునాల్గవ శతాబ్ది ప్రారంభమున నున్నట్లూహించుచున్నారు.

కవిజనాశ్రయము :

కవిజనాశ్రయము రేచనకృతమని కొందఱును, భీమకవి కృతమని కొందఱును జెప్పుచున్నారు. ఆ విమర్శల సారాంశము వ్రాసినను గ్రంథము పెరుగును. ఈ విషయమై నావరిశోధనవలన నాకుఁ దోచిన యభిప్రాయమునే సంగ్రహముగా వ్రాయుచున్నాఁడను.

ఈ కవిజనాశ్రయమువే భీమనభందముని ముద్రితాముద్రితములగు నాంధ్ర వృందోగ్రంథములందు లాక్షణికులు వ్యవహరించిరి. కవిజనాశ్రయము రేచన కృత మనికాని, రేచన భందముని కాని, నేఁజూచిన సుమారలువచి భందోగ్రంథములలో నెందును గన్పట్టుట లేదు. చిత్రకవి పెద్దనాదులు తమభందో గ్రంథములలో భీమకవిని లాక్షణికునిగా స్తుతించిరి.

కవిజనాశ్రయ చిరుదాంబితఁడగు రేచన యను వైశ్యశిఖామణిపేర, భీమకవి యీగ్రంథమును రచియించినట్లు గొందఱు విమర్శకుల యభిప్రాయము. అదియే యుక్తముగా నున్నది. ఈ భందోగ్రంథము, కవిజనాశ్రయన కంకితముగాఁ జెప్పఁబడినట్లు కన్నూరి రంగకవియు నానందరంగరాట్టండమున ద్వితీయాశ్వాసమున, యోనిపొంతనమును గూర్చి చెప్పుచు 252వ సంఖ్యగల పదనములో వక్కాణించెను. —“భీమన భందమున — కవిజనాశ్రయం. సంఖ్య. 1.” “శ్రీకాంతా తివ్రీయ —————” అని రంగకవియే వ్రాసియున్నాఁడు. ఇట్లే పెక్కు భందో గ్రంథములందు నున్నది.

జయంతిరామయ్య పంతులు గారనేక తాళపత్రప్రతులను బరిశీలించి పాఠ నిర్ణయముతో పాటు, కవిజనాశ్రయము వేములవాడ భీమకవి కృతమనియే నిర్ణయించిరి. క్రీ.శ. 1917లో అంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు (కాకినాడ) వారా గ్రంథమును ముద్రించిరి. వారి సిద్ధాంతములను ఖండించుచు చిలుకూరి నారాయణ రావు గారు తెల్పిన యాక్షేపములకుఁ బంతులుగారిచ్చిన సమాధానములు “భారతి”లోను, అంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు త్రిక సంపు. 14. సంవిక 1 (1925) లోను బ్రకటింపఁబడినవి. జ.రా. పంతులుగారి సిద్ధాంతములు యుక్తియుక్తము లుగానే యున్నవి.

కవిజనాశ్రయము మల్లియ రేచన కృతమని వావిళ్లవారు క్రీ.శ. 1960 సం. లో ముద్రించిన గ్రంథముపై నున్నది. అంధ్రగ్రంథ కర్తృత్వముల విషయమై వాదోపవాదములు జరుగుటయు నిప్పటికి నావిషయములు వివాదగ్రస్తములుగానే యుండుటయు మనకుఁ దెలిసిన విషయమే.

కన్నడ భాషలోని నాగవర్మభందోంబుధికి (క్రీ.శ. 990 సం.) నీ కవిజనా శ్రయమునకును జాలవఱకుఁ బోలిక గలదు. ఇందు సంజ్ఞా, వృత్త, జాతి, షట్పత్త్యయ, దోషాధికారములు గలవు. మనకు లభ్యములగు నాంధ్రవృందో గ్రంథములలో నిదియే ప్రాథమికము. అనేక లక్షణ గ్రంథములలో నిందలి లక్షణములే యుదాహరింపఁబడినవి. కవిజనాశ్రయము భీమన భందము నొకటియే యనుట సరియని నాయభిప్రాయము.

7. ఎఱ్ఱాపెగడ — కవిసర్పగారుడము

తంజావూరు సరస్వతీమహాలు గ్రంథాలయమునందలి “కవిసర్పగారుడము (డి.నెం. 704) అను ప్రతిలో. 70గద్య పద్యము లున్నవి. ఈ ప్రతిలో గ్రంథ కర్త పేరు లేదు.

అంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు (కాకినాడ) లోని “కవిసర్పగారుడము” (గ్రంథసంఖ్య 4950) — అను తాళ పత్రప్రతిలోఁ గూడ గ్రంథకర్త పేరులేదు.

రంగకవి, కవిసర్పగారుడము నుండి అని, ఆనంద రంగరాట్టండమునందు ద్వితీయాశ్వాసమున 9, 23, 31, 43, 46, 56, 72, 93, 99, 117, 132, 149, 160, 166, 174, 198, 207, 209, 213, 218, 236, 237, 256, పద్యముల నుదాహరించెను.

పై తాళపత్రప్రతులలోని పద్యములకును రంగకవి యుదాహరించిన పద్యములకును భేదములు గానరావు. లేఖకుల పొరపాట్లు మాత్రమప్పటప్పటఁ గన్పట్టును.

ఆనందరంగరాట్టండమున, బ్రథమాశ్వాసమున, నాంధ్ర వృందో గ్రంథములను దత్కర్తలను జెప్పుచు ఎఱ్ఱాపెగడ కవిసర్పగారుడమును గూడ రంగకవి పేర్కొనెను, కావున రంగకవి ఎఱ్ఱాపెగడ రచించిన కవిసర్పగారు

డములోని పద్యములనే యుదాహరించెనను నభిప్రాయము కల్పవస్తువును కాని యితరలాక్షణికు లెవ్వరును ఎఱ్ఱాపెగడ కవిసర్వగారుడమును రచించినట్లు పేర్కొనలేదు. ఇంకను బలీయములగు నాధారములు దొరకువఱకు ప్రబంధ పరమేశ్వరుడును, కవిశ్రయములో నొకడునగు నెఱ్ఱాపెగడయే కవిసర్వగారు డమును రచించినట్లు విశ్వసింప వీలుకాదు.

చిత్రకవి పెద్దన లక్షణసారసంగ్రహమున (బ్రథమాశ్వాసమున సుకవినుతి సేయుచు గావిరాజు బసవనను బేర్కొనెను. కావన బసవనయే కవిసర్వగారు డమును రచించినట్లు చాగంటి శేషయ్యగారభిప్రాయపడిరి. కాని యద్దానికిని సరియగు నాధారములు గానరావు. భందోదర్పణములోని పద్యములు కవి సర్వగారుడము (ఆ.సా.ప. ప్రతి)లో నున్నవి. కావున నీగ్రంథము ననంతా మాత్యునకుఁ బూర్వదైన యెఱ్ఱన వ్రాసినట్లు చెప్పటకు వీలుకాదు.

పట్టాభిరామకవి యనునాతఁడును కవిసర్వగారుడమును రచించినట్లు ప్రతీతి గలదు. కాని లాక్షణికులుగాని గవులుగాని యెవ్వరు నాతఁడగ్రంథమును రచించినట్లు చెప్పలేదు. నేను జూచిన ముద్రితా ముద్రితాంధ్ర గ్రంథములలో నెందును కవిసర్వగారుడము నెఱ్ఱన రచించినట్లు చెప్పటకాధారములు దొరకలేదు.

8. శ్రీ ధరుడు - ఆంధ్ర శ్రీ ధరచ్ఛందము

శ్రీధరుడును లాక్షణికుడు రచించిన భందోగ్రంథమును నేటి విమర్శకులుగాని పండితులుగాని చూచియున్నట్లు కానరాదు. నాకుఁగూడ నాగ్రంథము లభింపలేదు. కావున వారియూహలపై నాధారపడి నేనేమియు వ్రాయలేకు న్నాఁడను.

శ్రీధరుని వంశాధికమును గూర్చి వ్రాయుట కాతఁడు రచించిన గ్రంథమును గాని, యాతనిఁ గూర్చి యేకవియైనను వ్రాసిన గ్రంథమును గాని చూచుటకవ కాశము లేకపోయినందున నావిషయములను గూర్చి వ్రాయలేకున్నాఁడను.

ఆంధ్ర శ్రీధరచ్ఛందము :

గౌరవ లక్షణదీపికలో, గణగ్రహములు, గణముల శబ్దాభివ్యక్తిములు, రగణ యగణసంయోగము, గణకూటప్రకారము, శ్రీధూరకూటప్రకారము, అనేది విషయములను దెల్పుపద్యములు, శ్రీధరచ్ఛందమునుండి గ్రహింపఁ బడినవి.

గౌరవ పేర్కొనిన జీవనిర్ణీత నక్షత్రములు, తత్ఫలములు, మగణయోగము, అను విషయములను జెప్ప పద్యములను శ్రీధరచ్ఛందము నుండియే తిమ్మకవి సులక్షణసారమునం దుదాహరించెను.

అప్పకవీయమున నాభందోగ్రంథ నామము పేర్కొనఁబడినది కాని లక్ష్య లక్షణము లుదాహరింపఁబడుట లేదు.

వేంకటకవి ఆంధ్రప్రయోగరత్నాకరమున, 30 యతుల పేర్లను సంయుక్త ప్రాసము మున్నగుప్రాసల లక్ష్యలక్షణములను, స్వరల్కారయతి మున్నగు యతుల లక్ష్య లక్షణములను, బైలాక్షణికులు బేర్కొననివానినే, శ్రీధరచ్ఛందమునుండి పేర్కొనెను.

వేంకటరమణకవి, లక్షణశిరోమణియందుఁ బైలాక్షణికులు గ్రహింపని మాతృకాధ్యానమును దెల్పు పద్యమును శ్రీధరచ్ఛందమునుండి యుదాహరించెను.

ఆ భందములోనివే యితరవిషయములను దెల్పు పద్యములు సర్వలక్షణ శిరోమణి, సర్వలక్షణ సారసంగ్రహ చింతామణి, అనందరంగరాట్ఛందము, సర్వ లక్షణ సారము - అనుగ్రంథములలోఁ బేర్కొనఁబడినవి.

కాలము : గౌరవ తనలక్షణదీపికలో శ్రీధరచ్ఛందములోని పద్యముల నుదాహరించుటచే శ్రీధరకవి గౌరవకుఁ బూర్వఁడు. అనఁగా శ్రీధరుడు 14వ శతాబ్దిలోఁ పూర్వార్థమున నుండెననవచ్చును.

9. కవిరాక్షసుడు - కవిరాక్షనచ్ఛందము

కవిరాక్షనచ్ఛందమును గ్రంథములోని లక్ష్యలక్షణములు గొన్ని భందోగ్రంథములలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. కాని సమగ్రముగు నాగ్రంథము లభ్యము కాలేదు. కావున నాలాక్షిణికునిఁ గూర్చి వ్రాయుటకుఁదగిన యాధారములు లేవు.

ఈ భందోగ్రంథ నామమే కడువిచిత్రముగా నున్నది. కవిమూషికమారాలము, కవిసర్వగారుడము, కవిగజాంకుశము, కవివాగ్దంధనము - ఇట్టి జంతు పక్షి సరీసృపాయుధాది నామములతోఁ గూడిన భందోగ్రంథముల పేర్లు వింతగానే యుండును.

కవిరాక్షనము, కవిరాక్షసీయమును నామాంతరము లీకవిరాక్షనచ్ఛందమునకుఁ గలవు.

నివాసము : అప్పకవీయము నందలి ఈక్రిందిపద్యము వలనఁ గవి రాక్షసుడు గోదావరీమండలములోని ద్రాక్షారామనివాసీయని కొందఱి యభిప్రాయము.

ఈ. అదిని శబ్దశాసన మహాకవి చెప్పిన భారతంబులో
నేది వచింపఁగాఁ బడియె నెందును దానినె కాని నూత్రనం
పాదనలేమివేఁ దెనుఁగుపల్కు మఱొక్కటిఁ గూర్చిచెప్పఁగా
రాదని దక్షవాటి కవిరాక్షసుడి నియమంబుఁ జేసినన్.

— అప్ప. వీరిక. ప. 46

ఆ కవిరాక్షసుడును వేములవాడ భీమకవియు నొక్కఁడేయని మరికొందఱు అనుచున్నారు. కాని యందుల కాధారములు లేవు. అప్పకవి కవిరాక్షసీయమును గ్రంథనామమును బేర్కొనెను గాని యందలి పద్యముల నుదాహరింపలేదు.

కన్వారి రంగకవి యానందరంగరాట్టండమున విభాగయతికిని, ప్రాదియతి కిని కవిరాక్షసీయమునుండి లక్షణవద్యములను గ్రహించినట్లు వ్రాసినాడు. కాని యారెండు వద్యములును, అనంతని భందములో నున్నవి. కావునఁ గవిరాక్షసుఁ డనంతా మాత్యునకుఁ బూర్వఁడయి యుండు ననిచెప్పకతప్పదు.

కాలము : అనఁగా గవిరాక్షసుడు క్రీ.శ. 14వ శతాబ్దియందుండెడి వాఁడని చెప్ప వచ్చును.

రచనలు : 1. ఆదినారాయణ చరిత్రము, 2. దేవకీనందన శతకము, 3. లక్ష్మీనారాయణ విలాసము, 4. కవిరాక్షనవృందము.

మొదటి మూడు గ్రంథములనుండి కొన్ని వద్యములు లక్ష్యములుగా నప్ప కవి మున్నగువారి గ్రంథములలోఁగాన వచ్చుచున్నవి. కాని సమగ్రముగా నున్న గ్రంథమందొక్కటియు నెవరికిని దొరకుటలేదు.

కవిరాక్షనవృందము : ఉప్పులూరి వేంకటరెడ్డి సకల లక్షణసార సంగ్రహ వింతామణి, గణపవరపు వేంకటకవి ఆంధ్రప్రయోగరత్నాకరము, రంగకవి అనంద రంగరాట్టండము, మున్నగు భందోగ్రంథములందుఁ గవిరాక్షన వృందములో నున్న 21యతులపేర్లు, యతుల లక్షణములు, అభేద ప్రాసము, పర్లప్రాసము మున్నగునవి పేర్కొనఁబడినవి.

10. గౌరన - లక్షణదీపిక

వంశాధికము : సరస సాహిత్య లక్షణ చక్రవర్తి బిరుదాంకితుఁ డగు నీ కవి నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు ; గౌతమ గోత్రుఁడు ; పోచమాంబకు నయ్యలమంత్రికిని బుత్రుఁడు, వల్లభమంత్రికిని గంగాంబకును దాహిత్రుఁడు ; ధరణిమంత్రికిఁ దమ్ముఁడు. కొన్ని ప్రతులలోఁ గవిత్వండ్రిపేరు, ఎల్లమంత్రి యని యున్నది.

రచనలు : 1. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, 2. నవనాథ చరిత్రము, 3. లక్షణదీపిక—అను మూడు గ్రంథములను గౌరన రచించినట్లు తెలియుచున్నది.

కాలము : ఈతఁడు శ్రీనాథునికి నమకాలికుఁడు. క్రీ.శ. 1385-1445 నడుమ నుండియుండవచ్చును.

లక్షణదీపిక :

‘లక్షణదీపిక’ యను భందోగ్రంథము సంస్కృతమున గౌరనచే వ్రాయఁబడి నది. అందుఁ దెలుగు పద్యములుగూడ నుదాహరింపఁబడినవి. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు (కాకినాడ)లో లక్షణదీపిక (గ్రంథసంఖ్య 2585)లో గౌరన వంశాధిక ములు స్పష్టముగా నున్నవి. అందే మఱియొకలక్షణదీపిక (గ్రంథసంఖ్య 1391) గలదు. ఆరెండు ప్రతులకును గ్రంథస్థ విషయములభేదము గలదు.

శ్రీవేంకటేశ్వర ప్రాప్త్య తిఖిత పుస్తకభాండాగారమునందుఁ గూడ ‘లక్షణ దీపిక’ (ఆర్. నెం. 1054. బి. 457) యను నామముతో నొకగ్రంథము సంస్కృ తమున రచియింపఁ బడియున్నది. అందుఁ దెలుగు పద్యము లుదాహరింపఁ బడినవి. పైరెండు ప్రతులయందు నైదు పరిచ్ఛేదములే గలవు. రెంటును గ్రంథ స్థవిషయము సమానముగా నున్నది. ఉదాహృతములైన గ్రంథనామములుగూడ రెంటును సమానముగా నున్నవి.

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు (గ్రంథసంఖ్య 2585) లో 12 ప్రకాశములు గలవు. గ్రంథస్థ విషయముపై రెండుప్రతులకును భిన్నముగానున్నది. అముద్రితాంధ్ర భృందో గ్రంథములందా విషయము గలదు.

11. అనంతామాత్యుఁడు — భందోదర్పణము

వంశాధికము : ఈ లాక్షణికుఁ డాటువేలనియోగి బ్రాహ్మణుఁడు ; అప స్తంబనూత్రుఁడు ; కౌండిన్య గోత్రుఁడు ; తిక్కనామాత్య పుత్రుఁడు ; తల్లి మల్లము : ఇతని తాత ముమ్మడన్న ; ముత్తాత బయ్యనకవి.

ఇతని ముత్తాతయైన బయ్యనామాత్యుఁడు కవియై మహాభారత కృతికర్త యగు తిక్కనసోమయాజీచేత “భవ్యభారతి” అను బిరుదము నందినట్లును, కవి యేగాక దండనాథుఁడై పేరువడసినట్లును, అనంతామాత్యుని భోజరాజీయములో వ్రాయఁబడినది.

విద్యాధికము : ఈతని గురువు చక్రవర్తియను శ్రీ వైష్ణవుఁడని భందో దర్పణములోని 4 వ యాశ్వాసమందలి “శ్రీనిధిచక్రవర్తి గురుశేఖర” యను పద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది.

నివాసము : ఈతని నివాసగ్రామమునుగూర్చి భేదాభిప్రాయములు గలవు. ఈతఁడు గుంటూరు మండలవాసి యనిగాని, కృష్ణామండల వాసి యనికాని నిర్ణ యించుటకుఁ దగిన యాధారము లింకను నావశ్యకములై యున్నవి.

కాలము : అనంతఁడే తన రసాభరణ గ్రంథాంతమున నా గ్రంథరచనా కాలమును “జానొందన్ శకవరముల్” అనుపద్యములోఁ జెప్పియున్నాడు. కావున నీకవి క్రీ. శ. 15వ శతాబ్దివాఁడనుటలో సందియములేదు.

రచనలు : అనంతామాత్యుఁడు, 1. భోజరాజీయమునుప్రబంధమును, 2. రసాభరణమును కావ్యలక్షణగ్రంథమును, 3. భందోదర్పణమును భందశాస్త్రమును రచించియుండెను.

భందోదర్పణము :

అనంతుని భందమనియు, భందోదర్పణమనియుఁ బిల్వఁబడు నీగ్రంథము చాలాప్రసిద్ధిగాంచినది. ముద్రితముద్రితములైన యనేకాంధ్రభృందో గ్రంథము లలో నీ గ్రంథమునుండి పద్యములుదాహరింపఁబడినవి. అనంతుని భందో దర్పణమును వావిళ్ళవారు 1921, 1947, 1958 సంవత్సరములలోఁ బ్రచు రించిరి.

కవిజనాశ్రయమువలె నీగ్రంథమును పండిత కవుల యాదరగౌరవములకుఁ బాత్రమైనది. ఇందు నాల్గొశ్వాసములు కలవు. సంజ్ఞాప్రకరణము, ప్రాసప్రకర ణము, యతిప్రకరణము, ప్రథమాశ్వాసమునఁ గలవు. ద్వితీయాశ్వాసమున 26 భందములందుఁబుట్టిన వృత్తములయు, ఉద్ధరమాలావృత్తములయు, లక్ష్య లక్షణములు సెప్పఁబడినవి. తృతీయాశ్వాసమున కందములు, అర్యులు, గీతులు,

సీసములు, తరువోజు, అక్కరలు, పదములు, రగడలు, చాటు ప్రబంధములు, ఉదాహరణలక్షణము, షట్పత్తయములు - వీనినిగూర్చి చెప్పబడెను. చతుర్థాశ్వాసమున దశదోషములు, వ్యాకరణవిషయములు, షడ్వర్గములు చెప్పబడినవి.

12. విన్నకోటపెద్దన - కావ్యాలంకారచూడామణి

వంశము : విన్నకోటపెద్దన గోవిందరాజపుత్రుడు. నియోగిబ్రాహ్మణుడు ; కౌశికసగోత్రుడు.

విద్యాదికము : పెద్దన కావ్యకళావిదుడు. కొన్ని శాస్త్రములందు విశేషపాండిత్యము గలవాడని యీతని గ్రంథము వలననే తెలియుచున్నది.

నివాసము : కృష్ణామండలములోని గుడివాడకు సమీపమున విన్నకోటయనుగ్రామమున్నది. అదియే యీతని నివాసస్థలమై యుండును. విన్నకోటయని యింటి పేరుగలవారిప్పటికిని వలుతావుల గలరు.

కాలము : పెద్దన కావ్యాలంకారచూడామణిని విశ్వేశ్వర భూపతికి గృతి యిచ్చినాడు. కృతిపతియగు విశ్వేశ్వరభూపతి మండపమును గట్టించిన కాలము క్రీ.శ. 1407 ప్రాంతము. కావున పెద్దన 14వ శతాబ్దములో నుత్తరార్థమునను 15వ శతాబ్దమున (బ్రథమభాగముననున్నట్లు చెప్పవచ్చును.

రచనలు : 1. కావ్యాలంకార చూడామణి. 2. ప్రద్యుమ్నచరిత్రమను ప్రబంధము. ఈ ప్రబంధములభ్యముకాదు.

కావ్యాలంకారచూడామణి :

ఈ గ్రంథమున (గావ్యాలంకార విషయములు, ఛందోవ్యాకరణవిషయములు బాగుగాజెప్పబడినవి. ఇందు 9 ఉల్లాసములున్నవి విద్యానాథుని ప్రతాపరుద్రీయము, దండికావ్యాదర్శము, రసమంజరి, మున్నగు సంస్కృత గ్రంథములనాధారముగా గైకొని కవివాచుర్యముతో స్వతంత్రగ్రంథముగా రచించెను.

ఇందు, సప్తమాష్టమోల్లాసముల యందు ఛందోవిషయములు చెప్పబడినవి. గణములు, గురులఘువులు, వశిభేదములు, షడ్విధప్రాసములు, వృత్తములు, విచ్ఛందోధికారము, సప్తమోల్లాసముల జెప్పబడెను. అష్టమోల్లాసమునందు, వృత్తములు, కందములు, సీసములు, గీతులు, అక్కరలు, షట్పత్తయములు, చెప్పబడినవి.

కావ్యాలంకారచూడామణిలోని పద్యములు, కవిసర్పగారుడము, సులక్షణ సారము, అప్పకవీయము, ఛందము, ఆనందరంగరాట్నందము, నర్వలక్షణసార సంగ్రహము—మున్నగు గ్రంథములందుదాహరింపబడినవి.

13. భైరవకవి - కవిగజాంకుశము

వంశాదికము : ఈ కవి రచించిన శ్రీరంగమాహాత్యమునందలి “కృత విద్యాఖురశీవరిశ్రమ.....” అనుపద్యము వలన నందలి గద్యమువలనను నీతడు గౌరవామాత్యుని తనయుడనియు, గౌతమసగోత్రుడనియు తెలియుచున్నది.

నివాసము : ఈతని నివాసమునుగూర్చి వివిధాభిప్రాయములు గలవు.

విద్యాదికము : శ్రీ రంగమాహాత్యమునందలి “ఇది శ్రీమద్రామరాంభికా వర ప్రసాదలబ్ధసిద్ధసారస్వత.....” అనుగద్యమువలనను. రత్నపరీక్షయను నీతని కృతియందలి “భ్రమరాంబాదేవికృపన్.....” అను పద్యమువలనను నీ కవికి సాహిత్యశాస్త్రకళలో బాండిత్యకవిత్వ నైపుణ్యములు భ్రమరాంబాకటాక్షము వలన లభించినవని తెలియుచున్నది.

కాలము : ఈతడు గౌరన పుత్రుడగుటచే నీతనికాలము క్రీ.శ. 1410-1460, అని యాంధ్రకవితరంగిణిలో జెప్పబడినది.

రచనలు : 1. శ్రీరంగమాహాత్యము, 2. రత్నపరీక్ష లేక రత్న శాస్త్రము, 3. కవిగజాంకుశము.

కవిగజాంకుశము :

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు (కాకినాడ) వారు కవిగజాంకుశములోని 78 పద్యములను మాత్రము, ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక 18వ సంపుటములో ముద్రించిరి.

తంజావూరు నరస్వతీమహాలు పుస్తకభాండాగారమునందు (కవిగజాంకుశము (డి. 697 సంఖ్యగలప్రతి) గలదు. ఆ ప్రతిలో కవిగజాంకుశము భైరవకవి విరచితమని వ్రాయబడినది. ఇందు (పద్యములసంఖ్య సుమారుగా సరిపోవుచున్నది.

శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారమునందు (గూడ కవిగజాంకుశము (ఆర్. 1054 బి. 457) అను ఛందోగ్రంథమున్నది. ఇందలి పద్యములును తంజావూరు ప్రతిలోని పద్యములును సమానములే.

కవిగజాంకుశములోని పద్యములు, లక్షణదీపిక, సులక్షణసారము, అప్పకవీయము, నర్వలక్షణశిరోమణి, లక్షణరాజీయము, ఆనందరంగరాట్నందము, మున్నగు ఛందోగ్రంథములలో గలవు.

14. వెల్లంకి తాతంభట్టు - 1. ఛందోదర్శనము

2. కవించింతామణి

వంశము : తాతంభట్టు వైదికబ్రాహ్మణుడు. ఎఱ్ఱమ్మకును అబ్బయ్యకును బుత్రుడు. రామయ్యనకుఁ దమ్ముడు, ఈతడు తనవంశాదికమును గూర్చి కవించింతామణిలో, “శువియెఱ్ఱమాగర్భశక్తిమక్తామణి.....” అను పద్యమున జెప్పెను.

నివాసము : ఈ కవి నివాస మేదిమో తెలియదు. కృష్ణామండలము నందలి నందిగామతాలూకాయందు, వెల్లంకియను గ్రామమున్నది. ఆ యూరునఁ గవివంశమువారుండినవో నా యూరునుబట్టి గృహనామ మేర్పడియుండునని యూహింపవచ్చును.

కాలము : శ్రీనాథుఁడు, నాచనసోమన, రచించిన గ్రంథములలోని పద్యము లీ లాక్షణికుఁడు లక్ష్యములుగా నిచ్చెను. కావున నీతఁడు 15వ శతాబ్దమునం దుత్తరార్ధమున, 16వ శతాబ్దమునఁ బూర్వార్ధమున నుండె నన వచ్చును.

తాతంభట్టు తన భందోదర్పణముందు “ఏ కవి నిర్మించె నీ శబ్దశాస్త్ర పద్ధతి” అను మొదటిపద్యముననే యాతఁ డెల్లభాషలను నేర్చినట్లును గీర్తని బడసినట్లును వ్రాసియున్నాఁడు.

రచనలు : 1. భందోదర్పణము, 2. కవిచింతామణి.

1. భందోదర్పణము :

తంజావూరు సరస్వతీమహాలు పుస్తక భాండాగారమున వెల్లంకి తాతంభట్టు విరచితమైన భందోదర్పణము (డి. నెం. 713) కలదు. ఇందలి విషయసూచిక కూడముందే వ్రాసితిని.

2. కవిచింతామణి :

ఈ కవిచింతామణినే, కవిజనచింతామణి, కవిలోక చింతామణి, కావ్యాను శాసనము, కావ్యచింతామణి, తాతంభట్టు చింతామణి-అనుపేర్లతో లాక్షణికులు తమ భందోగ్రంథములందుఁ జేర్చొనిరి.

రెండు చింతామణిప్రతులు (గృంథసంఖ్యలు 391, 4532) ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు (కాకినాడ)లోఁ గలవు.

కవిచింతామణిలోని పద్యములు, భందోదర్పణము (తాతంభట్టు), సులక్షణ సారము, లక్షణసారసంగ్రహము, అప్పకవీయము, ఆంధ్రప్రయోగరత్నాకరము, సకల లక్షణసారము, అనందరంగరాట్నందము, సర్వలక్షణ శిరోమణి, సర్వ లక్షణసారము, కవితాలక్షణసారము, లక్షణరాజీయము మున్నగు భందో గ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడినవి.

సులక్షణసారమును వెల్లంకి తాతంభట్టు రచించినట్లుగఁ బ్రతీతి కలదు. కాని యీ గ్రంథమును తాతంభట్టు రచింపలేదు. లింగమగుంట తిమ్మకవి సులక్షణ సారమును రచించినాఁడు.

15. కాచిరాజుబసవన - 1. ప్రయోగసారము

2. కవిసర్పగారుడము

వంశాధికము : ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు (కాకినాడ)లోఁ గల కవిసర్ప గారుడము (గృం. సం. 495)లో గ్రంథారంభమందలి “శ్రీ శైలేంద్రునిశాంతు” అను పద్యమువలనఁ గాచన బసవన శ్రీశైలమల్లిఖార్జునుని భక్తుఁ డనియుఁ డెలియుచున్నది. అందు గ్రంథకర్తపేరుగాని యాతనివంశమును గూర్చిగాని లేదు.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తునందుఁ బ్రయోగసారము (గృం. సం. 1326) అను తాళపత్రప్రతిలో గ్రంథారంభమునందలి పద్యములలోఁ గాచిరాజు బసవన ప్రయోగ సారమును రచించి శ్రీరామున కంకితమిచ్చినట్లున్నది. కాని యాతని వంశాధి కమునుగూర్చి వ్రాసిన పద్యములు లేవు.

నివాసము : ఈతని నివాసస్థలమును గూర్చి తెలియదు.

కాలము : చిత్రకవి పెద్దన లక్షణసారసంగ్రహమునందలి ప్రథమా శ్వాసములోని “త్ర్యక్షరవర్తనసాదకవిత్వాధ్యుని” యనుపద్యమునఁ గాచిరాజు బసవనను న్మరించుటచే, నీతఁడు పెద్దనకుఁ బూర్వ్యుడని చెప్పకతప్పదు. అనఁగాఁ గాచిరాజు బసవన క్రీ.శ. 1480-1530 ప్రాంతమున నున్నవాఁడు.

రచనలు : ఈయన 1. ప్రయోగసారము, 2. కవిసర్పగారుడమును గ్రంథములను రచించెను.

1. ప్రయోగసారము :

కాచిరాజు బసవన ప్రయోగసారములోని పద్యమును, దంతిని అప్పకవి తన లక్షణసారసంగ్రహమునం దుదాహరించెను.

2. కవిసర్పగారుడము :

కవిసర్పగారుడములోని పద్యముల ననేక లాక్షణికు లీ క్రింది లక్షణగ్రంథ ములం దుదాహరించిరి.

సులక్షణసారము, లక్షణసారసంగ్రహము, అప్పకవీయము, లక్షణశిరో మణి, సుకవికర్ణామృతము, సర్వలక్షణసారము, భందోనిరంకుశము, లక్షణ రాజీయమును నాంధ్రభృందోగ్రంథములలోఁ గవి సర్పగారుడమునందలి పద్యము లుదాహరింపఁబడినవి.

కవిసర్పగారుడమును గాచిరాజు బసవన రచించినాఁడు. ఎఱ్ఱాప్రగడగాని, పట్టాభిరామ కవిగాని యీ గ్రంథమును రచించుట లేదని “ఎఱ్ఱాప్రగడ కవిసర్ప గారుడము”- అనుచోట నా యభిప్రాయమును వ్రాసితిని.

16. చిత్రకవి పెద్దన - లక్షణసారసంగ్రహము

వంశాధికము : పెద్దనయింటిపేరు పార్థంబాలవారు. అతనివంశము నకు మూలపురుషుఁడు మంచిరాజు. అతనిపుత్రుఁడు కాచన. అతని కుమారుండు చెన్నయ. అతని సుతుండు సర్వయ. అతనిభార్య లక్కమాంబ. ఆ దంపతులు పెద్దనకుఁ దలిదండ్రులు. ఈ లాక్షణికుఁడు చిత్రకావ్యరచనాధురం ధరుఁడగుటచే నీతనికిఁ జిత్రకవియని పేరువచ్చినదనియు నీతని తరువాతివారికిఁ జిత్రకవియింటిపేరైనదనియుఁ దలంపవచ్చును.

నివాసము : లక్షణసారసంగ్రహములోని “అతులితగుణవంతునకానత.... హనుమంతునకున్” అను పద్యమువలన నీతఁడు, వెల్లెలూరిపురమునందున్న హనుమంతునిపైగల భక్తిచే నాతనిపేర నొక శతకమును రచించెననియు, లక్షణసారసంగ్రహమును గూడ నాతనికి యంకితమొనర్చెననియుఁ దెలియుచున్నది. కావున నీ పెద్దన వెల్లెలూరి నివాసుడని చెప్పవచ్చును.

కాలము : ఈ లక్షణసార సంగ్రహమునుండి సులక్షణసారమునఁ దిమ్మకవి దేశీయవడి కొకపద్యము నుదాహరణముగా నిచ్చెను. కావునఁ బెద్దన లింగమగుంట తిమ్మకవికిఁ బూర్వుడు. అనఁగా నీతఁడు క్రీ.శ. 1550 ప్రాంతము వాడని చెప్పవచ్చును.

రచనలు : 1. లక్షణసారసంగ్రహము, 2. హనుమచ్ఛతకము.

1. లక్షణసారసంగ్రహము :

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారిచే నీ గ్రంథము 1940సం. లోఁ బ్రకటింపఁ బడినది. ఇందు మూఁడాశ్వాసములు గలవు. ప్రథమాశ్వాసమున జ్యోతిర్మంత్ర శాస్త్రవిషయములును, గురులఘుగణములును, ప్రాసములు, యతులు, 26 భందములఁ బుట్టిన వృత్తములును, పాదగోపనము, జగణభతుష్కందమును జెప్పఁబడినవి. ద్వితీయాశ్వాసమున స్వస్థాన పరస్థానార్థసమవృత్తములు, స్వస్థానపరస్థాన విషయవృత్తములు మున్నగు విశేషవృత్తములును, జాత్యవజాతులును, అక్కరలు, రగడలు, ఉదాహరణలక్షణము, యక్షగాన లక్షణములును, జెప్పఁబడినవి తృతీయాశ్వాసమునందు రేఫ అకార నిర్ణయము, చిత్రకవిత్య బంధకవిత్యభేదములును, షట్ప్రత్యయ లక్షణమును, జెప్పఁబడినవి.

చిత్రకవి పెద్దన రచించిన లక్షణసారసంగ్రహము సులక్షణసారము, లక్షణశిరోమణి శ్రీ కృష్ణభూపాలీయాది భందోగ్రంథములందుఁ జేర్చొనఁబడినది.

2. హనుమచ్ఛతకము :

ఈ లాక్షణికుడే లక్షణసారసంగ్రహమునందు “మున్నొక శతకము మాకుం.....” అనుపద్యమున నతఁడు హనుమంతునిపేర నొక శతకమును రచించినట్లు వ్రాసెను. ఈ శతకము దొరకుటలేదు.

17. లింగమగుంట తిమ్మకవి

1. సులక్షణసారము 2. బాలబోధచ్ఛందస్సు

వంశము : తిమ్మకవి నియోగిబ్రాహ్మణుడు, సర్వకవిపాత్రుడు తిమ్మాంబాలక్షణమాత్యులకుఁ బుత్రుడు. మత్స్యపురాణ వామనపురాణాది

గ్రంథకర్తయగు లింగమగుంట రామకవికిఁ దమ్ముడు. ఆ పురాణగ్రంథ లేఖకుడు.

పై విషయమును దిమ్మకవియే సులక్షణసారమునందు “శ్రీవైష్ణవహితుండఁ జిక్కయభట్టరు శిష్యుండ” అను పద్యమువలననే తెలియుచున్నది.

విద్యాదికము : పై పద్యమునందే యాతఁడు చిక్కయభట్టరు శిష్యుడనని చెప్పియున్నాడు. ఈతఁడు విద్యత్కవియని యీతని గ్రంథరచనము వలననే తెలియుచున్నది.

నివాసము : తిమ్మకవి నివాసము నెల్లూరుమండలములోని లింగమగుంట గ్రామము. ఇయ్యది గుండ్లకమ్మనదీతీరమున నున్నది.

కాలము : తెనాలిరామకృష్ణకవియు, నీతఁడును చిక్కభట్టరు శిష్యులు. కావున నీ కవులిరువురును సమకాలికులు. ఈ కవి క్రీ.శ. 16వ శతాబ్దియందున్న వాడని చెప్పవచ్చును.

రచనలు : 1. సులక్షణసారము, 2. బాలబోధచ్ఛందస్సు.

1. సులక్షణసారము

సులక్షణసారమును భందోగ్రంథము 1862, 1894, 1924, 1942, 1947, 1955 సంవత్సరములలో వివిధప్రాంతములలోఁ గొందఱిచే ముద్రింపఁ బడినది. అన్నిగ్రంథములలోని విషయ మొకేవిధముగా లేదు. కొన్నిముద్రితప్రతులలో వెల్లెలూరి తాతంభట్టు తత్కృతికర్తయని యున్నది. 1955వ సంవత్సరములో వావిళ్ళవారు శ్రీ రాఘరి దొరసామి శర్మగారిచేఁ బరిష్కరింపబడిన సులక్షణసారమును ముద్రించిరి. ఆ ప్రతిలో 8 ప్రకరణములున్నవి. 1. సంజ్ఞా ప్రకరణము, 2. షట్ప్రత్యయప్రకరణము, 3. జాత్యవజాతిప్రకరణము, 4. వృత్తప్రకరణము, 5. యతిప్రకరణము, 6. ప్రాసప్రకరణము, 7. అక్షరగుణదోషవిచార ప్రకరణము, 8. గణవిషయవిచారప్రకరణము—ఇట్టి ప్రకరణవిభాగము పూర్వపుఁ బ్రతులలో లేదు.

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు (కాకినాడ) లో సులక్షణసారము (గ్రం. సం. 3439) లింగమగుంట తిమ్మకవి విరచితమైనదే యున్నది. కాని పై ముద్రిత ప్రతివలెఁ బ్రకరణ విభాగమిందు లేదు. విషయమునందుఁగూడ రెంటికిని గొంత భేదమున్నది.

2. బాలబోధచ్ఛందస్సు

కొలూరి యాంజనేయకవి తన సుకవికర్ణామృతమున లింగమగుంట తిమ్మకవి బాలబోధచ్ఛందము నుండి సంప్రసారణమున కుదాహరణముగా నొకపద్యమును గ్రహించెను.

అంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు (కాకినాడ) లో బాలబోధవృందము (గ్రం. సం. 909) అనేది పేరుతో నాక తాళపత్రగ్రంథమున్నది. అది బాల శిథిలావస్థలో నున్నందున జూచుటకు వీలుకాలేదు. అందు భీమనభండము, కవికంఠపాశము, లక్షణదీపిక, సాహిత్య రత్నాకరము, వాదాంగమాడమణి మున్నగు గ్రంథములలోని పద్యములును, శ్రీనాథుని కాశీఖండము, నాచనసోముని వనంత విలాసము మున్నగుగ్రంథములందలి పద్యములు లక్ష్యములుగా గైకొనబడినవి. వృత్తములు, యతిప్రాసములు, జ్యోతిశ్శాస్త్ర విషయములు మున్నగు విషయములగూర్చి యందు వ్రాయబడినది.

18. పెనుమర్తి వేంకటార్యుడు - లక్షణవిలాసము

శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండా గారమున (పెనుమర్తి వేంకటార్యవిరచితమైన లక్షణవిలాసమునకు) (ఆర్. 1024) దాళపత్రప్రతి యున్నది.

వంశాధికము : అగ్రంధారంభమున నీ క్రిందిపద్యమున్నది.

ఉ॥ శ్రీయుతమూర్తి భండములు సెప్పి రనేకు అనేకదార్శ స్వే
చ్ఛాయతబుద్ధినం దిరు [వదార్యతు] తిర్వదిప్రాస భేదముల్
ప్రాయకతేర్చి లక్షణవిలాసమొనర్చితి నేను రంగధా
మాయిదె చిత్తగింపు పెనుమర్తి వరేణ్యుడ వేంకటార్యుడన్

పై పద్యమున (పెనుమర్తి వేంకటార్యుడు లక్షణవిలాసమనేది భండగ్రంథమును రచించినట్లు మాత్రమే తెలియుచున్నది. అంతకంటె నాతని జీవిత విశేషములు తెలియవు.

కాలము : లక్షణవిలాసమునందు బెద్దన కావ్యాలంకారమాడమణినుండియు, మనుచరిత్రమునుండియు బద్యములు బాహరింపబడినందున నీ లక్షణకుడు క్రీ.శ. 16వ శతాబ్దిలో సుత్తరార్థమున నుండియుండెనని చెప్పవచ్చును.

రచనలు : ఈతడు లక్షణవిలాసమును రచించినట్లు మాత్రమే తెలియుచున్నది. అప్పకవి పేర్కొనిన లక్షణవిలాస మియ్యదియే యైయుండును.

19. వెల్లటూరి లింగనమంత్రి - సరసాంధ్ర

వృత్తరత్నాకరము

సరసాంధ్రవృత్త రత్నాకరము మాల్యాద్రి సృసింహస్వామి కంకిత మియ్యబడినది. కావున నీ గ్రంథమునకు మాల్యాద్రి సృసింహవృందమున నామాంతరము గలదు.

సరసాంధ్రవృత్తరత్నాకరము (డి. నెం. 1320) మద్రాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమున నున్నది. అందలి ప్రథమాశ్వాసాంతమందలి యీ గద్యవలన నీ కవినిగూర్చి స్వల్పముగా తెలియుచున్నది.

“ఇది శ్రీమన్మాల్యాద్రి సృసింహవరప్రసాద లబ్ధకవిత్వావిశేష శ్రవణానంద భరితాంతఃకరణ కృతాశేషవిద్యజ్ఞున వెల్లటూరి వెంగనామాత్య తనూభవ లింగయ మంత్రిప్రణీతంబైన సరసాంధ్ర వృత్తరత్నాకరంబను లక్ష్యలక్షణప్రసంగంబగు భండంబునందు బ్రథమాశ్వాసము.”

వంశాధికము : పై గద్యవలన లింగయమంత్రి యింటిపేరు వెల్లటూరి వారనియు, నాతనితండ్రి పేరు వెంగనామాత్యుడనియు, నాతడు సృసింహ స్వామి భక్తుడనియు తెలియుచున్నది. అంతకంటె నీతనిగూర్చి తెలియదు.

నివాసము : మాల్యాద్రి, వెల్లూరునుండలములోని కందుకూరుతాలూకాలో నున్నది. ఈతని నివాస మా ప్రాంతమయియుండును.

కాలము : ఈ గ్రంథమునందు లకారశ్లేష్ఠ ప్రాసమునకు రాఘవపాండ వీయములోని పద్యము లక్ష్యముగా నీయబడినది. కావున నీతడు క్రీ.శ. 1550కి దర్వాతివాడు కావచ్చును. అనగా నీతడు 16వ శతాబ్దమునందుండి యుండవచ్చును.

రచనలు : లింగనమంత్రి సరసాంధ్రవృత్తరత్నాకరమును మాత్రమే రచించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందు నాల్గవశ్వాసములు గలవు.

20. కౌలూరి ఆంజనేయకవి - సుకవికర్ణామృతము

వంశాధికము : ఈ కవి పాకనాటి నియోగిబ్రాహ్మణుడు. ఆపస్తంబ సూత్రుడు : యజుశ్శాఖీయుడు ; హరితసగోత్రుడు ; కృష్ణమంత్రికుమారుడు ; పాపమంత్రికి బౌత్రుడు. ఈ విషయ మీ క్రిందిపద్యమున (జెప్పబడినది.

సీ॥ బాటుధారలచేత జగతి నెన్నికకెక్కె
మత్తితామహ పాపమంత్రిమో?
శతకంబులవిచ్చి నత్తబంధములచే
గీర్తిగన్గొనె తండ్రి కృష్ణమంత్రి
దండకంబులును బద్య శతములాదిగా
హనుమంతుడు రచించె నగ్రజుండు
శతకయుగము నొక్క సత్ప్రబంధము
నయ్యె మిక్కిలి వేడ్కగా మదీయకృతము

అందును మతీయు నీ కృతియొనర్చు
నొనర గృష్ణానదికి జెంత సుత్తరమున
గనగగ్రోత్రయం బుపకంఠమునను
నిలుతు గౌలూరిపురి నాంజనేయకవిని

నివాసము : పై పద్యమునందే కవి కృష్ణానదీప్రాంతముననున్న కౌలూరి పురి నుండెడి వాడని చెప్పబడినది.

కాలము : ఇందు ద్రికారప్రాసమునకు లింగమగుంట తిమ్మకవి బాల బోధవృందమునుండియు, వికల్పప్రాసమునకు చింగళి సూరన్న ప్రభావతీప్రద్యు

ముమునుండియుఁ బద్యములుదాహరింపఁబడినవి. కావున నీకవి క్రీ.శ. 1600 ప్రాంతమువాఁడనుట నిశ్చయము.

రచనలు - సుకవికర్తృత్వము : అంధ్రసాహిత్య పరిషత్తులో సుకవికర్తృత్వమునకుఁ దాళపత్రప్రతి (గ్రం. సం. 850) యున్నది. ఇందు 4 ప్రకరణములున్నవి. లక్ష్యలక్షణము లనేక గ్రంథములనుండి యిందుదాహరింపఁ బడినవి. ఇందు గురుస్తుతి గావింపఁబడినవి.

21. విశ్వేశ్వర కవి - విశ్వేశ్వరచృందము

విశ్వేశ్వరకవి జీవితవిశేషములను గూర్చిసరియైన వారిత్రాకాధారముల నెవ్వరు నింతవఱకుఁ జూపలేదు. ఈకవి రచించిన భందోగ్రంథముకూడ లభ్యము కాలేదనియే శ్రీశేషయ్యగారును వ్రాసిరి. విశ్వేశ్వరకవి యని పేరుగల కవులు మఱికొందఱున్నారు. ఈభందోగ్రంథము దొరకనందున నీవిశ్వేశ్వరకవి వంశాధికమును గూర్చివ్రాసినను కేవల మాధారరహిత మనక తప్పదు.

విశ్వేశ్వరచృందము :

ఈ భందోగ్రంథము నాకు లభింపలేదు. పొత్తపి వేంకటరమణకవి తన లక్షణశిరోమణియందీ గ్రంథమునందలి రాశిపొంతువును గూర్చి చెప్పిన పదము నుదాహరించెను. ఇందలి సత్వరజస్తమో వేశానిర్దయము, యోనిపొంతన మను వానిని గూర్చి వ్రాసిన పద్యములను రంగకవి అనందరంగ రాట్నచృందమునందు దాహరించినాడు.

రంగకవి, సర్వలక్షణసారమునందలి, అమృతాక్షర విషాక్షర వివేకము రాశిపొంతువు, గ్రహమైత్రి, యోనిపొంతువు - అను విషయముల గూర్చి వ్రాసిన పద్యముల నుదాహరించెను.

విశ్వేశ్వర చృందములోని పద్యము నాంధ్రభాషలో వ్రాయఁబడుటచే నీకవి యాంధ్రుఁడనుట యుచితము.

కాలము : పొత్తపి వేంకటరమణకవి విశ్వేశ్వర చృందములోని పద్యములను తన లక్షణగ్రంథమునం దుదాహరించి యున్నాడు. అతఁడు క్రీ.శ. 17వ శతాబ్దిలోని వాడు. కావున విశ్వేశ్వరకవి యాతనికిఁ బూర్వుఁ డనక తప్పదు. క్రీ.శ. 15, 16 శతాబ్దిలోని యాంధ్రభందోగ్రంథకర్తలు విశ్వేశ్వర చృందమునుండి పద్యముల నుదాహరింపక పోవుటచే విశ్వేశ్వరుడు 16వ శతాబ్దిములో సుత్రార్థముననుండి యుండవచ్చును.

22. వాదీంద్రచూడామణి - పాదాంగచూడామణి

వంశాధికము : కవిజనాశ్రయములోని, అధికారాంతగద్యములలో “శ్రీవాదీంద్రచూడామణి” అనియున్నది. దీనినిబట్టి వాదీంద్రచూడామణి యను నాతఁడు జైనసమయాచార్యుఁడని చెప్పవచ్చును. ఇంతకంటె నాతని జీవిత

విశేషముల గూర్చి తెలియదు. అతని భందోగ్రంథ మింతవఱకు నెవ్వరికిని దొరకుటలేదు.

రచనలు - పాదాంగ చూడామణి : ఈ భందోగ్రంథనామములో భేదము గలదు. అప్పకవి ‘వాగీంద్ర చూడామణి’ యనియు, కస్తూరి రంగకవి వాదాంగ చూడామణి పాదాంగద చూడామణి యనియు నాగ్రంథమునే పేర్కొనిరి. దానినే వాదాంగద చూడామణి యని మరికొందఱనిరి. వ్యాకర్తలు వపల కభేదము నంగీకరించిరి. కావున నీగ్రంథ నామాదిని వ యున్నను, వ యున్నను వింత లేదు.

కాలము : తిమ్మకవి సులక్షణసారమున నీగ్రంథములోని పద్యములుండుటచేఁ దిమ్మకవికంటె నీతఁడు బూర్వుఁడు.

అప్పకవి వాగీంద్ర చూడామణిని బూర్వ గ్రంథనామ సంగ్రహములోఁ జేర్కొనెను. కాని యందలి పద్యముల నుదాహరింపట లేదు. లక్షణశిరోమణిలో నందలి నగణలక్షణము, పొత్తపి వేంకట రమణకవిచేఁ జేర్కొనఁబడినది.

లక్షణసారములో నాగ్రంథమునుండి గణములపుట్టుక, రాసులు, గణములు, మగణ, రగణ, లకణములు మున్నగునవి పేర్కొనఁబడినవి.

సులక్షణసారమున, నందలి తరళవృత్తలక్షణము, సగణ భగణ లక్షణములు, వాయుబీజాక్షరములు నుదాహరింపఁబడినవి.

అనందరంగరాట్నచృందమున నందలి మగణాద్యష్ట గణలక్షణములును జేర్కొనఁ బడినవి. రంగకవి సర్వ లక్షణసారమునఁ గూడ పాదాంగ చూడామణి యందలి, మ,ర,న,త,జ,భ,న గణలక్షణములను జేర్కొనినాడు.

కస్తూరి రంగకవి, అనందరంగరాట్నచృందమున, మల్లన పాదాంగ చూడామణి, యని వ్రాయుటచే పా(వా)దాంగ చూడామణి గ్రంథకర్తమల్లన యని యాతని యభిప్రాయ మని చెప్పవచ్చును.

వాదీంద్ర చూడామణి యను నాంధ్ర లాక్షణికుఁడే, యీయాంధ్ర భందోగ్రంథమును రచించినట్లు నిశ్చయింపట కాధారములు లేవు. అది నిశ్చయమగు నంతవఱకును, రంగకవి చెప్పినట్లు పా (వా) దాంగ చూడామణి మల్లన కవి కృతమనియే చెప్పట యుచితమని నాయభిప్రాయము.

వివ్రనారాయణ చరిత్రమును, రుక్మాంగద చరిత్రమును రచించిన చెదలు వాడ మల్లనయే వాదాంగద చూడామణి కర్త యనినను, కాలమును గూర్చి వివాద మేర్పడదు. మల్లన క్రీ.శ. 1580 ప్రాంతము వాడని శేషయ్య గారు వ్రాసిరి. వాదాంగచూడామణిలోని విషయము పై సులక్షణసారాదులలోఁ గలదు. అగ్రంథములు క్రీ.శ. 16, 17, 18 శతాబ్దిములకుఁ జెందినవే. కావున మల్లన, పాదాంగద చూడామణిని రచించెనని రంగకవి వ్రాయుటలో విప్రతిపత్తి యుండఁదని నాయభిప్రాయము. —

23. యాదవామాత్యకవి - యాదవామాత్యచ్ఛందస్సు లేక, లక్షణశిరోమణి

వంశాదికము : ఈకవి గృహనామ మేదియో తెలియదు. తనకును దనపూర్వులకును నమాత్య మంత్రిశబ్దములను జేర్చుటచే నీతఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడని వీరేశలింగము పంతులుగారు వ్రాసిరి. అతఁడు రచించిన చంద్ర హాస విలాసములోని యీక్రింది పద్యమువలన నాతని వంశాదికమును గూర్చి కొంతవఱకుఁ దెలియుచున్నది.

—“ఇట్లనిపల్కె మహీసురాన్వయమున
వాసికెక్కిన భరద్వాజమౌని.....”

ఈ కవి భారద్వాజసగోత్రుఁడు, వేంకటరాజ పాత్రుఁడు, భావనార్య పుత్రుఁడు.

నివాసము : గుంటూరు మండలమున బాపట్లకుఁ బది మైళ్లదూరములోఁ బెద్దచెఱుకూరను గ్రామ మతని నివాసమని శేషయ్యగారు వ్రాసిరి.

కాలము : ఈతఁడు సుమారు క్రీ.శ. 16వ శతాబ్దములోని వాఁడన వచ్చును.

రచనలు : 1. చంద్రహాస విలాసము, 2. విక్రమార్క చరిత్రము, 3. యాదవామాత్యచ్ఛందము. లేక, లక్షణశిరోమణి.

యాదవామాత్యచ్ఛందస్సు :

ఈ గ్రంథమునకే లక్షణశిరోమణి యను నామాంతరము గలదు. అందలి పద్యములే భందోగ్రంథమునందు నుదాహరింపఁబడుటలేదు.

దీనికి, నీగ్రంథములోఁ గ్రొత్తవిషయములు చెప్పఁబడకపోవుటయో. ప్రామాణిక గ్రంథము కాకపోవుటయో కారణమయి యుండునని యూహింప వచ్చును.

ఈ యాదవామాత్యుఁడు, కృతికర్తయో, కృతిభర్తయో, యనెడి సందేహము గలుగుచున్నది.

“బంధుజనగేయ సత్కవిభాగధేయ
రమ్యచారిత్ర వేంకటరాజపుత్ర !
వర్ణితోదార బాపన్నవరకుమార
మదనసౌందర్య! యాదవామాత్యవర్య!”

పై పద్యమును బట్టి కవి, తన భందోగ్రంథము నాత్మసంబోధకముగా రచించి యుండెనని తోచుచున్నది.

24. ముద్దరాజు రామన్న - కవిజన సంజీవని

ముద్దరాజు రామన్నకు, రామభద్రుఁడను నామాంతరము గలదు. అతని లక్షణగ్రంథముగు కవిజన సంజీవనికిని, కవిలోక సంజీవని, కవిసంజీవని యను నామాంతరములు గలవు. అగ్రంథము వాషిళ్లవారిచే 1930వ సంవత్సరములో ముద్రింపఁబడినది.

వంశాదికము : అగ్రంథమందలి ప్రథమతరంగమునగల “అందమో నీకేమహానుభానిధి నిరాఘాటలాక్షణికతా కౌశలంబు.....” అను పద్యము వలన నీతనిగూర్చి కొంచెము తెలియుచున్నది.

రామన్న నందవరీక నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు, గణపయామాత్య పుత్రుఁడు. పెదరామన, చినరామనలకుఁ దమ్ముడు, అప్పకవి యీతనిని ముద్దరాజు రామన యనియే పేర్కొనినాఁడు.

ప్రథమ తరంగాంతమునగల గద్యవలన నీతఁడు శ్రీమన్నదన గోపాలుని భక్తుఁడని తెలియుచున్నది.

నివాసము : ఈతని నివాసమును గూర్చి తెలియుట లేదు.

రచనలు : ఈలాక్షణికుఁడు కవిజనసంజీవనిని మాత్రమే రచించినట్లు తెలియుచున్నది. అందునాలుతరంగములు గలవు. ప్రథమ తరంగమున యతిపద్ధతి, ద్వితీయ తరంగమున విభక్తిపద్ధతి, తృతీయ తరంగమున సమాస పద్ధతి, చతుర్థ తరంగమున సంధిపద్ధతియుఁ జెప్పఁ బడినవి. ఇంద నేక గ్రంథములనుండి లక్ష్యములుగాఁ బద్యము లుదాహరింపఁ బడినవి.

కాలము : ఈ గ్రంథమున మనుచరిత్రము, పాండురంగ మహాత్మ్యము, మున్నగు గ్రంథములనుండి పద్యము లుదాహరింపఁ బడినవి. కావున నీతఁడు క్రీ.శ. 1580-1650 సంవత్సరముల మధ్య నుండెడివాఁ డనవచ్చును.

25. కాకునూరి అప్పకవి - అప్పకవీయము

వంశాదికము : అప్పకవీయమునందలి పీఠికలోఁజెప్పఁబడిన “అమ్మ హామాని గోత్రాభి నవతరించి.....” యను పద్యమువలన నప్పకవి వైదిక బ్రాహ్మణుఁ డనియు, నాతని వంశమునకు మూలపురుషుఁడు సోమయ్య యనియు నాతని యింటిపేరు కాకునూరి వారనియుఁ దెలియుచున్నది.

విద్యాదికము : అప్పకవీయము నందలి పీఠికలోని “అడిని రెండవ వేదంబు చెప్పిన.....” యనుపద్యమువలన నాతఁడుపండిత కుటుంబమున జనించి తానును వేదములను వ్యాకరణాది శాస్త్రములను బఠించి విద్యార్థివిగాఁ బ్రఖ్యాతి గాంచినాఁడు.

నివాసము : అప్పకవీయము, కామెపల్లి గోపాలస్వామి కంకితము చేయఁ బడినది. అప్పకవి నివాసమాగ్రామమే యని “చక్రవాకాంతర ఔముధ్య

304

చంద్రాప్రము

సంస్థిత ———” (అప్ప. పీరిక. 34, 35) పద్యముల వలనఁ దెలియుచున్నది. ఇప్పుడు కామేపల్లి యను గ్రామము గుంటూరు జిల్లాయందలి పల్నాడు తాలూకా లో నున్నది.

కాలము : “ధాతరెండవపరార్థమున నాదిదినంబు

పగటి వరాహకల్పంబునందు ———”

(అప్ప. పీరిక. 33వ.)

—అను పద్యమునందప్పకవి రచనాకాలము మన్మథ సంవత్సర శ్రావణ బహుళాష్టమి యని తెలియుచున్నది. అనఁగా క్రీ.శ. 1656 ధానికి సరియైన సంవత్సరమని చెప్పవచ్చును. అప్పకవి క్రీ.శ. 17వ శతాబ్దములో నుండి యుండెనని చెప్ప వచ్చును.

రచనలు : “జగతి నాపస్తంబ శాఖోక్త షట్కర్మ——” (అప్ప. 1 అ. పీరిక. 85వ.) అను పద్యమువలన నప్పకవి, 1. అపస్తంబ షట్కర్మనిబంధనము, 2. కాలబాలార్థవము, 3. అనంతవ్రతకథ, 4. శ్రీశైలమల్లికార్జునశ్లేషనిందా స్తుతిగర్వ సీనశతకము, 5. కవికల్పకము. (లక్షణగ్రంథము) 6. అప్పకవీయము, 7. ధర్మద్వీపము, 8. అంబికావాదము (యక్షగానము) — అనుగ్రంథములను రచించినట్లు తెలియుచున్నది. అగ్రంథములలో నప్పకవీయ మొక్కటే యిప్పుడు లభ్య మగుచున్నది.

అప్పకవీయము :

ఇది నన్నయ యాంధ్రశబ్దవితామణికి విపులవ్యాఖ్యానపాపమగు నాంధ్ర పద్యాత్మకమగు లక్షణగ్రంథము. కవి దీనికిఁ బెట్టిన పేరాంధ్ర శబ్దవితామణి యనియే, కాని యప్పకవీయమును పేరుతోనే ప్రసిద్ధమై యున్నది. అప్పకవి 8 అశ్వాసములుగల గ్రంథముగా దీనిని వ్రాయఁదలచినట్లున్నది గాని నేడయిదా శ్వాసములే లభించుచున్నవి. ఆ యిదిదాశ్వాసములు — భాషా, వర్ణ, వళి, ప్రాస, పద్య, సంధి, పరిచ్ఛేదములనఁబడుచున్నవి.

ఇది వ్యాకరణగ్రంథానువాదమే యైనను నిందలి తృతీయ, చతుర్థా శ్వాసములు తెలుఁగు భండశ్శాస్త్రమును సమగ్రముగా, సవిస్తరముగా, బహు లక్ష్యలక్షణములతో వివరింపఁబడినది గాన వాఙ్మయమున భందోగ్రంథముగానే ప్రశస్తిగాంచినది.

ఆంధ్ర శబ్దవితామణి యందలి భందోలక్షణమును దెల్పు నాఱుశ్లోకముల నాధారముగాఁ గొని రెండాశ్వాసములు వ్రాయఁబడినవి. ఇందు వర్ణ, గణ, శబ్ద, 41 యతిభేదములు, 17 ప్రాసభేదములు, నమస్త జాత్యుపజాతివృత్త లక్షణములు భందోభాగమునఁ బ్రవచింపఁబడినవి. ఇందునుమారు 75 ప్రాచీన లక్ష్యలక్షణ గ్రంథముల నుండి 300 కుఁ బైగాఁ బద్యము లుదాహృతములు. అప్పకవి వలెఁ బరిశోధనా దక్షత, లక్షణనిర్వచన సమర్థతయు నితర ప్రాచీనాంధ్రలాక్షణికులందు గానము.

అప్పకవీయము 1850, 1910, 1922, 1924, 1944, 1951, 1960 సంవత్సరములలో ముద్రింపఁబడినది. ఇది గిడుగురామమూర్తి గారి పీరికతో నొకసారి, నిడదవోలు వేంకటరావుగారి పీరికతో నొకసారి, రాఘరి దొరసామి శర్మగారి సమీక్షతో నొకసారి ముద్రింపఁబడినది. వేదుల రామశాస్త్రిగారిందలి తృతీయా శ్వాసమునకు విపులముగ వివరణమును వ్రాసిరి.

26. వీరన - వీరనచందస్సు

వీరన భందస్సుయొక్క తాళపత్రప్రతి (గం. సం. 353) ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు (కాకినాడ)లో నున్నది.

వంశాధికము : ఈ గ్రంథాదినున్న పద్యములం దీతఁడు తన వంశాధికమును గూర్చి వ్రాయలేదు.

క || శ్రీ కంఠుని వైకుంఠుని
లోకపితామహుని గురుని రుద్రాణిని ల
క్షీకాంతను వాణిని వా
ల్మీకి వ్యాసులను మ్రొక్కి మిక్కిలి భక్తన్.

క || వీర ——— వర గుణాఢ్యులు
వీరయ సదృశ మహత్త్వ విద్యత్కవి హం
వీరనయన ——— చత్కృపన్
వీరన లఘులక్షణంబు విరచించె దగన్.

పై పద్యములవలన వీరన యను నాతఁడు లక్షణ గ్రంథమును రచించినట్లు మాత్రము తెలియుచున్నది.

రచన : వీరనభందస్సు.

ఈ తాళపత్ర ప్రతియందు 16 పత్రములే గలవు. అక్షరగణవిభాగము, వృత్తలక్ష్యలక్షణములు సీగ్రంథమునఁ గలవు.

కాలము : ఇందు భీమనభందమునుండియు, లక్షణసార సంగ్రహము నుండియు, లక్షణపద్యములు బేర్కొనఁ బడినవి. కావున నీకవి చిత్రకవి పెద్దనకుఁ దరువాతి వాఁడు. ఈతఁడు 17వ శతాబ్దమందలి వాఁడయి యుండునని చెప్పవచ్చును.

27. దంతిని అప్పకవి - లక్షణసార

సంగ్రహము

వంశాధికము : దంతిని అప్పకవి రచించిన లక్షణసార సంగ్రహము యొక్క యముద్రిత ప్రతి (ఆర్. నెం. 235) శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తక

(20)

భాండాగారమునఁ గలదు. ఇందలి ప్రథమాశ్వాసాంతమునఁ గల గద్యవలన నప్పకవి యింటిపేరు దంతిని వారనియు నాతని తండ్రిపేరు వీరరాఘవుఁ డనియుఁ దెలియుచున్నది.

ఈ యప్పకవి నివాసము మున్నగు చారిత్రక విషయములు తెలియుట కాధారములు లేవు.

కాలము : ఈ భందోగ్రంథమున నాల్గ్వాసములు గలవు. ఇందలి లక్షణములు కవిజనాశ్రయము, భందోదర్పణము, కావ్యాలంకారచూడామణి, తాతంభట్టు కవిచింతామణి మున్నగు భందోగ్రంథములనుండియు, లక్ష్యములు శ్రీనాథుని వీధినాటకము, విష్ణుచిత్రియము మున్నగు ప్రబంధములనుండియు గ్రహింపఁబడినవి. అందువలన దంతిని అప్పకవి క్రీ.శ. 16వ శతాబ్దికిఁ దరువాత నుండెనని చెప్పవచ్చును. అనఁగా నీతఁడు క్రీ.శ. 17వ శతాబ్దిలో నుండె ననవచ్చును.

28. నైషధము తిమ్మకవి - లక్షణమంజరి

నైషధము తిమ్మకవి లక్షణమంజరి యను గ్రంథమును రచించి గరళపురీ శున కంకిత మిచ్చెను. ఈ గ్రంథమునే గరళపురీభందస్సని కొందఁ అను చున్నారు.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు (కాకినాడ)లో లక్షణమంజరి (గ్రంథసంఖ్య 4506)యును, గరళపురీశున కంకితమియఁ బడినదే. గ్రంథస్థవిషయమున భేదము లేదు.

శ్రీవేంకటేశ్వర ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమున “గరళపురీశాంకిత లక్షణగ్రంథము” అర్. 559 గలదు. ఇందలి విషయమును ప్రైవ్రతులలోని విషయములును సమానముగానే యున్నవి.

వంశాధికము : లక్షణమంజరిలో నున్న యీక్రింది యాశ్వాసాంతగద్య వలన నా తిమ్మకవిని గూర్చి కొంత వఱకుఁ దెలియుచున్నది.

“ఇది శ్రీమదుదయాద్రీశ్వర కృపాకటాక్ష సమాసాదిత సంస్కృతాంధ్ర భాషాధారేయ శివపూజావిధేయ నైషధాన్వయ రత్నాకర సుధాకర మహితచరిత్ర పాపయామాత్యపుత్ర సకల విద్యత్కవిజనాధార ... సోదర సరనగుజాభరణ సావిత్రిమనోరమణ మదనహేందర్య తిమ్మయమంత్రివర్య ప్రణీతంబైన లక్షణ మంజరి యనుభందంబు నర్పంబువేకాశ్వాసము” — తిమ్మకవి పాపయా మాత్య పుత్రుఁడు, శివభక్తుఁడు. అతనిభార్య పేరుసావిత్రి యని ప్రై గద్యవలనఁ దెలియుచున్నది.

విద్యాధికము : అతఁడు సంస్కృతాంధ్రభాషలలోఁ బండితుఁడు, విద్యత్కవుల నాదరించినవాఁడు.

నివాసము : తిమ్మకవి నివాసమెదియో సరిగాఁ దెలియదు. ఉదయాద్రీ శ్వరుని స్తుతింపటచే నాతని నివాసము నెల్లూరుమండలములోని యుదయగిరి ప్రాంతము కావచ్చును. గరళపురీశున కాతని గ్రంథము నంకితము సేయుటచే మైసూరు రాష్ట్రములోని గరళపురి యాతని నివాసమై యుండవచ్చును. అంతకంటె నిశ్చయముగాఁ జెప్పటకుఁ దగినయాధారములు లేవు.

కాలము : తిమ్మకవి లక్ష్యలక్షణములను స్వయముగా రచించెను. పూర్వకవులను స్తుతింపటగాని, వారి గ్రంథములనుండి లక్ష్యములకై పద్యముల నుదాహరింపటగాని, యాతఁడు గావింపమిచే నాతనికాలనిర్ణయము సాధ్యము గాదు. ఈ కవి కాకునూరి అప్పకవి కంటె నెక్కువ యేతులను జెప్పినాఁడు. కావున నాతని గ్రంథమును తిమ్మకవి చూచి యుండవచ్చును. అందుచే నీతఁడు క్రీ.శ. 17వ శతాబ్దిలో రెండవభాగము నకుఁ జెందినవాఁడయి యుండును.

పూర్వలాక్షణికులు 5 యేతులు, 10 యేతులను జెప్పిరనియుఁ దాను 50 యేతులను జెప్పుచున్నట్లును దిమ్మకవి లక్షణమంజరిలో వక్కాణించెను.

రచనలు : తిమ్మకవి యేకాశ్వాసముగల భందోగ్రంథము నొక్కదానినే రచించినట్లు తెలియుచున్నది.

29. నడిమింటి వేంకటపతి - చిత్రబంధదర్పణము

చిత్రబంధదర్పణమును తాళపత్రప్రతి (గ్రం. సం. 2063) ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తులోనున్నది. అది యనమగ్రము.

వంశాధికము : ఈ లాక్షణికుని వంశాధికమును గూర్చి యేమియుఁ దెలియకున్నది. ఈ గ్రంథారంభమునందలి పద్యమువలన నీతనిపేరు, గ్రంథ నామము మాత్రమే తెలియుచున్నవి.

గీ॥ అలరుతావక కరుణాకటాక్షమహిమ
రావుకొండలరాయఁడు రమ్యమైన
సంస్కృతాంధ్ర కవీంద్రుల సత్ప్రబంధ
రచితచిత్రంబునెల్ల నేర్పఱచికూర్చి

గీ॥ తదనుగతిఁగొన్ని చిత్రబంధములుగల్గి
తములు గావించియందులఁ దగిన పద్య
వితతి నడిమింటి వేంకటపతికవీంద్రుఁ
డెలమిరవియింప నవికవిహితముగాఁగ.

గీ॥ గ్రంథవిస్తరముకడు జోళియనఁబడు
గానసంగ్రహార్థమటవ లీలఁ
దనరుచిత్రబంధదర్పణంబనుపేర
గృతియొనర్తు నుకవి వితతిపొగడ.

రచనలు : వేంకటపతి చిత్రబంధదర్శనమును నొక గ్రంథమునే రచింపినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందు చతుర్విధ కవిత్వభేదములు; చిత్రబంధ లక్షణములు, లక్ష్యములు సెప్పబడినవి. కొన్ని లక్షణములు “చిత్రకవి పెద్దన లక్షణసార సంగ్రహమునుండి కైకొనఁబడినవి. వేంకటపతి విరచితములైన లక్ష్యములు గూడనున్నవి. వేదాంతదేశికుల పాదుకాసహస్రము, చిత్రబంధ రామాయణము, మున్నగువానినుండి సంస్కృతశ్లోకములు గ్రహింపఁబడినవి. ఇందు బంధముల పటములుగల భాగము లేదు. కాని పటములో నేయేవలయమునందే యేనామములు వచ్చునో యీతఁడు తెలిపియే యున్నాఁడు.

ఇందు చిత్రబంధలక్షణము, అష్టదశవద్మబంధము, షోడశదశవలయకమల బంధము, మున్నగునవనేకములు గలవు.

పాండిత్యము : ఇందలిరచనలవలన వేంకటపతికి సంస్కృతాంధ్ర భాషల యందుఁ బాండిత్యమధికముగానున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

కాలము : చిత్రకవి పెద్దన లక్షణసారసంగ్రహమునుండి యీతనిచే లక్షణములు గ్రహింపఁబడినవి. కావున నీతఁడు క్రీ.శ. 17వ శతాబ్దములోని వాడని చెప్పవచ్చును.

30. గణపవరపు వేంకటకవి

1. సర్వలక్షణశిరోమణి, 2. ఆంధ్రప్రయోగరత్నాకరము

వంశాధికము : వేంకటకవి వంశాధికము, ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వరవిజయ విలాసము నందలి “శోభితరామాయణోభయపరమభాగవత చరిత్ర” యను పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

ఈ కవి నందవరీకనియోగి బ్రాహ్మణుండు ; వసిష్ఠగోత్రుండు ; మంగ మాంబకును, అప్పయ్యార్యునకును బుత్రుండు.

నివాసము : ఈతని నివాసము గణపవరము. ఈ గ్రామమునుబట్టియే యీతని యింటిపేరేర్పడియుండును. ఈ గ్రామమేమండలములోనిదో చెప్పట కధారములులేవు.

విద్యాధికము : సర్వలక్షణశిరోమణియందలి యీ ప్రథమోల్లాసాంత గద్యమునందాతని విద్యాధికము ప్రజ్ఞాధికము దెల్పబడినది.

“ఇది శ్రీమత్కైరంబుదూరియతిరాజాచార్యవర్య కరుణాకటాక్షసంప్రాప్తాంధ్ర కవితాసామ్రాజ్యధురంధర, నీతియుగంధర నందవరకులకలశజలధిపూర్ణిమా చంద్ర, సత్యహరిశ్చంద్ర, వాసిష్ఠగోత్రవచిత్ర, ప్రశస్తిశ్లాఘనసూత్ర, కార్య ఖడ్గప్రవీణ ; కామినిజనపంపబాణ, కర్ణాటతుండిరవోళపాండిత్యమండలాధీశప్రము ఖాఖిలమహిమండలాఖండల దత్తమత్తనింధురసైంధ వాందోళికాచిరత్నరత్నాంబ

రాదివస్తు ప్రశస్తమందిరనిరనరవసద్దిగ్ధిర. సకల కలావిచక్షణ, నిత్యశుభలక్షణ, లక్షణకవి వేంకటపత్యమాత్య విరచితంబును, మంగళాంబాసమేత గణపవరాష్ట్రయ మంత్రి మణివిఖ్యాతి మజ్జనక రూపాలవేల్మంగా ననాథతిరువెంగళ నాథాంకితం బునగు లక్షణశిరోమణియను మహాకావ్యంబునందలి ఛందో నిర్ణయంబును..... ప్రథమోల్లాసము.”

పై గద్యమువలన నాతని గురువు పెరుంబూదూరి యతిరాజుని తెలియు చున్నది. కర్ణాటాది మహిపతులు వేంకటకవిని బహుకరించినట్లు గన్పట్టు చున్నది. అతనికి లక్షణకవియను బిరుదమున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

కాలము : సర్వలక్షణశిరోమణియందుననంతుని ఛందోదర్శనములోని పద్యములును, విన్న కోట పెద్దన గ్రంథములోని పద్యములు నుదాహరింపఁ బడినవి.

ఈ కవి రచించిన యాంధ్రప్రయోగరత్నాకరమునందల్లసాని పెద్దన హరికథా సారమునుండియు, వెల్లంకితాతంభట్టు కవిచింతామణినుండియు, ముద్దరాజు రామ భద్రయ కవిసంజీవనినుండియుఁ బద్యములనుదాహరించుటచే నీ కవి క్రీ.శ. 17వ శతాబ్దికిఁ జెందియుండును.

రచనలు : ఈకవి తానే గ్రంథములను రచించినాఁడో తనగ్రంథములలోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

1. ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విలాసము
2. జాంబవతీ విలాసము
3. పరమ భాగవత చరిత్రము
4. బాలరామాయణము
5. ఆంధ్ర వసంతతిలక భాణము
6. పురాణసారము
7. యమకశతకము
8. కృష్ణమల్లకథ
9. సర్వలక్షణ శిరోమణి (10 ఉల్లాసములు)
10. చక్రవాళ తారావళి మొ॥
11. ఆంధ్ర ప్రతాపరుద్రీయము
12. చండ విద్యావతీదండకము
13. ఆంధ్రరసమంజరి
14. కఠిన ప్రాసశతకము
15. కల్పితకల్పలత మొ॥

పైగ్రంథములలోఁ బ్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విజయవిలాసము, సర్వలక్షణ శిరోమణియందలి ద్వితీయోల్లాసముగు వేంకటేశాంధ్రము, తృతీయోల్లాసముగు

నాంధ్ర కౌముదియు ముద్రితములు. సర్వలక్షణ శిరోమణిని, విద్యావతీదండక మునకుఁ దాళపత్రప్రతులు మద్రాసులోని ప్రా. లి.పు. భాండాగారము నందును ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తు (కాకినాడ) లోను గలవు. ఇతరగ్రంథములు నామ మాత్రావశేషములే.

1. సర్వలక్షణ శిరోమణి :

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తులో నీగ్రంథమున కొకతాళ పత్రప్రతి (గం. సం. 31) గలదు. అందు 5 చల్లాసములున్నవి. 4వ యల్లాసములో భందో విషయము చెప్పబడినది.

2. ఆంధ్ర ప్రయోగరత్నాకరము :

తంజావూరు సరస్వతీ మహిలు పుస్తక భాండా గారమునందీ గ్రంథ ప్రతి (డి. నెం. 695) యున్నది.

31. పొత్తపి వేంకటరమణకవి - లక్షణశిరోమణి

వంశాధికము : లక్షణ శిరోమణియందలి ప్రథమాశ్వాసాంత గద్య వలన నీకవి వంశాదులు దెలియుచున్నవి. “ఇది శ్రీ మద్వేంకట రమణ కరుణా కటాక్షవీక్షణ సంప్రాప్త నహజసారస్వత విశ్రుతాశ్రాంత విశ్రాణన సంతతసంతోషితామందానందకందశిత నిఖిలధరాబృందారక బృందనంద వరవంశోత్తంస సకలకవిరాజమిత్ర పొత్తపువంశపవిత్ర గౌతమ సగోత్రాశ్వ లాయన సూత్రసువరిత్ర, పసిండికొండ దుర్గరాజు లేంగన మంత్రి పొత్తర మయామాత్య పుత్ర మడూరిరఘునాథ ప్రధానదోహిత్ర, యశేషవిద్యజ్ఞన కృతా దరణ పాత్ర, చతురుపాయ ధురీణ కార్యఖడ్గ ప్రవీణ, నిఖిల సుకవిజనాం గీకృతదత్త నిశ్శంక, లక్షణచక్రవర్తివిరుదాంక వేంకటరమణార్య ప్రణీతంబైన సకల లక్షణసంయుత సుధాబ్జసంపూర్ణ చంద్రోదయంబగు లక్షణశిరోమణియందు, 1. వర్ణ 2. గణ 3. వృత్త 4. విశ్రేణాధికారములను చతుర్విధా శ్వాసముల విస్తరిల్లుచుండు ————— ప్రథమా శ్వాసము.”

ఈకవి నందవరీక నియోగిబ్రాహ్మణుడు, అశ్వలాయన సూత్రుడు; గౌతమసగోత్రుడు; వేంగన మంత్రిపొత్త్రుడు; రామయామాత్యపుత్రుడు; మడూరి రఘునాథ మంత్రి దోహిత్రుడు.

ఈతఁడు రచించిన లక్షణశిరోమణియను నాలుగశ్వాసములుగల లక్షణ గ్రంథమును, శ్రీ వేంకటేశ్వర స్వామికంకితమిచ్చెను. ఈకవి లక్షణచక్రవర్తి విరుదాంకితుడు. ఈతని లక్షణగ్రంథములు జూచినవారి కవికాబిరుదము తగిన దేయని యంగీకరింపకమానరు.

గృహనామము : “నందవరంబున నలువొందఁగాదశ గ్రంథాలవారన గణనకెక్కి —————” అను పద్యమువలన నీకవిగృహనామము మొదట దశగ్రంథాలవారనియు, చిమ్మట రాయనపెగ్గడ వారయినారనియు, దరువాత

గ్రామనామమును బట్టి పొత్తపివారయినట్లును, అవెనుక దుర్గరాజు వారనిపొరుష నామమువచ్చెననియు(దెలియుచున్నది.

విద్యాధికము : ఈకవి సరసింహకవీంద్రునికడ విద్య సభ్యసించినట్లు గ్రంథారంభమున(జెప్పియున్నాడు.

కవిత్వపాండిత్యములు :

సీ || శ్రీనాథు చక్రప్రసిద్ధబందాభిజ్ఞ
భీముని ఘణిబంధాపేళలంబు
శబ్దాసను నియిచ్చావాగ్నిలసనంబు
కొమరసంతుని పాదగోపనగతి
భాస్కరు వరఖడ్గబంధ సంధానంబు
ప్రబలు సోముని పద్మబంధమహిమ
మాధవుశయ్యా చమత్కారము మురారి
కలితత్రిప్రాస సంఘటితపటిమ

సీసమాలిక

తతచిత్ర బంధ సంధాన ధౌరంధుర్య
అక్షరలక్షణాద్యక్షుదక్షు — — —

గీ || గణితభరత యతిప్రాసగణనజ్ఞ
అతుల తాత్పర్యపాద పద్య భ్రమక ర
చనసుధీనిధిలక్షణ చక్రవర్తి
యనుచుననుజాలగ విరాజులభిను తింప.

— లక్షణశిరోమణి

కాలము : వేంకటరమణకవి లక్షణశిరోమణి యందు ననంతని భందము నుండియు, సరసభాషాలీయమునుండియు, వార్తాకవిరఘునాథయ్య గ్రంథము నుండియు(బద్యముల నుదాహరించెను. అందువే నీతఁడు క్రీ.శ. 17వ శతాబ్దిలో రెండవభాగమున నుండియుండును. అప్పకవియు నీతనిని వేర్కొనుట లేదు. 18వ శతాబ్దియందున్న కస్తూరిరంగకవి యీతనిని వేర్కొనినాడు.

రచనలు - లక్షణశిరోమణి : ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తులోని లక్షణశిరోమణి యను భందోగ్రంథమునకు(దాళపత్రప్రతి (గం. సం. 1297) యున్నది. మద్రాసునందలి ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమున(గూడ దీనికొక ప్రతికలదు.

గ్రంథస్థ విషయమును బట్టి కాకునూరి అప్పకవి తరువాత నెన్నఁ దగిన లాక్షణికుఁడు పొత్తపి వేంకటరమణ కవియే యనుట సాహసము కానేరదు. ఈ గ్రంథమున్ని విధముల నప్పకవీయముతో సాటివచ్చు లక్షణగ్రంథము.

అప్పకవి చెప్పని వృత్తములను, ప్రాసములను, 27 అక్షరములు మొదలు 36 అక్షరముల వఱకుగల భందములను గూడ నీవేంకటరమణకవి లక్షణశిరో

మణిలో జెప్పట ప్రశంసనీయము. ఇందు యతిప్రాసల లక్షణములు విపులముగా నీయబడినవి. ఈతడు తన పూర్వులు వ్రాసిన గ్రంథములనుండి లక్ష్య లక్షణములకై పద్యములనుదాహరించి యున్నాడు.

ఈ కవి పేర్కొనిన లక్షణగ్రంథములు :

భీమన భండస్సు, అనంతుని భండము, లక్షణసారసంగ్రహము (విక్రమి పెద్దన), లక్షణదీపిక (వార్తాకవి రఘునాథయ్య), అధర్వణభండస్సు, శ్రీధరభృం దస్సు, కవినర్పగారుడము, కవిరాజగజాంకుశము, వాదాంగ చూడామణి, మున్నగునవి.

32. వార్తాకవి రఘునాథయ్య - లక్షణదీపిక

మద్రాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారమున, వార్తాకవి రఘునాథయ్యచే రచింపబడిన లక్షణదీపిక (డి. నెం. 1329) తాళ పత్రప్రతి 483 పత్రములు గలది యున్నది.

ఈ లక్షణగ్రంథమునందు భందోవ్యాకరణ కావ్యలక్షణములు గలవు. ఇందుఁ బ్రాచీనాంధ్రగ్రంథములనుండి లక్ష్యలక్షణములనేకము లుదాహరింపఁ బడి నవి. లింగమగుంట తిమ్మకవి, ముద్దరాజారామన రచించిన గ్రంథముల నుండి లక్షణములు. విజయ విలాసాదిగ్రంథములనుండి లక్ష్యములు నిందుఁ జేర్కొనఁ బడినవి. కావున సీరఘనాథయ్య క్రీ. శ. 17వ శతాబ్దములోనివాఁ డయియుం డును. అప్పకవి యీ లక్షణదీపికను జేర్కొనలేదు. కస్తూరిరంగకవి యీ గ్రంథ మును జేర్కొనినాఁడు.

33. అడిదము బాలభాస్కరకవి - లక్షణసారము

వంశాధికము : అడిదము సూరకవి తన “కవినంశయవిశ్లేషము” నందుఁ గృత్యాదిని భాస్కరకవి నిట్లు స్తుతించినాఁడు :

క॥ చిన్మలచ్చ మంత్రి తనయుని
ననఘుని మజ్జనకు భాస్కరా మాత్యమణిన్
గొనియాడెదశ్శాఘూలం
ఘనజాంఘిక కవన దాటిగలిగిన మేటిన్

పై పద్యమువలన అడిదము సూరకవి తండ్రి భాస్కరామాత్యుడనియు, తాత లచ్చమంత్రియనియుఁ దెలియుచున్నది. భాస్కరకవి యాటువేలనియోగి బ్రాహ్మణుఁ డనియు, వసిష్ఠ గోత్రజుడనియు, అడిదము రామారావుగారు “విస్మృతాంధ్రకవులు” అను గ్రంథమునవ్రాసిరి.

పాండిత్యాధికము : అడిదము సూరకవిగ్రంథములోని యీక్రింది గద్య వలన నాతని తండ్రి విద్యత్కవియని తెలియుచున్నది :

“ఇది శ్రీమదశేషమనీషిహృదయంగమమ్ముడు పద
నీరంధ్ర శుద్ధాంధ్రరామాయణమటనా వైదుషీ
ధురంధరాడిదము బాలభాస్కరకవితసూధవ.”

రచనలు : 1. శుద్ధాంధ్రరామాయణము, 2. లక్షణసారము,

1. శుద్ధాంధ్రరామాయణము : పై గద్యమువలన బాలభాస్కరకవి శుద్ధాంధ్ర రామాయణమును రచించినట్లు తెలియుచున్నది. సూరకవి తన జనకుని గ్రంథమునుండియే యీక్రింది పద్యపాదమును దనగ్రంథమున లక్ష్య ముగాఁ జూపెను.

“నిగిడిరువైపులన్ వెడలునేటయి నీటగు వీటికోట”

2. లక్షణసారము : లక్షణసారమునందలి పద్యములు రెండీక్రింద సుదాహరింపఁబడుచున్నవి :

క॥ శ్రీమను మెలాబ్ధిసోమా
సామజ వరవరద నీలజలదశ్యామా
కామారి విసుతనామా
శ్రీమందిర రామతీర్థ సీతారామా !

గీ॥ రఘువరాయన ‘నగ’ మొప్పనఘవిదూర
రఘువరయనంగ ‘నల’ ము పురాణపురుష
‘నల’ ము రఘువీరయనంగ రాజన్య తిలక
రాక్షసవిరామ రామతీర్థగిరిధామ !

పైపద్యములను బట్టి బాలభాస్కరకవి లక్షణసారమును శ్రీరామతీర్థ స్వామికి కృతిఇచ్చినట్లుఁ దెలియుచున్నది.

నివాసము : పై పద్యముల వలననే యీకవి విశాఖ జిల్లాలోని విజయ నగర ప్రాంతమువాడని తెలియుచున్నది. ఈ కవి శ్రీరామతీర్థ దేవాలయ మందున్న శ్రీరామచంద్రుని భక్తుఁడు గనుకనే యాతనికిఁ దనకృతి సంకీర్తనం గెను. కవి శ్రీరామతీర్థ ప్రాంతీయుఁడు గనుకనే యచటి దేవునకుఁ దనగ్రంథ మునంకితమిచ్చెను. శ్రీరామతీర్థము విజయనగర సమీపమందున్నదిగనుకనే బాలభాస్కర కవి యాప్రాంతీయుడనదగును. అతని నివాసము విజయనగర సమీపముననున్న భూపాల రాజురేగ (పూసపాటిరేగ) అని రామారావు గారు వ్రాసిరి.

ఈ లక్షణగ్రంథమున 9 ప్రకరణములు గలవు. 1. అక్షరోత్పత్తి ఫలములు, 2. అక్షరముల యష్టాదశలక్షణప్రకారము, 3. గురులఘువులు, గణప్రసారము, 4. భందస్సారము, 5. వృత్తనిర్ణయము, 6. కవితాదూష్యములు, 7. ప్రయోగాదులు, 8. నాయకానాయక విభాగము, 9. గ్రహమైత్రిప్రకారము.

ఈ గ్రంథమునం దుదాహృతములైన లక్ష్యలక్షణగ్రంథములు :

1. కవితాలక్షణసారము, 2. కవిగజాంకుశము, 3. సులక్షణసారము,

4. కవిజనాశ్రయము, 5. అధర్వణ చందము, 6. శ్రీధరచందము, 7. ఉభయభాషాకవి మనోహరము, 8. గోకర్ణచందము, 9. నరసింహభాగవత చందము, 10. కవిజనవితామణి, 11. కవికంఠ పాశము, 12. ఉత్తమ గండచందము, 13. కవికుముద సుధాకరము, 14. భారతము, 15. భాగవతము, 16. రామాయణము మున్నగునవి.

కాలము : క్రీ.శ. 18వ శతాబ్దోత్తరభాగమున శ్రీ విజయనగర సంస్థానమున నాస్థాన కృపానుండిన యాతనికుమారుడగు నూరకవి క్రీ.శ. 1720 సంవత్సరప్రాంతమున జనన మొందియుండుటచే నాతనితండ్రియగు నీ బాలభాస్కరకవి యప్పటికి 25 సంవత్సరములప్రాయముగల వాడయి యుండవచ్చును. అట్లయిన బాల భాస్కరకవికాలము సుమారు క్రీ.శ. 1690-1750 మధ్యకాలమైయుండును.

34. కస్తూరిరంగకవి - 1. ఆనందరంగరాట్టండము

2. సర్వలక్షణసారము

పంశాదికము : ఆనందరంగ రాట్టండమునందలి ప్రథమాశ్వాసాంత గద్యమువలన నాతనిపంశాదికము తెలియుచున్నది - “ఇది శ్రీ మదుమామహేశ్వర కరుణాకటాక్ష లబ్ధసాహితీవిభవ ధర్మవెచ్చకుల జలధికుముద మిత్ర, శ్రీ వత్సగోత్రపవిత్ర, వేంకటకృష్ణార్యపుత్రవిద్యజ్ఞసమిత్రకుకవిజనతాలతాలవిత్ర, యార్వేలకమ్మనియోగి కులీనలక్షణకవి కస్తూరి రంగనామధేయప్రణీతంబైన యానందరంగచందంబను లక్షణ చూడామణియందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.”

ఆనందరంగరాట్టండమునకే లక్షణచూడామణియను నామాంతరము గలదు. రంగకవి యాటువేలనియోగి బ్రాహ్మణుడు ; శ్రీ వత్సగోత్రుడు ; శివభక్తుడు ; అతనితండ్రిపేరు వేంకటకృష్ణార్యుడు.

విద్యాదికము : ఆనందరంగరాట్టండమునందలి పీఠికలోని “ననుశ్రీ సాంబపదాబ్జసేవకు—” అనుపద్యమువలనఁ గవి, చతుర్విధాంధ్రకవితా సర్వలక్షణగ్రంథశోధన చేసినవాడనియు, భావగర్భ పదపద్య ప్రబంధ రచనాధురీణుడనియుఁ దెలియుచున్నది.

కాలము : 18వ శతాబ్ది రెండవభాగమున ఫ్రెంచియధికారులయొద్ద ధ్వీభాషిగానున్న “ఆనందరంగపిళ్ళై” యనునాతనికి, ఆనందరంగరాట్టండము కృతి యీయఁబడినది. కావున నీ కృతికర్తకూడ క్రీ.శ. 1740 సంవత్సరప్రాంతమువాఁడు, అనఁగా రంగకవియు క్రీ.శ. 18వ శతాబ్దమువాడనియే నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

రచనలు : 1. సాంబనిఘంటువు ; 2. శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదమును నైదాశ్వాసముల పద్యప్రబంధము ; 3. ఆనందరంగరాట్టండము, 4. సర్వలక్షణసారము.

1. ఆనందరంగరాట్టండము :

ఈ భందోగ్రంథము క్రీ.శ. 1922లో వావిళ్ళవారిచే ముద్రింపఁబడినది. ఇందు నాల్గొకాశ్వాసములు కలవు. ఈ గ్రంథమున దశవిధచందంబులు మున్నగు ననేకాంధ్రభృందో గ్రంథాదులపేర్లును, తత్కర్తలపేర్లును వేర్వోనఁబడినవి. అనేక గ్రంథములనుండి లక్ష్యలక్షణములిందు గ్రహింపఁబడినవి. వానిలో నేడు పెక్కు గ్రంథములు లభింపవు, ఇంద్రపూర్వ యతిప్రాసభేదములు గలవు.

ఈ కవి బహుశాస్త్రములందు నిష్ణాతుడని యీ గ్రంథస్థవిషయమునుబట్టి విదితమగుచున్నది.

2. సర్వలక్షణసారము :

సర్వలక్షణసారమును నాంధ్రభృందోగ్రంథ ప్రతి (డి. నెం. 714) తంజావూరు సరస్వతీమహలు పుస్తకభాండాగారమునందున్నది. అందు ‘కవి-రంగయ్య’- అని వ్రాయఁబడినది. అందు మొదటి 59 పత్రములు లేవు. అందలి విషయ సూచికముందే వ్రాసితిని. ఆ గ్రంథరచన కొంతవఱకానందరంగరాట్టండమునే పోలియున్నది.

35. ఉప్పలూరి వేంకటరెడ్డి - సకలలక్షణసార

సంగ్రహచింతామణి

పంశాదికము : “సకలలక్షణసారసంగ్రహచింతామణి” (ఆర్. నెం. 466) యను భందోగ్రంథమునకు వ్రాతప్రతి. శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారమున నున్నది.

ఈ గ్రంథమందలి ప్రథమపరిచ్ఛేదాంతగద్యమువలన సుప్పలూరి వేంకటరెడ్డి యనునాతఁడు సకల లక్షణసార సంగ్రహ చింతామణిని రచియింపినట్లు తెలియుచున్నది, అతఁడాపస్తంబసూత్రుడు, కాశ్యప సగోత్రుడని వ్రాయఁబడుటచే నాతఁడు బ్రాహ్మణుఁ డనుకొనవచ్చును. రెడ్డి యను పద మాతని పేరులో నున్నది. రెడ్డి శాస్త్రి, రెడ్డి పంతులు అను పేర్లు నేటి బ్రాహ్మణులకుఁ గూడఁ గలవని చాలమందికిఁ దెలిసిన విషయమే, గడవిన రెండుమూడు శతాబ్దములలో బ్రాహ్మణులపేర్లలో రెడ్డి యనుపదము గానవచ్చుటచేతనే యీ శతాబ్దమునందలి బ్రాహ్మణు లా వద్దటి ననుసరించుచున్నట్లు భావింపవచ్చును. రెడ్డియని పేరులోనున్నంతమాత్రమున, వేంకటరెడ్డి బ్రాహ్మణుడు కాడనరాదు.

గొడు, రెడ్డిశాస్త్రి యనుపేరుతో మా బంధువు విశాఖజిల్లాలో, చోడవరములో నున్నాడు. శ్రీకాకుళము కళాశాలలో రెడ్డిశాస్త్రి యను విద్యార్థిని నేనెఱుఁగుదును. పై యిరువురును బ్రాహ్మణులే.

ఈ భందోగ్రంథమందలి ప్రథమపరిచ్ఛేదాంతగద్యము. “ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వర చరణారవిందధ్యానానంద ధరణీశపూజితాపస్తంబసూత్ర

316

భండారము

కాశ్యపసగోత్ర పవిత్ర ఉప్పులూరికులకలశ పారావార రాకాసుధాకర వేంకటార్య మణిపుత్ర సుకవి బుధవిధేయ, వేంకటరెడ్డి నామధేయ ప్రణీతంబైన సకలలక్షణ సార సంగ్రహ చింతామణి యను మహాలక్షణగ్రంథంబునందు (బ్రథమ పరిచ్ఛేదము.)

కాలము : ఈ భందారమునందు బోలికయతికి కస్తూరిరంగ కవితా నందరంగరాట్టండమునుండి “అనందరంగనరవతి ” యను పద్యము. లక్ష్యముగా నీయబడినది - అ. రంగ. 3-305.

ఈ లక్షణగ్రంథమునందే ద్వితీయపరిచ్ఛేదమున, కాకున్యరయతి, ప్రభు నామాఖండయతి, శకంధుయతి, అదేశయతి, అసమానయతి, విభాగయతి, వికల్పయతి, గూఢస్వరయతి, భిన్నయతి, దేశ్యయతి, పోలికయతి - అనువానికి రంగ రాట్టండమునందు, తృతీయాశ్వాసములోని 124, 228, 240, 220, 157, 255, 195, 120, 163, 181, 305, పద్యముల నీ క్రమముననే గైకొని వేంకటరెడ్డి యుదాహరించియున్నాడు. కస్తూరిరంగకవి క్రీ. శ. 18వ శతాబ్దిలోని వాడు. కావున నీతడును 18వ శతాబ్దిత్రభాగమున నుండియుండును.

విద్యాదికము : గ్రంథారంభమునందలి పద్యములవలన నీకవి యనేక సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను జదివినట్లు తెలియుచున్నది. ఈతడనేక లక్షణ గ్రంథములనుండియు, భారతాదుల నుండియు (పద్యముల నుదాహరించుటచే నీతని బహుముఖ పాండిత్యము వ్యక్తమగుచున్నది.

రచన :

సకల లక్షణ సార సంగ్రహ చింతామణి :

ఈ గ్రంథమునందలి గద్యపద్యములలో నీలాక్షణికుడు లక్షణగ్రంథ మును మాత్రమే వ్రాసినట్లు తెలియుచున్నది.

ఇందు, ఉత్తమ గండ వృందము, మున్నగు దశవిధ వృందములలోని లక్షణములును, సింగన వామన పురాణము, మనుచరిత్రము, శ్రీనాథుని నైషధము, రామాయణము, భారతము, ముక్కుతిమ్మన్న వాణీవిలాసము మున్నగు గ్రంథములనుండి లక్ష్యముల నేర్చికూర్చి మూడు పరిచ్ఛేదములతో నీ లక్షణ గ్రంథమును వేంకటరెడ్డి రచించినాడు.

అప్పకవీయాది లక్షణగ్రంథములందున్న విషయములే యిందును గలవు.

36. కూచిమంచి తిమ్మకవి - సర్వలక్షణ సార సంగ్రహము

పంశాదికము : సర్వ లక్షణసార సంగ్రహ మందలి ప్రథమాశ్వాసము “కౌండిన్యగోత్ర విఖ్యాతుడ కూచిమంబ్యస్వయాంభోది ... ” అనుపద్యము వలననీకవి పంశాదికము తెలియుచున్నది. కవిసార్వభౌమ చిరుదాంకితుడగు

నీ మహాకవి నియోగి బ్రాహ్మణుడు, అపస్తంబ సూత్రుడు. కౌండిన్యసగోత్రుడు ; లచ్చమాంబా గంగనామాత్యులకు బుత్రుడు ; తిమ్మయార్యుని పోత్రుడు. సింగన, జగన, సూరన యనువార లీతని సోదరులు. గొట్టెముక్కల రామయార్యుని పుత్రికయైన బుచ్చమ్మ యీతని భార్య, దెందులూరి లింగనారాధ్యుడితని గురువు.

నివాసము : గోదావరీ మండలమున పితాపుర సంస్థానములోని కందరాడ గ్రామ మిీతని యునికిపట్టు.

కాలము : సర్వలక్షణసార సంగ్రహమందలి తృతీయాశ్వాసములోని “శాలివాహన శకవర్ష ... వఱకు బూర్ణమయ్యే నీకృతినీపేర నగమతేళ” - అను పద్యమును బట్టి యీ గ్రంథము శా.శ. 1662 (క్రీ.శ. 1740) సం. లో నీగ్రంథము రచియింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. కావున తిమ్మకవి క్రీ.శ. 18వ శతాబ్దమువాడని తెలియుచున్నది.

రచనలు : ఈతని రచనలలో గట్టకడపటిదిగా జెప్పదగిన శివలీలా విలాసమునందలి “ప్రతిభమై రుక్మిణీ పరిణయంబను భక్తి సర్వణసేసిన భవ్యమతిని” - అనుపద్యమున నీతని కృతులు 10 మాత్రము పేర్కొనబడినవి. ఇవికాక మఱికొన్ని కలవు.

1. రుక్మిణీ పరిణయము, 2. సింహవల మాహాత్యము, 3. రాజ శేఖరవిలాసము, 4. అచ్చతెలుగు రామాయణము, 5. సారంగధర చరిత్ర, 6. సాగరసంగ మాహాత్యము, 7. రసికజన మనోభిరామము, 8. సర్వలక్షణ సారసంగ్రహము, 9. సర్వపురమాహాత్యము, 10. నీలాసుందరీ పరిణయము, 11. శివలీలా మహాత్యము, 12. భర్గ శతకము, 13. విరవిభవ శతకము, 14. కుక్కుటేశ్వర శతకము.

సర్వ లక్షణసార సంగ్రహము :

ఈ గ్రంథము క్రీ.శ. 1927 సం॥ లో నందిరాజు చలపతిరావు గారిచే ఏలూరులో ముద్రింపబడినది. ఇది మూఢాశ్వాసముల గ్రంథము. ఇందు భందోవ్యాకరణాంశములు గలవు. 2వ యాశ్వాసములో భందోవిషయములు గలవు. ఇందు బ్రావళ్ళ భేదములు పూర్వలాక్షణికులు చూపని లక్ష్యములు, మఱికొన్ని విశేషములు గలవు. ఇందు నేడలభ్యుమగు నెఱ్ఱాపెగడ రామాయణమునుండి కొన్ని పద్యము లుదాహరింపబడినవి.

37. ఓరుగంటి రామయకవి - కవితాలక్షణ సారము

అంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు (కాకినాడ)లో గవితా లక్షణసారము (గృం. పం. 4478) యొక్క తాళపత్రప్రతి యున్నది.

అంధ్రశబ్దవింతామణి శ్లోకములే దీనికాధారమని గ్రంథమును బట్టి స్పష్టముగా దెలియుచున్నది. ఇందలి ప్రథమాశ్వాసమునందు గావ్య స్వరూపంబును, వృత్తి భేదంబులును, రీతి వర్ణంబులును, పాకంబులును, అంధ్రభాషా నిరూపణంబును, ప్రాతిపదికాది సంజ్ఞానిర్ణయంబును, యుక్తాయుక్త ప్రయోగనిర్ణయంబును జెప్పబడినవి. ఇందలి ద్వితీయాశ్వాసంబున, సంది లక్షణంబును, స్వర సంధులును, ద్రుతప్రకృతిక లక్షణంబును, కళాప్రదేశ నిర్ణయంబునుంగల సంది పరిచ్ఛేదము వ్రాయబడినది.

ఇందలి తృతీయాశ్వాసమునందు, యతినిరూపణంబును, స్వరవ్యంజన యతి స్వరూప విమర్శంబును, పూర్వకవీంద్ర ప్రణీత లక్ష్యలక్షణంబులును ప్రాసభేదంబులును, వివరింపబడినవి.

40. పక్కి వేంకటనరసయ్య - కవిదర్పణచ్చందము

వంశము : ఈ లాక్షణికుడు సృష్టికరణ వంశమునకు బుట్టినవాడు. భరద్వాజున గోత్రుడు, నారాయణ మంత్రి పుత్రుడు.

నివాసము : ఈతడు విశాఖపట్టణము జిల్లాలో విజయనగరమునకుఁ జేరువనున్న కోరాడ గ్రామములో జన్మించెను.

విద్యాభ్యాసము : ఈ నరసయ్య కోరాడ గ్రామమునఁ బ్రాథమిక విద్యాభ్యాసము పూర్తిచేసి విశాఖపట్టణములో, మాతృభాషయగు, ఓడ్రమును, సంస్కృతాంధ్రభాషలను జదివి విశేష పాండిత్యమును సంపాదించెనని కుప్పిలి నరసింహము గారాంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రికలో వ్రాసిరి.

ఉద్యోగము : పక్కి వేంకట నరసయ్య కవి, విశాఖపట్టణములోని కైస్తవోన్నత పాఠశాల యందాంధ్రో పాఠ్యాయుడుగాఁ బనిచేసినాడట.

కాలము : ఈతడు క్రీ.శ. 1800 ప్రాంతమున జన్మించి 1860 ప్రాంతమున మరణించెను.

రచనలు : 1. శకుంతలాపరిణయము, 2. అమరపద కల్పద్రుమము, 3. నారాయణ స్తవము, 4. మదనసాయకా పరిణయము, 5. నారాయణ శతకము, 6. కుమారీ శతకము, 7. కవిదర్పణ చ్చందము.

ఈ కవి వైష్ణవమతాభిమాని యగుటచే దన గ్రంథములనన్నింటిని శ్రీభద్రాద్రిరామున కంకితమొనర్చియున్నాడు.

కవిదర్పణ చ్చందము :

గ్రంథారంభమునందు గవి తొలుత నవగ్రహ సంస్కరణము గావించి, యాక్రింది పద్యమును వ్రాసియున్నాడు :

గీ॥ అనుచు దేవతారాధన మాచరించి
సారమతిఁ బక్కి వేంకట నారసింహ
సామధేయుండఁ గవిదర్పణంబనంగ
భండ మొనరింతు సంక్షేప సరణిఁ దెలియ.

ఈ గ్రంథమున, గురులఘుస్వరూపము, అష్టగణ లక్షణములు, ఇంద్ర చంద్ర గణములు, వగణ, హగణ లక్షణములు చెప్పబడినవి కందపద్యలక్షణము, ఉత్పలమాలాది వృత్తముల లక్షణములు, కొన్నియతులు, ప్రాసములు గూడఁ జెప్పబడినవి.

41. త్యాగరాజు మొదలి - చందో రత్నాకరము

వంశము : ఈ కవి నారాయణమొదలి కుమారుడు.

విద్యాధికము : ఈతడు శుద్ధద్రావిడియైనను దెనుగుభాష యందత్యంతాభిమానము గలవాడయి యాంధ్రభాషయందుఁ జక్కని పాండిత్యము సంపాదించి పెక్కుగ్రంథములను రచించినాడని శ్రీ వీరేశలింగము పంతులు గారు వ్రాసిరి.

ఉద్యోగము : ఈ లాక్షణికుడు గ్రంథరచనా కాలమున, ఇంజినీరింగు డిపార్టుమెంటులో అసిస్టెంటు ఓవరుసీరుగాఁ బనిచేసియుండెను.

కాలము : ఈ త్యాగరాజమొదలి క్రీ.శ. 1830 సంవత్సర ప్రాంతమున జన్మించి 1890 ప్రాంతమునఁ గాలధర్మము నొందెను.

రచనలు : 1. సుబ్రహ్మణ్యవిజయ మనెడి యైదాశ్వాసముల ప్రబంధము. దీనికే విద్యత్కర్ణామృతమును నామాంతరము గలదు.

2. భందోరత్నాకరము - ఈ భందోగ్రంథము నాకు లభ్యము గాలేదు.

42. అద్దనూరి రామదాసు - సకల లక్షణసారము

సకల లక్షణసారమును భందోగ్రంథమునకుఁ దాళవత్ప్రతి (గ్రం. సం. 552) అంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు (కాకినాడ) లోఁ గలదు.

వంశాధికము : గ్రంథారంభమునందలి “అద్దనూరికుల రామదాసు నామ” యనుపద్యము వలనను, “సకల లక్షణసారమనెడి” అనెడి పద్యమువలనను నీకవి శ్రీనివాససుతుడనియు సకల లక్షణసారమును శ్రీరామ తీర్థమందలి శ్రీరామచంద్రున కంకితము చేసెనని తెలియుచున్నది.

శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారము నందును పై గ్రంథము నకు వ్రాతప్రతి (ఆర్. 552) యు నున్నది. పై రెంటియందును విషయ మొక్కటే

సకల లక్షణసారము :

ఈ భంద్యగ్రంథమునందు, కవిజనాశ్రయము, భంద్యదర్పణము, కావ్యా లంకార చూడమణి, మున్నగు భంద్యగ్రంథములనుండి లక్షణములును, రామాభ్యుదయము, విష్ణుపురాణము, పింగళ సూరన గిరిజాకల్యాణము, మున్నగు గ్రంథముల నుండి లక్ష్యములును జూపబడినవి.

కాలము : క్రీ.శ. 18వ శతాబ్దమున రచియింపబడిన అనందరంగ రాట్నందమునుండి “రంగనరపాల విష్ణు.....” అనుపద్య, మీతని గ్రంథమునం దభేదయతికి నుదాహరణముగా నీయబడినందున నీ రామదాసు క్రీ.శ. 19వ శతాబ్దివాడని చెప్పవచ్చును.

నివాసము : ఈ గ్రంథమును విశాఖపట్టణము జిల్లాలోని విజయనగరము నకు సమీపముననున్న రామతీర్థమందలి శ్రీరామచంద్రునకుఁ గృతియిచ్చి నట్లు పై పద్యమువలనఁ దెలియుటచే నీతఁడప్రాంతీయుఁడయి యుండును.

43. బండి వెంకటస్వామి - రగడ లక్షణము

వంశాధికము : ఈ లాక్షణికుఁడు రచించిన రంభానలకూబర సంవాదము లోని యీక్రిందిపద్యములవలన నీతని గూర్చి కొంతవఱకుఁ దెలియుచున్నది.

క॥ హరిపదజ కులపగంపర
మురహర భక్తుఁడు ముత్యాలయ నుం
దరలీల జనన మొందెను
హరి శరణిఁజుండుఁ డుదయమై తగు మాడ్కిన్.

శ॥ అముత్యాలయ రంగమోదర మహోద్యద్వార్ధి
శ్రీమద్వేంగవ ధీరుఁడన్నయయునుం జెంగల్యరాయండు న
త్యామోదంబెనగంగఁ బుట్టి రననూయాదేవికిన్ గమ్రుమో
మోయుందమ్ముల నుద్యవిల్లిన అసన్మూర్తిత్రయంబుం బలెన్.

గీ॥ రమ్యగుణుడైన వెంగల్యరాయనికిని
నారణాంబకు నుతుడనై నయము మీఱ
వేంకటస్వామి యనుపేర వెలసినాడ
బుధజనవిధేయుఁడనుచును బుడమియందు.

పై పద్యమువలన నీతఁడు శూద్రకులజాడనియు, వెంగల్యరాయనికిని, నారణాంబకును బుత్రుఁడనియు, రంగమ్మ ముత్యాలయలకుఁ బోత్రుఁడనియుఁ దెలియుచున్నది.

రచనలు : 1. రంభానలకూబర విలాసము
2. నుందోపసుందోపాఖ్యానము.
3. రగడ లక్షణము.

1. రంభానలకూబర విలాసమైదాశ్వాసముల గ్రంథము. శ్రీ వేంకటేశ్వరుల కంకితము సేయబడినది.
2. నుందోపసుందోపాఖ్యాన మిపుడెవటను లభించుటలేదు.
3. రగడ లక్షణము.

మద్రాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమునందలి గ్రంథములపట్టిక (1932) ముద్రితములో రగడలక్షణము (యస్. నెం. 2484) బండి వేంకట స్వామి కృతమనియున్నది.

శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములో నున్నరగడ లక్షణము (ఆర్. 1636) యొక్క కాగితపుఁ బ్రతికి మద్రాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములోని పై తాళపత్రప్రతియే మాతృకయయి యుండును.

తిరుపతిప్రతిలో నొకటవపుటలో నేమియు వ్రాయుటలేదు. కర్త పేరును వ్రాయలేదు.

ద్విరదగతిరగడ, మధురగతిరగడ, వృషభగతిరగడమున్నగు వానికి లక్షణములు సెప్పబడినవి.

దశావతారములు. యయాతిచరిత్ర. రసికజన మనోభిరామము, తారాశ శాంకవిజయము, భానుమతీ పరిణయము, కాశీఖండము, పారిజాతాపహరణము, మున్నగు గ్రంథములు రగడభేదములలో రచింపబడినవి. పై గ్రంథముల నుండి లక్ష్యములీయబడుటయే కాక, లక్ష్య లక్షణ సమన్వయము కూడనిందుఁ గావింపఁ బడినది.

అంగములో నచ్చటచ్చట వివరణము వ్రాయబడినది. ఛార్లెస్ ఫిలిప్స్ బ్రౌన్ దొరగారా వివరణమును వ్రాసియుండురని యీగ్రంథముల వట్టికఁ (కేటలాగు) లో నున్నది.

ఆ గ్రంథములపట్టికలో నీ రగడలక్షణమును గ్రంథమునందుఁ గవిజనా శ్రయము, సర్వలక్షణసార సంగ్రహము, సులక్షణసారము, మొదలగు గ్రంథముల నుండి లక్షణపద్యములును. విజయవిలాసాద్వివరణములనుండి పద్యములు లక్ష్యములుగా నీయబడినవని వ్రాయబడినది.

తిరుపతి వేం. ప్రా. లి. పు. భాండాగారమునందలి కాగితపుఁ బ్రతిలోఁ బై గ్రంథములందలి విషయముగాని వానికేర్దుగాని లేవు.

కాలము : పైలక్ష్య లక్షణ గ్రంథములనుబట్టి, యీ లాక్షణికుఁడు క్రీ.శ. 19వ శతాబ్దివాడని చెప్పవచ్చును.

44. ఛార్లెస్ ఫిలిప్స్ బ్రౌను - ఎనాలిసిస్

ఆఫ్ తెలుగుప్రోసడి

బ్రౌనుదొర పాశ్చాత్య దేశీయుడైనను, అంగ్రభాష కాతఁడు చేసిన సేవ

యపారము, కావున నాతనిని గూర్చి సంగ్రహముగా వ్రాయుచున్నాడను. అతని మాతృభాష యాంగ్లము.

మనయాంధ్రదేశము, ఈస్టిండియా కంపెనీవారి పరిపాలనములో నున్న పుడు బ్రౌనుదొర. మండలన్యాయాధిపతిగా బనిచేసెను. ఆయన చాలకాలము కృష్ణామండలమున నున్నట్లు గనపట్టు చున్నది.

ఆంధ్రభాషామాధుర్యమును భవిగొని యీపండితుడిదేశమందలి పండితుల సాహాయ్యమును గొని యాంధ్రభాష నభ్యసించి యందు గొప్పపండితుడయ్యెను.

కాలము : బ్రౌనుదొర క్రీ.శ. 19వ శతాబ్దములో నుండి వాడు.

- రచనలు : 1. ఇంగ్లీషు - తెలుగు నిఘంటువు.
2. తెలుగు - ఇంగ్లీషు నిఘంటువు.
3. ఎనాలిసిస్ ఆఫ్ తెలుగుప్రోసడి.

పై రెండు నిఘంటువులును ముద్రితములు.

ఎనాలిసిస్ ఆఫ్ తెలుగుప్రోసడి :

పై గ్రంథముయొక్క వ్రాతప్రతి (డి. నెం. 1260) మద్రాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండా గారమున నున్నది. దానియందెడమ ప్రక్కనున్న కవిజనాశ్రయములోని విషయమునకు, కుడిప్రక్క నాంగ్లానువాదము గలదు. అచ్చట చ్చట బ్రౌనుదొర యభిప్రాయములు వ్రాయబడినవి. అందు రి భాగము లున్నవి. కందములు, సీసములు, గీతులు, వృత్తములు, మున్నగు వానినిగూర్చి వ్రాయబడినవి. ఒక్కొక్క భాగమున కనుబంధము గలదు. బ్రౌనుదొర కవిజనాశ్రయ మందలి విషయమును వ్రాసిన పిమ్మట తెలుగునేర్చుకొనఁ దలచిన యాంగ్ల భాషావేత్తల కుపయోగపడునట్లు, యతి ప్రాసలు నాల్గు విధములుగా విభజించి యున్నాడు. కవిజనాశ్రయమున సమగ్రముగాను, సుఅభిముగాను జెప్పబడని విషయము లప్పకవీయమునుండి గ్రహింపబడినవి. ఆంధ్ర లాక్షణికులు చెప్పని నూతనవిషయములు చెప్పబడలేదు. అందు నాంధ్రవృందస్థుని గ్రీకు, లేటిన్ భండస్సులతో సరిపోల్చుటకు ప్రయత్నము చేయబడినది.

సంస్కృతవృందస్థు, గ్రీకుభండస్సులలో లేని వైలక్షణ్యము, ప్రత్యేకత, ఆంధ్రవృందస్థులో గాన వచ్చుచున్నట్లు బ్రౌనుదొర వ్రాసెను.

అముద్రితములైన తాళపత్రగ్రంథములకు గాగితపుట్రతులను వ్రాయించియు, గొన్నిగ్రంథములకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాయించియు, నాంధ్రభాష కమితమైన సేవచేసి యీబ్రౌనుదొర యాంధ్రులకు జీరస్మరణీయుడాయెను.

నేను జూచిన కొన్ని యాంధ్రవృందో గ్రంథములలో దత్తర్థల వంశాది కముల గూర్చి వ్రాయబడుట లేదు. అన్యులు సరియైన యాధారములతో

దత్తాక్షణికుల గూర్చి వ్రాయుట లేదు. అందుచే నేను గొందఱు లాక్షణికుల జీవితవిశేషములను వ్రాయలేకపోతిని.

క్రీ.శ. 20వ శతాబ్దములో గొన్ని భందోగ్రంథములు వెలువడినవి. ఆంధ్రోగ్రంథకర్తల రచనావిధానమునకును పూర్వలాక్షణికుల రచనావిధానమునకును జాల వ్యత్యాసము గానవచ్చుచున్నది. కావున నేటి భందోగ్రంథములను పూర్వగ్రంథములతో బాటు విమర్శించుటలో నౌచిత్య ముండదని విరమించితిని.

భందోగ్రంథములందుదాహృత గ్రంథములు

1. ఆంధ్రమహాభారతములోని యష్టాదశ పర్వములలోఁ గల యనేక పద్యములను, వెల్లంకి తాతంభట్టు, లింగమగుంట తిమ్మకవి, చిత్రకవి పెద్దన, దంతిని అప్పకవి, కాకునూరి అప్పకవి, కొలూరి అంజనేయకవి మున్నగు లాక్షణికులు ముప్పదియైదుగురు తమ లక్షణగ్రంథముల యందుదాహరించిరి.

2. భాస్కరరామాయణములోని యన్ని కాండలనుండియుఁ గొన్నిపద్యములు, కవిచింతామణి, వ్రయోగసారము, కవిసర్వగారుడము, సులక్షణసారము, అవ్వకవీయము, ఆంధ్రప్రయోగరత్నాకరము, మున్నగు నిరువదిమూడు, భందోగ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడినవి.

3. శ్రీమదాంధ్ర మహాభాగవతములోని పద్యములను దంతిని అప్పకవి కాకునూరి అప్పకవి, గణపవరపు వేంకటకవి, కొలూరి యాంజనేయకవి, ఓరుగంటి రామకవి తమ భందోగ్రంథములందుదాహరించిరి.

4. రంగనాథ రామాయణము (ద్విపద) నుండి, కొన్ని పద్యములు, కాచిరాజు బనవన - వ్రయోగసారమందును, సులక్షణసారమందును, భందమునను, అనందరంగరాట్టండమునను, భందోనిరంకుశములోను, సర్వలక్షణసారములోను, అవ్వకవీయమందును, యతిప్రాస విలాసమందును నుదాహరింపఁబడినవి.

5. బాలరామాయణము (ద్విపద) నుండి గణపవరపు వేంకటకవి ఆంధ్రప్రయోగ రత్నాకరమున లక్ష్యము నొసగెను.

గ్రంథవిస్తరభీతిచేఁ బైపద్యములనువ్రాయలేదు.

శతకములు

1. ప్రయోగ సారము : హనుమచ్ఛతకము.
2. సులక్షణ సారము : దేవకీనందన శతకము, రఘుపతి శతకము, నారాయణ శతకము.
3. లక్షణసార సంగ్రహము (ద. అప్పకవి) : రఘుపతి శతకము, విశ్వేశ్వర శతకము, దేవకీనందన శతకము.
4. లక్షణవిలాసము : రఘుపతి శతకము, విశ్వేశ్వర శతకము
5. అవ్వకవీయము : మరున్నందన శతకము, దేవకీనందన శతకము, వజ్రపంజర శతకము, కవుల శతకము, భాస్కరశతకము.

6. ఆంధ్రప్రయోగ రత్నాకరము :

యముక శతకము, నవకవుల శతకము, యుగపతి శతకము, పెంగయ సింగధీమణి శతకము (జక్కన), రఘువీర శతకము (పుత్రేటియయ్య లరాజు ; తిప్పరాజు), సుమతినీతి శతకము, కాళహస్తి శతకము, వజ్రపంజర శతకము, వేంకటేశ్వర శతకము.

7. భందము :

భీమేశ్వర శతకము, శాంభవీ శతకము, కాళీ శతకము, శివదేవయ్య శతకము, అంబికా శతకము.

8. అనందరంగరాట్టండము :

జానికీనాయక శతకము, శరణాగత వజ్రపంజర శతకము,

9. యతిప్రాస విలాసము :

కంద శతకము (భాస్కరుడు), కాళహస్తిశ్వర శతకము.

10. శ్రీకృష్ణభూషాలీయము :

మరున్నందన శతకము, భాస్కర శతకము, వజ్రపంజర శతకము,

11. ద్రావిడభాషల భందస్సు :

మరున్నందన శతకము.

చాటుధారలు

1. లక్షణసార సంగ్రహము (ద. అప్పకవి) : నన్నయభట్టుగారు భీమనగారికి చెప్పిన చాటుధార. భీమనగారి చాటుధార.
2. లక్షణవిలాసము : భీమన చాటుధార.
3. అవ్వకవీయము : ఆంధ్రకవితాపితామహుని చాటుధార, ఎడవల్లి వర్మతన్న - నంది తిమ్మన్న -, మేధావి భట్టు -, ప్రౌఢకవి మల్లన -, వేములవాడ భీమకవి -, బడబాసల భట్టు, ఏలూరి శేషమంత్రి -, కందుకూరి రుద్రయ్య -, వెల్లూరి తిరుమలయ్య, రంగరాజు లింగయ -, పెద్దిరాజు రామరాజు -, అయ్యలరాజు రామభద్రుడు -, పొట్టూరి గోపన -, రావిపాటి తిప్పరాజు -, వీంగళ రామరాజు -, గౌర రాజు -, తెనాలి రామలింగము -, హుళక్కి భాస్కరుడు -, ఈవని పెద్దిరాజు, రామరాజు, రాచపూడి వేంకటయ్య -, పలకలూరి గోపనల చాటుధారలు.
4. సకల లక్షణసార సంగ్రహ చింతామణి : భీమన చాటుధార.

5. ఛందము :
భీమన పద్యము -, పండితారాధ్య దేవరపద్యము చిత్రప్పభీమన్న పద్యము -, శివశేషయ్య పద్యము, ప్రెగ్గడవల్లి పోతయ్య పద్యము, వేములవాడ భీమన పద్యము, కస్తూరి భట్టాజు పద్యము.
6. అనందరంగరాట్టందము :
ఆదిమకవి భీమన చాటుధార.
7. యతిప్రాసవిలాసము :
2 చాటుధారలు.
8. శ్రీకృష్ణ భూపాలీయము :
అయ్యలరాజు రామభద్రుని చాటుధార, ఎడవల్లి పర్వతన్న -, రావి పాటి తిప్పరాజు -, వేములవాడ భీమన -, గౌరపరాజు -, పొట్టూరి గోపన -, నందితిమ్మన -, హుళక్కిభాస్కరుడు -, రాచపూడి వెంకటయ్య, పెద్దిరాజు రామరాజు -, చాటుధారలు.
9. సులక్షణ సారము :
భీమకవి చాటుధార, బడబానలభట్టు, వెల్లూరి తిరుమలయ్య, ఎల్లూరి శేషమంత్రి -, ఎడవల్లి పర్వతన్న -, పింగళిరామరాజు -, తెనాలి రామకృష్ణుని -, రంగరాజులింగయ -, శరభాంకుని చాటుధారలు.

రామాయణములు

1. ప్రయోగ సారము :
ఉత్తర రామాయణము (సోమయాజి)
2. సులక్షణ సారము :
మొల్ల రామాయణము
3. అప్పకవీయము :
నిర్వచనోత్తర రామాయణము, చమత్కార రామాయణము, వసిష్ఠ రామాయణము, యథావాత్మీకి రామాయణము (లక్షణకవి అప్పన)
4. ఆంధ్రప్రయోగ రత్నాకరము :
సంక్షేప రామాయణము (ఎఱ్ఱాప్రెగడ), శతముఖ రామాయణము, ఉత్తర రామాయణము (సోమయాజి)
5. ఛందము :
మొల్ల రామాయణము, ఉత్తర రామాయణము

6. అనందరంగరాట్టందము :
ఉత్తర రామాయణము (తిక్కన), శతముఖ రామాయణము, సంక్షేప రామాయణము (ఎఱ్ఱాప్రెగడ)
7. సర్వలక్షణ సార సంగ్రహము :
ఉత్తర రామాయణము
8. యతి ప్రాస విలాసము :
ఉత్తర రామాయణము (తిక్కనసోమయాజి)
9. శ్రీకృష్ణ భూపాలీయము :
చమత్కార రామాయణము, ఉత్తర రామాయణము, వాసిష్ఠ రామాయణము.
10. లక్షణ చంద్రిక :
జ్ఞాన వాసిష్ఠ రామాయణము
11. ద్రావిడ భాషల ఛందస్సు - అచ్చతెలుగు రామాయణము :
ఉత్తర రామాయణము (కంకంటి పాపరాజు).

ఉదాహృతగ్రంథనామము

ఆంధ్రఛందోగంధసంకేతములు

భారతము

జైమిని భారతము
చిత్ర ..

కవినర్ప; సులక్షణ; ల.సా; ల.వి; అప్ప;
అ.ప్ర; ఆ.రంగ; న.సా.నం.; శ్రీ.భూ;
అప్ప.

పురాణము

శ్రీరంగ పురాణము
నరసింహ పురాణము
నృసింహ ..
ఆది ..

కవినర్ప న.సా.నం; యతిప్రా; భందోని;
అప్ప; ఆ.ప్ర; - భం;
ఆ.రంగ; యతిప్రా;
అప్ప; యతిప్రా; ల.వి; యతిప్రా;

మాహాత్మ్యము

శ్రీరంగ మాహాత్మ్యము

కాళహస్తి ..
అహోబిల ..
పాండురంగ ..
శ్రీకైల ..

కవినర్ప; సులక్షణ; ల.సా; ఆ.ప్ర; ఆ.
రంగ; న.సా.నం; సు.క; శ్రీ.భూ;
అప్ప;
అప్ప;
అప్ప; సు.క; ఆ.రంగ;
ఆ.ప్ర;

కల్యాణము

అష్టమహిషీ కల్యాణము	అప్ప; అ.ప్ర; అ.రంగ;
గిరిజా ..	అ.ప్ర; అ.రంగ; న.క.సా;
అనిరుద్ధ ..	క.ల.సా;

పరిణయము

సుభద్రా పరిణయము	అప్ప; అ.ప్ర; శ్రీ.భూ;
చంద్రికా ..	అప్ప; శ్రీ.భూ;
సుదక్షిణా ..	అప్ప; శ్రీ.భూ;
మిత్రవిందా ..	అ.ప్ర; అ.రంగ;
లక్ష్మీ ..	అ.ప్ర;
సీతా ..	శ్రీ.భూ;
వాసవదత్తా ..	శ్రీ.భూ;

చరిత్రము

మను చరిత్రము	ప్ర.సా; ల.సా; ల.వి; క.నం.సక.సా; అ.ప్ర; స.సా.సం; యతిప్రా; శ్రీ.భూ; సులక్షణ; అప్ప; భం; స.సా.విం; సు.క; అ.రంగ;
రుక్మాంగద ..	కవినర్ప; సులక్షణ; అ.ప్ర; సు.క; అ.రంగ; నం.సా.సం; శ్రీ.భూ; అప్ప; శ్రీ.భూ;
దశకుమార ..	సులక్షణ; అ.ప్ర; భం; యతిప్రా;
చంద్రబాను ..	సులక్షణ; క.నం; అప్ప; అ.ప్ర; భం;
విక్రమార్కు ..	సులక్షణ; స.సా.సం;
యయాతి ..	సులక్షణ; క.నం; అప్ప; అ.ప్ర; భం; స.సా.సం;
అనిరుద్ధ ..	సులక్షణ; అ.ప్ర; ద్రా.భం;
శూద్రకరాజ ..	సులక్షణ;
అదినారాయణ ..	సులక్షణ; భం; యతిప్రా;
వసు ..	సులక్షణ; అప్ప; అ.ప్ర; భం; స.సా.విం; తే.రా; యతిప్రా; స.సా.సం; శ్రీ.భూ; అ.రంగ;
రాజశేఖర ..	సులక్షణ; ల.సా; ల.వి; అప్ప; అ.ప్ర; అ.రంగ; శ్రీ.భూ;

విప్రనారాయణ చరిత్రము	సులక్షణ; ల.సా; అ.ప్ర;
సారంగధర ..	అప్ప; అ.ప్ర; అ.రంగ;
శశిబిందు ..	అప్ప; అ.ప్ర;
బారుధేష్ట ..	అప్ప; యతిప్రా;
నందనందన ..	} అ.ప్ర; అ.రంగ;
నంద ..	
సునందన ..	
శమంతకమణి ..	అప్ప; శ్రీ.భూ;
పరమభాగవత ..	అ.ప్ర; అ.రంగ;
అనంతయశంతన ..	అ.ప్ర;
బహుళాశ్వ ..	అ.ప్ర; అ.రంగ;
ధృవ ..	అ.ప్ర;
కేయూరబాహు ..	అ.ప్ర; భం;
కువలయాశ్వ ..	భం;
ద్వాదశరాజ ..	స.సా.సం;

ఉపాఖ్యానము

ప్రద్యుమ్నోపాఖ్యానము	సులక్షణ
బిల్వణోపాఖ్యానము	"
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	అప్ప; అ.ప్ర; భం; స.సా.సం; శ్రీ.భూ;
సాంబోపాఖ్యానము	అప్ప; శ్రీ.భూ;
తైశంకవోపాఖ్యానము	అప్ప;
సునందనోపాఖ్యానము	అప్ప; అ.రంగ;

కథ

హరిశ్చంద్ర కథ (ద్విపద)	సులక్షణ; అప్ప; అ.ప్ర; స.సా.సం. యతిప్రా; శ్రీ.భూ;
లక్ష్మీనృసింహవతారకథ	అప్ప;

వంశము

హరి వంశము	ప్ర.సా; సులక్షణ; అప్ప; అ.ప్ర; భం; అ.రంగ; స.సా.సం; యతిప్రా; శ్రీ.భూ;
ఉత్తరహరి ..	సు.క; ద్రా. భం;

విలాసము

వసంత విలాసము	కవినర్ప; సులక్షణ; ల.సా; భం; స.సా.సం; శ్రీ.భూ; అ.ప్ర.
పరమయోగి ..	కవినర్ప; అప్ప; సు.క; స.సా.సం; ల.సా;
పంచబాణ ..	సులక్షణ
విజయ ..	అప్ప; అ.రంగ; స.సా.సం; శ్రీ.భూ; ద్రా.భం;

వైజయంతీ విలాసము	అప్ప;
హార	అ.ప్ర; అ.రంగ; స.సా.సం;
ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విజయ	
విలాసము	అ.ప్ర; అ.రంగ.
కళా విలాసము	అ.ప్ర;
సరస్వతీ విలాసము	అ.ప్ర; స.ల.శి;
వాణి	అ.ప్ర; స.సా.విం; అ.రంగ; సక.సా;
లక్ష్మీనారాయణ	అ.ప్ర;
కృష్ణ	అ.ప్ర;
సాంబ	శ్రీ.భూ;
జగన్మోహన	శ్రీ.భూ;
రాజశేఖర	ద్రా.భం;
విజయము	
కాకుత్స్థ విజయము	సులక్షణ; శ్రీ.భూ;
దేవీ	అప్ప;
విజయ	అ.ప్ర;
బలరామ	అ.ప్ర; అ.రంగ;
ఇంద్ర	అ.ప్ర. అ.రంగ;
పారిజాతావహరణము	అ.ప్ప; అ.ప్ర; అ.రంగ; స.సా.సం;
కళా పూర్ణోదయము	భందోవి; శ్రీ.భూ;
	సులక్షణ; ల.సా; అ.ప్ర; శ్రీ.భూ; ద్రా.
	భం;
ప్రబోధ చంద్రోదయము	అ.ప్ర;
రామాభ్యుదయము	కవిసర్ప; అప్ప; అ.ప్ర; సక.సా;
వాసవాభ్యుదయము	అ.ప్ర;
వాసుదేవాభ్యుదయము	అ.ప్ర;
సంవాదము :	
ఉమామహేశ్వర సంవాదము	సులక్షణ;
శతపక్షి	అ.ప్ర; భం;
రాధామాధవ	స.సా.సం;
కపోత వాక్యము	సులక్షణ;
సారము :	
శివతత్వ సారము	సులక్షణ; ల.సా; ల.వి; భం; అ.రంగ;
నీతి	అ.ప్ర; స.ల.శి;
హరికథా	స.సా. విం; అ.రంగ;
పురుషార్థ	భం; యతిప్రా;
అనుభవ	భం;
సర్వతత్వ	భం;

సేనము :

విజయ సేనము	ల.సా; అప్ప; అం.ప్ర; భం; అ.రంగ;
మధు	స.సా.సం;
మదన	అ.ప్ర; భం;
మంజరి :	
చమత్కార మంజరి	శ్రీ.భూ; అప్ప;
రస	అప్ప; అ.ప్ర;
ఖండము :	
కాశీ ఖండము	క.విం; ల.సా; అప్ప; సు.క; స.సా.విం;
	అ.రంగ; స.సా.సం; యతిప్రా; భం
	దోసి;
	స.సా.సం;
భీమ	
సంభవము :	
కుమార సంభవము	ల.సా; ల.వి; స.ల.సా;
బృందాసవ	అ.ప్ర;
బృందా	అ.రంగ;
కవికర్త రసాయనము	అప్ప; యతిప్రా; అ.ప్ర; స.సా.సం;
నీతి భూషణము	సులక్షణ; ల.సా; ల.వి; భం;
సకల కథాసార సంగ్రహము	యతిప్రా;
దండకము :	
నారాయణ దండకము	ల.వి;
త్రిస్తలీ	అప్ప;
రాఘవపాండవీయము	కవిసర్ప; సులక్షణ; క.సం; అప్ప;
	అ.ప్ర; అ.రంగ; స.సా.సం; యతిప్రా;
	శ్రీ.భూ; సక.సా;
రాఘవవాసుదేవీయము	సులక్షణ;
విష్ణువీర్తీయము	ల.సా; అప్ప; యతిప్రా; ద్రా.భం;
భోజరాజీయము	అప్ప; స.సా.సం;
రామరాజీయము	ద్రా.భం;

సంఖ్యావాచకోపేతములు

షష్ఠము :

శృంగార షష్ఠము	క.సం; అప్ప; భం; స.సా.సం; శ్రీ.
	భూ;
త్రికవుల	అ.ప్ర; స.సా.సం; యతిప్రా;

సింహానన ద్వాత్రింశిక
భేతాళ పంచవిశతి
భావ పంచాశత్

అప్ప.
అ.ప్ర; భం; అ.రంగ;
భం;

పురాణములు :

పద్మ పురాణము
మార్కండేయ ..
కూర్మ ..
బ్రహ్మాండ ..
వరాహ ..

అప్ప; అ.ప్ర; సులక్షణ;
అప్ప;
అప్ప; సులక్షణ; అ.రంగ;
అ.ప్ర; న.సా.విం; అ.రంగ;
అ.ప్ర; భం; అ.రంగ; న.సా.నం;
యతిప్రా; నక.సా; ద్రా.భం;
అ.ప్ర; న.సా.విం; నక.సా;
అ.రంగ; నక.సా;
న.సా.నం;

వామన ..
విష్ణు ..
మత్స్య ..

అంధ్రచ్చంద్రికాగ్రంథములలోని
గ్రంథముల పేర్లు

తత్కర్తల పేర్లు

1. ఉత్తరరామాయణము	సోమయాజి	కవిసర్వ; అ.ప్ర; న.సా.నం; శ్రీ.భూ:
"	తిక్కన	అ.రంగ;
"	తిక్కన సోమయాజి	యతిప్రా.
"	కంకంటి పావరాజు	ద్రా.భం.
నిర్వచనోత్తర రామాయణము	ప్రబంధ పరమేశ్వరుడు	అప్ప;
2. నృసింహ పురాణము	పింగళి సూరన	అప్ప; అ.రంగ;
"	భీమన	యతిప్రా;
"	భీమన	అ.రంగ;
3. ఆది పురాణము	సర్వదేవుడు	అప్ప; అ.ప్ర; భం;
"	నాభన సోముడు	యతిప్రా;
4. శ్రీరంగ మాహాత్మ్యము	వైరవకవి	ల.వి;
"	తెలుంగు రాయుడు	సులక్షణ; అ.ప్ర; న.సా.నం;
5. గిరిజా కల్యాణము	సోమపరాజు	అ.ప్ర;
"	సూరపరాజు	అ.ప్ర;
"	పింగళి సూరన	అ.రంగ; నక.సా.
6. యయాతి చరిత్ర	రాయసందర్శన	అ.ప్ర;

7. నందనందన చరిత్ర
సునందన చరిత్ర	శ్రీనాథుడు
..	అ.ప్ర ;
అ.రంగ ;
8. హరిశ్చంద్ర కథ
..	చంద్రమౌళి
గౌరవ	అ.ప్ర ;
అ.ప్ర ; శ్రీ.భూ ; న.సా.సం ; యతిప్రా ;
9. హరి వంశము
..
..
ఉత్తరహరివంశము	సోముడు ; II సోమన
నాచన సోముడు నాచన సోమన
ఎఱ్ఱాప్రెగడ
నాచన సోమన	యతిప్రా ; ప్రయోగ ; సులక్షణ ; శ్రీ.భూ ; అప్ప ;
అ.ప్ర ; అ.రంగ ;
అ.ప్ర ; న.సా.సం ; అ.రంగ ;
సు.క ;
10. హరివిలాసము
..
..	నాచన సోముడు
శ్రీనాథుడు
భీమన	అ.ప్ర ;
అ.ప్ర ; న.సా.సం ;
అ.రంగ ;
11. అహోబల మాహాత్మ్యము	ప్రబంధ పరమేశ్వరుడు	అప్ప ;
12. లక్ష్మీ పరిణయము	ఎఱ్ఱాప్రెగడ	అ.ప్ర ;
13. లక్ష్మీనృసింహావతారకథ	శంభుదాసుడు	అప్ప ;
14. అదినారాయణ చరిత్రము	కవిరాక్షసుడు	సులక్షణ ;
15. లక్ష్మీనారాయణ విలాసము	..	అ.ప్ర.
16. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	చంద్రమౌళి	భం ;
17. మిత్రవిందా పరిణయము	రంగనాథుడు	అ.రంగ ;

(22)

18. ద్వాదశరాజ చరిత్రము	కట్టవరపు విట్టిరాజు	న.సా.సం ;
19. అదిపర్వము
..
..
..
చారిత్రము	నన్నయభట్టు
శబ్దాననుడు
నన్నభార్యుడు
నారాయణభట్టు
వాగమననుడు	క.విం ; ను.క ;
అ.రంగ.
శ్రీ.భూ ;
ద్రా.భం.
అప్ప ;
20. అరణ్య పర్వము
అరణ్య పర్వ కేషము
..
అరణ్య పర్వారంభము	ప్రబంధ పరమేశ్వరుడు
శంభు దాసుడు
ఎఱ్ఱాప్రెగడ
ప్రబంధ పరమేశ్వరుడు	క.విం ; సు.క ; లక్షణి ;
అప్ప ;
భం ;
న.ల.సా ;
21. విరాట పర్వము
..
భీష్మ పర్వము	తిక్కన
ఉభయకవి మిత్రుడు
సోమయాజులు	అప్ప ;
న.ల.సా ;
భం ;

ఉదాహృత గ్రంథములు

1. ఉదాహృత సంస్కృత గ్రంథములు

గ్రంథము పేరు

గ్రంథకర్త పేరు

అగ్ని పురాణము
అమర కోశము
అమర కోశవ్యాఖ్యానము
ఉణాది సూత్రములు
ఉపనిదాన సూత్రములు
ఋగ్వేద పరిశిష్టము
ఋగ్వేద ప్రాతిశాఖ్యము
ఋగ్వేద భాష్యము
ఋగ్వేదము
ఋగ్వేదాది భాష్యభూమిక
ఐతరేయ బ్రాహ్మణము
కావ్యదర్శము
కావ్యాలంకార సూత్రవృత్తి
కాళికావృత్తి
కుమార సంభవము
ఖగోళ శాస్త్రము
భందః కౌస్తుభము
భందోఽనుశాసనము
భందోమంజరి
భాందోగ్యము

—జయదామన్—

తైత్తిరీయ సంహిత
ధ్వన్యాలోకము
ధాతు వృత్తి
నాట్య శాస్త్రము
నిరుక్తము
పాణినీయశిక్ష
ప్రతాపరుద్రీయము
ప్రాకృత పైంగలము
పింగళ చృందశ్శాస్త్రము
పింగళ చృందోవ్యాఖ్య
(మృతసంజీవనీవృత్తి)

అమరసింహుడు
క్షీరస్వామి

గార్గ్యుడు
కాత్యాయనుడు
శౌనక మహర్షి
సాయణాచార్యుడు

స్వామి దయానంద సరస్వతి

దండి
వామనుడు
వామనుడు జయాదిత్యుడు
కాళిదాసమహాకవి
వరాహ మిహిరుడు

జయకీర్తి
గంగాదాసు

(సంపా) హెచ్.డి. వేలాంకర్

అనంద వర్ధనుడు

భరత ముని

విద్యానాథుడు

పింగళుడు

పింగళుడు

హలాయుధుడు

మత్స్యపురాణము
మామకావ్యము
యశ స్థిలక చంపువు
వృత్తప్రత్యయ కౌముది
వృత్త రత్నాకరము
వాణిభూషణము
వాయు పురాణము
విష్ణు పురాణము
వైదిక చృందోమిమాంస—
శతపథ బ్రాహ్మణము
శాశ్వత నిఘంటువు
శ్రుతబోధ
సంగీత రత్నాకరము
సాహిత్య దర్పణము
సాహిత్య రత్నాకరము
సువృత్త తిలకము

మామకవి
సోమదేవసూరి

కేదారభట్టు
దామోదరమిశ్ర

కాళిదాస మహాకవి
శార్దూపుడు
విశ్వనాథుడు

క్షేమేంద్రుడు

2. ఉదాహృతాంధ్ర గ్రంథములు (ముద్రితములు)

గ్రంథము పేరు

గ్రంథకర్త పేరు

అచ్చతెలుగు రామాయణము
అనిరుద్ధ చరిత్రము
అనుభవ సారము
అధర్మణ కారికావళి
అష్టకవీయము
అష్టకవీయ వీరిక
అష్టకవీయ వివరణము
ఆంధ్రకవి తరంగిణి

(12 సంపుటములు)

ఆంధ్రకవి నప్తశితి
ఆంధ్రకవుల చరిత్ర (2 సంపుటములు)
ఆంధ్రభాషాభూషణము
ఆంధ్ర విజ్ఞాన సర్వస్వము
ఆంధ్ర వాఙ్మయ సూచిక
ఆంధ్ర వ్యాకరణ సంహితా

సర్వస్వము

ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి

ఆంధ్ర సర్వస్వము

కూచిమంచి తిమ్మకవి
కనుపత్తి అబ్బయ్యామాత్యుడు
పాల్కురికి సోమన
అధర్మణాచార్యుడు
కాకునూరి అప్పకవి
గిడుగు రామమూర్తి పంతులు
వేదుల రామశాస్త్రి
బాగంటి శేషయ్య

బులుసు వేంకట రమణయ్య
కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులు
కేతన
కొమర్రాజులక్ష్మణరావు
కాళీనాథుని నాగేశ్వర రావు
వజ్జల చినసీతారామ స్వామి శాస్త్రి

నన్నయభట్టు
(సంపా)—మాగంటి బాపిసీడు

అనందరంగరాట్టండము
ఉత్తర రామాయణము
ఉత్తర హరివంశము
కవికర్త రసాయనము
కవిబౌడప్ప శతకము
కవిజన సంజీవని
కనిజనాశ్రయము
కవిజనాశ్రయ పీఠిక
కవిదర్పణ చృందము
కవిసంశయ విశ్లేషము
కళాపూర్ణోదయము
కృష్ణరాయ విజయము
కావ్యాలంకార చూడామణి
కాశీ ఖండము
కాశీహస్తీ మాహాత్మ్యము
కుమార సంభవము
చంపూరామాయణము
భందో దర్పణము
తెలుగు భాషలో భందోరీతులు
తెలుగు సామెతలు
తెలుగులో భందోరీతులు
తెలుగు భందో వికాసము
దక్షిణదేశ భాషాసారస్వతములు-దేశీ
దక్షిణహిందూ దేశశాసనసంపుటములు
నృసింహపురాణము
నాట్యశాస్త్రము
నిరంకుశోపాఖ్యానము
నిర్వచనోత్తరరామాయణము
పండితారాధ్య చరిత్రము
ప్రబంధ రాజవేంకటేశ్వరవిజయ
విలాసము
పాండురంగ మాహాత్మ్యము
పారిజాతా వహరణము
ప్రౌఢ వ్యాకరణము
బసవపురాణ పీఠిక
బాలరామాయణము (ద్విపద)
బాలవ్యాకరణము
భాగవతము
భారతము (18 పర్వములు)
భాస్కర రామాయణము

కస్తూరి రంగకవి
కంకంటి పాపరాజు
నాచన సోమన
సంకుసాల నృసింహకవి
కవిబౌడప్ప
ముద్దరాజు రామన
వేములవాడ భీమకవి
జయంతి రామయ్య పంతులు
పక్కి వేంకట నరసయ్య
అడిదము నూరకవి
పింగళి నూరన
కుమార ధూర్జటి
విన్నకోట పెద్దన
శ్రీనాథుడు
ధూర్జటి
నన్నిబోడుడు
వేంకటాచలపతికవి
అనంతామాత్యుడు
రామరిదొరసామిశర్మ
డాక్టరు గిడుగు సీతాపతిగారు
కోవేల సంపత్కుమారాచార్య
కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు
ఎట్రాపెగడ
పి.యస్.ఆర్. అప్పారావు
కందుకూరు రుద్రకవి
తిక్కనసోమయాజి
పాల్కురికి సోమనాథుడు
గణపవరపు వేంకటకవి
తెనాలిరామకృష్ణకవి
నందితిమ్మన
బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు
వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు
గణపవరపు వేంకటకవి
విన్నయసూరి
బమ్మెరపోతన
నన్నయ, తిక్కన, ఎఱ్ఱన
భాస్కరుడు

భీమఖండము
భోజరాజీయము
రంగారాయ చరిత్రము
రాఘవపాండవీయము
రాజశేఖరవిలాసము
రుక్మాంగదచరిత్రము
లక్ష్మణసారసంగ్రహము
వ్యాససంగ్రహము
విజ్ఞాన సర్వస్వము (6వ సంపుటము)
విష్ణుపురాణము
శతకంఠ రామాయణము
శశిరేఖా పరిణయము
శృంగార శాకుంతలము
శివతత్త్వసారము
శ్రీకృష్ణభూపాలీయము
షోడశకుమారచరిత్రము
సంగ్రహాంధ్ర విజ్ఞానకోశము
సర్వ లక్ష్మణసారసంగ్రహము
సింహాసన ద్వ్యత్రింశిక
సీతారామాంజనేయసంవాదము
శ్రీలపాటలు
సుమతి శతకము
సులక్ష్మణసారము
హంసవింశతి
హరివిలాసము
హరివంశము
హరివంశము
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

శ్రీనాథుడు
అనంతామాత్యుడు
దిట్టకవి నారాయణకవి
పింగళి నూరన
కూచిమంచితిమ్మకవి
మల్లన
చిత్రకవి పెద్దన
(ప్రకాశకుడు) తెలికివెల్లవెంకటరత్నం
తెలుగు భాషానమితి, హైద్రాబాదు
వెన్నెలకంటి నూరన్న
భీమకవి
అప్పకవి
పిల్లలమఱ్ఱి వినవీరభద్రుడు
మల్లికార్జున పండితారాధ్యుడు
చంద్రకవి
వె. అన్నయ
(అధ్యక్షులు) మామిడిపూడి వేంకట
రంగయ్య
కూచిమంచితిమ్మకవి
గోపరాజు
పరశురామ పంతుల గురులింగమూర్తి
బద్దెన
లింగమగుంటతిమ్మకవి
అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుడు
శ్రీనాథుడు
ఎఱ్ఱన
శంకరకవి
శంకరకవి

3. ఉదాహృతాంధ్రచృందోగ్రంథములు - (అముద్రితములు)

అంధ్ర ప్రయోగరత్నాకరము
ఎనాలిసిస్ అఫ్ తెలుగు ప్రోసడి
కవిగణాంకుశము
కవిచింతామణి
కవితాలక్ష్మణసారము

గణపవరపు వేంకటకవి
భారెస్ ఫిలిప్స్ బ్రౌను
భైరవకవి
వెల్లంకితాతంభట్టు
ఓరుగంటిరామయకవి

కవివాగ్మందనము
 కవినర్మ గారుడము
 గరళపురి భందస్సు
 చిత్రబంధ దర్పణము
 భందోదర్పణము
 భందో నిరంకుశము
 భందోరత్నాకరము
 ప్రయోగసారము
 బాలబోధవృందస్సు
 యతిప్రాసవిలాసము
 యాదవామాత్యవృందస్సు
 రగడలక్షణము
 లక్షణచంద్రిక
 లక్షణదీపిక
 లక్షణదీపిక
 లక్షణసారము
 లక్షణరాజీయము
 లక్షణశిరోమణి
 లక్షణవిలాసము
 లక్షణసారము
 లక్షణసారసంగ్రహము
 వీరన భందస్సు
 వీరభాషాలీయము
 నకలలక్షణసారము
 నకలలక్షణసారసంగ్రహ
 వింతామణి
 సరసాంధ్రవృత్తరత్నకరము
 నర్మలక్షణశిరోమణి
 నర్మలక్షణసారము
 సుకవికర్ణామృతము

తిక్కనసోమయాజి
 కాచిరాజుబసవన
 నైషధముతిమ్మకవి
 నడిమింటి వేంకటపతి
 వెల్లంకి తాతంభట్టు
 పైన సుబ్రహ్మణ్యకవి
 త్యాగరాజమొదలి
 కాచిరాజు బసవన
 లింగమగుంట తిమ్మకవి

యాదవామాత్య కవి
 బండి వెంకటస్వామి

గౌరన
 వార్తాకవి రఘునాథయ్య
 నన్నయ

పొత్తపి వేంకటరమణకవి
 పెనుమర్రి వేంకటార్యుడు
 అడిదము బాలభాస్కరకవి
 దంతిని అప్పకవి
 వీరన

అద్దనూరి రామదాసు
 ఉప్పలూరి వేంకటరెడ్డి

వెల్లటూరి లింగనమంత్రి
 గణపవరపు వేంకటకవి
 కన్నూరి రంగకవి [నర్మ. ల. ము.]
 కొలూరి అంజనేయకవి

4. ఉదాహృతాంధ్రవృందోగ్రంథములు (అనుపలబ్ధములు)

అధర్వణవృందము
 ఆంధ్రగోకర్ణవృందము
 ఆంధ్రశ్రీధరవృందము

అధర్వణాచార్యుడు
 గోకర్ణుడు
 శ్రీధరుడు

ఉత్తమగండవృందము
 కవికంఠభూషణము
 కవికంఠాభరణము
 కవిదర్పణము
 కవిమూషికమూర్ఖాలము
 కవిరాక్షసవృందము
 జయదేవవృందము
 నీలకంఠవృందము
 పాదాంగచూడామణి
 భాస్కరవృందము
 విశ్వేశ్వరవృందము
 సర్వదేవవృందము
 హనుమవృందము
 వృత్తికలు :
 ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికలు
 ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాదిసంచికలు
 భారతులు
 కృష్ణాపత్రికలు

కవిరాక్షసుడు
 జయదేవుడు

వాదీంద్ర చూడామణి

విశ్వేశ్వరుడు

5. ఉదాహృతగ్రంథములు (అన్యభాషారచితములు)

కన్నడ వృందస్సారము
 కన్నడ వృందోవికాసము
 కవిరాజమూర్తము
 భందోంబుధి
 యాప్పరుంగలక్కానై

గణచంద్రుడు
 డాక్టరు. డి. యస్. కర్కి
 నృపతుంగుడు
 నాగవర్మ
 అమృతసాగరనాథ్
 (నంపా.) ఎమ్.వి. వేణుగోపాల్ పిళ్లె

ద్రావిడ భాషల భందస్సు

or

A Comparative prosody
 of the Dravidian Languages

T. Rajagopal Rao
 Printed at the Indian
 Printing Works. 1913
 Madras

A Descriptive catalogue
 of the Telugu Manuscrip-
 ts, Tanjore Saraswathi
 Mahal Library

Andhra University
 series No. 11: 1933
 Waltair

A Descriptive catalogue Printed in 1935
of the Telugu Manuscri- Madras
pts, Government Oriental
Manuscripts Library, Vol. V

An alphabetical Index of Printed in 1932
Telugu Manuscripts, Go- Madras
vernment Oriental Manu-
scripts Library